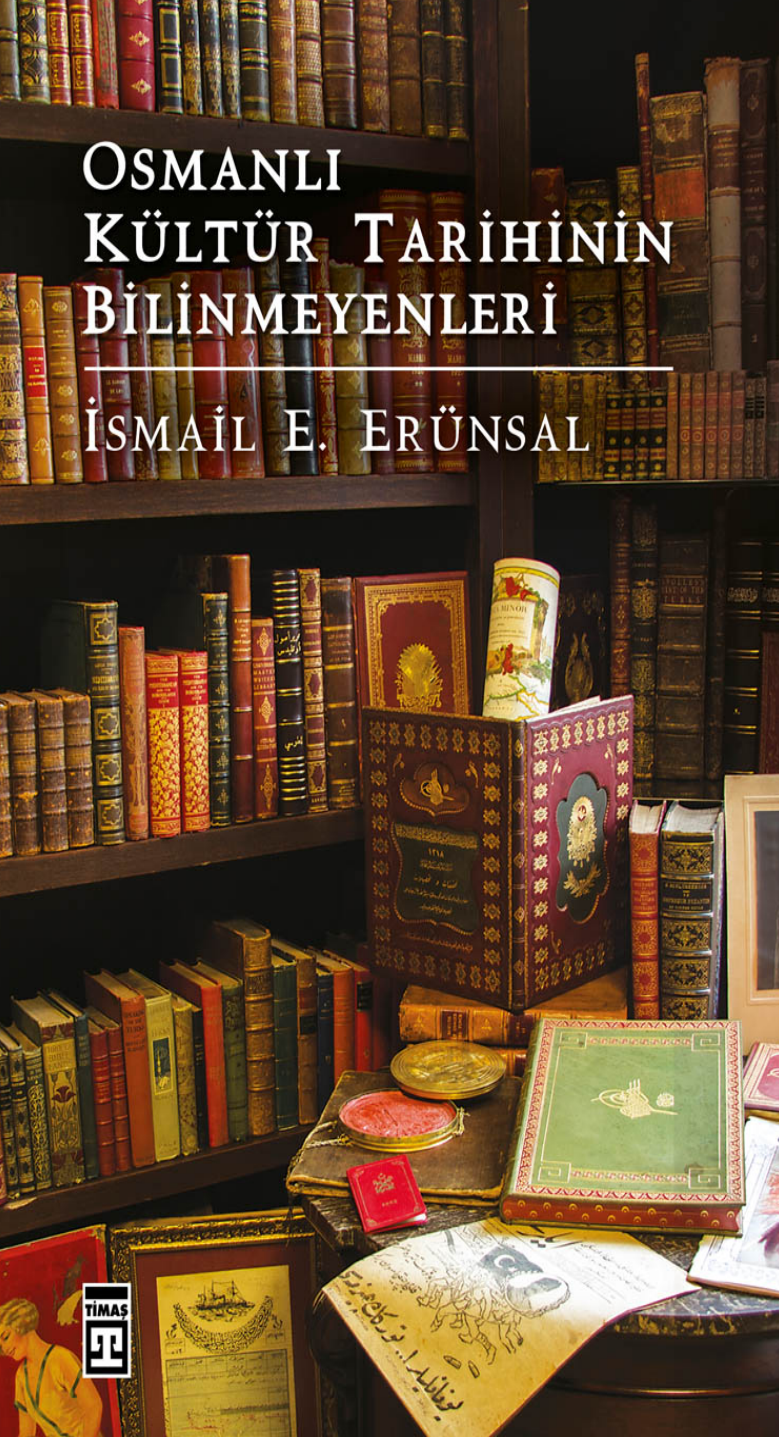
Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri

İsmail E. Erünsal

TİMAŞ

OSMANLI KÜLTÜR TARİHİNİN BİLİNMEYENLERİ
Şahıslardan Eserlere, Kavramlardan Kimliklere
İsmail E. Erünsal

TİMAŞ YAYINLARI | 3727
Kültür Tarihi Dizisi | 17

PROJE EDİTÖRÜ
Adem Koçal

EDİTÖR
Zeynep Berktaş

KAPAK FOTOĞRAFI
Meriç Köstem, Cumba Creative Office.
Yardımları için Denizler Kitabevi'nden Turgay Erol'a teşekkür ederiz.

KAPAK TASARIMI
Ravza Kızıltuğ

1. BASKI
Kasım 2014, İstanbul

ISBN
ISBN 978-605-08-1799-7
9 786050 817997

TİMAŞ YAYINLARI
Cağaloğlu, Alemdar Mahallesi,
Alaykösku Caddesi, No: 5, Fatih/İstanbul
Telefon: (0212) 511 24 24
P.K. 50 Sirkeci / İstanbul

timas.com.tr
timas@timas.com.tr
facebook.com/timasyayingrubu
twitter.com/timasyayingrubu

Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 12364

BASKI VE CİLT
Sistem Matbaacılık
Yılanlı Ayazma Sok. No: 8
Davutpaşa-Topkapı/İstanbul
Telefon: (0212) 482 11 01
Matbaa Sertifika No: 16086

YAYIN HAKLARI
© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak
Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'ne aittir.
İzinsiz yayınlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

OSMANLI KÜLTÜR TARİHİNİN BİLİNMEYENLERİ

Şahıslardan Eserlere, Kurumlardan Kimliklere

İsmail E. Erünsal

TİMAŞ

İSMAİL E. ERÜNSAL

1 Mart 1945'de Erzincan'ın Kemaliye ilçesinde doğdu. 1968'de İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nü, 1969'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. Meydan yayınevinin yayımladığı Meydan Larousse: Büyük Lugat ve Ansiklopedi'nin yayın kurulunda çalıştı. 1974 yılında doktora eğitimi için İngiltere'ye gitti. Edinburgh Üniversitesi'nde J.R.Walsh'ın danışmanlığında Tâci-zâde Cafer Çelebi üzerine 1977 yılında doktorasını tamamladı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Bölümü'nde 1977-1990 yılları arasında öğretim üyesi olarak görev yaptı. 1982 yılında doçent, 1988'de profesör oldu. 1990-2006 yılları arasında Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arşivcilik Bölümü Başkanlığı'nı yürüttü.

1984-1995 yıllarında Türk Dil Kurumu Bilim Kurulu üyeliği, 1992-1994 yıllarında Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Danışma Kurulu üyeliğinde bulunmuştur. 1995'de Türk Tarih Kurumu Bilim Kurulu üyesi olan İsmail E. Erünsal 1991 yılında Türk Tarih Kurumu Ödülü'nü, 2011 yılında da Türk kültürü alanındaki araştırma ve yayınları nedeniyle Elginkan Vakfı Türk Kültürü Araştırma Ödülü'nü ve *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar* kitabıyla Eskader Araştırma Ödülü'nü, Türkiye Yazarlar Birliği Araştırma Ödülü'nü ve Necip Fazıl Kısakürek Araştırma Ödülü'nü almayı hak kazanmıştır.

1983 yılından beri İstanbul'da yayınlanmakta olan *TDV İslâm Ansiklopedisi*'nin yönetiminde görev almaktadır. Hâlen İSAM Kütüphanesi'nin ilmi danışmanlığının yanı sıra İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi'nde de görev yapmaktadır. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) tarafından yayımlanan hakemli iki akademik dergiden biri olan *İslâm Araştırmaları Dergisi*'nin ve *Osmanlı Araştırmaları* dergisinin yayın kurulu üyesidir. Ayrıca *Hukuk Tarihi Araştırmaları* dergisinin yayın kurulu üyesi olup İngilizce, Fransızca, Arapça ve Farsça bilmektedir.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 9

FETİHTEN SONRA İSTANBUL'DA KURULAN İLK VAKIF KÜTÜPHANESİ VE FATİH'İN ŞEYH MEHMED GEYLANİ'YE VERDİĞİ TEMLİKNAME 15

FETHEDİLEN ARAP ÜLKELERİNDEKİ VAKIF KÜTÜPHANELERİ OSMANLILAR TARAFINDAN YAĞMALANDI MI? 31

ŞEHİD ALİ PAŞA'NIN İSTANBUL'DA KURDUĞU KÜTÜPHANELER VE KİTAPLARININ MÜSADERESİ DOLAYISIYLA OSMANLILARA YÖNELTİLEN BAĞNAZLIK SUÇLAMASI 83

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ TÜRK KÜTÜPHANECİLİĞİ VE KÜTÜPHANELERİ 95

LEHİSTAN KRALI II. OGÜST'E GÖNDERİLEN BİR ELÇİNİN RAPORU (1713) 121

OSMANLI MÜNEVVERİNİN EVLİYA ÇELEBİ'YE BAKIŞI 137

BİR OSMANLI KADISININ GÜNLÜĞÜ: SADREDDİN-ZÂDE TELHİSÎ MUSTAFA EFENDİ VE CERİDESİ 157

AŞKÎ MUSTAFA EFENDİ VE MEDİNE TARİHİNE DÂİR ESERİ 169

SEYFULLAH AĞA'NIN VİYANA ELÇİLİĞİ VE SEFÂRETNÂME'Sİ 187

XV-XVI. ASIR BAYRAMÎ MELÂMÎLİĞİ İÇİN YENİ BİR KAYNAK: ABDURRAHMAN EL-ASKERÎ'NİN *MİR'ÂTÜ'L-IŞK* ADLI ESERİ 225

MİR'ÂTÜ'L-IŞK'IN XVI. ASIR BAYRÂMÎ MELÂMÎLİĞİ İÇİN ÖNEMİ VE ESERDE YER ALAN MELÂMÎLİK ESASLARI 251

ŞEYH VEFÂ VE VAKIFLARI HAKKINDA YENİ BİR BELGE 279

MOLLA LÜTFİ ZINDIKLIK İTHAMIYLA MI ÖLDÜRÜLDÜ? 305

ZINDIKLAR VE MÜLHİDLER: XV-XVI. ASIR OSMANLI ZENDEKA VE İLHÂD TARİHİNE BİR KATKI 329

YENİ BİR KAYNAĞIN IŞIĞINDA SOMUNCU BABA 373

KAZASKER RUZNAMÇELERİ VE NURUOSMANİYE KÜTÜPHANESİ'NDE BULUNAN BAZI RUZNAMÇELER 401

TANZİMAT SONRASI OSMANLI VAKIF KÜTÜPHANELERİNİN ISLAHI ÇALIŞMALARINDA MISIR'IN BU KONUDAKİ TECRÜBESİNDEN YARARLANMA TEŞEBBÜSLERİ 449

İSLÂM DÜNYASINDA BİR KÜTÜPHANE TÜRÜ OLARAK DÂRÜ'L-İLİMLERİN ORTAYA ÇIKIŞI 459

EVKAF NÂZIRI HAMMÂDE-ZÂDE HALİL HAMDİ PAŞA'NIN İSTANBUL'DA MEVCUT VAKIF KÜTÜPHANELERİNİN ISLAHI VE BİR MEKÂNDA TOPLANMASI KONUSUNDAKİ ÇALIŞMALARI 469

DİZİN 483

Merhum Annem ve Babamın
Aziz Hatıralarına

ÖNSÖZ

Bu kitabı oluşturan makaleler 1980-2014 arasında bazı dergilerde ve armağan kitaplarda yayınlanmıştır. Eski Türk Edebiyatı ve Osmanlı kütüphaneleriyle ilgili makalelerimin bir kısmını daha önce kitaplaştırmıştım. Bu ciltte yayınlanan makalelerin önemli bir kısmı ise zikrettiğim iki konuyla ilgili çalışmalarım sırasında tespit ettiğim ve ilmî çalışmalara katkı sağlayabileceğini düşündüğüm, daha önce bilinmeyen belgeleri ve kültür tarihimizle ilgili bazı ilginç konuları işlemektedir. Bu belgeleri doğru bir şekilde aktarmaya, tahlil etmeye ve konuya katkısını göstermeye çalıştım.

Kitapta yer alan makalelerden üçünün ise benim için ayrı bir önemi vardır. Her üç makalede Osmanlıların maruz kaldıkları haksız ithamları çürütmeye gayret ettim. Şehit Ali Paşa'nın İstanbul'da kurduğu kütüphaneler ve kitaplarının müsaderesiyle ilgili makalede, bu müsadereyi mümkün kılmak için verilmiş fetva dolayısıyla literatürde yaygın bir şekilde yer alan Osmanlıların bağnazlıklarıyla ilgili ithamın, mezkur fetvanın yanlış şekilde yorumlanmasından kaynaklandığını göstermeye çalıştım. Arap dünyasında el yazması eserlerle ilgili çalışmalar yapan araştırmacıların hemen hemen ittifakla ülkelerindeki vakıf kütüphanelerinin Osmanlılarca yağmalandığı şeklindeki suçlamalarının ne kadar yersiz ve temelsiz olduğunu, genellikle kendi yazdıklarını kullanarak "Fethedilen Arap Ülkelerindeki Vakıf Kütüphaneleri Osmanlılarca Yağmalandı mı?" başlıklı makalede işledim. Molla Lütfi'nin zındık olduğu için öldürüldüğü görüşü, o dönemin hu-

kuk sistemini ve ulemâsını bir zan altında bırakmaktaydı. Bu konuya farklı bir açıdan bakıp-bakamayacağımızı bazı yeni bilgileri de kullanarak "Molla Lütfi: Zındıklık İthamıyla mı Öldürüldü?" adlı makalede konuyla ilgili araştırmacıların dikkatine sundum.

Makaleleri toplu halde yayınlamanın en önemli yararı, şüphesiz ki ulaşılması güç veya sadece alanın uzmanlarının takip edebildiği dergilerde yayınlanan çalışmaları daha geniş bir okuyucu kitlesinin istifadesine sunabilme imkânıdır. Genellikle dergi makaleleri akademik çevre içerisinde kalmakta ve yayınlanmasından bir süre sonra unutulmaya başlanılmaktadır. Bunun neticesinde akademik çalışmalar topluma mal olmamakta ve ortaya konulan çalışmalarla tashih edilen yanlış bilgi ve kanaatler yapılan yayınlarda tekrarlanmaya devam edilmektedir.

Makaleleri toplu halde yayınlamanın diğer bir faydası da bir araştırmacının bu makalelerde ortaya koyduğu yeni belgeleri, fikirleri ve yorumları gündemde tutabilmesidir. Bir manada araştırmacının malını sahiplenebilmesidir. Bizim öğrenciliğimizde bazı Avrupa ülkelerindeki pek tanınmayan dergilerde çıkan makalelerden yararlanarak, hatta tercüme ederek kitap ve makale üreten/türeten hocalardan bahsedilirdi. Günümüzde bu daha da yaygınlaştı ve ülkemizdeki dergilerde yayınlanan makaleleri kaynak göstererek veya göstermeyerek sadece belli bir puan almak maksadıyla yayın yapan araştırmacılar (!) türedi. Bu tür uygulamaları yapanların büyük bir kısmı yaptıkları işin bilincinde oldukları için suiistimallerini büyük bir ustalıkla gizleyebilmektedirler. Maalesef siz de tapulu arazinizde gecekondu yapanları çaresizlik içinde izlemek durumunda kalmaktasınız.

Özellikle de son yıllarda uzman olmadıkları konularda "derleme" yoluyla "akademik" makale üreten araştırmacılar, daha doğrusu devşirmenler çoğaldı. Zaman zaman bir makaleyi okurken ben bunu bir yerden hatırlıyorum dediğiniz anlar olmuştur. Sonradan sizin daha önce yazdığınız bir makalenin, farklı anlatımla kaleme alınmış dipnotlarınızın da bir bölümü çırpış-

tırılarak vücuda getirilmiş yeni bir versiyonuyla karşı karşıya bulunduğunuzu fark ediyorsunuz. İlim ahlakının oluşmadığı, ilim ortamının mevcut olmadığı bir toplumda yapacağınız fazla bir şey olmamakta ve itiraz ettiğinizde rahatlıkla "ben de aynı kaynakları gördüm" şeklinde bir cevap alabilmektesiniz. Burada önemli olan bir araştırmacının üzerinde çalıştığı bir konuda yayın yapmasıdır.[1] Bu tür bir makale akademik makale olur ve unvan vermelerde değerlendirilebilir. Yoksa okuma yazması olan, okuduğunu anlayan ve eli kalem tutan bir kimse hukuk tarihi üzerine de, iktisat tarihi üzerine de, siyasi tarih üzerine de hatta kültür tarihi üzerine de "derleme" makaleler yazabilir. Ancak bu makaleler yeni bir yorum getirmediği, konunun eksik olan bir yönünü aydınlatmadığı için bilimsel dergilerde yer almaz ve akademik yükseltilmelerde de dikkate alınmazlar.

Ancak bir de usul bilmedikleri için bu yola baş vuran araştırmacılar vardır. Bu kitapta yer alan bir makalemde belirttiğim gibi ilmî araştırmalar bir bayrak yarışına benzer. Okuyucu bizim bayrağı hangi merhaleden alıp hangi merhaleye ulaştırdığımızı, eserimizi okuduğunda açıkça görebilmelidir. İlmî araştırmalarda her ne kadar "nereden buldun" yasa haline gelmemişse de geçmişte emeği geçenlerin hakkı verilmeli, bayrağı nereden alıp nereye kadar taşıdıkları açıkça belirtilmelidir. Maalesef bu uygulama son yirmi yıldır oldukça azalmıştır. Daha önce yapılmış

1 Son zamanlarda bazı araştırmacıların veya devşirmenlerin büyük bir beceriyle (!) üzerinde hiçbir bilimsel araştırma yapmadıkları "kuruluş dönemi kütüphaneleri", "XVII-XVIII. asır kütüphaneleri", "Tanzimat dönemi kütüphaneleri", "Ortadoğu kütüphaneleri" ve hatta "yazma eserler", "Ortaçağdaki ilk üniversiteler", "Osmanlı minyatürü" gibi, her biri yıllarca çalışmayı gerektiren konularda büyük bir maharetle derleme yoluyla, bilimsel makaleler (!) kaleme aldıklarını görüyoruz. Buradaki en önemli problem bilimsel olduğunu iddia eden dergilerin, sahalarında uzman (!) hakemlerinin gerçek uzman olmamaları ve böyle çalışmaların yayınına cevaz vermeleridir. Son olarak Zeren Tanındı Hanım'ın üzerinde yıllarca çalıştığı cilt sanatıyla ilgili kitap ve makalelerinin yine aynı devşirmenlerce bir makalede nasıl yağmalandığını görünce içimden bu bilimsel derginin hakemlerine saygılarımı sunmak geldi.

çalışmalar kullanılarak, daha doğrusu ustalıkla yağmalanarak üretilen makalelerin, ait olduğu bilim dalına katkısını, hangi problemlere çözüm getirdiğini, konunun uzmanı olmayan okuyucular anlayamamakta ve çoğu kere yanlış bir kanaate sahip olabilmektedirler.

Herhangi bir konuda bilimsel bir makale yazacak bir araştırmacının "söyleyecek bir şeyi" olmalıdır. İlim ahlakı, söyleyecek şeye ulaşana kadar yararlandığınız kişilere haklarını teslim etmenizi gerektirir. Bu yüzden makalelere "bu konuda şu araştırmacılar yaptıkları yayınlarda şu hususları ortaya koydular. Ben de bulduğum belge ve bilgilerle konuya şöyle bir katkıda bulunacağım veya farklı bir yorum getireceğim" şeklinde birkaç cümleyle başlanılması gerekir. Tabii buradaki en önemli problem bilimsel makaleyle derleme makalenin birbirine karıştırılmasıdır. Üzülerek söylemek gerekir ki günümüzde akademik dergilerde çıkan makalelerin büyük bir çoğunluğu derleme makaledir ve işlenilen bazı konuların başlangıcı Hz. Adem'e kadar götürülebilmektedir.

Yine son dönemlerde bilimsel makale yazımında kasıtlı olarak değil de usul bilmemekten kaynaklanan yanlış bir uygulamanın yaygınlaştığını görmekteyiz. Bilindiği gibi herhangi bir konuda bir araştırmacı tarafından ilk defa ortaya konulan yeni bir bilgi, belge, yorum ve görüş daha sonraki araştırmalarda kullanılmış olsa bile muhakkak bu ilk araştırmacı kaynak olarak gösterilmelidir.[2] Sezar'ın hakkını Sezar'a vermek gerekir. Ancak son dönemlerde bu usule riayet edilmediği aynı kaynağı kullanan

2 Molla Lütfi ile ilgili literatürde Molla Lütfi'nin Sinan Paşa ile olan yakınlığından bahsedilmekteyse de bu yakınlığın nereden kaynaklandığı konusunda bir bilgi verilmemekteydi. 926 (1520) tarihli Ayasofya Vakıflarının Mukataa Defteri'ni (Atatürk Kitaplığı, Mc. 64, s. 230) okurken burada Molla Lütfi'nin Sinan Paşa'nın kardeşi Yakup Paşa'nın kızıyla evli olduğuna dair bir kayıt gördüm ve bu kaydı yayınladım. Daha sonra birçok araştırmacı bu bilgiyi herhangi bir referans göstermeden "bilindiği gibi Molla Lütfi Sinan Paşa'nın kardeşinin kızıyla evlidir" şeklinde vermeye başladı ve benim yüzlerce sayfalık bir defteri okuyarak bulduğum kayıt da genel geçer bir bilgi haline dönüştü.

araştırmacılardan birinin gelişi güzel referans olarak verildiğini görmekteyiz. Bu konudaki güzel bir örnek benim yaptığım bir yayınla ilgilidir. 1990 yılında bulduğum ve mevcut tek nüshası kütüphanemde olan Bayramî Melâmîliği ile ilgili bir kaynağa dayanarak Pîr Ali Aksarayî, Oğlan Şeyh hadisesi ve Bayramî Melâmîliği konusunda o güne kadar bilinmeyen bilgileri ortaya koymuş ve yanlış bilinen bazı bilgileri de tashih etmiştim.[3] Daha sonra bir meslektaşım bu makaleden aldığı bilgileri büyük bir titizlikle beni de gerekli yerlerde kaynak vererek bir çalışmasında yayımladı.[4] Müteakip yıllarda bazı araştırmacılar, bahis mevzu olan kaynağı, ayrıca kitap olarak da yayınlamış[5] olmama rağmen, beni aradan çıkararak bahsettiğim arkadaşı veya ondan bu bilgileri alıp da kullanan meslektaşlarımızı referans olarak vermeye başladılar. Akademik çalışmalarda bu tür bir uygulama son derecede yanlıştır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki bu yanlışa düşmemek için konuyla ilgili literatürü dikkatlice takip etmek ve sahayı da iyi bilmek gerekir. Dergilerin hakem heyetleri de "görsel" değil de gerçek olmalıdır. Maalesef bunun da bugün Türk ilim hayatı için bir hayal olduğu görülmektedir.

Bu kitapta yer alan makalelerin çoğu, yayınlandıkları şekliyle değil, çeşitli ilavelerle güncelleştirilerek sunulmaktadır. Kanaatime göre müelliflerinin sağlıklarında yapılan toplu makale neşirlerinde güncelleştirme işlemi okuyucuları doğru bilgilendirme hususunda daha faydalı olmaktadır.

Bu kitapta yer alan makalelerin ilk yazımında olduğu gibi, kitap haline getirilmesinde de birçok meslektaşımın yardımını gördüm. Burada özellikle değerli meslektaşım Bilgin Aydın'ı

3 "Abdurrahman el-Askerî's *Mir'âtü'l-'Işk*: A New Source for the Melâmî Movement in the Ottoman Empire during the 15th and 16th Centuries", *Wiener Zeitschrift für die Kunde Des Morgenlandes* (83. cilt, Wien 1993, s. 95-115.

4 Reşat Öngören, "Şeriatin Kestiği Parmak: Kânûnî Sultan Süleyman Devrinde İdam Edilen Tarikat Şeyhleri", *İlmî Araştırmalar Dergisi*, c. I/1, İstanbul 1996.

5 İsmail E. Erünsal, *XV-XVI. Asır Bayrâmî-Melâmiliği'nin Kaynaklarından Abdurrahman el-Askerî'nin Mir'âtü'l-Işk'ı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003.

zikretmeliyim. Çalışmamın her aşamasında önemli katkılarda bulundu. İmlâ ve tashih işlerini her zaman olduğu gibi Nurettin Albayrak ve Mustafa Birol Ülker, tarihlerin çevirim ve kontrol işlerini de Ekrem Tak üstlendi. Kenan Yıldız gerektiğinde belgeleri kontrol etti. Mustafa Oğuz'un belgelerle ilgili tecrübesinden her zaman yararlandım. Kitabın baskıya hazırlanmasında Ender Boztürk ve Oğuz Kallek, birkaç makalemin, yazıldığı tarihte Arapça metinlerinin yazılmasında ve sayfa düzenlenmesinde Coşkun Yıldırımtürk yardımcı oldular. Hepsine teşekkür ederim. Aynı konuda yardımlarını gördüğüm merhum Muhammed Aruçi ve Yücel Dağlı'yı da rahmetle anıyorum.

Bu kitabın oluşmasında büyük katkısı olan Timaş Yayınları Tarih Kitaplığı Yayın Yönetmeni Adem Koçal Bey'e, metnin redaksiyon ve kontrol işlemlerini büyük bir titizlikle gerçekleştiren ve dizinini hazırlayan Zeynep Berktaş Hanım'a da teşekkür etmek isterim.

Son olarak da bu kitabı kendilerine ithaf ettiğim, yetişmemde büyük payları olan ve hayatımın her döneminde beni destekleyen babam Cemil Erünsal'ı ve annem Naciye Erünsal'ı bu vesileyle rahmetle anıyorum. Nur içinde yatsınlar.

İsmail E. Erünsal
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Bağlarbaşı

FETİHTEN SONRA İSTANBUL'DA KURULAN İLK VAKIF KÜTÜPHANESİ VE FATİH'İN ŞEYH MEHMED GEYLANİ'YE VERDİĞİ TEMLİKNAME*

İstanbul'un fethiyle Osmanlı Devleti için yeni bir dönem başlar. II. Mehmed, kurmak istediği cihân-şümûl bir imparatorluğun idarî merkezi olacak olan İstanbul'u aynı zamanda bir kültür merkezi haline getirmek istediğinden, fetihten kısa bir süre sonra şehri yeniden inşa faaliyetine girişir. Fatih Külliyesi için hazırlanmış olan Türkçe vakfiyede, bu imar faaliyeti "büyük cihad" olarak adlandırılmaktadır.[1] Daha fetihten önce "ölü bir imparatorluğun ölü merkezi" haline gelmiş olan İstanbul, fetih sırasında da belli bir ölçüde tahribe uğramıştı.[2] Bu yüzden ilk iş olarak surların tamiri, şehrin yeniden imar ve iskânının ele alındığı ve şehirde mevcut mabetlerin bazı değişikliklerle cami ve medreseye çevril-

---

* *Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan*, editör: Zeynep Tarım Ertuğ, İstanbul 2006, s. 391-403. Vakfiyenin Arapça metninin tespitinde ve çevirisinde yardımlarını gördüğüm meslekdâşlarım Prof. Dr. Yuşuf Şevki Yavuz'a ve merhum Prof. Dr. Muhammed Aruçi'ye teşekkür ederim.

1 ".. ve sekiz yüz altmış yedi senesinde... cihâd-ı asgardan cihâd-ı ekbere mürâcaat ve bu kitâb-ı müstetâbda bast u tafsil olunan hayrâta azîmet..", *Fatih Mehmed II Vakfiyeleri*, Ankara 1938, faksimile, s. 37.

2 Halil İnalcık, "The Policy of Mehmed II towards the Greek Population of Istanbul and the Byzantine Buildings of the City", *Dumbarton Oaks Papers*, 23-24 (1968-1969), s. 231, 233. Fatih, üç günlük yağma süresini, şehrin zarara uğramasına mani olmak için birinci günün akşamı sona erdirmiştir (Aynı makale, s. 233).

diği görülmektedir.[3] Devrin kaynakları şehrin imarı ve özellikle iskânı konusunda tafsilatlı bilgi verirler.[4]

Fetihten sonra kurulan ilk kültür müesseseleri hakkında da kaynaklarda bazı bilgilere rastlanmaktadır: Pantokrator Manastırı'nın üst katındaki papaz odalarında Zeyrek Medresesi kurulur ve müderrisliğine elli akçe yevmiyeyle Molla Zeyrek getirilir.[5] Daha sonra Ayasofya'da da tedris başlar.[6] Semâniye Medreseleri kurulana kadar öğretimin kiliselerden çevrilmiş cami ve medreselerde sürdürüldüğü görülmektedir.[7]

Fethi müteakip yapılan ilk binalardan biri Beyazıd'daki Eski Saray'dır. II. Mehmed'in Manisa'dan Edirne sarayına götürdüğü kitapların Eski Saray'ın tamamlanmasından sonra buraya nakledildiği bilinmektedir.[8] Fetihten sonra İstanbul'da ilk kurulan kütüphane olan bu saray kütüphanesi daha sonra Yeni Saray'a, yani

3 Ş. Tekindağ, "İstanbul, Şehrin İmar ve İskânı", *İA* V/ 2, s. 1205. "Rumeli ve Anatolı taraflarından İstanbul'da karara rağbet iden ra'iyyet men' olınmayup belki her taraf ashâb-ı sanâyi' ve hiref, ehl ve 'ıyalı ile pâyitahta irsâl oluna diyü ahkâm-ı muta' gönderilüb hasbe'l-me'mûr şehr-i mezbûr kema-kân ma'mûr olmışdur. Beyt:

Hüner bir şehr bünyâd eylemekdür

Reâya kalbin âbâd eylemekdür
(Mehmed II Vakfiyeleri, faks. s. 36).

4 "Padişah hazretleri vücûda getirilecek mebânî'-i nefîse ve cesîme ile şehre mamûriyet-i sâbıkasını iâde etmek ve ilim ve fenn erbâbını ve servet ve sâmân ashâbını cem' ederek burasını gıbta-fermâ-yı cihân olacak bir hale getirmek isterdi". (Kritovulos, *Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı Sânî*, mütercimi Karolidi, İstanbul 1328, s. 123 *TOEM* ilavesi). Ayrıca bkz. *Âşıkpaşazâde Tarihi*, Âlî Bey neşri, İstanbul 1332, s. 142-143; Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l-Feth*, hazırlayan Mertol Tulum, İstanbul 1977, s. 70-75; *Kitab-ı Cihânnümâ, Neşrî Tarihi*, neşredenler Faik Reşit Unat-Mehmet Altay Köymen, Ankara 1957, II, s. 709-713; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII. Defter, hazırlayan Şerafettin Turan, Ankara 1957, s. 77-78; 96-103.

5 Taşköprîzâde, *eş-Şakâ'ikü'n-Nu'mâniyye*, yay. haz. Ahmed Subhi Furat, İstanbul 1985, s. 124.

6 *Şakâ'ik*, s. 117.

7 Şahabettin Tekindağ, "Medrese Dönemi", *Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi*, İstanbul 1973, s. 12.

8 İsmail Baykal, "Fatih Sultan Mehmed'in Hususî Kütüphanesi ve Kitapları", *Vakıflar Dergisi* IV (1958), s. 77.

Topkapı Sarayı'na taşınmıştır. Kaynaklardan ve bazı belgelerden devrin ünlü âlimlerinden Molla Lütfi'nin bir süre bu kütüphanede hâfız-ı kütüb olarak çalıştığını öğrenmekteyiz.[9]

İstanbul'da fetihten sonra kurulan ilk vakıf kütüphanesi konusunda ise araştırıcılar değişik görüşlere sahiptirler. Süheyl Ünver, ilk vakıf kütüphanesinin Mahmud Paşa Medresesi'nde kurulduğunu ileri sürerken, Selim Nüzhet Gerçek, Eyüb Külliyesi'nde (863/1459) kurulan kütüphanenin daha eski olduğu görüşünü savunur.[10] Mahmud Paşa Külliyesi'nin kuruluş tarihini göz önüne alırsak, Süheyl Ünver'in fikrini kabul etmeye imkân olmadığını görürüz. Selim Nüzhet Gerçek'in, görüşünü ispat için ileri sürdüğü delil ise çok zayıftır.[11] Fakat başka bir vakıf kaydı dolayısıyla Eyüb Külliyesi Kütüphanesi'nin Mahmud Paşa Medresesi Kütüphanesi'nden daha önce kurulmuş olduğunu anlamaktayız; Bu külliyeye ait 990 (1582) tarihinde kopye edilmiş Arapça vakfiyede önce "Medreseye konulan kitapları muhafaza edecek bir şahsın tayin edildiği" sonra da "hâfız-ı kütüb'e günlük bir dirhem ücret verileceği" ifade edilmektedir.[12] Süheyl Ünver, "bu vakfiyenin, külliyenin kuruluşundan bir asır sonrasına ait olduğunu" söyleyerek delil olarak kullanılamayacağını ileri sürerse de[13] külliyenin tesisinden otuz sene sonra hazırlanan 893-895 (1489-1491) yıllarına ait Eyüb Vakfı Muhasebe Bilançosu'nda da Fakih adlı birinin camide hâfız-ı kütüb olup günlük bir akçe ücret

9 *Şakâ'ik*, s. 107, 169; TSA, E. 6345.

10 S. Ünver, "İstanbul'un ilk Kütüphanesi Hakkında", *Akşam* gazetesi, 31 Ağustos 1942, s.5; S. N. Gerçek, "İstanbul Kütüphaneleri; Bunların İlki Hakkında Bir Yazı Dolayısıyla", *Akşam* gazetesi, 27 Haziran 1942.

11 S. N. Gerçek, Eyüb Kütüphanesi'nin İstanbul'un ilk vakıf kütüphanesi olduğu görüşünü şöyle ispatlamaya (!) çalışır. "Kitaplara basılan mühürde *Vakıf-ı Ebi Eyyubi'l Ensarî* yazılıdır. Tarih yoktur. Fakat bu kitaplar arasında mevcut bir yazma *Şerh-i Mekasid*'de tarih 867 kaydı vardır ki buna göre ve yeni bir kayıt bulunmadıkça İstanbul kütüphanelerinin birincisi olduğu anlaşılır", *Akşam* gazetesi, 27 Haziran 1942.

12 İstanbul Müftülüğü, Ş. S. Evkaf-ı Hümâyûn Müfettişliği no. 46. s. 83, 84.

13 S. Ünver, *Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*, İstanbul 1946, s. 155.

aldığı[14] bildirildiği dikkate alınacak olursa, bu itirazın geçersiz olduğu görülecektir.[15]

Eyüb Vakfiyesi'nde, kütüphanenin işleyişiyle ilgili şartlar bulunmadığı gibi kütüphaneye konulan kitapların adları ve sayısı da verilmediğinden, kolleksiyonun hacmi ve niteliği bilinmemektedir. Hz. Halid 178 no.da (Süleymaniye Kütüphanesi) kayıtlı *Kimyâ-yı Saadet* adlı kitabın başındaki Arapça bir nota göre bu eseri 884 yılı Zilhiccesi ortalarında (Şubat 1480), devrin vezir-i a'zamı Mehmed Paşa, Eyüb Medresesi'nde bulunanlara vakfetmiştir. Mehmed Paşa, vakfettiği bu eserle ilgili olarak şu şartları koymuştur: Değiştirilmemesi, başka bir yere götürülmemesi ve bir kimsede üç aydan fazla kalmaması[16] ve aynı kişiye ikinci defa olarak ödünç verilmemesi. Eyüb Kütüphanesi sonraları yapılan vakıflarla daha da zenginleşmiştir. 1071 (1667) yılında yapılan bir kayıttan, kütüphanenin bu tarihte faaliyette olduğu anlaşılmaktadır.[17]

Ancak Eyüb Külliyesi'ndeki kütüphane, Mahmud Paşa Medresesi Kütüphanesi'nden eski olmakla beraber fetihten sonra İstanbul'da kurulan ilk kütüphane değildir. Zira Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan bir vakfiye sureti,[18] 858 (1454) yılında, yani fetihten bir yıl sonra, Visâlî adıyla tanınan Şeyh Muhammed b. Şeyh Hasan Geylânî'nin İstanbul'da Surdibi'ndeki (At İskelesi) zâviyesinde küçük bir koleksiyona sahip bir kütüp-

14 Ö. L. Barkan, "Ayasofya Câmii ve Eyüp Türbesi'nin 1489-1491 Yıllarına ait Muhasebe Bilançoları", *İFM* XXIII/1-2 (1963), s. 375.

15 Ayrıca elimizde bulunan vakfiye de bir asır sonra düzenlenmemiş, kopye edilmiştir. O halde tesisin kuruluşundaki durumunu aksettirmesi gerekir.

16 Süheyl Ünver, bu şartı "üç aylarda, Receb-Şaban-Ramazan'da ödünç verilmemesi" şeklinde anlamaktadır(!). "Sadrazam Karamanlı Mehmet Paşa'nın Eyüp Sultan Medresesi kütüphanesine vakfettiği iki kitaba dair", *Konya* no. 74-77 (Konya 1945), s. 3. Mehmed Paşa'nın vakfettiği diğer kitap için koyduğu şartlar birinci kitap için koyduğu şartlardan pek az farklıdır. Bkz. Aynı makale, s. 3-4.

17 BOA, M. Müd. 4792, s. 31.

18 VGMA 625, s. 141.

hane kurduğunu bildirmektedir.[19] Tasavvufa dair yirmi civarında eserden meydana gelen ve muhtemelen tekke mensuplarının istifadesine sunulan bu kolleksiyonun korunması ve bakımı için bir hâfız-ı kütüb tayin edilmemiştir.

Bu güne kadar yapılan araştırmalarda bu vakfiyeye temas edilmemişse de[20] Fatih Sultan Mehmed tarafından Şeyh Mehmed Geylânî'ye, bir rivayete dayanılarak, bir temliknâme verildiğinden söz edilmiştir. Tesbit edebildiğim kadarıyla böyle bir temliknâmenin mevcudiyetini ilk olarak Mehmed Ziya ileri sürmüştür. Merhûm Ekrem Hakkı Ayverdi, Fatih devri mimarisiyle ilgili muhalled eserinde Şeyh Mehmed Geylânî Mescidi'nden bahsederken Mehmed Ziya Bey'in rivayetini tekrarlayarak bu konuda şu tespiti yapmıştır:

> Bağçekapısı'nda yolun dönemecinde olan ahşab fevkaanî mesciddir. Bu mescid Şeyh Mehmed Geylânî, yahud onun nâmına Fatih tarafından yapdırılmıştır. Mehmed Ziya Bey bu zât hakkında şu ma'lumatı veriyor: "A'yân a'zasından olup Evkaf Nâzırlığı da yapmış olan Bursalı Rıza Efendi, Fatih'in bir temliknâmesini Sultan Mecid'e gösterip, Sultan Mehmed'in el yazısıyla olduğunu söyler. Bunda şöyle beyân edilmekte imiş: Allah-ı Te'âlâ Hazretleri'nin 'avn u nusreti Resûl-i Ekrem Efendimiz'in imdâd-ı ruhaniyyeti ve a'izze-i kirâmın müzâheret-i ma'neviyye ve fi'liyyeleriyle benim gibi bir 'abd-i 'âcize belde-i 'azîme ve meşhûreden olan İstanbul'un fethini müyesser kıldığına teşekküren şeyh-i 'azîzim Mehmed Geylânî Efendi'ye işbu temliknâme ile Bağçe Kapusu ve civârını temlik itdim"

---

19 Vakfiyenin başındaki bir kayıttan anlaşıldığına göre bu zâviyenin arsası Sultan Fatih tarafından Şeyh Mehmed Geylânî'ye mülk olarak verilmiştir.

20 "166-Şeyh Mehmed Geylânî Mahallesi (Bursa Tekyesi Camii Mahallesi): Bahçe Kapısı'ndan Eminönü'ne kadar olan mıntıkayı işgal eder. Vakfiyelerde ismi yoktur. Sur hâricinde olduğu için de *Vakıf Tahrir Defteri* kaydetmemiştir". Ekrem Hakkı Ayverdi, *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu*, Ankara 1958, s. 49.

Böyle bir temliknâme olması pek çok muhtemeldir; yanlış olamaz. Yalnız ifade 'aynen değil meâlendir; bu kadar vakfiye ve eski metin yazdık; hiç birinde bu uslûb yoktur; kelimeler de mesela İstanbul, XV. asırda kullanılanlardan asla değildir; bu bir XIX. asır ifadesidir. Fâtih'in el yazısıyla olduğu da öyle görmek arzusundan doğan bir yakıştırmadır. Ne de olsa Mehmed Geylânî Efendi'nin devrini ve bir dereceye kadar hüviyetini ortaya koymaktadır.[21]

Ekrem Hakkı Ayverdi'den alınarak bu bilgiler daha sonraki araştırmalarda da bazı ufak farklılıklarla tekrarlanmıştır.[22]

Şeyh Mehmed Geylânî'nin vakfiyesinin başında nakledilen bir hatt-ı hümâyûn vardır:

Sûret-i hatt-ı hümâyûn-ı Ebû'l-Feth Sultân Mehmed Han 'aleyhi'r-rahmeti ve'r-Rıdvân:

Be-irâdeti'llâh Kostantiniyye'nüñ fethi bu 'abd-i fakîre müyesser olup Şeyh Mehmed Geylânî benüm ile ma'an bulunup Şühedâ Kapusu hâricinde bir zâviye arsasını ricâ eylemeğin selâse etrafı kal'a divârı ve bir cânibi ulu yol olan 'arsa-i hâliye şeyh-i mezkûruma temlîk itmişümdür. Evlâd-ı evlâdı mutasarrıf olalar. Ba'de'l-yevm hatt-ı şerîfüm mûcebince 'amel oluna.

Hatt-ı hümâyûnum mûcebince 'amel oluna.

Bahsedilen temlîknâmenin müstakil bir belge mi yoksa vakfiyenin başında yer alan bu hatt-ı hümâyûn mu olduğunu ilk bakışta kesin olarak tespit etmek mümkün olamamaktadır. Zira Bursalı Rıza Efendi'nin Sultan Mecid'e gösterdiği temlîknâmenin muhtevasıyla vakfiyenin başında yer alan hatt-ı hümâyûnun muhtevaları arasında farklılıklar vardır. Özellikle de temlîk edilen yer her iki kaynakta birbirinden oldukça farklı şekilde zikredilmek-

21 Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârisinde Fâtih Devri 855-886 (1451-1481)*, c. III, İstanbul 1973, s. 501.

22 M. Baha Tanman, "Bursa Tekkesi Mescidi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 2, İstanbul 1994, s. 341 ; A. Süheyl Ünver, *İstanbul Risâleleri*, c. 5, İstanbul 1996, s. 344.

tedir. Ancak öyle anlaşılıyor ki Bursalı Rıza Bey'den nakledilen bilgiler Ekrem Hakkı Bey'in yukarıdaki yazısında belirttiği gibi nakil sırasında değişikliklere uğramış ve özünden uzaklaşmıştır. Büyük bir ihtimalle bu temliknâme neşrettiğimiz vakfiyenin başına yerleştirilmiş olan hatt-ı hümâyûndur.

Elimizdeki vakfiye metni, Mustafa Âşir Efendi'nin İstanbul kadılığı zamanında ve 23 CA 1201 (13 Mart 1787) tarihinde, vâkıfın soyundan gelenlerin arzusu üzerine, vakfiyenin orijinalinden veya tasdikli bir kopyesinden deftere kaydedilmiştir. Kopyalama sırasında muhtemelen bazı kelimeler atlanmış, bazıları da yanlış kopye edilmiştir. Bu yüzden metnin tespitinde ve tercümesinde bazı güçlüklerle karşılaşılmıştır. Vakfiye metninde bir vakfiyenin ihtiva etmesi gerekli tasdik, davet, vâkıf ve mütevelliyle mevkûfun tanımı, vakıf şartları, vakfın sıhhatinin tesbiti, hüküm, vakfı bozacaklar için beddua gibi rükünler mevcuttur.[23] Ancak vakfedilen şeyler arasında menkul eşya ve kitaplar bulunmasına rağmen, vakıftan rücu', mütevellinin itirazı gibi bölümler yoktur. Büyük bir ihtimalle hüküm kısmının mevcut olmasından dolayı böyle bir rükne gerek görülmemiştir. Vakfiyenin sonunda gerekli olmadığından şuhûdu'l-hâl kısmı da mevcut değildir.

Neşrettiğimiz vakfiye sureti İstanbul'da fetihten sonra kurulan ilk vakıf kütüphanesi ve Fatih Sultan Mehmed'in Şeyh Mehmed Geylânî'ye verdiği rivayet edilen temlîknâme konularında bizi aydınlatmasının yanında, Şeyh Mehmed Geylânî'nin yaptırdığı mescit-zaviyeyle ilgili bazı araştırmalarda verilen birtakım bilgilerin tashihine de yardımcı olmaktadır. Her şeyden önce vâkıfın hemen hemen her yerde Şeyh Mehmed Geylânî şeklinde geçen adının Şeyh Mehmed bin eş-Şeyh Hasan el-Geylânî olduğunu ve Mevlânâ Visâlî olarak tanındığını öğrenmekteyiz. Baha Tanman'ın "T. Öz, *İstanbul Camileri*'nde, hayrat kayıtlarına göre, yapının içinde bulunan türbenin 1453'te yapılmış olduğunu söylemekte-

23 Bu rükünler ve tanımları için bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Neşriyatı no. 35, İstanbul 1994, s. 360-366.

dir" şeklinde verdiği bilginin ve "Ağabey olduğu anlaşılan Şeyh Mehmed Geylânî'nin daha önce -muhtemelen T. Öz'ün türbenin yapım tarihi olarak verdiği 1453'te, fetihten az sonra vefat ettiği, kardeşinin inşaatı tamamlattığı, vakfiyeyi de düzenlettiği tahmin edilebilir"[24] şeklindeki tahminin de vakfiyenin muhtevasından ve düzenlendiği tarih olan Zilka'de 858/ Kasım 1454 tarihinde, Mehmed Geylânî ve kardeşi Şeyh Ali'nin sağ olmasından dolayı yanlış olduğu anlaşılmaktadır.

Vakfiyenin Arapça metni ve baş tarafındaki Hatt-ı Hümâyûn şöyledir:

وقف جامع شريف مرحوم شيخ محمد گيلانى در نزد باب شهود در استانبول قيد شد مجدداً به محاسبه' اوقاف كوچك با عرضحال امة الله بر وجه مشروطه المتوليه ومحمد امام وخطيب عن اولاد واقف وبا اعلام مصطفى عاشر افندى قاضئ اسطنبول با فرمان عالى فى ٢٣ جا ١٢٠١.

صورة خط همايون ابو الفتح
سلطان محمد خان عليه الرحمة والرضوان

بارادة الله قسطنطنيه نك فتحى بو عبد فقيره ميسّر اولوب شيخ محمد گيلانى بنم ايله معا بولنوب شهدا قبوسى خارجنده بر زاويه عرصه سنى رجا ايلمكين ثلاثه اطرافى قلعه ديوارى و بر جانبى اولو يول اولان عرصه' خاليه شيخ مذكوريه تمليك ايتمشمدر. اولاد اولاد متصرف اوللار. بعد اليوم خط شريفم موجبنجه عمل اولنه

با امضاء محمد بن مصطفى القاضى بالعسكر المظفر بروم ايلى عفى عنهما. با مهور.
با امضاء حسين بن محمد القاضى بالعسكر المنصوره بولاية روم ايلى المعموره عفى الله تعالى عنهما. بلا مهر.
با امضاء حميد بن افضل المبتلا بقضاء مدينه' قسطنطنيه حماه الله عن الردية والدنية. بلا مهر.

/1 الحمد لله مبدع اصناف البدايع وموسع الطاف الصنايع؛ احمده على احسانه المتتابع /2 وافضاله السابغ الشايع. واشهد ان لا إله إلا الله وحده لا شريك له شهادة اتخذها /3 عدة لنزول الفجايع وزخراً لليوم القارع الواقع. واشهد ان سيدنا محمداً عبده ورسوله /4 ارسله بحق قاطع وعز قامع وسنان ساطع وضياء لامع وكلام جامع؛ صلى الله عليه /5 وعلى آله وصحبه الانجم الطوالع. اما بعد، فقد قال الله تعالى: ﴿مثل الذين ينفقون اموالهم /6 ابتغاء مرضاة الله وتثبيتًا من انفسهم كمثل جنة بربوة اصابها وابل فآتت اكُلها /7 ضعفين فإن لم يصبها وابل فطل والله بما تعملون بصير﴾. وقال تعالى: ﴿الذين ينفقون اموالهم /8 بالليل والنهار سرًا وعلانيةً فلهم اجرهم عند ربهم ولا خوف عليهم ولا هم يحزنون﴾. /9 وقال النبى ﷺ: «إذا مات ابن آدم انقطع عمله إلا عن ثلاث؛ ولد صالح /10 يدعو له، وعلم ينتفع به، وصدقة جارية». وقال عليه السلام: «ليس لك من مالك إلا ما اكلت /11 فافنيت، او لبست فابليت، او تصدقت فابقيت». فلما كانت هذه الآيات والاحاديث /12 داعية لارباب النهى واصحاب الجحى إلى إدراك الخيرات الابدية والسعادات /13 السرمدية اتفق ان وقف بهذه السعادة صاحب الخيرات، منشئ المبرات، افتخار /14 الشيوخ، الشيخ محمد بن الشيخ حسن الكيلانى المعروف بمولانا وصالى، فوقف بنيته حاضرة /15 وطرية غير فاترة ما هو له وملكه، وفى يده وتحت تصرفه، وذلك جميع الزاوية المشتملة /16 على بيت سفلى وصفّة ومطبخ وحديقة وكنيف ومحوطة، الكائن فى ظاهر قسطنطنية /17 بقرب إسكلة الفرس المحدودة بجدالة القلعة من الأطراف الثلث وبالطريق /18 العام، ووقف ايضًا كتبه الاربع: مقدمتي جفر ورسالة خواص حروف وقواعد /19 على الصناعة كلها فى مجلد ومجموعتين مشتملتين على كتب مختلفة وشرح لمعات /20 عراقى، وديوان حافظ، وديوان سلمان، وديوانًا ألفه الواقف المذكور وعَلَمًا /21 ذات راستين مع شد إمام حسين رضى الله عنه ومع سر طوق مَشبك وسفرتين /22 بلغاريتين وچراغًا ذا خمسة رؤس وچراغًا آخر وشيئًا كبيرًا مورّقًا بشيش /23 مع چراغ معلق على راسه وشيئًا آخر معروفًا ايضًا به معلق على راسه /24 چراغًا وقرن الظبى فيه چراغ وثلاثة اعداد من البساط المعروف بقاله /25 وعددين من البساط المعروف المعروف بكلى وجنبتين من جلد المعز وجلد من عين /26 وجلدين آخرين وفى البير والمرعزى ومرجلاً كبيرًا ومرجلاً صغيرًا وإنائين كبيرين /27 من النحاس المعروف بصاهن واربعة اعداد من الأوانى المعروفة بتبسى /28 وخمسة اعداد من الأوانى المعروفة بكاس وشيئين معروفين بكچه وكفگير /29 وتسعة اعداد من الأوانى المعروفة بطبق من اصل القصب المعروف بقازنجق /30 ومائة اعداد

من الملعقة وعددين من الفاس وثلاثة اعداد من الشئ المعروف/[31] بقازمه وشيفًا معروفًا بدمور كورك وشيفًا معروفًا بدمور كوسكى وبئر ماء/[32] وحوضًا من الحجر وبيضتي طبر البمير المنقشين وطوبًا من المرآة وثلاثة قناديل وعشرة/[33] وعشرة اعداد من الحصير واربعة اقفال على الغرف الصالحين المير الحيدرى؛ وشرط الواقف/[34] المزبور ان يوضع جميع الكتب وسائر الاسباب المذكورة فى الزاويةالمسطورة/[35] وشرط ان يقدم رقبة الزاوية من الحاصل الحديقة المزبورة وشرط ان يكون التولية/[36] لنفسه وجميع الجهات فى الزاوية ما دام حيًا، ثم لاولاده، ثم لاولاد اولاده نسلاً/[37] بعد نسل، ثم لاخيه شيخ على بن شيخ حسن، ثم لاولاده نسلاً بعد نسل، ثم لمعتقه إلياس/[38] بن عبد الله، ثم لرجل امين صالح وقفًا صحيحًا شرعيًا وحبسًا صريحًا مرعيًا مسجلاً/[39] محكومًا عليه لصحته ولزومه بحيث لا يباع ولا يوهب ولا يتبدل ولا يتغير/[40] بل يجرى على اصله المؤبد ويقام على شرط المخلد فى ما قام إلى إبطاله وتحويله، فعليه/[41] لعنة الله والملائكة والناس اجمعين، الا لعنة الله على الظالمين؛ واجر الواقف على الله المعين. /[42] حرره فى أواخر ذى القعدة لسنة ثمان وخمسين وثمانمائة. تمت.

Vakfiyenin Türkçe çevirisi şöyledir:

Vakf-ı Cami-i şerîf-i merhum Şeyh Mehmed Geylânî der-nezd-i Bâb-ı Şuhûd der-İstanbul. Kayd şüd müceddeden be-Muhâsebe-i Evkâf-ı Kûçek ba-'arzuhâl-i Emetu'llah ber-vech-i meşrûta el-mütevelliye ve Mehmed, imam ve hatib 'an evlâd-ı vâkıf ve bâ-i'lâm-ı Mustafa Âşir Efendi kâdı-i İstanbul ba-fermân-ı âlî.

Fî 23 CA 1201 [13 Mart 1787]

Sûret-i hatt-ı hümâyûn-ı Ebû'l-Feth Sultân Mehmed Han 'aleyhi'r-rahmeti ve'r-Rıdvân:

Be-irâdeti'llâh Kostantiniyye'nüñ fethi bu 'abd-i fakîre müyesser olup Şeyh Mehmed Geylânî benüm ile ma'an bulunup Şühedâ Kapusu hâricinde bir zâviye arsasını ricâ eylemegin selâse etrafı kal'a divârı ve bir cânibi ulu yol olan 'arsa-i hâliye şeyh-i mezkûruma temlîk itmişümdür. Evlâd-ı evlâdı mutasarrıf olalar. Ba'de'l-yevm hatt-ı şerîfüm mûcebince 'amel oluna.

Hatt-ı hümâyûnum mûcebince 'amel oluna.

Bâ-imzâ-i Mehmed bin Mustafa el-Kâdı bi'l-'askeri'l-muzaffer bi-Rûm-ili 'ufiye 'anhumâ. Ba-mühr.

Bâ-imzâ-i Hüseyin bin Mehmed el-kâdı bi'l-'askeri'l-mansûre bi-vilâyet-i Rûm-ili el-ma'mûre 'afâ'llahu ta'âlâ 'anhumâ. Bilâ-mühr.

Bâ-imzâ-i Hamid bin Efdal el-mübtelâ bi-kaza-i medîne-i Kostantiniyye hamâhu'llâhu 'ani'r-rediyyeti ve'd-deniyyeti. Bilâ-mühr.

Kâinattaki hârikülâde varlık türlerini yoktan var eden ve yarattıklarına sonsuz lütûflar bahşeden Allah'a hamd olsun. Sürekli olarak verdiği nimetlerinden ve bol bol ihsan ettiği lütuflarından dolayı Allah'a şükrederim. Allah'tan başka İlah bulunmadığına ve O'nun ortağı olmadığına şahitlik ederim. [Bu şehadetim umarım ki] İnecek büyük belalara karşı koymak için bir hazırlık ve vuku' bulacak kıyamet günü için bir azık olur. Efendimiz Muhammed'in (s.a.v.) o'nun kulu ve kesin bir gerçekle, batıldan uzaklaştıran bir üstünlükle, parlayan bir ışıkla, veciz sözlerle gönderdiği elçisi olduğuna şehadet ederim. Allah O'na ve gökte parlayan yıldızlar gibi olan âline ve ashâbına rahmet eylesin.

[Hamd ve salavattan] sonra: Cenâb-ı Hakk şöyle buyurmuştur: "Allah'ın rızasını kazanmak ve ruhlarındaki cömertliği kuvvetlendirmek için mallarını hayra sarf edenlerin durumu, bir tepede kurulmuş güzel bir bahçeye benzer ki üzerine bol yağmur yağmış da iki kat ürün vermiştir. Bol yağmur yağmasa bile bir çisinti düşer (de yine ürün verir). Allah yaptıklarınızı görmektedir."[25] Cenâb-ı Hakk yine buyurmuştur ki: "Mallarını gece ve gündüz, gizli ve açık hayra sarf edenler var ya, onların mükâfatları Allah

25 Bakara Suresi, 265.

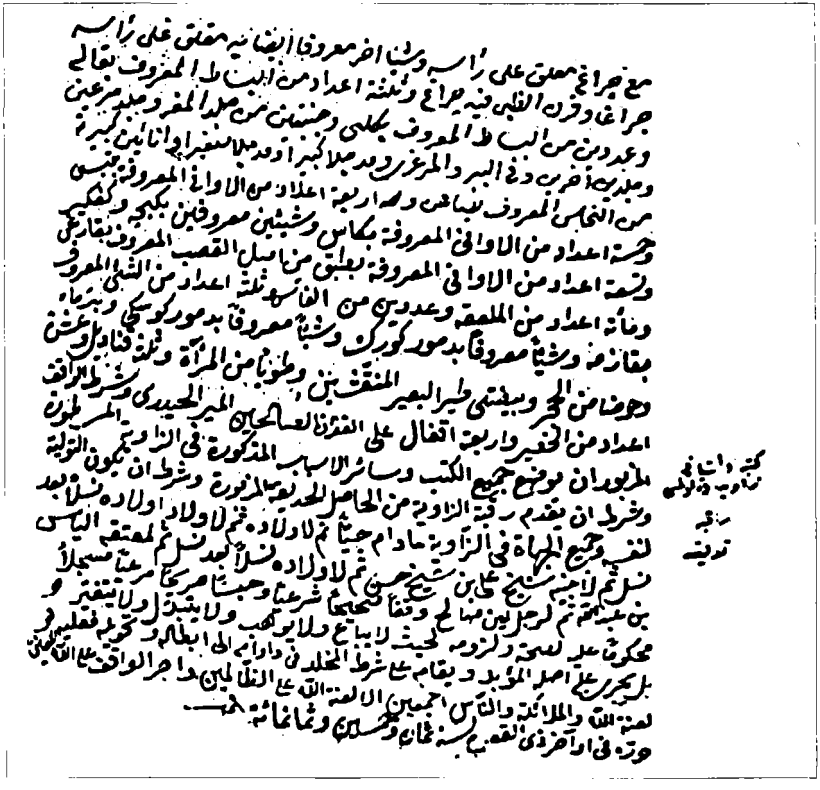
katındadır. Onlara korku yoktur, üzüntü de çekmezler."[26] Hz. Peygamber -Allah'ın salat ve selamı üzerine olsun- buyurdu ki: "İnsanoğlu ölünce üç şey dışında amel defteri kapanır. Bunlardan birincisi geride bıraktığı salih evlattır ki O'nun için dua eder. İkincisi ilme yaptığı katkılardır ki ondan insanlar yararlanır. Üçüncüsü ise sadaka-i câriyedir yani hayır işleridir." Yine Hz. Peygamber buyurmuştur ki: "Malının sadece yiyip tükettiğin, giyip eskittiğin veya sadaka olarak verip de sürekli kıldığın kısmı senindir." Bu âyet-i celîleler ve ehâdis-i şerîfeler akıl ve fikir sahiplerini dâimî hayırlar işlemeğe ve ebedî sa'âdeti elde etmeğe teşvik edince hayır sahibi ve iyi işler işleyen şeyhlerin iftihar vesilesi Mevlânâ Visâlî diye ma'ruf olan Şeyh Mehmed bin Şeyh Hasan Geylânî'nin bu saadete nâil olması denk düştü de sahip olduğu ve elindekileri ve tasarrufunda olan şeyleri sağlam bir niyet ve gönüllü bir şekilde vakfeyledi. [Vakfettikleri] şunlardır: İstanbul'un dışında At İskelesi yakınında üç tarafı kale duvarıyla ve bir tarafı umumi yol ile sınırlı ve bir giriş katı, sofa, mutfak, bahçe, hela ve avludan oluşan zâviyenin tamamı. Ve kitaplarını da vakfetti ki [şunlardır]: Cifre ait iki mukaddime, *Havâss-ı hurûf* adlı bir risâle, *Kavâ'id 'alâ's-Sına'a* adlı bir kitap ki bunlar bir cild içindedir; çeşitli eserleri ihtivâ eden iki *Mecmu'a*; *Şerh-i Leme'ât-ı 'Irakî*; *Dîvân-ı Hâfız*; *Dîvân-ı Selmân*; vâkıfın kendi *Dîvânı*. İmam Hüseyin radıyallahu anhu'nun şeddiyle ve örgülü bir gerdanlıkla birlikte iki başlı bir 'alem; Bulgarkârî iki sofra; beş kollu bir çerağ; başka bir çerağ; ucuna takılmış bir çerağ ile birlikte şiş tabir edilen büyük bir şey; ve yine aynı şekilli bir şey; kendisinde çerağ mevcut bir geyik boynuzu; üç aded halı; iki aded kilim; keçi derisinden iki torba; iki keçi postu; iki kaplan postu; bir büyük ve bir küçük kazan; bakırdan yapılmış sahan denilen iki büyük kap; tepsi denilen dört aded kap; beş kase; iki kepçe ve kefgir; kargı kamışının kök kısmından yapılmış dokuz tabak; yüz aded kaşık; iki balta; üç

26 Bakara Suresi, 274.

kazma; bir demir kürek; bir demir küskü; bir su kuyusu; bir taş havuz; nakışlı iki deve kuşu yumurtası; bir cam top; üç kandil; on aded hasır; dört kilit (anlaşılamadı). Vâkıf-ı mezbûr bütün kitapların ve âlet ve edevâtın mezkûr zâviyeye konulmasını ve bahçeden gelecek gelirle zâviyeninin giderlerinin karşılanmasını şart eyledi. Ve vakfın tevliyetinin ve zâviyeninin bütün görevlerinin sağ oldukça kendi uhdesinde bulunmasını, sonra evlâdına, sonraki nesillerden gelen evlâdına, sonra kardeşi Şeyh Ali bin Şeyh Hasan'a sonra onun neslinden gelen çocuklarına, sonra azadlısı İlyas bin Abdullah'a ve sonra da emin ve salih bir kişiye tevcih edilmesini şart etti. Ve bunları sahih, şer'î bir şekilde vakfetti ve bunları malından ayırdı ve aslına uygun olarak yazıya geçirdi ve satılamayacak, hibe edilemeyecek ve değiştirilemeyecek şekilde gereğinin yerine getirilmesine ve ebediyen aslına uygun olarak yürütülmesine ve vakfa uygunluğuna hükm edildi. Allah'ın, meleklerin ve insanların hepsinin laneti vakfı iptal etmeğe ve değiştirmeye yeltenenlerin üzerine olsun. Biliniz ki Allah'ın laneti zalimleredir. Vakfedenin ecri de mün'im olan Allah'a aittir.

[Bu vakfiye] 858 senesi Zilka'desi'nin sonlarında [Ekim 1454] yazıldı.

VGMA. 625, s. 141.

FETHEDİLEN ARAP ÜLKELERİNDEKİ VAKIF KÜTÜPHANELERİ OSMANLILAR TARAFINDAN YAĞMALANDI MI?*

Bu makalede, Osmanlılar tarafından fethedilen topraklardaki vakıf kütüphanelerde bulunan eserlerin, özellikle de Yavuz Sultan Selim tarafından fethi sonrasında, Kahire ve Haleb gibi şehirlerdeki yazmaların İstanbul'a getirilerek bazı İstanbul kütüphanelerinin koleksiyonlarının bu eserlerle oluşturulduğu iddiası tartışılacaktır. Bu iddianın kaynağı, İbn İyâs'ın *Bedâ'iü'z-Zuhûr fi Vekâyi'i'd-Duhûr* adlı eseri olduğu için, öncelikle bu rivayet değerlendirilecek daha sonra da günümüz tarih yazımında bu iddia çerçevesinde oluşturulmuş bazı görüş ve düşünceler incelenecektir. Ayrıca İslâm ülkelerindeki zengin vakıf kütüphanelerinin son asırlarda yaşanan yabancı istilaları, yangın ve sel gibi tabii afetler dışında, bu kütüphanelerdeki görevlilerin ihmâl ve suistimalleri dolayısıyla yaşadığı kayıplar ele alınacak ve kitap ticaretinin vakıf kütüphanelerinin koleksiyonlarının yok olmasındaki rolü üzerinde durulacaktır.

Yazma eserler konusunda çalışan Arap ülkelerine mensup hemen hemen bütün araştırmacıların, İstanbul'daki zengin yazma eserlerden bahsederken sıklıkla tekrarladıkları; fakat delillendiremedikleri bir iddia vardır: Bu araştırmacıların iddialarına göre

* *Osmanlı Araştırmaları*'nda (c. 43, İstanbul 2014, s. 19-66) yayımlanan makalemin genişletilmiş şeklidir.

Memlûklülerin elinden Kahire ve Haleb gibi şehirleri alan Yavuz Sultan Selim ve maiyetindeki devlet erkânı bu şehirlerdeki vakıf kütüphanelerini yağmalamış ve bu kurumlardaki mevcut kitapları da İstanbul'a götürmüştür. Bu durum diğer Osmanlı sultanları döneminde de devam etmiş ve Osmanlılar bu topraklardaki kütüphanelerde bulunan eserleri İstanbul'a getirmişlerdir. Bugünkü Arap ülkelerinde mevcut kütüphanelerdeki el yazması eserlerin azlığının sebebi de budur. Acaba yazma eserler konusuyla ilgilenen özellikle Arap kökenli araştırmacılar tarafından sık sık tekrarlanan bu iddia nereden kaynaklanmakta ve ne derecede gerçeği yansıtmaktadır?

Bu tür iddiaların sahiplerinin dayandığı en önemli kaynak, tarihçi İbn İyâs'tır. İbn İyâs, *Bedâ'iü'z-Zuhûr fi Vekâyi'i'd-Duhûr* adlı eserinde, fetihten sonra Kahire'nin durumunu anlattığı bölümde geçen birkaç satır, bu hususta iddiaların en önemli kaynağı olmuştur. İbn İyâs 923 yılı, Rebiülevvel ayının (Nisan 1517) vekâyiini zikrederken şehirde yapılan yağmalamalardan söz eder ve şöyle der:

> Sonra vezirler Müeyyediyye, Sorğutmaşiyye ve Mahmudiyye kütüphanelerinden ve diğer medrese kütüphanelerinden nefis yazma eserleri almaya başladılar. Bu eserleri yerlerinden çıkararak el koydular. Bu hususta helala harama bakmadılar.[1]

İbn İyâs'ın bu söylediklerinden hareketle birçok araştırmacı Mısır'daki kütüphanelerde bulunan yazma eserlerin İstanbul'a getirildiğini söylemekle kalmamış, diğer bütün Arap topraklarındaki kütüphanelerde bulunan yazma eserlerin de yine Osmanlılar tarafından yağmalandığını ileri sürmüştür. Hatta bazı araştırmacılar İbn İyâs'ın eserinin diğer bir yerinde "Şâyi" olduğuna göre Osmanoğlu [Yavuz Sultan Selim] Mısır'dan yanında, değerli eşya-

1 İbn İyâs, *Bedâ'iü'z-Zuhûr fi Vekâyi'i'd-Duhûr*, yay. haz. Muhammed Mustafa, c. V, Kahire 1404/1984, s. 179.

ların haricinde, bin deve yükü altın ve gümüşle ayrıldı"[2] şeklinde verdiği bilgiyi kullanarak bin deveye kitapları da yüklemiştir.

Buna karşılık yine XVII. asırda yaşamış Mısırlı bir tarihçi olan Muhammed b. Ebi's-Sürûr el-Bekrî es-Sıddıkî (ö. 1661), Yavuz Sultan Selim'in ve adamlarının Mısır'dan ganimet olarak götürdükleri eşyayı listelerken kitap konusuna hiç temas etmemiştir.[3]

Her şeyden önce bu iddialara kaynaklık eden İbn İyâs'ın ne derecede güvenilir ve Osmanlılara karşı ne derecede tarafsız olduğunun üzerinde durmak gerekir. İbn İyâs'ın eseri, Memlûklülerin son dönemi ve Osmanlı'ya geçiş süreci için önemli bir kaynak olarak kabul edilir. Ancak araştırmacılar soylu bir Memlûk âilesine mensup olan İbn İyâs'ın, menşei dolayısıyla olayları naklinde ve Osmanlı'ya bakışında objektif olamadığı, genellikle Yavuz Sultan Selim hakkında olumsuz görüşler serdettiği ve tarafsız davranamadığı hususunda görüş birliği içindedirler.[4]

İbn İyâs'ın iddiasının ne derecede tutarlı olduğunu anlayabilmek için Osmanlıların fethettikleri ülkelerdeki vakıf kitaplar ve kütüphaneler konusundaki tutumlarını gözden geçirmekte fayda vardır. Kaynaklardan ve yapılan uygulamalardan öğrendiğimize göre Osmanlılar döneminde, fethedilen ülkelerdeki vakıf mallarına dokunulmamış,[5] kütüphanelerin koleksiyonlarının korunması için büyük bir gayret sarf edilmiş; bu kütüphanelerin düzenli işleyebilmesi için gerekli tedbirler alınmış, koleksiyondaki eserlerin katalogları da hazırlanmıştır. Fethedilen beyliklere ait topraklardaki hiçbir kütüphane İstanbul'a getirilmemiş, gerekli

2 A.g.e. s. 207.

3 Şeyhülislâm ve'l-İmâmü'l-Hümâm el-Müverrihü'l-Mısrî eş-Şeyh Muhammed b. Ebi's-Sürûr el-Bekrî es-Sıddıkî, *Nusratu ehli'l-İmân bi-Devleti âli 'Osmân*, yay. haz. Selim Ebu Câbir, Akademiyyetü'l-Kasimî 2012, s. 167.

4 Reem Meshal, "Antagonistic Sharî'as and the Construction of Orthodoxy in Sixteenth-Century Ottoman Cairo", *Journal of Islamic Studies*, c. 21/2, Oxford 2010, s. 190; Feridun M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, İstanbul, 2010, s. 360.

5 Osman G. Özgüdenli, "İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Farsça Yazmaların Öyküsü: Bir Giriş", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 27, no. 43, Ankara 2008, s. 34-35.

düzenlemeler yapılarak yerlerinde muhafaza edilmişlerdir. Mesela Anadolu Selçukluları devrinde bir ilim ve irfan merkezi haline gelen Konya, Karamanoğulları Beyliği'nden alındığında buradaki Altun-Apa,[6] Sahip Ata,[7] Karatay gibi medreselerde; Kutlu Melek Hatun'un Dârü'l-huffâzında,[8] Fakih Dede Zâviyesi'nde,[9] İplikçi (Altun-Aba) Medresesi'nde[10] ve Hoca Ferruh Mescidi'nde,[11] Beyşehir'de Sü Başı Mescidi'nde[12] ve Ebu's-Senâ Mahmud'un Nizamiye Hankâhı'ndaki[13] mevcut kütüphanelere dokunulmamıştır. Sadreddin Konevî'nin hankâhında mevcut kütüphanede Sadreddin Konevî'nin şahsi kitaplarının yanında kendisinin ve üvey babası Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin elyazısıyla bazı eserleri bulunmaktaydı. Bu kütüphanedeki kitaplara da dokunulmamış,

6 Osman Turan, "Şemseddin Altun-Aba, Vakfiyyesi ve Hayatı", *Türk Tarih Kurumu Belleten*, c. XI, no. 42 (1947), s. 202; M. Cunbur, "Selçuklu Devri Konya Kütüphanesi", *Selçuk Üniversitesi, Selçuk Dergisi*, c. II/1 (1986), s. 41-42; M. Can, "Selçuklular Devri Konya Kütüphaneleri Tarihçesi", *Selçuk Üniversitesi Selçuk Dergisi*, c. II/1 (1986), s. 51.

7 S. Ünver, "Anadolu Selçukluları Zamanında Umumi ve Hususi Kütüphaneler", *Atatürk Konferansları II*, Ankara 1970, s. 8-10.

8 Müjgan Cunbur, a.g.m. s. 42. Kutlu Melek Hatun'un vakfettiği kitaplardan birinin (Konya Yusufağa Kütüphanesi no. 4812) üzerindeki vakıf kaydı için bkz. Mikail Bayram, "Anadolu Selçukluları Zamanında Konya'da Dinî ve Fikrî Hareketler", *Dünden Bugüne Konya'nın Kültür Birikimi ve Selçuk Üniversitesi*, Konya 1999, s. 49.

9 Tapu-Kadastro Arşivi, 906 Tarihli Tapu-Tahrir Defteri no. 1126, s. 47b-48a. 1123 Muharrem (Şubat 1711) tarihinde yapılan bir tahrirde bu zaviyede mevcut kitaplardan yedisinin kaybolduğu görülmektedir. Bkz. Tapu-Kadastro Arşivi, 1123 Tarihli Tapu-Tahrir Defteri no. 1135, s. 11.

10 Zeki Atçeken, "İplikçi (Altun-Aba) Medresesinin Bilinmeyen Bir Yönü ve Osmanlılar Zamanında Bakım ve Kullanılması", *Vakıflar Dergisi* XXII (1991), s. 317-318.

11 Feridun Nafiz Uzluk, *Fâtih Devrinde Karaman Eyaleti Vakıfları Fihristi*, Ankara 1958, s. 20.

12 Aynı eser, s. 38; Tapu-Kadastro Arşivi, Tapu-Tahrir Defteri no. 1126, s. 47b-48a. Ayrıca bkz. M. Akif Erdoğru, "Murad Çelebi Defteri: 1483 Yılında Karaman Vilâyetinde Vakıflar I ", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. XVIII, no. 1 (2003), s. 125-126.

13 M. Cunbur, a.g.m. s. 42.

katalogları hazırlanmış ve çeşitli dönemlerde yapılmış sayımlarda mevcut kitapların listeleri düzenlenmiştir.[14]

Kastamonu'da Çandarlı İsmail Bey,[15] Atabey Gâzi ve Muzafferüddin Gâzi,[16] Uluborlu'da Alâaddin Bey,[17] Birgi'de Aydınoğlu Mehmed Bey,[18] Kırşehir'de Cacaoğlu Nureddin Bey,[19] Niksar'da Yağı Basan,[20] Diyarbakır'da Zinciriyye ve Hatuniyye,[21] Beyşehir'de Eşrefoğlu,[22] Manisa'da İshak Bey,[23] Kütahya'da Yakup Çelebi[24] ve İshak Fakih,[25] Sivas'ta Gök Medrese[26] ve Buruciyye[27] medreselerin-

14 Belediye Ktp. Mc. O. 116/l, s. 6b-8b. Bu defterin yayımı için bkz. M. Akif Erdoğru, a.g.m. s. 119-160; Tapu-Kadastro Arşivi 1135 (Karaman Evkaf Defteri), s. 8-10; Tapu- Kadastro Arşivi, Konya Vakıf Defteri 564, s. 4-6. Ayrıca bkz. İrec Afşar, "Fihrist-i Kitâbhâne-i Sadrüddin-i Konevî", *Tahkikât-ı İslâmî*, c. X, no. 1-2 (Tahran 1374/1996), s. 477-502.

15 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, Ankara 1969, s. 138; Yaşar Yücel, *XIII-XV. Yüzyıllarda Kuzey-Batı Anadolu Tarihi, Çoban-Oğulları Beyliği-Candar-Oğulları Beyliği*, Ankara 1988, s. 116-117; İsmet Kayaoğlu, "Candaroğlu İsmail Bey Vakfiyesi", *X. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler*, c. III, Ankara 1991, s. 1041-1047.

16 Fâzıl Çifçi, *Kastamonu Câmileri-Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, Ankara 1995, s. 258.

17 Böcü-zâde Süleyman Sâmi, *Kuruluşundan Günümüze Isparta Tarihi*, İstanbul 1983, s. 97.

18 Hüseyin Rahmi Ünal, *Birgi (Tarihi, Tarihî Coğrafyası ve Türk Dönemi Anıtları)*, Ankara 2001, s. 180-181.

19 Ahmet Temir, *Kırşehir Emiri Cacaoğlu Nur el-Din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, Ankara 1959, s. 99.

20 Özer Soysal, *Türk Kütüphaneciliği*, c. IV, Ankara 1999, s. 44-45.

21 Ö. Soysal, a.g.e. c. IV, s. 46-49.

22 Ö. Soysal, a.g.e. c. IV, s. 76-77.

23 Sadık Karaöz, *Manisa İli Kütüphaneleri*, Manisa 1974, s. 17

24 Ara Altun, "Kütahya'nın Türk Devri Mimarisi, Bir Deneme", *Kütahya*, İstanbul 1981-1982, s. 302-304; A. Osman Uysal, *Germiyanoğulları Beyliğinin Mimarî Eserleri*, Ankara 2006, s. 126-127.

25 Mustafa Çetin Varlık, *Germiyan Oğulları Tarihi (1300-1429)*, Ankara 1974, s. 108-110; Ara Altun, a.g.m. s. 315; A. Osman Uysal, Aynı eser, s. 163.

26 Aptullah Kuran, *Anadolu Medreseleri*, c. 1, Ankara 1969, s. 92-94; Ö. Soysal, *Türk Kütüphaneciliği II*, s. 55-58.

27 Rıdvan Nâfiz-Uzunçarşılıoğlu İsmail Hakkı, *Sivas Şehri*, Ankara 1928, s. 112; Sadi S. Kucur, *Sivas Tokat ve Amasya'da Selçuklu ve Beylikler Devri Vakıfları-Vakfiyelere Göre-*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi 1993, s. 36.

deki kütüphaneler bu şehirlerin Osmanlılar tarafından fethinden sonra da varlıklarını sürdürmüşlerdir. Haleb'in fethinden sonra da Yavuz Sultan Selim'in Salihiye bölgesindeki Muhyiddin İbnü'l-Arabi'nin türbesini tamir yanında burada büyük bir zaviye inşa ettirdiği ve vakıflarını düzenlediğini biliyoruz. Dönemin diğer devlet adamları da Yavuz Selim'i takip ederek önemli vakıflar kurmuşlardır.[28]

Kanunî döneminde Bağdad'da Âsitâne-i Hz. Ali, Musa Kâzım[29] ve Hz. Hüseyin[30] türbe kütüphaneleri yeniden düzenlenmiş, mevcut kitapların listeleri hazırlanmıştır.[31] 1137 (1725) yılında Erdebil'i Safevîlerin elinden alan Osmanlılar, Şeyh Safiyüddin-i Erdebilî'nin türbesinde bulunun 844 cilt kitabın bir katalogunu hazırlayıp kütüphaneyi teşkilatlandırmışlardır. Ancak Erdebil şehri 1828 yılında Ruslar tarafından işgal edilince General Plaseviç burada bulunan koleksiyonu St. Petersburg'a götürmüştür.[32]

Osmanlıların vakıf eserlerinin muhafazası ve alım-satımına engel olunması hususunda ne derecede hassas olduklarını Bursa Şer'î Sicilleri'ndeki 12 Rebiülevvel 890 (29 Mart 1485) tarihli bir belge çok açık bir biçimde ortaya koymaktadır: Timurlu Hükümdarı Şahruh Mirza'nın vakfettiği kitaplardan *Tefsir-i Kadı*, İstanbul'a getirilip satışa çıkarıldığında, Hazine-i Âmire, yani Saray'daki kütüphane için satın alınmış; ancak bu kitabın vakıf kitabı olduğu anlaşılınca tekrar yerine konulması için vilayet-i Acem'de Emir Ali Şîr'e gönderilmiştir.[33]

---

28 Timothy Jude Fitzgerald, *Ottoman Methods of Conquest: Legal Imperialism and the City of Aleppo 1480-1570*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Harvard Üniversitesi 2009, s. 240-241.

29 BOA. Bağdad Tapu Defteri 386, s. 117-118, 124-127, 161.

30 BOA. Bağdad Tapu Defteri 1134, s. 55b-58a.

31 Tapu-Kadastro Arşivi Defter no. 1134, s. 46b-50b.

32 Osman G. Özgüdenli, "Şeyh Safiu'd-dîn Erdebilî'nin Türbesinde Bulunan Kitaplar", *Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, no. 10, İstanbul 2001, s. 43-56.

33 "Sebeb-i tahrîr-i hurûf oldur ki bundan evvel merhum Sultân Mehmed Han -*tâbe serahu*- zamânında Şâhruh Emirza hazretlerinin vakıf kütübünden

Hoca Sa'deddin'in, Mısır Seferi sırasında Osmanlı ordusu çölü aşarken geçtiğini bildirdiği bir hâdise, fetihten sonra Kahire'deki vakıf kütüphanelerin yağmalanması bir yana vakfedilmiş bir kitabın bile herhangi bir kütüphaneden alınamayacağını göstermesi bakımından önemlidir:

> Bir gice mirî esbâb yükinden biri zulmet-i leylde girü kalmağla arab gâret itmiş. Meger bir sanduk kitap dahi bile zâyi' olmış. Bir latîf hat ile *Tarih-i Vassâf* ol kitapların içinde imiş. Merhûm padişah ol nüshaya mâiller olup yolda eğlenceleri imiş. Vâlid eydür: Saray hocası var idi, Mevlânâ Şemseddin dirlerdi... Sür'at-i hattı böyle idi ki on günde bir Mushaf-ı şerîf yazar idi... Mısır fetholundukda hocaları Halimî Efendi'ye buyurdılar ki "Şemseddin bize bir *Tarih-i Vassâf* yazsun."[34]

Vakıf kütüphaneleri yağmaladığı iddia edilen Yavuz Sultan Selim'in, bu kütüphanelerin herhangi birinde mevcut *Tarih-i Vassâf* nüshasını almak yerine, niçin istinsah ettirmeyi tercih ettiği sorusuna cevap bulabilmek gerekir.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere, Osmanlılar fethettikleri ülkelerdeki vakıf kütüphanelerini korumada son derecede hassas davranmışlardır. Vakıf kitaplara karşı gösterilen bu hassasiyet Osmanlıların son dönemine kadar devam etmiştir.[35]

Tefsîr-i Kâdı'yı bir kimesne getürüp satup Hazîne-i âmire'ye alınmış imiş. El-hâletü hâzihi kitâb-ı mezbûrun vakfiyeti zâhir olup fahru'l-efâdil kâdı-yı 'asker Efendi Ali Çelebi hazretleri kitâb-ı mezbûru mefharü'l-emâsil Hâfız Mehmed Karabaş'a virmişler imiş kim getürüp Hoca Hâfız Mehmed Yezdî'ye teslîm ide. Anlar dahi anda vilâyet-i 'Acem'de hazret-i Emîr Ali Şîr'e iledüp îsal ide. Hâliyâ mezbûr Karabaş Hâfız mezbûr kitabı getürüp meclis-i şer'de mezkûr Hvâce Hâfız Yezdî'ye teslîm eyledi. Ol dahi alup kabz eyledi." Bkz. Halil İnalcık, "Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler: Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler", *Türk Tarih Kurumu Belgeler*, c.X, no. 14 (Ankara 1981), s.43-44.

34 *Tâcu't-Tevârih*, c. II, s. 610.

35 Mesela Mısır muhafızı İsmail Paşa'nın, Darüssaade ağalarından Abbas Ağa'nın Kahire'de vakfetmiş olduğu mallarını ve kitaplarını sattırdığı haber alınınca, Mısır valisine ve kadısına evâil-i Cemazielevvel 1109 (Kasım 1697) tarihin-

Herhangi bir terekede çıkan vakıf kitap vakfedildiği yere gönderilmiş, Sahaflar Çarşısı'nda rastlanan vakıf eserlerin de ait oldukları vakıf kütüphanelerine, vakfedildikleri kütüphaneye gönderilmesi mümkün olamadığı durumlarda da Beyazıt Umumi Kütüphanesi'ne gönderilmesi için tedbirler alınmış bu konuyla ilgili memuriyetler ihdas edilmiştir.[36] Cevdet Paşa'nın Veliyüddin Efendi Kütüphanesi'ne vakfettiği eserler arasında Şeyhülislâm Arif Hikmet Bey'in Medine'deki kütüphanesine ait on eser çıkınca, bu kitaplar kütüphane kaydından düşülmüş ve Medine'ye gönderilmiştir.[37]

İslâm coğrafyasında XI-XVII. asırlarda kütüphanelerin yoğunlaştığı bölgeler Mısır, Suriye ve Hicaz'dı. Bu bölgelerdeki kütüphaneler Moğol ve Haçlı tahribatından kurtulabilen kitaplarla daha sonraki dönemlerde telif ve istinsah edilmiş eserleri muhafaza etmekteydi. Ancak hemen hemen çoğu bir vakıf müessesesi olduğu için devlet kontrolü dışında kaldıklarından, bir kısmı mütevellilerinin ihmalleri ve suistimalleri dolayısıyla önemli kayıplara uğramıştı. Kayba uğrayan ülkeler arasında Mısır, sahip olduğu zengin kültür mirası dolayısıyla öne çıkmaktaydı.

Mısır

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Arap coğrafyasında kurulan devletlerde eğitim ve öğretimi geliştirmek için yapılan çalışmalar sonucu kurulan ilmî müesseseler arasında kütüphaneler de yer almıştır. Ancak bu kütüphanelerdeki İslâm kültürü ile ilgili eserlerin olması gerekene göre oldukça az oluşu araştırmacıların dikkatini çekmiş ve bazı araştırmacılar durumu izah için yukarıda

---

de bir hüküm gönderilerek satılan malların ve kitapların, parası ödenip satın alanlardan geri alınması ve vakfın mütevellisine teslim edilmesi istenmiştir. Bkz. BOA. Mühimme Defteri 110, s. 209.

36 BOA. MFV. KTU. Dosya 4, evrak 72 ve 79; BOA. MFV. KTU. Dosya 3, Evrak 45; Dosya 2, Evrak 5, 6, 11, 13, 14, 18, 22; BOA. MF. KTU. Dosya 3, Evrâk 45; Dosya 2, Evrâk 5, 6, 11, 13, 14, 15, 18, 22, 23, 24.

37 BOA. MF. KTU. 5/98.

işaret edildiği üzre, İbn İyâs'tan da yararlanarak Osmanlıların bu ülkelerdeki vakıf kütüphaneleri Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethiyle başlayan bir süreçte yağmaladıkları şeklinde bir görüş geliştirmişlerdir. XX. asrın ilk yarısında İslâm dünyasındaki kütüphaneler konusunda kapsamlı bir eser yazan Lübnan Dârü'l-Kütübü'nün kurucusu Filip Di Tarrâzî, Mısır'daki kütüphaneleri anlatırken "Türklerin Mısır'ı fethi ve buradan 1.000 deve yükü eşya ve kitapları memleketlerine nakletmeleri" başlığı altında şöyle demiştir:

> Sultan Selim'in ma'iyyetinde bulunan âlimler Mısır kütüphanelerindeki değerli kitapları görünce büyük bir hayrete düştüler. Sultan Selim'i bu konuda bilgilendirdiklerinde o da İstanbul'a naklettirmek için bu kitapların nefis ve değerli olanlarını seçmelerini emretti. Denildiğine göre bu kitaplarla Sultan'ın ele geçirdiği altınlar, kumaşlar ve diğer hediyeleri naklettirmek için 1.000 deve gerekmiştir.[38]

Başta Eymen Fuad ve Eymen Fuad Seyyid olmak üzere bazı Arap müellifler yazma eserler konusunda yaptıkları çalışmalarında İbn İyâs'ı delil göstererek Osmanlıların Arap ülkelerindeki vakıf kütüphaneleri yağmaladıklarını söylemeyi sürdürmüşledir.[39] Eymen Fuad, Mahmudiye Kütüphanesi'nden bazı kitapların ödünç alınmasıyla ilgili yazısında bu kütüphanenin ve Mısır'daki diğer kütüphanelerin kitaplarının çoğunu Yavuz Sultan Selim'in 923 (1517) yılında Mısır'ı fethettiğinde İstanbul'a naklettirdiğini

38 Filip Di Tarrâzî, *Hazâ'inü'l-Kütübi'l-Arabiyye fi'l-Hâfikayn*, c. I, Beyrut 1947, s. 188. Yahya Vehib el-Cübûrî de aynı görüşü paylaşmaktadır. Bkz. *el-Kitâb fi'l-Hadâreti'l-İslâmiyye*, Beyrut 1998, s. 323-324.

39 Buna karşılık Mısırlı tarihçi Nasır Abdullah Osman, Yavuz Sultan Selim'in fetihten sonra Mısır'daki vakıflara hiçbir müdahelesinin olmadığını; fakat daha sonra gelen bazı sultanların Sultan Selim'in izinden gitmediklerini belirtir. Bkz. *Kable en Ye'tî'l-Ğarb: el-Hareketü'l-İlmiyye fi Mısr fi'l-Karni's-Sâbi' 'aşer*, Kahire 2006, s. 86.

söylemektedir.[40] Eymen Fuad Seyyid de Dârü'l-Kütübi'l-Mısrıyye'nin teşekkülü döneminde koleksiyonunun zayıflığından bahsederken şöyle der:

> Osmanlılar 923'te (1517) Mısır'ı fethedince Sultan Selim büyük bir yekûn tutan Mushaf ve yazma eseri alarak Türkiye'ye götürdü. Osmanlılar fethettikleri diğer Arap ülkelerinde aynı şeyi yaptılar. Bugün Türkiye'deki kütüphanelerde mevcut üç yüz bini aşkın yazma koleksiyonunun temelini bu yazmalar oluşturmaktadır.[41]

Yazısının devamında ise Mahmudiyye Medresesi Kütüphanesi'nden çıkarılan ve bugün Ayasofya, Köprülü ve Topkapı Sarayı kütüphanelerinde bulunan sadece dört yazma eserden bahseder. İbn Hacer, Mahmudiyye Kütüphanesi'nde 4.000 yazma eser olduğunu söylemektedir. XIX. asrın sonlarında kurulan Kütüphanetü'l-Hidviyye'ye bu kütüphaneden sadece 58 yazma eser gelmiştir.[42]

Eymen Fuad Seyyid, yazma eserler üzerine yazdığı bir kitabında benzer iddiaları dile getirmekle kalmamış, İstanbul kütüphanelerindeki yazmaların büyük kısmının kaynağının Mısır, Şam, Yemen ve en çok da Kahire'deki Memlûklüler döneminde kurulan medrese kütüphanelerinin olduğunu eklemiştir.[43] Bundan Kahire'deki medrese kütüphaneleri birer vakıf kuruluşu olduğundan, Osmanlıların vakıf kitaplara el koydukları sonucu çıkmaktadır.

Eymen Fuad Seyyid daha sonra yazdığı bir makalede[44] Osmanlıların Kahire'deki medrese kütüphanelerinde mevcut kitapları İstanbul'a götürdüklerini şöyle anlatmaktadır:

---

40 Fuad Seyyid, "Nassânı Kadîmâni fi İ'âreti'l-Kütüb", *Mecelletü Ma'hedi'l-Mahtûtâti'l-'Arabiyye*, c. IV/1, Kahire 1958, s. 129.

41 Eymen Fuad Seyyid, *Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye: Târihühâ ve Tatavvuruhâ*, Kahire 1996, s. 16-17.

42 Eymen Fuad Seyyid, a.g.e. s. 16-17.

43 Eymen Fuad Seyyid, *el-Kitâbu'l-Arabi'l-Mahtut ve İlmü'l-Mahtutât*, c. II, Kahire 1997, s. 511.

44 Eymen Fuad Seyyid, "İntikalü Mahtûtâti'l-'Arabiyye ilâ Türkiyyâ ve Eserühü fi Tavtîdi's-Sıbğati'l-İslâmiyye li'l-Hilâfeti'l-Osmaniyye", *Buhûsu'l-Mu'temeri'd-*

> Osmanlıların Mısır dışında fethettikleri diğer Arap ülkelerinden götürdüklerinin başında nefis kitaplar gelmektedir... Kahire'deki medrese ve mescidlerde mevcut kitaplara el koydular ve İstanbul'a götürdüler. (Belki de kısm-ı a'zamını demek daha doğru olur).[45] Ve özellikle de bugün Bâb-ı Züveyle'nin dışında, Rıdvan kasabasında bulunan Mahmudiyye, İbn Tolun Camii yakınındaki Sorğutmaşiyye, Bâb-ı Züveyle'ye bitişik Müeyyediyye medreseleri ve diğer medreseler, mescidler ve zâviyelerdeki kitapları.

Görüldüğü gibi bu makalede de Eymen Fuad Seyyid, Osmanlıların vakıf kitaplara el koyduklarını, Mahmudiyye Kütüphanesi'ni yağmaladıklarını söylemekte ve yağmaya örnek olarak, daha önceki kitabında zikrettiği dört kitabın adını vermektedir.[46] Eymen Fuad Seyyid aynı makalede Türkiye kütüphanelerinde mevcut eski tarihli birkaç yazmayı da zikrettikten sonra "Büyük bir ihtimalle bu yazmalar da İstanbul'a Kahire'deki medrese kütüphanelerinden gelmiştir (!) demektedir.[47]

Bu konuda daha ileri giden müellifler de vardır. Şaban Abdülaziz Halife, Osmanlıların Kahire'den 100.000 yazma çaldığını söylemektedir:

> Osmanlılar 16. asrın başlarında (1517) Mısır'ı işgal edince ünlü âlimleri, sanatkârları topladılar ve güçleri yettiğince Mısır kütüphanelerinin hazinelerini yağma ettiler. Bu kitapları İstanbul'a gönderdiler ve yağmaladıkları 100.000 yazmayla 42 tane kütüphane kurdular.[48]

Düveli Havle'l-'İlmi ve'l-Ma'rife fi'l-'Âlemi'l-'Osmânî, yay. haz. Salih Sa'davî, takdim: Ekmelüddin İhsanoğlu, İstanbul 2000, s. 294-295.

45 Makalenin metninde köşeli parantez içinde yer alan bu ifadenin Eymen Fuad'a mı yoksa editörlere mi ait olduğunu bilemiyorum.

46 A.g.m. s. 298-299.

47 A.g.m. s. 297.

48 Şaban Abdülaziz Halife, "Evvelü Lâ'ihatin li-Dâri'l-Kütübi'l-Mısriyye: Safhatün Mechûletün Fi Tarihi Mektebeti'l-Arabiyye", *Mecelletü'l-Mektebâti ve'l-Ma'lûmâti'l-Arabiyye*, c. III/4, Kahire 1403, s. 6-7.

es-Seyyid es-Seyyid en-Neşşâr da İbn İyâs'ın verdiği bilgiyi zikrettikten sonra vakıf kütüphanelerinden yağmalanan eserleri İstanbul'a götürmek için 1.000 deve gerektiğini söyler. İbn İyâs'ın rivayetinin doğruluğunu da "İstanbul'daki 42 kütüphanede 100.000 civarındaki Arapça yazmanın bulunmasıyla" teyid eder.[49]

Diğer bir Arap müellif ise konuya çok yabancı olduğu için I. Selim ile II. Selim'i karıştırmış ve hatalı bilgilerle dolu şöyle gülünç bir iddia ileri sürmüştür:

> Sultan Selim Mısır'dan sanaat ve zenaat erbabını götürdüğü gibi yazma eserleri de çalmıştır. Bu yazmaları bizzat kendi gözlerimle Türkiye'nin kuzeyindeki Sultan Selim'in ölüp de defnedildiği Edirne'de bulunan Selimiyye Kütüphanesinde gördüm.[50]

Abdüllatif İbrahim[51] ve Yahya es-Sâ'atî de[52] Memlûk dönemi medreselerinin kütüphanelerinin uğradıkları kitap kayıplarından,

---

49 *Dirâsât fi Târihi'l-Kütüb ve'l-Mektebât*, Dârü's-Sekâfeti'l-İlmiyye, [t.y.], s. 330-331. es-Seyyid es-Seyyid en-Neşşâr diğer bir eserinde de bu konuyu aynı şekilde aktardıktan sonra yağma hâdisesinden sadece İbn İyâs'ın bahsettiğini, Ahmed b. Zünbül ve el-İshaki gibi dönemin diğer Mısırlı tarihçilerinin ise bu konuya hiç temas etmediklerini söyler (*Târihü'l-Mektebât fi Mısr, el-Asru'l-Memlûkî*, Kahire 1993, s. 242). en-Neşşâr, eserinin diğer bir yerinde ise Osmanlı hâkimiyeti (1517-1798) altındaki Mısır'da, Osmanlılar tarafından birçok medrese, mescid ve tekkelerin kurulduğunu ve bunların çoğunda da kütüphanelerin olduğunu belirtir. A.g.e. s. 244-245.

50 *Makâlatu'l-'Allâme ed-Doktör Mahmud Muhammed et-Tanâhî*, Kısmü'l-Evvel, Beyrut 2003, s. 324

51 *Dirâsât fi'l-Kütüb ve'l-Mektebâti'l-İslâmiyye*, Kahire 1962, s. 84-85.

52 Yahya Mahmud es-Sâ'atî, *el-Vakf ve bünyetü'l-mektebeti'l-Arabiyye*, Riyad 1988 s. 176. Yahya Mahmud es-Sâ'atî, eserinin bir başka yerinde, Osmanlı öncesi Mahmudiyye Medresesi Kütüphanesi'nde hâfız-ı kütüblük yapan iki kişiden bahsederken bunlardan birinin görevini suistimal ettiği için azledildiğini, yerine gelen diğer hâfız-ı kütübün de görevini yapmadığı için 400 kitabın kaybına yol açtığını söyler. A.g.e. s. 179. Bu kütüphanelerdeki önemli kayıplar aşağıda göstereceğimiz gibi Osmanlı öncesi ve Osmanlı idaresinin sona ermesinden sonra görevlilerinin ihmal ve suistimalleri sonucu meydana gelmiştir.

İbn İyâs'ı kaynak göstererek Osmanlıları sorumlu tutar.[53] Hamd b. Abdullah el-Ankarî, Suudî kütüphanelerinin kitap kayıplarından bahsederken aynı iddiaları tekrarlar.[54]

Bu tür iddiaları ileri sürenlere bir Türk amatör akademisyen de katılmıştır:

> Bunun yanı sıra bu seferler, geçmiş dönemlerde bilim, kültür, sanat ve eğitim alanlarında önemli merkezler olan Urfa, Kahire, Bağdad, İskenderiye, Haleb, Kudüs, Şam gibi kentlerin de ele geçirilmesine neden olmuş, bu kentlerdeki kültür ve sanat eserleri İstanbul'a gönderilmiştir. Sözü edilen kütüphanelerden alınan kitaplar, Yavuz Sultan Selim'in yapılan seferler sonucu kurduğu saray kütüphanesinin yani Hizâne-i Amire'nin (!) dermesini oluşturmuştur. Bu sanat eserleri arasında özellikle Kahire, İskenderiye ve Bağdad'daki kütüphanelerde bulunan kitaplar önemli yer tutmaktadır.[55]

---

53 Bazı Mısırlı araştırmacılar İbn İyas'ı, söylemediklerin söyleterek iddialarını delillendirmeye çalışmaktadırlar. Bunlardan biri de Seyyid Muhammed es-Seyyid'dir. Bu konuda yazdığı makalesinde şöyle demektedir:

> Sultan Selim Han... Kahire'den ilim ve fikir adamları, sanatkarları İstanbul'a götürdüğü gibi, Kahire'nin meşhur medrese kütüphanelerindeki birçok değerli eserleri İstanbul'a götürmesini buyurmuştu. Nitekim İbn İyas, Sultan Selim'in vezirlerinin, Mahmudiye, Mü'eyyediyye, Sırğıtmışıyye gibi Kahire medreselerindeki değerli kitapları el koyup İstanbul'a taşıdıklarını zikr etmiştir.

"Mısır'ın Osmanlı İdaresi Altına Girmesinin İstanbul ile Kahire Arasındaki İlişkilerin Geliştirilmesine Etkisi", *6. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri (21-26 Kasım 2005)*, c. 5, Ankara 2009, s. 2450. Yukarıda naklettiğimiz gibi İbn İyas, Sultan Selim'in böyle bir emri olduğundan hiç bir şekilde bahsetmemektedir.

54 Hamd b. Abdullah el-Ankarî, *Mektebâtü'd-Devleti's-Suudiyyeti'l-Ulâ el-Mahtûta, Dirâsetün Tahliliyyetün li-Avâmili İntikaliha ve İndirâsihâ Ba'de Sukuti'd-Der'iyye*, Riyad 2009, s. 44.

55 Hakan Anameriç, "Osmanlılarda Kütüphane Kültürü ve Bilimsel Yaşama Etkisi", *VI. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri*, c. II, yay. haz. Şebnem Ercebeci, Ankara 2009, s. 563.

Fetihten sonra Kahire'deki Memlûklü medreselerine ait kütüphanelerin sayısının azalmasını[56] Yavuz Sultan Selim'in medreselerdeki zengin kütüphaneleri yağmalamasına bağlayacak olursak, İstanbul'a getirildiği iddia edilen kitapların nereye / nerelere konulduğunu tespit etmemiz gerekecektir. Tabii ki akla ilk gelen Saray Kütüphanesi olacaktır. Fatih Sultan Mehmed tarafından Eski Saray'da kurulan bu kütüphanede 908 (1502) tarihinde 5.700 cilt içinde 7.200 eser bulunmaktaydı.[57] Aradan iki asır geçtikten sonra bu kütüphane III. Ahmed tarafından teşkilatlandırıldığında koleksiyondaki kitapların sayısı 5.000 civarına inmişti.[58] Bu süre zarfında herhangi bir sultan, Saray Kütüphanesi'nin koleksiyonlarını kullanarak İstanbul'da önemli bir kütüphane de kurmamıştı. Kahire'nin Osmanlılar tarafından fethinden bir asır önce İbn Hacer'in naklettiğine göre sadece Mahmudiyye Kütüphanesi'nde 4.000 eser bulunmaktaydı.[59] Başta Eymen Fuad olmak üzere diğer bazı araştırmacılar Mahmudiye yanında Osmanlılar tarafından yağmalanan diğer medrese kütüphanelerinden bahsetmektedirler. Eğer bu kütüphanelerin kitapları, iddia edildiği gibi Kahire'nin fethinden sonra İstanbul'a getirilmiş olsaydı bugün bu kütüpha-

56 Bazı araştırmacıların bu doğrultudaki görüşlerine karşı Mısırlı tarihçi Nasır Abdullah Osman, şer'î sicil kayıtlarından yararlanarak XVII. asırda birçok medrese kütüphanesinin varlığını sürdürdüğünü ortaya koymuş ve Osmanlı'dan önce kurulan medrese kütüphanelerinin Kahire'nin Osmanlılar tarafından fethinden sonra dağıldığı konusunda bazı araştırmacıların ileri sürdükleri görüşün yanlışlığına işaret etmiştir. Bkz. *Kable en Ye'ti'l-Ğarb: el-Hareketü'l-İlmiyye fi Mısr fi'l-Karni's-Sâbi' 'aşer*, Kahire 2006, s. 109-110.

57 Maróth, Miklós, "The Library of Sultan Bayezid II", *Irano-Turkic Cultural Contacts*, yayına haz: Eva M. Jeremiàs (Piliscsaba, 2003), s. 112.

58 Şükrü Yenal, "Topkapı Sarayı Müzesi Enderûn Kitaplığı (Ahmet III Kitaplığı)", *Güzel Sanatlar* 6 (İstanbul 1949), s. 90.

59 Fuad Seyyid, "Nassânı Kadîmâni fi i'âreti'l-Kütüb", *Mecelletü Ma'hedi'l-Mahtûtâti'l-'Arabiyye*, c. IV/1, Kahire 1958, s. 128. Sehâvî'nin nakline göre bu kütüphanenin kuruluşundan sonra (790/1388) aradan 36 sene geçtiğinde hâfız-ı kütüb değişimi dolayısıyla sayımı yapılmış ve koleksiyonun onda biri, yani 400 kitabın kayıp olduğu anlaşılmıştı. Bu kadar kısa zamanda bu derecede yüksek sayıda kitabın kaybolması. Kahire'deki kütüphanelerin idaresindeki zafiyeti göstermektedir. A.g.m. s. 128-129.

nelerin vakıf mührünü taşıyan Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde birkaç bin, devlet adamlarının kurdukları kütüphanelerin her birinde de birkaç yüz kitap olması gerekirdi.

Daha önce de zikredildiği gibi Eymen Fuad, İstanbul'a getirildiği söylenilen Memlûklüler dönemine ait zengin medrese kütüphanelerinin koleksiyonlarına ait ancak birkaç kitabı bulabilmiştir. Vakıf mührü / kaydı taşıyan bu kütüphanelere ait kitapları Saray Kütüphanesi'nde veya İstanbul kütüphanelerinde tespit etmedikçe, bazı müelliflerin yukarıda andığımız suçlamaları temelsiz bir iddia olmaktan öteye geçmeyecektir.

O halde Mısır'daki medrese kütüphanelerinin ve buradaki vakıf kitapların ne olduğu sorusuna cevap bulmak gerekecektir. Yangınlar, işgaller, ihmaller yanında[60] Mısır'daki vakıf kütüphanelerinin büyük kayıplara uğramasının en önemli sebebi Mısır'ın zengin kitap birikiminin kitap ticareti için müsait bir ortam sağlaması ve bu yolla para kazanmak isteyen yerli halkın tamahkârlıklarıyla yabancıların değerli kitapları ele geçirme yönündeki hırslarının buluşmasıdır. Bu yüzden Mısır, özellikle XIV-XIX. asırlarda, Orta Çağ İslâm dünyasının önemli bir kitap ticaret merkezi olarak öne çıkmıştır. Osmanlılar daha XIV. asırdan itibaren Mısır kitap pazarının müşterileri arasında yer almaya başlamışlar, yağma yoluyla değil de ticaret ve ilmî seyahatler vasıtasıyla İstanbul'a XIX. yüzyıla kadar sürecek bir kitap akışını sağlayacak bir güzergâh oluşturmuşlardır. *Işknâme* müellifi Mehmed 800 (1397-1398) yılında Anadolu Türkçesine aktardığı eserinin orijinal nüshasını Kahire'deki sahaflardan "dellâl" vasıtasıyla nasıl satın aldığını renkli bir şekilde hikâye eder.[61] Âşık Paşa'nın oğlu Şeyh Ahmed Âşıkî'nin de 880 (1475) yılında hacca

60 Abdülcebbâr Abdurrahmân, "Tesrîbü't-Turâsi'l-Arabîyyi'l-Mahtut ile'l-Mektebeti'l-Avrubiyyeti ve'l-Amerikiyye", *Âfâku's-Sekâfeti ve't-Turâs*, c. VIII/31. Dubai 2000, s. 56-59.

61 K. Yavuz, "XIII-XVI. Asır Dil Yadigârlarının Anadolu Sahasında Yazılış Sebepleri ve Bu Devir Müelliflerinin Türkçe Hakkındaki Görüşleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, no. 27, İstanbul 1983, s. 26-27.

giderken *Şeyh Ebu'l-Vefâ Menakıbı*'nı Mısır'da satın alıp İstanbul'a getirdiğini, bu menakıbın Türkçe tercümesinin mukaddimesi'nde yer alan satırlardan öğrenmekteyiz.[62] Erken dönemlerde kitap satışıyla uğraşan esnafın yoğunlaştıkları çarşı Amr b. As Câmii'nin civarında bulunuyordu.[63] Kaynaklarda Memlûklüler döneminde Kahire'de birçok kitap çarşısının varlığından söz edilmektedir.[64] Daha sonraki dönemlerde sahaflar Kahire'nin entellektüel hayatının merkezi olan Ezher'in civarına yerleşmişlerdi. Bu bölgedeki Hân-ı Halil'de de kitap satılmaktaydı.[65] Cebertî, sahafların bu bölgede bulunan Hz. Hüseyin Camii'nin ve Akkadlar Çarşısı'nın karşı tarafında bulunduğunu söyler.[66]

Tarihçi Âlî'nin, sahaf piyasasının ünü nedeniyle bir görevle Kahire'ye dönmek istediğini biliyoruz.[67] Evliya Çelebi'ye göre ticârî kuruluşların yoğunlaştığı merkezlerde değil de, el-Ezher civarında bulunan 20 sahaf dükkânında 30 kişi sahaflıkla iştigal etmekteydi.[68] 1155 (1742) tarihli bir sicil kaydı Cami-i Ezher yakınında bulunan Sukü'l-Kütüb'deki sahaf sayısını 17 olarak vermektedir.[69] Bazı kaynaklarda bu sayı biraz daha azdır.[70] XIX. asrın

62 "Aşık Paşa kuddise sırruhu'l-aziz'in oğlu Hazreti Ahmed Aşıkî... hazretleri Beytullahı tavaf itmeye giderken Mısır'dan iki mücelled kitabı, hazreti Ebu'l-Vefâ'nın menakıbın getürmişler..." Bkz. Dursun Gümüşoğlu, *Tâcü'l-ârifîn Seyyid Ebu'l-Vefâ Menakıbnâmesi*, İstanbul 2006, s. 21.

63 Filib di Tarrazi, *Hazâ'inü'l-Kütübi'l-Arabiyye fi'l-Hafikayn*, c. III, Beyrut 1948, s. 911.

64 Abdüllatif İbrahim, *el-Mektebetü'l-Memlûkiyye*, Kahire 1962, s. 12-13.

65 André Raymond, *Artisans et Commerçants au Caire au XVIIIe siècle*, c. I, Damas 1973, s. 343.

66 Abdurrahman el-Cebertî, *'Acâ'ibü'l-Âsâr fi't-Terâcim ve'l-Ahbâr*, c. III, yay. haz. Thomas Philip ve Moshe Perlman, Stuttgart 1994, s. 365.

67 Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli, Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı*, çev. Ayla Ortaç, İstanbul 1996, s. 189.

68 Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı-Robert Dankoff (haz.), *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, c. 10, İstanbul 2007, s. 202.

69 Nelly Hanna, *In Praise of Books, A Cultural History of Cairo's Middle Class, Sixteenth to the Eighteenth Century*, Syracuse, New York 2003, s. 93.

70 André Raymond, a. g. e. s. 343.

başlarında Kahire'de bulunan İngiliz şarkiyatçı Edward William Lane, bu şehirdeki sahaf sayısını on bir olarak verir. Bunların sekizi Arap, üçü de Türk'tür.[71] Cebertî'ye göre bu bölgede birçok âlim kitap istinsahı ve ticaretiyle meşguldü.[72] Kahire sahaf esnafı bu şehrin üst sınıf meslek gurupları arasında mütalaa edilmekteydi.[73]

Kahire, XIV-XIX. asırlarda Osmanlı saray,[74] devlet adamları,[75] Osmanlı ulemâsı ve İslâm kültürüyle ilgilenen Avrupalı şarkiyat-

71 *An Account of the Manners and Customs of the Modern Egyptians, Written in Egypt During the Years 1833, -34, and -35, Partly From Notes Made During a Former Visit to that Country in the Years 1825. -26, -27, and -28 by Edward William Lane,* London 1860, s. 209.

72 André Raymond, a.g.e. c. II, s. 426. Lane de Kahire'de hayatlarının kitap istinsahıyla kazanan birçok kişinin bulunduğunu ve bunların 20 sayfalık bir sayfayı üç kuruşa yazdıklarını söyler. A.g.e. s. 210.

73 Gabriel Baer, *Agyptian Guilds in Modern Times,* Jerusalem 1964, s. 40; Susan Jane Staffa, *Conquest and Fusion: The Social Evolution of Cairo, A. D. 642-1850,* Leiden 1977, s. 328.

74 Bu ülkeye giden bazı görevlilerin de özellikle Saray Kütüphanesi ve bazı devlet adamlarının özel kütüphaneleri için kitap satın aldıkları bilinmektedir. 27 Şaban 996 (22 Temmuz 1588) tarihli bir hükümde Mekke-i Mükerreme kadısı iken vefat eden Mirza Mahdum'dan bahsedilirken Mısır'da bulunan eşyası arasında saray için satın aldığı bazı kitapların olduğu belirtilmektedir. ("hâl-i hayatında hâssa-i hümâyûnumuz için bazı kitaplar satın alup..."). Bkz. BOA. Mühimme 64, s. 11.

75 Mısır'da görev yapan devlet adamlarından bazılarının zengin bir kitap koleksiyonuna sahip olduklarını görüyoruz. Muhtemelen bu koleksiyonlardaki eserlerden bir bölümü Kahire'den satın alınan kitaplardan oluşmaktaydı. Mesela Mısır valisi iken vefat eden el-Hac Ebu Bekir Paşa b. Mustafa Ağa da, Ğurre-i Rebiülâhir 1179 (17 Eylül 1765) tarihli terekesinden öğrendiğimize göre zengin bir kitap koleksiyonuna sahipti. (KA. 252, S. 10a-14a.) Eski Mısır kadısı Tezkireci Abdullah Efendi'nin de 15 Rebiülâhir 1159 (7 Mayıs 1746) tarihli terekesinden anlaşıldığına göre, zengin bir kütüphanesi vardı. (KA. 93, s. 94b-95a.) Bilindiği gibi *Evliya Çelebi Seyahatnamesi,* Darüssaade Ağası Hacı Beşir Ağa'ya 1742 yılında Mısır'dan hediye olarak getirilmişti. Bkz. Pierre A. MacKay, "The Manuscripts of the *Seyahatnâme* of Evliya Çelebi, Part I: the Archetype", *Der Islam,* c. LII/2 (Berlin 1975). s. 278; Martin Van Bruinessen ve Hendrik Boeschoten, *Evliya Çelebi in Diyarbekir,* Leiden 1988, s. 5-6.

çılar için[76] olduğu kadar İstanbul'daki Sahaflar Çarşısı[77] için de önemli bir kitap temin yeriydi. Her ne kadar 1638 yılında Kahire'yi ziyaret eden İngiliz şarkiyatçı Greaves meslekdaşı Pococke'a gönderdiği bir mektupta şehrin çarşılarında kitap bulup satın almada pek başarılı olamadığını yazmaktaysa da,[78] Kahire zengin bir kitap pazarı olma hüviyetini bir süre daha korumuştur. 1673 yılında burayı ziyaret eden P. Vansleb (1653-1679) şehrin sahaflarından önemli sayıda değerli Farsça yazmalar satın almıştı.[79] Vansleb'in satın aldığı kitaplar arasında 395 tane de Arapça eser bulunmaktaydı.[80]

---

76 G. Postel'in 1535 ve 1537 yıllarında İstanbul'a ve Kahire'ye giderek çok sayıda kitap satın aldığını biliyoruz. Bkz. P. M. Holt, "The Study of Arabic Historians in Seventeenth Century England: The Background and the Work of Edward Pococke", *BSOAS*, c. XIX/3, London 1957, s. 445.

77 Bir dönem İstanbul'da sahaflar şeyhi olan Hacı Kâmil Efendi'nin Kahire'de de bir matbaası bulunmaktaydı. Bkz. ŞS. Rumeli Sadareti 511, s. 59. 15 Ş. 1256 (12 Ekim 1840) tarihli bir belgeye göre Esirci Mustafa Efendi öldüğünde terekesinden 27 cilt *Mesnevi-i Şerif*, 59 cilt de *Vehbi Dîvânı* çıkmıştı.(KA. 1500, s. 50a). Öyle anlaşılıyor ki Mustafa Efendi Mısır yoluyla esir getirirken muhtemelen kârlı bulduğu için Bulak baskısı kitapları da getirtip satmaktaydı. Mısrî Sahaf el-Hac eş-Şeyh Ahmed Efendi b. Abdurrahim vefat ettiğinde yine başka bir Esirci Mahmud Ağa b. Mustafa zuhur edip 50 kuruş alacağı olduğunu iddia etmiş ve almıştı. (KA. 330, s. 90b). Acaba Mahmud Ağa da Sahaf Ahmed Efendi'ye Mısır'dan gelirken bazı kitaplar mı getirip satmıştı? "Diyar-ı Mısrıyye'de ticaret üzre iken fevt olan el-Hac Selim b. Cum'a'nın 13 N. 1080 (4 Şubat 1670) tarihli muhallefatında *Tefsir-i Ebu's'ud, Tatarhaniyye, Şerh-i Şâfiye, Mebsut-ı Serahsi, Şerh-i Sahihi'l-Buhari, 'Uyûnu'l-Mezâhib, Ahi Çelebi* ve *Şerh-i Vikâye* gibi İslâmî ilimlerle ilgili temel kitaplar bulunmaktadır. Terekede bulunan 16 kitaba 50.000 akçe değer biçilmiştir. (ŞS. Mülga Beledi Kassamlığı 5, s. 48a). El-Hac Selim'in bu kadar değerli kitabı okumak için "Papasoğlu Hanı'nda vaki' odasında" tuttuğu söylenemez. Tamamen ulemâya hitap eden bu kitapları Hacı Selim zaten okuyamazdı. Öyle anlaşılıyor ki Hacı Selim, ticaret için Mısır'a gidip geldiğinde, İstanbul ilmî muhitlerinde önemli sayıda alıcısı olan bu tür kitapları toplayarak İstanbul'a getirip sahaflara veya doğrudan kitap meraklılarına satıyordu.

78 Twells, a.g.e. s. 15; G. J. Toomer, a.g.e. s. 140-141.

79 Francis Richard, "Lecteurs ottomans de manuscrits persans au XVIIIe siècle", *Revue des Mondes Musulmans et de la Méditerranée*, no. 87-88, Aix-en-Provence 1999, s. 80.

80 Stephan Roman, *The Development of Islamic Library Collections in Western Europe and North America*, London 1990, s. 82-83.

Kudüs'te zengin bir kütüphane kuran Halidî Ailesi'ne mensup çeşitli kimselerin de XVIII. asrın başlarından itibaren Kahire sahaflarından çok sayıda kitap satın alıp memleketlerine gönderdiklerini biliyoruz.[81] XVIII. asrın sonlarında Kahire'yi ziyaret eden Volney de Kahire'nin kitap bakımından zengin olduğunu söyler.[82] Fransız Jean Louis Asselin de Cherville (1772-1822) Kahire'deki diplomatik misyonda görev yaptığı yıllarda tarih ve coğrafya konusunda önemli eserler de ihtiva eden 1.515 Arapça yazmayı satın almış ve Bibliotheque National'e göndermişti.[83]

XIX. asrın başlarında Mısırlı Tarihçi Cebertî (ö. 1822) kaynaklarda adı geçen tarihle ilgili eserleri zikrettikten sonra "Bunların çoğunun cismi gitmiş, ismi kalmıştır. Bu yüzden bunlardan ancak bazılarının harap olmuş cüzlerine ulaşabildim. Bu eserlerin bulunduğu medreselerdeki vakıf kütüphaneleri, sahafların el uzatmaları dışında, karışıklıklar sırasında yağmalanmış, idarecilerinin suistimaline uğramış, Mağrib ülkelerine ve Sudan'a taşınmış, arda kalanlar savaşlarda yok olmuş, Fransızlar da bulduklarını alıp memleketlerine götürmüşlerdir." demektedir.[84] Bu eseri neşre hazırlayan Abdürrahim Abdurrahman Abdürrahim bu bilgiye şu notu eklemiştir: "Fransızlar, mescidlerde, medreselerde, ileri gelen Memlûklü beylerinin, büyük tüccarların ve ulemânın evlerinde buldukları birçok yazma eseri götürdüler. Bunların çoğu şimdi Paris'teki Bibliotek National'da bulunmaktadır". Muhakkak ki medrese kütüphanelerinden çıkarılan vakıf kitapların bir bölümü

81 Lawrence I Conrad, "The Khalidî Library", *Ottoman Jerusalem the Living City: 1517-1917*, yayına hazırlayanlar: Sylvia Auld ve Robert Hillenbrand, London 2000, s. 196. Halidî Kütüphanesi'nde mevcut bazı belgelerden anlaşıldığına göre, bu aile mensuplarından bazıları Kahire'den satın aldıkları kitapların bir kısmını da İstanbul'da sattırıp karşılığında kütüphane için kitap almaktaydılar. A.g.m. s. 196.

82 M. C-F. Volney, *Travels Through Syria and Egypt in the Years 1783, 1784, and 1785*, c. II, London 1788, s. 449.

83 Stephan Roman, *The Development of Islamic Library Collections in Western Europe and North America*, London 1990, s. 86-87.

84 Abdurrahman b. Hasan el-Cebertî, *'Acâ'ibü'l-Âsâr fi't-Terâcim ve'l-Ahbâr*, yay. haz. Abdürrahim Abdurrahman Abdürrahim, c. I, Kahire 1998, s. 11

kitapçılar çarşısında satılmış ve Memlûk soylularının kütüphanelerini zenginleştirmiştir.[85] Görüldüğü gibi Mısır'ın önde gelen tarihçilerinden Cebertî, medreselerdeki vakıf kitapların yok olması dolayısıyla Osmanlıları suçlamamaktadır.

1897 gibi geç bir dönemde Dr. Solomon Rechter ünlü Genizah Koleksiyonu'nun bir bölümünü Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi için Kahire'de satın almıştı.[86] Müsteşriklerin özellikle XIX. asırda kendi kaderine terk edilmiş camilerdeki değerli kitapları, bu kurumlarda görevli kişilerle anlaşarak satın aldıklarını görmekteyiz. Filip Di Tarrâzî, XIX. asrın ortalarında, Mısır hükümetinin camilerde mevcut koleksiyonları bir yerde toplama teşebbüsünde bulunacağını duyan müsteşriklerin bu kurumlara hücum ettiklerini ve görevlileri parayla kandırarak bu kütüphanelerde bulunan değerli kitapları ele geçirdiklerini söyler. 1297 (1880) yılında Evkâf Nâzırı olarak görev yapan Mahmud Paşa Sâmî el-Barûdî bu kütüphanelerin Dârü'l-Kütübi'l-Mısrıyye'ye naklini emretmişse de bu kurumlara giden görevliler, boş raflardan başka bir şey bulamamışlardı. Kahire'nin Rıdvan kasabasındaki Emir Mahmud el-Ustedâr Camii'ne (Mahmudiyye Medresesi) gidildiğinde, bir zamanlar değerli kitaplarla dolu olan dolapların tamamen boşaltılmış olduğu görülmüştü.[87]

Mısır'da sahaflarda satılan kitapların bir kısmı terekelerden gelmekte, bir kısmı hattatlar ve müstensihler tarafından yazılmakta, bir kısmı ise, bazı çalışmalardan öğrendiğimize göre, çeşitli yollarla vakıf kütüphanelerinden çıkarılmaktaydı. Kahire'nin Osmanlılar tarafından fethinden sonra bu şehirde bulunan birçok

85 Nelly Hanna, "Cultural life in Mamluk households (late Ottoman period)", *The Mamluks in Egyptian Politics and Society*, yay. haz. Thomas Philip-Ulrich Haarman, Cambridge 1998, s. 197-198.

86 Avihai Shivtiel, "The Arabic Manuscripts at the University of Cambridge and Position of the Cairo Genizah Documents among other Collections", *From Codicology to Technology, Islamic Manuscripts and their Place in Scholarship*, yay. haz. Stefanie Brinkman-Beate Wiesmüller, Berlin 2009, s. 150.

87 Tarrâzî, a.g.e. s. 192.

medresedeki vakıf kütüphanesi, bazı kayıplara uğramalarına rağmen, XIX. asra kadar varlıklarını sürdürdükleri bilinmektedir. XIX asrın başlarında Mısır'da bulunan şarkiyatçı Edward William Lane, Kahire'deki kütüphaneler hakkında şöyle bir gözlemde bulunmaktadır:

Kahire'de büyük çoğunluğu camilerin bünyesinde bulunan ve koleksiyonlarının önemli bir bölümü ilahiyat, İslâm Hukuku ve dilbilimle ilgili kitaplardan oluşan büyük kütüphaneler vardır. Ancak bunlar son derecede ihmal edilmişlerdir ve içler acısı bir durumdadırlar. Büyük ölçüde görevlilerinin ve okuyucularının kayıtsızlıkları ve ahlaksızlıklarından dolayı süratle yok olmaktadırlar.[88]

Filip Di Tarrâzî de, Kahire'deki vakıf kütüphanelerinin XIX. asırdaki durumlarını şöyle tasvir etmektedir:

> Kahire'deki kütüphaneler asırlar boyunca uğradıkları yağmalamalara, tahriplere, yangınlara rağmen varlıklarını sürdürmüşler ve camilerindeki, medreselerindeki ve manastırlarındaki on binlerce kitap kurtarılabilmiştir. Bunların arasında cildleri, kağıtları ve yazılarıyla öne çıkan birçok nadir yazma eser bulunmaktadır. Ancak bu koleksiyonların emanet edildiği kütüphanecilerin çoğu fakir ve câhil olduğundan mevcut kitapların kıymetini bilemediler ve önemli bir kısmını çok ucuz fiyattan sattılar. Bu konuda insanı üzüntüye sevk edecek birçok hikâye anlatılmaktadır. Bu kütüphaneciler cehâletlerinden, ihmallerinden, tamahlarından ve emanete riâyet etmemelerinden dolayı bu ümmeti atalarının asırlar boyu telif, tercüme ve istinsah yoluyla kazandırdıkları edebi bir mirastan mahrum bıraktılar.[89]

Filip di Tarrâzî, Hidiv Abbas döneminde bu kütüphanelerin başına gelenleri muşahhas bir misalle şöyle anlatır:

---

88 *An Account of the Manners and Customs of the Modern Egyptians, Written in Egypt During the Years 1833, -34, and -35*, c. I, London 1871, s. 263.

89 A.g.e. s. 189-190.

Hidiv Abbas'ın döneminin başlarında 1848 tarihinde Mısır kütüphaneleri Evkaf-ı Mısriyye'nin idaresine bırakıldı. Bu kütüphanelere kitapları, istifade etmek isteyen okuyuculara ödünç vermek üzere kütüphaneciler tayin edildi. Fakat bu kütüphanelere fakir ve cahil insanları kütüphaneci tayin ederek büyük bir kötülük yapıldı. Sonra bunlar yok derecesinde bir gelir tayin edilerek kendi başlarına bırakıldı. Mesela Sultan Hasan, Özbekiyye ve Mahmudiyye medreselerinin kütüphanecilik görevi İbnü's-Süleymanî adında fakir ve ahlaksız bir adama verildi. Evkaf Nezâreti bu adama üç kütüphaneyi idare karşılığında 25 kuruş aylık tayin etti. Ve kendisine bu değerli hazine emanet edilen bu câhil ve fakir kişi başıboş bırakıldığından Sultan Hasan Medresesi'nin merdivenlerinin altında bir köşede şeker kamışı satmaya başladı. Yanına bu üç kütüphaneden getirdiği bir miktar yazmayı koyar ve bunları şeker kamışı satar gibi satardı. Kısa zamanda bu kıymetli yazmalardan büyük bir kısmını satarak açlığını ve aç gözlülüğünü giderdi.

Bazı mescidlerin görevlileri de sepetlere doldurdukları eski tarihli yazmaları çarşı pazara götürüp sayfalarını sattıkları mallarını sarmaları için bakkallara, kasaplara, manavlara ve attarlara satıyorlardı.[90]

Osmanlılar döneminde Kahire'deki medrese ve camilerin çoğunda bir kütüphane varsa da[91] en önemli kütüphane Ezher Camii'nde bulunmaktaydı. Bu kütüphane Kahire'nin Fatimîler tarafından zaptından bir yıl sonra 358 (969) tarihinde Cevher es-Sıkıllî'nin inşa ettirdiği Ezher Camii'ni Halife Azîz-Billâh (365/975-386/996) bir medreseye dönüştürdüğünde teessüs edilmiş olmalıdır.[92] Makrizî'nin naklettiğine göre Halife Hâkim, Dârü'l-ilm'deki

90 A.g.e. s. 190

91 Nasır Abdullah Osman, *Kable en Ye'tî'l-Ğarb: el-Hareketü'l-İlmiyye fi Mısr fi'l-Karni's-Sâbi' 'aşer*, Kahire 2006, s. 110.

92 Ghulam Ali Allana, "Development of Libraries During the Fatimid Caliphate in Egypt", *Sind Quarterly*, c. 14/4 (1986), s. 31.

kitapların yarısını Ezher Camii'ne naklettirmişti.[93] Muhakkak ki Fatimîlerin yıkılışından sonra ortaya çıkan iç karışıklıklarda bu kütüphane de zarar görmüştür. Kahire'nin Osmanlılar tarafından fethinden sonra burada bir kütüphane varlığını devam ettiriyor olmalıdır ki 6 Cemâzielâhir 982 (23 Eylül 1574) tarihli bir hükümde Câmi-i Ezher'deki kütüphanenin üzerinde "şer'î şerife muhalif olarak yaptırılan evlerin yıktırılması" emredilmekte ve Mısır beylerbeyinden bu işle bizzat meşgul olması istenmektedir.[94] 20 Zilka'de 992 (Kasım 1584) tarihli bir hükümde de İbrahim Paşa'nın Mısır'daki Câmi-i Ezher'e bir mikdar kitap vakfetmiş olduğu bildirilmektedir.[95] Şeyh Hüseyin Efendi de 236 cilt kitabını vakfedip Câmiü'l-Ezher'de Şam-ı şerîf ahâlisine mahsus dolaba konmasını ve Şam ahâlisinden talebelerin istifade etmesini şart koşmuştu.[96] Zamanla Câmi-i Ezher'in birçok revağında kütüphaneler oluşmuştu.

Ancak burada bulunan kitaplar iyi muhafaza edilmediği için bu kütüphane büyük kayıplara uğramıştır. XVIII. asrın sonlarında Kahire'yi ziyaret eden Fransız seyyahı Volney, bu kütüphanede değerli eserlerden oluşan bir koleksiyonun olduğunu ve çoğunun gün içinde okuyucular tarafından kullanıldığını; ancak Hristiyanların bu kitaplara dokunmasının yasak olduğunu belirtir. Volney'e göre 12 yıl önce Mar-Hanna Manastırı'ndan bir rahibin elinden, dostluk kurduğu bir efendi vasıtasıyla bu koleksiyondaki 200 kitap geçmişti.[97] 1835 yılında Evkaf Nezâreti'nin talebi üzerine Ezher Kütüphanesi'nde ve revaklarda bulunan kitapların sayımı yapılmış, yazma ve matbu 18.564 kitabın mevcut olduğu anlaşılmıştı.[98] Ancak bu kitaplar kısa zamanda kaybolmuş olmalı ki XIX. asrın

93 *el-Ezher: Tarihuhu ve Tatavvuruhu*, Kahire, 1403, s. 225.

94 BOA. Mühimme Defteri 26, s. 220 (6 Cemâzie'l-âhir 982/23 Eylül 1574 tarihli hüküm).

95 BOA. Mühimme 55, s. 48.

96 Evkaf-ı Hümâyûn Müfettişliği 213, s. 15a-b.

97 M. C-F. Volney, *Travels Through Syria and Egypt, in The Years 1783, 1784, and 1785*, c. II, Translated From The French, London 1788, s. 449.

98 Taha Veli, *el-Mesâcid fi'l-İslâm*, Beyrut 1988, s. 168.

ortalarında bu camiyi ziyaret eden İngiliz seyyahı Burton, kitap dolaplarının hemen hemen boş olduğunu yazmaktadır. Burton, kitapların kaybına şu izahı getirmektedir:

> Kahire bir zamanlar muhteşem kütüphaneleriyle ünlüydü. Özel kütüphaneleri yanında büyük camilerde üzerlerinde "vakf" veya "vukife li'llahi ta'âlâ" yazılı kitaplarla dolu kütüphaneler vardı. Fakat Kahire yıllarca diğer ülkelere kitap sağladı ve dinî duyguların zayıflaması kural tanımaz kişileri, üzerlerinde [vakıfla ilgili] uyarılar olmasına rağmen, bu kitapları çalıp satmaya yöneltti. Özellikle de Hicaz bölgesine Mısır'dan kitaplar sel gibi aktı. Kahire'de hâlen zengin kütüphaneler vardır. Fakat bunlar özel kütüphanelerdir ve sahipleri bu kitapları ödünç olarak almanıza veya bu hazineden yararlanmanıza izin vermeyeceklerdir. Kitap satın almak için en önemli fırsat Ramazan ayında ortaya çıkar. Bu ayda Ezher Camii'nde kitaplar satışa sunulur. Ancak müsteşrikler değerli eserler bulamamaları yanında inkiraza uğrayan bir ırkın rezil sahafları ve müstensihleriyle karşılacaklarından dolayı büyük bir hayal kırıklığına uğrayacaklardır.[99]

Burton, Medine halkının vakıf şartlarına karşı gösterdikleri hassasiyetten bahsederken de Mısır halkı için "Vakıf bir kitabı satmakta bir an için bile tereddüd etmezler" demektedir.[100]

Mısır'daki kitap kaybının önemli sebeplerinden biri de kitapları koruma hususunda özen gösterilmemesidir. Evliya Çelebi, Macaristan'daki İstefani Manastırı'nda bulunan kütüphaneden bahsederken "Bir kitâbhâne-i azîmdir kim vâcibü's-seyrdür" der ve şöyle bir kıyaslama yapar:

> Bir diyârde böyle kitâb-ı müstetâb cem'iyyeti yoktur. İllâ Mısır'da Sultan Berkuk ve Sultan Ferec Camii'nde ve İslâmbol'da Ebü'l-Feth Camii'nde ve Süleymaniye'de ve Bâyezid-i Velî'de ve Yeni

99 Richard F. Burton, *Personal Narrative of a Pilgramage to el-Medinah and Meccah*, c. I, London 1855, s. 147-148.

100 Richard F. Burton, a.g.e. c. II, s. 290.

Cami'de dahi hisabın Allâhu Rabbu'l-âlemîn bilir kitaplar vardır, ammâ bu Beç'de Istifan Manastırı'nda daha ziyâdedür...

İmdi azizüm bu kelâm-ı dirâzdan me'âl-imuhassal oldur kim "Kâfir kâfirliğince kelâmullâhdur" deyü cemî'i kitâbları haftada bir kerre silüp süpürüp yetmiş seksen kadar hüddâmları var, ammâ bizim Mısır İskenderiye'sinde câmiü'l-attârîn dirler bir câmi'-i 'azîm vardur, bu kadar yüz dekâkîn ve hân u hammâm u mahzenleri ve niçe hayrâtları var iken câmi' harâb u yebâb olup kitâbhânesi üzre bârân-ı rahmetden niçe bin cild kütüb-i mu'tebereleri ve Ya'kut-ı Musta'simî ve Abdullah-ı Kırımî ve Şemsullah-ı Ğamravî ve Şeyh Cûşî hatt-ı şerîfleriyle eyle zî-kıymet kelâm-ı izzetler cümle yağmurdan çürüyüp Cum'a namazına haftada bir kerre bu câmi'e varan mezkûr kitâbullahları yeyen güvelerin ve kurdların ve fârelerin sadaların istimâ' edüp bir ümmet-i Muhammed dimez kim, "bu kadar Kitâbullah telef oluyor, buna bir çâre edelim" dimek ihtimalleri yokdu, zîrâ Kitabullahlara kâfir kadar muhabbetleri yokdur.[101]

Bu özensizlik daha sonraki asırlarda da devam ediyor olmalı ki XIX. asrın ikinci yarısında Suriye, Umman, Irak ve Mısır gibi Ortadoğu ülkelerini dolaşıp binin üzerinde Arapça yazma eser satın alan[102] Prusyalı Tarihçi Aloys Sprenger (1813-1893) şöyle demektedir:

Doğu halkları artık kültürlerini oluşturan eserleri koruyacak durumda değillerdir. Eski kitaplara hiç değer verilmediğinden bu eserler süratle yok olmaktadır. Fırsatını bulan herkes mümkün olduğunca çok kitabı kurtarmalıdır.[103]

---

101 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, yay. haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-Robert Dankoff, c. VII, İstanbul 2003, s. 103.

102 Sprenger'in Avrupa'ya götürdüğü 2.000 kitabın 1.100'ü Arapça yazmaydı. Berlin Kütüphanesi 1858 tarihinde bu eserleri satın almıştır. Bkz. Rudi Paret, *The Study of Arabic and Islam at German Universities*, Wiesbaden 1968, s. 40.

103 Stephan Roman, *The Development of Islamic Library Collections in Western Europe and North America*, London 1990, s. 119-120.

Batılı meslektaşları Sprenger'in bu tavsiyesini dikkate alarak XIX. asrın ikinci yarısında ve XX. asrın ilk dönemlerinde, Mısır başta olmak üzere, birçok Müslüman ülkedeki kitapları ya kitap pazarlarından satın alarak veya görevlileriyle anlaşıp vakıf kütüphaneleri boşaltarak ülkelerine götürmüşlerdir. Kitap ticaretini uluslararası boyutlara taşıyan Mısırlı sahafların da bulunduğu görülüyor. Mısırlı bir kitapçı tarafından 1924 yılında II. Abdülhamid'in özel kütüphanesinden çıkarılan/yağmalanan Arapça, Farsça ve Türkçe kitaplardan 288'i Michigan Üniversitesi Kütüphanesi'ne, bir kısmı da British Museum'a satılmıştır.[104]

Yukarıda nakledilen bilgilerden anlaşıldığına göre Mısır'daki vakıf kütüphaneler tabii âfetler ve yabancı işgallerinin yanında ciddi bir denetim sisteminin olmaması ve bu ülke halkının da vakıf konusunda hassas davranmaması dolayısıyla[105] önemli kayıplara uğramışlardır. Bu kayıpların oluşumunda Memlûk döneminde kurulan birçok medrese kütüphanesine kütüphaneci (Hâzinü'l-Kütüb) tayin edilmemesinin[106] veya tayin edilenlerin sayısının yeterli olmasının da önemli bir payı vardır. Mısır kütüphanelerinin uğradığı kayıplar XX. asrın başlarında büyük oranda artmıştır. Sadece İrlandalı iş adamı Alfred Chester Beatty'nin XX. asrın ilk çeyreğinde Mısır'dan satın aldığı sanat değerleri son derecede yüksek 3.000'den fazla kitaptan oluşan koleksiyon,[107] bu kaybın ne derecede büyük olduğunu göstermeye yeter. Mısır daha sonraki

104 Stephan Roman, a.g.e. London 1990, s. 235.

105 Yahya es-Sâ'atî, Mısır'da ve Suriye'deki vakıf kütüphanelerinden, vakıf olmalarına aldırmayarak birçok kitabı götüren ulemâdan örnekler verir. Kadı Muhibüddin Ebu'l-Fadl (ö. 890/1485) sadece Mahmudiyye Medresesi Kütüphanesi'nden yüz civarında kitap götürmüştür. Yine ulemâdan Ahmed b. Bedreddin b. Şaban çoğu vakfedilmiş kitaplardan oluşan zengin bir koleksiyona sahipti. Şam'daki Ziyaiyye (Ömeriyye) Medresesi Kütüphanesi'nin zengin koleksiyonu da ulemânın Allah'tan korkmayarak vakıf mala el uzatmaları sonucu büyük kayıplara uğramıştır. Bkz. Yahya Mahmud es-Sâ'atî, *el-Vakf ve Bünyetü'l-Mektebeti'l-Arabiyye*, Riyad 1988, s. 176-178.

106 Carl F. Petry, *The Civilian Elite of Cairo in the Later Middle Ages*, Princeton 1981, s. 253-2545.

107 Stephan Roman, a.g.e. London 1990, s. 50.

tarihlerde de ülke dışına kitap gönderimine devam etmiştir. 1945 yılında Ezher hocalarından Mahmud el-İmam el-Mansurî'nin 5.000 ciltlik kütüphanesi Library of Congress'e satılmıştır. Bu koleksiyonda 1.378 Arapça yazma bulunmaktaydı.[108]

Dört asır boyunca Mısır medrese ve cami kütüphanelerinin maruz kaldığı yağma ve tahribatı görmezden gelerek, günümüze ulaşan kitap sayısının azlığından hareketle, bu kayıptan Yavuz Sultan Selim'i veya diğer Osmanlı sultanlarını mesul tutmak ne derecede insaflı bir davranış olur?

Suriye

Kahire yanında Haleb, Şam gibi şehirlerdeki kütüphanelerin kitaplarının da Osmanlılar tarafından İstanbul'a götürüldüğünü söyleyen araştırmacılar vardır. Muhammed Kürd Ali, bazı Osmanlı valilerinin ve bunlardan biri olan Sinan Paşa'nın (Koca) Yemen, Şam ve diğer şehirlerden aldığı inci, yakutla süslü 160 Mushaf'ı ve 35 sandık dolusu değerli kitabı İstanbul'a götürdüğünü yazmaktadır.[109] Buna benzer iddialar diğer başka araştırmacılar tarafından da herhangi bir kaynak gösterilmeden ve delillendirilmeden tekrarlanabilmektedir. Mesela Abdülcebbâr Abdurrahman, Arap ve İslâm topraklarının Osmanlı hâkimiyeti altında bulunduğu asırlarda, Osmanlı sultanları ve devlet adamlarının bu ülkelerde bulunan bir hazine değerindeki kitaplara el koyduklarını ve İstanbul'a götürdüklerini söylemektedir.[110] Diğer bazı araştırmacılar da "Osmanlıların fethettikleri Mısır'dan ve

108 Stephan Roman, *The Development of Islamic Library Collections in Western Europe and North America*, London 1990, s. 215; Michael J. Reimer, "The Mansuri Collection at the Library of Congress: An Underutilized Resource for the Study of Muslim Religious, Intellectual, and Social History", *Review of Middle East Studies*, c. 44, Washington 2010, s. 19-32.

109 Muhammed Kürd Ali, "el-Kütüb ve'l-Mekâtib fi'ş-Şâm, Akdemü'l-Hazâ'in ve Enfesü'l-Kütüb", *el-Muktataf* 74/5, Beyrut 1929, s. 510.

110 Abdülcebbâr Abdurrahmân, "Tesrîbü't-Turâsi'l-Arabîyyi'l-Mahtut ile'l-Mektebeti'l-Avrubiyyeti ve'l-Amerikiyye", *Âfâku's-Sekâfeti ve't-Turâs*, cVIII/31. Dubai 2000, s. 57.

diğer Arap ülkelerinden götürdükleri en önemli şey nefis kitaplardı", "Türkiye'deki mevcut yazmaların en önemli kısmının menşeinin Mısır, Şam, Yemen olduğu" şeklinde genellemeler yapabilmektedirler.[111]

Bu bölgenin kültürel zenginlikleri bakımından önemli şehirlerinden biri Haleb'di. Kâtib Çelebi, Haleb'de ikameti esnâsında bu şehirdeki sahaf dükkânlarını dolaşarak *Keşfü'z-Zünûn* adlı eserinin telifine başladığını söyler.[112] Haleb'in kitap ticaretinde önemli bir yeri vardı. Özellikle de İngilizler uzun yıllar bu şehrin kitap çarşılarının müşterileri oldular.[113] Elçiliklerdeki kiliselerde görevli papazlar da kitap temininde önemli bir rol oynadılar. Kitapların taşınmasında da Levant Company'nin ticaret filosu kullanıldı.[114] Daha sonraki asırlarda da Almanlar yoğun olarak bu bölgeden kitap toplayıp ülkelerine götürmüşlerdir. Mesela 1852 tarihinde Heinrich Petermann (1801-1876) bu bölgeye gönderilmiş ve iki koleksiyon alarak dönmüştür. Şam'daki Prusya

111 Eymen Fuad Seyyid, "İntikalü Mahtûtâti'l-'Arabiyye ilâ Türkiyyâ ve Eserühü fi Tavtîdi's-Sıbğati'l-İslâmiyye li'l-Hilâfeti'l-Osmaniyye", *Buhûsu'l-Mu'temeri'd-Düveli Havle'l-'İlmi ve'l-Ma'rife fi'l-Âlemi'l-'Osmânî*, yay. haz. Salih Sa'davî, takdim: Ekmelüddin İhsanoğlu, İstanbul 2000, s. 294; Eymen Fuad Seyyid, *el-Kitâbu'l-Arabi'l-Mahtut ve İlmü'l-Mahtutât*, c. II, Kahire 1997, s. 511.

112 "Haleb'de ikamet esnasında şehrin sahaf dükkânının kitâbları görülüp ilhâm-ı ilâhî ile esâmî-i kütüb tahririne şüru' olundı." Fikret Sarıcaoğlu, "Kâtib Çelebi'nin Otobiyografileri", *İÜ. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, no. 37, İstanbul 2001-2002, s. 309.

113 Oxford'daki Bodleian Kütüphanesi 1602 yılında umuma açıldığında koleksiyonunda sadece bir tane Arapça eser bulunmaktaydı. Bir asır kadar bir sürede bu sayı 1.500'e çıkmıştı. Bu kitapların önemli bir bölümü Haleb'den gelmişti. Bkz. Colin Wakefield, "Arabic Manuscripts in the Bodleian Library: The Seventeenth-Century Collections", *The 'Arabic' Interest of the Natural Philosophers in seventeenth-Century England*, yay. haz. G. A. Russel, Leiden 1994, s. 128.

114 James Mather, *Pashas: Traders and Travellers in the Islamic World*, New Haven 2009, s. 163-164.

konsolosu (1848-1862) Johann Gottfried Wetzstein'in satın aldığı dört koleksiyondan ikisi Leipzig ve Tübingen'e gitmiştir.[115]

XVII-XVIII. asırlarda Greaves, Pococke, Golius, Warner ve Thomas Huntington gibi şarkiyatçılar burayı sık sık ziyaret ederek sahaflardan kitap satın aldıkları gibi, yerli halktan bazı kişilerle kurdukları temas neticesinde de ülkelerine düzenli bir kitap akışını temin etmişlerdir.[116] Huntington on yıl gibi kısa bir sürede bu şehirden 600 civarında yazma eser satın almıştı.[117] Leiden Üniversitesi'nde Arapça ve matematik profesörü olan Jacobus Golius ve Oxford Üniversitesi'nde Arapça ve İbranice profesörü olan Edward Pococke, Haleb'den satın aldıkları çok sayıda yazmayı ülkelerine götürdükleri gibi, bulamadıkları bazı kitapları da istinsâh ettirme yoluna gitmişlerdir.[118] Pococke, bu şehirde bulunduğu altı yıl zarfında, hangi dilden olursa olsun, bulabildiği bütün yazmaları satın aldığını; İran'dan ve diğer bölgelerden gelen kervanları da getirecekleri yazma eserleri satın almak için dört gözle beklediğini yazmaktadır.[119] Dr. Pococke, İstanbul'a

---

115 Rudi Paret, *The Study of Arabic and Islam at German Universities*, Wiesbaden 1968, s. 40.

116 P. M. Holt, "The Study of Arabic Historians in Seventeenth Century England: The Background and the Work of Edward Pococke", *BSOAS*, c. XIX/3, London 1957, s. 448-449. G. J. Toomer, a.g.e. s. 122-124. Haleb vilayetinin iktisadî durumu hakkında yapılan bir araştırmada XIX. yüzyılda bu şehirde yapılan iki esnaf sayımında sahaf sayısının 9 (1827) ve 5 (1829) olduğu görülmektedir. İki yıl içindeki bu düşüş Haleb'deki kitap ticaretinin gerilemesinin bir göstergesi olabilir. Bkz. Hilmi Bayraktar, *XIX. Yüzyılda Haleb Eyaleti'nin İktisadî Vaziyeti*, Elazığ 2004, s. 103.

117 *Turcksche boucken. The Oriental Collection of Levinus Warner, Dutch diplomat in seventeenth-century Istanbul*, yay. haz. Arnoud Vrolijk-Jan Schmidt-Karin Scheper, Leiden 2013, s. 110.

118 Haleb'de kitap istinsahı son derecede gelişmişti. Hattatlar dışında Haleb medreselerinde okuyan ihtiyaç sahibi talebeler de kitap istinsahıyla tedris hayatlarını sürdürebilmekteydiler. Bu yüzden Haleb'de hat sanatı da gelişmişti. Birçok kişi bu yolla büyük servetler edinmişti. Bkz. Kâmil el-Bâlî el-Halebî eş-Şehîr bi'l-Ğazzî, *Kitabu Nehri'z-Zeheb fi Târihi Haleb*, c. I, Haleb 1991, s. 140.

119 Leonard Twells, *The Theological Works of the Learned Dr. Pocock, to which is prefixed An Account of his life and Writings never before printed*, c. I,

gittikten sonra da tanıdığı William Corderoy ve Richard Hill gibi İngiliz tüccarları vasıtasıyla Haleb'den kitap satın almaya devam etmişti.[120] Capucin rahibi Agathange de Vendome, Fransız astronomi bilgini Nicolas-Claude Fabri de Peiresc'e 25 Temmuz 1635'te Kahire'den yazdığı bir mektubunda astronomiyle ilgili Farsça eserleri bu şehirde bulmanın çok güç olduğunu, bu husta Haleb'i denemenin daha isabetli olacağını söylemektedir.[121] İngiliz din adamı ve seyyahı Thomas Croft (1722-1781) Haleb'de görevli iken çok sayıda Arapça ve Türkçe eser satın almıştı. Ölümünden kısa bir süre önce kitaplarını satışa çıkarmış ve 9.000 ciltten oluşan kütüphanesinin müzayedesi 42 gün sürmüştü.[122] Suudi Hanedanı'nın kurucusu İmam Abdullah b. Suud'un da XIX. asrın başlarında kitap satın almaları için Bağdad, Haleb ve Şam'a heyetler gönderdiğini biliyoruz.[123]

İddia edilenlerin aksine Osmanlılar Haleb'deki vakıf kütüphanelerinin kitaplarını İstanbul'a taşımadıkları gibi, bu şehirde birçok medrese ve bu medreselerin bünyesinde de kütüphaneler kurmuşlardır. Bu kütüphanelerden bazılarının zengin bir koleksiyona sahip oldukları bilinmektedir. Mesela Ahmediyye Kütüphanesi'nde kurulduğunda 3.000 üzerinde kitap vardı. Osmaniye, Hüsreviyye ve Rifâ'iyye kütüphaneleri de zengin koleksiyonlara sahipti.[124]

London 1740, s. 7.

120 Twells, a.g.e. s. 14.

121 *Correspondance de Peiresc avec plusieurs Missionnaires et Religieux de l'Ordre Capucins*, Recueillie et publiée par Le P. Apollinaire de Valence, Paris 1891, s. 155.

122 Christine Laidlaw, *The British in The Levant, Trade and Perceptions of the Ottoman Empire in the Eighteenth Century*, London 2010, s. 103-104.

123 Hamd b. Abdullah el-Ankarî, *Mektebâtü'd-Devleti's-Suudiyyeti'l-Ulâ el-Mahtûta, Dirâsetün Tahliliyyetün li-Avâmili İntikaliha ve İndirâsihâ Ba'de Sukuti'd-Der'iyye*, Riyad 2009, s. 35. Aşağıda bahsedeceğimiz Ömeriyye Kütüphanesi'nin yağmalamasına katılan Necidliler bu heyetlerden biri olabilir.

124 Süheyl Melâzî, a.g.m. s. 376-377. Ayrıca bkz. Kâmil el-Bâlî el-Halebî eş-Şehîr bi'l-Ğazzî, *Kitabu Nehri'z-Zeheb fi Târihi Haleb*, c. I, Haleb 1991, s. 143-144.

Ancak bu kütüphanelerin önemli bir kısmı mütevellilerinin ihmali, kütüphanecilerinin suistimali yüzünden büyük kayıplara uğramış ve geri kalan kitaplar Hüsreviyye Medresesi Kütüphanesi'nde toplanmıştır. Şehirdeki gelişmiş kitap ticareti vakıf kütüphanelerindeki birçok değerli eserin sahaflar vasıtasıyla satılmasına zemin hazırlamış ve değerli kitapların peşinde olan yabancılar bu çarşının dâimî müşterisi olmuşlardır.

Ğazzî (1853-1933) Haleb'deki kütüphanelerin başına gelenleri şöyle nakleder:

> Nâdir kitaplarla dolu zengin kütüphanelere kitap hırsızları dadanmış ve değerli kitapları çalmışlardır. Çocukluğumuzdan beri yazma kitap tâcirlerinin Haleb'e sık sık geldiklerini ve kütüphanelerinden sandıklarla kitap aldıklarını görüyoruz. Bunun dışında seyyahlar ve tüccar müsteşrikler nefis yazma kitapları çamuru hamurdan ayırdedemeyen aptallardan çok ucuz bir fiyata satın almaktadırlar.[125]

Özellikle de XIX. asırda Haleb'deki vakıf kütüphaneleri büyük kayıplara uğramıştır.[126] Mesela Kadı Ahmed Efendi'nin (ö. 1177/1763-1764) kendi adıyla anılan medresesinde kurduğu kütüphanedeki kitapların sayısı XIX. asırda 3.000'i geçmişti. 1949 yılına gelindiğinde bu kütüphanedeki kitapların sayısının

125 Kâmil el-Bâlî el-Halebî eş-Şehîr bi'l-Ğazzî, *Kitabu Nehri'z-Zeheb fi Târihi Haleb*, c. I, Haleb 1991, s. 141.

126 Sadece Haleb'de değil bölgenin diğer şehirlerinde de kitap yağmalanması önemli boyutlara ulaşmış olmalı ki İstanbul'daki bir gazeteci, Basiretçi Ali Efendi, yazdığı köşe yazılarından birinde şöyle demektedir:

> Bendenize dahi Bağdad'da bulunan ahbabımdan bir zatın bu hafta gönderdiği mektupta, selâtîn-i izâm evkafından bir kütüphanede yüz kadar kütüb-i nefîsenin noksan olduğu ve diğer kütüphaneler dahi muayene olunur ise bu nisbette noksan zuhur etmesi memul bulunduğu yazılıdır. Sahih ise yazık. *İstanbul Mektupları*, yay. haz. Nuri Sağlam, İstanbul 2001, s. 438.

1.472'ye düştüğü görülmüştü.[127] 1140 yılında kurulan Osmaniyye Medresesi Kütüphanesi'nin kitap sayısı XIX. asır sonlarında 2.000'e ulaşmıştı. XX. asrın başlarında bu sayı önce 1.557'ye, sonra 1.242'ye daha sonra da 1.100'e düşmüştür.[128] Haleb'deki diğer vakıf kütüphaneleri de aynı akibeti paylaşmışlardır.[129] eş-Şeyh Râğıb et-Tabbâh, Hüsreviyye Kütüphanesi'nden bahsederken bu kütüphane de Haleb'deki diğer medrese, cami ve tekke kütüphaneleri gibi yağmadan kurtulamamıştır, demektedir.[130] Muhammed Râğıb et-Tabbâh da, Haleb'de bulunan kütüphaneleri incelediği makalesinde hemen hemen her kütüphanenin ismini zikrettikten sonra "Yağmacıların hedefi olmuştur", "İhmal yüzünden tahrib olmuştur", "Diğer kütüphaneler gibi gerekli tedbirler alınmadığı için yağmalanmıştır" ve "Ahlaksızların elinden kurtulamamıştır", diyerek üzüntüsünü dile getirmektedir.[131] Muhammed Es'ad Talas'ın aynı konudaki makalesinde zengin koleksiyona sahip olan Kevâkibi Camii ve Medresesi, Vefâiyye Zaviyesi, İhlasiyye Tekkesi, Şa'baniyye Medresesi, Mevleviyye Dergâhı ve Mansuriyye Medresesi kütüphanelerinin de aynı akibete uğradığını söylemektedir.[132] 1345 (1926) yılında bütün bu kütüphaneler bir çatı altında toplandığında, son yıllarda yapılan bağışlar da dahil olmak üzere, sadece on bin civarında yazma eser olduğu görülmüştür.[133] Bir zamanlar zengin kütüphaneleriyle, kitap çarşılarıyla

127 Süheyl Melâzî, "el-Mektebât fî Haleb", *Âdiyâtü Haleb*, c. 8-9, Haleb 1998, s. 375; Mahmud Fahûrî, "el-Mektebât fî Haleb mine'l-Asri'l-'Osmanî ile'l-Yevm", *Âdiyâtü Haleb*, c. 8-9, Haleb 1998, s. 366.

128 Süheyl Melâzî, a.g.m. s. 376.

129 Tarrâzî, c. III. s. 1058-1059.

130 *İ'lâmü'n-nübela bi-tarihi Haleb eş-şehba'*, c. VI, Haleb 1923, s. 130. Süheyl Melâzî, s. 376, a.g.m.'den naklen.

131 "Dûru'l-Kütüb fî Haleb Kadîmen ve Hadisen", *Mecelletü'l-Mecma'i'l-'İlmi el-'Arabî*, c. XV/7-8, Dımaşk 1937, s. 305-306.

132 "el-Mahtûtât ve Hazâ'inühâ fî Haleb", *Mecelletü Ma'hedi'l-Mahtûtâti'l-Arabiyye*, c. I/1, Kahire 1955, s. 8-36.

133 Talas, a.g.m. s. 35.

ünlü Haleb'den kurtarılabilen eser sayısı, yağmalamaların boyutunun ne derecede büyük olduğunu göstermektedir.

Osmanlı öncesinde kitap ticaretinde önemli bir yere sahip olan Şam, Osmanlılar döneminde de sahafların bulunduğu bir çarşıya sahipti. Evliya Çelebi, Şam'daki Câmi-i Ümeyye'nin sağ tarafında kıble duvarındaki kapısının sahaflar ve mücellitler çarşısına nâzır olduğunu nakletmektedir.[134] Pococke'un Haleb'de bulamadığı bazı kitapları Şam'da arattığını ve Abdülmesih adlı bir Hristiyandan da bu konuda yardım aldığını biliyoruz.[135] Şam'daki vakıf kütüphaneleri de XIX. asırda, Haleb'deki kütüphanelerin akibetine uğramış ve önemli ölçüde kayıp vermişlerdir. Şamlı Tarihçi Abdülkadir Bedran (1848-1927) bu şehirdeki çok zengin bir kütüphane olan Ömeriyye Medresesi Kütüphanesi'ne hırsızların el uzattığını, sonradan da bazı Necidli talebelerin bu kütüphaneden beş deve yükü kitabı çalıp kaçtıklarını, geri kalanların asıl koleksiyona göre hiç derecesinde olduğunu söyler.[136] Bedran'a göre Süleymaniye

134 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, c. 9, yay. haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, İstanbul 2009, s. 536.

135 Twells, a.g.e. s. 14.

136 Abdülkadir Bedran, *Münâdemetü'l-Atlâl ve Müsâmeretü'l-Hayâl*, Dımaşk 1986, s. 244. Muhammed Kürd Ali de bu kütüphanenin nâzırının vakıf kitapların çoğunu çaldığını ve hâlen bu kitaplardan bir kısmının evinde olduğunu söyler. Bkz. *Kitabu Hıtati'ş-Şâm*, c. VI, Dımaşk 1928, s. 205. Ömeriye Medresesi'ndeki değerli kitapların önemli bir bölümü XIII. asır müelliflerinden Ziyâeddin el-Mukaddesi'nin Ziyâiyye Medresesi'nde kurduğu kütüphaneden gelmiştir. Zaman içinde yapılan diğer vakıflarla oldukça zenginleşen bu kütüphanede dört mezhep imamının el yazılarıyla sayfalar, İbranî ve Süryanî yazısıyla ceylan derisi üzerine yazılmış çok eski tarihli Tevrat ve İncil, müellif nüshası kitaplar, sema ve icâzet kaydı taşıyan üçüncü hicri asırda ceylan derisi üzerine yazılmış nüshalar da bulunmaktaydı. Bu kütüphanenin başına da diğer kütüphanelerin başına gelen gelmiş, burada görevli mütevelliler ve nâzırlar istedikleri gibi hareket etmişlerdir. Rivayet edildiğine göre Necid'den gelen bir gurup, kütüphanenin nâzırını rüşvet vererek kandırmışlar, dört deve yükü kitabı bir gece yarısı çalarak şehirdeki bir Hanbelinin evine götürmüşlerdir. Bu kişi kitapların yarısını çalmış, Necidliler de kalanları memleketlerine götürmüşlerdir. Bugün bile Necid'de üzerinde "Ömeriye Medresesi Vakfı" yazılı kitaplar bulmak mümkündür. Bunun ardından Şam'daki bu kütüphanenin başına bunun gibi başka olaylar da

Medresesi'ndeki kütüphanenin ise hemen hemen tamamı yok olmuştur.[137] Siyağuşiyye Medresesi Kütüphanesi'nden ise geriye sadece 11 kitap kalmıştır.[138]

1296 (1879) yılında Suriye Valisi Midhat Paşa, Şam'daki medreselerde bulunan değerli kitapların çalınarak satıldığını ve çok az bir kitap kaldığını görünce, kalanların da kaybolmasından korktuğundan İstanbul'a bu kütüphanelerin aynı mekânda birleştirilmesi için bir arz yazmış ve Kütüphane-i Umumi tesisi hususunda bir irade çıkarttırmıştır. Bu şehirdeki Ömeriyye, Abdullah Paşa el-Azm, Süleyman Paşa el-Azm, Süleymaniyye, İsmail Paşa el-Azm, Muradiyye, Yağuşiyye medreselerindeki kitaplarla Sümeysatiyye, Evkaf ve Beytü'l-Hitâbe kütüphanelerini Zahiriyye Medresesi'nde Melik Zâhir Türbesi'ne naklettirmiş;[139] katalogunu hazırlattırmış, kütüphaneciler ve bevvâblar tayin etmiştir.[140] Osmanlılardan sonra bu kütüphane Zâhiriyye Kütüphanesi diye adlandırılmıştır.

Muhammed Kürd Ali, bu bölgedeki kütüphanelerin XVII-XIX. asırlarda, Fransa, İngiltere, Almanya, Hollanda ve Rusya gibi bazı Avrupa ülkelerinin mensuplarınca yağmalandığını ve bunlara değerli kitapları bir dirheme satan bazı medrese ve cami görevlerinin de yardımcı olduklarını söylemektedir.[141] Vatikan

---

gelince Mithat Paşa şehirdeki bütün kütüphaneleri birleştirerek bir Kütüphane-i Umumi kurmaya teşebbüs etmiştir. Ancak bu kütüphanenin nâzırı bu teşebbüsü duyunca kütüphaneye gitmiş ve en değerli eserleri seçerek evine taşımış ve medresenin kapılarını da kilitlemiştir. Bu zengin kütüphaneden Umumi Kütüphane'ye sadece 662 kitap taşınabilmiştir. Bugün bu kütüphaneden çıkarılmış birçok kitabı çeşitli kütüphanelerde görmek mümkündür. Bkz. Muhammed Muti' Hâfız, *el-Medresetü'l-Ömeriyye bi-Dımaşk ve Fezâ'ilü Müessisihâ Ebu Ömer Muhammed b. Ahmed el-Makdisî es-Sâlihî*, Dımaşk 2005, s. 205, 378-387.

137 A.g.e. s. 266.

138 Muhammed Bessâm el-Îş, "*Dımaşk Beyne'l-Mâzi ve'l-Hâzır*, Dımaşk 2006, s. 159.

139 Sema Zeki el-Mehâsinî, "Dârü'l-Kütübi'l-Vataniyyeti'z-Zâhiriyye fi Dımaşk", *Mecelletü'l-Mektebât ve'l-Ma'lûmâti'l-Arabiyye*, c. III/3, London 1983, s. 104-105.

140 Abdülkadir Bedran, *Münâdemetü'l-Atlâl ve Müsâmeretü'l-Hayâl*, Dımaşk 1986, s. 119-121.

141 *Kitabu Hıtati'ş-Şâm*, c. VI, Dımaşk 1928, s. 198-199.

Kütüphanesi için çalışan Yusuf Sem'ân es-Sem'ânî'nin Suriye ve Irak'ta, özellikle de manastırlardan topladığı üç tekne dolusu on bin kadar Arapça, Süryanice ve Koptça kitabın büyük bir kısmı 1768 yılında İtalya'ya götürülürken çıkan fırtına sonucu iki teknenin batması dolayısıyla yok olup gitmişti.[142]

Martin Hartman'ın (1851-1918) bu bölgede satın aldığı kitaplarla oluşturduğu zengin koleksiyon Berlin Kraliyet Kütüphanesi tarafından satın alınmıştı.[143] Muhammed Kürd Ali, Berlin Kütüphanesi'ndeki eserlerin çoğunun da bu bölgeden gittiği kanaatindedir.[144] Boris Liebrenz, Berlin ve Leipzig'deki kütüphanelerde Suriye bölgesinden satın alınmış 2.500'den fazla yazma eser tespit etmiştir.[145] Haleb bölgesindeki yazma eserlerin XX. asrın ikinci yarısında bile yurt dışına götürülmeye devam edildiği görülmektedir. 1960'lı yıllarda California Üniversitesi kütüphanesi için Haleb'den zengin bir koleksiyon satın alınmıştı.[146]

Hicaz

Bu bölgenin en önemli iki şehri olan Mekke ve Medine'de durum diğer İslâm ülkelerinden oldukça farklıdır. Osmanlı idaresine

142 Filip Di Tarrâzî, *Hazâ'inü'l-Kütübi'l-Arabiyye fi'l-Hâfikayn*, c. III, Beyrut 1947, s. 1030-1031; Yahya Vehib Cübûrî, *el-Kitâb fi'l-Hadâreti'l-İslâmiyye*, Beyrut 1998, s. 317.

143 Tarrâzî, a.g.e. s. 626-627.

144 Muhammed Kürd Ali, "Mesâ'ibü'l-Kütüb ve'l-Mekâtib fi'ş-Şâm", *el-Muktataf* 74/4, Beyrut 1929, s. 387

145 "The Library of Ahmad al-Rabbat. Books and their Audience in 12th to 13th/18th to 19th Century Syria", *Marginal Perspectives on Early Modern Ottoman Culture: Missionaries, Travellers, Booksellers*, yay. haz. Ralf Elger-Ute Pietruschka, Halle (Saale) 2013, s. 21. Boris Liebrenz, Ahmed el-Rabbat'ın özel kütüphanesine ait kitapları ve okuyucularını incelediği bu makalesinde Suriye bölgesinde yaşamış olan Ahmed el-Rabbat'ın ölümünden sonra dağılan kütüphanesindeki yüzlerce kitabın önemli bir bölümünün Berlin ve Leipzig'e, bir kısmının da Londra ve Harvard'a gittiğini; sadece birkaçının Şam'da kaldığını tespit etmiştir. Sadece bir kütüphanenin başına gelenler bile bu bölgedeki yağmanın boyutlarının ne kadar büyük olduğunu göstermeye yeterlidir.

146 Stephan Roman, *The Development of Islamic Library Collections in Western Europe and North America*, London 1990, s. 238.

bağlanışından itibaren Müslümanlarca kutsal kabul edilen her iki şehirde de Osmanlı sultanları, devlet adamları ve ulemâsı ilim ve kültürün gelişmesi için mektepler, medreseler ve kütüphaneler kurmuşlardır. Bu bölgedeki kitap birikiminin İstanbul'a gitmesi söz konusu olamayacağı gibi, İstanbul'dan getirilen kitaplarla bu iki şehirde, özellikle de Medine'de çok sayıda kütüphane kurulmuştur.

Medine'de Hz. Peygamber'in mescidinde (Ravza-i Mutahhara) oldukça erken tarihlerde kitap koleksiyonlarının oluştuğu bilinmektedir. Ancak buradaki koleksiyonların çoğu bakımsızlıktan ve çıkan yangınlardan dolayı büyük zarar görmüştür.[147] Osmanlılar döneminde Medine'de Ravza-i Mutahhara'daki mevcut kitapların korunması için XVI. asrın sonlarında çalışmaların başladığını görüyoruz. Mısır Beylerbeyi'ne yazılan 27 Cemazielahir 996 (24 Mayıs 1588) tarihli bir hükümde Medine'de Harem-i Şerif'te karınca gibi bir hayvanın peydah olup kitapları yemekte olduğundan, bir yüksek kütüphane ve içine tahta dolaplar konulması gerektiği ve bunun için gerekli kerestenin gönderilmesi istenilmektedir.[148] XVII. asrın başlarından itibaren Medine'de ulemâ sınıfına mensup kimselerle Osmanlı devlet adamlarının kütüphaneler kurmaya başladıklarını görmekteyiz. Karabaş Medresesi ve Sakızlı Medresesi kütüphaneleri bu dönemde kurulan önemli kütüphanelerdir. XVIII. asırda Şeyhülislâm Feyzullah Efendi tarafından Şifaiyye,[149] Darüssaade Ağası Hacı Beşir Ağa tarafından Hacı Beşir Ağa[150] ve I. Abdülhamid tarafından da Hamidiye[151] medreseleri kütüphaneleri kurulmuştur. XIX. asırda da II. Mahmud, Bâbü's-selâm'ın

147 Abbas Saleh Tashkandy, *A Descriptive Catalogue of the Historical Collection of the Scientific Manuscripts at the Library of 'Arif Hikmat in Madine, Saudi Arabia*, Basılmamış Doktora Tezi, University of Pittsburgh 1974, s. 10-11.

148 BOA. Mühimme Defteri 62, s. 276.

149 İsmail E. Erünsal, *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, Ankara 2008, s. 178.

150 VGMA. 638, s. 141-142.

151 BOA. Mühimme-i Mısır 13, s. 41-42, 47, 54; BOA. HMH. 6737/1.

yanında kendi adıyla anılan bir medrese ve bu medresenin yanında da bir kütüphane kurmuştur (1237/1821).[152] Osmanlılar döneminde Medine'de kurulan en önemli kütüphane Arif Hikmet Beyefendi tarafından 1271 (1855) yılında kurulan Şeyhülislâm Arif Hikmet Kütüphanesi'dir.[153] Bu kütüphanelerin dışında Medine'de Osmanlılar tarafından kurulmuş İrfaniyye, Emin Paşa, Kili Nâzırı, Ribat-ı Seyyidina Osman, İhsaniye ve Hüseyin Ağa gibi bazı küçük kütüphaneler de vardır. Ravza-i Mutahhara'nın çeşitli bölümlerindeki dolaplara konulmak üzere yapılan kitap vakıfları da mevcuttur.[154] O. Spies, Medine'deki vakıf kütüphanelerinin sayısını 14,[155] buna karşılık 1914 yılında bu şehri ziyaret eden Emir Şekib Arslan ise 17[156] olarak verir. 1305 (1888) yılına ait Hicaz Sâlnâmesi'ne[157] göre bu kütüphanelerdeki kitap mevcudu 22.914, İbrahim Rif'at Paşa'ya[158] göre ise 21.855'dir.

Osmanlılar döneminde bu kütüphanelerdeki koleksiyonların korunmasına büyük önem verilmiştir. 1255 (1839) yılında bu kütüphanelerdeki kitapları ciltlemek ve ciltleri bozuk olanları da tamir etmek üzere Medine'ye beş mücellit gönderilmiş ve bu

152 BOA. Hatt-ı Hümâyûn 26 913. Ayrıca bkz. O. Spies, "Die Bibliotheken des Hidschas, *ZDMG.* 90 (1936), s. 96-98; Hammâdî Ali Muhammed et-Tunisî, *el-Mektebâtü'l-Âmmeti bi'l-Medineti'l-Münevvere, Mâdihâ ve Hâdirûhâ*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Câmiâtü Melik Abdülaziz, Cidde 1981, s. 1-2.

153 Mustafa L. Bilge, "Ârif Hikmet Kütüphanesi", *DİA.* III, İstanbul 1991, s. 366-376; Bilal Kemikli, "Şeyhülislâm Arif Hikmet Beyefendi'nin Vakfiyesi ve Medine-i Münevvere'de Tesis Ettiği Kütüphanesi", *Revak*, no. 5, Sivas 1994, s. 51-58; Aynı yazar, *Şâir Şeyhülislâm Ârif Hikmet Beyefendi, Hayâtı-Eserleri-Şiirleri*, Ankara 2003, s. 87-95.

154 Mesela 22 Receb 1208 tarihinde Veliyüddin-zâde Mehmed Emin Efendi 260 cilt kitabı "Harem-i Şerif'te minâre-i reise kurbunda münâsib bir mahalle vaz' olunmak üzere" vakf etmiştir. Bkz. VGMA. 743, s. 97-109.

155 Otto Spies, "Die Bibliotheken des Hidschas", c. 90, Leipzig 1936, s. 93.

156 Emir Şekip Arslan, "Mektebâtü'l-Medineti'l-Münevvere", *Mecelletü'l-Mecma'i'l-'İlmi'l-Arabî*, c. 25, Dımaşk 1950, s. 494-495.

157 *Hicaz Vilayeti Sâlnâmesi, Sene-i Hicriye 1305*, Mekke-i Mükerreme, s. 237-239.

158 *Mir'âtü'l-Haremeyn*, Kahire 1925, s. 423.

mücellitler 7.000 kitabı ciltlemişlerdir.[159] Ancak gösterilen bütün ihtimama karşın bu kütüphanelerdeki kitapları korumak pek de kolay olmamıştır. Şeyhülharem'e ve Medine kadısına gönderilen Receb 1247 (Aralık 1831) tarihli bir hükümden anlaşıldığına göre Hamidiye Kütüphanesi'nde sadece bir *Buhari-i Şerif* kalmış diğer kitaplar zâyi olmuştur. Ancak bazı mahallerden gelen kitaplarla bu kütüphanede 503 kitaplık bir koleksiyon oluşmuştur.[160] Abdullah Abdülcebbâr "kitap tüccârlarının Medine'den binlerce yazma eseri Asya ve Avrupa ülkelerine götürüp cüz'i fiyatlarla sattıklarını" nakleder.[161]

İslâm'ın ilk dönemlerinde Harem-i Şerif'e vakfedilmiş bazı kitaplar bulunduğu bilinmektedir.[162] Emir Şerefüddin 367 (978) tarihinde Kâbe'nin Bâbu's-Selâm kapısı yakınlarında bir medrese ve kütüphane kurmuştur. Harem-i Şerif'in çeşitli bölgelerinde bulunan kitaplar sonraki bir tarihte bir mahalde toplanmış olmalı ki Ezraki 417 (1026) yılında Kâbe'yi basan sellerin kütüphaneye ulaştığını ve çok sayıda kitaba zarar verdiğini yazmaktadır.[163] Abbasi halifelerinden Mustansır Bi'llâh'ın adamlarından Emir Şerefüddin İkbal eş-Şarâbî 641 (1243) tarihinde yine aynı bölgede bir medrese kurmuş ve bu medreseye çok sayıda kitap vakfetmiştir. Memlûklü Hükümdarı Kayıtbay 882 (1477) yılında Kâbe'nin yanında bir medrese, ribat ve kütüphane yaptırmıştır.[164] Harem-i Şerif'teki kitapların bir dönem Zemzem Kuyusu'nun yanındaki

159 Eyüp Sabri Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn*, c. II, İstanbul 1304, s. 767.

160 BOA. Mühimme-i Mısır 13, s. 54; BOA. H. H. 27 457-C. Zilka'de 1247 (Nisan 1832) tarihinde yapılan bir sayımda bu kütüphanede "kütüb-i nefîs ve gayr-ı nefîs, kâmil ve nâkıs" 403 cilt kitap olduğu tespit edilmiştir. Bkz. BOA. Evkaf 9591 ve 9489. Bu da bize çok kısa bir süre içinde kütüphanenin uğradığı kitap kaybının büyüklüğünü göstermektedir.

161 *et-Tayyârâtü'l-Edebiyyeti'l-Hadîse fi Kalbi'l-Cezîreti'l-Arabiyye*, Kahire 1959, s. 193. Ayrıca bkz. Hammâdî Ali Muhammed et-Tunisî, a.g.t. s. 11.

162 Abbas Saleh Tashkandy, *A Descriptive Catalogue of the Historical Collection of the Scientific Manuscripts at the Library of 'Arif Hikmat in Madine, Saudi Arabia*, Basılmamış Doktora Tezi, University of Pittsburgh 1974, s. 8-9.

163 Nasır Abdullah Sultan el-Berekâtî, "et-Tatavvuru't-Tarihî li-Mektebeti'l-Haremi'l-Mekkiyyi'ş-Şerîf", *el-'Usûr*, c. II/2, Riyad 1987, s. 322.

164 Nasır Abdullah Sultan el-Berekâtî, a.g.m. s. 325-327.

kubbeli bir mekânda toplandığı görülmektedir. Ancak bu kütüphanelerin çoğu çeşitli sebeplerden dolayı varlıklarını sürdürememişlerdir. XVI. Asır müelliflerinden Kutbüddin Nehrevâlî Mekke'deki Eşrefiyye Medresesi'nin kütüphanesinde bulunan zengin koleksiyondaki nefis yazmaların çoğunun ödünç verme neticesinde kaybolduğunu; kütüphanede sadece 300 cilt eser kaldığını ve kendisinin büyük bir çaba harcayarak ödünç alınan bazı kitapları tekrar kütüphaneye kazandırdığını nakleder.[165]

Osmanlı döneminde bu şehirde medreselerin kurulmasıyla birlikte, bu medreselerin bünyesinde bazı kütüphanelerin tesis edildiğini görmekteyiz. Kanunî Sultan Süleyman'ın,[166] Davud Paşa'nın[167] medreselerine vakfedilmiş kitaplar bulunmaktaydı. Şirvân-zâde Mehmed Rüşdi Paşa[168] ile Mehmed Said Paşa'nın[169] Mekke'deki öğretim kurumlarına kitap vakfettiklerini görmekteyiz.

II. Mahmud, Medine'de olduğu gibi Mekke-i Mükerreme'de de bir kütüphane kurmak için bazı teşebbüslerde bulunmuştur. Receb 1251 (Ekim 1835) tarihli bir mühimme kaydında II. Mahmud bu niyetinden şöyle bahsetmektedir:

> Mekke-i Mükerreme'de hiç bir mahalde müstakillen kütüphane olmayup[170] ashâb-ı hayrâtın hayli kütüb-i mevkufesi mevcut ise

165 *Kitâbu'l-İ'lâm bi-A'lâmi Beyti'llâhi'l-Harâm*, haz. Wüstenfeld, Göttingen 1274, s. 225.

166 Kutbuddin el-Hanefî, *Tarihü'l-Kutbî*, Mekke 1950, s. 160-161 ve 198-200.

167 Muhammed Ali Fehim Beyyumi, *Muhassasatü'l-Haremeyni'ş-Şerîfeyn fi Mısr ibâne'l-Asri'l-Osmanî: 923-1220 h/1517-1805 m.*, Kahire 2001, s. 365.

168 Yahya Mahmud es-Sâ'atî, *Vad'iyyetü'l-Mahtutâti fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Su'udiyye ilâ 'Âm 1408*, Riyad 1993, s. 18; Nasır Abdullah Sultan el-Berekâtî, a.g.m. s. 327. Mehmed Rüşdî Paşa, Tâ'if'te de Abdullah b. Abbas Mescidi'nin yanında bir kütüphane yaptırmıştır. Abdullah b. Abbas Kütüphanesi diye adlandırılan bu kütüphanedeki kitapların çoğu görevlilerin ihmalinden dolayı zaman içinde kaybolmuştur. Bkz. Yahya Mahmud Sâ'atî, a.g.m. s. 18-19; Abdullah Abdülcebbâr, *et-Tayyârâtü'l-Edebiyyeti'l-Hadîse fi Kalbi'l-Cezîreti'l-Arabiyye*, Kahire 1959, s. 191.

169 ŞS. Evkaf-ı Hümâyûn 629, s. 117b-120a.

170 XX. asrın başında Mekke'yi ziyaret eden Mısırlı Betenunî de bu şehirde önemli bir kütüphane bulunmadığından söz eder. Bkz. Muhammed Lebib el-Betenûnî, *er-Rıhletü'l-Hicaziyye*, Kairo 1329, s. 52.

de.. İrtihal vuku' buldukça elden ele intikal ile telef ve zâyi' olmakda... Medine-i Münevvere'de inşalarına muvaffak olduğum kütüphane ve muvakkithane misillü Mekke-i Mükerreme'de dahi mevâzi'-i münâsibede müceddeden bir bâb kütüphane ve muvakkithane yapılmak üzere münasip görülen mevkiler...[171]

II. Mahmud, kuracağı kütüphanenin koleksiyonunu teşkil etmek üzere "eyâdi-i ehâli-i mezburede bulunan kütüb-i mevkufe-i mezkurenin bi't-tecessüs devşirilmesini" istemekte ve gerekli görülen diğer kitapların tanzim edilerek gönderileceğini bildirmektedir.[172] Kütüphaneye münasip bir yer bulunmuş ve hazine-i hümâyûndan bir miktar kitap seçilerek hazırlanmıştır.[173] Ancak II. Mahmud bu teşebbüsünü tamamlayamamış, Sultan Abdülmecid 1262 (1846) tarihinde bu kütüphanenin kuruluşunu gerçekleştirebilmiştir. [174] Kütüphanede 3.000'in üzerinde kitap

171 BOA. Mühimme-i Mısır 13, s. 82.

172 BOA. Mühimme-i Mısır 13, s. 82.

173 BOA. A. AMD. 1246/85.

174 Kütüphane Zemzem Kuyusu'nun yanında bulunan Abbasi Halifesi el-Mehdi'nin (öl. 169/785) yaptırdığı kubbeli binada te'sis edilmiştir. Memlûklüler döneminde de bu binada bir kütüphane bulunduğu bilinmektedir. (Bkz. Halid Muhsin Hassan el-Câbirî, *el-Hayatü'l-İlmiyye fi'l-Hicaz Hilale'l-Asri'l-Memlûkî*, London 2005, s. 300) Mustafa Işkî Efendi 1262 (1846) yılı hadisâtını zikrederken bu kütüphaneden de şöyle bahseder: "Derûn-ı Harem-i İlâhî'de mevcûd iki aded kubbenin biri, taraf-ı eşref-i mülûkâneden vürûd eden enfes-i nefâyis kütüb ve emîn-i kütüb bâ-irâde-i şehriyârî Mekke-i Mükerreme'ye kütübhane vaz'ı içün mezbûr kubbe tahliye olunarak ve derûn-ı kubbe termîm ve taslîh ve berâ-yı kütüb kafesler i'mâl olunup vaz' olunmuşdur." *Ta'tîr*, c. III, s. 224b. (Bu konudaki birkaç belge için bkz. BOA. A. AMD. 1249/28; BOA. Evkaf 12.420) Bazı belgelerden öğrendiğimize göre, bu kütüphaneye Sultan Abdülmecid tarafından değişik zamanlarda kitap gönderilmiştir. Kütüphane binası hazırlanmadan önce 216 kitap gönderildiğini görmekteyiz: "Bâ-emr-i hümâyûn hazine-i hümâyûnda mevcud olan kütüb-i mütenevvi'a-i nefîseden ifrâz olunup Mekke-i Mükerreme'ye irsâl olunmak içün Bâb-ı âli'ye teslim olunan kütüb-i mütenevvi'anın mikdarı." (VGMA. Sultan Mecid Ahkâmı, s. 997-999). 1264 yılında da Cidde valisinin müracaatı üzerine "talebe-i ulûmun" ihtiyaç duydukları bazı kitaplar gönderilmiştir. (BOA. İrade-Mesâ'il-i Mühimme 572; 592). Mekke şeriflerinden Abdülmuttalib b. Gâlib de bu kütüphaneye 591 cilt kitap vakfet-

bulunmaktaydı.[175]

Osmanlı hâkimiyetinin son yıllarında bu kütüphanelerdeki kitaplar iç karışıklıklardan dolayı büyük zarar görmüş; birçok değerli yazma eser Batı kütüphanelerine gitmiş ve durum XX. asrın başlarında da sürmüştür.[176]

Bütün bunlara rağmen bazı araştırmacılar Osmanlıların bu bölgedeki kitapları İstanbul'a götürdüklerini veya götürmeye çalıştıklarını, hatta vakıf kütüphanelerini bile yağmaladıklarını[177] söyleyebilmektedirler. Abdüllatif Duhayş'a göre, "Osmanlılar Suriye'den çekilmeye başladıklarında Medine'den Şam'a getirdikleri yazmaların değerlilerini İstanbul'a götürüp diğerlerini yerlerinde bıraktılar. İstanbul'a götürülen kitaplar Topkapı Sarayı'na konuldu. Ali b. Emir Hüseyin I. Dünya Savaşı'nın sonlarında Medine'den, özellikle de Osmaniye Kütüphanesi'nden İstanbul'a gönderilen değerli yazmaları geri almak için teşebbüste bulunduysa da bir netice alamadı. Şam'da bırakılan yazmaların akibetini öğrenmek için şehrin yetkililerine yazınca, bunların da seller dolayısıyla ve I. Dünya Savaşı sırasında meydana gelen

---

miştir (Bu kitapların 21 Zilhicce 1278/19 Haziran 1862 tarihli katalogu için bkz. BOA. EV. 32 721). 1278 (1862) yılında Ka'be'yi sel bastığında kütüphane büyük zarar görmüştür. Bu yüzden kütüphanenin başka emin bir yere nakli için bazı teşebbüslerde bulunulmuşsa da (BOA. Ayniyat 873, s. 156; Ayniyat 875, s. 36) bu ancak 1301 (1884) yılında mümkün olabilmiştir ve "müdiriyet dâiresinin Harem-i şerîf'e nâzır olan büyük bir odası kütüphane" haline getirilmiştir. (BOA. Y. PRK. UM. 5/60). Kütüphanenin XX. yüzyılda geçirdiği değişiklikler için bkz. Muhammed b. Abdullah Bâ-Cûde, *Nesrü'l-Kalem fi Tarihi Mektebeti'l-Harem*, Riyad 2002.

175 Abdullah Abdülcebbâr, *et-Tayyârâtü'l-Edebiyyeti'l-Hadîse fi Kalbi'l-Cezîreti'l-Arabiyye*, Kahire 1959, s. 188. İlerleyen yıllarda kütüphanenin koleksiyonu oldukça zenginleşmiş olmalıdır ki 1304 Yılında Mekke'ye gönderilen bir mücellid bu kütüphaneye ait 627 cilt kitap ciltlemiş ve 2525 aded de kitap muhafazası tamir etmiştir. (BOA. İrade-Şura-yı Devlet 5057).

176 Abbas Saleh Tashkandy, *A Descriptive Catalogue of the Historical Collection of the Scientific Manuscripts at the Library of 'Arif Hikmat in Madine, Saudi Arabia*, Basılmamış Doktora Tezi, University of Pittsburgh 1974, s. 20.

177 Yahya Mahmud es-Sâ'atî, *el-Vakf ve Bünyetü'l-Mektebeti'l-Arabiyye*, Riyad 1988, s. 176.

karışıklıklarda yağmaya uğrayarak yok olduğunu öğrendi."[178] Muhammed el-'Îd el-Hatravî ise "Osmanlıların Hicaz'daki hâkimiyetlerinin sonlarına doğru, 1334 (1916) yılında Medine'de Ravza-i Mutahhara'daki değerli eşyaları İstanbul'a gönderdiler.[179] Arif Hikmet Kütüphanesi'nin koleksiyonunu da, İstanbul'a nakletmeye bir hazırlık olsun diye Şam'a getirdiler. Ancak I. Dünya Savaşı dolayısıyla yollar kapanınca kitaplar Şam'da kaldı. 1337 (1919) yılında ise bu kitaplar Medine'ye geri gönderildi. Ancak Şam'da Sultan Selim Tekkesi'nde muhafaza edilen bu kitapların bir kısmı su basması dolayısıyla zarar görmüştü",[180] demektedir.

178 Abdüllatif Abdullah b. Düheyş, "Mektebâtü'l-Medineti'l-Münevvere fi'l-Ahdi'l-Osmanî", *Mecelletü Külliyeti'ş-Şerî'ati ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye*, c. III/3, Mekke 1397-1398, s. 12-13; Abdul Latif Abdullah bin Dohaish, "Libraries of Madina-al-Munawwara (During The Ottoman Period), *Pakistan Library Bulletin*, c. 11/1-2, Karachi 1980, s. 9. Düheyş'in, her iki makalede de Şeyhülislâm Ârif Hikmet Kütüphanesi'nin, yağmadan kurtarılması ve güvenliğinin sağlanması için yapılan teşebbüsü yanlış değerlendirdiği görülüyor.

179 Receb 1335 (Mayıs 1917) tarihli bir belgeden öğrendiğimize göre, Osmanlılar yağmalanmasından korktukları için, Hücre-i Nebeviyye'deki mukaddes emanetleri ve Osmanlı sultanlarının göndermiş oldukları bazı eşyalarla mushafları İstanbul'a getirtmişlerdir. Bkz. Süheyl Sapan, "Emânâtü'l-Menkûle mine'l-Hücreti'n-Nebeviyye ila İstanbul", *Mecelletü Merkezi Buhûsi ve Dirâsâti'l-Medîneti'l-Münevvere*", c. 2, Medine, 2002 s. 11-40. 27 Zilhicce 1326 tarihli bir belgede bu mushafları ve eşyayı daha önce Medine'ye hangi sultanların gönderdikleri kayıtlıdır. Bkz. Süheyl Sapan, "Mukteniyâtu'l-Hücreti'n-Nebeviyyeti'ş-Şerîfeti bi-mucibi Takriri Osmanî 'âm 1326 H.", *Mecelletü Merkezi Buhûsi ve Dirâsâti'l-Medîneti'l-Münevvere*" c. 1, Medine 2002, s. 47-97. Haziran 1805'te Suud b. Abdülaziz'in Medine'yi işgalinde Hücre-i Nebevi'yedeki kıymetli eşya ve kitapların yağmalanması için bkz. Hamd b. Abdullah el-Ankarî, *Mektebâtü'd-Devleti's-Suudiyyeti'l-Ulâ el-Mahtûta, Dirâsetün Tahliliyyetün li-Avâmili İntikaliha ve İndirâsihâ Ba'de Sukuti'd-Der'iyye*, Riyad 2009, s. 44-46. Fahreddin Paşa'nın çekilmesinden sonra Medine-i Münevvere'ye giren Suudî kuvvetlerinin Ravza-i Mutahhara'daki mücevher ve kıymetli eşyaları yağmalamasıyla ilgili iddialar için bkz. Muhammed Hüseyin Zeydân, "el-Vesâ'ik Tetekellem", *ed-Dâre*, c. I/1, Riyad 1975, s. 184-191.

180 Şihâbüddin Ebi's-Senâ Mahmud b. Abdullah el-Âlûsî, *Ârif Hikmet Hayâtuhu ve Me'âsirühu*, yay. haz. Muhammed el-'Id el-Hatravî, Beyrut 1983, s. 40.

Kudüs'teki Mescid-i Aksa Kütüphanesi'nin zengin koleksiyonu da zaman içinde büyük kayıplara uğramıştır. İshak Musa el-Hüseynî bu konuda şöyle demektedir: "Batılı kitap tüccarları sultanların, emirlerin ve soyluların vakfettikleri değerli kitaplara saldırdılar ve halkımızın gafleti dolayısıyla bunları memleketlerine götürdüler. Heidelberg Üniversitesi'nde sandıklar dolusu Mescid-i Aksa'nın mührüyle mühürlenmiş kitap vardır. Değerli mirasımızdan Avrupa'ya ve Amerika'ya götürdükleri de cabası."[181]

İstanbul'a Arap Ülkelerinden ve İran'dan Gelen Yazmalar

Çeşitli Arap memleketlerinden özellikle de Mısır'dan İstanbul'daki sahaflarda satılmak üzere çok sayıda kitap getirilmekteydi. Kahire, Haleb ve Şam gibi şehirlerin; hem devlet adamları hem de kitap meraklıları ve ulemâ için kitap temininde önemli bir yeri vardı. Öldüğünde geride 10.000 cildlik bir koleksiyon bıraktığı nakledilen[182] Molla Fenârî, muhtemelen kütüphanesini, Mısır'a yaptığı ilmî seyahatlerle zenginleştirmişti.[183] Kâtib Çelebi, Haleb'de ikameti esnâsında bu şehirdeki sahaf dükkânlarını dolaşarak *Keşfü'z-Zünûn* adlı eserinin telifine başladığını söyler.[184] Ayrıca bu ülkelere giden bazı görevlilerin de özellikle Saray Kütüphanesi ve bazı devlet adamlarının özel kütüphaneleri için kitap satın aldıkları bilinmektedir. 27 Şaban 996 (22 Temmuz 1588) tarihli

181 Abdülcelil Hasan Abdülmehdi, *el-Hareketü'l-Fikriyye fi Zılli'l-Mescidi'l-Aksa fi'l-Asreyni'l-Eyyubî ve'l-Memlûkî*, Amman 1980, s. 266.

182 *Şaka'ik*, s. 25. Bu devir için oldukça büyük bir rakam olduğundan ihtiyatla kabul etmek gerekir.

183 Molla Fenârî'nin kütüphanesinden çıkan bazı kitaplar bugün Veliyüddin Efendi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bkz. S. Ünver, *Fâtih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*, İstanbul 1946, s. 3.

184 "Haleb'de ikamet esnasında şehrin sahaf dükkânının kitâbları görülüp ilhâmı ilâhî ile esâmî-i kütüb tahririne şüru' olundı." Fikret Sarıcaoğlu, "Kâtib Çelebi'nin Otobiyografileri", *İÜ. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, no. 37, İstanbul 2001-2002, s. 309.

bir hükümde Mekke-i Mükerreme kadısı iken vefat eden Mirza Mahdum'dan bahsedilirken, Mısır'da bulunan eşyası arasında saray için satın aldığı bazı kitapların olduğu belirtilmektedir (hâl-i hayatında hâssa-i hümâyûnumuz için bazı kitaplar satın alup...).[185]

Kudüs'teki Hâlidî Âilesi mensupları XVIII. yüzyılın başlarından itibaren böyle bir ticari faaliyetin içindeydiler ve Kahire'den satın aldıkları birçok kitabı İstanbul'da satmışlardı.[186]

İstanbul kütüphanelerinde bulunan Kahire'deki birkaç vakıf kütüphanesine ait yazma eser büyük bir ihtimalle bu şekilde satın alınan kitaplardır. Âit oldukları vakıf kütüphanesi yok olmuş bulunan yazma eserler de satın alınıp vakfedilebiliyordu. Bugün İslâm dünyasındaki vakıf kütüphanelere ait vakıf mührünü taşıyan çok az sayıdaki eser de bu bölgelerde görev yapan idarecilerin veya ulemânın kitap çarşılarından satın aldıkları eserler veya bu ülkelerden kitap tâcirleri tarafından İstanbul'a getirilerek Sahaflar Çarşısı'nda satılan kitaplardır. Mesela İran'daki iç karışıklıklar sırasında birçok değerli kitabın bu ülkeden çıkarılarak İstanbul'a getirildiğini ve sahaflarda satıldığını XVIII. asrın sonlarında İstanbul'da bulunan İngiliz elçiliği rahibi Dr. Jacques Dallaway söylemektedir.[187]

Saray Kütüphanesi'nin XV-XVI. asırlarda zenginleşmesinde Müslüman devletlerle yapılan savaşların önemli bir yeri vardır. Osmanlı sultanları fethettikleri Müslüman ülkelerdeki vakıf kütüphanelerini yeni düzenlemeler de yaparak yerlerinde bırakmışlarsa da fethedilen bölgelerin beylerinin ve hükümdarlarının özel kütüphanelerinde bulunan kitapları, ganimet sayıldıkları

185 BOA. Mühimme 64, s. 11.

186 Lawrence I Conrad, "The Khalidî Library", *Ottoman Jerusalem the Living City: 1517-1917*, yayına hazırlayanlar : Sylvia Auld ve Robert Hillenbrand, London 2000, s. 196.

187 *Constantinople Ancienne et Modern, et Description des Côtes et Isles de l'Archipel et de la Troade*, traduit de l'Anglais par André Morellet, tome premier, Paris 1797, s. 128.

için, ele geçirilen diğer eşyayla birlikte İstanbul'a getirmişlerdir. İstanbul'a gelen sanat değeri yüksek ve eski tarihli yazmaların büyük bölümü savaşlar sonrasında mağlup olan hükümdarın hazinesiyle birlikte ganimet olarak gelen, bu hükümdarların özel kütüphanelerine ait kitaplardı. Çaldıran Savaşı sonrasında Safevî hükümdarlarının ve beylerinin[188] Mısır'ın fethinde Memlûk sultanlarının hususi kütüphanelerinin[189] Otlukbeli Savaşı'ndan sonra da Uzun Hasan'ın kitaplarının[190] İstanbul'a getirildiği ve Saray Kütüphanesi'ne konulduğunu biliyoruz.[191] Bu koleksiyonlara ait kitapların çoğunu bugün Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulmak mümkündür.

Ünlü müsteşrik Hellmut Ritter'in Hoca Şerefeddin'e [Yaltkaya] "Bütün bu kitapları nasıl topladınız" diye sorduğunda "*bi's-seyf*" yani kılıçla şeklinde aldığı cevap, bu hususa işaret etmektedir. Mâlesef, Osmanlıların vakıf kütüphaneleri yağmaladıklarını iddia eden bazı araştırmacılar, iddialarını kuvvetlendirmek için bu anektodu Ritter'in eklediği "Aslında bu tek yol değildir. Bu eserlerin çoğu kitap meraklıları tarafından satın alınmış veya kendilerine hediye olarak verilmiştir" şeklindeki açıklamayı zikretmeden kullanmaktadırlar.[192] Ritter, İstanbul kütüphanelerindeki kitapların nereden geldiğine dair bir araştırma yapmadığını, böyle

188 Lâle Uluç, *Türkmen Valiler Şirazlı Ustalar Osmanlı Okurlar. XVI. Yüzyıl Şiraz Elyazmaları*, İstanbul 2006, s. 477.

189 Barbara Fleming, "Memlûk Saray ve Garnizonlarında Edebî Faaliyetler", çev. Cengiz Tomar, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, no. 12, İstanbul 2005, s. 209-220.

190 Walter Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, çev. Tevfik Bıyıklıoğlu, Ankara 1948, s. 99.

191 İstanbula getirilen Farsça eserler ve getiriliş yolları şu makalede detaylı bir şekilde ele alınmıştır: Osman G. Özgüdenli, "İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Farsça Yazmaların Öyküsü: Bir Giriş", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 27, no. 43, Ankara 2008, s. 29-30;34-37.

192 Hellmut Ritter, "Autographs in Turkish Libraries", *Oriens*, c. VI/1, Leiden 1953, s. 65.

bir araştırmanın oldukça güç olacağını, ancak şimdiye kadar gördükleri eserlerden çok azının İslâm dünyasındaki diğer kütüphanelere ait olduklarına dair bir ipucu taşıdığını söylemekte ve birkaç örnek vermektedir.[193]

İstanbul kütüphanelerinin koleksiyonlarının oluşmasında özellikle doğudan gelen elçilerin hediye olarak getirdikleri kitapların önemli bir yeri vardı. Safevî hükümdarlarından gelen elçilerin yanında, yine bu ülkeden kaçıp da Osmanlılara iltica eden bazı şehzâdelerin ve devlet adamlarının da beraberlerinde hediye olarak birçok değerli kitap getirdiklerini görmekteyiz.[194]

Vakıf kütüphanelere ait kitaplar da yağmalanarak İstanbul'a getirilmiş olsaydı bugün birçok kütüphanede bu eserlerden yüzlercesini bulmak gerekirdi. Bu yapılmadıkça Osmanlıların İslâm dünyasındaki vakıf kütüphaneleri yağmaladıkları büyük bir iftira olmaktan öteye geçemeyecektir.

Arap Ülkelerindeki Vakıf Kütüphanelerinin Koleksiyonlarına Ne Oldu?

Arap topraklarındaki vakıf kütüphaneler en önemli kayıplarını Osmanlı öncesinde vermişlerdir. Maalesef çok zengin bir kültür mirasını ihtiva eden İslâm dünyasındaki kütüphanelerin büyük

193 H. Ritter, a.g.m. s. 65-66.

194 Özellikle cülus tebriklerinde gönderilen hediyeler arasında çok sayıda yazma eser de yer almaktaydı. Seyyid Lokman'ın naklettiğine göre Tokmak Han III. Murad'a Firdevsî'nin *Şehnâme*'si ile altmıştan fazla Farsça dîvân göndermişti. Bkz. Lâle Uluç, a.g.e. s. 482. Bu tür hediyelerle ilgili olarak ayrıca bkz. *Aynı eser*, s. 486-503; Aynı müellif, "Ottoman Book Collectors and Illustrated Sixteenth Century Shiraz Manuscripts", *Revue des Mondes Musulmans et de la Méditerranée* no. 87-88 (Aix-en-Provence 1999), s. 91-96; Aynı müellif, "Vezir-i Azam Sinan Paşa'dan Gelen Kitabdır-sene 999", *Gelenek, Kimlik- Birleşim: Kültürel Kesismeşeler ve Sanat (Prof. Dr. Günsel Renda'ya Armağan)*, Ankara 2011, s. 245-247; Ebulfez Rahimov, "Safevîlerin Türkiye'ye Hediye Gönderdiği Kitaplar", *Türk Kültürü*, c. XXXIII, no. 386 (Ankara 1995), s. 344-352; Özgüdenli, a.g.m. s. 35-36.

bir kısmı başta Haçlılar[195] olmak üzere Moğollar[196] ve Sicilya'da barbarlar, İspanya'da da katolik krallar ve din adamları[197], mezhep farklılığı dolayısıyla da bazı Müslüman hükümdarlar tarafından tahrip edilmiş[198]; tabii âfetlerde bir kısmı yok olmuş[199] ve Osmanlı Devleti'nin kurulduğu döneme, kaynakların zikrettikleri birkaç milyon civarındaki eserden çok azı ulaşabilmiştir.[200] Bunların da önemli bir kısmı Batılı devletlerin sömürgesi haline gelen İslâm ülkelerinde yok olmuştur.[201]

İslâm kültür merkezlerinden Kahire, Haleb ve Şam gibi şehirlerde mevcut vakıf kütüphanelerdeki ve özel koleksiyondaki kitapların kaybındaki en önemli etken bu kitapların ticari faaliyetlere konu olmalarıdır. Osmanlı öncesi ve sonrasında Avrupalı misyonerler, bilim adamları, kitap meraklıları, tüccârlar ve konsolosluk mensupları ülkelerindeki kütüphanelere yazma eser kazandırabilmek için yoğun bir faaliyet içine girmişler ve binlerce yazma eseri çeşitli yollarla ülkelerine götürmüşlerdir. Bu tür faaliyetlere İstanbul bile sahne olmuştur.[202] Avrupa ve Amerika'daki sayıları 80.000-100.000 arasında olduğu tahmin

195 Olga Pinto, "The Libraries of the Arabs During the Time of Abbasids", *IC*, c. III/2 (1929), s. 237; Nina Jidejian, *Tripoli Through the Ages*, Beirut 1980, s. 48.

196 Nakib Nakavî, "Seyrî der-Kitâbhanehâ-yı İslâmî", *Mişkât*, no. 21 (Meşhed 1367/1989), s. 158-164.

197 Elmer D. Johnson, *A History of Libraries in the Western World*, New York 1965, s. 95-97; Stephan Roman, *The Development of Islamic Library Collections in Western Europe and North America*, London 1990, s. 192.

198 S. R. Mackensen, "Moslem Libraries and Sectarian Propoganda", *AJSL*, *c.* 51. (1934-1935), s. 83-113.

199 Yahya Mahmud es-Sâ'atî, *el-Vakf ve bünyetü'l-mektebeti'l-Arabiyye*, Riyad 1988 s. 172-174.

200 Abdülcebbâr Abdurrahmân, "Tesrîbü't-Turâsi'l-Arabîyyi'l-Mahtut ile'l-Mektebeti'l-Avrubiyyeti ve'l- Amerikiyye", *Âfâku's-Sekâfeti ve't-Turâs*, c. VIII/31, Dubai 2000, s. 56-57.

201 İzzüddin bin Zuğaybe, "Rahîlü'l-Mahtûtât. el-Mevtü'l-Masnû' bi-Eydînâ ve Eydi Ğayrinâ", *Âfâku's-Sakâfeti ve't-Türâs*, c. XVI, no. 64, Dubai 2009, s. 4-5.

202 Bu konudaki yabancıların faaliyetleriyle ilgili olarak bkz. İsmail E. Erünsal, *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar*, İstanbul 2013, s. 99-108.

edilen yazma eser[203] bu faaliyetler sonucu bulundukları ülkelerin kütüphanelerinden çıkartılarak[204] veya kitap çarşılarından satın alınarak yabancı ülkelere götürülmüştür. Yukarıda belirtildiği gibi, yabancılar bu faaliyetlerini gerçekleştirirken bu eserlerin kıymetini takdir edemeyen ve para hırsına kapılmış yerli halktan da büyük destek görmüşlerdir.[205] İstanbul'un aksine diğer Arap topraklarındaki kütüphanelerdeki vakıf kitapları korumak için vakıf müessesesinin getirdiği dinî müeyyideler yeterli olmamış,[206] bu kütüphanelere ait vakıf kitaplar yukarıda belirttiğimiz gibi, çarşı-pazarda serbestçe alınıp satılabilmiştir.

Ayrıca bazı koleksiyonların da sahipleri tarafından çeşitli Batı ülkelerine götürülerek satıldığını biliyoruz. Hicazlı Emin b. Hüseyin Hulvânî 1883 yılında nadir eserlerden oluşan zengin bir koleksiyonu Hollanda'ya götürerek Brill Yayınevi'ne satmıştır. Bu kitapların bir kısmı Leiden Üniversitesi Kütüphanesi'ne, bir kısmı da Princeton Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki Garret Bölümü'ne gitmiştir.[207] Lübnanlı Murad el-Barudî de zengin kütüphanesini bazı müsteşriklere ve Princeton Üniversitesi Kütüphanesi'ne

---

203 Abdülcebbâr Abdurrahmân, "Tesrîbü't-Turâsi'l-Arabîyyi'l-Mahtut ile'l-Mektebeti'l-Avrubiyyeti ve'l-Amerikiyye", *Âfâku's-Sekâfeti ve't-Turâs*, c. VIII/31, Dubai 2000, s. 50.

204 Yabancılar önemli eserlere ulaşabilmek için meşru yollar dışında meşru olmayan yolları da denemişler, para hırsına kapılmış yerli ortaklarının yardımıyla da vakıf kütüphanelerinin birçok değerli kitaplarını elde ederek ülkelerine göndermişlerdir.

205 Abdülcebbâr Abdurrahmân, bu konuda birçok örnek vermektedir. Bkz. a.g.m. s. 58-62.

206 Lawrence I Conrad, "The Khalidi Library", *Ottoman Jerusalem the Living City: 1517-1917*, yay. haz. Sylvia Auld ve Robert Hillenbrand, London 2000, s. 208.

207 Philip K. Hitti-Nabih Amin Faris-Butrus Abd-al-Malik, *Descriptive Catalogue of the Garret Collection of Arabic Manuscripts in the Princeton University Library*, Princeton 1938, s. III; Barbara Schimitz ve dgr., *Islamic Manuscripts in the New York Public Library*, New York 1992, s. XVIII; Stephan Roman, *The Development of Islamic Library Collections in Western Europe and North America*, London 1990, s. 220.

satmıştır.[208] Batılılara kitap satımının XX. asrın ilk yarısında da devam ettiğini görüyoruz. New York Public Library'deki sanat değeri yüksek ve eski tarihli yazmaların hemen hemen hepsi 1900-1950 yılları arasında İslâm ülkelerindeki bazı kitap tüccarlarından satın alınmıştı.[209]

Arap dünyasındaki yazma eserlerin ne olduğu konusunda en özlü tesbit Suudlu bir araştırmacı olan Muhammed Mâhir Hammâde tarafından yapılmıştır:

Arap âlemindeki cehâlet, tefrika, ilmî hayattaki durgunluk ve lakaytlık dolayısıyla insanların büyük bir kısmı yazma eserlerin yok olması, çalınması, yanması, konsolosluk mensuplarınca ve misyonerlerce alıp götürülmesine bir tepki göstermediler. Filhakika birçok kişi bu eserlerin Batı dünyasına götürülmesinde, ufak bir menfaat karşılığında yardımcı oldular.[210]

Sonuç:

Osmanlıların fethettikleri ülkelerdeki vakıf kütüphanelerini yağmaladıkları ithamının kaynağı, İbn İyâs'taki birkaç cümledir. Bilindiği gibi soylu bir Memlûk âilesine mensup olan İbn İyâs, Osmanlı karşıtı olan tutumu dolayısıyla tenkitlere uğramış ve Memlûk sonrası Osmanlı dönemi için değerli bir kaynak olarak kabul edilen eserini kullananlar da bu hususa dikkat etmişlerdir.

Ancak İbn İyâs, Yavuz Sultan Selim'in Mısır'dan ayrılırken yüzlerce deve yükü kitap götürdüğünden bahsetmemekte; sadece Kahire'nin fethinden sonra meydana gelen yağmadan ve bu arada

208 Philip K. Hitti, a.g.e. s. III; Stephan Roman, a.g.e. s. 219-220.

209 Donald F. Anderle-Robert Rainwater, "The Collection", *Islamic Manuscripts in the New York Public Library*, yay. haz. Barbara Schmitz, Oxford 1992, s. XVII-XXI.

210 *Rıhletü'l-Kitâbi'l-Arabî ilâ Diyâri'l-Ğarb Fikren ve Maddeten*, Beyrut 1992, s. 260.

Hammâde bu eserinde Avrupa ve Amerika'daki kütüphanelerin Arap dünyasındaki yazma eserleri ne yollarla elde ettiklerini sayısız örnekle ortaya koymaktadır. Bkz. s. 285-319.

vezirlerin bazı medreselerden nefis yazma eserleri aldığından söz etmektedir.

Bu iddiaları ileri süren araştırmacılar İbn İyâs'ın naklettiklerini desteklemek için ortaya herhangi bir kanıt koyamamaktadırlar. Sadece İstanbul'daki kütüphanelerde bulunan Arapça eserlerden hareketle, İbn İyâs'ı da tahrif ederek Osmanlıların fethettikleri ülkelerdeki vakıf kütüphaneleri yağmaladıklarını söylemektedirler.

Bilindiği gibi vakıf kütüphanelerindeki kitaplar genellikle vakıf kaydı veya mührü taşımaktadır. İstanbul'a getirildiği söylenilen yüz binlerce yazmada da bu tür kayıtlar olması gerekir. İstanbul kütüphanelerinde Arap ülkelerindeki medrese kütüphanelerine ait vakıf mührü veya kaydı taşıyan sadece birkaç kitap tespit edilebilmiştir. İstanbul kütüphanelerinde bu tür kayıtlar veya mühürler taşıyan binlerce kitap tespit edilmedikçe, bu iddialar bir iftira olmaktan öteye geçemeyecektir.

Osmanlıların vakfedilmiş eserler hususunda son derecede dikkatli oldukları, asırlar boyunca yaptıkları uygulamalarda görülmektedir. Osmanlılar fethettikleri ülkelerdeki hiç bir vakıf kütüphanesini İstanbul'a nakletmedikleri gibi, bu bölgelerdeki birçok şehirde zengin koleksiyonlara sahip kütüphaneler kurmuş ve elimizde mevcut belgelerden öğrendiğimize göre de bu koleksiyonların hemen hemen tamamını İstanbul'dan göndermişlerdir.

Osmanlıların vakıf eserler hususundaki hassasiyetini göstermek bakımından İstanbul'daki vakıf kütüphanelerinin koleksiyonlarının korunmasında gösterdikleri hassasiyete işaret edilmelidir. Bu kütüphanelerde yapılan sayımlarda bir asır içinde bile birçok kütüphaneden sadece birkaç kitap kaybolduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan Arap dünyasındaki vakıf kütüphanelerinin 30-40 yıl içinde büyük kayıplara uğradıkları ve bazen de koleksiyonlarının neredeyse tamamını yitirdikleri görülmektedir. Bu da bu bölgelerdeki halkın vakıf müessesine karşı olan tavırlarındaki zafiyeti ortaya koymaktadır.

Osmanlıların İstanbul'a getirdikleri kitaplar mağlup ettikleri ülkelerin sultanlarının veya idarecilerinin özel kütüphaneleridir. Bunlar ganimet olarak kabul edildiğinden, hukuki olarak getirilmesinde bir engel yoktur. Medine'de Peygamberimizin türbesinde bulunan yazma eserlerle Osmanlıların kurmuş olduğu birkaç kütüphanedeki bir miktar yazma şehrin Vehhâbîler tarafından işgalinden önce, yağmalamadan kurtarmak için emânât-ı mukaddese ile birlikte İstanbul'a getirilmiş ve Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ne konulmuştur.[211] Ayrıca ulemâ sınıfına mensup kimselerin bu ülkelere seyahat edip kitap satın aldıkları bilinmektedir. Kahire, Haleb ve Şam gibi şehirlerde zengin kitap çarşıları bulunmaktaydı. Bu bölgelerde görev yapan bazı devlet adamları da satın aldıkları kitaplarla oldukça zengin özel koleksiyonlar geliştirmişler ve bu koleksiyonların bir kısmı da daha sonra vakıf kütüphanesine dönüşmüştür.

Çeşitli İslâm ülkelerindeki zengin vakıf kütüphaneleri yabancı istilaları, yangın ve sel gibi tabii afetler dışında, bu kütüphanelerdeki görevlilerin ve bu kütüphanelerin bulunduğu şehir halkının ihmâl ve suistimalleri dolayısıyla özellikle Osmanlı'nın otoritesinin zayıfladığı son dönemlerde büyük kayıplara uğramışlardır. Bu bölgelerde vakıf kitapların rahatça alınıp-satıldığına dair birçok rivâyet vardır. Batılılar yöre halklarının zaaflarından yararlanarak sayıları yüz binlere varan değerli eserleri son derecede ucuz fiyata satın alarak ülkelerine götürmüşlerdir. Bu yüzden Arap topraklarındaki vakıf kütüphanelerinin kitaplarını İstanbul'daki kütüphaneler yerine, Avrupa ve Amerika kütüphanelerinde aramak daha makul olacaktır.

Batılıların bu ülkelerden kitap satın alma yolundaki faaliyetleri hâlen devam ettiği gibi, bu ülkelere mensup kitap ticareti

---

211 Bu eserler bugün Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde Medine Kütüphanesi olarak muhafaza edilmektedir. Bkz. İsmail Baykal, "Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplıkları", *Güzel Sanatlar, c. VI, İstanbul 1949, s. 81.*

yapan kimselerin binlerle ifade edilen sayıdaki kitabı bizzat Batı ülkelerine götürüp sattıkları bilinmektedir.

Osmanlı'nın son dönemlerde Haleb ve Şam gibi şehirlerdeki Osmanlı valilerinin vakıf kütüphaneleri bir çatı altında toplama gayretleri sonucu vakıf kitaplarının bir bölümü kurtarılabilmiş ve daha sonra da bu kitaplar bu bölgelerde kurulan millî kütüphanelerin temelini oluşturmuştur.

ŞEHİD ALİ PAŞA'NIN İSTANBUL'DA KURDUĞU KÜTÜPHANELER VE KİTAPLARININ MÜSADERESİ DOLAYISIYLA OSMANLILARA YÖNELTİLEN BAĞNAZLIK SUÇLAMASI*

Birçok devlet adamının olduğu gibi, Şehid Ali Paşa'nın da ölümünden sonra serveti müsadere edilmiştir. Müsadere edilen mallar arasında Şehid Ali Paşa'nın kitapları da bulunmaktadır. Ancak kitapların müsadere edilmesini engelleyen hukuki bir durum olduğu anlaşılınca, bu konuda bir fetva almak zarureti doğmuştur. Şeyhülislâm İsmail Efendi'nin bu konuda verdiği fetva dolayısıyla birçok araştırmacı bu dönemi Osmanlı'nın karanlık çağı, taassubun galebesi, tarih ve edebiyat kitaplarının vakfını bile câiz görmeyen bir zihniyetin hâkim olması gibi ifadelerle tanımlamaya gitmişlerdir. Bu makalede, yanlış yorumlara sebep olan bu fetvanın arka planı ortaya konulmaya ve bu tür ithamların ne derecede haksız olduğu gösterilmeye çalışılacaktır.

Tarihlerimizde bazen Saray'a damat olması sebebiyle "Damat", çok kere de savaş alanında ölümünden dolayı "Şehid" lakabıyla anılan Ali Paşa, devlet adamları ve sanat erbabını himâye et-

* *Kütüphanecilik Dergisi*'nde çıkan (no. I, İstanbul 1987, s. 79-88) "Şehid Ali Paşa'nın İstanbul'da Kurduğu Kütüphaneler ve Müsadere Edilen Kitapları" adlı makalemin genişletilmiş şeklidir.

mesi, zengin kitap koleksiyonu ve İstanbul Vefâ'da kurduğu kütüphanesiyle şöhret bulmuştur. Büyük bir kitap meraklısı olan Ali Paşa'nın[1] sefer sırasında bile kitap topladığı bilinmektedir. İstanbul'dan dışarıya kitap ihracını yasaklaması,[2] onun kitaba karşı alâkasını açıkça göstermektedir.

Kaynaklarda ve yapılan bazı araştırmalarda Şehid Ali Paşa'nın İstanbul'da sadece bir kütüphane kurduğundan bahsedilir. Bu kütüphane hakkında verilen bilgiler de yetersiz ve çoğu kere bir tekrardan ibarettir. Ancak Ali Paşa'nın şimdiye kadar kullanılmayan iki vakfiyesini[3] incelediğimizde, bu konudaki bilgilerimizi hem tashih etmek hem de genişletmek imkânına kavuşmaktayız.

Safer 1127 (Şubat 1715) tarihli vakfiyesinden anlaşıldığına göre Ali Paşa ilk kütüphanesini İstanbul'da Üskübî Mahallesi'ndeki konağında kurmuştur.[4] Üç katlı olan bu kütüphaneye Ali Paşa çeşitli ilim dallarına ait bazı kitaplar koymuş ve bunların bir de katalogunu hazırlattırmıştır:

> ve sâlifü'z-zikr kütüphaneye mevdu' olup hâtemim ile mahtûm ve defterde muharrer ve mestûr olan tefsir ve hadis ve fıkıh ve

---

1 1121-1122 yıllarına ait bir masraf defterinde (BOA. DBŞM. HZB. 16716) Ali Paşa tarafından kitap satın alınmasına, ciltlenmesine, bazı eserlerin istinsahına ve tezhibine harcananan paralarla ilgili çok sayıda kayıt vardır.

2 "***Men'-i Bey-i Kütüb be-Tüccâr-ı Etrâf***": İstanbul'da olan sahhâf tâ'ifesi tama'-ı hamları sebebiyle bî-nihâye kütüb-i mu'tebereyi etrâf u eknâfa belki Memâlik-i Osmaniyye'den haric ba'zı âhar memleketlere gönderüp İstanbul'da kütüb-i nefîsenin külletine bâ'is olmağla 'ilm-i şerîfin indirâsını muktezîdür diyü diyâr-ı âhara ticaret vechi üzre min-ba'd kitab gönderilmek hususu men' olunmak bâbında Âsitâne-i sa'âdet kâ'im-makamı ve İstanbul Kadısı ve Gümrük Emini'ne hitaben emr-i âlî isdâr olundu". *Tarih-i Râşid*, c. IV, İstanbul 1282, s. 238.

3 Birinci vakfiyenin iki kopyesi bulunmaktadır. Biri Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde (no. 628, s. 639-646), diğeri ise İstanbul Şer'î Siciller Arşivi'ndedir. (Rumeli Sadareti 188, s. 128-132) İkinci vakfiyenin de iki kopyesi (ŞS. Rumeli Sadareti 189, s. 47a-50b; VGMA. 628, s. 646-650) mevcuttur.

4 VGMA. 628, s. 640.

usûl ve me'âni ve beyân ve sâir fünun-ı şettâdan mülküm olan ma'lumü'l-esâmi ve'l-evsâf kitâblarımı...[5]

Şehid Ali Paşa'nın Üskübî Mahallesi'ndeki kütüphanesinde on akçe yevmiyeli bir hâfız-ı kütüb ile beş akçe yevmiyeli bir nâzır-ı kütübün vazifelendirildiğini görüyoruz.[6] Vakfiyede, okuyucuların kitaplardan kütüphane içinde yararlanacakları ve kitapları kütüphane dışına çıkarmalarına müsaade edilmeyeceği bildirilmiştir.[7]

Şehid Ali Paşa'nın kurduğu ikinci kütüphane III. Ahmed'in Zilhicce 1126 (Aralık 1714) tarihinde Şehid Ali Paşa'ya hibe yoluyla temlik ettiği[8] Kuzguncuk yanındaki Istavroz semtinde (Bugünkü Beylerbeyi) bulunan yalısının bir odasında bulunmaktadır. Vakfiyede bu yalıdan ve kütüphaneden şöyle bahsedilmektedir:

ve medine-i Üsküdar'a tâbi' İstavrus nâm karyede arsası Tavâşî Abdullah Ağa vakfına senede 960 akçe mukata'a-i kadîme ile havza-i tasarrufumda ve binası mülküm olup bir tarafdan Nakkaş Paşa yalısı ve bir tarafdan tarik-i 'âm ve bir tarafdan Dilsiz bahçesi ve bir tarafdan leb-i derya ile mahdud dahiliyesinde fevkani iki oda ve bir kenif ve önünde bir sofa ve vasatında etrafı mermer döşeme ve bir fıskıye ve birbirinden geçme üç bab oda ve bir mahzen... ve menzil-i mezburede vâki' kitabhânede mevzu' hatemim ile mahtum defter nâtık olduğu üzere fünun-ı şettâdan ma'lumu'l-evsâf ve'l-a'dâd ve'l-esâmi kitaplarımı..,[9]

Şehid Ali Paşa, bu kütüphanesi için de altı akçe yevmiyeli bir hâfız-ı kütüb ve dört akçe yevmiyeli bir nâzır tayin etmiştir.[10]

---

5 VGMA. 628, s. 640.

6 "İstanbul'da zikrolunan Üskübi mahallesinde vaki' kitâbhânede mahfuz kütüb-i mevkufe için hâfız-ı kütüb nasboluna, ğallât-ı merkumeden yevmi on akçe vazifeye mutasarrıf ola ve bir nâzır-ı kütüb tayin olunup yevmi beş akçe vazifeye mutasarrıf ola". VGMA. 628, s. 645.

7 VGMA. 628, s. 644.

8 ŞS. Rumeli Sadareti 188, s. 59b.

9 VGMA. 628, s. 643.

10 VGMA. 628, s. 645.

Talebe-i 'ulûmdan müstahik olanlar kitapları kütüphane içinde kıraat, kitabet ve mütâlaa ve Şehid Ali Paşa'nın ruhuna dua edeceklerdir.[11]

Şehid Ali Paşa'nın Rebiülâhir 1128 (Şubat 1716) tarihli ikinci vakfiyesinde ise,[12] bugün de kendi adıyla anılmakta olan kütüphanesinden söz edilmekte[13] ve bir yerde de daha önce yapmış olduğu vakfa[14] ve Üskübî Mahallesi'nde kurduğu kütüphaneye[15] atıfta bulunulmaktadır. Vakfiyede kütüphanenin bir taraftan merhum Sultan Süleyman Han Vakfı'nın su kemeri ve iki taraftan Şehzâde Cami-i Şerifi'nin imaret-i âmiresinin duvarı ile tâbhanesi duvarı ve bir taraftan da anayol ile çevrildiği kaydedilmektedir.[16] Kitabesinde belirtildiğine göre kütüphane binasının yapımı 1127 (1715) yılında tamamlanmış[17] ve Rebiülâhir 1128 (Şubat 1716) tarihinde hazırlanan bu vakfiyeyle de faaliyete geçmiştir. Ali Paşa zengin

11 VGMA. 628, a. 644.

12 ŞS. Rumeli Sadareti 189, s. 47a-50b.

13 Günümüze gelen kütüphane binası Hassa Baş Mimarı Kayserili Mehmed Ağa tarafından yapılmıştır. Bodrum, zemin ve üst kattan oluşmaktadır. Üst katta iç içe iki oda vardır. Kütüphane binasında 1311/1895 yılında vukua gelen zelzelede hasar oluşmuştur. Buradaki koleksiyon 1933 yılında Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilmiştir (Halit Dener, *Süleymaniye Umumi Kütüphanesi*, İstanbul 1957, s. 52-53). Şehid Ali Paşa Kütüphanesi'nde 2843 yazma 65 basma eser mevcuttur. Devr-i Hamidî katalogları arasında katalogu basılmamıştır. Yazma katalogu mevcuttur: (Süleymaniye Yazma Bağışlar no. 2876, 2878)

14 ŞS. Rumeli Sadareti 189, s. 50a.

15 ŞS. Rumeli Sadareti 189, s. 48b

16 ŞS. Rumeli Sadareti 189, e. 48a.

17 Ayşe Aldoğan, "Şehit Ali Paşa Kütüphanesi", *Türkiyemiz 35* (Ekim 1981), s. 2. Ahmet Küçükkalfa kütüphane binasının inşa tarihinin Ayvansarayî'nin de belirttiği gibi (*Hadikatü'l-Cevâmi'*, I, İstanbul 1281, s. 16) 1122 olması gerektiğini söylemektedir. Asıl kitaplık bölümünde bulunan kapı iç kitabesindeki tarih mısraı Ayvansarayî'nin verdiği tarih mısraı ile aynı olmasına karşılık 1127 olarak tesbit edilmiştir. Ahmet Küçükkalfa'nın yaptığı hesaplamaya göre bu kitabedeki tarih 1122 yılını göstermektedir. 1127 tarihi ise kütüphanenin geçirdiği bir yangından sonra yeniden tamamlanmasına işaret etmektedir. Bkz. Ahmet Küçükkalfa, "Şehid Ali Paşa Kütüphanesi", *TKDB*, c. XXXIII (Ankara 1984), s. 134 ve 140.

kitap koleksiyonunun bir bölümünü de bu kütüphaneye koymuş ve bir de katalogunu hazırlattırmıştır:

> ...ve sâlifü'z-zikir kitâbhânede mevzu' olup hatemim ile mahtum defterde muharrer ve mestur olan tefsir ve hadis ve fıkıh ve usul ve me'âni ve beyân ve sâir fünun-ı şettâdan ma'lumu'l-a'dâd ve'l-esâmi ve'l-evsâf kitaplarımı...

Şehid Ali Paşa'nın, bu zengin koleksiyonun korunması ve idare edilmesi için tayin ettiği personel sayısının oldukça yetersiz olduğu görülmektedir. Kütüphane kadrosunu on beş akçe yevmiyeli bir hâfız-ı kütüble, altı akçe yevmiyeli bir kütüphane nâzırı oluşturmaktadır.[18] Ancak Ali Paşa, ileride personel kadrosunun genişletilmeye ihtiyaç duyulması ihtimalini göz önünde bulundurarak, vakfiyesine koyduğu genel bir hükümle, ihtiyaç duyulduğunda yeni kadrolar ihdas edilebileceğini belirtmiştir.[19] Nitekim bir süre sonra kütüphanedeki hâfız-ı kütüb sayısının üçe çıkarıldığını görmekteyiz.[20]

Şehid Ali Paşa ikinci vakfiyesinde de birinci vakfiyesinde olduğu gibi, kitaplarının kullanılmasıyla ilgili olarak sadece kütüphane içinde yararlanmayı zikretmiştir:

> Şol şartla ki vaz' olunduğu kitâbhâneden ihrâc olunmayup mahallinde isti'mâl oluna.[21]

Şehid Ali Paşa'nın her iki vakfiyesinde de, Osmanlı kütüphanelerinin teşkilatı ile ilgili olarak orijinal sayılabilecek hususlar bulabilmek mümkün olamamaktadır. Kütüphanelerin kadroları

18 ŞS. Rumeli Sadareti 189, s. 48a.

19 ŞS. Rumeli Sadareti 189, s. 50a.

20 ŞS. Rumeli Sadareti 189, s. 50a. 15 Zilka'de 1173 (Haziran 1760) tarihli muhasebe bilançosunda kütüphane personeli şöyle sıralanmıştır: Hâfız-ı kütüb-i evvel 15 akçe; Hâfız-ı kütüb-i sânî 10 akçe; Nâzır-ı kütüb 6 akçe; Ferrâş-ı kütüphane 8 akçe. Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa Dosyası no. 4.

21 ŞS. Rumeli Sadareti 189, s. 50a.

çok dar tutulduğu gibi, hâfız-ı kütübler ile kütüphane nâzırlarının yapması gereken işler hakkında da bilgi verilmemiştir. Hemen hemen artık her kütüphane vakfiyesinde rastlanan kütüphanenin açılış-kapanış saatiyle açık olduğu günler ve kitapların sayımıyla ilgili esaslar her iki vakfiyede de yer almamıştır. Öyle anlaşılıyor ki Ali Paşa, muhtemelen ileri bir tarihte, kütüphane koleksiyonlarını birleştirmeyi ve kütüphanesini de o zaman teşkilatlandırmayı düşünüyordu. Konakta ve yalıda bir kütüphanenin faaliyet göstermesinin mümkün olamayacağı apaçık bellidir. Herhalde Şehid Ali Paşa kitaplarını bir an önce vakfederek müsâdereden kurtarmak için bir teşebbüste bulunmuştur. Kütüphane binasının tamamlanmasından kısa bir süre sonra şehid olması, bütün koleksiyonunu birleştirmesini ve bu gayesine erişmesini engellemiştir.[22]

Her ne kadar bu iki vakfiye Osmanlı kütüphanelerinin organizasyonu konusunda önemli sayılabilecek malumat vermemekteyse de Şehid Ali Paşa'nın kitaplarının müsaderesi dolayısıyla ortaya çıkan kültür tarihimizle ilgili yanlış bir değerlendirmeyi düzeltmeye ve Osmanlı'nın bilim zihniyeti ile ilgili olarak yapılan bazı ithamların haksızlığını ortaya koymaya yardımcı olmaları dolayısıyla büyük bir ehemmiyeti hâizdir.

Ali Paşa'nın şehâdetinden hemen sonra mallarının müsadere edilmek üzere sayımının yapıldığını *Râşid Tarihi*'ndeki bir kayıttan öğreniyoruz.[23] Ordu-yı hümâyûn kadısı Sun'ullah Efendi'ye Muharrem 1129 (Aralık 1716) tarihinde yazılan bir hatt-ı hümâyûnla,

22 Şehid Ali Paşa Medine'de de bir dârü'l-hadis ve kütüphane yaptırmaya teşebbüs etmişse de ani ölümü dolayısıyla bu arzusunu da gerçekleştirememiştir. Bkz. Medine-i münevvere kadısı ve Şeyhülharem-i Nebevî'ye yazılan Evâsıt-ı Rebiülâhir 1128/Mart 1716 tarihli hüküm: BOA. Mühimme-i Mısır, 1, s. 97b. Şehid Ali Paşa'nın gönderdiği inşaat malzemesi ölümünden sonra Mekke ve Medine'deki vakıf eserlerin tamirinde kullanılmıştır. Bkz. BOA. Mühimme-i Mısır 1, s. 136b.

23 *Râşid Tarihi* IV, s. 284. Sun'ullah Efendi, Rebiülevvel 1129 tarihinde Saray'a gönderdiği bir arzda sayım işinin tamamlandığını belirtmektedir. (BOA. İbnülemin- Muharrerât-ı Hususiye 98).

Paşa'nın vakfedilmiş mallarının ayrılıp diğerlerinin bildirilmesi istenilmiştir.

Daha sonra Ali Paşa'nın, vakfettiği malları dışında kalan serveti müsadere edilmiş, ancak değerli kitaplardan meydana gelen zengin koleksiyonunun müsaderesi pek kolay olmamıştır. Kitapların müsaderesi için devrin şeyhülislâmı Ebû İshak İsmail Efendi'den bu konuda bir fetvâ almak gerekmiştir. III. Ahmed'in hatt-ı hümayûnunda bu fetvâ ile ilgili olarak şöyle denilmektedir:

> ...ve husus-ı mezbur a'lemü'l-ulemâi'l-mütebahhirin, afdalü'l-müteverri'în bi'l-fiil şeyhü'l-islam ve müftii'l-enâm olan Mevlânâ Ebû İshak İsmail -edama'llahu ta'alâ fezâilehu- dan istiftâ olundukta: Kütüb-i kesîresi olan Zeyd *mâlik olduğum kütüb ilme vakfolsun diyüp ba'dehu teslim ile'l-mütevelli idüp tescil itdürdükten sonra fevt olsa,* Zeyd'ün felsefe ve nücûm ve ekâzib ile meşhun olan eş'âr ve tevârihe müteallik olan kitapları dahi vakfda dahil olmaz. Ol makule kütübün vakfı mütearef degüldür diyü fetvâ-yı şerife verilmekle...[24] (İtalik bana ait)

Bu fetva tek başına ele alınıp değerlendirildiğinde ortaya izahı güç birtakım meseleler çıkmaktadır. Her şeyden önce "felsefe ve nücûm ve yalanlarla dolu şiir ve tarih" kitaplarının vakfı caiz değilse, bu tarihten önce ve sonra bu tür eserlerin vakfedilerek kütüphane kurulmasına nasıl müsaade edilmiştir? Fetvânın hukuki dayanağı nedir? Bu sağlam bir dayanak mıdır? Bu sorular cevaplandırılmaya çalışıldığında fetvânın ardında başka bir meselenin yattığı görülmektedir. Ancak bu fetvâyı tek başına değerlendiren Adnan Adıvar, Osmanlıların ilim zihniyeti hakkında şu neticeye varmaktadır:

> Bu bize gösteriyor ki felsefe, astronomi hatta tarihe ait eserleri makbul ve mu'teber tutmak şöyle dursun, onların umumî bir

24 Ahmet Refik, *Âlimler ve Sanatkârlar*, İstanbul 1924, s. 332.

kütüphaneye vakfına bile razı olmayan bir zihniyet XVIII. asır ibtidasında hâlâ yaşıyordu.[25]

Adnan Adıvar'ın kitabını yazdığı dönemde, yani 1940'lı yıllarda, Osmanlılar lehine görüş belirtmenin revaçta olmadığını dikkate alarak bu satırları okursak, belki eserin müellifine pek fazla tarizde bulunmamamız gerekebilir. Ancak bu doğrultuda düşüncelerin günümüzde de ifade edilmeye devam edilmesi şaşırtıcıdır. Fatma Müge Göçek aynı konuda şöyle demektedir:

> Özel kütüphaneler halkın kullanımına açıldığında dinî otoriteler kitapların muhtevalarını dikkatle inceliyorlardı. Sadece dinî kitapların vakfedilmesine izin veriliyor, diğer konulardaki kitaplar ise koleksiyoncular tarafından satılıyordu.[26]

Bu fetvanın başka araştırıcılar tarafından da aynı şekilde değerlendirilmeye ve Osmanlıların ilim karşısındaki tutumlarını ve bağnazlıklarını ortaya koyan bir örnek olarak tekrarlanmaya devam edildiğini görmekteyiz.[27]

Şeyhülislâm İsmail Efendi'nin fetvâsını, III. Ahmed'in Şehid Ali Paşa'nın kitaplarıyla ilgili iki hatt-ı hümayûnuyla birlikte değerlendirdiğimizde, bu fetvânın Ali Paşa'nın kitaplarının müsaderesine hukuki bir destek sağlamak gayesiyle verildiği ortaya

---

25 Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1943, s.139.

26 "The moment these private libraries were endowed for public use, however, the religous authorities closely scrutinized the contents of the books. Only religous books were permitted to be endowed for public use. The non-religous books were sold out [sic] by Ottoman collectors". Fatma Müge Göçek, *East Encounters West, France and the Ottoman Empire in the Eighteenth Century*, Oxford, 1987, s. 109

27 S. Nüzhet Gerçek, *Türk Matbaacılığı*, İstanbul 1939, s. 39; Server R. İskit, *Türkiyede Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış*, İstanbul 1939, s. 329-330; Özer Soysal, *Cumhuriyet Öncesi Dönem Türk Kütüphaneciliği*, (Basılmamış Doçentlik Tezi, Ankara Ün. D.T.C.F, 1978), s. 28; Bernard Lewis, *The Muslim Discovery of Europe*, New York, 1982, s. 240; Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu: Klâsik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, İstanbul 2003, s. 188.

çıkmaktadır. Hatt-ı humayûnlardaki bazı ifadeler Ali Paşa'nın bütün kitaplarını sağlığında vakfettiğine dair bazı ipuçları vermektedir. Evâhir-i Muharrem 1129 (Aralık 1716) tarihli Hatt-ı hümayûndaki "henüz vakfeylemek üzere haber verdikleri üç cildde mestur kitapları" cümlesi bize Ali Paşa'nın ölümünden önce bütün kitaplarını vakfetmiş olabileceğini düşündürebilirdi. Fetvâ metnindeki "Zeyd, mâlik olduğum kütüb ilme vakfolsun diyüp ba'dehu teslim ila'l-mütevelli idüb tescil itdürdükten sonra fevt olsa" şeklindeki farazi şart da bu ihtimali kuvvetlendiren bir delil olarak görülebilirdi. Ancak Ali Paşa'nın şahadetinden sonra da bulunmakta güçlük çekilen vakfiyesinin[28] elimizde bulunan kopyeleri kitapların vakfını bir ihtimal olmaktan çıkarmakta, vakıf işleminin yapıldığını kesinlikle ortaya koymaktadır.

Ali Paşa'nın vakfettiği mallar diğerlerinden ayrılırken bugün elimizde bulunan Rumeli Sadareti'ndeki kopye kullanılmıştır:

> Evkâfınun kemâ-yenbağı tefrik ve temyizi mümkün olmayup bazıları müphem kalmağla vakfiyesinin ihzâr ve rü'yetine muhtâc olduğu i'lâm olunmağla el-hâletü hazihi Rumili kazaskeri sicillâtından ihrâc olunan mümzâ ve mahtum suret-i vakfiyesi... ol tarafa irsâl olunmağla...[29]

Hatt-ı hümâyûnda bahsi geçen bu vakfiyede, yukarıda da gösterdiğimiz gibi, Ali Paşa'nın bütün kitaplarını vakfettiği açıkça belirtilmektedir. O halde Evâhir-i Muharrem 1129 (Aralık 1716) tarihli hatt-ı hümâyûndaki "henüz vakfeylemek üzere haber virdükleri üç cildde mestur kitapları" şeklindeki ifadeyi nasıl açıklayabiliriz? Bu, vakfiyede mevcut bir şartı bir bakıma gizlemeye çalışmak değil midir? Öyle anlaşılıyor ki başlangıçta kitapların vakfedildiği konusunda bir tereddüt oluşmuştur. Ancak evâhir-

28 "... ve hâlen vakfiye-i ma'mulun-bihâsı bu tarafda mevcud olmamağla adamlarından tecessüs olundukta vakfiyesi İstanbul'da Hazine odasında olduğu haber alınup", *Âlimler ve Sanatkârlar*, s. 331.

29 Ahmed Refik, *Âlimler ve San'atkârlar*, s. 333; Ahmed Refik, *Hicrî On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*, İstanbul 1930, s. 57.

i Rebülevvel 1129 (Şubat 1717) tarihinde Âsitâne Ka'immakâmı Vezir Mehmed Paşa'ya yazılan hükümde "vezir-i a'zam-ı sâbık müteveffâ Ali Paşa'nın zamân-ı hayâtında vakfeylediği kitaplarından..." denildiğine göre[30] daha sonra kitapların vakfiyeti ortaya çıkınca belirli konudaki kitapların vakfının câiz olmadığına dair fetva alma zarureti doğmuştur.

Her iki hatt-ı hümâyûnun muhtevasının ve vakfiyelerin incelenmesi bize Ali Paşa'nın sağlığında Şehzâdebaşı'ndaki kütüphanesine koyamadığı; fakat vakfeyleyerek konağında ve yalısında muhafaza ettiği değerli kitaplarının Saray Kütüphanesi'ne kazandırılabilmesi için vakıfla ilgili hukuki bir kaideden yararlanılmaya çalışıldığını göstermektedir. Aslında dayanılmaya çalışılan hukuki kaide de pek sağlam gözükmemektedir. Şeyhülislâm İsmail Efendi her ne kadar "ol makule kütübün vakfı müte'âref degüldür" demekteyse de vakıfla ilgili görüşler arasında kitap vakfının örfen caiz olduğu belirtilmekte ve kitaplar arasında da bir ayırım yapılmamaktadır.[31]

Gerçekten de tarih, edebiyat, felsefe ve nücûmla ilgili kitapların vakfı caiz olmasaydı, bu tarihe kadar kurulan kütüphânelerde bu türden eserlere yer verilmemesi gerekirdi. Bu tarihe kadar kurulmuş vakıf kütüphanelerinin kataloglarının edebiyat, tarih, ilm-i nücûm ve kelâm bölümlerinde yüzlerce eserin sıralandığı görülmektedir. Ayrıca Fâtih'in kurduğu kütüphânede *Tarih-i Cengiz Han*, Türkçe ve Farsça şiirleri ihtiva eden *Külliyat-ı Kabûlî*, ilm-i nücûm ve ilm-i hikmete dâir eserler mevcuttur.[32] Peremeciler Kethüdası Mahmud'un Cihangir Câmii'ne 1002/ 1593-1594 tarihinde vakfettiği kitaplar arasında ise aşkı konu alan Türkçe mesneviler, hurafelerle dolu dinî hikayeler ve rüya tabirleri vardır.[33] Kaçanikli

30 BOA. Mühimme Defteri 125, s. 186.

31 Muhammed Abdullah el-Kebîsî, *Ahkâmu'l-Vakf fi'ş-Şeriati'l-İslâmiyye*, Bağdad 1977, s. 371.

32 TSA. D. 9559.

33 ŞS. Galata Mahkemesi 17, s. 187-188.

Mehmed Paşa'nın Üsküp'teki türbesinde (1017/1608)[34] kurduğu kütüphanede de iki *Yusuf ile Züleyha* hikâyesi, *Ebu Müslim Destanı*, *Kahraman-ı Katil Kıssası*, Şâh u Gedâ mesnevisi ve *Aşık Çelebi Tezkiresi* gibi din dışı eserlerin bulunduğu görülmektedir. Şehid Ali Paşa'nın sağlığında Vefa'daki kütüphanesine koyduğu kitaplar arasında da çok sayıda tarih, edebiyat, felsefe ve astronomi konulu kitap bulunmaktadır. Bunların kütüphaneye konulmaması için herhangi bir teşebbüste bulunulmamış olması, herhalde bu kitapların vakıf işleminin alenileşmiş olması dolayısıyladır.

Ayrıca hatt-ı hümâyûnlar incelendiğinde vakfı caiz görülmeyen bu kitapların önemli bir bölümünün Saray'a gönderilmesinin bir kısmının ayrılmasının, bir kısmının da satılmasının istendiği görülmektedir:

> Kitap defterinde işaret olduğu üzere ancak bu hazinede mim vaz' olunan... cild kitapların aynı bu tarafa, ve yine bu hazineden sâir ğâyet mümtâz ve bi-nazir olan kütübün defterin rikâb-ı hümâyûnuma irsâl ve defter olunanı bir hoşça hıfz ve maadasını sâir kitâp ile maan dikkat ve taharri olunarak değer bahalarıyla füruht ve kıymetlerinden hâsıl olan semenlerin âsitane-i saadetde bâb-ı hümâyûnuma teslim ve vech-i meşruh üzere...[35]

İslâm hukukuna göre vakfı câiz olmayan şeylerin satışının da câiz olmaması gerekirdi. Dolayısıyla vakıf muâmelesinde kitap nevine bağlı olarak bir ayırım yapmak ve dinî ilimlere ait olmayan eserlerin vakfını câiz görmemek şer'î bir zaruretten ziyâde maslahat icabı olmalıdır.

Satılmak üzere ayrılan kitaplarla ilgili olarak yapılan işlemi de 6 Z. 1131 (20 Ekim 1719) tarihli bir belgede bulmaktayız. Padişahın fermanına uyarak Mirahur Mehmed Beğ, maliye tezkirecisi,

---

34 Vakfiyenin metni için bkz. Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Vakıf ve İktisat, İktisat ile İlgili Vakıf Belgeleri ve Vakıf İktisadi Teşekkülleri*, Ankara 2014, s. 21-30.

35 Ahmed Refik, *Âlimler ve Sanatkarlar*, s. 334; Ahmed Refik, *Hicrî On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*, İstanbul 1930, s. 58.

Mukayyid Ahmed Efendi ve birkaç nefer sahaftan oluşan bir heyet, mezkûr kitapların fiyatlarını takdir ve tahmin edip bir liste hazırlamışlardır.[36]

Dikkati çeken diğer bir husus da, bu tür kitapların vakfedilemeyeceğine dair fetvâ alan III. Ahmed'in, bu hâdiseden üç yıl sonra kurduğu Saray kütüphanesinde (1132/1719) tarih, edebiyat, felsefe ve nücûm dallarında eserlere yer vermesidir.[37] Bu tezadı, herhalde III. Ahmed'in kısa bir süre içinde görüşlerinin veya bu konudaki dinî hükümlerin değiştiğini kabul ederek ortadan kaldırmak mümkün olmaz sanırım.

Netice olarak, Şehid Ali Paşa'nın ölümünden önce kitaplarını İstanbul'da kurduğu üç kütüphaneye vakfettiğini; ancak ölümünden sonra vakfiyetleri aleniyet kazanmamış kitaplarının önemli bir kısmının müsaderesini kolaylaştırmak için hukuki mesnedi pek de kuvvetli olmayan bir fetvâ alındığını ve bu yüzden bu konuyla ilgili olarak alınan fetvanın Osmanlıların ilme karşı olan menfi tutumlarını gösteren bir belge olarak değerlendirilemeyeceğini söyleyebiliriz.

36 BOA, DBŞM. MHF. 15/5.

37 Ahmet Refik de, III. Ahmed döneminde tercüme edilen tarih kitaplarından bahsederken "Yedi sekiz sene evvel vakfiyetleri ğayr-ı câiz addedilen tarih kitapları, devrin ulemâsı tarafından hürmetle tercüme olundu" demesi de bu çelişkili tutuma işaret eder. A.g.e. s. 336.

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ TÜRK KÜTÜPHANECİLİĞİ VE KÜTÜPHANELERİ*

II. Abdülhamid döneminin (1876-1909) Türk kütüphanecilik tarihinde özel bir yeri vardır. II. Abdülhamid, medrese-mektep konusundaki politikasını kütüphanecilik alanında da uygulamış, bir taraftan vakıf kütüphanelerinin ıslahı, kataloglarının hazırlanması[1] ve düzenli hizmet vermelerinin sağlanması konusunda büyük bir çaba gösterirken,[2] diğer taraftan da imparatorlukta kurulmaya başlanılan yüksek okullarda, hastahane ve müze gibi kurumlarda genellikle koleksiyonları yabancı dilde eserlerden oluşan kütüphaneler kurmuş[3] ve Yıldız Sarayı'nda da zengin bir

* "Türk kütüphaneciliğinde atılım dönemi = Take off era in Turkish librarianship." *II. Abdülhamid: modernleşme sürecinde İstanbul = Istanbul: during the modernization process.* Editör Coşkun Yılmaz. İstanbul: İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti, 2010: 361-377. Adlı makalenin genişletilmiş şeklidir.

1 BOA. Y. A. Res. 25/36; BOA. ŞD. 212/7; BOA. İrade-Dahiliye 20 390.

2 BOA. ŞD. 209/9 ve 23; BOA. ŞD. 212/7. 1298 senesi Ramazan'ı ve 1297 senesi Ağustos'unda (Ağustos 1881) neşredilen bir talimatnâmeyle vakıf kütüphanelerinin düzenli bir şekilde çalışmaları için gerekli esaslar belirlenmiştir. Bkz. Mahmud Cevad İbnü'ş-Şeyh Nâfi', *Maârif-i Umumiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, İstanbul 1338, s. 207-209.

3 Bahriye Kütüphanesi ve Matbaası için bkz. BOA. İ. BH. 1317 B. 14; Müze-i Hümâyûn Kütüphanesi için bkz. BOA. İ. MF. 1311 M. 11; Bâb-ı âli Tercüme Odası Kütüphanesi için bkz. BOA. İ. DH. 74 064; Bâb-ı Âli Kütüphanesi için bkz. BOA. Y. A. Hus. 1311. 2. 15; Şam'daki Umumi Kütüphane için bkz. BOA. Y. EE. no. 6/1; BOA. Yıldız no. 93/13/112. Ayrıca bkz. Atilla Çetin "II. Abdülhamid Devrinde Kütüphanelere Dâir Yayınlanmamış Birkaç Belge",

koleksiyon oluşturmuştur.[4] Osmanlı hâkimiyetinden çıkmakta olan Balkan şehirlerindeki kütüphanelerde mevcut kitapların İstanbul'a getirtilmesi için de önemli teşebbüslerde bulunmuştur.[5] İstanbul'da ve Şam'da bir umumi kütüphane kurma fikri de bu padişah zamanında gerçekleştirilmiş ve yine bu dönemde II. Abdülhamid tarafından Balıkesir, Eskişehir, Manastır ve Bursa'daki çeşitli eğitim kurumlarında kütüphaneler tesis edilmiştir. İstanbul'da 27 Eylül 1882 tarihli iradeyle kuruluşuna başlanılan Kütüphane-i Umumi, 24 Haziran 1884 tarihinde yapılan bir merasim ve devlet ricâlinin iştirakiyle hizmete açılmıştır.[6]

Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, c. 13 (1985), s. 277-283.

4 "II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'nda iki kütüphanesi vardı. Hususi kütüphanesi Dış Bahçe'deki köşklerde bulunmaktaydı. Yıldız Kütüphanesi ise özel bir binada bulunan büyük bir kütüphaneydi." Murat Candemir, "Yıldız Sarayı Kütüphanesi: Saray'dan Üniversite'ye", *Tarih Dergisi* , no. 45 (2008), s. 125. "Kütüphanenin zengin koleksiyonunda başta Türkçe, Arapça ve Farsça olmak üzere ondokuzdan fazla dilde yazılmış, gerek muhteva gerek fizikî özellikleri bakımından kıymetli eserler; yazma ve basma kitaplar yanında, süreli yayınlar, atlas ve haritalar da bulunmaktadır. Kitapların konuları ise çok çeşitlidir. İslâmî ilimler yanında, tıp, coğrafya, astronomi, matematik, hukuk, tarih, mimarlık... konulu kitaplar; sözlük, salname ve biyografi gibi danışma kaynakları; hikaye, roman, tiyatro kitapları, seyahatnameler... kütüphanenin zenginliğini ifade etmektedir". Tûba Çavdar Karatepe-Hüseyin Türkmen, "Yıldız Sarayı Kütüphanesi", *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim: Milletlerarası Kongresi Tebliğleri*, yay. haz. Hidayet Yavuz Nuhoğlu, İstanbul 2001, s. 640. XIX. asrın sonlarında İstanbul'a gelen ünlü filolog ve şarkiyatçı Max Müller, padişahın daveti üzerine bu kütüphaneyi eşi Georgina Max Müllerle gezmiştir. Bayan Müller kütüphaneyle ilgili izlenimlerini anlattığı bir mektubunda padişahın kitapların tanzimiyle bizzat meşgul olduğunu ve hemen hemen her gün bu kütüphaneyi ziyaret ettiğini belirtmektedir. *Letters From Constantinople*, London 1897, s. 58.

5 BOA. ŞD. DH, 209/19.

6 Hasan Duman, "Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nin Dünü-Bugünü-Geleceği", s. 3, *Beyazıt Devlet Kütüphanesi 100 Yaşında*", İstanbul 1984. Osmanlı aydınlarının Tanzimat'tan itibaren dile getirdikleri millî kütüphane fonksiyonunu icrâ edecek bir kütüphanenin tesisi Kütüphane-i Umumî'nin kuruluşuyla kuvveden fiile geçirilmeye çalışılmışsa da Kütüphane-i Umumî ne koleksiyonu ne de organizasyonu ile bu arzuyu gerçekleştirebilmiştir.

II. Abdülhamid'in çeşitli yerlerde dağınık bir halde bulunan on bin civarındaki kadı sicilini Şeyhülislâmlığa bağlı bir sicillat arşivinde toplaması ve bu kuruma bağlı bir kütüphane te'sis etmesi de (1894)[7] bu dönemde kütüphanecilik alanında yapılan önemli düzenlemelerden biridir. II. Abdülhamid ayrıca, Osmanlı ülkesinde yaptırdığı eserlerin fotoğraflarını albüm haline getirtmiş ve bunların bir kopyesini Yıldız Kütüphanesi'ne koyduğu gibi, birer kopyesini de döneminde neşredilen sâlnâmeler, kavanin mecmuaları ve takvimlerle birlikte Library of Congress'e[8] ve British Museum'a[9] göndermiştir.

Şeyh Zâfir Efendi Türbesi'ndeki küçük bir koleksiyona sahip kütüphane dışında,[10] II. Abdülhamid tarafından İstanbul'da kurulmuş önemli bir vakıf kütüphanesi bulunmaması, üzerinde durulması gereken bir hususdur.[11] II. Abdülhamid, vakıf kütüphaneleri konusundaki çalışmalarını daha ziyade bu müesseselerin ıslahına hasretmiştir. Bu dönemde vakıf kütüphanelerinin ıslahı konusunda girişilen en önemli teşebbüs İstanbul'daki vakıf kütüphanelerinin ayrı ayrı kataloglarının hazırlanmasıyla birçok kütüphanenin koleksiyonunu toplu halde veren bir toplu katalogunun düzenlenmesidir.

İstanbul'daki vakıf kütüphanelerinin tek tek kataloglarının hazırlanıp bastırılması için XIX. asrın ortalarında başlayan çeşitli faaliyetler olmakla birlikte, bu işten bir sonuç alınması ancak çey-

---

7 Halil İnalcık, *İstanbul Mahkemesi 121 Numaralı Şer'iyye Sicili*, Önsöz, s. VII, İstanbul 2006.

8 BOA. İrade-Dahiliye 95072.

9 BOA. Y. A. HUS. 304/76. Ali Toköz, "II. Abdülhamid Tarafından İngiltere Müzesine Hediye Edilen Kitap ve Fotoğraflara Teşekkür", *Arşiv Dünyası*, no. 9, İstanbul 2007, s. 122-123.

10 Alime Şahin, *İstanbul'daki Osmanlı Dönemi Kütüphane Yapıları Üzerine Bir Araştırma ve Hacı Beşir Ağa Kütüphanesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 342-349, Yıldız Teknik Üniversitesi 1997; Ö. Soysal, *Türk Kütüphaneciliği*, c. VI, s. 229-234.

11 II. Abdülhamid devrinde, Anadolu'da adına kurulan bazı medreselerde öğrencilerin kullanacakları ders kitaplarını ihtiva eden küçük koleksiyonlardan oluşan kütüphaneler mevcuttur. Mesela bkz. Çankırı ŞS. 73, s. 100-102.

rek asır sonra II. Abdülhamid döneminde mümkün olabilmiştir. İstanbuldaki mevcut 67 vakıf kütüphanesinin katalogları 1884'te başlanarak 12 yılda 40 cilt halinde basılmıştır. II. Abdülhamid devrinde bastırıldıklarından dolayı "Devr-i Hamidî Katalogları" diye adlandırılan bu kataloglar içerik bakımından daha önce hazırlanan bu kütüphanelere ait yazma kataloglarından pek farklı bir özellik arz etmezler. En önemli farklılıkları kitapların yer numaralarının belirtilmiş olmasıdır. Bu kataloglara her ne kadar Ahmed Zeki Paşa, İstanbul kütüphaneleriyle ilgili raporunda ciddi tenkitler getirmişse de[12] uzun süre, hatta Cumhuriyet döneminde bile vakıf kütüphanelerinde kart katalogları hazırlanana kadar bu kataloglar bir başvuru eseri olarak kullanılmışlardır.

İstanbul'da mevcut vakıf kütüphanelerindeki koleksiyonların kullanılmasını kolaylaştırılmak için toplu bir katalogun hazırlanması yönündeki çalışmalar ilk olarak Ali Fethi Bey'in teşebbüsü ile başlatılmıştı. Ali Fethi Bey, 1850-1854 yılları arasında hazırladığı bu kataloga *"el-Âsârü'l-Aliyye fî Hazâ'ini'l-Kütübi'l-Osmaniyye"* adını vermişti. Ali Fethi Bey bu eserinde İstanbul'da mevcut 46 vakıf kütüphanesindeki bütün eserleri 14 konu başlığı altında sınıflandırarak vermeye çalışmıştır.[13] Ali Fethi Bey'in toplu katalog teşebbüsünden muhtemelen çeyrek asır sonra II. Abdülhamid döneminde İstanbul kütüphanelerinin diğer bir toplu katalogunun hazırlandığını görmekteyiz. Günümüze matbu ve tek nüsha olarak ulaşan, İstanbul'daki 24 vakıf kütüphanesinde mevcut kitapları ihtiva eden 552 sayfalık bu katalogun[14] Ali Fethi Bey'in hazırla-

12 *Der-saâdet Umumî Kütüphanelerinin Tanzim ve Tensikine Dâir Sadrazam Hilmi Paşa Hazretlerine Takdim Olunan Takrir,* Der-saâdet, Matbaa-i Ahmed İhsan, 1325, s. 6-7.

13 Ali Fethi Bey hazırladığı katalogun önsözünde ilim adlarından oluşan konu başlıklarını vermekte ve katalogun nasıl kullanılacağını açıklamaktadır. Kataloğun önsözünün transkribe edilmiş şekli Özer Soysal'ın basılmamış doçentlik tezinde bulunmaktadır: *Cumhuriyet Öncesi Dönem Türk Kütüphaneciliği (Sosyo-Ekonomik Yapı Üzerine Bir Araştırma),* Ankara 1973, s. 114-118.

14 "Matbu' olan bu katalogun bilinen tek nüshası, Agâh Sırrı Levend'in kitaplığındadır. Ankara Milli Kütüphane'de ve İstanbul Süleymaniye

mış olduğu katalogdan en önemli farkı, kitapların bulundukları kütüphanelerdeki yer numaralarının belirtilmiş olmasıdır. Ancak bu katalog, Maârif Nezâreti'ne Sadaret'ten yazılan bir yazıdan anlaşıldığına göre yeterli görülmemiştir:

> Taleb buyurulan eski kütüphane defâtir-i matbu'asından bir kıt'ası takdim kılındı. Mutalaasından müstefâd olacağı üzre bu defter umum kütüphaneler için tutulmuş olduğu halde yalnız yirmi dört kütüphaneyi hâvî olup halbuki Sâlnâmede mastur olan kütüphane ve dolaplar kırk altı adedine bâliğ olmasına ve şimdi yazılan defterlerde tasrih kılındığı gibi kütübün eşkâl ve tavsîfâtı muharrer bulunmadığı mülâbesesiyle tebdîli pek kolay idügine nazaran mertebe-i kifâyede görülememiştir.[15]

II. Abdülhamid döneminde vakıf kütüphanelerinin ıslahı için yapılan diğer faaliyetler bu kütüphanelerin düzenli olarak açılmasını ve işleyişini sağlama, İstanbul'un çeşitli semtlerinde bulunan küçük koleksiyonları belirli mekânlarda toplama, kütüphanelerin idaresini ve personelinin durumlarını bir esasa bağlama yönünde yoğunlaşmıştır. Özellikle de XIX. asrın ikinci yarısında vakıf kütüphanelerinin düzenli olarak açılmadığı yönündeki şikâyetler artmıştı. Vakıf kütüphanelerinin idaresini düzenlemek için Ramazan 1298 (Ağustos 1881) tarihinde çıkarılan talimatnâmenin ilk maddesi bu konuya bir çözüm getirmeyi hedeflemekteydi:

Kütüphanesi'nde mikrofilmleri vardır. Bunların hiçbirisinde iç kapak olmadığından, [eserin] adı, hazırlayanı, basım yeri ve tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Kataloğunadıyla ilgili tek kayıt, her sayfanın üzerinde yer alan 'Dersaadet Kütüphanelerinde mevcud olan kitapların cedvelidir' yazısıdır. 550. sayfada biten katalogun sonu da eksiktir". R. Tûba Çavdar, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Kadar Osmanlı Kütüphanelerinin Gelişimi*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi 1995, s. 97-98. Osman Ergin, *Umumi Fihrist* olarak adlandırdığı bu eserin bir sayfasının fotokopisini *Muallim M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi*, İstanbul 1937, s. 422) adlı eserinde yayımlamıştır.

15 BOA. YA. Res. 25/36.

Birinci Madde: Kütüphaneler daima öğleden bir saat evvel açılup öğleden üç saat sonra kapanacak ve şu dört saat zarfında hâfız-ı kütübler kütüphanelerinde bulunacaklardır.[16]

Daha sonraki yıllarda bu konuda yapılan şikâyetlerden "talimâtnâme"nin talimatlarına pek uyulmadığı anlaşılmaktadır. 1892 yılında İstanbul kütüphanelerinde incelemelerde bulunan Hintli âlim Şibli Nu'manî bu konudaki müşahedesini şöyle belirtmektedir:

Bu kütüphaneler konusunu anlatırken, bu kadar eşine rastlanmayan ve hiç bir yerde bulunmayan kitapların burada bir kenarda böyle öksüz, kimsesiz gibi bırakılmasına tarif edilmez üzüntü duyduğumu söylemek zorundayım... Bu kütüphaneler günde sadece iki-üç saat için açıktır. İş böyleyken her sene iki-üç ay süren tatiller olmaktadır.[17]

4 Teşrin-i sânî 1320 (17 Kasım 1904) tarihli bir raporda da "Ma'ruf olan kütüphanelerden başka cevâmi'-i şerîfe ve türbeler derununda da birçok kütüphaneler vardır ki kısm-ı küllisinin küşâd olduğu ma'lûm değildir" şeklinde mizahi bir uslubla bu konuya değinilmektedir.[18]

Kütüphaneler müfettişliğince 1324-1327 (1908-1911) yılları arasında yapılan yazışmalar XX. asır başlarında artık bu meselenin sık sık gündeme getirildiğini ve çözümü için de ciddi olarak çareler arandığını göstermektedir. 28 Kanunısânî 1324 (10 Şubat 1909) tarihinde "Der-sa'âdet ve Bilâd-ı selâsede kâ'in bi'l-umûm kütüphanelere" bir tamim yazılmış ve bu problemin çözümü için tedbirler alınmaya çalışılmıştır:

16 Mahmud Cevad, *Maârif-i Umumiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraâtı*, İstanbul 1338, s. 207.

17 Şibli Numani, *Anadolu, Suriye ve Mısır Seyahatnâmesi*, çev. Yusuf Karaca, İstanbul 2002, s. 95.

18 İsmail E. Erünsal, *Kütüphanecilikle ilgili Osmanlıca Metinler ve Belgeler II*, İstanbul 1990, s. 447.

... Ancak şu günlerde kütüphanelere mürâcaat iden erbâb-ı mutâla'anın vuku' bulan şikâyâtına ve bi't-teftîş idarece sâbit olan ahvâle nazaran kütüphanelerin i'tiyâd-ı kadîmi vechile vakit ve zamanıyla açılmadığı gibi bazısının dahi mesdûd oldukları anlaşılmış ve bu da şart-ı vâkıf hilâfına olarak îfâ-yı vazifedeki tekâsülden ileri geldigi cihetiyle gayr-ı câ'iz olup şikâyâtın tevâlisine sükût ile mukabele idâre-i hâzıra-i meşrûtiyetle kâbil-i te'lîf olamayacağı tabî'î bulunmuş olmağla ba'de'z-în ber-mûceb-i şart-ı vâkıf kütüphanelerin vakit ve zamânıyla küşâdıyla îfâ-yı vazife-i müvekkeleye i'tinâ ve dikkat olunması siyâkında işbu beyân-nâme tastîr kılındı.[19]

Bilumum kütüphanelere yazılan bu tamimin kütüphanelerin düzenli açılmasını te'min edemediğini ve kütüphaneler müfettişliğinin de vakıf kütüphanelerinin personelinin yetersiz maaş gibi bazı problemlerini yavaş yavaş tespit edip ancak bu problemleri çözemediği için yapabildiğiyle iktifâ yoluna gittiğini görüyoruz. Mesela kütüphaneler ser-müfettişliğinden Meclis-i Kebîr-i Ma'ârif'e gönderilen bir yazıyla kütüphanelerin salı ve cuma olan tatil günlerinin, memurların kütüphanelerden istifade edebilmeleri için sadece Salı gününe inhisar ettirilmesi ve üç aylarda kütüphanelerin açık bulundurulması için tedbirler alınması istenilmişse de bu yazıya, bunun yapılmasının her şeyden önce hâfız-ı kütüblerin maaşlarının artırılmasını gerektireceği ve bunun da mümkün olamayacağı belirtilerek olumsuz cevap verilmiştir.[20]

Kütüphaneler Müfettişliği'nden Meclis-i Ma'ârif Riyâseti'ne gönderilmek üzere hazırlanan 4 Eylül 1325 (17 Eylül 1909) tarihli yazıda bu durum açıkça görülmektedir:

Ma'âşları esasen cüz'iyâtdan ibâret olan ve en ziyâde medrese-nişîn talebe-i ulûma mürâcaatgâh bulunan ba'zı kütüphaneler hâfız-ı kütüblerinin Ramazân-ı şerîfe münâsebetiyle kütüphaneyi

19 BOA. MF. KTU. 2/49.

20 BOA. MF. KTU. Dosya 4, Evrak 119.

sed ve bend iderek erzâk-ı mukadderelerini celb ve cem' itmek üzere taşraya gitmekde olduklarına nazar-ı müsâmaha ile bakılır ise de, Ayasofya, Es'ad Efendi, Köprülü-zâde, Nur-ı Osmâniye, Lâleli, Ragıb Paşa, Âtıf Efendi, Âşir Efendi, Hamidiye, Yeni Cami, Süleymaniye ve Aksaray en mühim ve umûma ziyâretgâh olan kütüphanelerimizden olduğu gibi hâfız-ı kütüblerinin ma'âşât-ı muhasseseleri de bi'n-nisbe hadd-i kifâyede olduğuna ve Ramazân-ı ğufrân-nişânda erbâb-ı mutâla'a ve mürâcaatın tekessür idecegi mevâdd-ı mücerrebeden bulunduğuna mebnî sâlifü'z-zikr kütüphanelerin Ramazân-ı şerîfde dahi küşâd idilmesi hey'et-i 'âcizânemizce tensîb idilmiş olduğundan mezkûr kütüphaneler hâfız-ı kütüblerine ol vechile teblîğât îfâ idilmek üzere keyfiyet taht-ı karara alınması zımnında işbu müzekkire Meclis-i Kebîr-i Ma'ârif Riyâset-i 'aliyyesine takdîm kılındı.[21]

Kütüphaneler Müfettişliği'nin yukarıdaki yazışmadan da açıkça görüleceği gibi, birinci önceliği müstakil binalarda faaliyet gösteren zengin vakıflara sahip büyük kütüphaneleri açık tutmaktır. Temmuz 1325/Temmuz-Ağustos 1909 tarihli bir raporda İstanbul'da mevcut bu tür kütüphanelerden 16'sının açık olduğu bildirilmektedir.[22] Küçük koleksiyonlara sahip ve bazı mescid ve medreselerde kurulmuş kütüphanelerin düzenli olarak işler hâle getirilmesinin önünde mevcut engeller aşılamaz görüldüğünden, Kütüphaneler Müfettişliği böyle bir yola girmiş; mescid ve medreselerde kurulmuş kütüphanelerin mevcut durumlarını tespitten ileri bir çalışmaya gidememiştir. 1325 (1909) tarihinde yapılan bir yazışmada görevi belirtilmeyen; ancak diğer bazı yazışmalarından kütüphaneler müfettişi olduğu anlaşılan Mahmud Bey'in raporuna göre[23] İstanbul'da bu tarihte şu kütüphaneler kapalı bulunmaktadır:

1. Balat Cami-i şerifi derûnunda Ferruh Kethüda Kütüphanesi.

21 BOA. MF. KTU. 4/44.
22 BOA. MF. KTU. 4/120.
23 BOA. MF. KTU. 3/22.

2. Ayasofya Cami-i şerifi dahilinde Cihân Bey Kütüphanesi.
3. Ayasofya Cami-i şerifi dahilinde Şeyhülislâm Sa'deddin Efendi Kütüphanesi, kebîr dolap.
4. Ayasofya Cami-i şerifi dahilinde Şeyhülislâm Es'ad Efendi Kütüphanesi, kebîr dolap.
5. Ayasofya Cami-i şerifi dahilinde Fâtıma Hatun Kütüphanesi, kebîr dolap.
6. Ayasofya'da Yeni Medrese derûnunda Sıbğatullah Efendi Kütüphanesi.
7. Saraçhanebaşı'nda Dülgerzâde Medresesi hâricinde Kethüda Sa'îd Efendi Kütüphanesi.
8. Monlâ Gürânî'de medrese derûnunda Ser-etibba Ömer ve Şeyhülislâm İsmail Âsım ve Zeyne'l-âbidîn Efendiler Kütüphanesi.
9. Şehzâdebaşı'nda Vezneciler'de Kuyucu Murad Paşa Kütüphanesi.
10. Şeyh Vefâ Türbesi'nde kendi nâmına olan kütüphane.
11. Üsküdar'da Aziz Mahmud Efendi Kütüphanesi.
12. Fâtih civarında Emîr Buhârî Tekyesi Kütüphanesi.

Bazılarının koleksiyonları günümüze ulaşmayan bu kütüphaneler için Kütüphaneler Müfettişliği'nin yaptığı tek şeyin Meclis-i Kebîr-i Ma'ârif Riyâseti'nden Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'ne bu kütüphanelerin kitaplarının sayımının yapılması; dolap ve binalarının yenilenmesi için bir yazı yazılması için istekte bulunmak olduğu görülmektedir.[24] Mahmud Bey'in Maârif Nezâreti'ne yazdığı 22 Eylül 1325 (5 Ekim 1909) tarihli bir rapordan öğrendiğimize göre kütüphanelerin açık tutulması için yapılan bu teşebbüslerden de pek olumlu bir netice elde edilememiştir.[25] 1 Mayıs 1327 (14

24 BOA. MF. KTU. 3/22.

25 "Zâten kütüphaneler ancak günde bir-iki saat kadar açılabilüp kış vaktinde teshîn ve giceleri tenvîr edilemediğinden garaz ve maksad-ı vâkıf ki millete ta'lîm ve neşr-i 'ulûmdan ibâretdür şimdiki hâlde ma'a't-te'essüf hâsıl olma-

Mayıs 1911) tarihinde hâfız-ı kütüplere gönderilen bir tamimle "velev bir kimse gelmese dahi" kütüphanelerin her gün 5-6 saat açık tutulması gerektiği bildirilmiştir.[26] 16 Mayıs 1327 (29 Mayıs 1911) tarihinde İstanbul valiliğinden de Maârif Nezâreti'ne bir yazı gönderilerek kütüphanelerin "açık bulundurulacakları evkâtın ahâlice malum olmak üzere gazeteler ile ilânının" istenildiği görülmektedir.[27]

Öyle anlaşılıyor ki sur içinde mevcut büyük kütüphanelerin açık tutulabilmesi için yapılan teşebbüslerden bir dereceye kadar olumlu sonuç alınabilmişse de,[28] küçük koleksiyonlara sahip diğer vakıf kütüphanelerinin bu problemi, çeşitli sebeblerden dolayı köklü bir çözüm bulunamadığı için, imparatorluğun yıkılışına kadar sürmüştür.[29]

Bazı belgelerden anlaşıldığına göre kütüphanelerin düzenli olarak açılamaması hâfız-ı kütüplerin yeterli ücret alamadıkları

---

dığına mebnî...". Bkz. BOA. MF. KTU. 5/5. 1908 Yılında İstanbul'da bulunan H. G. Dwight, Feyzullah Efendi kütüphanesinden bahsederken benzer bir uslubla bu kütüphanenin hâfız-ı kütübünün vaktini Fâtih Camii avlusundaki kitapçı dükkanında geçirdiğini söyler. (*Constantinople Old and New*, London 1915, 70-71). Ahmed Zeki Paşa da İstanbul kütüphaneleri hakkında yazdığı Teşrin-i sânî 1909 tarihli raporunda bu konuya değinmekte ve yazdıklarından bu tarihte de vakıf kütüphanelerinin okuyucuya açık tutulmasında bir gelişme olmadığı anlaşılmaktadır:

... Daha mühim bir cihet vardır ki, o da hâfız-ı kütüp himmet edip de kütüphaneyi açmağa ikdam ettiği surette öğleden sonra açıp ikindiden evvel kapamasıdır. Kütüphaneyi küşâd ettiği günler ise nadirdir. Kütüphanenin hâfız-ı kütübün keyfine tâbi' olarak bu suretle arada sırada bir açılıp müddet-i kalile küşâde bulunması erbâb-ı mürâcaata hiçbir istifade te'min edemez.". (İsmail E. Erünsal, *Kütüphanecilikle ilgili Osmanlıca Metinler ve Belgeler I*, İstanbul 1982, s. 330-331).

26 BOA. MF. KTU. 7/71.

27 BOA. MF. KTU. 7/85, Lef 1.

28 Kütüphaneler müfettişlerinden Âsım Efendi 2 Teşrinisânî 1327 (15 Kasım 1911) tarihli raporunda yaptığı teftişin sonucunu şöyle bildirmektedir: "Emr-i âlîleri mucebince Ayasofya, Es'ad Efendi, Beşir Ağa, Hamidiye, Yeni Cami ve Âşir Efendi kütüphanelerine gittim. Cümlesi erbâb-ı mutala'aya küşâdedür...". Bkz. BOA. MF. KTU. 8/90.

29 BOA. MF. KTU. 8/104; 7/71.

için görevlerini ihmal edip başka işlerle uğraşmalarından kaynaklanmaktadır. Kütüphane personelinin yeterli ücret alamaması vakıf sistemi içinde enflasyonla mücadele için gerekli yolların bulunmasındaki güçlükten kaynaklanmaktaydı. Sultanların vakıfları dışındaki diğer vakıflarda vakıf kurucusunun personel için tayin ettiği ücreti değiştirmek pek mümkün olamamaktaydı. Zengin ailelerin kurdukları vakıflarda zaman zaman diğer âile ferdlerinin yaptıkları ek vakıflarla personelin durumunu biraz iyileştirmek mümkün olabilmişse de gittikçe kötüleşen ekonomik şartlar bu tür tedbirleri de güçleştirmiştir. Bu konudaki diğer uygulama ise personele ek iş karşılığı ek ücret sağlamaktı.[30] Zamanla bu uygulama da kütüphane personelinin kendi işlerini ihmal etmesine, hatta zamanla da bütün vakitlerini kütüphane dışında kurdukları işlere sarf etmelerine yol açmıştır. Evkaf Nezâreti'nin kuruluşundan sonra (1242/1826) Evkaf nâzırları vakıf personelinin maaşlarındaki düşüklüğü görüp birtakım tedbirler almak istemişlerse de devletin sürekli kötüye giden ekonomik şartları bunu engellemiştir.

İstanbul'daki vakıf kütüphaneleriyle ilgili önemli gözlemleri olan A. Faris Şidyak, vakıf kütüphanelerinin düzenli açılmamasını hâfız-ı kütüblerin 40, hatta 30 kuruş gibi çok düşük aylık ücret almalarına bağlamakta ve bu ücretin kütüphanelerin kuruluşundan beri artırılmadığını söylemekte ve bunun hâfız-ı kütübler için geçerli bir mazeret olduğunu şöyle belirtmektedir:

> Kütüphanecilerin görevlerini düzenli olarak yapmamaları için meşru bir mazeretleri vardır; bir ekmek alamayacak bir ücret için bütün zamanlarını kütüphanede geçirmelerini beklemek haksızlık olacaktır.[31]

30 İsmail E. Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II, Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, Ankara 1988, s. 145-148.

31 Roper, a.g.m. s. 243.

Vakıf kütüphaneleriyle ilgili olarak kaleme alınan hemen hemen bütün yazılarda hâfız-ı kütüblerin ücretlerinin yetersiz olduğundan bahsedilir.[32] Ancak kütüphanelerin mali bakımdan bağlı oldukları Evkaf Nezâreti'nin bu yetersizliğe karşı bir tedbir getirecek mali gücü olmadığı anlaşılmaktadır. 24 Eylül 1300 (6 Ekim 1884) tarihinde Maârif Nezâreti'nden Sadaret'e vakıf kütüphanelerinin problemleriyle ilgili olarak yazılan bir yazıda bu durum "bi'd-defeât Evkâf-ı Hümâyûn Nezâret-i Celîlesine yazılmış ise de oraca olan muzayaka dahi husûl-i matlaba mâni' olagelmektedir" şeklinde ifade edilmiştir.[33]

Vakıf kütüphanelerinin İstanbul'un çeşitli semtlerine dağılmış olması, bu kütüphanelerden istifadeyi güçleştirmekteydi. 1278 (1861) yılında İstanbul'a gelip Arapça yazmalar üzerinde çalışmalar yapan Ahmed Faris eş-Şidyak'ın en önemli şikâyeti bu kütüphanelerin şehrin muhtelif bölgelerine dağılmış olmasından dolayı bakım ve kontrollerinin gereği gibi yapılamadığı ve araştırmacıların gereksiz yere zaman ve enerji harcamalarıydı. II. Abdülhamid döneminde bu meseleye çözüm getirmek için bazı teşebbüslerde bulunulmuştur. Bu hususta bahseden 4 Teşrîn-i sânî 1320 (17 Kasım 1904) tarihli bir belge "Ale'l-umum

32 Başbakanlık Arşivi'nde bulunan 4 Teşrinisânî 1320 (17 Kasım 1904) tarihli yazıda bu konuya şöyle temas edilmektedir:

Bu kütüphanelerden bazılarının vazifeli hâfız-ı kütübü olup diğerlerinin hâfız-ı kütübü yoktur. Faraza Çarşanba'daki Yeni Medrese derunundaki kütüphanenin hâfız-ı kütübü vazifesi yirmi paradan ibarettir. Medresenin bevvâbı bazen hâfız-ı kütüblük vazifesini icrâ ediyor. Esef olunur ki aynı hal bazen selâtin-i izâm hazerâtı cevâmi'-i şerîfesi derunundaki kütüphanelerde de görülmektedir. Mesela Şehzâde Cami-i Şerifi derunundaki beş-altı yüz cildi hâvi kütüphanenin iki hâfız-ı kütübü olup birincisinin vazifesi altmış para, digerinin elli paradan ibaret imiş. Kütüphaneye müracaat eden yoktur. Sultan Ahmed Cami-i Şerifi derununda birçok mesâhif-i şerîfe ve kütüb-i nefîseyi hâvî bir dolap mevcud olup hâfız-ı kütübün vazifesi altı kuruştan ibarettir. İşte böyle altmış para veya altı kuruş ile hiç kimsenin hâfız-ı kütüblük hizmetini ifa etmeyecegi bedîhiyyâttan olduğundan mezkûr kütüphaneler de daima kapalı kalır. BOA. MF. KTU. 1/39.

33 BOA. YA. Res. 25/36.

kütüphanelerin hali teessüf olunacak râddededir. Bu hâle sür'at-i mümkine ile nihâyet verilmez ise elli-altmış bin kütüb-i nefîse ve nâdirenin ziyâ'ı muhakkakdır" cümleleriyle başlamakta ve şu tavsiyeyle sona ermektedir:

> Hülâsa kütüphanelerin kâffesi ayrı ayrı salonlarda bulunmak ve vâkıflarının isimlerini taşımak üzere bir bina dahilinde toplanılarak ve bir müdir-i mes'ule tevdî olunması.... Büyük kütüphanelerin bir araya cem'i şimdilik kabil olamadığı takdirde hiç olmaz ise bazı cevâmi'-i şerîfe derûnunda, türbelerde, mahzenlerde, kat'iyyen açılmayan sandık ve dolaplarda çürümekte bulunan kitapların toplatdırılması lâ-büddür.[34]

Kütüphaneler müfettişlerinden Mahmud Bey'in bu probleme farklı bir çözüm getirmeye çalıştığını ve şöyle bir teklifte bulunduğunu görmekteyiz:

> Şöyle ki Yeni Cami, Sultan Ahmed ve Fâtih Cami-i şeriflerinin iç havlularındaki direkli kubbe altlarının havluya nâzır olan açık tarafları demir parmaklık ve içeri tarafları da câmekânlar ile muhâfaza olundukdan sonra Dersa'âdet kütüphaneleri civârları i'tibârıyla bi't-tevhîd her vâkıfın eserleri isimleri üzerlerinde yazılı olarak ayrı ayrı muhkem dolablar içinde oralara naklolunur ve yalnız Aksaray taraflarının kütüphaneden mahrûm kalmaması içün gâyet dil-nişîn ve fennî bir sûretde inşa edilmiş olup biraz ta'mîre muhtâc olan Râgıb Paşa Kütüphanesi de bi't-ta'mîr o civâr içün merkez ittihâz ve Bâyezid'deki Kütüphane-i Umûmî hâlî üzre ibkâ ile binâsı gâyet muhkem ve oldukça vâsi' bulunan Nûr-ı Osmâniye Kütüphanesi âsâr-ı müteberrike ve nefîseye tahsîs edilüp Eyüb'te Şehîd Mehmed Paşa Kütüphanesi'nde Tophâne'de Kılıç Ali Paşa Kütüphanesi'yle Üsküdar'da Atlama Taşı'nda Selim Ağa Kütüphanesi'nde o civârlar kütüphaneleri cem' ve tevhîd kılınur ise maksadın tamâmen hâsıl olacağı kaviyyen ümîd edilmekdedir.

34 BOA. H. HMD. 1322 (9.1)..

Ol bâbda emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir. Fî 22 Eylül, sene 325 [5 Ekim 1909].[35]

Maârif Nezâreti'nden Mahmud Bey'in bu teklifine "cevâmi'-i şerîfe havlılarında kütüphâneler te'sîs ve inşası ise şâyân-ı te'emmül ve tedkîk mevâddan olup bu cihet ayruca meclisce mevki'-i tezekküre konulacağı" şeklinde bir cevap verilmiştir.

Vakıf kütüphanelerinin idaresinin layıkı şekilde yerine getirilebilmesi için Tanzimat'tan sonra başlayan arayışlar II. Abdülhamid döneminde de sürmüştür. Bu da malesef zaman zaman kütüphanelerin idaresinde iki başlılığa yol açmıştır. Evkaf Nezâreti'nin teşkilinden ve daha sonra da diğer nazâretlerle birlikte Maârif Nezareti'nin kurulmasından sonra kütüphanelerin personel ve bina giderleri Evkaf Nezâreti tarafından karşılanmakta, teftiş görevi ise Maârif Nezâreti'nce yerine getirilmekteydi. Daha sonraki tarihlerde çıkarılan talimât ve nizâmnâmelerle[36] Maârif Nezâretinin yetki sınırları teftiş yanında kütüphane personelinin seçimi ve tayinini ve koleksiyonların kataloglanmasını da içine alacak derecede genişletilmiştir. Vakıf kütüphanelerinin çalışmasından şikâyet eden bir gazete yazısında bu ikili sorumluluk "Maârif ve Evkaf-ı Hümâyûn Nezâret-i celîlelerinin vezâif-i mahsusa ve tabî'iyyesinden olduğuna" ve "... kütüphaneler içün bir nizâm-ı mahsus yapılıp tenbîhât-ı mahsusa ile hâfızlarına verildikten sonra cümlesinin üzerine bir nâzır-ı umumî ta'yin buyurulması Maârif ve Evkaf-ı Hümâyûn nezâret-i celîlelerinin nazar-ı dikkat ve merhametlerine arz olunur" şeklinde ifade edilmektedir.[37] 1 Kânûn-ı evvel 1312 (13 Aralık 1896) tarihli "Vilâyât-ı şâhâne Maârif Müdürlerinin Vezâifini Mübeyyin Ta'limât"ta kütüphanelere yapılacak hâfız-ı kütüb tayinlerinin ve kütüphanelerin idaresinin maârif idaresinin sorumluluğunda olduğu belirtilmiştir.[38] Ancak

35 BOA. MF. KTU. Dosya 5, Evrak 15.

36 BOA. Y. A. Res. 25/36.

37 *Basiret*, no. 1446, s. 1, sütun 2-4 (31 Kânûn-ı sânî 1290/12 Şubat 1875).

38 *Düstur*, Birinci Tertib, c. 7, Ankara 1941, s. 129.

12 Kânun-ı sânî 1316 (25 Ocak 1901) tarihinde Evkaf Nâzırı Abdullah Galib Paşa'nın Bâb-ı Âli'ye gönderdiği bir rapordan bu tarihte "kütüphanelerin bundan böyle teftiş ve tanzim-i umûr-ı idarelerinin Evkaf-ı Hümâyûn Nezâreti'ne rabt ve ilhakı emr ü ferman buyurulduğu" anlaşılmaktadır.[39] Abdullah Galib Paşa bu raporunda vakıf kütüphanelerinin düzenli işleyebilmesinin sağlanması için "bi'l-cümle kütüphanelerin Evkaf-ı Hümâyûn Nezâreti'ne bağlanması" gerektiğine işaret etmekte ve Evkaf Nezâreti'nin bu işi gereği gibi yürütebilmesi için gerekli olan kadroyu ve yapılacak işleri sıralamaktadır. [40]

4 Teşrinisânî 1320 (17 Kasım 1904) tarihli bir rapordan anlaşıldığına göre bir süre devam eden bu ikili sorumluluk,[41] kütüphanelerin düzenli işlemesi bakımından önemli bir mahzur oluşturmuştur:

> ... Kütüphanelerin bu hâl-i esef-iştimâle dûçâr olmalarına sebeb-i müstakil usûl-i idareleridir. Çünki bir cihetten vakfiyetleri hasebiyle hâfız-ı kütüblerinin vazifeleri, binalarının ta'mirâtı, kitaplarının teclid ve ta'miri ve sâ'ir kâffe-i mesârifi Evkâf-ı Hümâyûn Nezâret-i celîlesine ait ve teftiş ve nezâret cihetinden Ma'ârif Nezâret-i celîlesine tâbi' olmağla her hangi bir sebebe mebni bir kütüphane ta'mir iktizâ ettiği halde evkâf nezâreti mezkûr tamiri icrâ edinceye kadar kütüphane mesdûd kalacağından

39 BOA. Y. MTV. 211/5.

40 Bu raporun muhtevası için bkz. İsmail E. Erünsal, "Tanzimat Sonrası Türk Kütüphaneciliği ile İlgili Belgeler", *Osmanlı Araştırmaları*, XXXI, İstanbul 2007, s. 229-339.

41 Osman Nuri [Ergin] Tanzimat döneminde yaygın olan kurumlar yönetimindeki bu müşterek idare tarzını şöyle tenkit etmektedir: "Zaten Tanzimat devri ikilik, hatta üçlük ihdâsıyla temâyüz ve eski ile yeniyi bir arada bulundurmakla ma'ruf bir idare tarzıdır. Tanzimat ricâli teceddüd adımlarını daima çekinerek ve sendeleyerek atmışlar ve ondan dolayı hiçbir zaman yenilik yapamamışlardır." "Belediye Teşkilâtı Karşısında İki Müessese", *Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Şehir Emâneti Mecmu'ası*, c. 5, no. 50 (1928), s. 66. Bu ikili sorumluluktan doğan problemleri yansıtan bir belge için bkz. BOA. ŞD. Evkaf 126/4.

Ma'ârif Nezâreti kendisine teveccüh eden teftiş ve nezâreti îfâ edemeyeceği âşikârdır.[42]

Bu mahzuru gidermek için olmalı, Meclis-i Kebir-i Ma'ârif'in 1323 (1907) tarihli bir kararında kütüphanelerin idaresinin tamamen Ma'ârif Nezâreti'ne bırakılması kararlaştırılmış ve bu maksatla nezâret içinde bir birim kurulacağı belirtilmiştir.[43] Teşkil edilen "Kütüphaneler Hey'et-i Teftişiyyesi"nin çalışma esaslarını düzenleyen bir de ta'limat hazırlanmıştır.[44] Yapılan uygulamalardan Maârif Nezâreti'nin hâfız-ı kütüblerin maaşlarına, sayılarının azaltılıp çoğaltılmasına varan ölçüde vakıf kütüphanelerinin idaresine müdahil olduğu ve bir süre bu görevi yürüttüğü anlaşılmaktadır. Maârif Nâzırı Emrullah Efendi, Meclis-i Mebusân'da yaptığı konuşmada vakıf kütüphanelerinden kimin sorumlu olduğu hususunu şu şekilde ifade etmiştir:

Zâten kütüphanelerin idaresi tamamıyla bize aittir. Evkaf tahsisat verir.[45]

Ancak Maârif Nezâreti'nin çabaları da vakıf kütüphanelerinin tanzimi ve idaresinde iyi sonuç vermemiş olmalı ki 2 Rebiülevvel 1327 (24 Mart 1909) tarihinde Evkaf Nâzırlığı'na getirilen Hammâde-zâde Halil Hamdi Paşa, 3 Cemâzielevvel 1327 (23 Mayıs 1909) tarihinde yazdığı bir raporda bu husus hakkında şöyle bir mütalaada bulunmaktadır:

Kütüphanelerin ahîren Ma'ârif Nezâretinin idaresine verildiği anlaşılmış ise de fikr-i âcizânemce bunlar ke-mâ-kân evkafa iâdeten

42 İsmail E. Erünsal, *Kütüphanecilikle İlgili Osmanlıca Metinler ve Belgeler II*, İstanbul 1990, s. 446.

43 Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara 1995, s. 396-397.

44 BOA. MF. KTU. 5/57.

45 *Meclis-i Meb'usânın Yüzsekizinci İctimâ' Zabıtnâmesi*, *Takvi-i Vekayi'* sene 2, no. 544 (18 Mayıs 1326/ 31 Mayıs 1910), s. 2137.

devr ve teslim olunduğu takdirde hem vakıfın âmâline mutâva'at hem de mahv ve nâbûd olmamasına hizmet edilmiş olacaktır.[46]

II. Abdülhamid döneminde vakıf kütüphanelerinin personel düzenini iyileştirmek için de bazı teşebbüslerde bulunulmuştur. Vakıf sisteminde görevlerin ferağ ve kasr-ı yed usulüyle başkalarına devredilebilmeleri ve babadan oğula geçmesi de vakıf kütüphanelerinin çalışma düzenini bozmuştur. Bu şekilde hâfız-ı kütüblük niteliklerine sahip olmayan kimseler kütüphanelerde görev alabildiği gibi bazen de yaşı çok küçük çocuklara babasının ölümü dolayısıyla bu görev verilebilmekteydi. Ancak küçük yaşta bir çocuk bu görevi yerine getiremeyeceğinden genellikle kütüphane hizmetlerini belli bir ücret karşılığında tayin ettikleri vekiller vasıtasıyla yürütmekteydiler. Kendilerine babalarından hâfız-ı kütüblük görevi kalan ancak başka görevleri veya işleri olan bazı kimseler de yine hâfız-ı kütüblük görevini yerine getirebilmek için vekiller tayin etmekteydiler. XVIII. asırdan itibaren bu uygulamanın kütüphaneler için zararlı sonuçlar doğurduğu fark edilmiş ve birçok kütüphane kurucusu vakfiyelerinde görevin başkalarına devr edilmesini yasaklayan maddeler koymuşlarsa da vakıf teşkilatı içinde köklü bir geleneğe sahip olan babadan oğula görev devrini tamamen yasaklayamamış; ancak bazı şartlara bağlamışlardır.

II. Abdülhamid döneminde Maârif Nezâreti'nin hâfız-ı kütüblük görevine tayin işlemini kontrol altına almaya çalıştığı görülmektedir. Maârif Nezâreti'nden sadarete yazılan bir yazıda mevcut uygulamanın doğurduğu zararlar açık bir şekilde ortaya konulmaktadır:[47]

---

46 *Evkaf Nâzırı Hammâdezâde Halil Hamdi Paşa tarafından evkaf hakkında sadarete takdim edilen lâyiha suretidir*, İstanbul, t.y. s. 37.

47 BOA. Şura-yı Devlet 209/9. Başbakanlık Arşivi'nde hâfız-ı kütüblerin seçimi için yapılan imtihanlarla ilgili bazı belgeler bulunmaktadır. Bu belgelerden anlaşıldığına göre hâfız-ı kütüb adaylarına Arapça ve Farsça bazı beyitler verilmiş ve bunların doğru okunuşlarının tesbitiyle tercümeleri istenmiştir.

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki;

Der-saâdet'de bulunan kütüphaneler hâfız-ı kütüblük cihetlerinin bazıları zî-rütbe ve me'mûrîn olanlarla esnâf ve hademe misillü nâ-ehiller uhdelerinde bulunduğundan dolayı sâhib-i cihetleri bi'z-zât îfâ-yı hizmet etmeyüp bir takim câhil ve bî-vukuf vekiller vasıtasıyla idare ettirmekte ve bu vekiller dahi sâhib-i cihetlerden şehrî cüz'î ücret alageldiklerinden nâşî kütüphaneleri vakt ve zamanıyla açmamakta ve kitapların hüsn-i muhafazasına bakmamakta olduklarından ashâb-ı hayrâtın vakf eyledikleri birtakım kütüb-i nefîse harab olmakta ve ara-sıra dahi zâyiât vuku bulmaktadır.

Yazının devamında bu hususun Meclis-i Maârif'te görüşüldüğü ve durumun düzeltilebilmesi için bazı teklifler oluşturulduğu belirtilmektedir: Her şeyden önce vekil yoluyla hâfız-ı kütüblük görevinin yasaklanması ve kendilerine görev intikal eden kişiler bu göreve liyakatli iseler göreve devam etmeleri, değillerse görevi bırakmaları. Bu görevi kasr-ı yed yoluyla yani bir ücret karşılığı elde edenler ise bu görevi ehliyeti ve liyakati Maârifçe kabul edilen kişilere devr etmeleri.[48] Aynı yazıda hâlen hâfız-ı kütüblük görevini ifa eden kimselerin ehliyetini tesbit için ne yapılması gerektiği açıklandıktan sonra kütüphanelerin ıslahı maksadıyla yapılabilecek bazı düzenlemelere işaret edilmektedir:

Ve bi'z-zât îfâ-yı hizmet etmekde olanların dahi bi'l-muâyene kütüb-i mevcûdenin hangi lisan ve fenden olduğu ve kaç nu-

İmtihanda ayrıca basit toplama ve çıkarma işlemleri sorulmuştur. Bir örnek için bkz. BOA. MF. KTU. Dosya 5, no. 100.

48 4 Kânûn-ı evvel 1326 (17 Aralık 1910) tarihli Kütüphaneler Ser-müfettişliği'ne ait bir belgede Mesih Paşa Camii'ndeki kütüphanenin hâfız-ı kütübü olan Mehmed Kâzım Efendi, bu görevi Şeyh Abbas Efendi'ye kas-ı yed yoluyla devr edeceğini belirtince "mûmâ-ileyh hakkında lâzım gelen tahkikat icrâ olunarak bu hizmete kifâyeti olduğu ve müstakimü'l-etvâr ve hüsn-i ahlak ashâbından olduğu mahallesi hey'et-i ihtiyariyyesi tarafından verilen ilmühaber mündericatından anlaşılmış olmağla cihet-i mezkûrenin mumâ-ileyh Şeyh Abbas Efendi'ye tevcihi münâsib olacağı" kanaatine varılmıştır denilmektedir. BOA. MF. KTU. Dosya 6, no. 96.

maralı bulunduğu bilebilmek içün hiç olmazsa mukaddimât-ı Arabiyye ve Farisiyyeye vakıf ve Türkçe okur yazar oldukları tebeyyün edenlerin ibkasıyla bu mertebede iktidarı hâiz olmayanların dahi bi't-tedric tashih ve taslihi ve kütüphanelerin hâfız-ı kütüb ve bevvâb ve ferrâş ve mustahfız namlarıyla ve nâm-ı âharla müteaddid me'mur ve hademesi olduğu halde bunlardan bir-ikisi îfâ-yı hizmet edip kusurları kütüphanelerin semtine bile uğramadıklarından ve zaten luzumları da olmadığından bu misillü luzumsuzların ve hisse-i münkasemlerin tevcih-i cihât nizâmnâmesinde mastur olduğu üzre yekdigerine zam ve ilâvesi zikr olunan kütüphanelerin ıslahına ... medâr olacağı...[49]

Sadaret'in 5 Zilhicce 1301 (26 Eylül 1884) tarihli yazısına Maârif Nezâreti tarafından 16 Zilhicce 1301 (7 Ekim 1884) tarihli cevapta yine bu konuya temas edilmekte ve hâfız-ı kütüpler hakkında takdim edilen ve icrâya konulan nizâmnamenin bu problemin çözümünde yararlı olduğu belirtilmektedir:

... Hâfız-ı kütüblerin birtakımı ashâb-ı rütbeden ve bir çoğu dahi nâ-ehil kesândan olmasıyla yerlerine münasebetli ve münasebetsiz birer vekil tayin edip kendüleri îfâ-yı hizmet itmemekte ve vekilleri ise devâm ve îfâ-yı vazifeye ihtimam idememekte oldukları misillü ... binâen aleyh hâfız-ı kütübler hakkında takdim olunan nizâmnâme mevki-i icrâya vaz' ile işin esası te'min olunmasıyla ...[50]

Bu yazılarda bahis mevzuu olan nizâmnâme, Başbakanlık Arşivi, Şura-yı Devlet 568 no.daki "Sıbyân mektebleri muallim ve halifelikleriyle hâfız-ı kütüblük ve ferrâşlık ve bevvâblık cihet-

49 Bu tür bir uygulamanın Kılıç Ali Paşa Kütüphanesinde şu şekilde yapıldığını görmekteyiz:

Debbağ-zâde İbrahim Efendi der-Kılıç Ali

Dört aded hâfız-ı kütüblük cihetinin vazife-i şehriyesi pek cüz'î olmasına nazaran ikiye hasr ile birine Hilmi Efendi ve ikincisine Yusuf Âgâh Efendi ba-i'timadnâme ta'yin olunduğuna dâir ilm ü haber virildi. Fi 5 Safer 1213 [19 Temmuz 1798]. VGMA. 6, s. 656.

50 BOA. YA. Res. 25/36.

lerine dâ'ir nizâmnâme" başlığını taşıyan nizâmnâme olmalıdır. Hâfız-ı kütüblerin nitelikleri, seçimleri ve tayinleri gibi hususlar yanında gerekli özellikleri taşımayan hâfız-ı kütüblerin ve vekillerinin tasfiyesi konusunu da ele alan bu nizâmnâmenin ne derecede ciddiyetle uygulanabildiği konusunda bir bilgiye sahip değiliz. Ancak devletin son günlerine kadar bu konuda gündeme gelen tenkitler pek de başarılı olunamadığını göstermektedir.

Diğer taraftan II. Abdülhamid döneminde, önceki dönemlerde olduğu gibi, İstanbul'da ve imparatorluğun diğer şehirlerinde vakıf kütüphanelerinin kurulmasına yönelik çalışmaların devam ettiğini görmekteyiz. İstanbul dışında kurulan kütüphaneler arasında Ziya Bey'in Sivas'ta (1324/1908)[51] kurduğu kütüphane mimarisi ve kitap sayısıyla, Halil ve İbrahim kardeşlerin Vidin'deki kütüphaneleri (1312/1896) kuruluş yeri ve farklı koleksiyonuyla, Gümüşhanevî Ahmed Ziyâeddin Efendi'nin muhtelif şehirlerde kurduğu kütüphaneler ise diğer vakıf kütüphanelerinden farklı olan işleyişleri ile dikkati çekmektedir. Ziya Bey'in Sivas'ta yaptırdığı kütüphanede 3.000 kitap bulunmaktaydı.[52] Vidin'in önde gelen tüccarlarından Ahmet Bey'in oğulları olan Halil ve İbrahim Efendiler ticaret maksadıyla gittikleri çeşitli Avrupa ülkelerinde gördüklerinin etkisiyle bulundukları şehirde "Şefkat Kıraathanesi" adını verdikleri bir kütüphane kurmuşlar ve bu kütüphaneye siyasi gazeteler, tarih kitapları, medeni ve milletlerarası hukuk, ekonomi, matematik, kimya ve madencilikle ilgili eserlerden oluşan bir koleksiyon vakfetmişlerdir.[53]

---

51 Ö. Soysal, *Türk Kütüphaneciliği* VI, s. 240-247; Abdullah Altun, "Ziya Bey Kütüphanesi ve Yusuf Ziya Başara", *Sultanşehir*, c. I/2 (Sivas 2007), s. 86-89; H. Sibel Çetinkaya, *Anadoludaki Türk Kütüphaneleri (İstanbul Dışındaki), Anadolu Selçuklu Döneminden Cumhuriyet Dönemine Kadar*, Basılmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi 2006, s. 473-482.

52 Çavdar, a.g.t. s. 26.

53 Hüseyin Memişoğlu, "Bulgaristan'ın Vidin Şehrinde Halil ve İbrahim İkiz Kardeşlerin Kurdukları Kültür Vakfı ve Onun Şefkat Kıraathanesi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, no. 169 (2007), s. 4.

Ünlü bir Nakşibendi şeyhi olan Gümüşhanevî Ahmed Ziyaeddin Efendi 1277-1302 (1861-1886) yılları arasında Of,[54] Rize,[55] Kastamonu[56] ve Bayburt[57] gibi şehirlerde kurduğu kütüphanelere klasik İslâmî ilimlere dair eserlerden oluşan koleksiyonlar, İstanbul'da Fatma Sultan Camii yanında kurduğu Gümüşhaneli Dergâhı'na da 1303 (1887) tarihinde düzenlediği vakfiyesiyle kendi matbaasında bastırdığı kitaplardan binlercesini vakfetmiştir.[58] Vakfiyeden öğrendiğimize göre bu kütüphanede 8365 cilt *Râmuzu'l-Ehâdîs* şerhi, 1564 cilt *Râmûzu'l-Hadîs* metni, 1464 cilt *Menâsik*, 719 cilt *Ğarâ'ibü'l-Hadis* şerhi v.s.'den oluşan toplam 18.580 cilt bulunmaktaydı. Vakfın mütevellisi her sene yapılacak derslerde "kütüb-i mezkûreyi evvelâ tüllâba kırâ'at ve tashîh itdürüp ehliyeti indinde sâbit olur ise ba'de'l-icâze i'tâ eyleyecekti."

Tanzimat sonrasında imparatorluğun İstanbul dışındaki şehirlerinde özellikle de müstakil binaya sahip vakıf kütüphaneleri kurma çalışmalarında bir gelişme olduğu görülmektedir. Çeşitli şehirlerde küçük koleksiyonlara sahip birçok müstakil kütüphane kurulmuştur.[59] Bu dönemde İstanbul dışında daha ziyade medrese öğrencilerinin kitap ihtiyacını karşılamak üzere kurulan kütüphanelerin, birkaç istisnasıyla, koleksiyonlarındaki kitap sayısı 50-500 arasında değişmektedir.[60] İmparatorluğun çeşitli

54 VGMA. 587, s. 62; VGMA. 590, s. 44. Adnan Cora, "Gümüşhaneli Hacı Ahmed Ziyâeddin Efendi'nin Of (Uğurlu)'da Kurduğu Kütüphane", *Karadeniz Tarihi Sempozyumu (25-26 Mayıs 2005)*, c. I, Trabzon 2007, s. 505-513; Ö. Soysal, *Türk Kütüphaneciliği* VI, s. 148-150.

55 VGMA. 590, s. 35-37.

56 Kastamonu ŞS. 121, s. 13-16.

57 VGMA. 587, s. 63.

58 ŞS. Ahi Çelebi no. 480, s. 56.

59 Çeşitli örnekler için bkz. Ö. Soysal, *Türk Kütüphaneciliği* V ve VI; H. Sibel Çetinkaya, *Anadolu'daki Türk Kütüphaneleri (İstanbul Dışındaki), Anadolu Selçuklu Döneminden Cumhuriyet Dönemine Kadar*, Basılmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi 2006, s. 299-502.

60 Bu kütüphanelerin bir listesi için bkz. Emsem s. 28-35; Naci Alaybeyli, "1910'da Osmanlı Kütüphaneleri", *Müteferrika*, no. 25 (İstanbul 2004), s. 37- 50; Çavdar, a.g.t. s. 3-28.

bölgelerine dağılmış, 200 üzerinde kitap ihtiva eden bu özellikteki vakıf kütüphanelerinden bazıları şunlardır:

Bursa'da Orhan Camii'nde Said Paşa (1294/1877),[61] Emir Sultan'da Rifat Bey (1898),[62] Adana Osmaniye'de Hacı Velî Efendi (1300/1882),[63] Antalya'da müfti Hacı Emin Efendi (1301/1884)[64] ve Ümmü Gülsüm Hanım (1322/1904),[65] Bolu Gerede'de Duhanîzâde Hacı Hüseyin Efendi (1295/1878),[66] Tavşanlı'da Hacı İbrahim Ağa-Hasan Tahsin (1892),[67] Eğin'de Hacı Ali Bey (1306/1888),[68] Çorum'da Hacı Ahmed Fevzi Efendi (1879)[69] ve Yedi-Sekiz Hasan Paşa (1315/ 1897),[70] Manastır'da Abdülkerim Paşa (1312/1894),[71] İzmir'de Hatuniyye Camii (1882),[72] Bezzaz Hacı Ali Efendi (1886),[73] Salepçioğlu (Kemeraltı Camii Kütüphanesi, 1301/1883)[74] Kilis

61 BOA. MF. KTU. 9/27

62 Mahmut Kanık, *Dört İklimden Esintiler*, Ankara 2004, s. 132.

63 Mustafa Alkan, *Adana'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Adana Sancağı Vakıflarının Analizi*, Basılmamış Doktora Tezi, Gâzi Üniversitesi, Ankara 2004, s. 237.

64 BOA. MF. KTU. 5/94.

65 H. Sibel Çetinkaya, *Anadolu'daki Türk Kütüphaneleri (İstanbul Dışındaki), Anadolu Selçuklu Döneminden Cumhuriyet Dönemine Kadar*, Basılmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi 2006, s. 417-427.

66 Fâtih Erkoçoğlu, "Gerede'de Osmanlı'dan Kalma Vakıflar ve Tarihî Eserler", *Geçmişten Günümüze Gerede Sempozyumu*, Gerede 2000, s. 83; BOA. MF. KTU. 5/94.

67 Şinasi Acar, "Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi: Bozkırda Bir Gülistan", *Antik ve Dekor*, no. 26 (İstanbul 1994), s. 52-55; Şinasi Acar, *Tavşanlı Zeytinoğlu Halk Kütüphanesi*, İstanbul 2007.

68 BOA. MF. KTU. 5/94.

69 Albert Dietrich, "Zur Geschichte einiger Anatolischer Bibliotheken: Afyon, Akşehir, Çorum, Amasya", *Istanbuler Mitteilungen*, c. 17 (1967), s. 309.

70 ŞS. Beşiktaş Mahkemesi 197, s. 4-6. Caminin batı tarafında yaptırılan kârgîr kütüphane 1340/1921 yılında yıktırılmıştır. Bkz. Ali Ilıca, *Belgelerle Çorum Ulucâmi ve Vakıfları*, Ankara 2006, s. 63.

71 BOA. MF. KTU. 5/94.

72 Tuncer Baykara, *İzmir Şehri ve Tarihi*, İzmir 1974, s. 109.

73 Tuncer Baykara, *Aynı eser*, s. 109.

74 Ö. Soysal, *Türk Kütüphaneciliği, Geleneksel Yapıdan Yeniden Yapılanışa*, c. VI, Ankara 1999, s. 177-182; H. Sibel Çetinkaya, *a. g. t.* s. 260-265.

Mevlevîhanesinde Sabuhî Dede (1899),[75] Ürgüp'te Ser-İbrikdar Hüseyin Galip Efendi (1310/1892),[76] Balıkesir'de Ömer Âli Bey (Hamidiye Kütüphanesi, 1317/1901),[77] Girit'te Hanya Mevlevhânesinde Mehmet Şemsettin Efendi (1885),[78] Drama'da Nazif Efendi (1312/1894), Molla Efendi (1312/1894) ve Mahmud Paşa (1312/1894),[79] Koçana'da müfti-i esbak Ebû Bekir Efendi (1313),[80] Çankırı'da Osmanlı Medresesi yanında Zaîm-zâde (1316/1900),[81] ve Çankırı'nın Yapraklı kazasında Mehmed Efendi (Fethiyye Medresesi),[82] Tokat'ta Hacı Hüseyin Efendi (1884)[83] ve Hasan Hüsnü Bey (1883),[84] Urfa'da Halilürrahman (1895),[85] Rize Güneyce'de Şeyh Osman Niyazi Efendi (1315/1897),[86] Kayseri'de Reşîd Âkif Paşa (1323/1905),[87] Uşak'ta Kara Ali (1326/1908),[88] Muham-

75 Yusuf Küçükdağ, "Kilis Mevlevihanesi, Vakıfları ve Vakfiyeleri", *Osmanlı Araştırmaları*, c. XXIV (İstanbul 2004), s. 271-272.

76 Ö. Soysal, *Türk Kütüphaneciliği* II, s. 36; Ö. Soysal, *Türk Kütüphaneciliği* VI, s. 187-194.

77 Nesimi Yazıcı, "Ömer Âli Bey'le İlgili Bazı Değerlendirmeler", *T.T.K. Belleten* c. LXX, no. 258 (2006), s. 624; Ö. Soysal, *Türk Kütüphaneciliği* VI, s. 220-223; H. Sibel Çetinkaya, *a. g. t*, s. 466-472.

78 İsmail Kara, *Hanya/Girit Mevlevihânesi*, İstanbul 2006, s. 67, 110-121.

79 BOA. MF. KTU. 5/94.

80 BOA. MF. KTU. 5/94.

81 BOA. MF. KTU. 1/51; Cahit Aktaş, "Belgeler Işığında Kengırı (Çankırı) Kütüphanelerine Genel Bir Bakış", *Çankırı Araştırmaları* no. 2 (Çankırı, 2007), s. 137.

82 H. Sibel Çetinkaya, *a. g. t.* s. 114-115; Yüksel Arslan, "Çankırı Dârüs-siyade Zâviyesi", *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, no. 2 (Çankırı 2007), s. 47.

83 Halis Cinlioğlu, *Osmanlılar Zamanında Tokat, dördüncü kısım*, Tokat 1973, s. 39-40.

84 Çavdar, a.g.t. s. 23.

85 Mahmut Karakaş, *Cumhuriyet Öncesi Şanlıurfa'da Kültür ve Eğitim*, Ankara 1995, s. 127-129.

86 İsmail Kara, *Gümüşhanevî Halifelerinden Şeyh Osman Niyazi Efendi ve Güneyce Rize'deki Tekkesi*, İstanbul 2004, s. 26-30.

87 H. Sibel Çetinkaya, *a.g. t.* s. 510-515.

88 Kasım İnce, *Uşak'ta Türk Mimarisi*, Isparta 2004, s. 48-49; H. Sibel Çetinkaya, *a. g. t*, s. 428-433.

med Ârif Efendi (Medresetü'l-İrfâniyye-1314/1896)[89] ve Sâfî b. Abdurrahman (1337/1918),[90] Mekke'de Şirvân-zâde Mehmed Rüşdi Paşa,[91] Kalkandelen'de Sabri Bey (1312/1894),[92] Kastamonu'da Seyyid Ahmed Hiçabî (Siyahî) Efendi (Halidiyye Medresesi, 1295/1878),[93] Taşköprü'de Osman Ağa b. İbrahim (1294/1877),[94] Sivas'ta Mor Ali Efendi (Moralı Dergâhı 1301/ 1884),[95] Haleb'de Mahmud Efendi b. Ahmed el-Cezzâr (Câmiü'l-Kebîr, 1314/1896)[96] ve Câmi-i Ahmedî'de Ahmed b. Abdülkadir (1294/1877),[97] Isparta, Yalvaç'ta Ali Rıza Efendi (1309/ 1892),[98] Afyon'da Topçu-zâde Şeyh Muhammed (1313/1895),[99] Kudüs'te eş-Şeyh Râğıb el-Hâlidî (1317/1900)[100] birer kütüphane kurmuşlardır.

Bu dönemde İstanbul'da Anadolu'ya nazaran daha az sayıda kütüphane kurulduğunu görüyoruz. Eyüb'de 1896 tarihinde ku-

89 Hammâdî Ali Muhammed et-Tunisî, *el-Mektebâtü'l-Âmmeti bi'l-Medineti'l-Münevvere, Mâdihâ ve Hâdirühâ*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Câmiâtü Melik Abdülaziz, Cidde 1981, s. 34.

90 Hammâdî Ali Muhammed et-Tunisî, a.g.t. s. 31.

91 Yahya Mahmud Sâ'âtî, *Vad'iyyetü'l-Mahtutâti fi'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Su'udiyye ilâ 'Âm 1408*, Riyad 1993, s. 18.

92 BOA. MF. KTU. 5/94.

93 Fâzıl Çifci, *Kastamonu Câmileri Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, Ankara 1995, s. 258-261; Çavdar, a.g.t. s. 23; Ö. Soysal, *Türk Kütüphaneciliği* VI, s. 162.

94 ŞS. Evkaf-ı Hümâyûn Müfettişliği 647, s. 43

95 Sivas ŞS. 54, s. 143-147.

96 Kâmil el-Bâlî el-Halebî eş-şehîr bi'l-Ğazzî, *Kitâbu Nehrü'z-Zeheb fî Tarihi Haleb*, c. 2, neşredenler: Şevki Şa's, Mahmud Fâhûrî, Haleb, 1992, s. 185; Mahmud Fâhûrî, "el-Mektebât fî Haleb mine'l-Asri'l-Osmânî ile'l-yevm", *Âdiyâtü Haleb*, c. 8-9, Haleb 1998, s. 366.

97 Kâmil el-Bâlî el-Halebî eş-şehîr bi'l-Ğazzî, *Aynı eser*, s. 252.

98 ŞS. Bab Mahkemesi 518, s. 10-12.

99 Ö. Soysal, *Türk Kütüphaneciliği* VI, s. 207-212; H. Sibel Çetinkaya, *a. g. t.* s. 291-297.

100 Kâmil el-Aselî, "el-Mektebetü'l-Hâlidiyye fi'l-Kudüs", *Risâletü'l-Mektebe*, Amman 1980, s. 5-10; Kâmil el-Aselî, "Dûrü'l-Kütüb fi'l-Kudüs", *el-Mecelletü'l-Arabiyye li'l-Ma'lûmât*, c. II/1, Tunus 1980, s. 19-24; E. Hızır İbrahim Selâme, *et-Türâsü'l-Arabi'l-Mahtût fî Filistin ve Fehârisihi*, Kahire 2001, s. 88- 89.

rulan Hasan Hüsnü Paşa Kütüphanesi[101] müstakil yapıya sahip bir kütüphane olmasına rağmen bin civarında bir kitap koleksiyonuna sahipti. İstanbul'daki bazı eğitim kurumlarıyla cami ve tekkelerde bu dönemde de hayır sahipleri tarafından küçük koleksiyonlardan oluşan kütüphaneler kurulmaya devam edilmiştir[102]: Şeyh Ahmed Rasim Efendi, Yedikule'de Ramazan Efendi Dergâhı'nda (1294/1877),[103] Mehmed Ebü'l-Hüdâ es-Sayyâdî er-Rüfâî Eyüb'de Hasib Efendi Dergâhı'nda (1313/1895)[104] birer kütüphane kurmuşlardır. Kasideci-zâde Süleyman Sırrî Efendi de Âşir Efendi Kütüphanesi'ne 1024 kitap (1321/1903-4)[105] vakfetmiştir.

Bu dönemde ayrıca Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde millî kütüphaneler kurulması yanında[106] vakıf kütüphaneleriyle ilgili olarak da mevcut durumun tespiti yönünde çalışmalar yapıldığını görüyoruz.[107] İstanbul ve İstanbul dışındaki kütüphanelerin tespiti yönünde yapılan ciddi çalışmaların[108] sonucu elde edilen

101 VGMA. 571, s. 249-251; VGMA. 572, s. 85-89.

102 Çavdar, a.g.t. s. 3-28 . Ayrıca bkz. BOA. Evkaf HMH. 746.

103 ŞS. Bab Mahkemesi 488, s. 172.

104 İ. Aydın Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde Kanuni Sultan Süleyman Devri (926-974/1520-1566)*, İstanbul 2004, s. 199; Çavdar, a.g.t. s. 25; Ö. Soysal, *Türk Kütüphaneciliği*, c. VI, s. 204-206.

105 Gün ay Kut-Nimet Bayraktar, *Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri*, Ankara, 1984, s. 123.

106 Çavdar, a.g.t. s. 63-69.

107 Kâmil Su, "Eski İstanbul Kütüphaneleri ve Bir İstatik", *TKDB.* XXIV/3 (1975), s. 205-216; Naci Alaybeyli, "1910'da Osmanlı Kütüphaneleri", *Müteferrika*, no. 25 (İstanbul 2004), s. 37- 50.

108 Mesela mâli 1329 (1913) yılında vilayetlerdeki evkaf müdürlüklerine gönderilen formlarda o vilayetdeki kütüphanelerle ilgili olarak kütüphanenin binasının kârgir veya ahşap mı olduğu, kaç odası bulunduğu, ölçüleri, mütevellisi, yakınında başka kütüphane bulunup-bulunmadığı, kitap mevcudu ve vâkıfları, kütüphanenin katalogunun bulunup-bulunmadığı, tamire muhtaç kitapların sayısı, vâkıfın şartları ve kütüphanede kaç hâfız-ı kütüb görevli olduğu gibi oldukça detaylı sorular sorulmuştur. Turgut Kut Arşivi Kütüphaneler Dosyası. Bir örnek için bkz. Ek. III.

verilerin bir kısmı, dönemin salnâmelerinde yayımlanmıştır.[109] Başbakanlık Arşivi'nde de bu çalışmaların neticesinde hazırlanmış listeler mevcuttur.[110]

109 1316-1321 (1900-1905) yıllarına ait *Sâlnâme-i Nezâret-i Ma'arif-i Umumiye*lerde İstanbul ve İstanbul dışında mevcut kütüphanelerin listeleri yayınlandığı gibi 1310-1312 (1894-1896) seneleriyle 1323-1326 (1907-1910) yıllarına ait yine aynı nezâret tarafından bastırılan *Ma'arif-i Umumiye Nezâreti İstatistik*lerinde de bu kütüphanelerle ilgili olarak özet rakamlar verilmiştir.

110 Osmanlı İmparatorluğu sınırları içindeki kütüphanelerin livâ ve kazasını, ismini, kurucusunu, kuruluş tarihini ve kitap sayısını gösteren bir liste için bkz. BOA. MF. KTU. Dosya 5, Evrak 94. İstanbul'daki vakıf kütüphanelerinin listeleri için de bkz. BOA. Y. PRK. MF. 5/63. Her iki belgenin neşri için bkz. İsmail E. Erünsal, *Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, Ankara 2008, s. 563-587.

LEHİSTAN KRALI II. OGÜST'E GÖNDERİLEN BİR ELÇİNİN RAPORU (1713)*

Prut Savaşı öncesi ve sonrasında Lehistan'la Osmanlı İmparatorluğu arasında yoğun bir diplomasi trafiği yaşandığı bilinmektedir. Karlofça Andlaşması'ndan doğan bazı ihtilaflı meselelerin giderilmesi konusunda başlayan bu münasebetler, İsveç Kralı Demirbaş Şarl'ın Türkiye'ye sığınmasından sonra daha da artmıştır. Bu süre zarfında Osmanlı ülkesine bazı Leh elçileri geldiği gibi, Lehistan'a da çeşitli konularda Osmanlıların görüşlerini ihtiva eden nâme-i hümâyûnlar gönderilmiştir.[1] Osmanlı Devleti'nin Lehistan'a gönderdiği elçilerin listelerini ihtiva eden çalışmalarda 1700-1714 yılları arasında Lehistan'a sadece Salahor Ahmed Bey'in elçi veya nâme-res olarak yollandığının belirtildiğini görüyoruz.[2] Muhakkak ki bu dönemde tespit edilemeyen başka diplomatik

---

* Yücel Dağlı anısına "geldi Yücel, gitti Yücel. Bir nefes gibi....", haz. Evangeli Balta ve dgr. İstanbul, 2011, s. 201-213.

1 Polonya ve Osmanlı Devleti arasında akdedilen ahidnâmeleri ve antlaşmaları detaylı bir şekilde ele alan önemli bir eser yayımlanmıştır: Darius Kolodziejczyk, Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th Century), Leiden 2000.

2 Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefâretnâmeleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1968, s. 230; Azmi Süslü, "Un Aperçu sur les Ambassadeurs Ottomans et leurs Sefaretnâme", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. XIV, sayı 25, Ankara 1982, s. 246.

seferler de olmuştur.[3] Ancak bu dönemde gönderilen diğer elçileri tespit edemediğimiz gibi, bu elçilerin yerine getirdikleri görevle ilgili olarak bir rapor sunup-sunmadıklarını da bilememekteydik. Yeni bulunan bir yazma bizim bu konudaki bilgilerimizi zenginleştirmeye yardımcı olmaktadır.

Daha önce ilim âlemine tanıttığım ve bir meslekdaşımla birlikte yayınladığım[4] Prut Savaşı öncesi Viyana'ya gönderilen Seyfullah

3 Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki bir belgeden de aşağıda bahis mevzu edilen sefaret heyetinin gönderildiği tarihlere oldukça yakın bir tarihte yine Lehistan'a Ahmed Bey adında bir görevlinin gönderildiğini ve bu görevlinin Lehistan büyük hatmanı, küçük hatmanı ve sekiz voyvodasıyla yaptığı müzakerelerin ne şekilde cereyan ettiğini öğrenmekteyiz. Belgede adı geçen Ahmed Bey, Salahor Ahmed Bey olmalıdır. Belgenin metni için bkz. Ek 2. Faik Reşit Unat ve Azmi Süslü, Salahor Ahmet Bey'le ilgili hiçbir bilgi vermemektedirler. Mr. Le Baron de Fabrice 17 Eylül 1712 tarihli mektubunda Salahor Ahmed Bey'le ilgili olarak şu bilgiyi vermektedir: "Il n'y a point de changement favourable ğ esperer dans les affaires de sa Majesté jusqu'au retour du *Salaor*, qu'on a envoyé en Pologne, pour voir, s'il y a encore des Muscovites". *Anecdotes du Sejour du Roi de Suede ğ Bender; ou Lettres de Mr. Le Baron de Fabrice, pour servir d'eclaircissement ğ l'histoire de Charles XII,* Hambourg 1760, pp. 140-141. Ahmed Bey'in adı 1712-1714 yılları arasında İstanbul'da Lehistan elçisi olarak bulunan von Goltz'un raporunda da birkaç kere zikredilmektedir. Akdes Nimet Kurat, "Leh Fevkalade Elçisi von Goltz'un Türkiye'deki Faaliyetine Ait Raporu (1712-1714), *Tarih Vesikaları*, yeni seri, volume I, no. 17 (1958), pp. 236-239. İstanbul'daki İngiliz Elçisi Robert Sutton da Ahmet Bey'in bu göreviyle ilgili olarak 4 Ağustos 1712 tarihli raporunda şu bilgiyi vermektedir: "But upon the representations of the Suedes and French (who continue their utmost efforts to rekindle a war between the Port and the Czar, or create a rupture with Poland) that there remains one body of Muscovites under Czarish Prince in Polish Prussia, and another in great Poland, there hath been a great council held, wherein it was resolved to dispatch an officier to examine whether the Muscovites have really evacuated those parts of Poland or not. Accordingly Achmet Aga, one of the Sultan's Querries, departed yesterday with that comission (s. 141).

31 Ekim 1712 tarihli raporunda da Sutton, Ahmed Bey'in dönüşünü şu şekilde bildirmektedir: "Some daies ago Achmet Aga returned from Poland by way of Bender with a report, that there still remain Muscovite Garrisons and troops in several places of that Kingdome". (p. 144). *The Dispatches of Sir Robert Sutton, Ambassador in Constantinople (1710-1714)*, yay. haz. Akdes Nimet Kurat, The Royal Historical Society, London 1953.

4 Kemal Beydilli-İsmail E. Erünsal, "Prut Savaşı Öncesi Diplomatik Bir Teşebbüs: Seyfullah Ağa'nın Viyana Elçiliği", *Belgeler, Türk Tarih Belgeleri*

Ağa'nın sefâret raporunu ihtiva eden mecmuanın sonunda "Hâliyâ Lehlü tarafına resm-i risâlet irsâl olunan kulları Lehlü kralı Na'lkıran'a vasıl olup kendüyle söyleşdükten sonra tarafımuza gönderdügi mektubun suretidir" başlığını taşıyan üç sayfalık bir mektup bulunmaktadır.[5] Adını belirtmeyen görevli, bu rapor şeklindeki mektubunda Leh Kralı Nalkıran'la (II. Ogüst) arasında cereyan eden müzâkerenin safahâtını madde madde sıralamaktadır.

Mektubun başlangıcından anlaşıldığına göre Osmanlı sultanı adına gönderilen bu elçi Varşova'ya vardığında götürdüğü mektubu teslim ettiği gibi sözlü olarak iletilmesi istenen bazı mesajları da Lehistan Kralı Ogüst'e ulaştırmıştır.[6] Mektubun takip eden satırlarında ise görüşülen konular ve alınan cevaplar şu şekilde sıralanmaktadır:

1. Çeşitli sebeplerle Osmanlı ülkesine iltica etmiş olan Lehli a'yânının affedilip tekrar ülkelerine dönmelerine müsaade edilmesi ve bunlara eski mevkilerinin verilmesi. Ogüst bu isteği kabul ettiği gibi, bu konuda bir temessük verebileceğini de belirtmiş; ancak Stanislaus Poniatowski'ye voyvodalığını hemen geri vermesinin mümkün olmadığını, zira yerine başka bir voyvodanın geçtiğini söylemiştir. Bununla birlikte mademki padişah bu hususu rica etmektedir, mevcut voyvodaya başka bir görev verip bu konuyu da çözeceğini bildirmiştir. Ogüst, Lehli a'yânının üç ay içinde dönmelerini, bu süre içinde dönmeyenleri de padişahın Osmanlı ülkesinde misafir etmemesini istediğinde, elçi Lehli a'yânının bazılarının İstanbul, Edirne gibi uzak bölgelerde adamları olduğundan, toparlanmalarının üç ay içinde gerçekleşmesinin mümkün olmadığını söylemiş, bunun üzerine Ogüst de o zaman Bender ve Boğdan'da olanlar üç ayda, uzakta olanlar da dört ayda gelsinler demiştir. Ogüst ayrıca dönenlerin bir fitne ve fesat çıkarması halinde padişahın onlara sahip çıkmamasını da istemiştir. Elçi de bu isteğin uygun görülebileceğini belirtmiştir.

Dergisi, c. XXII, sayı 26, Ankara 2001, s. 1+47+Belgeler.

5 Mektubun bulunduğu mecmua özel kütüphanemde bulunmaktadır.

6 "Benüm şevketlü 'azametlü efendüm, padişah hazretleri, Varşav'a dâhil olup nâme-i hümâyûnı teslîm ve lisânen sipâriş buyurulan cevâplardan..." (s. 1).

2. Elçi bu hususların sözlü olarak kabulünün yeterli olmadığını belirtip bu kabulü bildiren bir mektupla Kont Karl Tarlo'nun veya başka birinin İstanbul'a gönderilmesini istemiş; Ogüst, Padişah Tarlo'yu istemektedir; ancak Tarlo burada bize lâzımdır, bir düşünelim Tarlo'yu veya başka birini gönderelim diyerek bu isteği de kabul etmiştir. Ancak elçi Ogüst'ün Tarlo'yu değil de başka birini göndereceği şeklinde bir intiba edinmiştir.

3. II. Ogüst, Hotin Kalesi'nin Sultan Osman'la sulh yapıldığında tamir edilmeyeceğine ve Karlofça Muahedesi'nde Boğdan topraklarında kale yapılmamasına dair bir şart olduğu halde, niçin tamir edildiğini sorunca, elçi Boğdan'ın kontrolünü sağlamak için bunun yapıldığını; çünkü hâlâ beyinin ve birkaç boyarının Moskof ülkesinde birkaç boyarının da Lehistan'da bulunduğunu söyler. Bunun üzerine Ogüst de Hotin Kalesi'nin Boğdan'a verilmesini rica eder.

4. Elçi, padişahın İsveç Kralı ile Ogüst'ün sulh yapmasını istediğini bildirdiğinde Ogüst, "Baş üstüne. Ancak aradaki ihtilafı ben çıkarıp sulhu bozmadım. İsveç kralı inatçı bir adamdır. Bundan önce birkaç kral sulh için aracılık ettiler ama razı olmadı. Şimdi mademki padişah istiyor, inşallah razı olur. Eğer sulha razı olursa Nemçe topraklarında Braunschweig denilen bir yer vardır, orada bizi temsil edecek kimseler vardır. İsveç kralı da oraya elçisini göndersin sulh yapılsın. Braunschweig'i tercihimizin iki sebebi vardır: Birincisi eğer sulh Osmanlı topraklarında olsa, sonra Osmanlı padişahı beni zorladı da sulh yaptım deyip sulhu bozar. İkincisi ise sulh yaptığımızda hangi taraf sulhu bozmaya kalkarsa zor kullanarak buna engel olacak kefiller gerekir. Osmanlı topraklarında sulh yaptığımızda Osmanlı padişahının kefil olması gerekir. Ancak Osmanlı ülkesi uzak olduğundan padişahın zor kullanarak sulhu korumaya çalışması mümkün gözükmemektedir. Sulhu söylediğim bölgede yaparsak, burası her ikimizin de memleketine yakındır ve kefil olacak kimseler de tarafsız oldukları için bunu daha kolay sağlarlar. Ancak şundan korkarım ki İsveç kralının niyeti sulh değildir, ortalığı karıştırıp Osmanlı memleketinde uzun süre oturmaktır. Hâlâ gizli gizli bazı işler çevirmektedir ve aramızdaki dostluğu bozmaya çalışmaktadır.

Şimdi benim ricam, söylediğim yere elçilerini göndermeleridir" diyerek sözünü bitirir.

5. Kazak meselesinden bahis açılınca Ogüst önce İsveç'le sulh edip sonra bu konudaki cevabımızı veririz demiş; ancak elçi Kazaklara istediğimiz yerleri vermezseniz olmaz diye buna itiraz etmiş, bunun üzerine Ogüst de istenilen topraklar sadece bana ait değildir, ben yalnız başıma buna cevap veremem, ama istişare edip bunun da bir çaresini buluruz demiştir.

6. Elçi Osetozatke şeklinde bahsettiği Leh a'yânının (Josef Potocki) durumunun da ne olacağını sormuş ve bu soruya da Ogüst "Onun istediği yerler benim mi, yoksa Cumhurun mudur, bilmiyorum. Arzusunu memnuniyetle yerine getiririm. İstediği yerler benim ise vereyim. Yok eğer Cumhur'a aitse alıp da vereyim" şeklinde cevap vermiştir.

7. Son olarak da Lipkaların durumu görüşülmüş[7] ve Ogüst bu soruya da eskiden beri statüleri ne ise aynı şekilde devam etsin. Bu memlekette oturup kimseye tecavüz etmemeleriyle ilgili kendileriyle bir anlaşma yapılmıştır, şeklinde bir cevap vermiştir.

Bu rapor şeklindeki mektubu yazan elçinin kim olduğu konusunda yaptığımız araştırmalarda kesin bir sonuca varamadık. Ancak bu mektubun Seyfullah Ağa'nın Viyana'ya sefaretini anlatan risalenin sonuna aynı tarzda bir yazıyla eklenmiş olması ve her iki metin arasındaki üslup benzerlikleri bu mektubun Seyfullah Ağa tarafından Prut Barışı'nı müteakiben yerine getirdiği bir görevden sonra yazılmış olabileceği ihtimalini ortaya koymaktadır. Polonya Devlet Arşivi'nde yapılacak araştırmalar sonucunda belki bu konuda bir ipucu elde edilebilir.

---

7 Elçi Lipkaların problemleri hakkında bir bilgi vermemektedir. Lipkaların Lehistan'daki durumlarıyla ilgili olarak bkz. Cengiz Orhunlu, "Lipkalar", *Türkiyat Mecmuası*, c. XVI (1971), s. 57-87. 1730 yılında Lehistan'a elçi olarak gönderilen Mehmed Efendi, Lipkaların problemlerinden bahsettiğine göre, o tarihte bile bu konu bir çözüme ulaştırılamamıştır. Bkz. M. Münir Aktepe, "Mehmed Efendi'nin Lehistan Sefâreti ve Sefâretzâdesi", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, no. 2 (1971), s. 140.

Mektubun içinde veya sonunda herhangi bir tarih verilmediğinden, bu raporun ne zaman yazıldığı konusunda da kesin bir şey söylemek mümkün olamamaktadır. Ancak mektubun içinde zikredilen bazı konulardan hareketle yaklaşık bir tarihleme yapılabilir. Elçinin II. Ogüst ile yaptığı müzakereden anlaşıldığına göre, bu sırada İsveç Kralı Osmanlı topraklarında bulunmaktadır. Affa uğrayarak memleketlerine dönmeleri istenen muhaliflerin, II. Ogüst'ün ifadesiyle İstanbul ve Edirne'de bulundukları şeklindeki beyanı mektubun tarihlendirilmesinde önemli bir ipucu vermektedir. Zira muhaliflerin baştan beri, özellikle Poniatowski'nin gayretleriyle İstanbul'da etkin bir faaliyet gösterdikleri malum olup Edirne'deki faaliyetlerin ise ancak İsveç Kralı XII. Karl'ın bu şehre gelmesiyle başladığı bilinmektedir. XII. Karl, Bender'den Edirne'ye Mart 1713 tarihinde zorla getirilmiş[8] ve 22 Nisan 1714'te Lehistan üzerinden rahatça ülkesine dönmesi için II. Ogüst'ün elçileriyle varılan uzlaşmadan sonra[9] Ağustos 1714'te de memleketine dönmek üzere yola çıkarılmıştır.[10] Bundan ve Edirne'nin de muhaliflerin bulunduğu yer olarak zikredilmesinden hareketle II. Ogüst'e Osmanlı elçisinin Mart 1713- Nisan 1714 arasındaki bir tarihte gönderilmiş olduğunu söyleyebiliriz.

Bu rapor şeklindeki mektuptan anlaşıldığına göre doğum, ölüm, tahta çıkış, antlaşma mübadelesi v.s. gibi hususlar için gönderilen büyük sefaret heyetleri genellikle kaynaklarda zikredildiği halde, II. Ogüst'e gönderilen bu elçi ve bunun gibi çeşitli sebeplerle gönderilen ve haklarında pek bilgi bulunmayan birçok küçük çaptaki sefaret heyetlerinin mevcudiyeti gizli kalmıştır. Ancak daha evvel bir araştırmaya konu ettiğimiz Viyana'ya gönderilen Seyfullah Ağa'nın ve elimizdeki bu mektubu yazan elçinin hazırladıkları raporların siyasi gelişmeleri aksettirmek bakımından çok daha önemli oldukları ve doyurucu bilgiler verdikleri açıkça görülmektedir.

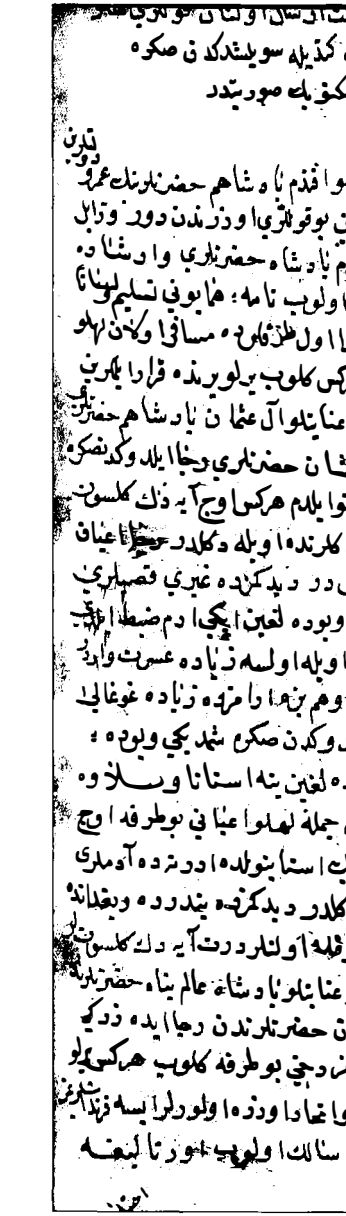
---

8 Akdes Nimet Kurat, *İsveç Kralı XII. Karl'ın Türkiye'de Kalışı ve Bu Sıralarda Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul 1948, s. 636-637.

9 Darius Kolodziejczyk, *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th Century)*, Leiden 2000, s. 641-643.

10 Akdes Nimet Kurat, a.g.e. s. 679.

EK I

قوالي تعلقاته واصل اولوب كذيله سويلشدكدن صكره
طوغرة كوندردكجي مكتوبك صورتيدر

الله سبحانه وتعالى شوكتلو عنايتلو افندمز پادشاهم حضرتلرينك عمرو
يومًا فيومًا افزون وسايه شوكتلرين بوقولرى اوزرندن دور وزوال
ايليه آمين ثم شوكتلو عظمتلو افندمز پادشاه حضرتلرى واردشاده
داخل اولوب كه قرالى ايله ملاقى اولوب نامه همايونى تسليم ايتمغا
سياوش بيورلدقدن جوابلرينه ابتدا اول طرفدن مساعى ولدقدن صكره
اعيانك جرملرينى عفو ايدوب هركس كلوب يولوبرنده قرارداد بولنوب
رجا اولنوب ديدكرنده شوكتلو عنايتلو آل عثمان پادشاهم حضرتلرى
وشوكتلو شجاعتلو خان عالیشان حضرتلرى رجايله ولد وكدنصكره
جان وباش اوستنه جرملرينى عفو ايلدم هركس اوج آيه دك كلسون
مال وملكين ضبط ايلسون ديد كلرنده اوبله دكلدر حضرتم اعيان
لهلرينك بريكى استانا وسلاوشك دركديكنده غيرى قصورلرى
اسان لكن استانا وسلاوشك وبوده لعين ايكى ادم ضبط ايلدم
شدى اوجنجى آدمدر ضبط ايدن اوبله اولسه زياده عسرت واردر
برادمك منصبين برآدمه ويرمك وهم بزه زيانى مزده زياده غوغايى
اشدر لكن اوبله پادشاه رجا ايلدوكدن صكره شمدكى وبوده
برغيرى شيء ايله فايروب وبوده لعين يه استانا وسلاوه
ويرلوه لكن اول طرفده اولان جملة لهلوا عيانى بوطرفه اوج
آيه دك كلسونلر ديدكده اتلريك استانبولده اولدقده آدملرى
واردر اوج ايده كلمزلرى ممكن دكلدر ديدكرنده بيندرده وبغداده
اولنلر اوج آيه دك كلسونلر وزمله اولنلر درت آيه دك كلسونلر
درت آيه دك كلمزلرى شوكتلو عنايتلو پادشاه عالم پناه حضرتلرى
وشوكتلو شجاعتلو خان عالیشان حضرتلرندن رجا ايده زدكده
منها فزته بتول ايلية لر وبر رجا مزدنجى بوطرفه كلوب هركس يولو
بولده اولوب وبزوب بزمله اتفاق واتحاد اولدقده اولورلرايسه زيان بزدن
درجا اولنيمزدر اكر بنه برفتنه يه سالك اولوب اولورتا لبعثه
اختلال

اختلال سمتنده اولورلرایسه صاحب جقسونلر دیدکلرینه سوزلرین قبول ایلدك
عزیزاورزه تمك ویرجك اولدیلرنده سوزلرین قبول ایلدك
لکن لهلونك اینجی یاکز تمك ایله اولمز بوطرفدن ترلویه محب
بوخسته برعدی ادمی اعتماد ویروب کوندرسین دیدکلرده
سوکیلو یغنا یاغ خان عالیشان حضرتلرینی ترلوی زیاده رجا
ایلمشدر هم بوبده بزم له زمدور لکن دخی تفکر ایده لوم تارلوجه
بوخسته غیری آدمی اولورایسه برآدم اعتماد ویروب سنکله
کوندرزیم دیوجواب ایلدی لکن الله اعلم تارلوی کویدرمز
غیری آدم کوندورورز دخی خوتین قلعه سی اچون برسوز
سویلدیلر که مرحوم سلطان عثمان زمانینده صلح اولدوغندن
خوتین تمیر اولمق اوزره دروبعده فارلا وبجه ده اولان
صلحنامه یغدان طیرا غنده برقلعه ینا اولمق اوزره عهدنامه
اولغنده مسطور دیدکلرنده بلی کرچکدر لکن یغدان برقاچ
قلعه نعیره اولوب حالا بریکی وبرقاچ بوبادی مستولیدر و
برقاچ بوبادی سینده کوزیوغدانی ضبط ایلمشلر نمیدن
اولندی دیدکنده اویله اولسه ده خوتین قلعه سیله یغدانه
ویرلسین دیه بده زد دیدیلر ودخی ایوجه قرالی ایله صلح
اولماکز مراد ایدرلر دیدکنده باش اوستنه اولدنده ایوجه
قرالنه برمخالفت ایدوب صلحه مغایر برایشده بولنمدینی ویله
اولسه ده بوطرف ممکنه سعی ایدوب مرادایلمشلرینه جانمزده
منتدر لکن ایوجه قرالی برمغاوندآویدر بوندن قدیم برقاچ
قرال بینمزده ضبط ایلدی صلحه راضی اولمدی ایدی ایکی
پادشاه مرادایلش الله تعالی ویره راضی اولیدی دیدیلر
تکین کوصلحی مرادایدرلرایسه نیچه طیرا غنده بوردنشیوك
دیرلرد مملکت واردده اندن برم یراد وکیلرینز وارد راوجه
قرالیده اول طرفه ایلچی کوندرده سون صلحی متعقیداً یلسونلر
محل مزبوری تعیین ایلدیکمز سببی وادیری بوردکله
الدعثمانی طیرا غنده صلح اولسه ده عثمانلو بکاجیرا یلدی نجون

صلح اولدم دیر صلبی بوزاردی یکچی سببی بودر که صلح اولدقجه
ایکیزه براز کفارلک ویرمدر که هر قنغی صلحه مغایر ایسه بوقنسه
کفارمز جبرا یدوب صلحه مغایر ایش ایتدرمزلر ایدی ال عثمان
طبراغنده صلبی منعقد ایله سلک شوکتلو عثمانلو ال عثمان پادشاهی
کفنل اولق لازم کلور صلحه مغایر ایشلنده بولنلر قده آل عثمان
مملکتی اوزاقدر جبرا بلکه عسرت واردر لکن محل مزبور کفار
ویرمکده هرقنغی طرف صلحه مغایر ایشلنده بولنورایسه
ایکی طرفده جبرا یدوب صلحه مغایر ایشلر ایتدرمزلر جبرا یدرلر
زیرا ایکیمز مملکتلری قریبدر وهم اول مملکتلر آرملری کسنه ایله
اصلا دوشمنلکی یوقدر دایما یونله صلح اوستده بولونمقی آرملردر
لکن بزخوفم دخی وارکه ایوجه قرالنك مرادی صلح دکلدر هان
اوردنالغه یا اختلال ویروب آل عثمان مملکتنده جوق اوتورمقدن
انك بعضی خفیا اشلری اولوجیدر وحالا اونله بعضی اختلالی
باعث اولمق اشلرده درر وهم صلح اولالم دیدوکلدکده مکن اولیجق
شیلر تکلیف ایدیجکدر اونلرایسه مرادی صلح اولیوب هان
اختلال ویروب بیلمزده اولانات قدیمی دوستلرمزی دوشمنکه
تبدیل ایلکدر ایمدی لطفاوندن رجا اولنورکه محل مزبوره کلنجی
کونلرده دستار دیدلرسوزی تمام ایلدیلر بعده قرق اوالنده
سویلدیلر جوابلری بوا ولدیکه ایوجه ایله صلح اولوب بعده
مشاوره ایدوب جواب ویرمز دیدکلرنده یوقسه قرا فلوده دخی
دیدکز محلوی ویرمسکز اولمز دیدکزده البته انکده رجاده
کوروزدر زیرا اول ایش مشاوره یه محتاجدر بالکز بزم مکتم دکلدر
جمله نکدر بالکز جواب ویرمکه اقتدارمز یوقدر دیوجواب
ویردیلر ودخی اوستوده انکرنك سوالنی سویلدیکزده
طلب ایلدوکی برلر بندر یوخسه جهود کدر معلومم دکلدر
لکن رجا نقبولم کلسون اول برلرینم ایسه باش اوستنه ویرم
اکر جهود ایسه ده الیوریم دیدی ودخی لیقا لرك اطلاقن
سویلدوکر باش اوستونه قانون قدیمدن تمنوال اوزره اولمدر
وتمنوال اوزره بو مملکتده دوروب کیمسنه تجاوز اینمه اوزره

"Hāliyā Lehlü tarafına resm-i risālet irsāl olunan kulları Lehlü kralı Na'lkıran'a vāsıl olup kendüyle söyleşdükten sonra tarafımuza gönderdügi mektūbuñ sūretidür.

Allāh sübhānehu ve ta'ālā şevketlü ve 'ināyetlü efendüm pādişāhum hazretlerinüñ 'ömr ü devletlerin yevmen fe-yevmen efzūn ve sāye-i şevketlerin bu kulları üzerinden dūr u zāyil eylemeye āmīn. Benüm şevketlü 'azametlü efendüm, pādişāh hazretleri, Varşav'a dāhil olup nāme-i hümāyūnı teslīm ve lisānen sipāriş buyurulan cevāplardan ibtidā ol taraflarda misāfir olan Lehlü a'yānınuñ cürmlerin 'afv idüp herkes gelüp yerlü yerinde karār eylemelerin ricā olunur didügümüzde şevketlü 'ināyetlü Āl-i Osmān pādişāhum hazretleri ve şevketlü şecā'atlü hān-ı 'ālī-şān hazretleri ricā eyledükden soñra cān u baş üstine cürmlerin 'afv eyledüm herkes üç aya dek gelsün māl ü mülkin zabt eylesün didüklerinde, öyle degüldür, dahi a'yān-ı Lehlünuñ biri ki Istanavuslavuş'dur[11] didügümüzde gayrı kaziyyeleri āsān lākin Istanavuslavuş'uñ voyvodalığın iki ādem zabt eyledi. Şimdi üçünci ādemdür zabt iden. Öyle olsa ziyāde 'usret vardur. Bir ādemüñ mansıbın bir ādeme virmek ve hem bizüm aramuzda ziyāde ğavğalu işdür. Lākin öyle pādişāh ricā eyledükten soñra şimdiki voyvodayı bir ğayrı şey' ile kayırup voyvodalığın yine Istanavuslavuş'a virelüm. Lākin ol tarafda olan cümle Lehlü a'yānı bu tarafa üç aya dek gelsünler didüginde anlarıñ İstanbul'da Edirne'de ādemleri vardur, üç ayda gelmeleri mümkin degüldür didigümüzde Bender'de ve Boğdan'da olanlar üç aya dek gelsün, uzakda olanlar dört aya dek gelsünler. Dört aya dek gelmeyenleri şevketlü 'ināyetlü Pādişāh-ı ālem-penāh hazretlerinden ve şevketlü şecā'atlü Hān-ı ālī-şān hazretlerinden ricā iderüz ki müsāferete kabūl eylemeyeler. Ve bir ricāmuz dahi bu tarafa gelüp herkes yerlü yerinde oturup bizümle ittifāk ve ittihād üzre olurlar ise karındaşlarımuzdur, cānlarumuzdur. Eger yine bir fitneye sālik olup ortalığa (19a) ihtilāl semtinde olurlar ise sāhib çıkmasunlar

11 Stanislaus Poniatowski, Leh Generali ve Krakau voyvodası.

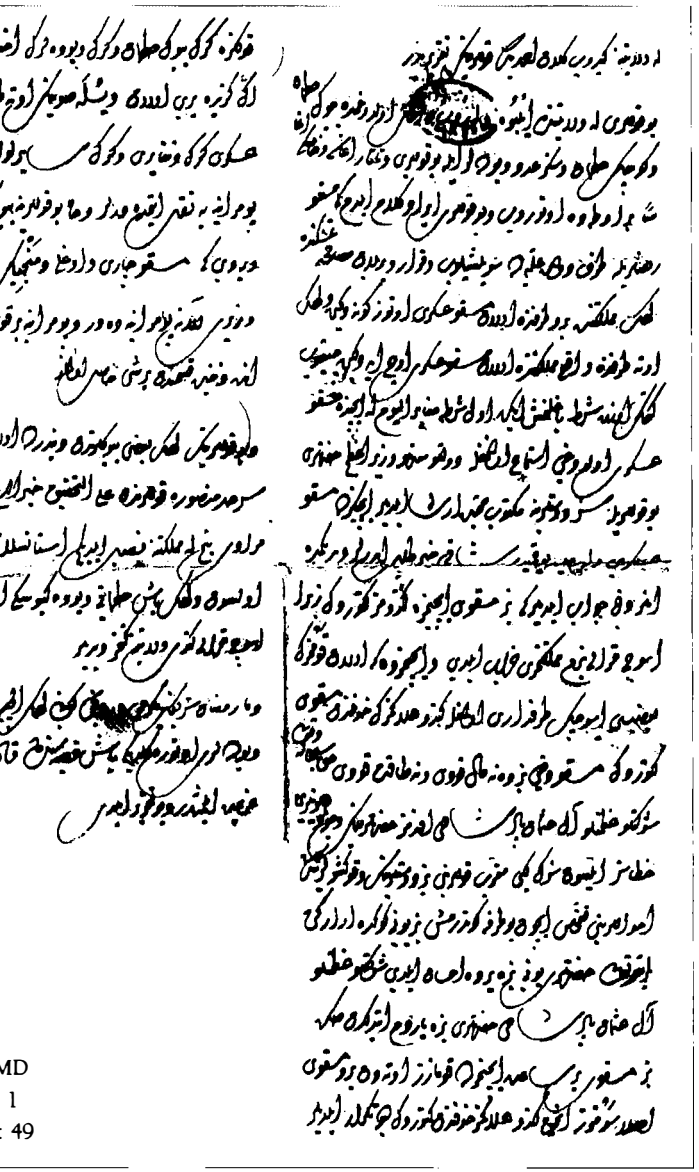
didiler. Minvāl-i muharrer üzre temessük virecek oldılar. Biz de sözlerin kabūl eyledük. Lākin Lehlünüñ işi yalñız temessük ile olmaz. Bu taraftan Tarlo mı[12] yohsa bir ğayrı ādem mi i'timād virüp gönderür misiz didigümüzde şevketlü 'ināyetlü Hān-ı ālī-şān hazretleri Tarlo'yı ziyāde ricā eylemişdür. Hem bunda bize lāzımdur. Lākin dahi tefekkür idelüm Tarlo mı yohsa ğayrı ādem mi olur. Elbette bir ādeme i'timād virüp senüñle göndereyüm diyü cevāb eyledi. Lākin Allāhu a'lem Tarlo'yı göndermez, ğayrı ādem gönderür. Ve dahi Hotin Kal'ası içün bir söz söylediler ki merhūm Sultān 'Osmān zamānında sulh olduğumuzda Hotin ta'mīr olınmamak üzredür. Ve ba'dehu Karlaviçe'de olan sulhumuzda Boğdan toprağında bir kal'a binā olmamak üzre 'ahidnāmelerimüzde mestūr didüklerinde belī gerçekdür lākin Boğdan birkaç def'a ta'mīr olup hālā bir beyi ve birkaç boyarı Moskov'da ve birkaç boyarı sizde gezer. Boğdanı zapt eylemek içün ta'mīr olundı didigümüzde öyle olsa da Hotin Kal'ası'n Boğdan'a virilmesün ricā iderüz didiler. Ve dahi İsveç kralı ile sulh olmañuz murād iderler didigümüzde baş üstine, evvelden de İsveç kralına ben muhālefet idüp sulha muğāyir bir işde bulunmaduk. Öyle olsa da bu taraf-ı memlekete sa'y idüp murād eylemişler bizüm cānumuza minnetdür. Lākin İsveç kralı bir mu'ānid ādemdür. Bundan akdem birkaç kral beynümüzde tavassut [?] eyledi, sulha rāzı olmadı. İmdi eyi ki pādişāh murād eylemiş, Allāhu ta'ālā vire rāzī olaydı didiler. Lākin eger sulhı murād iderler ise Nemçe toprağında Burunşivik[13] dirler bir memleket vardur, anda bizüm yarar vekīllerimüz vardur. İsveç kralı da ol tarafa ilçi göndersün sulhı mün'akid eylesünler. Mahall-i mezbūrı ta'yīn eyledigümüzüñ iki sebebi var; Biri budur ki Āl-i 'Osmān toprağında sulh olsa da 'Osmānlu baña cebr eyledi. Anuñ-çün (19b) sulh oldum dir sulhı bozar. İkinci sebebi budur ki sulh oldığımızda ikimüze berāber kefīller lāzımdur ki her kangımuz sulha muğāyir bir işde

12 Kont Karl Tarlo.
13 Braunschweig.

bulunsak kefîllerimüz cebr idüp sulha muğāyir bir iş itdürmezler. İmdi Āl-i 'Osmān toprağında sulhı mün'akid eylesek şevketlü īnāyetlü Āl-i 'Osmān pādişāhı kefīl olmak lāzım gelür. Sulha muğāyir bir işde bulundukda Āl-i 'Osmān memleketi uzakdur, cebr eylemekde 'usret vardur. Lākin mahall-i mezbūrda kefîller virdügümüzde her kangı taraf sulha muğāyir bir işde bulunur ise iki taraf da cebr idüp sulha muğāyir bir iş itdürmezler, cebr iderler. Zīrā ikimüze memleketleri karībdür ve hem ol memleketüñ ādemleri kimesne ile asla düşmenligi yokdur. Dāyimā böyle sulh arasında bulunucı ādemlerdür. Lākin bir havfüm dahi var ki İsveç kralınuñ murādı sulh degüldür. Hemān ortalığa bir ihtilāl virüp Āl-i 'Osmān memleketinde çok oturmakdur. Anuñ ba'zı hafiyyen işleri olucıdur ve hālā öyle ba'zı ihtilāli bā'is olacak işlerdedür. Ve hem sulh olalum didigümüzde mümkin olmayacak şeyler teklīf idicidür. Öyle olsa murādı sulh olmayup hemān ihtilāl virüp beynümüzde olan kadīmī dostluğumuzı düşmenlige tebdīl eylemekdür. İmdi lutuflarından ricā olunur ki mahall-i mezbūra ilçisin göndürsünler didiler sözi tamām eylediler. Ba'dehu Kazak ahvālinde söyledük cevābları bu oldı ki İsveç ile sulh olup ba'dehu müşāvere idüp cevāb virürüz didüklerinde yok Kazaklarda didügümüz mahalleri virmeseñüz olmaz didügümüzde elbette anuñ da bir çāresin görürüz. Zīrā ol iş müşāvereye muhtācdur. Yalñuz benüm mülküm degüldür, cümlenüñdür. Yalñuz cevāb virmege iktidārum yokdur diyü cevāb virdiler. Ve dahi Osetozatke'nüñ[14] su'ālin söyledügümüzde taleb eyledügi yirler benümdür yohsa cumhūruñ mudur ma'lūmum degüldür. Lākin ricā makbūlüm, gelsün ol yirler benüm ise baş üstine vireyüm. Eger cumhūruñ ise de alıvireyüm didi. Ve dahi Lipkalaruñ ahvālin söyledügümüz[de] baş üstine kānūn-ı kadīmden ne minvāl üzre olmışdur ve ne minvāl üzre bu memleketde durup kimesne[ye] tecāvüz itmemek üzre yedlerine temessük virilmişdür.

14 Josef Potocki, Kiyev ve Posen voyvodası, Kraliyet Büyük Hetmanı.

EK II

BOA. A.AMD
Dosya No: 1
Vesika No: 49

Leh vilâyetine gidüp gelen Ahmed Beğ kullarının takrîridir.

Bu kulları Leh vilâyetinde İlbov'a[15] varub vâsıl olduğumda büyük hatman ve küçük hatman ve sekiz aded voyvodaları ile bu kulları ve tatar ağası ve haseki ağa maan bir odada oturub ve bu kulları îrâd-ı kelâm eyledim ki Moskov rehinleriyle taraf-ı devlet-i aliyyede söyleşilüp ve karâr virilen musâlaha temessükünde Leh'in memleketinde berü tarafında olan Moskov askeri otuz güne değin ve Leh'in öte tarafında vâkî' memleketinde olan Moskov askeri üç aya değin çıkup gitmek üzre şarta bağlanmış iken ol şarta muğâyir el-yevm Leh içinde Moskov askeri olduğı istimâ' olunmağla devletlü saâdetlü vezîr-i a'zâm hazretleri bu kullarıyla siz dostlarına mektûb-ı muhabbet irsâl eylediler içinizde Moskov askeri var mıdır yok mudur şâfî haber taleb iderler didiğimde anlar dahî cevâb eylediler ki biz Moskovu içimize kendümüz getürdük zîrâ İsveç kralı bizim memleketimizi harâb eyledi ve içimizdeki olan kavmimizin bazısı İsveç'in tarafdârı olmağla kendü helâkimizin havfından Moskovu getürdük Moskov dahî bizde ne mal kodu ve ne tâkat kodı hak sübhânehû ve ta'âlâ şevketlü azametlü âl-i Osmân padişahı efendimiz hazretlerinin vücûd-ı hümâyûnların hatasız eylesün sizin gibi mukarreb kullarını biz dostlarının ve konşularının ahvallerini tefahhus içün bu tarafa göndermiş biz bunu gökde ararken Allâh ta'âlâ hazretleri bunu bize yerde ihsân eyledi şevketlü azametlü âl-i Osmân padişahı hazretleri bize yardım etdikden sonra biz Moskovu bir saat içimizde komazız öteden berû Moskovu asla sevmeziz ancak kendü helâkimiz havfından getürdük deyû tekrâr eylediler kulunuza gerek büyük hatman ve gerek voyvodaların ihbârı Leh memleketinin en güzîde yeri olan Visüle[16] Suyu'nun öte tarafında Moskov'un askeri gerek zehâyiri ve gerek sâyir levâzım ve mühimmât makûlesini bu Pomeranya'ya[17] nakl itmededirler ve hâlâ

15 Lwow. Bugünkü Lemberg.
16 Vistül.
17 Pommern.

bu kullarına büyük hatman öyle haber virdi ki Moskov çarı ve oğlu ve Mençiyek ta'bîr itdikleri vezîri el-an Pomerânya'dadır ve Pomeranya bir kumsal yer olmağla anda zahîre kısmından bir şey hâsıl olmaz deyû bu kullarının Leh'in bazı büyüklerinden ve Bender'de olan müsinn ve ihtiyâr serhadd-i mansûre kullarından ale't-tahkîk haber aldım ki İsveç kralının murâdı benim Leh memleketine nasb eylediğim İstanislavis[18] kral Leh kralı olsun ve Leh'in baş hatmanı voyvoda Kiyevski olsun ve kendi hâliyle İsveç kralı kendi vilâyetine gitmez didiler.

Ve mâ[h-ı] Ramazân-ı Şerîfin yirmi dördüncü günü Leh'in elçisi Boğdan memleketinin voyvodaları otura-geldiği Yaş kasabasından kalkub berû tarafa azîmet eylemişdir deyû takrîr eyledi.

BOA. A. AMD
Dosya No: 1
Vesika No: 49

18 Stanislaus Leşcinski.

OSMANLI MÜNEVVERİNİN EVLİYA ÇELEBİ'YE BAKIŞI*

Evliya Çelebi'nin âbidevî eseri *Seyahatnâme* telifinden sonraki iki asır boyunca gerekli ilgiyi görmemiş ve uzun süre karanlıkta kalmıştır. İstanbul'un kültür muhitinden çok uzaklardaki bir coğrafyada telif edilmesinin ve herhangi bir makama sunulmamasının tanınmamasında şüphesiz ki önemli bir payı vardır. Nüshalarının istinsah edilip yaygınlaşmaması da esere olan ilgisizliğin önemli bir kanıtıdır. Ancak Hammer'in XIX. asrın başlarında bu esere ilgi göstermesi ve tanıtması, daha sonra da İstanbul'da bu eserden yapılan bir seçmenin (*Müntehebât-ı Evliya Çelebi*) basılması, eserin dönemin entelektüellerinin dikkatlerini çekmesine, koleksiyonlarında yer almasına ve tanınmasına bir başlangıç oluşturmuştur. Bu makalede eserin basımından önceki dönemde ve basıldıktan sonraki tarihlerde ne derecede ilgi gördüğü üzerinde durulacaktır.

Kültür tarihimizde bazı şahsiyetlerin aynı kaderi paylaştıklarını görürüz. Bunun en güzel örneklerinden biri Evliya Çelebi ve Nedîm'dir. Bilindiği gibi Nedîm her ne kadar dönemin kaynaklarında, mesleğinde oldukça başarılı olmuş, kemâl sahibi bir

---

* "Osmanlı Münevverinin Evliya Çelebi'ye bakışı." *400 Yıl Evliya Çelebi atlası.* editör Coşkun Yılmaz. Yayına haz. Uğur Demir, 2012, İstanbul: Medam, 2012: s. 216-221 adlı makalenin ve "Osmanlılarda Evliya Çelebi'yi kim ne zaman okumaya başladı." *Islamic World in Evliya Çelebi's Seyahatname, 6-7 Aralık 2011.* Mafrak-Amman, Ürdün. Adlı tebliğin yeniden düzenlenmiş şeklidir.

müderris veya kadı nâibi olarak resmedilmesine, sadrazamın huzurunda okunan tefsir derslerinde "kâri-i ders" olmasına ve iki önemli tarih eserinin tercümesinde önemli rol oynadığından bahsedilmesine rağmen asırlar sonra, şiirlerinden hareketle, bazı araştırmacılar bambaşka bir Nedîm portresi çizmişler[1] ve ortaya zevk-perest, çapkın, içki müptelası bir şâir çıkarmışlardır. Hammamiye kasidesinin nesib kısmından hareketle Nedîm'in homoseksüel eğilimlerinin olduğunu iddia eden araştırmacılar bile olmuştur.[2] Evliya Çelebi'nin kaderi de aynıdır. O da yazdığı on ciltlik bir kültür hazinesi olan eserine rağmen naklettiği bazı hikâyelerden hareketle uzun yıllar, "verdiği bilgilerin en ufak bir inandıcılığı olmayan, saçma sapan şeyler söyleyen bir zevzek ve

1 Nedîm'in *Dîvân*'ı üzerine doktora yapan Muhsin Macit, Nedîm'in şahsiyeti ve karakteri ile ilgili olarak XX. asrın başlarında oluşan bu görüşleri şöyle belirtmektedir:

Birinci Cihan Harbi'nin özellikle aydınlar arasında yarattığı ruhsal çöküntü, bir bakıma Nedîm'in şiirleriyle telâfi edilmeye çalışılır. Böyle bir ortamda Şâir Nedîm mecmuası yayın dünyasına girer (Altun 2000: 49-52). İlk sayısının çıktığı 16 Ocak 1919'dan 29 Mayıs 1919 tarihine kadar 18 sayı çıkarılan bu haftalık edebî dergide Nedîm'le ilgili yazılar, İstanbul üzerine denemeler, şâirin meşhur şiirlerine nazîreler yayınlanır. Şiirleri tahmis edilir. *Milli Mecmua* Nedîm nüshasını yayımlar. Yahya Kemal ve Mehmet Halit'in *Dergâh*'ta Nedîme dair yazıları çıkar. Bu dergilerdeki yazıların ve şiirlerin büyük çoğunluğunda Nedîm; çapkın, biraz pervasız, neşeli ve yaşama hazzıyla dolu bir şâir olarak tanıtılır. "Modern Türk Şiirinde Lâle Devri ve Nedîm", *Edebiyat ve Dil Yazıları: Mustafa İsenî'e Armağan*, yay. haz. Ayşenur Külahlıoğlu İslâm, Süer Eker, Ankara 2007, s. 440.

2 Kemal Silay, *Nedim and the Poetics of the Ottoman Court*, Bloomington, Indiana 1994, s. 102. Silay daha da ileri giderek bu kasidenin muhtemelen İbrahim Paşa'nın talebi üzerine yazıldığını, bir kaynak değeri olmayan bir esere dayanarak da İbrahim Paşa'nın da bu tür konuların gündeme getirilmesinden hoşlanmış olabileceğini ima etmektedir. (a.g.e. s. 102). Silay ayrıca Nedîm'i dinden çıkarmaya da çalışıyor olmalı ki

Zâhidâ ma'zûr tut cildinde siklet var biraz
Gılzetin fehm olunur hacm-i kitâbından senin

beytinde geçen kitâbın Kur'ân olduğunu söylemektedir! (A.g.e. s. 83). Halbuki Nedîm bu beyitte Kur'ân'daki bir âyetten ilham alarak (Cum'a Suresi, âyet 5: ... ciltlerce kitap taşıyan merkebin durumu gibidir) zâhide kibarca eşeksin demektedir.

muazzam yalancı bir kimse"[3] olarak değerlendirilmiştir. Her iki yazarın da eserlerinin yazılışlarından bir süre geçtikten sonra keşfedilmeleri, paylaştıkları ortak kaderlerinin diğer bir yönüdür.

Bilindiği gibi Evliya Çelebi, yazdığı önemli eserine rağmen, uzun zaman tanınmamış, bilinmemiştir. Bunda hiç şüphe yok ki eserinin, Osmanlı'nın kültür merkezi olan İstanbul'a uzak bir bölgede telif edilmiş ve uzun süre de burada kalmış olmasının önemli bir payı vardır. Ancak İstanbul'a gelişinden sonra da Evliya'nın eseri bir süre hayatını Saray kütüphanesinde ve bir-iki kopyesiyle birkaç kütüphane rafında sürdürmüş ve kayda değer sayılacak bir ilgiye mazhar olmamıştır. Müverrih Hâkim'in ve Feridun Bey'in tebliğinden[4] öğrendiğimize göre Vâsıf'ın eserle ilgili değerlendirmeleri, *Seyahatname*'ye duyulan ilgisizliği açıkça ortaya koymaktadır. Hâkim'in *Seyahatname*'yi tarih diye vasıflandırması müspet bir yaklaşım olarak kabul edilebilirse de Vasıf'ın eseri "yalancılardan nakillerden oluşan hikâyeler" olarak tanımlaması, muhtemelen bu ilgisizliğin bir süre daha devamına zemin oluşturmuştur.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi Osmanlı toplumunda ne derecede yaygındı. Bunu tespit için başvurulabilecek birkaç yol vardır. Birincisi bu yazarın kitaplarının kütüphane kataloglarında ne sıklıkla yer aldığının tespiti, diğeri de yine aynı yazarın eserlerinin özel koleksiyonlarda ve sahhafların sattıkları kitaplar arasında yer alıp almadığının ortaya konulmasıdır. Tabii ki bir eserin vakıf kütüphanelerinde veya özel kütüphanelerde bulunması okunduğunu kesin olarak tespit etmemize imkân vermese de en azından bu, esere duyulan ilgiyi gösterir. Diğer bir yol da eserin yazıldığı dönemde ve sonraki dönemlerde bu esere diğer müellifler tarafından yapılan atıfları tespit etmektir.

---

3 Nuran Tezcan, "1814'ten 2011'e Seyahatnâme Araştırmalarının Tarihçesi", *Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi*, yay. haz. Nuran Tezcan, Semih Tezcan, Ankara 2011, s. 78-115.

4 Feridun M. Emecen, "Evliya Çelebi ve İstanbul", Evliya Çelebi Atlası, yay. haz. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2012, s. 82-85.

Bilindiği gibi Evliya Çelebi *Seyahatname*'si, Darüssaade Ağası Hacı Beşir Ağa'ya 1742 yılında Mısır'dan hediye olarak getirilene kadar İstanbul ilim muhitlerinde pek bilinmemekteydi.[5] Bu yüzden bu tarihten önce kurulmuş kütüphanelerin kataloglarında *Seyahatnâme*'ye rastlanılmamaktadır. Bu tarihten sonra eseri kopye etmek için bazı girişimler olmuşsa da eserin tam takım olarak günümüze pek az nüshası gelmiştir. Bunlardan ancak bugün Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ndeki Mısır'dan gelen orijinal nüshadan (sekiz cilt) kopye edilen Beşir Ağa, Pertev Paşa, İstanbul Üniversitesi nüshaları tam veya tama yakındır.[6] *Seyahatnâme*'nin bazı kütüphanelerde de münferit ciltleri bulunmaktadır. Anlaşılan *Seyhatnâme* gibi önemli bir eser yazılışından ancak bir asra yakın bir süre sonra tanınmaya başlanmış ve bu tarihten sonra da çok az sayıda kopye edilmiştir.[7]

Evliya Çelebi'nin eserinin kütüphaneler dışında özel koleksiyonlarda hangi tarihten itibaren görülmeye başlandığı da esere olan ilginin İstanbul kültür muhitlerindeki durumu hakkında bizi bilgilendirebilecektir. Tabii ki bir eserin özel koleksiyonlarda yer alıp-almadığının tespiti için baş vurabileceğimiz en güvenli yol tereke kayıtlarıdır. Bilindiği gibi, tereke defterlerinde, terekede yer alan eşya teker teker sayılır ve değerleri belirlenir; ölenin, sahip olduğu gayrımenkuller, köleler, cariyeler tespit edildiği gibi, eşyaları sıralanırken sağlığında sahip olduğu kitaplar da bir liste hâlinde verilirdi.[8] Bu listeler sayesinde belli bir bölgede ve devre-

5 Pierre A. MacKay, "The Manuscripts of the *Seyahatnâme* of Evliya Çelebi, Part I: the Archetype", *Der Islam*, c. LII/2 (Berlin 1975). s. 278; Martin Van Bruinessen ve Hendrik Boeschoten, *Evliya Çelebi in Diyarbekir*, Leiden 1988, s. 5-6.

6 *Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi*, yay. haz. Ekmeleddin İhsanoğlu ve dgr. c. I, İstanbul 2000, s. 102-105.

7 Evliya Çelebi *Seyahatnâmesi*'nin nüshalarını tanıtan çalışmalar için bkz. Fahir İz, "Evliya Çelebi ve Seyahatnâmesi", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, Beşeri Bilimler-Hümanities*, c. 7 (İstanbul 1979), s. 61-79.

8 Tereke Defterleri üzerinde yapılan bazı önemli çalışmalar şunlardır: Halil İnalcık, "15. Asır Türkiye İktisadî ve İçtimaî Tarihi Kaynakları," *İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, c. XV/1-4 (1955), s. 51-75; Ö. Barkan, "Edirne Askeri

de değişik sınıflardan kişilerin sahip oldukları kitapların niteliği ve sayısı hakkında bilgi sahibi olunabileceği gibi, hazırlanacak istatistikler sayesinde hangi kitapların daha çok okunduğu, kitap fiyatlarının diğer eşyaya oranla değerleri hakkında da bir fikir edinilebilir. Yine bu listelerden hareketle, günümüze ulaşmayan birçok kitabın izlerini sürmek de mümkün olabilmektedir. Biz bu yolla hem bir kitabın nc sayıda özel kütüphanelerde bulunduğunu tespit edebileceğimiz gibi, aynı zamanda müzayedede satıldığı fiyata bakarak ne derecede önemsendiğini de ortaya koyabiliriz. Tereke kayıtlarında ölen kişinin mesleği de genellikle belirtildiği için, kimlerin bu esere ilgi duyduğunu da tespit etmemiz mümkün olabilmektedir.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin yaygınlık durumunu tespit etmek için İstanbul Şer'î Sicilleri'ndeki tereke kayıtları üzerinde bir tarama yaptık. Bu taramada özellikle zengin koleksiyonlarda *Seyahatname*'nin olabileceği düşüncesiyle bu tür kitap terekelerini öncelikli olarak inceledik. Basımı öncesindeki tarihleri kapsayan ve önemli sayıda kitap ihtiva eden biri hariç diğer terekelerde

---

Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", *T.T.K. Belgeler*, c. III/5-6 (1968), s.1-479; Halil Sahillioğlu, "Onbeşinci Yüzyılın Sonu ile Onaltıncı Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1979-1980 Özel Sayısı (1981), s. 67-138; Hüseyin Özdeğer, *1463-1640 Bursa Şehri Tereke Defterleri*, İstanbul, 1988; Yuzo Nagata, *Materials on the Bosnian Notables*, Tokyo 1979; Yvonne J. Seng, *The Üsküdar Estates (Tereke) as Records of Everyday Life in an Ottoman Town, 1521-1524*, Basılmamış Doktora Tezi, The University of Chicago, 1991; Said Öztürk, *Askeri Kassama âit Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*, İstanbul, 1995. Tereke defterleri üzerine yapılan çalışmalar şu çalışmada geniş bir şekilde değerlendirilerek verilmiştir: Joyce Hedda Matthews, *The Ottoman Inheritance Inventory as an Exercise in Conceptual Reclamation (CA. 1600-1675)*, Basılmamış Doktora Tezi, Binghamton University (State University of New York), 2001, s. 38-54. Orlin Sabev, Tereke defterleri üzerine yapılan çalışmaların kapsamlı bir bibliyografyasını hazırlamıştır: "Osmanlı Toplumsal Tarihi İçin Değerli Kaynak Teşkil Eden Tereke ve Muhallefat Kayıtları" (Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi, 21-23 Kasım 2012. İstanbul 2013, c. I, s. 259-272.)

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin yazma nüshalarının bulunmadığını gördük. Mesela güzel bir koleksiyonu bulunan eski Mısır Kadısı Tezkireci Abdullah Efendi'nin 15 Rebiülâhir 1159 (7 Mayıs 1746) tarihli terekesinde birçok tarih eseri bulunmasına rağmen *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* yoktur.[9] Abdullah Efendi'nin Mısır'la ilgisi dolayısıyla bu terekede *Seyahatname*'nin bir nüshasına rastlanılması beklenirdi. Taradığımız diğer bazı zengin koleksiyonlarda da Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sine rastlamadık. Mesela çok zengin bir koleksiyona sahip olan Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin[10] ve Neşrî'den başlayarak tarih eserlerinin büyük bir çoğunluğunu ve önemli dîvânları ihtiva eden zengin bir koleksiyona sahip Mehmed Efendi b. Yusuf Efendi'nin (1118 tarihli / 1706)[11] terekelerinde de Evliya Çelebi'nin eserine rastlayamamaktayız. Mısır valisi iken vefat eden el-Hac Ebu Bekir Paşa b. Mustafa Ağa da, Ğurre-i Rebiülâhir 1179 (17 Eylül 1765) tarihli terekesinden[12] öğrendiğimize göre zengin bir kitap koleksiyonuna sahipti. Bu koleksiyonda hemen hemen bütün Osmanlı tarihleri mevcuttur. Evliya Çelebi, Kahire'de valilik görevinde bulunan Ebu Bekir Paşa'nın dikkatini çekmemiş olmalı ki koleksiyonuna dahil edilmemiştir.

Evliya Çelebi'nin eserine, basımı öncesinde sadece bir terekede rastlanılmıştır; Hâcegân-ı dîvân-ı hümâyûndan Sıtkı Mustafa Efendi öldüğünde, çok zengin bir kitap koleksiyonu bırakmıştır. 2000'in üzerinde kitaptan oluşan bu koleksiyonda birçok nadir dîvân ve tarih eseri vardır. Sıtkı Mustafa Efendi'nin Ğurre-i Muharrem 1184 (27 Nisan 1770) tarihli terekesindeki[13] kitapları arasında 10 cilt olduğu belirtilen *Tarih-i Seyyah* 34.200 kuruşa

9 İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşive, Kısmet-i Askeriye (KA.) Mahkemesi, KA. 93, s. 94b-95a.
10 KA, 20, s. 85a-89a.
11 KA, 25, s. 135a-137b.
12 KA, 252, s. 10a-14a.
13 KA. 338, s. 83a-88b

satılmıştır.[14] Bu eser Evliya Çelebi'nin eserinin İstanbul'da kopye edilen nüshalarından biri olmalıdır.

Hammer'in bu konudaki çalışmaları Evliya Çelebi'nin tanınmasında bir dönüm noktası olmuş ve bu esere dikkat çekmesinden[15] ve *Seyahatnâme*'den yaptığı seçmeleri yayımlamaya başlamasından[16] dokuz sene sonra (1843) basılan *Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi*'ye bu tarihten sonra düzenlenen bazı tereke kayıtlarında rastlanılmaya başlanmıştır. *Müntehabât*'ın kısa bir sürede İstanbul'da dört, Mısır'da iki baskısının yapılmış olması, bu eserin halkın yoğun ilgisine mazhar olduğunu gösterir.[17] Bu ilginin sebebini Necib Asım, eserin "Sathî nazarlara göre fâ'idesiz, âdetâ birer hezeyân olan hurâfâttan oluşması dolayısıyladır" şeklinde açıklar.[18]

Her ne kadar eser halk kesiminden çok sayıda alıcı bulmuşsa da, İstanbul'un ilim muhitlerinde beklenen ilgiyi görmediğinden esere bu tarihten sonra düzenlenen Osmanlı entelektüellerine ait

14 KA. 338, s. 84a.

15 Hammer'in bu konudaki yazıları için bkz. Nuran Tezcan, "Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nin Hammer-Purgstall Tarafından Bilim Dünyasına Tanıtılması Hakkında", *Osmanlı Araştırmaları*, c. XXXIV (İstanbul 2009), 203-230; Nuran Tezcan, "1814'ten 2011'e Seyahatnâme Araştırmalarının Tarihçesi", *Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi*, yay. haz. Nuran Tezcan, Semih Tezcan, Ankara 2011, s. 78-115.

16 Evliyâ Efendi, *Narrative of Travels in Europe, Asia and Africa in the Seventeenth Century*, translated from the Turkish by the Ritter Joseph vo Hammer, London 1834.

17 Şeyhülislâm Arif Hikmet Bey de 3 Cemâziyelevvel 1266/17 Mart 1850 tarihli arzında esere halkın ilgisini şu şekilde dile getirmekteydi:

"...bu makûle ekâzîb ve hikâyât-ı bâtılayı müştemil Hamzazâde ve emsâli birtakım dahi avâm-ı nâsın zihnlerine hadese îrâs eder *Hadîkatü's-su'adâ* ve *Ravzatü'ş-şühedâ* ve bunların emsâli kütübün eyâdî-i nâsda bulunmasın men' lâzımeden ise de müddet-i medîdeden berü bakılmayarak eyâdî-i nâsda tedâvül etmekde bulunmuş ve büyût ü dekâkîn nüshalarıyla dolmuşdur." BA, İ.MVL, nr. 165/4875-4 (3 Cemâziyelevvel 1266). Uğur Demir, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Osmanlı Dönemi Baskıları", *Osmanlı Araştırmaları*, yayınlanacak, s. 5'ten naklen.

18 *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, nşr. Ahmet Cevdet, İstanbul 1314 baskısına Necip Asım'ın yazdığı önsöz, s. 5.

tereke kayıtlarında nadiren rastlamaktayız. A. D. Mordtmann bu ilgisizliği, "okumuş Türkler arasında yazarın Hoca Nasreddin'e ve eserinin Harem'in eğlencesi *Binbir Gece Masalları*'na benzetilmesine" bağlar.[19] *Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi*'nin ilk olarak basıldığı 1843 yılından sonraki seneleri ihtiva eden yüzlerce muhallefat defterinden tespit edebildiğimiz kadarıyla ancak 37'sinde *Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi* veya *Seyahatname*'nin adı geçen kayıt mevcut bulunmaktadır. Terekesinde *Müntehebât* veya *Seyahatnâme* bulunanların, birkaç istisnayla, hepsi devlet bürokrasisinde görev almış kimselerdir. Ulemâ sınıfına mensup kimseler muhtemelen Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey'in "ekâzîb ve hikâyât-ı bâtılayı müştemil" şeklindeki düşüncesine katıldıklarından, Evliya Çelebi'nin eserine pek rağbet etmemişlerdir.

Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi'ye basılışından yedi yıl kadar sonra ilk olarak Defterhâne-i Âmire kâtiplerinden Ahmed Cevdet Efendi'nin Ğurre-i Şaban 1266 (12 Haziran 1850) tarihli terekesinde rastlıyoruz.[20] *Müntehebât-ı Evliya Çelebi, Avamil Tuhfesi* ve *Âkif Paşa Münşe*'âtı ile birlikte 37 kuruşa satılmıştır. Bir yıl sonra Mehmed Tayfur Beg b. Ahmed'in 23 Rebiülevvel 1267 (26 Ocak 1851) tarihli terekesinde Evliya Çelebi *Tarih-i Seyyâh* olarak zikredilmektedir.[21]

İki yıl sonra ulemâ sınıfından es-Seyyid Mehmed Atau'llah Efendi'nin Ğurre-i Receb 1268 (21 Nisan 1852) tarihli terekesindeki Evliya Çelebi'nin 20 kitaplık bir grup halinde 106 kuruşa satıldığını görmekteyiz.[22] Muytab denilen dokumacı esnafından es-Seyyid İsmail Ağa'nın Selh-i Cemazielâhir 1273 (24 Şubat 1857) tarihli terekesinde sadece sekiz kitap vardır ve bunlardan birisi Evliya Çelebi'dir.[23] Sonraki yıllarda da *Müntehebât* Okmeydanı

19 *Skizzen aus Kleinasien*, 1863, s. 414. Nuran Tezcan, "1814'ten 2011'e Seyahatnâme Araştırmalarının Tarihçesi", *Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi*, yay. haz. Nuran Tezcan, Semih Tezcan, Ankara 2011, s. 81.

20 KA. 1640, s. 20b.

21 KA. 1650, s. 38a.

22 KA. 1664, s. 35a.

23 KA. 1715, s. 88b.

Şeyhi İbrahim Efendi,[24] ecille-i rical-i Devlet-i Aliyye'den Rumeli Mesarifât Muhasebecisi es-Seyyid Mehmed Raşid Bey,[25] Rumeli Ordu-yı Hümâyûnu Müşir-i Sabıkı İsmail Hakkı Paşa,[26] Maliye Hazine-i Celile'sinde Dîvân-ı Muhasebat Azası es-Seyyid el-Hac Mehmed Emin Bey,[27] Maliye Mektubî hülefâsından Mahmud Celaleddin Bey,[28] Dîvân-ı Hümâyûn kalemi hülefâsından es-Seyyid Mehmed Habib Efendi,[29] Hariciye Nezaret-i celilesi Tercüme Kalemi Mümeyyiz-i Sanisi Osman İhsan Bey,[30] Hüdavendigâr Valisi Ahmed Münir Paşa,[31] Mabeyn Müdürü el-Hac Hüseyin Efendi,[32] Beyoğlu İkinci Bidâyet Mahkemesi Hukuk Reisi el-Hac İlyas Fahri Bey,[33] Ticaret ve Nafia Nâzırı Mahmud Celaleddin Paşa,[34] Menteşe Sancağı Kâimmakamı Mustafa Behçet Efendi,[35] Zaptiye Müşiri Mehmed Emin Paşa,[36] Tersâne-i Âmire Müsteşarı Mehmed Rasih Efendi,[37] Dâire-i sâdise komisyonu mümeyyiz-i evveli Numan Fikri Efendi,[38] Sudûr-ı izâmdan Çeharşenbevî-zâde Mehmed Said Efendi,[39] İnhisar Müdürlügü'nden mütekaid Mustafa Faik Efendi[40] ve Özbekler Dergâhı Postnişini el-Hac Süleyman Efendi'nin[41] muhallefatlarında yer almaktadır. Bu kayıtlarda zikredilen eserlerden üçü hariç, diğerleri kesinlikle *Müntehebât* olmalıdır.

24 KA. 1717, s. 73b.
25 KA. 1725, s. 39a.
26 KA. 1768, s. 10a.
27 KA. 1803, s. 58b.
28 KA. 1834, s. 43b.
29 KA. 1846, s. 26b.
30 KA. 1917, s. 11b.
31 KA. 1962, s. 41b.
32 KA. 2000, s. 78a.
33 KA. 2006, s. 37b.
34 Evkaf-ı Hümâyûn Müfettişliği 729, s. 38.
35 BK. 47, s. 30a.
36 BK. 47, s. 94a.
37 BK. 47, s. 50b.
38 BK. 49, s. 68b.
39 BK. 54, s. 8a.
40 BK. 73, s. 2b.
41 BK. 77, s. 21b.

Mehmed Rasih Efendi'nin Ğurre-i Muharrem 1287 (3 Nisan 1870) tarihli terekesinde ise "*Seyahatname*, 1 cild, 24 kuruş" şeklinde bir kayıt vardır. Diğer kayıtlardaki fiyatlarla karşılaştırıldığında *Müntehebât*'ın bir cildinin 24 kuruşa satılamayacağı düşünülebilir. Muhtemelen burada *Seyahatname*'nin yazma bir cildinden bahsedilmektedir. Özbekler Tekkesi Şeyhi Süleyman Efendi'nin terekesindeki *Seyahatnâme* de bu eserin yazma ciltlerinden biri olmalıdır. 17 Muharrem 1308 (2 Eylül 1890) tarihli tereke kaydına göre basma *Tarih-i Ravzatü's-Safâ* ile birlikte 129 kuruşa satılmıştır. Bu terekedeki kitapların basılılarının "basma" olarak belirtilmesi bu ihtimali kuvvetlendirmektedir.

İstanbul dışındaki bazı şehirlere ait sicillerde de, az da olsa, Evliya Çelebi'nin nüshalarına rastlanılmaktadır. Bursa Rüsûmât Memuru Mustafa Rüşdü Efendi'nin, 7 Receb 1283 (15 Kasım 1866) tarihli terekesindeki *Müntehebât-ı Evliya Çelebi* 4 kitapla birlikte 36 kuruşa satılmıştır.[42] Hasan Bey b. el-Hac Osman Ağa'nın 25 Zilka'de 1282 (11 Nisan 1866) tarihli terekesindeki *Seyahatname*'ye *Telemak*'la birlikte 10 kuruş değer biçilmiştir.[43] Âsitâneli Mehmed Şükrü Bey'in 15 Cemazielevvel 1282 (6 Ekim 1865) tarihli terekesindeki *Müntehebât-ı Evliya Çelebi* ise sadece 10 kuruşa müşteri bulabilmiştir.[44] Edirneli mücellid el-Hac Süleyman Efendi b. Ömer'in terekesinde fiyatı 26 kuruş olarak tespit edilen iki tane *Müntehebât-ı Evliya Çelebi* vardır.[45]

Basıldıktan sonra yavaş yavaş terekelerde yer almaya başlayan *Müntehebât* ve daha sonra da *Seyahatnâme* acaba kitap müzayedelerinde hangi fiyattan satılmaktaydı? Bunun cevabını muhallefat defterlerinde bulmak mümkündür. Bilindiği gibi müzayedelerde değerli eserler tek tek, değersiz kabul edilen eserler de genellikle 2-20 eserden oluşan gruplar halinde satılmaktaydı. Bu gruplar satılırken "hepsi, tamamı" anlamında "alayı" denildiğinden

42 Bursa ŞS. C-122, s. 3b.
43 Bursa ŞS. C-115, s. 044 jpg.
44 Bursa ŞS. C-115, s. 071 jpg.
45 Edirne ŞS. 411, s. 68a.

muhallefat defterlerinde "alayı"[46] diye belirtilerek bu grupların fiyatı verilmiştir. Evliya Çelebi *Müntehebât*'ı hemen hemen "alayı" denilen guruplar içinde satılmıştır. Mesela es-Seyyid Mehmed Atau'llah Efendi'nin Ğurre-i Receb 1268 (22 Nisan 1852) tarihli muhallefatında içinde *Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi* de olan 20 kitaplık bir grubun 120 kuruşa satıldığı görülmektedir.[47] Rumeli Ordu-yı Hümâyûnu Müşir-i sabıkı İsmail Hakkı Paşa'nın 18 Zilhicce 1277 (21 Haziran 1861) tarihli terekesindeki *Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi* ise üç kitapla birlikte 36 kuruşa satılmıştır.[48] Elimizdeki örneklerden *Müntehebât*'ın daima *Evliya Çelebi* diye adlandırıldığını ve genellikle 5 kuruş civarında bir fiyattan satıldığını görüyoruz. Ancak İkdamcı Ahmed Cevdet'in basmaya başladığı *Seyahatname* nüshaları aynı ilgiyi görmemiş olmalıdır ki, on yılı aşkın bir zaman diliminde ancak dört koleksiyona girebilmiş ve müzayedelerde bazı nüshaları oldukça düşük bir fiyattan satılmıştır. Mesela Şerif Mehmed Sadık Paşa'nın kitaplarının 24 Rebiülâhir 1327/ (15 Mayıs 1909) tarihli müzayedesinde "noksan dört cild Evliya Çelebi Seyahatnâmesi" şeklinde tanımlanan[49] *Seyahatnâme*'nin dört cildi 29 kuruşa satılmıştır ki *Müntehebât* ile *Seyahatname*'nin sayfa sayıları karşılaştırıldığında ve enflasyon farkı dikkate alındığında bunun oldukça düşük bir fiyat olduğu görülür. Sahhaf Bosnevî el-Hac Muharrem Efendi'nin terekesindeki *Seyahatname*'nin de

46 Pakalın, "alayı"yı "Kitap ve mecmuaların ciltleri bozuk, kağıtları kopuk, sahifeleri noksan olanlarının toptan satışları hakkında sahhaflar beyninde kullanılır bir tabirdi. Bunların içinde kıymetli şeylere tesadüf edildiği de olurdu" şeklinde tanımlamaktadır. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü*, c. I, İstanbul 1946, s. 44. Ali Emiri ise "alayı"dan, Halis Efendi'nin Maârif Nezareti'ne sattığı kitaplardan söz ederken "Böyle mühim ve kıymetli ve nadir kitaplar kaldırıldıktan sonra diğer kitapların pek çoğu ise çarşıdan (alay) tabir olunan suretde pek ucuz fiyatla alınabilir" şeklinde bahsetmektedir. Bkz. Ali Emiri, "Maârif Nezaret-i Celilesine", *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, sene 2, no.16 (1335), s. 332.

47 KA. 1664, s. 35a.

48 KA. 1768, s. 10a.

49 BK. 100, s. 46b.

36 kitapla birlikte 16 kuruşa satılmış olması Evliya Çelebi'nin eserinin pek de değer verilen bir eser olmadığını göstermektedir.

Başta da belirttiğimiz gibi, bir eserin ne derecede ilgi gördüğünü ve okunduğunu tespit için baş vurulacak kaynaklardan birisi de kitapçı kataloglarıdır. Ancak Osmanlı döneminde kitap ticaretini yürüten sahhafların bugünkü kitapçıların yayımladıkları kataloglara benzer katalogları bulunmamaktaydı. Biz bir sahhafın da ne tür kitaplar sattığını ancak öldüklerinde dükkânlarında yapılan sayım sonucu ortaya çıkan listelerden öğrenebilmekteyiz. Bu konuda baş vurabileceğimiz tek yol olan bu usul tabii ki sahhafın dükkanındaki vefatı esnasında mevcut olan eserleri gösterdiğinden tatmin edici bir netice vermezse de, başka bir yol olmadığından, zaruri olarak bu yola baş vurulmaktadır. İncelenen iki yüz sahaf terekesinin ancak birkaçında Evliya Çelebi'nin eserine rastlamaktayız. Evliya Çelebi'nin eseri Sahhaf Mehmed Hâtif Efendi'nin 2 Rebiülâhir 1266 (15 Şubat 1850) tarihli tereke kaydında *Tarih-i Seyyah* olarak geçmekte ve 9 kitapla birlikte 57 kuruşa satıldığı bildirilmektedir.[50] Daha ziyade halk kitapları satan bir sahhaf olan Geredeli Ali Efendi'nin dükkanındaki kitaplarının sıralandığı listede Evliya Çelebi dört defa geçmektedir.[51] Sahhaf Emiroğlu Pehlüvan es-Seyyid Halil Efendi'nin dükkanındaki kitapları arasında bulunan Yazma Evliya Çelebi, diğer 12 kitapla birlikte 73 kuruşa satılmıştır.[52] Sahhaf Bosnevî el-Hac Muharrem Efendi'nin terekesinde Evliya Çelebi'nin eseri *Seyahatname* olarak kaydedildiğine göre, bu nüsha muhtemelen Ahmed Cevdet'in bastığı ciltlerden biri olmalıdır.[53] 36 kitapla birlikte 16 kuruşa satılmış

50 BK. 29, s. 16b.

51 Evliya Çelebi, alayı 12: 90 guruş (20a).

Evliya Çelebi 8: 62 guruş (20a).

Evliya Çelebi, alayı 22: 155 guruş (20b).

Evliya Çelebi, alayı 20: 120 guruş (20b).

BK. 29, s. 16b-22b. (29 Rebiülâhir 1269).

52 KA. 1790, 43b. (25 Şaban 1282).

53 BK. 96, s. 91a. (26 Zilka'de 1320).

olması pek de değer verilen bir eser olmadığını göstermektedir. Tabii ki sahhaf dükkanlarındaki değersiz kitapların çoğu kere gruplandırılarak "alayı" diye satıldığını ve önemsiz görülen bazı kitapların da "evrak-ı perişan" adı altında satışa sunulduğunu dikkate alırsak, sahhaf terekelerinden elde ettiğimiz neticeyi kesin bir bilgi olarak kabul edemeyiz.

Terekelerden hareketle Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sine Osmanlı entelektüellerinin gereken ilgiyi göstermediği şeklinde bir genelleme yapamazsak da Evliya Çelebi'nin basımından önce bu çevrelerde hemen hemen hiç tanınmadığını, basıldıktan sonra da değeri yeterince anlaşılamadığından, ancak sınırlı sayıda koleksiyoncunun kütüphanesinde yer alabildiğini ve matbu nüshalarının terekelerde veriliş şekillerinin de "değerinin anlaşılamadığı" kanaatini pekiştirdiğini söyleyebiliriz.

Yabancı bir coğrafyadan gelen İbni Haldun'la karşılaştırdığımızda, bu ilgisizliğin boyutu açıkça görülmektedir. İbn Haldun'un eserleri, Şeyhülislâm Pîrî-zâde Mehmed Sahib Efendi neşrinden önce, kütüphanelerde birçok nüshasıyla yer aldığı gibi, ulemâ sınıfından kişilerin terekelerinde de çokça bulunmaktadır. Tercümesinin basılmasından sonra ise yazma nüshaları terekelerde görülmeye devam ettiği gibi, basma nüshalarının da birçok terekede mevcudiyetlerini devam ettirdikleri görülmektedir. Bir mukayese yapılacak olursa Evliya Çelebi'ye terekelerde 37 defa rastlandığı dönemde, İbni Haldun'un eseri aynı dönemde 200 üzerinde terekede görülmektedir. İbni Haldun'un kitap piyasasındaki sürümü de iyi olmalı ki Sahhaf el-Hac Ahmed Efendi b. İbrahim'in terekesinde (1286/1869) İbni Haldun'un eserinin on nüshası vardır.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Cumhuriyet döneminde uzmanlarınca önemi takdir edildiğinden, son ciltleri yayımlanarak neşri tamamlanmıştır. Ancak Evliya Çelebi'nin halk arasındaki imajında belirgin bir değişme olmuş mudur? Bu soruya tam olarak "Olmuştur" şeklinde cevap vermek mümkün değildir. Zira uzun

süre zihinlerde, mektep kitaplarında da tekrarlanan Erzurum'da bir damdan diğer dama atlarken arada donup kalan kedi hikâyesiyle yer almıştır. Hatta yirminci yüzyılın ortalarına kadar birçok araştırmacı Evliya Çelebi'nin seyahatlerinin bir hayal ürünü olduğunu kabul etmiş[54] ve anlattıklarının başka kaynaklardan teyid edilmeden kullanılamayacağını belirtmişlerdir.[55]

Ancak son senelerde yapılan çalışmalarla Evliya Çelebi'nin naklettiği bilgilerin, gözlemlerinin, değerlendirmelerinin, anlattığı eğlendirici hikâyelerden arındırıldığında, ne derecede değerli olduğu görülmüş ve eserine olan ilgi de son derecede artmıştır. Yaptıkları neşriyatlarla özellikle de sanat tarihçileri[56] Evliya'nın gezip-gördüğü yerlerdeki eserler hakkında verdiği çoğu bilgilerin önemini ortaya koymuşlardır. Çeşitli ülkelerle ilgili müşahedelerinin ne derecede gerçeğe yakın olduğu da çeşitli araştırmalarda vurgulanmıştır.[57] Yapılacak incelemeler sonucunda Evliya Çelebi'nin sadece bir seyyah değil, aynı zamanda bir filolog, antropolog, etnolog, sosyolog, tarihçi olarak da önemli bir şahsiyet olduğu görülecektir.[58]

---

54 Semih Tezcan, "Bir Dahinin Seyahatnâmesi", *Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi*, yay. haz. Nuran Tezcan, Semih Tezcan, Ankara 2011, s. 15.

55 Cavid Basun, "Evliya Çelebi", *İA*, IV, (İstanbul 1949), s. 409.

56 Evliya Çelebi'nin Balkanlardaki mimari eserler ile ilgili müşahedelerini ve değerlendirmelerini M. Kiel ve Heath Lowry'nin çalışmalarında görmekteyiz. Evliya Çelebi'nin İstanbul'daki mimari eserlerle ilgili verdiği bilgilerin değerlendirilmesi de Yüksel Yoldaş Demircanlı tarafından yapılmıştır: *İstanbul Mimarisi için Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyâhatnâmesi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1989.

57 Mısırla ilgili izlenimlerinin ünlü tarihçi Mustafa Âlî'nin *Hâlât-ı Kâhire mine'l-Âdâtı'z-Zâhire* adlı eserinde anlattıklarıyla ne derecede örtüştüğü için bkz. Nazlı İpek Hüner, *Traveling within the Empire: Perceptions of the East in the Historical Narrative of Mustafa Âli and Evliya Çelebi*, Sabancı Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.

58 Robert Dankoff'un Bilkent Üniversitesi'nin sitesindeki güncellenmiş bibliyografyası Evliya'nın bu yönlerini inceleyen birçok künyeyi ihtiva etmektedir: www.bilkent.edu.tr/~tebsite/kaynaklar/evliya.pdf.

Tereke Defterlerinde Evliya Çelebi ile İlgili Kayıtlar

1. Hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyûndan Sıtkı Mustafa Efendi'nin Ğurre-i Muharrem 1184 tarihli tarihli terekesi: KA. 338/84a.

Tarih-i Seyyah, cild 10: 34.200 akçe.

2. Defterhane-i Âmire ketebesinden Ahmed Cevdet Efendi b. Hüseyin'in Ğurre-i Şaban 1266 tarihli terekesi. KA. 1640/20b:

Avamil Tuhfesi, Evliya Çelebi, Akif Paşa Münşeatı

37 ğuruş.

3. Mehmed Tayfur Beg b. Ahmed'in 23 Rebiülevvel 1267 tarihli terekesi. BK. 1650, s. 38a.

Tarih-i Seyyâh, alayı cild 3: 40 ğuruş.

4. Sudur-ı 'izâmdan bu sene-i mübareke Muharremü'l-haramının yirmi ikinci günü irtihal-i dâr-ı bekâ iden es-Seyyid Mehmed Atau'llah Efendi'nin Ğurre-i B. 1268 tarihli terekesi. KA. 1664/35a.

Evliya Çelebi, alayı 20: 106 ğuruş

5. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye azasından es-Seyyid Hüseyin Muhsin Efendi'nin 25 Cemazielâhir 1270 tarihli terekesi. KA. 1698, s. 80a.

Basma *Evliya Çelebi*, Alayı 4: 40 kuruş

6. Bu sene-i mübareke Reb. II'nin yirmi yedinci günü vefat eden Muytab[59] es-Seyyid İsmail Zühtü Ağa'nın Selh-i C. 1273 tarihli terekesi.. KA.1715/88b.

Evliya Çelebi, alayı 8: 50 ğuruş.

7. Ok Meydanı şeyhi İbrahim Efendi'nin 22 S. 1273 tarihli terekesi. KA. 1717/73b.

Evliya Çelebi, alayı 6: 34 ğuruş

59 Muytab: Kıldan kebe, kolan gibi eşya dokuyan esnaf. Mutaf, mutafçı. Bkz. Fehmi Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul 2010, s. 464.

8. Ecille-i rical-i devlet-i aliyyeden Rumeli mesarifât muhasebecisi es-Seyyid Mehmed Raşid'in 9 Cemazielâhir 1273 tarihli terekesi. KA. 1725/39a.

Evliya Çelebi 8: 60 guruş

9. Bu sene-i mübareke Zilhiccesinin on altıncı günü vefat iden Rumeli ordu-yı hümâyûnu müşir-i sabıkı İsmail Hakkı Paşa'nın 18 Zilhicce 1277 tarihli terekesi. KA. 1768/10a.

Evliya Çelebi, alayı 4: 36 guruş

10. Âsitâneli Mehmed Şükrü Bey'in 15 CA. 1282 tarihli terekesi. Bursa ŞS. 115, s. 071 Jpg.

Müntehebât-ı Evliya Çelebi: diğer 5 kitapla birlikte 10 kuruş.

11. Hasan Bey b. el-Hac Osman Ağa'nın 25 Zilka'de 1282 tarihli terekesi. Bursa ŞS. C. 115, s. 044 Jpg.

Seyahatname ve *Telemak* Tercümesi: 12 kuruş.

12. Bursa Rüsumat Memuru Mustafa Rüşdü Efendi'nin 7 Receb 1283 tarihli terekesi. Bursa ŞS. C. 122, s. 3b.

Müntehebât-ı Evliya Çelebi. 4 kitapla birlikte 36 guruş.

13. Bin iki yüz seksen dört senesi Cemazielâhiresinin on sekizinci günü vefat iden Maliye Hazine-i Celile'sinde Dîvân-ı Muhasebat Azası es-Seyyid el-Hac Mehmed Emin Bey'in 23 Cemazielâhir 1284 tarihli terekesi. KA. 1803/58b.

Evliya Çelebi, alayı 6: 19 guruş

14. Maliye Mektubî hülefâsından ğayr-ı reşîd Mahmud Celaleddin Beg'in Ğurre-i Safer. 1291 tarihli terekesi. KA. 1834/43b.

Evliya Çelebi, cild 1: 5 guruş

15. Bu sene-i mübareke Rebiülâhirinin yirmi birinci günü vefat iden Bâb-ı Ali'de Dîvân-ı Hümâyûn kalemi hülefâsından es-seyyid Mehmed Habib Efendi'nin 21 Cemazielevvel 1294 tarihli terekesi. KA. 1846/26b.

Evliya Çelebi, alayı 6: 30 guruş

16. Bu sene-i mübareke Rebiülevvelinin yirmi dokuzuncu günü vefat iden Hariciye Nezareti celilesi Tercüme Kalemi mümeyyiz-i sânisi Osman İhsan Bey'in 20 Cemaziülevvel 1307 tarihli terekesi. KA. 1917/11b.

Seyahatname, alayı 7: 15 guruş

17. Hüdavendigâr valisi iken vefat iden Ahmed Münir Paşa. 8 Rebiülevvel 1316 tarihli terekesi. KA. 1962/41b.

Evliya Çelebi, 1 (altı kitapla birlikte): 13 guruş

18. Bu sene-i mübareke şehr-i Rebiülevvelinin altınca günü Göksu'da vefat eden sabık Mabeyn Müdürü el-Hac Hüseyin Efendi'nin 14 Rebiülevvel 1327 tarihli muhallefatı. KA. 2000/78a.

Evliya Çelebi, alayı 14: 44 guruş.

19. Bin üç yüz yigirmi sekiz senesi Muharremü'l-Haramının on altıncı günü vefat eden Beyoğlu İkinci Bidayet Mahkemesi Hukuk Reisi el-Hac İlyas Fahri Beğ'in Selh-i Rebiülevvel 1328 tarihli muhallefatı:. KA. 2006/37b,

Hukuk-ı Ticaret 2; *Evliya Çelebi* 2: 32 guruş

20. Ticaret ve Nafia Nazırı Mahmud Celaleddin Paşa'nın 14 Ramazan 1316 tarihli muhallefatı: ŞS. Evkaf-ı Hümâyûn Müfettişliği 729/38.

Evliya Çelebi, 3c: 26 guruş

21. Menteşe Sancağı Kâimmakamı Mustafa Behçet Efendi'nin 15 Receb 1287 tarihli muhallefatı. BK. 47/30a.

Evliya Çelebi, Alayı 4: 16 guruş.

22. Zaptiye Müşiri Mehmed Emin Paşa'nın 24 Şevval 1283 tarihli muhallefatı. BK. 47/94a.

Seyahatnâme, 3c.: 20 kuruş

23. Tersâne-i Âmire Müsteşarı Mehmed Rasih Efendi'nin Gurre-i Muharrem 1287 tarihli muhallefatı. BK. 47/50b.

Seyahatname 1c.: 24 guruş.

24. Dâire-i sâdise komisyonı mümeyyiz-i evveli Numan Fikri Efendi'nin 25 Safer 1289 tarihli muhallefatı. BK. 49/68b.

Evliya Çelebi, Alayı 12 cild: 17 guruş

25. Sudur-ı izâmdan Çeharşenbevî-zâde Mehmed Said Efendi'nin 29 Rebiülâhir 1292 tarihli muhallefatı. BK. 54/8a.

Evliya Çelebi 1 ve *Tarih-i Enderun* 1: 26 guruş.

26. Bosnevî Mehmed Fâzıl Paşa'nın 16 Rebiülevvel 1300 tarihli muhallefatı. KA. 1879, s. 10a.

Seyahatnâme, alayı, kıt'a 9: 80 guruş

27. İnhisar Müdürlügü'nden mütekaid Mustafa Faik Efendi'nin 11 Muharrem 1306 tarihli muhallefatı. BK. 73/2b.

Evliya Çelebi, alayı 9: 20 guruş.

28. Özbekler Dergâhı Postnişini el-Hac Süleyman Efendi'nin 17 Muharrem 1308 tarihli muhallefatı. BK. 77/21b.

Seyahatnâme 1, Basma *Tarih-i Ravzatü's-Safâ* 1: 129 guruş.

29. Meclis-i Maârif azasından Habib Efendi'nin 17 Zilhicce 1310 tarihli terekesi. KA. 1940/7b.

Seyahatnâme, Alayı 3: 60 guruş.

Seyahatnâme, Alayı 9: 22 guruş

30. Bosnevî el-Hac Muharrem Efendi'nin 26 Zilka'de 1320 tarihli muhallefatı: BK. 96/91a.

Seyahatname, Alayı 33: 16 guruş.

31. Adana Valisi İzzet Efendi'nin 26 Rebiülevvel 1327 tarihli terekesi. BK. 100/27a.

Evliya Çelebi Tarihi 6c.: 70 guruş

32. Şerif Mehmed Sadık Paşa'nın 24 Rebiülâhir 1327 tarihli muhallefatı: BK. 100/ 46b.

Noksan dört cild *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*: 29 guruş.

Terekesinde Evliya Çelebi Olan Sahhaflar

1. Sahhaf Mehmed Hâtif Efendi b. el-Hac Mehmed, 2 Rebiülâhir 1266 tarihli terekesi. BK. 22/28a.

Tarih-i Seyyah, Alayı 57 guruş.

2. Sahhaf Geredeli Ali Efendi b. el-Hac Veliyüddin. 29 Rebiülâhir 1269 tarihli terekesi . BK. 29/16b.

Evliya Çelebi, alayı 12: 90 guruş (20a).

Evliya Çelebi 8: 62 guruş (20a).

Evliya Çelebi, alayı 22: 155 guruş (20b).

Evliya Çelebi, alayı 20: 120 guruş (20b).

3. Mücellid el-Hac Süleyman Efendi b. Ömer'in Selh-i Cemazielâhir 1278 tarihli terekesi. Edirne ŞS. 411/68a.

Basma *Evliya Çelebi*, 2c. 26 guruş.

4. Sahhaf Emiroğlu Pehlüvan es-Seyyid Halil Efendi b. İbrahim. 25 Şaban 1282 tarihli terekesi. KA. 1790/43b.

Yazma *Evliya Çelebi*, alayı 13: 73 ğuruş.

5. Sahhaf Bosnevî el-Hac Muharrem Efendi b. Osman'ın 26 Zilka'de 1320 tarihli terekesi. BK. 96/91a.

Seyahatname, alayı 37: 16 ğuruş

BİR OSMANLI KADISININ GÜNLÜĞÜ: SADREDDİN-ZÂDE TELHÎSÎ MUSTAFA EFENDİ VE CERİDESİ*

Osmanlılarda, herhangi bir seferi günü gününe kaydeden bazı kaynaklar mevcutsa da, muhtelif devirlerin siyasi, iktisadi ve içtimai hâdiselerine dair bize bilgi veren hatıra nevinden eserlere pek rastlanmaz.[1] Orta Çağ İslâm dünyasında ise oldukça erken dönemlerde kaleme alınmış hatırat türünden eserlere rastlanılmaktadır. Bu eserlerin bir kısmı *muyavamât, yevmiyât, havâdis, ta'lik* gibi isimler taşımakta; bir kısmı da sadece *tarih* olarak adlandırılmaktadır.[2] Bağdad,[3] Şam,[4]

---

* *Kaynaklar* dergisinde (no. 2, 1984, s. 77-81) çıkan yazının genişletilmiş şeklidir.

1 Bu türe girebilecek birkaç eser için bkz. Selim Karahasanoğlu, *Kadı ve Günlüğü, Sadreddin-zâde Telhisî Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir İnceleme*, İstanbul 2013, s. 11-17.

2 George Makdisi, "The Diary in Islamic Historiography", *Islamic and Middle Eastern Societies: A Festschrift in Honor of Professor Wadie Jwaideh*, yay. haz. Robert Olson, Wermont 1987, s. 3.

3 Makdisi, a.g.m. s. 3-4 ve 13-18.

4 Ala'addin Ali b. Yusuf el-Busravî, *Ta'rihü'l-Busravî. Safahâtu Mechûle min Ta'rihi Dımaşk min 'Asrı'l-Memâlik*, yay. haz. Ekrem 'Ulâbî, Damascus 1988; İsmail b. Taceddin el-Mehâsinî, "Safahât min Ta'rihi Dımaşk fî'l-Karni'l-Hâdi'l-'Aşeri'l-Hicrî, Mutaharrace min Künnâşi İsmail Mehâsinî", yay. haz. Selahaddin el-Müneccid, *Mecelletü'l-Mahtûtâti'l-'Arabiyye*, no. 6, Bağdad 1960, s. 77-160; Ahmed Hallâk el-Budeyrî, *Havâdisü Dımaşk el-Yevmiyye*, yay. haz. Ahmet 'İzzet 'Abdülkerim, Kahire 1959; İbn Tavk, *et-Ta'lik, Yevmiyyâtu Şihâbeddin Ahmed b. Tavk*, 4c., yay. haz. eş-Şeyh Ca'fer el-Muhâcir, Dımaşk 2000-2004; İbn Tolun es-Salihî, *Havâdisü Dımaşki'l-Yevmiyye*, Şam

Humus,[5] Mekke[6] gibi bazı şehirlerde meydana gelen hâdiseleri nakleden bu türdeki eserler daha çok müelliflerin merkezinde olmadıkları doğal afetleri, toplumsal olayları, tayinleri v.s. nakletmektedir.

Osmanlı döneminde Saray'da görevli sır kâtiplerinin tuttukları günlük notlardan meydana gelen ve "rûznâme" olarak adlandırılan defterler ise daha çok padişahların etrafında cereyan eden olayları kaydettiklerinden bir çeşit resmî günlük hüviyetindedir.[7] Yazımıza konu olan Mustafa Efendi'nin *Ceride*'si ise bugünkü mânâda günlük olayların kaydedildiği bir hatıra defteridir.[8]

Mustafa Efendi, Sadreddin-zâdeler denilen önemli bir ulemâ ailesine mensuptur. Defterindeki notlardan anladığımıza göre akrabaları arasında şeyhülislâmlar ve kazaskerler bulunmaktadır. Amcasının oğullarından biri de sadrazamlık mevkiine yükselmiştir.

Mustafa Efendi ceridesini tutmaya 1123 Muharrem'inde (Şubat 1711) başlamış ve ölümüne kadar (27 Ramazan 1148/10 Şubat 1736) günü gününe, dikkatini çeken olayları, siyasi hâdiseleri, tayin ve azilleri, bazı eşya ve yiyecek fiyatlarını kaydetmiş; yer yer de kendisi hakkında bilgiler vermiştir.

2002; Hasan Ağa el-'Abd, *Havâdisü Bilâdi'ş-Şâm ve'l-İmparatoriyyeti'l-Osmaniyye*, yay. haz. Yusuf Cemil Na'îse, Dımaşk 1986.

5 Muhammed el-Mekki b. es-Seyyid b. el-Hac İbnü'l-Hankah, *Târîhu Hıms, Yevmiyyât*, yay. haz. Ömer Necib Ömer, Dımaşk 1987.

6 Ebü'l-Fazl Muhibbüddin Cârullah Muhammed b. Abdilaziz b. Ömer el-Haşimi el-Mekki İbn Fehd, *Kitâbu neyli'l-müna bi-zeyli bulugi'l-kıra li-tekmileti ithafi'l-vera*, 2c., yay. haz. Muhammed Habib Hile.

7 Fikret Sarıcaoğlu, "Rûznâme", *DİA*, c. 35, s. 278-281 ve "Sır Kâtibi", *DİA*, c. 37, s. 117-118.

8 Başbakanlık Arşivi, Kâmil Kepeci Tasnifi no. 7500.

Bu defter ilk olarak Fazıl Işıközlü tarafından VII. Türk Tarih Kongresi'ne sunulan bir tebliğle ilim âlemine tanıtılmış ve defterdeki bazı kayıtlar neşredilmiştir: "Başbakanlık Arşivinde Yeni Bulunmuş olan ve Sadreddinzâde Telhîsî Mustafa Efendi Tarafından Tutulduğu Anlaşılan H. 1123 (1711)-1148 (1735) Yıllarına ait bir Ceride (Jurnal) ve Eklentisi", *VII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1973, s. 508 - 534. Selim Karahasanoğlu bu defter üzerine muhtevalı bir çalışma yapmıştır: *Kadı ve Günlüğü, Sadreddin-zâde Telhisî Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir İnceleme*, İstanbul, 2013.

Defterin ilk 13 sahifesi düzensiz bir şekilde yapılmış kayıtlar, bir naat ve ilahiler, çeşitli hâdiselere ebcedle düşürülmüş tarihlerle doludur. 11. sayfadaki tarihlerin birinde Mustafa Efendi, kendi doğum tarihini ceddi Sadık Efendi'den naklen Rebiülevvel 1078 (Ağustos 1667) olarak veriyor. Muhtemelen aynı kaynağa dayanarak babası Abdülkerim Efendi'nin vefat tarihini de 11 Şevval 1079 (14 Mart 1669) olarak tespit etmiştir. Yine aynı sayfada âilesinin diğer bazı fertlerinin ölüm tarihleri ve nereye defnedildikleriyle ilgili bilgiler mevcuttur. Sayfa 12-13'te 1108-1145 tarihleri arasında bazı kişilere ait tayin ve vefat kayıtlarıyla ölüm ve doğum tarihleri vardır. Ayrıca sayfa 13'ün başında "Birâder Efendi'nin mehâdim-i kirâmıdır" ve "Mektubî Efendi'nin mehâdim-i kirâmı tevârihidir" başlıkları altında her iki şahsın çocuklarının bir listesiyle doğum-ölüm tarihleri verilmektedir.

Öyle anlaşılıyor ki Mustafa Efendi kadı olarak görev yaptığı yerlere gidip-gelirken orucunu tutamamış ve defterinin başında da bundan dolayı kaç günlük oruç borcu olduğunu belirtmiştir.[9] 15 Rebiülâhir 1123 (2 Haziran 1711) tarihini taşıyan bir kayıtta da komşuları Süleyman Ağa'nın kendisini ve biraderini hanımlarıyla Anadolu Hisarı'ndaki yalısına davet ettiğini ve burada iki gün kalarak hoşça vakit geçirdiklerini yazmaktadır. (s. 2). Sayfa 9'da sadrazamın ramazan'da verdiği iftarlarda hangi gün hangi kişilerin gideceğine dair bir liste vardır.

Mustafa Efendi hakkında *Ceride*'sinde, notlarını düzenli bir şekilde tutmaya başladığı 1123 Muharremine (Mart 1711) kadar[10] başkaca önemli bir bilgiye tesadüf edilmemektedir. Mustafa Efendi bu tarihte ma'zûl olarak İstanbul'da bulunmaktadır. 1123 (1711) yılı içinde yaptığı ziyaretlerden, görüştüğü kimselerden

9 "Deyn-i Savm" başlığı altında şu kayıt vardır:

Evvelden yevm: 10; Sofya'dan: 15; Manisa seferinden: 7; Amid seferinden: 27; Amid avdetinden: 16; Der-Edirne: 3 ve yer belirtmediği 31 günle birlikte Mustafa Efendi'nin 109 gün oruç borcu olduğu görülüyor. (s. 2).

10 Muharrem-Rebiülâhir aylarına ait kayıtlar defterin müteakip sayfalarına göre farklı bir şekilde kaydedilmiştir. Cemazielevvel ayından başlamak üzere ayın günleri sayfa üzerinde önceden ebced harfleriyle belirtilmiş; ancak bu tarihlerden sadece bazılarının altına kayıtlar düşülmüştür.

söz etmekteyse de, herhangi bir görevde olduğunu belirtmemektedir. Kendisinin bir göreve tayini hakkındaki ilk kaydı, Manisa Kadılığı'na tayini münasebetiyle 7 Ramazan 1124 (8 Ekim 1712) tarihinde yapmıştır (s. 32).

23 Ramazan 1124'te (8 Ekim 1712) İstanbul'dan ayrılan Mustafa Efendi, Manisa'ya giderken uğradığı Yazıcızade Efendi Türbesi'yle bazı ziyaretgâhlar hakkında bilgi verdikten sonra 7 Şevval 1124 (7 Kasım 1712) tarihinde Manisa'ya vardığını bildirmektedir (s. 33). 15 Şevval 1125'te (4 Kasım 1713) ise bu vazifeden ayrılıp yola çıkmış (s. 45) ve Bursa yoluyla 1 Zilhicce 1125 (19 Aralık 1713) tarihinde İstanbul'a ulaşmıştır (s. 46). Yeni bir göreve tayin edilene kadar İstanbul'da kalmış ve 5 Receb 1130 (4 Haziran 1718) tarihinde Diyarbakır Kadılığı'na tayini çıkınca (s. 102), 12 Şaban 1130 (11 Temmuz 1718) tarihinde İstanbul'dan ayrılmıştır (s. 103). Bir yıl sonra bu görevi de sona erdiğinden 12 Zilka'de 1131 (26 Eylül 1718) tarihinde İstanbul'a dönmüş ve bir müddet ma'zul kaldıktan sonra 1 Receb 1136'da (26 Mart 1724) Üsküdar Kadılığı'na tayin olunmuştur (s. 174).[11] Mustafa Efendi bu vazifeden de 1 Şaban 1137 (15 Nisan 1725) tarihinde ayrılıp bir müddet İstanbul'da kaldıktan sonra 16 Rebiülâhir 1142'de (7 Kasım 1729) son görevi olan Filibe Kadılığı'na tayin edilmiş (s. 245) ve 1 Şaban 1143 (9 Şubat 1731) tarihinde bu görevden ayrılarak (s. 261) 29 Şevval'de İstanbul'a dönmüştür (s. 263). 15 Cemazielâhir 1147 (11 Kasım 1734) tarihinde Mustafa Efendi'ye Galata Pâyesi verilmiştir.

Mustafa Efendi 17 Ramazan 1147 (10 Şubat 1735) tarihinde yazdığı bir kayıtta oruç tutamayacak ve teravihe gidemeyecek kadar hastalandığını bildirmektedir (s. 310). Mustafa Efendi'nin

11 Mustafa Efendi'nin bu kadılığa tayini ile ilgili olarak ayrıca bkz. BOA. Tahvil Defteri 5, s. 174: "Kaza-i Üsküdar, Sâbıka Diyarbekir kadısı olan Sadreddinzâde Mustafa Efendi'ye bin yüz otuz altı Receb gurresinden zabt itmek üzere ber-vech-i arpalık virilmişdür." Mustafa Efendi'nin Üsküdar Kadılığı'na tayin olduğunda tutmaya başladığı defterin 1 Receb 1136 (26 Mart 1724) tarihli başlığını Selim Karahasanoğlu neşretmiştir. (a.g.e. s. 80). Mustafa Efendi'nin bu mahkemedeki (Mahkemetü's-suğrâ) göreviyle ilgili 24 Safer 1137 (12 Kasım 1724) tarihini taşıyan diğer bir kayıt müteakip yıl mahkeme kâtibi Hüseyin Efendizâde Mehmed'in tuttuğu defterin başında yer almaktadır. Bkz. ŞS. Üsküdar Mahkemesi 372, s. 1b.

bu tarihten sonra yazdığı notlarda bir azalma olmuştur. 1148 yılının Receb ayından (1735 Kasım) sonraki kayıtları titrek bir elle ve güçlükle yaptığı görülmektedir. Ramazan ayında Sadık Efendi tarafından yapılan bir kayıt ise, Sadreddinzâde Telhisi Mustafa Efendi'nin "şehr-i siyâmın yirmi yedinci Kadir Gecesi" öldüğünü bildirmektedir (s. 322).

Mustafa Efendi, *Ceride*'sine, gördüklerinin dışında duyduklarını da kaydetmiştir. Bu neviden kayıtların başında veya sonunda "mesmû'umuz olmuştur" demekte ve bazen de kaynağını belirtmektedir. Görevli olarak İstanbul dışında bulunduğu sıralarda vuku bulan hâdiseleri ise genellikle mektuplara veya gelen habercilere dayanarak vermektedir. Bu tür kayıtlar "Bugün gelen mektupçu efendi mektubunda" (s. 38); "Bugünlerde yazdıkları mektuplarında" (s. 106); "Gelenler haber verdiler" (s. 41) şeklindeki ifadelerle başlamaktadır. Bazı kayıtlardan anladığımıza göre de Mustafa Efendi, kayıtlarını günü gününe tutmakta ve yaptığı kayıtla ilgili bir değişiklik ortaya çıkarsa bunu sonradan ilâve etmektedir. Mesela Mekke kadısının avdetinde gemide öldüğüne dair yaptığı kayıttan sonra "Bu kadiyye kizb-i mahz imiş. Bir mertebe şâyi' oldu ki itimad gelüp bu mahalle işaret olundu idi" (s. 88) demektedir. 29 Cemaziülahir 1129 (10 Haziran 1717) tarihinde yapılan "Ammizâde Abdullah, Çelebi bugün yine 'azm etti Edirne'ye" kaydından sonra da kırmızı mürekkeple yapılmış "Te'hir. İrte gün gitdi" düzeltmesi yer almaktadır.

Mustafa Efendi kayıtlarını tutarken her sayfayı bir aya tahsis etmiş ve günleri belirtirken de ebced hesabını kullanmıştır. Defterdeki bu ay ve günlerle ilgili bölmelerin önceden hazırlandığı anlaşılmaktadır. Çünkü defterde Mustafa Efendi'nin ölümünden sonraki tarihleri ihtiva eden boş sayfalar bulunmaktadır. Ayrıca bazı günlere ait kayıtlar, uzunca yapıldığından diğer günlere ayrılan yerlere taşmıştır.

Defterin son sayfalarına Sadık adında birinin 1235 (1819/1820) tarihinde bazı kayıtlar yaptığı görülüyor. Aynı şahıs Mustafa Efen-

di'nin yaptığı kayıtlardan birkaçının kenarına da notlar düşerek bazı konulardaki düşüncelerini açıklamıştır.[12]

Bu makalede, neşre hazırlamakta olduğum Mustafa Efendi *Ceride*'sinin muhtevası hakkında bir fikir verebilme maksadıyla değişik türdeki kayıtlardan bazıları sadeleştirilerek nakledilmektedir.[13]

[s. 18] 5 Eylül 1711

Bugün Birader Efendi, Mektûbi Efendi ve Vânî Efendi ile ailelerimizi de alıp Üsküdarî İbrahim Efendi'nin ziyaretine gittik. Gece de orada kalıp çok güzel bir vakit geçirdik.

[s. 19] 25 Eylül 1711

Şeyhülislâm hazretleri rahatsızlandığından padişahımız Sultan Ahmed Han Hazretleri Cuma namazından sonra saadethânelerini şereflendirip gönüllerini hoş etmişlerdir. Allah ömürlerini uzun etsin.

[s. 22] 21 Aralık 1711

Şeyhülislâm hazretlerinin hastalıkları devam ettiğinden, verdikleri fetvalarda imza yerine mühür vurmaları ve sadece "olur," "olmaz" yazmaları için padişahımız hatt-ı hümâyûn çıkardılar.

[s. 29] 3 Ağustos 1712

Bugün Birader Efendi ile Üsküdara Mektûbî Efendi'nin konağına varılıp oradan arabalarla aşağı Çamlıca'ya gidildi. İkindi vaktine kadar orada kalındıktan sonra tekrar konağa gelinerek yemek yenildi ve eve dönüldü.

[s. 32] 2 Ekim 1712

Bugün güneşin doğuşundan üçbuçuk saat sonra bazen kürek bazen akıntı gücüyle Gelibolu önlerine gelinip demir atıldı ve

12 Fazıl Işıközlü'nün adı geçen makalesinde Sadık Efendi'nin yaptığı düzeltmelerle ilgili birkaç örnek zikredilmiştir.

13 Merhum hocam Mehmed Kaplan editorlüğünü yaptığı *Kaynaklar* dergisi için hazırladığım bu yazıyı yayınlanması için verdiğimde metni sadeleştirmemi ve tarihleri de miladiye çevirmemi istemişti. Bu yüzden metni anlaşılır kılmak için bazı tasarruflarda bulunmuştum.

karaya çıkılarak Yazıcı Efendi Hazretlerinin türbe-i şerifleri ziyarete gidildi. Dua edilip merhumun müellif nüshası ve meşhur-ı âlem olan eseri de görüldükten sonra yanlarındaki Ahmed Bîcan hazretleri- dahi ziyaret olundu.

[s. 46] 23 Kasım 1713

Cuma namazını Ulu Camii'de kıldıktan sonra Hisara çıkıp Manastır'da medfûn Sultan Orhan ve yanlarında medfûn babaları Osmancık ziyaret olundu. Orhan Gazi'nin türbesinin dışında asılı olan davul çalındıkta türlü sesler verdiği gibi duyanların söylediklerine göre ordu bir sefere çıkmadan önce de bazı geceler kendi kendine çalınır imiş.

[s. 46] 9 Aralık 1713

Bugün Çekirge tabir ettikleri Küçük Kaplıca'ya varılıp öğle namazını yol üzerindeki merhum Fatih'in babası Sultan Murad Camii'nde kıldıktan sonra türbeleri de ziyaret olundu. Merhumun türbesi diğer padişahların türbelerinden farklıdır; üstünde sanduka ve örtü olmayıp mermer sandukanın içi toprakla doludur. Kabirlerinin üzerine yağmur yağması için bir mikdar açık yeri de vardır. Allah rahmet eylesin.

[s. 68] 22 Eylül 1715

Şiddetli yağmur yağdı. Bu mübarek senede o kadar su sıkıntısı çekildi ki hamamlar kapanıp İstanbul'un birçok yerinde kuyu suyu kullanıldı. Nisan ayından bugüne kadar bir damla yağmamıştı.

[s. 72] 29 Aralık 1715

Bugünlerde esnafa samur giymek yasaklandı.

[s. 73] 3 Şubat 1716

İstanbul ve Galata ve etrafta olan gayr-ı müslim evleri aranıp evinde silah bulunan asılır diye ferman çıkarıldı. Bu konuda mahalle imamlarına da tenbihte bulunuldu.

[s. 74] 6 Mart 1716

Bu sene içinde ortaya çıkan garip hâdiselerden biri: Sultan Bâyezid semtinde bir kimsenin kızı zaman zaman birkaç gün kaybolup tekrar ortaya çıkarmış. Kendisine nerede olduğu so-

rulunca "bir yeşil kuş gelip beni arkasına alıp Mekke ve Medine ve Kudüs gibi mübarek yerleri ziyaret ettirip tekrar getirir" diye cevap verirmiş. Bu mesele padişahımızın malumu oldukta yukarıda sayılan mübarek yerleri iyi bilen kimseleri gönderip kıza sorular sordurduklarında doğru cevap verince, şaşılacak bir hâdise olduğundan Râşid Efendi'ye tarihine yazması için ferman buyurulmuş.[14]

[s. 75] 13 Nisan 1716

Bu mübarek senede eşya fiyatları bir mislini geçecek şekilde artıp hatta odunun çekisi bir zolta ve yüz akçeye ve soğanın vukiyyesi (400 dirhemi) dört paraya satılır oldu. Biz bile yirmi paraya odun aldık. Allah beterinden saklasın, âmin. Arpa bir kuruş, samanın bir vukiyyesi dört akçe oldu. Allah hayvan sahibi olanlara yardım etsin. İki bin vukiyye kömürü yirmi beş kuruşa aldık. Belki yine de faydamız oldu. Sonra daha da pahalılandı ve bir vukiyyesi dört akçeye satılmaya başlandı.

[s. 77] 28 Mayıs 1716

Merhum Vezir-i a'zam Çorlulu Ali Paşa'nın Tersane gözleri arasında yaptırdığı cami-i şerifin etrafında bulunan vakıf binalar geçen sene yıktırılıp sadece cami ve hamam kalmıştı. Bu defa onların da yıkılması emredilmiş denildi. Ancak hamam ve şadırvan ve camiin altındaki dükkanlar yıktırılıp sadece minaresiyle cami-i şerif kaldı.

[s. 78] 18 Temmuz 1716

Bu mübarek ayda da bütün eşya bir misli ve mislinden fazla fiyatlarla alınıp satılmada. Allah beterinden korusun.

[s. 81] 28 Eylül 1716

Bizim Molla ve Molla Mustafa balık avlamaya giderlerken bu Fakir de onlara katılıp Beylerbeyi karşısında biraz balık avladık.

[s. 85] 25 Ocak 1717

Nalbandzâde Ahmed Efendi biraderimiz bu gece de bir helva sohbetine davet edip hayli hoş sohbetler oldu.

---

14 *Râşid Tarihi*'nde (c. IV, s. 188, İstanbul 1282), 1716 vekayii arasında "zuhûr-ı hârika-i garîbe" başlıklı bir bölümde bu hâdisenin Manyas Ovası kazasına tabi Kızıl Kilise adlı bir köyde meydana geldiği belirtilir.

[s. 101] 7 Mayıs 1718

Büyük Ayasofya Vaizi Süleyman Efendi'nin bundan önce uydurup ortaya atdığı "velâ'd-dâllîn" meselesi uzayınca, bu işe bir son verilmesi için ulema, meşâyih ve kurrâ padişah hazretlerine müracaatda bulundular. Süleyman Efendi'ye göre "velâ'd-dâllîn" deki dad harfi değil tı harfi imiş ve şimdiye kadar bu hususda gaflet edildiğinden belki kılınan namazların bile iâdesi gerekirmiş. Allah, hayırlar vere!

[s. 120] 23 Kasım 1719

Saadetlü padişah hazretleri Has Bahçe'de bir kütüphane yaptırıp bu günden itibaren burada tedrisat yapılmasına ferman buyurduklarından Şam payesiyle Üsküdar ma'zûlü Mektubî Selim Efendi dersiâm olup bugün ders vermeye başlamışlardır.

[s. 129] 28 Ağustos 1720

Bu gece saat üçde Cihangir Cami-i Şerifi içine ateş isabet edip bütün tavanı ve minare külahı ve civarındaki Şeyh Hasan Efendi Tekkesi ve Fethi Efendi türbeleri yandı.

[s. 152] 19 Haziran 1722

Eyüb Sultan, Üsküdar'daki Atik Valide, Ayasofya, Sultan Bâyezid, Sultan Selim ve Şehzade Mehmed camilerinde eskiden Ramazan-ı şerifte mahya kurmak âdet olmamıştı. Bu sene bu günlerde tenbih buyurulup yerine getirildi.

[s. 153] 10 Ağustos 1722

Kağıdhane tamamlandığından sadrazam hazretleri padişah-ı âlem-penâh hazretlerini ard arda üç gün davet edip at koşuları, top ve tüfenk atma ve diğer eğlenceli şeylerle eğlendirmişlerdir. Anadolu ve Rumeli kazaskerleriyle Şeyhülislâm da davet olunmuştur. Kağıdhane' nin ismi de değiştirilerek Sadâbâd diye adlandırılmıştır. Hatta bu sıralarda düşürülen tarihlerde de bu isimle anıldı. Padişah hazretleri, Sadrazamın bundan önce Çubuklu Bahçe'de yaptırdığı havuz, kasr ve çeşmeyi gördüklerinde ona da Feyzâbâd ismini vermişlerdir.

[s. 222] 29 Aralık 1722

Komşularımızdan Emir Dakıki bu gece davet edip yemekten sonra gece altıya kadar oturduk. Helva yapılıp Kıssahan Der-

viş Mehmed de çağrılarak *Ebû Müslim Destanı*'ndan bir bölüm okundu.

[s. 238] 25 Nisan 1729

Hıristiyanların Paskalya yortusu bu güne rastladı. Bu sene Rum tayifesi bir hafta önce bayram yaptılar. Doksan beş yılda bir hesapları böyle gelirmiş.

[s. 242] 10 Ağustos 1729

Dört-beş ay önce saadetlü padişah hazretlerinin Bâb-ı Hümâyûn önünde yaptırmaya başladıkları sekiz köşeli eşsiz çeşme bitmek üzere olduğundan bugün varıp temâşâ eyledik. Gerçekten nâdîde ve eşi görülmemiş bir eserdir ki her gören hayrân kalır. Hatta padişahımız söyledikleri tarihi, kendi elleriyle yazıp yerine koydurmuşlardır. Zemin üzerine celi sülüs yazıdır.

[s. 270] 12 Kasım 1731

Bu günlerde Üsküdar fırıncılarından biri asıldı. İsabet. Bakkal, kasap ve fırıncılardan sekizi de İstanbul'da asıldı.

[s. 297] 29 Ocak 1734

İki aya yakın oldu ki mum bulunmayıp büyüğe, küçüğe bir parçadan fazla mum vermezler. O da mum olsa. Önceleri ikisini bir akçeye verirlerdi. Bunlar o mumlara da benzemez. Gece iki saat yanmaz. Ne acayip işler olmaya başladı.

[s. 305] 13 Ağustos 1734

Bugün de vezir kontrole çıkıp eksik tartan ve satan fırıncılardan ve bakkallardan birkaçını astırmış. Zaman zaman çeşitli yerlerde her ay birkaç adam asılmasına rağmen kimse ibret almıyor.

Cerîde, s. 23.

Cerîde, s. 111.

AŞKÎ MUSTAFA EFENDİ VE MEDİNE TARİHİNE DÂİR ESERİ*

Osmanlı devri tarih ve edebiyatını incelemek için gerekli başvuru eserlerinin bulunmayışı yanında, kütüphanelerimizdeki bu devreye ait yüzbinleri geçen elyazmalarının henüz kataloglar halinde ilim âleminin istifadesine sunulmamış olması, belli bir konu üzerinde çalışan araştırıcıları uzun zamana ihtiyaç gösteren hazırlık çalışmasına mecbur etmekte; ancak bazı kereler bu çalışmalardan dahi istenen sonuç alınamamaktadır. Ayrıca belli bir konu üzerinde çalışan ilim adamlarının yaptıkları araştırmaları diğer meslekdaşlarına duyuramamaları, aynı konu üzerinde bazen aynı müessesede iki ayrı çalışmanın yürütülmesine sebep olmaktadır.[1]

Osmanlı vakıf kütüphaneleri üzerine çalışmalarımı sürdürdüğüm sırada, Medine'deki Osmanlı devri kütüphaneleriyle ilgili bazı bilgiler bulmak ümidiyle çeşitli kütüphanelerdeki bu konuyla ilgili eserleri incelemeye başladım. Üniversite Kütüphanesi'nde

---

* *Türklük Araştırmaları Dergisi*, no. 6, İstanbul 1990, s. 111-125.

1 Üniversitelerimizde Eski Türk Edebiyatı üzerine yapılan tezlerle ilgili yeni çıkan bibliyografik bir çalışma, haberleşme eksikliğinden, aynı konuda iki ayrı üniversitede çalışma yapılabildiğini, bazen de hakkında doktora tezi yapılmış bir konunun üzerinde tekrar tez çalışması yapılmaya başlandığını göstermektedir. Bkz. Hatice Aynur, *Türk Üniversitelerinde Yapılan Eski Türk Edebiyatı Tezleri Bibliyografyası*, s. 1 (Ocak 1991), sıra no. 89.16; 90.17; *7.7*; 44.4; 68.28; 69.29. İlahiyat Fakültelerinde yapılan mükerrer tezler için bkz. İsmail E. Erünsal, Mustafa Birol Ülker, Fatih Çardaklı, *İlâhiyat Fakülteleri Tezler Kataloğu (1953-2010)*, İstanbul 2012.

rastladığım üç ciltlik bir yazmada[2] bulduğum Medine'deki kütüphanelerde mevcut bazı yazmaların tamiri ve ciltlenmesiyle ilgili önemli bilgileri *Türk Kütüphaneleri Tarihi II: Kuruluştan Tanzimata Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri* (Ankara 1988) adlı eserimde kullandığım gibi, *Kütüphanecilikle İlgili Osmanlıca Metinler ve Belgeler* (İstanbul 1990) adıyla neşrettiğim antolojide de yayımladım (s. 141-143). Özellikle üçüncü cildinde müellifin müşâhedelerine dayanan bilgilerin bulunduğu bu eser ve müellifi hakkında mevcut başvuru kaynaklarını, herhangi bir kayda rastlamak ümidiyle taradıysam da *Osmanlı Müellifleri*'ndeki "Derc Edilmemiş Olan Tarih Kitapları" bölümünde bulunan *"Ta'tîrü Ercâi'd-Devleti'l-Mecîdiyye bi-Tîbi Ahbâri Beledi Hayri'l-Beriyye*, (Aşkî Mustafa b. Ömer el-Kilisî) Türkçe, sene 1262, yazma. Kütüphane-i Umumide"[3] kaydı dışında bir kayda rastlayamadım. Eserden gerekli notları aldıktan sonra ileride daha fazla malumat bulabilmek ümidiyle bu konudaki çalışmalarımı erteledim. Ancak meslekdaşım Doç. Dr. Orhan Bilgin'in *Türklük Araştırmaları Dergisi*'nde yayımlanan "Aşkî Mustafa Efendi ve Aşk-nâmesi" başlıklı yazısını[4] okuyunca ikimizin de aynı şahıs ve eserleri hakkında araştırma yapmakta olduğumuzu anladım.

Orhan Bilgin'in makalesinden anlaşıldığına göre, Aşkî Mustafa Efendi'nin benim tespit ettiğim Medine tarihiyle ilgili eserinin yanında *Aşk-nâme, Vahdet-nâme, Saki-nâme ve Miras-nâme* gibi müstakil mesnevileri ve uzun münâcatlar, na'tlar, medhiyeler, kasideler, gazeller ve pek çok tarih manzûmesi ihtivâ eden *Behçe-i Letâif ve Lehve-i Maârif* adlı bir külliyâtı mevcuttur.[5]

Orhan Bilgin mezkûr makalesinde Aşkî Mustafa Efendi'nin hayatı hakkında mevcut kaynaklarda herhangi bir kayda rastlamadığını belirttikten sonra "Bir de Arapçadan Türkçeye tercüme etmiş olduğu *Medine Tarihi* varmış. Bu tercümenin adı ve tercümeye

2 Üniversite Kütüphanesi (İstanbul), T. Y. 1488-1490.

3 Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. III, İstanbul 1342, s. 186.

4 Orhan Bilgin, "Aşkî Mustafa Efendi ve Aşkzâdesi", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, no. 5 (İstanbul 1990), s. 211-222.

5 Orhan Bilgin, a.g.m. s. 213.

esas olan Arapça tarihin adı ile kime ait olduğu bilinmemektedir" demektedir.[6] Orhan Bilgin'in tespit edemediği eser, benim daha önce üzerinde çalıştığım Üniversite Kütüphanesi T.Y. 1488-1490 numaralarda kayıtlı olan yazmadır.

Eserin tam adı, Bursalı Mehmet Tahir Bey'in de tespit ettiği gibi *Ta'tîrü Ercâi'd-Devleti'l-Mecîdiyye bi-Tîbi Ahbâri Beledi Hayri'l-Beriyye*'dir.[7] Birinci cilt 349, ikinci cilt 372 ve üçüncü cilt de 259 varaktır. Eser büyük boydadır ve her sayfada 25 satır bulunmaktadır. Elimizdeki nüshanın ciltlerinin sonlarındaki istinsah kayıtlarından anlaşıldığına göre birinci cildin istinsahı 1262'de (1846) ikinci ve üçüncü ciltlerin ise 16 Receb 1263'te (30 Haziran 1847) tamamlanmıştır. Müstensihin adı Mehmed Rasih el-Bursevî'dir. Her üç cilt de Medine'de istinsah edilmiştir. Sırtı kırmızı, üzeri siyah deri cildle ciltlenmiş olan bu nüsha, Üniversite Kütüphanesi'ne Rıza Paşa'nın kütüphanesinden intikal etmiştir.

Aşki Mustafa b. Ömer el-Kilisî eserin ilk cildinde, tevhid ve münacattan sonra (1[b]-3[b]) "Sebeb-i Tercüme-i în Kitâb-ı Müstetâb" başlığı altında oldukça tafsilatlı bir biçimde ve süslü bir nesirle kendi hayat hikâyesini vermektedir. (3b-11b) Bu bölümden öğrendiğimize göre Aşkî Mustafa Efendi, Kilis'te doğmuş ve hadis tahsili için Mısır'a gidip bir müddet Câmiü'l-Ezher'de "iktisâb-ı ulûm-ı nâfi'a" ile meşgul olmuş ancak

Arzû-yı maskat-ı re's-i Resul eyler gönül
Yüz sürüp a'tâb-ı Bâbu'llâha şevkile vüsûl

diyerek Mısır'dan ayrılmış ve "Mekke-i Mükerreme'ye vâsıl ve onbeş seneden mütecâviz neşr-i ulûm-ı nâfi'a ile meşgûl" olmuş, dostlarının teşvik ve yardımlarıyla burada evlenmiş, ancak bir müddet sonra çoluk-çocuğa karışınca geçim sıkıntısına düşmüş-

6 Orhan Bilgin, a.g.m. s. 211-212.

7 Eyüp Sabri Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn* adlı eserinde (İstanbul 1304) "Medine-i Münevvere mücâvirlerinden Kilisli Mustafa Işkî *Mevârid-i Mecîdiyye* isimli tarihinde der ki" diyerek bu eserden nakillerden bulunur. (Mesela bkz. c. II, s. 774-775; 1310-1317) Bu nakillerde verilen bilgiler *Ta'tîr*'deki bilgilerle tamamen örtüşmektedir. Ortaya iki ihtimal çıkmaktadır: ya Mustafa Efendi'nin bu ismi taşıyan başka bir eseri vardır veya Eyüp Sabri Paşa'nın kullandığı nüshada eserin adı farklı şekilde verilmiştir.

tür. Bir yandan da Hz. Peygamber'e olan sevgisi "hâne-i dilden kâle-i sabrı yağma" edince

Na'tün itmişdür beyân bâ-nass Kur'ân-ı mübîn
Vasf-ı şânunda didi Hak *rahmeten li'l-'âlemîn*

Dergeh-i Mevlâda red olmaz sözün bu 'âcizi
Kıl şerefyâb-ı şefâ'at yâ *Şefî' al-müznibîn*

diyerek Mekke-i Mükerreme'den Medine-i rahmet-defîne tarafına çoluk-çocuğuyla göçmüş ve burada müreffeh bir hayat sürmeye başlamıştır. Bir süre Ravza-i Mutahhara'da *Buhari-i Şerif* ve *Mesnevi-i Münif* okutmuştur.

Aşkî Mustafa Efendi, Medine'deki ikameti sırasında "her bir asrın Mûsâ-meşrebleri bir fir'âvndan vareste olmayup fakire dahi erbâb-ı hased ifk ü bühtan" ettiğini belirterek huzurunun kaçtığını ve geçim sıkıntısına düştüğünü bildirir. Her ne kadar bu sıkıntısını gidermek için şehrin ileri gelenlerine manzûm ve mensur olarak halini arzetmişse de "bin marifet zemânede bir âferinedür müfâdınca bu belde-i tâhire ehl-i mansıbları istihsânı ihsâna bedel eylediklerinden" bir netice alamamıştır. Bunun üzerine dostlarıyla yaptığı meşveret neticesinde İstanbul'a gitmeye niyet etmiş ve Hz. Peygamber'den de izin almak için bir Regâib gecesi Ravza-i Mutahhara'ya giderek geceyi burada geçirmiştir. Ravza-i Mutahhara'da iken bir ara aklına ben İstanbul'da neyle geçinirim düşüncesi gelmiş ve bu sırada kulağına "Bir nida irişüp Âsitâne tarafına 'âzim ol, Nuri Mustafa Paşa'ya mihmân olursun âvâzesi üç defa zuhur" etmiştir.

Mustafa Efendi 1257 Saferi'nin on ikisinde (5 Nisan 1841) bir salı günü Peygamberimize veda ettikten sonra yola koyulmuş ve dört günde Yenbû' Limanı'na vasıl olmuş; ancak bindiği gemi fırtınaya yakalanınca on iki gün "telâtum-ı emvâc-ı bî-şümâr ile mevti müşahedeye karîb hal olup çâr-nâ-çâr" Yenbû' Limanı'na geri dönmüştür. "Yeni dünyaya gelmiş gibi hayât-ı cedid bulup" karadan Mısır'a doğru yola çıkmış ve yaklaşık elli gün sonra "mahrûse-i Mısr'a vâsıl" ve bazı ziyâretgâhları ziyâretten sonra Nil yoluyla İskenderiye'ye varmıştır.

Mustafa Efendi'yi Mısır'a varınca tekrar "elem-i derya" perişan eder: "Yelken sefâyinine süvâre asla cesaretim olmayup vapur ismiyle bir nev'â ateş sefineleri olur imiş anda meşakkat sâyirleri gibi olmadığından başka seri'ü's-seyr diyü fakire vasf eylediklerinden" İstanbul'a buharlı gemiyle gitmek ister ama bilet çok pahalıdır ve Mustafa Efendi'nin "kîse-i sabrında ise Hak berekâtı üç guruş" bulunmaktadır. Evliyâullahtan isti'âne için Busirî hazretlerinin merkad-i enverlerine varup şeyhinin kendisine ihsan buyurduğu "salatiyye"ye meşgul olduktan sonra "ol mekândan taşra varup Serezli Ahmed Bey merhûma mülâki" olur. Ahmet Bey, devletlü Said Muhib Efendi hazretlerinin, İskenderiye'ye teşriflerini duyup kendisini beklemekte olduğunu bildirir. Said Muhib Efendi'nin konağına vardıklarında Said Efendi "envâ'-ı iltifât-ı seniyyelerine mazhar ettikten sonra beraber vapura süvâr" olmalarını rica eder. Ertesi gün de Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa üç kese akçe ihsan buyurur. Birkaç gün sonra da Said Muhib Efendi'ye müsteşarlık görevi tevcih edildiğinde, Said Efendi bunu Aşkî Mustafa Efendi'nin ayağının uğurlu gelmesine yorar ve iltifat ve ihsanlarını artırır. Üç gün sonra da vapura binerler ve "dört günde rahmet-i Rahman gibi âsitâneye" ulaşırlar. Ancak burada karantinaya alınırlar:

> Anda cümlemizi bir mekâna haps eylediler. Acaba cürm ü günâhumuz nedür ve bu mekâna ne dirler diyü... istisfar eyledüm. Buyurdılar ki bu mekân mağfiret-gâh-ı müminîn ve berây-ı tezâyüd-i azabi'l-kâfirîn olan karantinadur diyü cevap-dâde oldukta bu da bir kaza-i Rabbaniye sabr idelüm derler.

Karantina sırasında İstanbul'daki muhibbânı Aşkî Mustafa Efendi'yi evlerine davet ederlerse de o cevap olarak

> "Server-i enâm aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz Medine-i Münevvere'ye teşriflerinde ibtidâ Eyyüb Ensarî radıya'llahu 'anhu hazretlerine mihmân oldular. Fakir dahi fi'l-i Resûlu'llâh'a iktidâ ol zât-ı kerâmet-simât hazretlerinin merkad-ı pür-enverlerine ruh-sûde ve ol cây-ı cennet-nişânlarında mihmân ve anda zuhûr

iden zuhûrâta tâbi' olup ne mekân işaret olunursa ana göre amel iderüm"

der ve yirmi günlük karantina müddeti sona erince doğru Eyüb Sultan Hazretlerinin "cây-ı cennet-edâlarına" varır. Duâ ve Cuma namazını edâdan sonra camiden çıktığında önüne bir zât çıkar ve buyurun der. Mustafa Efendi "Ne mekâna?" diye sorduğunda arkadan omuzuna bir el dokunur, kimdir diye geriye dönüp baktığında tanımadığı bir kişi "Memûr olduğun mekâna" diye sorusuna cevap verip gider. Yanında olan zâta "Bu kimdür diyü sual olundukta, meczûb-ı İlâhiden Mahmud nâmında bir zatdur" der. Oradan bir kayığa binerler, kayıkta tekrar bu gideceğimiz zât kimdür diye sorunca "sabık sır-kâtibi ve hâlâ serasker-i şehriyâri Nuri Mustafa Paşa Hazretleri" cevabını alır. Paşa'nın yalısına vardıklarında Nuri Mustafa Paşa, Aşkî Mustafa Efendi'yi "kemâl-i ta'zim ve tekrîm ile" karşılar ve misafir eder. Ertesi gün Aşkî Mustafa Efendi, Beşiktaş Mevlevihânesi'ne giderek şeyhi Abdülkadir Efendi'yi ziyaret eder. Âyini üstteki kafesli bölmeden takip eden Sultan'ın dikkatini çeker. Sultan tarafından gönderilen bir şahıs "ism-i şerifiniz nedür ve kankı belde-i tâhirede mücâvirsüz ve burada kankı zâtın hâne-i devletlerinde mihmânsuz" şeklinde sorular sorar.

Aşkî Mustafa Efendi bir cuma günü selamlık sırasında padişahı görmek için Beylerbeyi Camii'ne gider. Namazdan sonra selamlık merasiminde Aşkî Mustafa Efendi'yi gören padişah Nuri Mustafa Paşa'ya Aşkî Efendi'nin Medine'de bulunan âilesine ceyb-i hümâyûnundan üç bin kuruş göndermesini emreder. Mustafa Efendi'ye de üç yüz kuruş aylık bağlanır. Mustafa Efendi bu vesile ile Sultan Abdülmecid'e bir kaside yazar.

Aşkî Mustafa Efendi bu sırada bir Medine tarihi kaleme almaya karar verdiğini şöyle anlatıyor:

Şevket-me'âb efendimiz Medine-i rahmet-defîneye ğâyetü'l-ğâye muhabbetleri olup berây-ı celb-i du'â-yı Şehriyârî nefs-i nefîs-i

hümâyûnları içün Medine-i Münevvere'nün Türkî tarihi tasannu'ât-ı 'ibâreden 'ârî fehmi âsân ve nef'i hâs u 'âma şâmil bir kitâb-ı müstetâb olsa makbul-i nezd-i şâhâne olduktan mâ'adâ nazar-endâz olan zevât-ı kirâma şevk-i mahabbet-i ziyâret-i server-i enâm 'aleyhi's-salatü ve's-selam Efendimiz müzdâd olup ol vesile ile vâfir 'âşikîn 'atabe-i 'aliyye-i Nebeviyye'ye ruhsûde ve şefâ'at-i Hayrü'l-enâma mazhar olmaklığı bâdî olunur.

Mustafa Efendi Medine'ye döner-dönmez bu işi gerçekleştirmeye niyet eder. "Medine-i rahmet-defîne'ye bi'l-emn ve'l-emân vusûlümüz müyesser oldukta bilâ-tevakkuf kuvvet ve kudret-i isti'dadum bâzâr-ı cehd ü sa'yde sarf idüp bir tarih-i Medine tercümesine bezl-i makderet iderüm."

Mustafa Efendi İstanbul'da iki ay kadar kaldıktan sonra bir sefineye binip geri döner. Mekke'de 1257 (1841) yılının haccını ifa ettikten sonra Medine-i Münevvere'ye varır ve eserini telif için hazırlığa başlar:

Kütüb-i tevârih cem'ine sa'y ü ihtimâm olunup makbul ve mu'teber 'Arabî ve Fârisî ve Türkî kütüb-i tevârih-i Medine ve bazı icabına göre Buhari ve Müslim ve sâir kütüb-i ehâdis-i Nebeviyye ve siyer-i Peygamberî ve devâvin yüzden mütecâviz cem' ve âmâde olunup". Mustafa Efendi tercüme için uygun gördüğü eseri de şöyle belirtmektedir: "cild-i sâlis dîbâcesinde mufassalan beyan olunduğu vech üzre ba'de'l-istihare kerâmetlü, şerâfetlü, siyâdetlü es-Seyyid Ali es-Semhûdî 'aleyhi'r-rahmeti'l-Hâdî hazretlerinün *Vefâ'l-Vefâ* kitâb-ı müstetabı tarih-i Medine'de 'adîmü'l-misl nazîri asla sebkat itmemiş olup ve asahh-ı tevârih-i Medine-i Münevvere olduğu cümlenün indinde müsellem..."

Mustafa Efendi seçiminin doğruluğunu istihâre yoluyla da kontrol eder: "İstihâre-i fakiranem oldukta üç def'a yed-i 'âcizâneme i'tâ olunmasıyla." İzin ve yardım için de Peygamberimizin ve müellifin kabirlerini ziyaret eder: "Ruhaniyyet-i hakikat-i Muhammediye'den bi'l-isti'zân ve andan müellif rahmetullahı aleyh hazretlerinin Cennet-i Bâki'de merkad-i enverlerine varup ruhaniyetlerinden istimdâd iderek".

Mustafa Efendi 1258 Rebiülevvel'inde (Nisan 1842) tesvide başladığı eserini 1263 yılının 21 Cemâziülâhir'inde (6 Haziran 1847) Cuma günü tamamlamıştır. Eserini kaleme alırken takip ettiği yolu şöyle açıklamaktadır: "Tatvil-i kelâmdan ihtirâz, esânid-i ehâdis-i şerîfenin ekser mahalde senedâtını hazf ve asahh-ı akvâli ahz ve muhtelefün-fîh olan bazı rivâyetleri terk ve münâsebetle sâir kütüb-i mu'teberelerden letâyif ve garâyib ve nevâdir derc ve zamm ve bazı eş'âr-i zarîf ve na't-ı şerif ilâve olunarak muğlak ibarelerden berî ve fehmi müşkil olan elfâz ve lugatlardan 'âri". Müellif eserine, Sultan Abdülmecid nâmına tercüme ettiği için, تعطير ارجاء الدولة المجيدية بطيب اخبار بلد خير البرية adını vermiştir. Eserinin iç taksimatını da şöyle belirtmektedir: "Dokuz bâb, yüz yirmi iki fasıl ve bir hâtime üzre müretteb... ve üç cilde taksim."

Aşkî Mustafa Efendi, birinci cildin mukaddimesinde de belirttiği gibi, eserinin ilk iki cildini hazırlarken on beşinci asır müelliflerinden Semhûdî'nin *el-Vefâ* adlı eserini esas almıştır.[8] Eserin üçüncü cildi ise müstakil bir teliftir. Aşkî Mustafa Efendi üçüncü cildin mukaddimesinde bu bölümü kaleme alışının sebebini şöyle açıklamaktadır:

> Mevlânâ es-Seyyid Ali es-Semhûdî hazretlerinin *Vefâ'l-Vefâ* nam kitâb-ı müstetâbının tercemesi itmâma resîde oldukta müşârünileyh hazretlerinin zamân ve eyyâmında ekâlim-i Hicâz-ı mağfiret-tirâz zîr-i dest-i devlet-i 'aliyye-i 'Osmaniyye'ye geçmeden akdem olduğuna binaen zikr-i aliyyelerin ve Haremeyn-i Muhteremeyn'e olan hizmet-i celilelerini silk-i satra keşide olmamış olduğundan bu fakir *hâtimühü misk* fehvâsı âhir-i kitâba silsile-i 'aliyye-i Devlet-i Osmaniyye'yi ilhak ile şeref-pezîr-i kabul-i hâs u âm ve yekâyek Medine-i Münevvere'ye ve nebze Mekke-i Mükerreme'ye vâki' olan hizmet-i celilelerin 'ala vechi'l-ihtisâr beyân ve silsile-i 'aliyyelerin nâ-süfte-i mervârideş silk-i satra dizüp... sülâle-i Osmaniyye'de vâki' olan selâtin-i 'izâm hazerâtları Medine-i Münevvere'ye eyledikleri hizmet-i celîleleri *ke'ş-şemsi fi vasati'n-nehâr* hüveydâ olup muhabbet-i Resul-i Ekrem'de ne güne bezl-i hazâ'in itmiş oldukları, sâ'ir devlet-i sâlifenin hizmet-

8 Eser ve müellifi için bkz. Hamdü'l-Câsir, *Resail fi Tarihi'l-Medine* (Riyâd, tarihsiz), s. 26-45.

leri devlet-i aliyye-i Osmaniyye'nin hizmetlerine nazaran kırat gelmeyeceği bunda malûm olur.

Mustafa Efendi üçüncü cildi kaleme alırken yararlandığı kaynaklardan bazılarını da şöyle belirtmektedir: "Medine-i Münevvere'de mevcûd olan tevârihlerden ve Harem-i Sa'adetin cidâr ve sukuflarında muharrer tarihlerden ahz ve cem' ederek bu mikdara resîde mümkün oldu."

Medine Tarihi'nin üçüncü cildi müellifin, araştırmalar sonucu elde ettiği bilgilerin dışında müşâhedelerini de ihtiva ettiği için Haremeyn'in tarihi üzerine çalışacaklar için önemli bir kaynaktır. Mustafa Efendi üçüncü cildi, yer yer çeşitli hâdiseler dolayısıyle düşürdüğü kendi tarihleri ve kaleme aldığı şiirleriyle ve bazı kereler de Vasıf,[9] İzzet[10] gibi devrin şairlerinin çeşitli vesilelerle yazdıkları kasideler ve tarihlerle süslemektedir. Özellikle Sultan II. Mahmud'un bu bölgede yaptığı sayısız hayratdan bahsedilirken bir kısmı Keçeci-zâde İzzet'e ait olan çok sayıda tarih verilmiştir. Müellif zaman zaman siyasi olaylara da temas etmiş, Vehhâbi hareketi gibi bu bölgede uzun süre devam eden hâdiselerden de mufassal bir şekilde bahsetmiştir. Devrin yeniçeri şâirlerinden birine nispet ettiği "Yeniçeri eşkiyâsına" dair yedi sayfalık şiirde, bu ocağın yapısına dair ilgi çekici bilgiler vardır.[11] Üçüncü ciltte Ravza-i mutahhara (s. 251a), 'Ayn-i Zerka (220b) ile Mescidü'l-'Umre, Mescidü Seyyidina 'Ali, Mescidü Fatıma'nın (s. 168a) ve Cennetü Bakî'nin (s. 164b) basit şekilde çizilmiş tasvirleri de yer almaktadır.

*
* *

9 Mesela bkz. "Târih-i zafer-telmîh-i âmeden-i miftâh-ı sa'âdet ez-Medine-i Münevvere": s. 145b-147a ; "Tarih-i meserret-tavzîh-i tard şoden-i havâric ez-hıtta-i Hicâz": s. 148b-149b.

10 "Kaside der-sitâyiş-i Sultan Mahmud Han, nazîre be-kaside-i Nef'î be-hengâm-ı inhizâm-ı yeniçeriyân": s. 160a-161a.

11 Şiirin metnini muhtevi sahifeler makalenin sonunda tıpkıbasım olarak verilmiştir.

Aşkî Mustafa Efendi'nin Medine tarihine ait eserinin tanıtıldığı bu makalenin yayımından sonra aynı yazarın başka eserleri de bazı araştırıcılar tarafından ortaya çıkarıldı. Orhan Bilgin, Aşkî'nin *Mirâc-nâme*'sini bir makaleyle tanıttı.[12] Melek Bıyık Yapa, yazarın *Dîvân*'ı üzerine bir doktora çalışması yaptı.[13] Aşkî'nin *Vahdet-nâme* adlı eseri ise Mehmet Şâmil Baş tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlandı.[14] Ş. Baş, ayrıca Aşkî'nin 71 beyitlik *Sâkinâme* adlı mesnevisini bir incelemeyle birlikte yayımladı.[15] Kaynaklarda hakkında malumat bulunmayan Aşkî'nin hayat hikâyesini, bulduğum ve tanıttığım Medine tarihine dair eserinin birinci cildinin önsözünde, kendisinin verdiği bilgilerden yararlanarak ortaya koymuştum. Ş. Baş, tezinde ve belirtilen makalesinde, yukarıda verdiğim bilgileri bazı ufak değişikliklerle ve beni de aradan çıkararak tekrarladı. Ancak Ş. Baş mezkûr makalesinde belirttiğine göre kendisi de aynı akibete uğramıştır:

> Müellifin hayatına dair bilgiler içeren giriş bölümümüzü "Aşkî Mustafa Divanı" isimli doktora tezinde tamamına yakınını alıntılamasına rağmen Melek Bıyık Yapa tarafından da dikkate alınmamış...[16]

Men dakka dukka. Çalma kapıyı çalarlar kapını.

---

12 Orhan Bilgin, *Aşkî Mustafa Efendi ve Mi'râczâdesi*, Prof.Dr. Nihat M. Çetin'e Armağan, İÜ Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1999, s. 97-116.

13 Melek Bıyık Yapa, *Aşkî Mustafa Divanı (Edisyon Kritik)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış DoktoraTezi), İstanbul Aralık 2007.

14 Mehmet Şâmil Baş, "Aşkî Mustafa Efendi'nin Vahdetzâde Mesnevisi (Metin, Muhteva, Tahlil)", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2007. M. Şâmil Baş, bu tez çalışmasından yararlanarak bir de makale neşretmiştir: "Aşkî Mustafa Efendi'nin Vahdetzâde'si ve Mevlevilik", *7 İklim*, c. 21, no. 211 (İstanbul 2007), s.136-142.

15 Mehmet Şâmil Baş, Aşkî Mustafa Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Sâkîzâde Mesnevîsi, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, no. 35 (İzmir 2012), s. 249-280.

16 M. Ş. Baş, a.g.m. s. 260.

حضرتلرینك اوزدینه هجوم ایدوب تخت بخت خسروانه لرندن و دولتلو
ایمه لرینك قصه و نسونجی مشهور اقاق ایسه ده آستانه علیه دن بر
شاعر پر بلاغت بوکون یکچری اطوارنا پسندیده لرین فی الجمله کدری
داخل اوجاغ اولمقله آخوالدینه کما ینبغی آشنا اولدیغندن تفصیل ایله
سلك نظمه کشیده اولوب فقیر دخی اجمال مرتبه سنده مزبور نظمی
سطر صحیفه یه ایراد ایدوب ظلم وغیر خلع ناده لری بولندقده مستبان
اوله جغندن تا برکونه تطویله تهدیدی اولنمایوب آشوبنا بدلرینه
قالمیوب خالصه سبیله آخرینه بوقاچ ابیات ضم اولنمشدر

در بیان اوصاف ناپسندیده کروه اشقیای یکچریان با بن نظم خوش اسلوب

یوقایمش بزده مکر ذره جه فهم وعرفان — الذایوب بوقدر یره اوغراتمکه بلایه شبهه
یلز کله هوس ایتمش اولدم را تا — ایتمشدم بوقدر حالا وجاغی اوغاغان
کوردیکم قاعده هر عربه یی وصف ایدیم — عفوایله هر نقده وصفه دکله شایان
یکچری ایدن لم دیوبنی یولداشلر — جمع اولوب ایلدی بر بیلی بچناجولان
ابتدا یکچریه اولدیغمز مجلسلر — کمزه خاجیی کچه قوله اورکرفشان
نمقه لوبر بلوك ارکانسز اولوب تیاده — نمقه سزاولدیغی بزم کمزمزاظنها هرآن
بعده قشلایه وضع اینکه بنی یولداشلر — اوستاباشمه دنیالر اولوبکه زنعان
اورته مزدنجی مکرالی سکزاولده ایمش — تراشق اوادنه یمکوارنه یطاغه بورغان
صفه یولداشلر یمز جمله سیه آلتمش بش — بوایکی اورطه میناصفه دریکسان
یولداشلرایچون صفه سزاوایسه آلتمش بش — آنلرك تازه بیه پوشت اخیاری یوقسا
بعض زناده لرین جزئیجه ذکرایلیه لم — نقدرطوزکریه هم نقدرباروکرات
بعضاسواق سپرمك ایچون آلدیجاروب — کوشه باشینه طوروبوب طاقنه مزبوراندن
بروغایلکه یم دیرکن اوسوقدن دوحال — آل سپردیواویجاغ ایلرکریان
اشبو سپرلنکه خصوصکی هله برحال عجیب — کوفتی قاچ دفعه بان ویرمه دوچیقوتا
جفسنه دخی مروتلری یوق بوقومك — کیمسنه یسلیهوکچوغیدن اومیان
قشلاوقوالنجی اولدقجه سکاوصف ایدیم — حق تعالا ایکیسینی دخی ایتسون ویران

بونلره قیاس ایتمه ساکن سرحدلرك
قتلاره یکجهرك اولمش ایکن ای جیوه لك
برالای خراب قاطرلی بر وصف ایدیم
شمدیکی باش ایکی اوطه بنالکی ویرا قدارده
اختیارلاه سفا باشی قره قولغی وجی
سولی ایله یازیجی وجی یکدل اولوب
چوربالجی یخنجی ویلدوجی کل ایمك ایچون
باش بولوك باشی وجی بر بلوك اسیر ایله
هم کوچك چاوش ایله اوطه چاوشی باش چاوشی
دین اسلام مهین اولدیغی بو قومر
کتخدا بیری ومحضر اغا طرافلی ایسه
سرکصولی ایله دیشلمه زغرجی باشی
ایکیسی سوزی ایدوب بیهوده قوللمیه لك
هله یکجری فندیسی سن هیچ صورمه
بونلرك جمله سیده عزلی ایچون اغانك
ای قدم بو مسلمانلغه هیچ لایقمی
یولمزاشته بو ارکامز اکله شلدی
شان اسلامی شکست ایتمکه آغاز ایتدك
بیغی سلطان سلیم خلع چون ایلدیلر
ابتدا بحر سیاه بوغزینك قلعه لری
اویه روب کندولری بر بلوك اتراکی وجی
کلدی استنبوله اك میدانه بوایتلر
باشدی خشتی تبانجی ایله شهرتلو بلشر
برطاقم کندوی بلزلره اولباش اولمش
بوکا تابع وارایدی برایکی باش میدانده
وارده رآنلره یکث غیرتی هم طوتوشان
اوجاغك سرینی سرایلدك آخر اعلان
هیچ خلقم یوق افندم هله ازجله اثنان
یوقدر اصلا اثر مرحمت دین ایمان
هر بری کا دینه مشغول رآلای قلاشان
قتلاك اتچه بینی آتلرایدر اتالان
قتلاینه کله قاریولدا شیه بارمهمان
قطره کیرمك ایچون اولمش اوده چارشا
اغلایر آتینه باش باشی وجی بیجیان
اوجاق اتامی ایله دائم اولورلر خدمتان
طورنجی باشی طقار طورنه تلیغی اوزمان
کلبکی بربرینه دائم اورورلر دقیقان
خربوب ظرلیرلی قطرشره ایدرلر اوده فان
برالای نکث ایچون آتلك احوال یمان
کچه وکوندز قهوه یقملن اصلا نقصان
ایشی اوبده یورجمله سنه باذرکان
شمدیکی فضا لمزی ایچه لم سزه بیان
ترك ناموس مسلمانی ایدوب رافضیان
اتفاق ایله بتون یکجهرلر طغیان
نفرانی اوله جق برایکیوز نکبتان
همدمی بونلره ملحق ایدی جوق مهتریان
ایندیروب میدانه باشه باشه باقوزغان
ناصی میدانه قباقجی اوسر کرداهان
اوقره قپولی صفانلی اوبطاقجی دشمان
بوایدی مصلحتی بیهوده تورمه قوزیان

چوق غریب خاللری وار ساکن اسلامبول
اولوب قائم سر مسند صدر غالی
حیله وشیطنتی ایلش اول ترتیب
بی جرم خیلی رجالی ویریدیلر شهید
بعده مفتی دولت اوله جق سرباجی
وار وبا اولخردنجی اولدم اوکریمیدا
شیخ الاسلام اوطوبال اشته نمودار اسا
آچدی میدانده اوده فتح کتاب حیله
حلا ایلدی نقاشین تیز اظهار
بیدیلر شمدی سزه لایق اولان اشته بودر
چون اشکه بوسوزی بیچه قبانجی کافر
غائب جمله رجالی کتوروب میدانه
جمله اشخاصی ایله بودم علما بالله اولدم
خلع شاهنشهی تصویب ایدوب بالجمله
چوق نظر قیلدی بولارك خائنه سلطانیم
اینکه تختنه اودم ایلدی بیعت کندی
قهرمان هیئتی اولکه شهد خشمندن
کوشه ایدوب جلوس اوکروه انبوه
ینه وضع ایلدیلر قتلارله قرغالی
اشته بونلر اوولادن جمله یقلوب کندی
صکره سلطان سلیم ایتمدی ترك دنیا
برایکی تابعی ایله حرم خاصه
جالس مسند عثمانی اولان مصطفی شاه
بوازالقده قبانجی ونفر اعوانی
کوشه ولنمز چونکی آنلر فتی چوق فتنه ایدوب

جمع اولوب میدانه کلنجه بوعوغای طوفان
برعجب کافر بیدین ایدی اولخاین نادان
موسی پاشای یهودی اوسر موسوی شیطان
غائب اکا دخی ویردی بلاسین بزدان
کندوی بندایدوب الدی تمکه اولنادان
استمالت ایله ویرمیه اوکروهه میدان
ایلدی دولت عثمانیه بونجه خسران
قاضیعسکر لرده ایلدی احضار اول آن
قصد ایدوب جون رجالی بیدیلر جمله شهان
کتورك جمله رجالی ایدن لم عدمه روان
اوساعت اینکه بخری فتی دار مکافات
ایندیلر طعمه تیغ ایله قومن بیزان
آچدیلر پادشهی غالمك اوستنه دغان
جانب شاهده بوحوالی ایدوب استیذان
مرحمت ایلدی خلقه اوزه نشاه جهان
اولدی ارکاب سریر اشه اوکون مصطفی خان
کلشیکه اوزه جمله یه رعب وهرسان
اولدیلر جمله غروراوزه سرور وخندان
بیره کچورشوا وقرغالی جناب سبحان
کندی برلو بریه قالمدی هیچ پیروجوان
سکه یوشوا ولشدی پادشاه عالیشان
اینکه اون دوردنجی عباده اوستوسلطان
قیلدی اون دوردنجی آی اوده ملکنه حکمران
جمله دنیای فساد ایله بزاولدوره شان
خاطره کلیه جك شیدی بیتدك سیزان

Ta'tīr..., c. III, s. 130[b]

Ta'tīr..., c. III, s. 131[a]

حق تعالی شهدا زمره سنه شاه ایتسون مغفرتلیله اولشاه جناب غفران
مصطفی پاشا بو احوالی ویجه درحال جانلرو بنالیله ایلدی فریاد فغان
امر ایدوب جمله یه برون یورییلر ایجره اورطه قاپوسی همان یقدی ودم غوغالر
ایچره کیردی عموماً علیا و اسدا کندی محمود خانه دعوت خیریله لالایان
کلدی قبا الله تخت اوکنه سلطان محمود حاضر اولدی ایدوب جمله اهل دیوان
بصکه تخت اوزره قدم یمنیله اول شاه وند جانلیروب کورسی باشنده قائم اولدی شاه ان
حیف ایدوب عمتیسنه ایتدیکین غدر عظیم ایتدی دور مصطفی خانی نجو اولکون منان
جمله شر طبیله ختام بولدیغی دم امر جلوس ایتدیلر جمله سی یعنی ایله بوسه نامان
حق تعالی این توفیقنی اولشاهه رفیق ذاتا نصر تنجا بالله الله احسان
چون تمام اولدی جلوس هم دنجی یعنی دخلا مهمی مصطفی پاشا یه ویروب اول خاقان
پاشا قپوسنکوندردی صهدارنله اوکون امر ایدوب مصطفی پاشا یه کدخا اولیان
اوکیجه جمله سرای ایچره اولان غدار دی پاشالغه تون ایلدی بندزندان
شاه سلیم قانی ایچون ایرته سی کون جمله سنی باشی قطع اولدی دهی ایلدی سوقه جزایان
اکنه اولیاد شهیکم دنجی دفن اولمادن اول جمله قاتلرینک ویرکی بلاسین یزدان
دفن اولدیغی کیجه تربه سنه شاهیه آخدی جث قوبسین ایلدی عورتلرون
یکیچری غایسی دنجی آنک ایرته سی کون نجه سنه آخرته کیندی شتابیله یایان
چوکدی دیار وجغلر ظابطنه تابعنه پشلدی یکیچری یه اورمغه پیران
یوز طوقوز یکیچری وچاوشلر خزانه کیجه هپ ایچاقلی کوزن بورمشدی دومان
اولقدر دیزلر خوف کلدی وصف ایلیه م برین کورمزاولوب قالمشدی اولداشان
قشلاده اورطه کاره غوغایی دیلیه یازایم سزسکر بویله شما ایله اورطایه صیحان
پاشلدی قیرمغه بومیه ایچون پاشمزی قیردیلر ایدی بومیه مزی جمله میان
اولدی بوکان قانغ دنجی بوندن یشقه قیرمغه جمله مزی چکمشکی بیسف سنان
عسکر غیری یکیدن ایلدی سکبان تحریر قشلاده ده مشورته بی دیوان
لیله قدر ایدی هپ اورطه لرا ولدی خبر طقوز دنجی خلیل اورطه اوروب کوهستان
اورطه لر زمره سنه اولدی دخیل ولکاغر ایتدیلر جمله سی بوقوله عهود و پیمان

Ta'tīr..., c. III, s. 131[b]

بصد یلر پاشا قپوسینه بولار آشوردن — جمع اولوب جیلیجه فا یغمجی ایله حمالان
اودیلر آتشه پاشا قپوسین اولدیلر — قپدی دولشاوذینه یکیدن برطوفان
کوردیکجون مصطفی نفر هم عسکریه — اولدی دریای آتش ایچره نفتک اندازان
جان نه قیلدی اطرافلرینی اولآتش — یاندی آدم بولنان جمله رجال وحیوان
عاقبت محزون ایکدن طوشوب جبه خانه — ایلدی مصطفی پاشا دخی ترک اوطان
قیون غاقلی ایدی ضایع ایدی هیچ صوکن — ایمدی حال استنبوله نظر برامعان
جون وفا ایتدیکی دم مصطفی پاشایلر — دیمشاوروب آشه سکبان مثالی ظرتلان
غیری صورمه فقد ایتدک فا یولداشد — جمله بزدن ایدی اولکوندن بشوایی صوبان
یوزبولوب عسکره وارووب پاشهایون اوکنه — کیرهلم دیرایکن اولکی کبی قپوذان
فاضی پاشا ایله رامز پاشا برجمله ایدوب — یاغدیروب قورشونی اطرافه مثالی یاذان
یالیمز طوبلر اغاقپوسنه دریادن — آطیلوردی دخی آماده ایدی جوق فاوان
ایدوب اولدم غلبه مصطفی فاخفتان — اولاز القدن اولان جنك مهیب اوازدن
ایتدیکن بولدی اوبولدوخی آخر کاه — ایلیه رحمت آکاه دخی جناب رحمان
بوذه یلر جمله برزی پاشهایوندن برچ — ایلدی اکثریمز عزم طموی نیزان
سیفدی باقی قلانلر کوزه دوب جمله مفر — جمله مزمیدانه کلدك دوزلم دیویلان
دعوت ایتدك علمازمره جمعنه میدانه — دیدك آنلره افندیزی بوخاله قویان
مصطفی پاشا ایدی اشته اوده رفع الوی — شمدیدن عسکره بزه سزلرایله استیمان
جرمزعفو ینی خنکارمزه سویله یکز — توبه اولسون بعدازین ایتمیه لم فعل زبان
بزم عصیانیمزه ایله قضا تیری عفو ایتسون — عفو احسان ایله نالوفا وله کلمز شاهان
علمای بوکلاملرایله فیرفه ایدوب — ایلدك پادشه عالمه ارسال اولدان
راست ظن ایلدی سوزلریمزی چون علما — اولدیلر غازم درکاه معلایه همه آن
واروب آنلردخی بوسوزلریمز سرتاسر — دیدیلر کرچه بولار ایلدیلر چون عصیان
شمدکه لایق سزه عفو ایله درخنکارم — مغفرت کونلرید رشهر مبارك رمضان
علمادن بوریجای ایدوب شاه کرم — کلدی بونلره حقیقت دیونلات وحرمان
جمله طوپلر و تفنك جنکلری بیکلرایله — بنه برغیرفتی سمته آتدق چوکان

Ta'rîr..., c. III, s. 132[a]

Ta'tīr..., c. III, s. 132[b]

SEYFULLAH AĞA'NIN VİYANA ELÇİLİĞİ VE SEFÂRETNÂME'Sİ*

Seyfullah Ağa'nın Viyana elçiliği ve bu konuda kaleme aldığı sefâretnâmesi, Prut Savaşı öncesinde Osmanlı tarafının yürütmüş olduğu diplomatik faaliyetleri belgelemesi dolayısıyla Osmanlı diplomatik tarihi bakımından büyük önem taşır. Seyfullah Ağa'nın *Sefâretnâme*'si Osmanlı vekâyinâmelerinde ve diğer tarihî kaynaklarda yer almayan hususları aydınlatmakta ve Seyfullah Ağa'nın yaptığı görüşmeleri detaylı bir şekilde takip etmemize imkân sağlamaktadır. Bazı kaynaklarda ve araştırmalarda belirtildiğine göre, Prut Savaşı öncesi Viyana imparatoruna Bâbıâlî tarafından sadrazam ağalarından Seyfullah Ağa, Ruslara karşı başlatılan bu savaşla ilgili bilgi ve "Rusya'ya harp ilanı üzerine kuşkulanmaya başlayan Viyana Sarayı'nı teskin etmek ve bu savaşın ancak ve ancak Rusya'nın def-i mazarrâtı için olduğu hakkında teminat

* 4-8 Ekim 1999 tarihinde Ankara'da gerçekleştirilen XIII. Türk Tarih Kongresi'nde sunulan tebliğ ile ("Seyfullah Ağa'nın Viyana Elçiliği ve Sefaretnamesi", *Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara 2002, s. 331-344) *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* dergisinde çıkan makalenin ("Seyfullah Agha's Embassy to Vienna in 1711: The Ottoman Version", Vien 2000, s. 7-28) yeniden düzenlenmiş şeklidir.

Viyana'daki çalışmalarım sırasında gösterdikleri yardımlardan dolayı Dr. Gülçin E. Ambros'a ve Dr. Ernest Dieter Petritsch'e teşekkür borçluyum. Türk Tarih Kurumu'nun maddi destekleri Viyana'daki Devlet Arşivi'nde ve Milli Kütüphane'de çalışmalarımı gerçekleştirmeye yardımcı oldu. Kendilerine teşekkür ederim.

vermek maksadıyla" elçi olarak gönderilmiştir.[1] Günümüze kadar sefâretnâmeleri konu alan eserlerde ve yapılan bazı araştırmalarda Seyfullah Ağa'nın bu elçiliğinden bahsedilirken sadece adı, gittiği yıl ve gîttiği yer belirtilmiştir.[2] Seyfullah Ağa'nın bu elçiliği dolayısıyla herhangi bir sefâretnâme veya rapor düzenlediğine dair kaynaklarda herhangi bir bilgi yer almamıştır. Hammer, Seyfullah Ağa'nın bu sefâretine ve bununla ilgili olarak *Râşid Tarihi*'ndeki kayıtlara ve Viyana Devlet Arşivi'ndeki (Haus-, Hof- und Staatsarchive) bazı belgelere kısaca temas eder.[3] Akdes Nimet Kurat, Prut Seferi ve Barışı'nı konu edinen eserinde Seyfullah Ağa'nın Viyana'daki müzakerelerine altı sayfalık bir bölüm ayırmışsa da , o da bu bölümde verdiği bilgilere kaynak olarak sadece Baltacı Mehmed Paşa'nın göndermiş olduğu mektupla bu mektuba cevap olarak gönderilen Prens Eugen'in mektubunu[4] ve Viyana Devlet Arşivi'ndeki bu elçilik dolayısıyla düzenlenen belgeleri kullanmıştır.[5] Prens Eugen'in biyografisine tahsis edilen bir çalışmada da yine Avusturya Devlet Arşivi'ndeki belgelerden yararlanılarak, kısa da olsa, Seyfullah Ağa'nın bu sefâretinden ve yaptığı görüşmelerden bahsedilmiştir.[6] Dolayısıyla bu güne kadar Seyfullah Ağa'nın sefâreti ile ilgili bilgilerimiz büyük ölçüde Avusturya kaynaklarına dayanmaktaydı. Ancak son yıllarda Seyfullah Ağa'nın bu elçilik görevini ve yürüttüğü müzakereleri anlatan bir eseri

1 Akdes Nimet Kurat, *Prut Seferi ve Barışı 1123 (1711)*, Ankara 1951, c. I, s. 317.

2 Mesela bkz. Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefâretnâmeleri* , Ankara 1968, s. 230; Azmi Süslü, "Un Aperçu sur les Ambassadeurs Ottomans et leurs Sefâretnâme", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. XIV, no. 25 (Ankara 1981-1982), s. 239.

3 Joseph von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, Band 7, Pest 1831, s. 152.

4 BA. Nâme-i Hümâyûn Defteri no. 6, s. 206-208 ve 299.

5 Kurat, a.g.e. c. I, s. 317-322

6 Nicholas Henderson, *Prince Eugen of Savoy*, London 1964, s. 183.

gün ışığına çıkarılmıştır.[7] Bu yazıda Seyfullah Ağa'nın, şimdilik tek nüshası bilinen, bu eseri tanıtılmaya çalışılacaktır.

Baltacı Mehmed Paşa tarafından Viyana'ya elçi olarak gönderilen Seyfullah Ağa'nın kimliği konusunda ne döneṃin kaynaklarında ne de biyografik eserlerde herhangi bir bilgi mevcuttur. Sadece Müverrih Raşid, 1123 vekayii arasında Sadrazam Baltacı Mehmed Paşa'nın mektubunun gönderilmesinden bahsederken "evâsıt-ı mâh-ı Zi'l-ka'de'de vezir-i a'zam ağalarından Seyfullah Ağa yediyle irsal olundı" demekte[8] ve müteakip yılın vekayiini zikrederken de Seyfullah Ağa'nın Nemçe başvekilinin cevabî mektubu ile döndüğünü nakletmektedir.[9] İstanbul'daki İngiliz elçisi Sir Robert Sutton da 22 Ocak 1710/1711'de gönderdiği bir raporda Sultan İmparator'a mektubunu götürmesi için Seyfullah Ağa diye birini tayin etti demektedir:[10]

---

7 Bu eserin içinde bulunduğu yazmayı Süleyman Nazif'in oğlu Said Nazif Bey'in yazmalarının satıldığı müzayedede aldım. *Sefâretnâme*'nin metni şu makalede yayımlanmıştır: Kemal Beydilli-İsmail E. Erünsal, "Prut Savaşı Öncesi Diplomatik Bir Teşebbüs: Seyfullah Ağa'nın Viyana Elçiliği", *Türk Tarih Kurumu Belgeler*, c. XXII/26, Ankara 2001, s. 19-33.

8 *Tarih-i Râşid* III, s. 345, İstanbul 1283.

9 *Tarih-i Râşid* III, s. 377-378, İstanbul 1283. Ancak Raşid'in yıl tespitinde hata yaptığını ve 1122-1123 yılları yerine 1123-1124 yıllarını verdiğini görmekteyiz.

10 *The Despatches of Sir Robert Sutton, Ambassador in Constantinople (1710-1714)*, edited for Royal Historical Society by Akdes Nimet Kurat, London 1953, s. 37. Sutton, 12 Şubat tarihli mektubunda bu sefâretle ilgili olarak daha geniş bilgi vermekte ve Viyana'ya gönderilecek mektubun Sultan'ın mı yoksa Sadrazam'ın mı imzasını taşıması konusunda Dîvân'da cereyan eden görüşmeleri şöyle aktarmaktadır:

> "For that end Seifullah Aga was dispatched hence towards Vienna on the 3[d] instant with a letter written by the Vizir Azem by especial command of the Sultan to Prince Eugene of Savoy President of the Emp[rs] Council of War...I formerly acquainted your Lord[p] that the intentions of the Port were to send an Envoy with a Letter from the Sultan himself to the Empr to the same effect and accordingly the Letter was written and lay ready, and two persons were named successively for that Embassy; but that Design was changed in a great Dîvân upon the opposition of several of the counsellors, and dislike of the Ogiacks and heads of the Soldiery, with whom the French and Poles had been tampering, and represented

...and the Sultan hath appointed one Seifullah Aga to carry his letter to the Emperour.

Böyle önemli bir görevden sonra muhakkak ki Seyfullah Ağa başka önemli görevler de ifa etmiştir. Sefâret raporunun bulunduğu yazmanın sonunda yer alan üç sayfalık bir mektup Seyfullah Ağa'nın Sultan adına Leh kralı Nalkıran'a da elçi olarak gönderildiği ihtimalini ortaya koymaktadır. Her ne kadar mektupta Seyfullah Ağa'nın adı geçmiyorsa da gerek mektubun "Hâliyâ Lehlü tarafına resm-i risâlet irsâl olunan kulları Lehlü Kralı Na'lkıran'a vasıl olup kendüyle söyleşdükten sonra tarafımuza gönderdügi mektubun suretidir" şeklindeki başlığı gerekse anlatım şekli[11] bu mektup-raporun da Seyfullah Ağa tarafından, büyük bir ihtimalle, Prut Barışı'ndan sonra yazılmış olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Ancak Başbakanlık Arşivi'nde, bu konuyu aydınlatmaya yardımcı olabilecek bir kayda rastlanılamamıştır. Bu bakımdan Seyfullah Ağa hakkında bildiklerimiz tamamen kendi eserinden çıkarılmış birkaç satırdan ibaretdir. Seyfullah Ağa, Prince Eugen'le ikinci defa görüştüğünde, aralarında geçen bir konuşmadan, Seyfullah Ağa'nın Kamaniçe Seferi'ne (Ağustos 1672) katıldığını ve o sırada pek genç olduğunu öğreniyoruz:

---

that such a step would be contrary to the Gr. Sigr's dignity and honour, without Precedent or Example even among Christian Princes, and look like a submission to the Empr and begging his leave to make war against Muscovy. (Aynı eser, s. 41)

11 Bu mektup-rapor şöyle başlamaktadır:

Allâh sübhânehu ve ta'âlâ şevketlü ve 'inâyetlü efendüm padişahum hazretlerinüñ 'ömr ü devletlerin yevmen fe-yevmen efzûn ve sâye-i şevketlerin bu kulları üzerinden dûr u zâyil eylemeye âmîn. Benüm şevketlü 'azametlü efendüm padişah hazretleri, Varşav'a dâhil olup nâme-i hümâyûnı teslîm ve lisânen sipâriş buyurulan cevâplardan ibtidâ ol taraflarda misâfir olan Lehlü a'yânınuñ cürmlerin 'afv idüp herkes gelüp yerlü yerinde karâr eylemelerin ricâ olunur didügümüzde şevketlü 'inâyetlü Âl-i Osmân padişahum hazretleri ve şevketlü şecâ'atlü hân-ı 'âlî-şân hazretleri ricâ eyledükden soñra cân u baş üstine cürmlerin 'afv eyledüm herkes üç aya dek gelsün mâl ü mülkin zabt eylesün didüklerinde, öyle degüldür....(1b).

Dahi vâfir âfâkî musâhabetden soñra 'askeriñüz ne mahalden mürûr ider. Biz de İsakçı'dan didük. Cevâb eyledi ki gemilerle mi geçer. Biz de cevâb itdük ki köpri ile. Cevâb itdi ki Tuna ol mahalde derindür, köpri nice mümkin. Biz didük ki tonbaz üzerine kurılur. Mümkin degüldür didi. Biz de cevâb eyledük ki Kamaniçe senesi gerçi uşak idük, lâkin bile idüm gördüm didüm. Cevâb eyledi ki sizde güzel köpri yaparlar. Biz Ösek'i aldukda anda bir köpri bulduk ğâyetde güzel köpridür. Bizde öyle köpri yapamazlar didi. Ben didüm ki sözüñüz yirindedür. Bizüm 'askerimüz gelüp Peç'i muhâsara idüp etrâfını ğâret itdügi sene Yanık tarafından bir köpriden geçerken zihâm-ı 'askere tahammül itmeyüp yıkılmış. Yine yeñiden yapmışlar. Ol mahal işitmiş idüm sizüñ köpricileriñüz eyü ve kavî köpri yapmağı bilmezler, bizümkiler eyü yaparlar. Dönüp yanında olan vekîle dillerince bir-iki söz söyledi. Tercümân bize ifade itmedi. Bilmem ne didi.[12]

Kamaniçe seferi 1672 yılında vuku bulduğu ve Seyfullah Ağa'nın o sırada pek genç, yani 18-20 yaşlarında olduğu hesaba katılacak olursa Viyana'ya sefirliği sırasında da 55-60 yaşları arasında olması gerekir. Kaynaklarda başka bir görev dolayısıyla adının geçmemesinin belki de tabii izahı budur. Muhtemelen bu görevini ifa ettikten kısa bir süre sonra ölmüştür. İstanbul Şer'î Siciller Arşivi'ndeki Kısmet-i Askeriyye'ye ait bir muhallefat defterindeki 22 Zilhicce 1125 (9 Ocak 1714) tarihli bir tereke kaydı[13] Seyfullah Ağa'ya ait olabilir. Bu kayıt şöyle başlamaktadır:

Mahmiye-i İstanbul'da Davud Paşa Mahallesi ahalisinden olup işbu sene-i mübarekede me'mûr olduğu Hotin Kalesi ta'miri avdetinde esnâ-i tarîkde Babadağı kazasında düyûnı terekesinden ezyed olduğu hâlde vefât iden 'ulûfeciyân-ı yesâr ağası Seyfullah Ağa b. Ebu Bekir b. Abdullah'ın ...

12 *Sefâretzâde*, s. 6b.

13 ŞS. Kısmet-i Askeriyye 36, s. 5b.

Talmann'ın başkatibi Fleischmann, Prut Seferi sonrasındaki gözlemlerine dayanarak Seyfullah Ağa'nın ricâl-i devlet arasında oldukça itibarlı bir mevkiye sahip olduğunu belirtmektedir.[14]

Seyfullah Ağa'nın sefâret raporu, elkab ve berat örneklerinin yer aldığı bir mecmuanın sonunda bulunmaktadır.[15] 21,5 x 13,5 (19,5 x 9,5) ölçülerindeki bu mecmuanın sırtı kahverengi deri, üzeri kumlu ebru ile kaplı, 17 varaktır. Sayfalardaki satır sayısı sabit olmayıp 23-26 arası değişmektedir. Mecmuada yer alan ilk iki eserin kâğıdı ve yazı cinsi ile *Sefâretnâme*'nin kâğıdı ve yazı cinsi farklıdır. İlk iki eser güzel bir nesih hattıyla yazılmış, *Sefâretnâme* ise vasat bir nesih kırması ile kaleme alınmıştır. Mecmuanın bütününde, *Sefâretnâme* hariç, filigransız krem rengi aharlı kâğıt kullanılmışken *Sefâretnâme*'de aharsız, beyaz ve tac-üzüm filigranlı bir kağıt kullanılmıştır. Bu da *Sefâretnâme*'nin farklı bir tarihte yazıldığını ve diğer eserlerle birlikte bir araya getirildiğini göstermektedir. Ciltlenme sırasında "reddâde"lerin bir kısmının kesilmesi de bu görüşü desteklemektedir. Bu yüzden mecmuanın bütününün fizikî özelliklerine bakarak *Sefâretnâme*'yi tarihleme yanıltıcı olabileceğinden sadece filigranı esas alarak *Sefâretnâme*'nin istinsah tarihini belirlemenin yerinde olacağı görülmektedir. Ancak bu filigran Briquet Kataloğu'nda yer almamakta benzerleri ise 18. asıra tarihlendirilmektedir.

Sefâretnâme metninin çok dikkatli bir şekilde istinsah edildiği, istinsah işleminden sonra da gözden geçirilerek aynı veya farklı bir yazıyla gerekli ilâve ve düzeltmelerin yapıldığı görülmektedir. Aşağıdaki cümlelerde italikle yazılan kelimeler sonradan ilave edilmiştir:

> Peç tarafından Çasaruñ baş tercümânı ile bir komsar ta'yîn olunmış Virejdin şehrinden Peç'e varınca zâd u zahîreyi *göre.* (3b)

14 Eudoxia de Hurmuzaki, *Documente privitóre la Storia Românilor*, c. VI (1700-1750), Bucuresci 1878, Belge no. LVII, s. 114.

15 Eserden bazı örnekler için bkz. EK I.

bilmem *bu* cevâbdan murâdı ne idi. (7b)

musâhabet itdügümüz cevâbları re'is *makâmında* olan kâtib kaleme alurdı. (7b)

el-Hamdü li'llâh hele bir ağır *bahâlu* şey göndermemiş. (9b)

Beç'deki *bahâ* üzre bizüm hedâyâmuz anuñ sâ'atinüñ üç katı idi. (10a)

cümle Nemçe *devleti* ma'rifetiyle. (11a)

'ahidnâme-i hümâyûna ri'âyet olun*acağına*. (12a)

Ben *ser*-'asker idüm. (13b)

Ol dahi seferlü olup işi 'acele üzere olmasa *belki* geleydi. (17b)

Açıkça görüldüğü gibi, yapılan ilavelerin çoğu istinsahla ilgili tashihler olmayıp uslupla ilgili müdahelelerdir. Bu da eserin yazıldıktan sonra, esere müdahale etmeye yetkisi olan bir kişi tarafından gözden geçirildiğini göstermektedir.

Elimizdeki eser, her ne kadar sefâretnâme olarak nitelendiriyorsak da bildiğimiz anlamda bir sefâretnâme değildir. Bu eserin diğer sefâretnâmelerden farklı iki önemli yönü vardır: Birincisi yolda ve gittiği ülkede gördüklerine çok az yer vermesidir. İkincisi ise birçok sefâretnâmenin aksine yaptığı görüşmeleri tafsilatlı bir şekilde anlatmasıdır. Bu iki özellik esere mükâleme zaptı ve sefâretnâme arasında bir konum sağlamaktadır.

Seyfullah Ağa her nedense anlatıma Belgrat'ta başlamaktadır. Bin yüz yirmi üç senesi Muharrem'inin on beşinci Perşembe günü (5 Mart 1711, Perşembe) Belgrat'a vardığında şehrin muhafızı Abdi Paşa ile görüşerek görevinin ne olduğunu izah etmiş ve o da Varadin generaline Hasan Ağa adlı bir ağa ile mektup göndererek Seyfullah Ağa'nın Belgrat'a geldiğini bildirmiştir. Varadin generali de bir mektupla birlikte Seyfullah Ağa'yı karşılamaya memur edilen kimseleri hemen göndermiştir. Abdi Paşa, konağına Seyfullah Ağa ile birlikte Varadin'den gelen görevlileri

davet etmiş ve birlikte kahve içmişlerdir. Seyfullah Ağa yapılan karşılama merasiminden ve kendisine karşı gösterilen saygıdan pek memnun olmuş gözükmektedir:

> Belğrad'a geldüklerinde ser-haddüñ mu'tâd-ı kadîmîsi üzre vezîr-i mükerrem devletlü sa'âdetlü 'Abdi Paşa Hazretleri 'azîm dîvân idüp mesfûrlar gelüp ba'de'd-dîvân vezîr-i rûşen-zamîr hazretlerinüñ büyük odalarına da'vet olunup mektûbları teslîm idüp kahve içerler-iken bu bendelerin yanlarına da'vet buyurup varduğumda kıyâm idüp cümle zâbitân ve ocak halkı her kim var-ise kıyâm idüp mesfûrlar dahi şapkaları ellerinde kıyâm idüp bendelerin yanlarına alup oturdukda mesfûrlar bu kimdür diyü su'âl eyledüklerinde vezîr-i mükerrem hazretleri bir gûne ta'bîr ve takrîr buyurdılar ki mesfûrlar şapkaları ellerinde birkaç (2a) kere bize temennâ eylediler ve bizümle vâfir âşinâlıklar eylediler.

Seyfullah Ağa Belgrat'ta birkaç gün kaldıktan sonra Muharrem ayının 26'sında, Pazarertesi günü (16 Mart 1711, Pazartesi) yapılan bir uğurlama merasiminden sonra buradan ayrılmış ve bir gece Belgrat'ın köylerinden birinde konakladıktan sonra salı günü hududa gelinmiş ve mutad olan elçiyi teslim alma merasiminden sonra Belgrat'tan gelen Osmanlı heyeti geri dönmüş, Seyfullah Ağa ve beraberindekiler Varadin generalinin göndermiş olduğu karşılama heyetiyle geceyi Islanmağan (Slankamen) kasabasında geçirmişlerdir. (2b). Varadin generali göndermiş olduğu bir heyetle Seyfullah Ağa'nın hatırını sormuş ve Ösek'te buluşacaklarını bildirmiştir. Ösek'e varıldığında Ösek generali önemli bir kumandanını gönderip Seyfullah Ağa'nın hal ve hatırını sormuş ve kendisini karşılamaya önemli sayıda asker göndermiştir (2b). Ösek generali bir adamını gönderip Seyfullah Ağa'dan ziyaret için izin istemiş, o da zahmet olmazsa buyursunlar demiştir. Ösek generali ile Seyfullah Ağa arasında geçen konuşmada dikkat çekici bir husus vardır. Seyfullah Ağa kendisinin daha önce gönderilen

şatafatlı elçilerle karıştırılmamasını, mütevazı bir heyetle Sadrazam'ın dostluk mesajını götürdüğünü belirtir:[16]

> Ösek cenerali birkaç kapudanlarıyla her biri bir hıntova binüp olduğumuz konağa gelüp muhabbet ve meveddet üzere görüşülüp birkaç sâ'at musâhabet olunup bize 'azîm ta'zîm ve tevkîr eyledi ve cevâb eyledi ki bir şeyde kusûruñuz ve noksânuñuz var-ise kusûrumuz 'afv idüp bilmezlük ile olan kusûrumuzı bize beyân idüñ didi. Biz de cevâbın virdük ve cevâb eyledi ki siz bizüm 'azîz misâfirimüzsiz ola ki kusûr olunmaya. Biz dahi cevâb eyledük biz dostdan gelüp dosta giderüz. Sizüñ gördügüñüz büyük ilçilerden degülüz. Devlet-i 'aliyye'nüñ vezîr-i a'zamı sâhib-i devlet efendümüzüñ bir alçak hidmetkârıyız. Öyle büyük adam degülüz. Bir muhabbet-nâme ile gelüp yine muhabbet ve meveddet isterüz. Büyük adamuñ büyük ilçiler gibi adamları çok olup ihtişâmı ziyâde olur didükde hareket idüp başından şapkasın kaldurup niçün böyle buyurursuz efendilerümüzden gelüp efendilerümüze gidersiz. Hiç adamuñuz olmasa yalñuz gelseñüz de kelâmuñuzdan ve cebînüñüzden ma'lûmdur ki adamsız. (3a)

Ösek generali, Abdi Paşa'yı sormuş; Seyfullah Ağa da gerekli bilgiyi vermiştir. Daha sonra Seyfullah Ağa'ya eğer Abdi Paşa'ya, buradan geçişiyle ilgili bir mektup yazacak olursa, kendisinin yazacağı mektupla beraber Abdi Paşa'ya göndereceğini bildirmiş, o da bir mektup yazarak Ösek generaline vermiştir (3a). Ösek generali ayrıca Varadin generalinin Macar tarafında bazı hâdiseler meydana geldiği için gelemediğini bildirmiş ve özür dilemiştir. Seyfullah Ağa, bir an önce Viyana'ya varmak için Ösek'te kalmak

16 Gerçekten de diğer elçilerin 200'e varan maiyyetleri yanında, Seyfullah Ağa'nın maiyyeti pek mütevazıdır. Her ne kadar Seyfullah Ağa, *Sefâretnâme*'sinde, herhangi bir sayı vermiyorsa da Talmann'ın göndermiş olduğu mektuptan bu sayının 16 ve Viyana Gazetesi'ndeki (*Wienerischer Diarium*) bir haberden 20 olduğunu öğreniyoruz. (No. 801, 4-7 Nisan 1711). Aynı gazetedeki diğer bir haberde Seyfullah Ağa'yla Viyana'ya gelen heyette bulunan bazı şahısların isimleri verilir. (No. 802). Bu önemli kaynağa dikkatimi çeken Prof. M. Köhbach'a teşekkür ederim.

istememiş ve bu arada da başvekilin (Prens Eugen)[17] kendisini bir an önce görmek istediğine dair haber geldiği için aceleyle buradan ayrılmıştır.

Seyfullah Ağa, her nedense Avusturya'ya giden elçilerin genellikle kullandığı güzergâhı[18] izlememiş, batıya doğru yönelerek Varadin üzerinden Avusturya topraklarına geçmiştir. Varadin şehrine geldiğinde, içlerinde kralın baştercümanının da bulunduğu kalabalık bir heyet Seyfullah Ağa'yı karşılamış, başvekilin (Prens Eugen) iyi niyetlerini iletip kendisini on beş gündür Peç şehrinde beklediğini bildirmişlerdir.[19] Seyfullah Ağa büyük bir konakta ağırlanmış, Varadin ve Ösek'ten birlikte gelen askerlere de izin verilerek geri gönderilmiştir. Seyfullah Ağa huduttan Varadin'e on günde vardığını belirtmektedir:

Hudûddan şehr-i mezbûra on günde dâhil olduk. (3b).

Seyfullah Ağa, Varadin'de iki gün kaldıktan sonra yola çıkmış ve on bir günde Peç'e (Viyana) vararak kendisine tahsis edilen büyük bir sarayda konaklamıştır.[20] Şehre girerken meraklı bir seyirci kitlesiyle karşılaşmıştır:

Bu minvâl üzre şehre dâhil ve sarâya nüzûl olundı.

Seyirci bir mertebe idi ki ta'bîri mümkin degüldür. Belki beş yüz

17 Seyfullah Ağa, *Sefâretnâme*'sinde Prens Eugen'den daima başvekil olarak söz etmektedir.

18 Ali İbrahim Savaş, "Osmanlı Elçilerinin Sefâret Güzergâhları", *Tarih ve Toplum*, s. 54-55 ; Virginia H. Aksan, *An Ottoman Statesman in War and Peace Ahmed Resmi Efendi 1700-1783*, Leiden 1995, s. 48-51.

19 Baştercüman Andrea Schmidt'in Seyfullah Ağa'ya refakat ettiği süre zarfında tutmuş olduğu günlük, *Diarium*, Viyana Arşivi'nde bulunmaktadır: Haus-, Hof- und Staatsarchive, *Turkei I* (= Turcica) 179. Bkz. F.K. II.

20 Seyfullah Ağa, Viyana'ya giriş tarihini vermemektedir. Ancak hem baştercüman Andre Schmidt'in günlüğünden (*Diarium*, s. 7) hem de *Wienerisches Diarium*'daki bir haberden varış tarihinin 7 Nisan 1711 olduğunu öğrenmekteyiz. *Wiennerisches Diarium*'da ayrıca Seyfullah Ağa'nın Schlag Köprüsü'nden geçtikten sonra Leixenringische Haus'a geldiği belirtilir. (No. 801).

altı yüz hemân hıntolu var idi. Biz de anları seyr iderek sarây-ı mezbûra nüzûl itdük. (4a)

Peç şehrine geldikten sonra hem başvekilden (Prens Eugen) hem de ikinci vekilden (Kont von Herbestein) birer general gelip hal ve hatırını sormuşlar ve ertesi gün kendileriyle görüşüleceğini bildirmişlerdir. Şehrin ileri gelenlerinden birkaçı da kendisine birkaçtabla şekerleme göndermişlerdir. Ertesi gün başvekil kendi hıntosunu ve yanında merasim için gerekli askerleri göndermiş ve Seyfullah Ağa'yı davet etmiştir.[21] Seyfullah Ağa, başvekilin gönderdiği hıntoyu, kendine refakat edecek kişileri ve saraya gidişini canlı bir şekilde tasvir eder:

Üç dört rahtlı at göndermiş. 'Azîm alay tedârük itmiş. Konağumuza geldiler da'vet olunduk. Biz dahi 'alâ kadri'l-imkân tertîbümüz ile devletlü efendümüz hazretlerinüñ mektûb-ı emr-uslûbların bir ağır som sırmalı dülbend ortasına koyup ve sarup ve bir mikdâr kapağı tarafın taşrada gösterüp bir sakallu adamumuzuñ yedine virüp gelen rahtlu atların birine süvâr olup üç-dört dahi süvârî adamlarumuz öñümüzce, biz dahi hınto-süvâr olup sâyir adamlarımuz piyâde yanumuzca yürüyüp bir ikiyüz kadar piyâde müsellah soltatlar ve zâbitleri atlu ve nice kapudan ve komsarlar atlu öñümüzce gidüp bu minvâl üzre âheste âheste zihâm-ı halkdan yürümek de mümkin degül. Konağumuza başvekil sarâyı rub' çegrek mahal iken zihâm-ı halkdan ancak bir sâ'atda varıldı. Yolda giderken efendimüzüñ mektûb-ı emr-uslûbların gördüklerinde seyirciler başlarından şapkaların çıkarup temennâ iderlerdi. (4b)

21 Seyfullah Ağa, Prens Eugen'in sarayına sadrazamın mektubunu sunmak için gittiği günün tarihini de vermemektedir. Sadece bu buluşmanın Viyana'ya varışından sonraki ikinci günde olduğunu belirtmektedir. *Wienerisches Diarium*'da bu görüşmenin 9 Nisan 1711 tarihinde öğle vakti gerçekleştiği belirtilir (No. 802).

Seyfullah Ağa'nın Prens Eugen'in sarayına varışı, gravür sanatçısı Johann Adam Delsenbach tarafından detaylı bir şekilde resimlenmiştir.[22]

Seyfullah Ağa, Prens Eugen'in sarayına, varınca mektubu taşiyan adam önde olmak üzere, toplantı salonuna girmişler ve burada devlet ileri gelenleri tarafından ayakta karşılanmışlar. Sadece başvekil şapkası başında oturur vaziyette imiş. Seyfullah Ağa, başvekilin sadrazamın mektubunu kabulünü şöyle anlatır:

> Cümle a'yânları mevcûd ve cümlesi başları açuk ayak üzre olup ancak başvekil başında geydügi ile iskemlesinde oturup bendeñüz ilerüce varup selâmlayup devletlü efendimüz hazretlerinüñ mektûb-ı emr-uslûbların bûs 'âle'r-re's idüp şevketlü kudretlü 'azametlü kerâmetlü padişahumuz padişah-ı 'âlem-penâh hazretlerinüñ vezîr-i a'zamı ve serdâr-ı kirâmı vezîr-i âsaf-nazîr devletlü sa'âdetlü 'inâyetlü efendimüz hazretlerinüñ size muhabbet-nâmeleridür didigümüzde ta'zîmen ayak üzre kalkup şapkasın (5a) çıkarup elimüzden alup bûs idüp yine iskemlesine oturup çak yanında karşusında bizüm içün bir iskemle koyup eliyle işâret idüp biz de oturup muhabbet-nâmeyi yarım sâ'at mikdârı elinde tutup musâhabet olundı. (4b-5a)

Seyfullah Ağa bir saat kadar süren sohbet esnasında kralın da toplantı salonunun yüksek bir yerinde oturup zaman zaman perdesini açıp kendilerini seyrettiğini söylemektedir. Muhtemelen Topkapı Sarayı'ndaki uygulamadan mülhem olarak bu zanna kapılmıştır.

> Vükelâ ve a'yânlarından her kimleri var ise ol meclisde hâzır idüp hattâ çâsâr-ı bâ-vekâr dahi karşumuzda divân-hânesinüñ yüksek yerinde bir pencerede oturup perdesi olup gâh gâh perdeyi açup biz musâhabet itdükçe seyr iderdi. (5a)

22 Bu gravür Viyana'daki Albertina Müzesi'nde bulunmaktadır: *Graphische Sammlung Albertina: Wiener Historische Blätter 1711.* Bkz. EK. IV.

Seyfullah Ağa'ya bu sohbet sırasında başvekil bazı üstü kapalı sorular sormuş o da başvekile önce getirdiğimiz mektubu bir okuyun, sonra yine görüştüğümüzde gerekirse sorularınızdan bildiklerimize cevap veririz demiştir. Seyfullah Ağa konağa döndüğünde kralın aşçılarının yemekler ve tatlılar hazırladıklarını görmüş ve o gün akşama kadar herkese ziyafet çekilmiş. Seyfullah Ağa bu ziyafet dolayısıyla görevlilere bolca bahşiş verdiğini söylemekte ve kendisinden önce gelenlerin böyle davranmamış olduklarını ifade etmektedir:

Bizden evvel gelenler bu halka bir şey' virmemiş (5a).

Seyfullah Ağa ilk görüşmeden dört gün sonra, 13 Nisan'da[23] başvekille iki saat süren ikinci görüşmesini yapmıştır. Bu görüşme başvekilin arzusu üzerine özel-gizli bir görüşme olmuştur. Görüşmeye sadece başvekil, ikinci vekil, kâtip ve baş tercüman katılmıştır. Anlaşıldığına göre bir süre sohbetten sonra başvekil Seyfullah Ağa'dan bazı önemli konularda bilgi sızdırmaya çalışmıştır:

Bu vech üzre tamâm iki sâ'at eglenüp ihtikâm-ı muhabbete ve meveddete dâ'ir (6a) musâhabet olunup bu aralıkda başvekil su'âl eyledi ki Leh tarafına müte'allik seferiñüz var mıdur. Biz dahi cevâp eyledük ki Leh ile bizüm sulhumuz yerindedür. Leh'den memleket almak istemeyüz. Moskovlu Leh'e girüp Leh'e mutasarrıf olduğın dahi istemeyüz. Herkes kendü hâlinde olsun dirüz. Cevâp eylediler ki Leh içine vâfir 'asker girmiş, siz bilmez misüz didi. Biz dahi cevâb eyledük ki biz devletde iken Leh'e 'asker ta'yîn olunmadı. Öyle bir söz yoğ-idi. Ancak Belğrad'da istimâ' eyledüm ki bir sultât ile bir mikdâr tatar atlanup sınur başlarında ol yakınlarda olan Moskovlı 'askerin kovmak içün gitmişler. Biz 'asker ta'yîn idecek vakit dahi olmadı. Tatar askeri gitmiş didiler. Bu da sıdk ve kizbe ihtimâli var. Belğrad'da istimâ' olunan

23 *Diarium*, s. 12-13.

cevâbdur didüm. Cevâb eyledi ki kizb degül tahkîk. Leh içerüsine vâfir 'asker girmiş didi. Biz cevâb eyledük ki girdügi vâki' olduğı hâlde zikr olunan tatar olmak gerek didüm. Döndi cevâb eyledi ki Çasarumuz çasâr-ı bâ-vakâr hazretleri İsveç ile Moskov ile sulh olmañuzı murâd eyledügin siz devlet-i 'aliyye'de iken istimâ' eyledüñüz mi, halkda söylenür mi idi. Biz dahi istimâ' itmedük diyü cevâb virdük. Yâ ne dirsüz çasarumuz murâd eylese ricâların kabûl iderler mi. Biz dahi cevâb eyledük ki buña müte'allik bir cevâb istimâ' itdügüm yok. Efendilerümüz ile söyleşdügüm yok. Bu söze âşinâ degülüm. Kendümden söz söylemem didüm. Cevâb eyledi ki biz devlet tarafında olan kapu kethüdâmuza yazduk, çasarumuz yazdı. Mümkin ise ma'kûl ise mâ-beyne (6b) girelüm diyü didi. Biz dahi cevâb virdük kapu kethüdâñuz bir me'âl añlar 'âkil adamdur. Efendilerümüzüñ vakitlerin bulup istimzâc ider, eger añmak münâsib ise 'arz ider, münâsib degül ise 'arz itmez didüm. Biz dahi aynıyle böyle yazduk ki münâsib ise 'arz idesin didük didi. Döndi cevâb eyledi ki biz sizüñle söyleşdigümüz sözleri varduğuñuzda efendiñüze ifade ider misüz didi. Biz de inşâ'allahu ta'âlâ her ne ki sizüñle musâhabet olunur cümlesin 'arz iderüz didüm.

Bir süre sohbetten sonra öyle anlaşılıyor ki başvekil yine Seyfullah Ağa'nın ağzını yoklar ve askerin Tuna'yı nereden geçeceğini sorar. Seyfullah Ağa da Isakçı'dan diye cevap verir.

Prens Eugen, bu sohbetin sonunda Seyfullah Ağa'ya birkaç güne kadar Viyana'dan ayrılmak zorunda kalacağını, ikinci vekilin kendi vekili olarak her ne gerekli ise onun yapacağını belirtir (6b). Ayrıca Prens Eugen daha önce yapılan andlaşmanın şartlarına riayet edileceğinin bir daha te'kid edildiğini ve sınırdaki generallere de ahid-nâme-i hümâyûnun şartlarına riayet etmelerine dair sıkı tenbihatta bulunulduğunu ve uymazlarsa katledileceklerinin kendilerine ihtar edildiğini belirtir (7a). Buna karşılık Seyfullah Ağa da serhad zabitlerine de Devlet-i Aliyye tarafından andlaşma şartlarına riayet etmeleri için sıkı tenbihlerde bulunulduğunu, aksine hareket edenlerin haklarından gelineceğine dair gerekli

ikazların yapıldığını, Abdi Paşa'nın da sulhun şartlarına riayeti sağlaması için Bender'den Belgrat'a getirildiğini ifade eder ve bunun üzerine Prens Eugen yerinden kalkarak Devlet-i Aliyye için övücü sözler söyler; Abdi Paşa'nın Belgrat'a tayininden çok memnun olduğunu ve kendisine dostluğunu kuvvetlendirmek için bir mektup göndereceğini ifade eder (7b).[24] Prens Eugen kralla ilgili olarak da şunu söyler:

> Ve cevâb eyitdi ki çasarumuz Hazretleri ile görüşmeñüz olur idi ve sizi görmek isterler idi. Teşrîfüñüzüñ üçünci güni çiçekden hasta oldılar görüşemedüñüz. Şimdi bir mikdâr eyücedür. Haretüñüzden mukaddem eyüce olurlar ise görürsüz. Hastelikleri uzar ise vakt-i âhâra kalur didi. Bilmem bu cevâbdan murâdı ne idi.

Seyfullah Ağa toplantının sonunda Prens Eugen'e bir kere daha görüşmelerinin yararlı olacağını belirtince Prens Eugen de "baş üzerine, bizüm dahi murâdumuz bir def'a dahi görüşmekdür" der ve kahve ve şekerleme gelir ve veda ederek ayrılırlar (7b).

Üçüncü görüşme de yine özel-gizli olarak yapılır ve sadece başvekil, ikinci vekil, kâtip ve baş tercüman katılır. Bu görüşmede başvekil, Seyfullah Ağa'dan yine birtakım bilgiler almak ister:

> Cevâb eyledi ki bizüm der-i devletde olan kapu kethüdâmuz bize yazmış ki varan ağaya sâhib-i devlet efendimüz hazretleri lisânen dahi niçe niçe 'arz-ı hulûs sipâriş buyurmışlar. Elbette teblîğ iderler dimiş. Lisânen sipâriş buyurdukları cevâblardan cevâb isterüz didiler (8a).

Seyfullah Ağa, başvekile söylenmesi gereken her şeyin sadrazamın mektubunda mevcut olduğunu, ayrıca da sadrazamın kendisine " Bu bendelerine lisânen buyurdılar ki taraflarına olan dostluğumuzı lisanen söyle. Eger bizüm zamanumuzda tecdid-i

24 Bu mektup Viyana Devlet Arşivi'nde bulunmaktadır: Haus-, Hof- und Staatsarchive, *Türkei* I (=Turcica) 179. Bkz. EK V.

sulha rağıb tâlib olurlar ise biz de sa'y iderüz diyü buyurmışlar idi didüm." der. Başvekil ve ikinci vekil bu cevaptan pek memnun olup dualar ederler. Ancak tecdid-i sulh hususuna kralın pek hasta olduğunu ve bu konuyu müzakerenin mümkün olmadığını beyan ederek yanaşmazlar. Ancak başvekilin Leh memleketine bir zarar gelmesi hususunda çok hassas olduğu bu müzakereden anlaşılmaktadır:

> Ancak hafî olmaya ki (8b) bizüm ile Leh ve Venedik biledür. Moskov şöyle tursun. Moskov ile ahvâlüñüz siz bilürsiz. Karlofça'da olan mükâlemede ve 'ahid-nâme-i hümâyûnda Venedik ve Leh biledür didi.

Seyfullah Ağa da bu konuyu müzakereye kendisinin yetkili olmadığını belirtirse de başvekil yine ısrar eder ve Seyfullah Ağa bu konuyu sadrazamdan getirdiği mektubun muhtevasına göre fikir beyan ederek geçiştirir:

> Cevâb eyledi ki biñ yaşasunlar. Serîr-i sa'âdetde dâ'im olsunlar. Kemâl-i lütuflarına lâyık cevâb buyurmışlar. Ola ki hâtırlarumuza siyânet olunup Leh memleketine bir zarar gelmeye idi. Biz dahi cevâb eyledük ki Leh'e müte'allik müzâkere efendilerümden istimâ' itmedüm. Ancak devletlü sâhib-i devlet efendimüz hazretlerinüñ size olan muhabbet-nâmelerinde kaleme getürmişler ki bizüm murâdumuz tevsi'-i bilâd olmayup ancak def'-i mazarratdur buyurulmuş didüm. Belî didi. Biz de cevâb eyledük ki öyle olsa elem üzre olmayasız. Leh'e bir kem kasd olmaz didi (8b).

Seyfullah Ağa getirdiği mektubun muhtevasından haberdar oluşunu da şöyle açıklamaktadır:

> Efendimüzüñ mektûb-ı şerîfin tercümân ile baña göndermişler idi ba'zı müşkilleri halli içün. Biz de anuñ içün mektûb-ı şerîfde cevâb virdük (8b).

Devam eden müzakere safahatından başvekil'in yine Lehistan için bir garanti almaya çalıştığını ve bu arada da Felemenk ve İngilizlerle birlikte Ruslarla Osmanlı arasında aracılık yapmak için bir teşebbüste bulunduğunu görüyoruz:

> ve bize cevâb itdi ki sulha müte'allik müzâkere ider misiz didi. Leh ile Venedügi lisâna getürdüklerinden me'mûr degülüm didüm. Devletlü efendimüz zamânında siz tâlib râğıb olduğuñuz hâlde serhad vezîrleri vardur ve devletde kapu kethüdâñuz var. Siz tarîkin bulursız didüm. İnşâ'allâhu ta'âlâ öyle olur (9a) didiler. Ve birkaç kere Leh vilâyetini lisâna getürüp Moskov şöyle tursun didigünde pek mahzûz oldum. Biz dahi Moskov hâsidinüñ hîle ve hud'asına müte'allik birkaç söz söyledük. Cevâb eyledi ki bilürüz. Kendü hâlinde turmaları içün biz ve Felemenk ve İngiliz, Devlet-i 'Aliyye'nüñ üç dostı, ricâ içün kâğıdlar yazduk, sulh içün ricâ eyledük. Ola ki ricâlarumuza müsâ'ade idüp bir faysal vireler idi. Ne dirsiz, ricâlarumuza müsâ'ade buyururlar mı didi. Biz dahi cevâb eyledük ki biz Devlet-i 'Aliyye'de iken asla bir böyle müzâkere işitmedüm. Âşinâlığum olmayan söze kendümden söz söylemeyelüm didüm. Cevâb itdi ki bu söz sizüñ kemâl-i 'akl ve firâsetüñüzdendür. Ancak ricâ olunur ki ricâlarumuzı lisânen dahi 'arz idesiz didi. Biz dahi inşâ'allâhu ta'âlâ teblîğ iderüz didük. (8b-9a).

Kahve ve şekerlemelerden sonra başvekil aslında sefere gitmesi gerektiği halde bir aydır sadrazamdan gelecek mektubu beklediğini; yarın yola çıkacağını, Seyfullah Ağa'yla ikinci vekilin ilgileneceğini belirterek vedalaşır. Seyfullah Ağa ertesi gün başvekilin Fransız Seferi'ne çıktığını ve ikinci vekile de kendisini bir haftaya kadar yolcu etmesi için talimat verdiğini söyler (9b).

Seyfullah Ağa başvekilin Viyana'dan ayrıldığı gün, ikinci vekil ve general İşlek'in (Leopold von Schlick) ve baş tercümanın kendisini ziyarete geldiğini ve başvekilin selamıyla hediye olarak gönderdiği saati kendisine ulaştırdıklarını söyler. Ancak Seyfullah Ağa hediyeden pek memnun olmamış görünmektedir:

Üçü me'an hıntolarına süvâr olup konağumuza geldiler, Hâlümüz hâtîrumuz su'âl idüp başvekil dostuñuz revâne oldı, size çok selâm du'âlar itdi ve size bir altun sâ'at gönderdi. Gerçi bir şey' degüldi, lâkin ellerine aḷdukça bizi hâtırdan çıkarmasunlar diyü irsâl olundı, ma'zûr dutsunlar diyü cevâb eyledi diyüp sâ'ati bize virdiler. Biz de cevâbların virüp sâ'at[ı] alduk. El-Hamdü li'llâh bir ağır behâlu şey' göndermemiş. Zîrâ biz başvekile ğâyet ağır boyamalardan ve top büründükden (10a) ve som sırmalu hediyyeden on bir parça şey' göndermiş idük. Peç'deki behâ üzre bizüm hedâyâmuz anuñ sâ'atinüñ üç katı idi.

Ayrılırlarken Seyfullah Ağa gerekli ikramı yapar ve kendisini tekrar ziyaret etmek istediklerini söyleyen ziyaretçilerine, kendisinin de iâde-i ziyarette bulunmak istediğini belirtir.

Seyfullah Ağa'nın , başvekilin ayrılmasından hemen sonra ölen Avusturya kralı ve ortaya çıkan durum ile ilgili olarak verdiği bilgiler, onun meseleleri yakından takip ettiğini göstermektedir:

Başvekil me'mûr olduğı Fransız seferine revâne olduğında Nemçe çasarı çiçekden hasta idi. Başvekil revâne olduğunuñ ikinci gün ki şehr-i Saferü'l-hayruñ yigirmi tokuzuncı Cum'a güni [18 Nisan 1711], çasar çiçekden öldi. 'Azîm matem itdiler. Evlâdı olmayup Peç'de bir âhâr akrabâsı dahi olmadığından İsbanya'da çasaruñ karındaşı olmağla gelsün diyü adamlar gönderdiler. İsbanya'dan çasar gelince çasaruñ anası vekil nasb sâ'ir vükelâsı yine ke'l-evvel işlerinde oldılar ve başvekile adam gidüp (10b) keyfiyeti bildürdiler. Dönüp gelmeñüz münâsib ise gelesiz didiler. Başvekil gelmeyüp haber göndermiş ki bizüm seferde bulunmamuz elzemdür. Düşmen kavîdür. Hemân sizler bir hoşça basîret üzre olup İsbanya'dan çasar gelince umûra takayyüd ve ihtimâm üzre olasız diyüp me'mûr olduğı cânibe revâne olmış. Çiçekden ölen çasaruñ adı Yâsef idi. İsbanya'daki karındaşı ki gelüp çasar olıcak, adı Karlo imiş. Tahrîren ğurre-i Rebîü'l-evvel 1123 [19 Nisan 1711].

Kralın ölümünden sekiz gün sonra Seyfullah Ağa, başvekilin vekili ve ikinci vekilin davetleri üzerine ziyaretlerine gider ve sadece başkâtibin katıldığı bir sohbet olur. Sohbet sırasında Seyfullah Ağa'ya kralın ölümüyle herhangi bir şeyin değişmediği, eskiden yapılan andlaşmaların yürürlükte olduğu, aralarındaki dostluk ve muhabbetin yeni kral döneminde de artarak devam edeceği ve tecdid-i sulh konusunun da gündeme geleceği anlatılır. Ayrıca bu hususlarda İstanbul'daki Avusturya elçisinin de haberdar edildiği belirtilir (11a). Ancak müzakere safahatından Avusturya tarafının yine Rusya ile Osmanlı Devleti arasında arabuluculuk yapmak için gayret ettikleri ve Rus çarının da bu konuda Avusturya'yı teşvik ettiği anlaşılmaktadır:

> Cevâb eylediler ki Moskov ile Devlet-i 'Aliyye'nin mâ-beynlerin görmek içün adamlarımuza yazılmış idi. Bu vech-ile yazıldı ki eger Devlet-i 'Aliyye'nin rızâları olur ise biz araya girüp bir sûret virelüm. Eger rızâları yok ise karışmayalum didük. Nedirlanda ve İngiltere dahi adamlarına haber gönderecekdür. Henüz dahi haberleri varmadı. Moskov çarı bizden ve anlardan ricâ eyledi. Ma'lûmuñuz olup vardukda devletlü 'inâyetlü efendiñüz hazretlerine ifade buyurasız didiler. Biz dahi cevâb eyledik ki Allâhu sübhânehü ve ta'âlâ selâmet ihsân idüp efendimüz hazretlerinüñ hâk-i pâylarına yüz sürmek müyesser olursa her ne ki müzâkere olunur ise 'arz iderüm didüm (11b).

Bu toplantıda ayrıca iki ülke arasında bir ihtilaf mevzuu olan Rakofçi'nin durumu etraflıca ele alınmıştır:

> Döndi cevâb eylediler ki Rakobsi-oğlı Devlet-i 'Aliyye'ye haber göndermiş size tâbi' olayım dimiş. Sâhib-i devlet kabûl itmemiş, kapu kethüdâmuz bize yazdı didi. Ben dahi cevâb eyledüm ki benüm bu sözden haberüm yokdur. Eger vâki' olsa 'inâyetlü efendimüz bu kullarını âgâh ider didüm. Cevâb eyledi ki sizden soñra olmış, kapu kethüdâmuz yazmış. 'İnâyetlü sâhib-i devlet Hazretlerinüñ dostluğı ve kemâl-i sadâkati belli oldı ve yeñiden

bizleri biñ cân-ile kendülere dil-beste idüp du'âcı itdi didi. Biz dahi cevâb eyledik ki devletlülerüñ şânlarına lâyık olan dostına dost olmakdur. Şân-ı (12a) şerîflerine lâyıkın itmişler didüm. 'Ömr ü devletleri ziyâde olsun diyü du'âlar itdiler. Biz dahi cevâb eyledik ki ya bizüm böyle bir adamumuz size gelse siz ne iderdüñüz. Biz komazduk. Hemân tutar bağlar elüñüze virürdük. Fitne kimsenüñ dünyâda gezüp halkı biri-birine düşürmekden ise vücûdı ref' olmak münâsibdür didiler. Biz de dostluk böyle gerek didük. Ve cevâb eylediler ki Devlet-i 'Aliyye seferli olup hareket üzere olmağın bizüm de etrâfda düşmenlerümüz vardur, fırsatdur diyü hareket iderler. Bâ-husûs Rakobsi-oğlınuñ durmaz. Leh cânibine varup 'asker tedârük idüp üzerimüze gelmek üzere imiş. Anuñ def'i içün biz dahi tedârük görmelüyüz. Havfümüz budur ki münâfaka idüp bir söze sebeb olur. Kerem lutf idüp bu ahvâli beyân eyleñ didiler. Biz dahi cevâb eyledik ki bu cevâb dostluğuñuza sadâkatdür. İnşâ'allâhu ta'âlâ mahallinde 'arz idelüm. Ancak ma'lûmuñuz olsun ki siz kendü memleketüñüzde kendü düşmenleriñüz olanlara tedârüküñüzi mücâdeleñüzi devlet-i 'aliyye bilür. Serhadlerde olan zâbitân 'arz-ı i'lâm iderler. Kendü yaramazıñuzuñ hakkından gelmek içün sa'yüñüzde Devlet-i 'Aliyye hatırada [hâtır-zede] olmaz (11b-12a).

Seyfullah Ağa'nın bu konudaki teminatından sonra iki devlet arasında sulhun bir daha bozulmamaması için karşılıklı temennilerde bulunulur; kahve ve şerbet ikramından sonra ayrılırken Seyfullah Ağa, Viyana'da daha fazla kalmasının gerekli olup olmadığını sorar onlar da nasıl isterseniz deyince Seyfullah Ağa başka işimüz yoksa gidelim, der ve yakında sizi göndeririz cevabını alır. Bu toplantının tarihi olarak 8 Ra 1123 [26 Nisan 1711] verilmiştir.

Seyfullah Ağa, başvekil vekili ile ikinci vekilin kendisini bir defa daha davet ettiklerini ve yine kendi aralarında bir görüşme yaptıklarını nakletmektedir. Bu görüşmede, daha önce yapılan görüşmelerde konuşulması gereken bütün konuların konuşulduğu belirtilmiş, Avusturya tarafı Devlet-i Aliyye ile olan dostluğunu bir daha belirtmiş, ölen krala vekil olan annesinin bir gün önce

bu hususları belirten mektuplar yazıp İstanbul'a gönderdiğini bildirmiştir. Ayrıca Seyfullah Ağa'ya kendisini Tuna yoluyla göndermek istediklerini belirtmişler o da bunu kabul etmiştir. Bu toplantı 20 Ra 1123'te [8 Mayıs 1711] cereyan etmiştir.

Seyfullah Ağa, bu resmî görüşmeler arasında iki de resmî olmayan görüşmenin cereyan ettiğini belirtir ve birincisini şöyle nakleder:

> Peç'de görüşdüklerümüzle cümle meveddet ile görüşülüp ancak ikisi ile bir mikdâr musâhabet olunmış idi. Biri budur ki ba'zı ceneraller ve a'yânlar ziyâretümüze gelüp âfâkî musâhebet olunup 'âdet üzre biz de ikrâmların idüp yollarduk. Bir gün bir mest ceneral, ser-'askerleri imiş, geldi. Dahi oturmadan cevâb eyledi ki bir zamân sizüñle cenk iderdük, şimdi dost olduk. Ben ser-'asker idüm ve birkaç yirde sizüñ 'askeriñüzi bozdum. Nakl iderüm belki bilürsiz didi. Biz dahi cevâb eyledük ki bu ma'kûle musâhebet söyleşmek lâzım gelse söz uzar. Ceng ahvâli öyle olur. Ma'lûmuñ degül midür bizüm 'askerimüz sizleri hezâr kere bozarak kaçurarak Peç'e gelüp şehrini başuñuza tar idüp çasarı dahi kaçurup etrâf [ve] eknâfda harâb itmedük yir komayup esîrleriñüzi aldılar. Şimdi dost olduk. Bak işte biz geldük istedigüñüz bâğçelerde (14a) zevk iderüz. Düşmenlik ahvâli başka. Şimdi hemân 'âdetimüz üzere bir filcan kahvemüz iç de var git diyüp bir kahve virdük. İçdükde biz namâz kılsak gerek vakt-i âharda görüşelüm diyüp yolladuk. Bir gün başvekîle varduğumuzda başvekil cevâb eyledi ki bir serhoş cenerâl varup sizi bî-huzûr itmiş. Biz aña çok 'itâb itdük didi.

Diğer görüşme ise Hollanda elçisi refakatinde gelen Leh elçisi ile olmuştur. Seyfullah Ağa, Leh elçisi için Nal-kıran'ın elçisi tanımını kullanmaktadır. Aralarında, İsveç kralı yüzünden geçen tatsız konuşmadan sonra Seyfullah Ağa mevzuyu garip bir şekilde değiştirir:

N'eylersüñ böyle sözleri bir güzel kadıncuğuñ var ise getür müferrih sohbet idelüm didüm. Benüm yokdur. Ancak bunda güzel kadınlar dostlarumuz vardur. Gelse bir hazz idersüñüz getürelüm diyüp biz de cevâb eyledük ki yanumuzda bir dervîş vardur, bizden ziyâde hazz ider getür diyüp ğayrı rağbet itmeyüp kahvelerin virüp def' eyledük. Bu meclis de böyle geçdi.[25]

Ancak Seyfullah Ağa bu teklifinin yanlış anlaşılabileceği endişesiyle şu açıklamayı yapar:

Güzel 'avretüñ var ise getür diyü yazılduğına hilâf haml olunmaya. Egerçi bize göre bir fâhiş sözdür lâkin keferelere göre ğâyet mahzûz oldukları kelâmdur. Biz fâhiş kasd itdük lâkin anlara göre hûbdur. Bu kadar sözden soñra eşek kâfir yine birkaç günden soñra yanına bir-iki 'avret almış geldi. Biz dahi çoklık rağbet itmeyüp ğayr-ıla musâhebet eyledük. Çok eglenmeyüp gitdi. Bir gün yine Felemenk ilçisi gelüp müzâkere arasında mesfûrı su'âl itdi. Biz de cevâb virdük ki bir-iki 'avret ile geldi. Lâkin biz 'avretleri begenmeyüp rağbet itmedük didüm. İlçi tebessüm idüp âhar musâhebete şurû' olundı.

Seyfullah Ağa bu hâdiseyi naklettikten sonra, bu rapora Viyana'da her ne konuşma olduysa yazdığını, bu iki görüşme hariç, diğer görüşmelerinin dostluk üzere cereyan ettiğini belirttikten sonra Avusturyalılar hakkındaki kanaatini de gizlemez:

Cümle mülâyim söylediler. Biz dahi mülâyim söyledük. Dîn düşmenleridür, derûnları hâli ma'lûm. Ancak zâhirde ğâyet dostluk ve sadâkat ve muhabbet gösterdiler. Biz dahi vüs'atümüz (15a) mertebe muhabbet, meveddet üzre görüşdük.[26]

25 *Wiennerisches Diarium*'da (No. 802) Prens Eugen'le Seyfullah Ağa'nın ilk toplantısı için saraya gidenler arasında bu dervişin de adı geçer.

26 Prens Eugen'in de Seyfullah Ağa'nın müzakereleri idaresinden memnun kaldığını ve üstün niteliklere sahip olduğu şeklindeki görüşünü de sadraza-

Bir gün ikindiden sonra konağında oturup pencereden dışarıyı seyrederken Seyfullah Ağa'ya vekillerin geldiğini haber verirler. Seyfullah Ağa habersiz gelmeyeceklerini düşündüğünden, pek ihtimal vermez. Ancak gerçekten de vekillerin geldiğini görür. Vekiller, Seyfullah Ağa'ya İstanbul'daki elçilerinden mektup geldiğini ve bazı yeni haberlerin olduğunu bildirirler:

> İstanbul'dan kapu kethüdamuzdan mektûb geldi. Size haber virmege geldük. El-Hamdü li'llâh sâhib-i devlet hazretlerinüñ ğâyet güzelligi olup Davud Paşa'dan kalkmışlar Kırk Kilise üzerinde revâne olmışlar ve Çelebi Mehmed Ağa İstanbul kâyimmakâmı olmış. Sâyir kimler var ise yirlü yirindedür. Memnûn olursuz diyü ifade iderüz didiler (15a).
>
> ...ve donanma İstanbul'dan hareket itdügin haber virdiler ve cevâb itdiler ki Mısır 'askeri sefere da'vet olunmış iken şimdi Kandiye'ye ve Eğriboz'a ta'yîn olunup muhâfazaya me'mûr olmışlar ma'lûmuñuz mıdur didiler. Biz dahi cevâb itdük ki Mısır 'askeri gelecegi ma'lûmumdur. Ancak ne tarafa me'mûrlardur haberüm yokdur didüm. Tahkîk Kandiye ile Eğriboz'a ta'yîn olmış diyüp ğayri âfâkî musâhabetler olundı. Gidecekleri mahal kâ'ide üzre gülbeşeker ve kahve ve şerbet ve 'anber ve buhûr virülüp gitdiler. Bu meclis dahi bu minvâl üzre geçdi. Fî 25 Ra 1123 [13 Mayıs 1711].

Birkaç gün sonra tercüman gelip mektupların hazır olduğunu, yarın mektup teslim merasiminde olduğu gibi başvekil vekilinin konağına yine merasimle gidilip mektupların teslim alınacağını bildirir. Seyfullah Ağa'nın bu toplantıyla ilgili olarak verdiği ğurre-i Rebiülâhir 1123 tarihi, 19 Mayıs 1711 Salı gününe tesadüf

---

ma yazdığı mektupta belirttiğini görüyoruz. (BOA., Nâme-i Hümâyûn no. 6, s. 229.

etmektedir.[27] Ancak bu toplantıya geniş bir yer veren *Wiennerisches Diarium* (no. 813) bu tarihi 16 Mayıs 1711 olarak vermektedir.[28]

Ertesi gün Seyfullah Ağa, mutad olan merasimle karşılanır ve kendisine mektuplar verilir.[29] Eugen'in mektubu kral ölmeden hazırlandığı için beyaz keseli, başvekil vekilinin mektubu ise kralın ölümünden sonra yazıldığı için siyah keselidir. Seyfullah Ağa'ya ayrıca Belgrat Muhafızı Abdi Paşa için de iki mektup verilir. Yine aradaki dostluk ve muhabbeti belirten sözler söylendikten sonra Başvekil'in hazırlattığı hediyeler de getirtilir. Seyfullah Ağa'nın adamlarına da bazı hediyeler verilir.

Birkaç gün sonra da Seyfullah Ağa'nın konağına başkâtip gelip sadrazama hediye olarak hazırlatılan hıntoyu getirir.

Seyfullah Ağa 15 Rebiülâhir 1123 (2 Haziran 1711) tarihinde Viyana'dan ayrılarak Tuna yoluyla Belgrat'a doğru yola çıkar. Yol üzerindeki kalelerde olan generaller ziyaretine gelip yol hakkında sohbet edip kuzu, tavuk, çörek, yağ ve bal gibi hediye getirirler. Sınırda yapılan teslim merasiminden sonra ertesi gün Belgrat'a varır. Seyfullah Ağa, Belgrat'tan hareketle tekrar Belgrat'a dönüşü arasında doksan gün geçtiğini belirtmektedir.

Seyfullah Ağa raporunu, bu ziyaret sırasında gerekli hürmeti gördüğünü ve karşılaştığı muameleden çok memnun kaldığını belirterek şöyle bitirir:

> Belğırad'dan karadan Peç'e varup Peç'de oturağumuz ile Peç'den Tuna ile Belğırad'a gelmek cümle toksan gün olmışdur. Peç'e dâ-

27 Yücel Dağlı-Cumhure Üçer, *Tarih Çevirme Kılavuzu*, c. IV, Ankara 1997, s. 469.

28 *Wiennerisches Diarium*'un Beschreibung bölümünde geniş bir şekilde yer alan bu toplantının haberi ayrıca kısa bir önsözle müstakil kitapçık olarak basılmıştır. Bkz. Ek. VI.

29 Gönderilen mektupların müsveddeleri Viyana Devlet Arşivi'nde bulunmaktadır, (*Turkei I*, 179). Ayrıca Prens Eugen'in ve vekili Leopoldi'nin mektuplarının neşirleri için bkz. Hurmuzaki, a.g.e. Belge no. 39, sh. 73-74, Belge no. 42, s. 78.

hil olduğumuz hâlde bize ziyâde i'tibâr itdiler. Katı büyük pâye ile bir kimse gitmiş olsa bundan ziyâde dahi ne gûne ta'zîm ve i'tibâr oluna idi. Cümle vükelâsı kirâren ve mirâren konağumuza geldiler ve görüşdügümüzde vükelâsından ve a'yânlarından bir ferd şapkasıyla bizümle görüşmedi. Cümle başları açık şapkaları ellerinde görişülüp ancak mektûb-ı şerîf teslîmi güni başvekîl şapka ile idi. Mektûb-ı şerîfi teslîm mahalli çıkardı. Ve mektûb aldığumuzda vekîl-i sânî şapka ile idi vardığumuzda çıkardı. Bunlaruñ ziyâde ta'zîm ve ikrâmları buymış. Başvekîlden ğayrı a'lâ ve ednâsından konağumuza gelmemiş kalmadı. Ol dahi seferlü olup işi 'acele üzere olmasa belki geleydi. Çasar ölmese görüşmek emr-i mukarrer idi. Revişlerinden ma'lûm ve istimâ' olunmışdı. Sâye-i hümâyûn-ı şehinşâh-ı şehriyârî ve nazar-ı 'inâyet-i veliyyü'n-ni'amîde bu kemîne bendelerine bu gûne i'tibâr olundı. Allâhu sübhânehü ve ta'âlâ Devlet-i 'Aliyye-i ebed-peyvendi dâ'im idüp kuvvet ve kudret ve nusratların yevmen fe-yevmen terakkîde mihr-i dırahşân gibi tâbân eyleye. Âmîn yâ Rabbe'l-'âlemîn. Temmeti't-tamâm (17b).

Seyfullah Ağa, *Sefâretnâme*'sini Belgrat'a varışıyla sona erdirir. Ancak gerek Talman'ın gerekse başkâtibi Fleiscmann'ın yazışmalarından onun, adamlarından birini İstanbul'a gönderdikten sonra Belgrat'tan doğruca, Prut Seferi'ne çıkmış olan Sadrazam Baltacı Mehmed Paşa'nın yanına, ordugâha gittiğini ve getirdiği mektupların yanında, yapılan müzakereleri de özetlediğini ve özellikle kendisine gösterilen hüsn-i kabulden söz ettiğini anlıyoruz.[30]

Seyfullah Ağa, *Sefâretnâme*'de askerî sınıftan bir bürokrattan beklenebilecek bir üslup kullanmaktadır. Doğrudan konuyla ilgili ve ehemmiyetli gördüğü müzakereleri nakletmekte ve sık sık da Avusturyalıların Osmanlı sefâret heyetine gösterdikleri saygılı davranış ve tutumlara vurgu yapmaktadır.[31] Daha sonra

30 *Hurmuzaki*, Belge no. XI, s. 648, Belge no. LVII, s. 107-114.

31 XVIII. asra ait diğer bazı sefâretnâmelerde de bu tür davranışlara sık sık vurgu yapıldığı görülüyor. Bkz. Denise Klein, "The Sultan's Envoys Speak: The Ego in 18th-Century Ottoman *Sefâretnâmes* on Russia", *Many Ways of*

gönderilen elçilerin hazırladıkları raporların aksine Seyfullah Ağa'nın *Sefâretnâme*'sinde ne yolculuğun safahatı ne de Viyana'da geçirdiği günlerde yer alan günlük hayatıyla ilgili[32] geniş bilgiler bulunmaktadır. Diğer elçilerin dikkatini çeken müzeler, rasathaneler ve kütüphanelerle de[33] Seyfullah Ağa'nın ilgilenmediğini görüyoruz. Seyfullah Ağa için bunlar önemli şeyler değildi. Belki de o Osmanlıların Batılılardan öğreneceği şeyler olduğunu da kabul etmiyor ve güçlü bir devletin temsilcisi olarak güçsüz bir devlete karşı sefâret görevini yerine getirdiğini düşünüyordu. Bunda da haksız değildi. Çünkü Avusturya'ya bir elçi gönderilmesi konusu müzakere edilirken sultanı temsil eden bir elçi yerine sadrazamı temsil edecek bir elçinin gönderilmesinin yeterli olacağına karar verilmişti.

Seyfullah Ağa'nın *Sefâretnâme*'sini okurken Osmanlıların Batı karşısında gerilemeye başladığının hissedildiğine dair herhangi bir ipucu bulamıyoruz. Seyfullah Ağa, gerileme sürecine girmiş bir devletin temsilcisi gibi davranmayışının yanında, güçlü bir devleti ziyaret ettiğinin bilincinde de değildir. Seyfullah Ağa'nın, Karlofça'dan sonra diplomaside Osmanlılarla diğer Batılı devletler arasında bir eşitliğin sağlandığı yolundaki görüşü de paylaşmadığı anlaşılmaktadır.[34]

Speaking About the Self, Middle Eastern Ego-Documents in Arabic, Persian, and Turkish (14th-20th Century), yay. haz. Ralf Elger-Yavuz Köse, Wiesbaden 2010, s. 89-102.

32 Seyfullah Ağa'nın Viyana'da Leh elçisi ile arasında geçen konuşmayı naklettiği satırlar bu konudaki istisnalardan biridir ve konuşmanın konusu itibarıyla da hayli ilginçtir. Sadrazama sunulmak için hazırlanmış bu raporda Leh elçisine "Bir güzel kadıncuğun var ise getür müferrih sohbet edelim" demesi ve sonra da "Eşek kâfir yine birkaç günden sonra yanına bir-iki avret almış geldi. Biz dahı çoklık rağbet itmeyüp ğayr-ıla musâhebet eyledük" şeklinde bir açıklamada bulunması, bu tür davranışların o dönemde muhtemelen yadırganmadığını düşündürmektedir.

33 Batı'ya giden Osmanlı elçilerinin dikkatlerini çeken bazı hususlar için bkz. Frédéric Hitzel, "Sefâretnâme: les ambassadeurs ottomans rendent compt de leurs séjours en Europe", *Etudes Turques et Ottomanes [Voyageurs et diplomates Ottomanes]*, Paris 1995, s. 16-24.

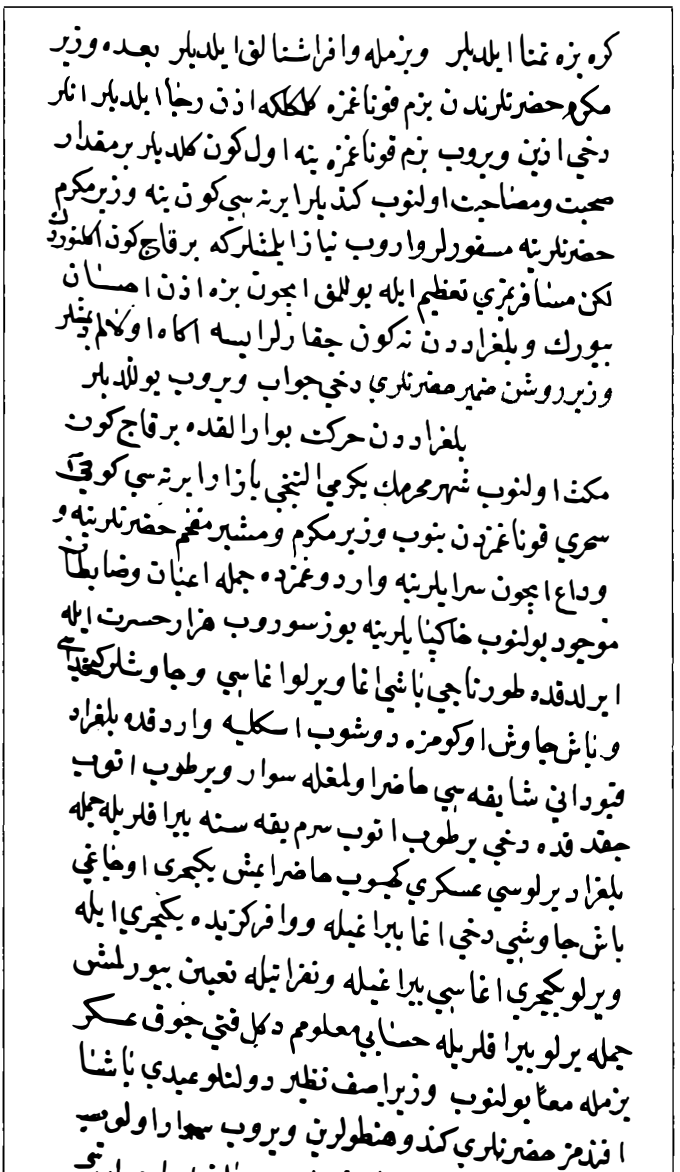
34 *Sefaretnâme*, 2b.

EK I

بلغراد ده واقع

بك يوز يكرمي اوچ سنه سي شهر محرمك اون بشنجي پنجشنبه كون شهر
بلغراده داخل اولوب بلغراد محافظي وزيراصف تظير دولتلو سعادتلو
عبدي پاشا حضرتلريله كورشوب پنجه هايتنه مأمورا ولديغز
عرض وعنايتلو صاحبم ولنعمتم حضرتلرينك مكتوب امراسلويلرين
وبروب انلردخي قرات بيوروب مفهومي معلوم شريفلري اولدقده
لطفاً وكرماً بوقوللرينه عظيم تعظيم وتكريم بيوروب حسن اغا نام بر
اغايله درعقب واراديغز جزالنه مكتوب يازوب بزم كلديكزي
وناايچون كلديكزي بيان ايلديلر واراديغز جزالي دخي درعقب
مكتوبلريله جواب يازوب حسن اغا ايله معا بربللو قبودا نلريني
قوشوب وبزم بيچ طرفنه مأمورا ولدوغمزدن مقدم ضبطلري المغله
باش وكيل طرفندن برقوسمار تعبيرا ولنوركسنه تعيين اولنمش ايمش
يعني بولندوغمز يزم زاد وذخيره مزكوروب وكيل خرجلق ليدوب بجه
وارينجه قوناغجيلق دخي اينك ايجون تعيين اولنوب كلمش ايمش
اول محل واراديغده موجودا ولمغله آتي وواراديغده اولان
ترجماني معاً قوشوب بلغراده كلدكلرنده سرهدك معتادقديمي
اوزره وزيرمكرم دولتلو سعادتلو عبدي پاشا حضرتلري
عظيم ديوان ايدوب مسفورلر كلوب بعد الديوان وزيرذوي
ضمير حضرتلرينك بيوك اوده لرينه دعوت اولنوب مكتوبلري
تسليم ايدوب قهوه ايچرلرايكن بوبنده لرين يانلرينه دعوت
بيوروب واردوغمده قيام ايدوب جمله ضابطان واوجاق طلبي
هركيم واراياسه قيام ايدوب مسفورلردخي شيقه لري اللرنده
قيام ايدوب جبنده لرين يانلرينه الوب اونوردقده مسفورلر
بوكيدر ديوسئوال ايلدكلرنده وزيرمكرم حضرتلري بركونه
تعبير ونقرير بيوردياركه مسفورلرشيقه لري اللرنده برقاچ

Sefâretnâme'nin ilk sayfası

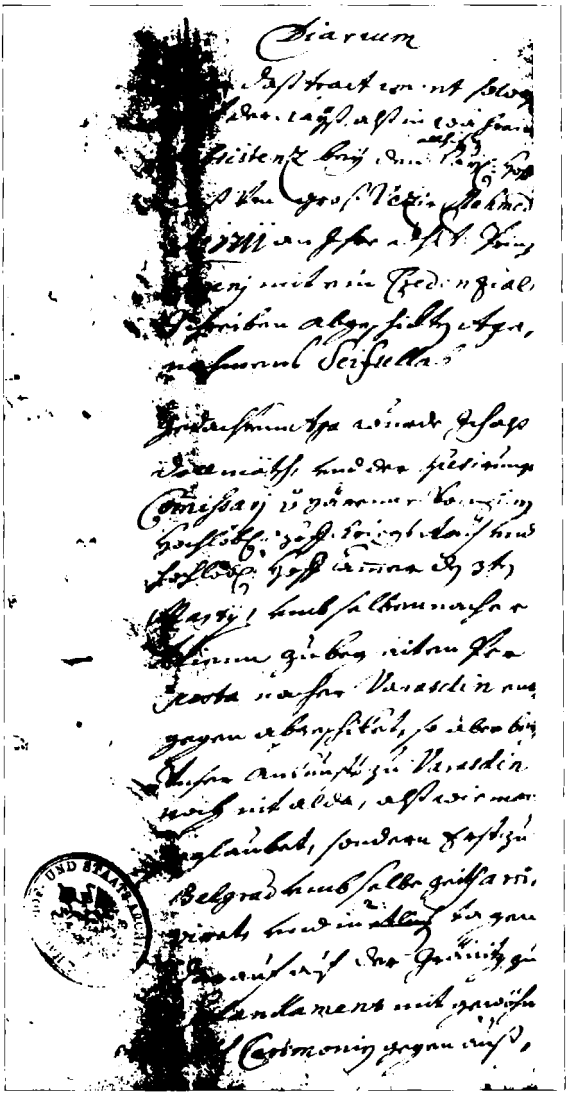

Sefâretnâme'nin ilk sayfası

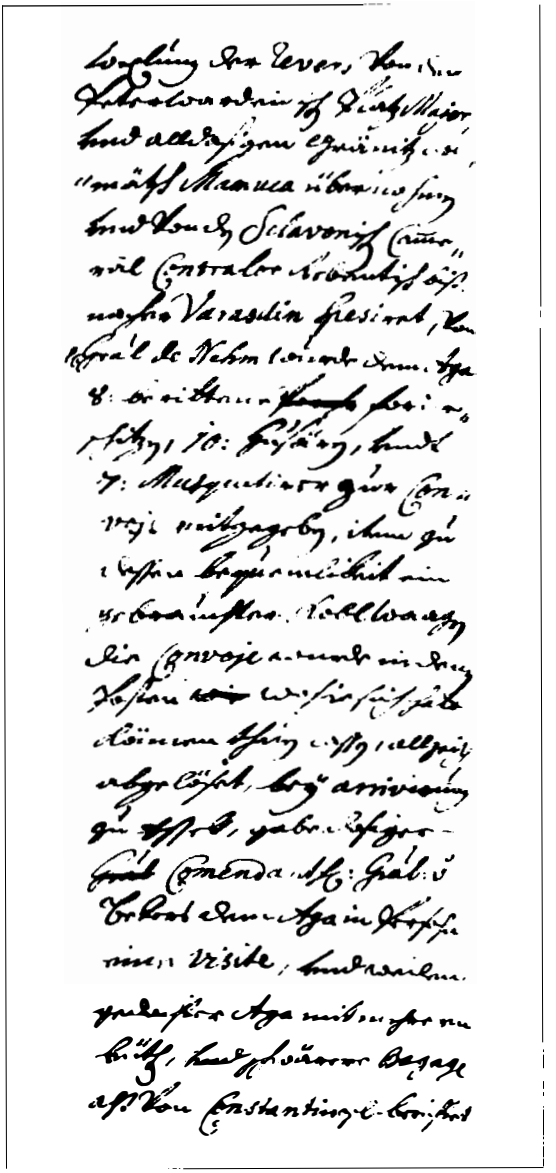
بلغاردن قره دن بجه واروب بجده اوتوراغزايله وبجه
طونه ايله بلغاراده كلمك جمله طفشان كون اولمشدر بجه داخل
اولديغزهالده بزه زياده اعتبار ايدر بلرفيي بيوك پايه ايله بر كمسه
كمسنه اولسه بوندن زياده وخي نكونه تعظيم واعتبار اولنه ايدي
جمله وكلاي سي كراما ومراما قونا غمزه كلديلر وكوردشد يكمزده
وكلاسنده واعيانلدن برفرد باشنده شبقه سيله بزمله كورشدي
جمله باشلري اچق شبقه لري الترنده كورشيلوب انجق
مكتوب شريف تسليمي كوبي باش وكيل شبقه ايله ايدي مكتوب
شريفي تسليم محلي جقاردي ومكتوب الديغزده وكيلي ثاني شبقه
ايله ايدي واردي يغزده جقاردي بونلرك زياده تعظيم
واكرامليري بويمش باش وكيلدن غيري اعلا وادنا سندن
قونا غمزه كلماش فالمدي اولدخي سفرلوا ولوب ايشي عجله
اوزره اولسه كليدي جاسارا ولسه كورشمك امر متعذر
ايدي رويسلرندن معلوم واستماع اولنشدي شايد
همايون شهنشاه شهريارمي ونظر عنايت ولي النعمه دن
كمينه بنده لرينه بوكونه اعتبارا ولندي الله سبحانه وتعالى
دولت عليه ابد بيوندي دائم ابدوب قوة وقدرت
ونصرتلرين يوما فيوما تزقيده مزيد دخشان كبي تابان
ابليه آمين يارب العالمين تمت التمام

Sefâretnâme, s. 17b.

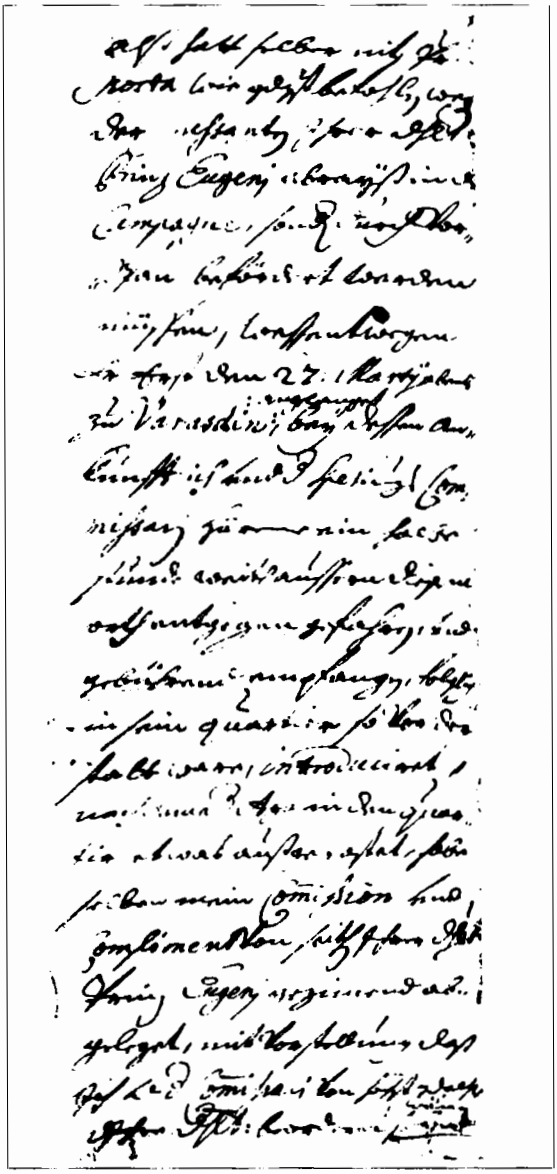
EK II

Tercüman J. Andrea Schmidt tarafından tutulan Günlüğün *(Diarium)* ilk sayfası. Haus-, Hof- und Staatsarchive, *Turkei* I (=Turcica) 179.

Tercüman J. Andrea Schmidt tarafından tutulan Günlükten *(Diarium)* bir sayfa.

Tercüman J. Andrea Schmidt tarafından tutulan Günlükten *(Diarium)* bir sayfa.

EK III

Num. 801.

Wiennerisches Diarium,

Enthaltend alles das jenige / was von Tag zu Tag sowol in dieser Residentz-Stadt Wienn Denckwürdiges und Neues sich zu getragen; Als auch / was dergleichen nachrichtlich allda eingeloffen / sambt einem Anhang jedermahliger Verzeichnuß; Erstlich aller täglich per Posta allhier Ankommenden; Zweytens aller in- und vor der Stadt getaufften Kindern; Drittens aller Verehlichter / und Viertens aller verstorbenen Personen

Mit Ihrer Römisch-Kayserlichen Majestät allergnädigstem Privilegio.

Zu finden im rothen Igel.

Wienn / vom 4. biß 7. April / 1711.

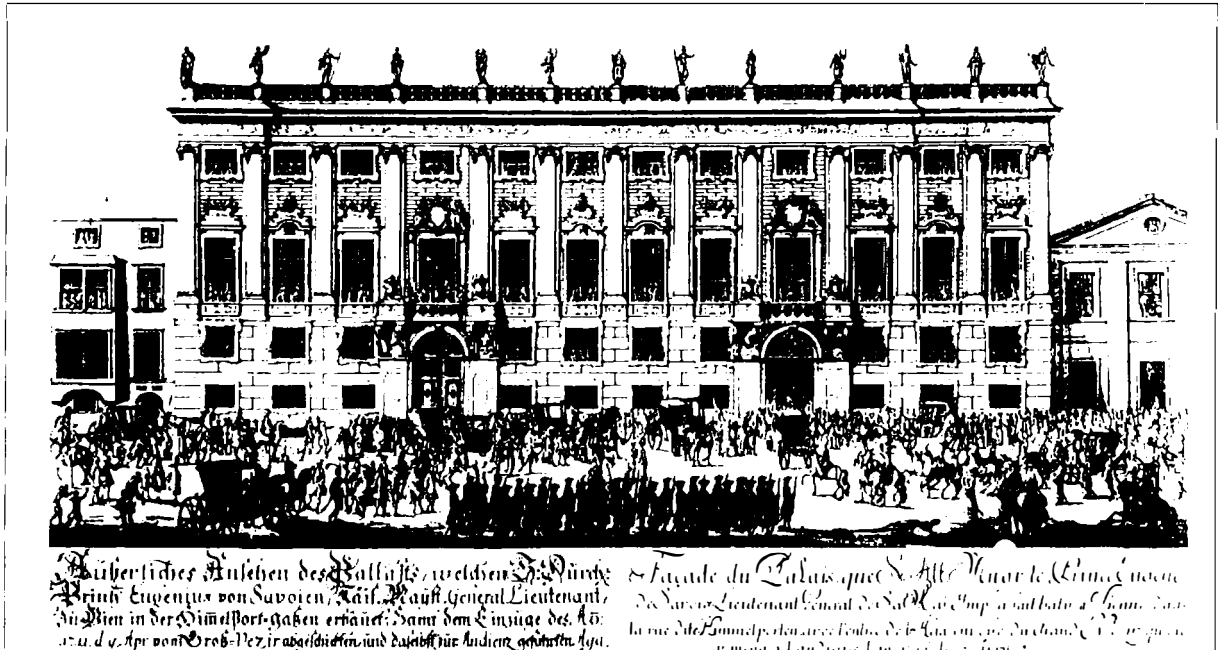
SAmstag / den 4. April. Heut / frühe / haben Ihro Kayſ. Majeſtät / in Begleitung des Päbſtl. Herrn Nuntius, wie auch vieler andern hohen Stands-Perſonen / die meiſte Kirchen und Kapellen der Stadt / zu Fuß beſuchet / und nachdeme ſowol Vormittags / als Abends / in der Käyſerl. Hof-Kirchen derer W. W. E. E. PP. Auguſtiner Barfüſſern dem Gottes-Dienſt / ingleichem denen 5. letzten Geheimnuß-Predigen / nicht weniger denen übrigen Kirchen-Cæremonien beygewonet.

So haben auch Ihro Majeſtät / die Verwittibte Käyſerin / ſamt Dero Durchl. Jungen Herrſchafft / und Ihro Hoch-Fürſtl. Durchl. dem Herrn Hoch und Deutſch-Maiſtern / wie auch Coadjutorn zu Maynz / ꝛc. in dem Königl. Stifft und Kloſter derer W. W. E. E. Kloſterfrauen / St. Clara Ordens / Vormittag und Abends der Andacht abgewartet.

Sonſten hat man / über jüngſt gemeldtes / von Barcellona auch die Nachricht erhalten / daß täglich allda viele von den unſrigen Gefangenen / welche von dem Feind gezwungen worden / Frantzöſ. Dienſte zunehmen / in groſſer Menge zurück anlangten; dergeſtalten / daß man von denſelben bereits 2. Regimenter auffgerichtet; welche zumuntiren das Engelliſche Uberfuhr-Schiff / das groſſe Tiegerthier genannt / ſo vor verlohren gehalten worden / gantz wol zuſtattenkommen; da es / nebſt anderen Kriegs-Rüſtungen / vor 6. Regimenter Muntur und Gewehr mitgebracht.

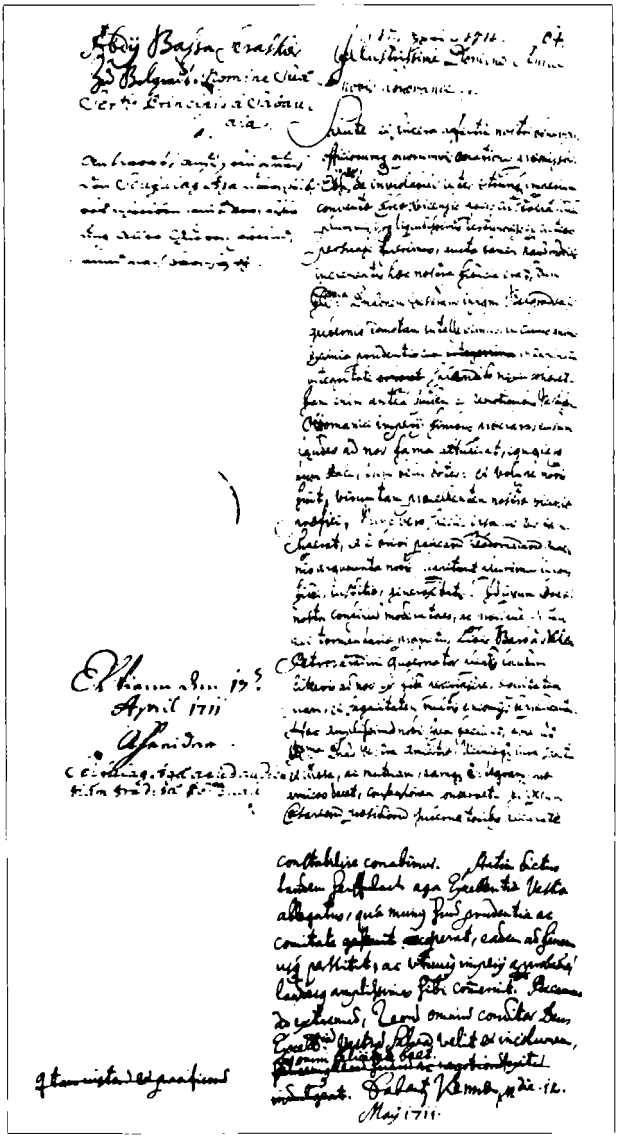
Sonntag / den 5. April. Heut / als an dem Heil. Oſter-Feſt / wurden die Glückwünſchungen bey dem geſamten Käyſ. Hof gewönlicher maſſen abgeleget; dann hatten Vormittags die Regierende Käyſ. Majeſtäten / in Ge-

Seyfullah Ağa'nın Viyana'ya gelişi ile ilgili haberleri veren *Wiennerisches Diarium* gazetesi'nin 801. sayısının ilk sayfası.

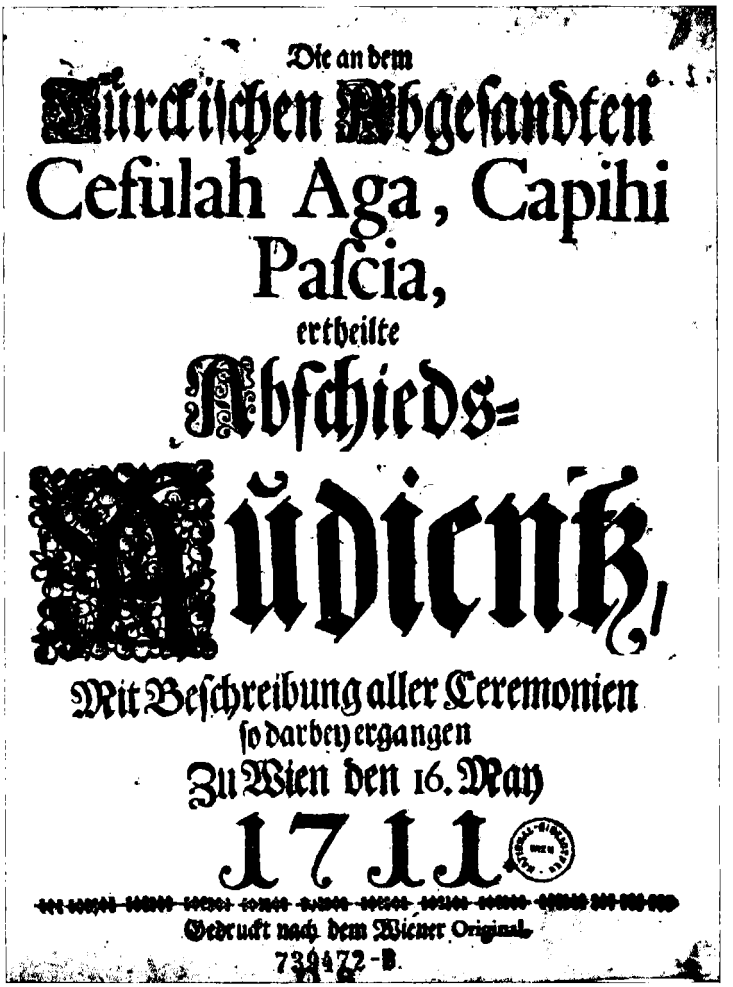
Johann Adam Delsenbach'ın Seyfullah Ağa'nın Prens Eugen'in sarayına varışını tasvir eden gravürü.
Graphische Sammlung Albertina: Wiener Historische Blätter 1711.

EK V

Prens Eugen'in Abdi Paşa' ya gönderdiği Latince mektubun sureti. Haus-, Hof- und Staatsarchive, *Turkei* I (=Turcica) 179.

EK VI

Die an dem
Türckischen Abgesandten
Cesulah Aga, Capihi
Pascia,
ertheilte
Abschieds-
Audienz,
Mit Beschreibung aller Ceremonien
so darbey ergangen
Zu Wien den 16. May
1711
Gedruckt nach dem Wiener Original.
739472-B

Seyfullah Ağa'nın Viyana'daki son toplantısıyla ilgili olarak bastırılan küçük kitapçığın kapağı.

An den Leſer.

NAchdem unlängſt der von der Ottomaniſchen Pforte abgeordnete Bothſchafft mit groſſen Auffſehen in Wien angelanget, nahme man Gelegenheit den curieuſen Leſer die Beſchreibung ſeiner Audientz bey den Käyſerl. Kriegs-Raths-Præſidenten Ihro Durchl. Printzen Eugenio von Savoyen, nebſt allen dabey vorkommenden Solennitäten mitzutheilen. Man lieſſe aber zugleich das übrige erwarten, und machte die Hoffnung, die Commiſſiones und Vorträge deſſelben nach der Länge nachzubringen. Allein dieſelben waren ſo weitläufftig und umſtändlich nicht, daß man viele Bogen davon hätte erfüllen können; ſondern der Brieff des Groß-Veziers enthielte nichts, als humane Verſicherungen und Conteſtationes einer guten Freundſchafft und Nachbarſchafft, mit Bezeugung, daß man bey angehenden Muſcowitiſchen Kriege, den Carlowitziſchen Frieden heilig beobachten und mit den Käyſer Friede halten würde: Auſſer dem hat man vernommen, daß beſagter Geſandte auch Anſuchung gethan, daß Ihro Käyſerl. Majeſtät die Mediation zu einen Frieden mit Moſcau auff ſich nehmen möchte, und bey wiedriger reuſſite zu erlauben, daß die Ottomaniſche Pforte mit den König von Schweden durch Ungarn einen Durchmarch nehmen dürffte. Ob nun

Seyfullah Ağa'nın Viyana'daki son toplantısıyla ilgili olarak bastırılan küçük kitapçığın ilk sayfası.

XV-XVI. ASIR BAYRAMÎ MELÂMÎLİĞİ İÇİN YENİ BİR KAYNAK: ABDURRAHMAN EL-ASKERÎ'NİN *MİR'ÂTÜ'L-IŞK* ADLI ESERİ*

Her ne kadar merhum Gölpınarlı'nın "İlk Devre Melâmîliği" diye adlandırdığı klasik dönem Melâmîliği hakkında bilgi veren bazı eserler varsa da Osmanlı coğrafyasında XV. asırdan itibaren gelişen, yine merhum Gölpınarlı'nın "İkinci Devre Melâmîliği" diye tanımladığı[1] Bayrâmî Melâmîliğinin, doğuşu ve teşekkülü hakkında bizi aydınlatacak önemli bir kaynak bulunmamaktaydı. İkinci devre Melâmîliği hakkında bilgi veren eserler, Hakikî'nin *İrşâdnâme*'si ve Sarı Abdullah'ın *Semerâtü'l-Fu'âd*'ı hariç tutulacak olursa, genellikle bu hareketin ortaya çıkışından birkaç asır sonra kaleme alınmış muahhar kaynaklardır ve genellikle de Melâmîlik ananesi içinde teşekkül etmiş olan rivayetleri tekrarlamaktan ileri gitmezler. Muhtemelen, ortaya çıkışından itibaren zaman zaman farklı şekillerde devletin takibatına uğrayan bu tarikat hakkında, özellikle de üzerindeki baskıların ileri gelenlerini idama götürecek seviyeye geldiği XVI. ve XVII. asırlarda, bu hareketin mensupları

---

* *Wiener Zeitschrift für die Kunde Des Morgenlandes* (83. cilt, Wien 1993, s. 95- 115) dergisinde yayımlanan "Abdurrahman el-Askerî's *Mir'âtü'l-'Işk*: A New Source for the Melâmî Movement in the Ottoman Empire during the 15th and 16th Centuries" adlı makalemin genişletilmiş şeklidir.

1 Abdülbaki Gölpınarlı, *Melâmilik ve Melâmiler*, s. 33-34; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15-17. Yüzyıllar)*, 1998, s. 251.

bilgi vermekten kaçınmış ve edebî mahsüller dışında tarikatın esaslarını ve görüşlerini ortaya koyan eserler yazmamışlardır. Yazılmış olsa bile, uygun olmayan ortam bu eserlerin muhtemelen yayılmalarını, kütüphane raflarında yer almalarını ve günümüze ulaşmalarını güçleştirmiştir.

Bu yüzden bu makalede tanıtmaya çalışacağımız Abdurrahman Askerî'nin *Mir'âtü'l-Işk* adlı eseri XV-XVI. asır Bayrâmî Melâmîliği konusunda bilgi veren şimdilik elimizde mevcut en eski eserdir. *Mir'âtü'l-Işk*, bu özelliği yanında, müellifi Abdurrahman Askerî'nin bu tarikatın en önemli simalarından biri olan Pîr Ali'nin ve halifesi Edirnevî'nin çok yakını olmasından dolayı, bu her iki şahsiyetin fikir ve görüşlerini bize birinci elden ulaştırmasıyla da büyük bir önemi hâizdir.[2] Ayrıca Bayrâmî-Melâmîliğînin tarihî gelişiminin ilk dönemlerini ve özellikle de bu tarikatın İstanbul'da neşv ü nemâ bulmasını, bir görgü şahidi olarak nakletmesi bu esere büyük bir değer kazandırmaktadır. Eser bu bakımlardan elimizdeki tek önemli kaynaktır.

Mir'âtü'l-Işk bugüne kadar büyük bir kesinlikle nakledilen bazı hâdiselerin ve tarihlerin, nakledildiği gibi olmadığını ortaya çıkarmanın yanında, XVI. asır Bayrâmî Melâmîliğinin fikri yapısını ve düşünce sistemini de ortaya koymaktadır. Daha da önemlisi Bayrâmî Melâmîliğinin belli bir tarihten sonra farklı bir mahiyete büründüğünü de göstermektedir. İlk dönem Melâmîliğinde oluşan Melâmîlik esaslarının çoğunun bu eserde ifade edildiği de sarih olarak görülmektedir.

---

2 Eserinin birçok yerinde A. Askerî, "Sultânü'l-'ârifîn meclislerinde lisân-ı ğayb bâ-zebân-ı ilhâm hezârân ahbâr izhâr ve iş'âr iderdi ve eyle buyururlar idi" (18[b]), "Dâyimâ Sultânü'l-'ârifîn bu beyti okurlar idi." (34[a]) "Sultânü'l-ârifîn eyle buyururlar idi" (25a, 29b, 44a, 64[b]) "Sultan Pîr Ali'den istima' olunmuşdur" (82[b])..... Âzîz Pîr Ahmed el-Edirnevî hazretleri dahı ke-mâ yenbağî ri'âyetler itmişdür ki ta'rîfden bîrûndur.(45[b]) diyerek Pîr Ali Aksarayî ve Ahmed el-Edirnevî'den nakiller yaptığı gibi bazen de Pîr Ali'nin diğer tarikat büyüklerinden naklettiği bazı rivayetleri kaydetmektedir. Mesela Hacı Bayram'la ilgili verdiği bazı bilgilerden sonra Pîr Ali'nin "Azizlerümüz bu fakire böyle takrir itdiler" (82[a]) dediğini nakletmektedir.

Pîr Ali'nin oğlu, Oğlan Şeyh lakabıyla şöhret bulmuş olan İsmail-i Ma'şukî'nin[3] çevresinde oluşan hadisât ve katline götüren olaylar *Mir'âtü'l-Işk*'ta geniş bir yer tutmaktadır. Bu eserde, bu hâdiseyle ilgili olarak hiçbir kaynakta mevcut olmayan detaylı bilgiler mevcuttur. Melâmî literatüründe bir mektubu dolayısıyla sadece ismi anılan, Atâyî'nin de Pîr Ali'nin halifesi olarak zikrettiği[4] ve Sarı Abdullah Efendi'nin de kendisinden çocukluğunda görüşmüş olduğu çok yaşlı bir ihtiyar olarak bahsettiği,[5] Ahmed el-Edirnevî'yle Oğlan Şeyh arasındaki rekabeti ve aralarında geçen mücadeleleri de ayrıntılı bir şekilde yine bu eser sayesinde öğrenebilmekteyiz.

Eserin Müellifi Abdurrahman el-Askerî ve Eserleri

Abdurrahman el-Askerî'ye dair bibliyografik kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanılmadığı gibi, herhangi bir vesileyle adı dahi anılmamaktadır. Eserinde el-Askerî şeklinde verdiği nisbesinin, İmam Hasan el-Askerî Âsitânesi'ne intisabından mı,

---

3 Eserde Oğlan Şeyh, bazen Şeyh İsmail, bazen de Şeyh Kemal olarak anılmaktadır. Oğlan Şeyh'in asıl adının Şeyh Kemal olduğu, İsmail adını ise ileride izah edileceği gibi sonradan aldığı anlaşılmaktadır. Mehmet İpşirli, Oğlan Şeyh'in ismini, İbrahim Ma'şukî olarak kaydeder: "Batınî fikirlerinden dolayı öldürülen Oğlan Şeyh (İbrahim Ma'şûkî) katlinden bir süre önce ondan [Çivizâde Muhyiddin'den] yardım talep ederek halk arasında fitne ve huzursuzluğun arttığını, fikirlerinin incelenerek suçlu bulunması hâlinde idam edilmesini istemişti. "Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi", *DİA*, VIII, s. 348. İpşirli'nin bu bilgiye kaynak olarak verdiği Atâ'î'de İbrahim ismi geçmediği gibi fitneden, huzursuzluktan da bahsedilmez: "Mervîdir ki katlindem mukaddem Sahn müderrisi Çivizâde Mehmed Efendi'ye varup izdihâm-ı 'avâmdan şekvâ ve teftîş ve katlolunmasın ricâ eder." Atâ'î, *Zeyl-i Şekâyık*, İstanbul 1268, s. 89.

4 "Eş-Şeyh Pîr Ahmed Edirnevî: Pîr Ali Dede halifesidir. Bin tarihinde fevt olup Eyüp'te Defterdâr Camii mukabilinde medfundur". *Zeyl-i Şaka'ik*, s. 65. Türbesi ve türbenin mimarî özellikleri için bkz. Ahmet Bayındır, "Eyüpsultan'daki Anıtsal Kültür Varlıklarımızdan Örnekler", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla IX. Eyüpsultan Sempozyumu, Tebliğler (13-15 Mayıs 2005)*, İstanbul 2005, s. 628.

5 *Semerâtü'l-Fu'âd*, s. 249.

yoksa başka bir sebepten mi kaynaklandığını söyleyebilecek herhangi bir ipucuna da sahip değiliz.[6] Abdurrahman el-Askerî de eserinde, Ehl-i Beyt'e sevgisini ifade eden cümleler dışında, bu konuda yorum yapabilmemizi mümkün kılabilecek bir ifade kullanmamaktadır.

Tespit edebildiğim kadarıyla, Abdurrahman el-Askerî'den ilk bahseden, merhum A. Gölpınarlıdır. A. Gölpınarlı, *Türk Ansiklopedisi*'ne yazdığı Alâettin Ali [Aksarayî] maddesinde şu bilgiyi vermiştir:

> Dervişlerinden Abdurrahman Askerî, Alâettin Ali hakkında *Nefhat-ül-ışk* adlı bir kitap yazmış, bu kitapta şeyhin bazı sözlerini de nakletmiştir.[7]

A. Gölpınarlı, daha sonraki bir tarihte yayımladığı bir çalışmada, Mevlevîlik'le Melâmîliği karşılaştırırken düştüğü bir dipnotta, Abdurrahman el-Askerî'nin kendisinde bulunan bir risâlesinden üç beyit nakletmiş ve bu beyitlerin kaynağını şöyle belirtmiştir:

> Bayrâmî Melâmîlerinden ve Oğlanşeyh İsmail Ma'şûkiy'nin (ölm. 1539) babası Pîr Aliyy-i Aksarayî'nin (ölm. 1538) mensuplarından olan Abdurrahman Askerî'nin risâlesi, bizdeki nüsha. Yer yer manzum parçaları da ihtiva eden ve Sarı Abdullah'ın (ölm. 1660) *Samârât-al-Fuâd*'ının ana kaynaklarından biri olan bu risâlenin bir nüshası, Eyüb'de, Hüsrev Paşa Kütüphanesi'nde Mihrişah Sultan kitapları arasında 203 No.'dadır.[8]

---

6 Tezkire yazarları bu nisbeyle anılan bazı şairlerin bu şekilde adlandırılmalarını, Şiîlerin on birinci imamı Hasan-ı Askerî Âsitânesi'ne intisablarıyla açıklamaktadırlar. Tezkireci Latîfî, Askerî-i Edirnevî'den bahsederken "Diyâr-ı Bağdad'ta e'imme-i kirâmdan İmam Hasan Askerî âsitânesinde müddet-i medîd ve 'ahd-i ba'îd nice yıllar mukim ü mücâvir olup ol 'atebe-i refî'aya intisâb-ı tâmmı olduğu münâsebetle 'Askerî tahallus itmişdür" der. (*Tezkiretü'ş-Şu'arâ*, yay. haz. Rıdvan Canım, s. 389). Ayrıca bkz. S.N. Ergun, *Türk Şâirleri* I, s. 506.

7 *Türk Ansiklopedisi*, c. I, Ankara 1946, s. 406.

8 *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1953, s. 189, dipnot 4.

A. Gölpınarlı, aynı çalışmasının bibliyografya bölümünde mezkûr risâleden şu şekilde bahsetmektedir:

> Abd-al-Rahmân Askerî, Risâle: XVI. Yüzyılın ilk senelerinde vefat eden Melâmî Pîr Aliyy-i Aksarayî'nin ahvâline ve melâmete âid. Eyüb, Hüsrev Paşa K. Mihrişah Sultan kitapları, No. 203. Türk."[9]

Şimdiye kadar sadece Pîr Ali el-Aksarayî'nin bir müridi ve melâmete dair küçük bir risâlenin müellifi olarak tanıdığımız Abdurrahman el-Askerî hakkında, bulduğumuz *Mir'âtü'l-Işk* adlı eseri sayesinde bazı bilgiler edinebilmekteyiz.[10] Abdurrahman el-Askerî'nin eserinde adı ilk olarak Pîr Ali'ye intisabını anlattığı bölümün Farsça başlığında geçmektedir (3b). Eserin büyük bir bölümü Pîr Ali'nin çeşitli konulardaki görüşlerine ve tasavvuf ıstılahlarının izahına ayrıldığı için bu bölümlerde Abdurrahman el-Askerî kendisinden ancak birkaç vesile ile bahseder. Devrin kadılarını, müderrislerini tenkit ederken 30 yıldır Osmanlı ülkesinin birçok bölgesini gezdiğini söylemektedir (25a-b). İlk görüştüğünde şeyhi Pîr Ali kendisine "Nice kitaplar tahrir idesin" diye dua etmiştir (29b). Abdurrahman el-Askerî henüz küçük bir çocukken babası ölmüş ve ölmeden önce kendisine bazı konularda vasiyet etmiştir (59a). Bir vesileyle de babasının bir kitabın sonuna yazmış olduğu iki beyti nakleder (33a).

Eserin son kısımları Pîr Ali'nin oğlu Oğlan Şeyh diye anılan İsmail Ma'şukî ile olan münasebetlerine ve Oğlan Şeyhi idama kadar götüren hâdiselere ayrılmıştır. Abdurrahman el-Askerî, bu olayları yakından takip etmiş ve bize aktarırken de zaman zaman, hadisâtın akışı dolayısıyle kendisi hakkında da bilgiler vermiştir. Pîr Ali, 939 (1531-1532) yılında dervişlerinden Baba Hasan'ı İstanbul'a kendisine taraftar toplamak için gönderdiğinde Abdurrahman el-Askerî bu tarikata intisab eder. Bu hâdiseden altı ay sonra da Pîr Ali'yi görmek için aralarında Abdurrahman

9 Aynı eser, s. 558.

10 Özel kütüphanemdeki nüsha.

el-Askerî'nin ve daha sonra Pîr Ali'nin halifesi olacak olan Pîr Ahmed Edirnevî'nin de bulunduğu bir derviş gurubu İstanbul'dan ayrılarak yola koyulurlar ve 940 Muharrem'inde (Ağustos 1533) Aksaray'a varırlar. 941 (1534) Yılında bazı dervişler İstanbul'dan Aksaray'a gelip Oğlan Şeyh'i İstanbul'a davet ettiklerinde Abdurrahman el-Askerî, Aksaray'da şeyhinin yanında bulunmaktadır. Pîr Ali, Oğlan Şeyh'i Pîr Ahmed Edirnevî'ye emanet ederek İstanbul'a gönderdiğinde Abdurrahman el-Askerî de İstanbul'a döner. Ancak bir süre sonra Oğlan Şeyh'le Pîr Ahmed Edirnevî arasında ihtilaf çıkınca Pîr Ahmed Edirne'ye gider. Abdurrahman el-Askerî, kendisinin Pîr Ahmed'e refakat edip bir süre Edirne'de kaldığını söylemektedir.

Babasının ısrarı üzerine Aksaray'a geri dönmüş olan Oğlan Şeyh, yedi-sekiz ay sonra müridlerinin ısrarlı talebleri üzerine tekrar İstanbul'a gitmek istediğinde, Pîr Ali yalnız göndermek istemez ve "Pîr Ahmed gelsün virelüm alsun gitsün bunda bizüm yanımuza sığmaz" (92b) diyerek Pîr Ahmed Edirnevî'ye gelmesi için haber gönderir. Abdurrahman el-Askerî de Pîr Ahmed'le birlikte Aksaray'a gider. Bir süre sonra da Oğlan Şeyh'i de alarak İstanbul'a doğru yola çıkarlar. Yolda yine aralarında ihtilaf zuhur edince Oğlan Şeyh'i Eskişehir'de terk ederek İstanbul'a gelirler. Abdurrahman el-Askerî, bu sırada Kanuni Sultan Süleyman'ın Körfoz Seferi'ne çıktığını söylemektedir. Körfoz Seferi 7 Zilhicce 943'te (17 Mayıs 1537) başladığına göre İstanbul'a muhtemelen 944 (1538) yılında varmış olmaları gerekir. Bu sırada Pîr Ali vefat eder ve bir süre sonra da Oğlan Şeyh bazı müridleriyle birlikte katledilir. Abdurrahman el-Askerî de Pîr Ahmed'e intisab eder ve onunla Edirne'ye gider. Eserin telifinin ikmal edildiği 957 (1550) yılında Abdurrahman el-Askerî, Edirne'de bulunmaktadır.

Abdurrahman el-Askerî'nin hayat hikâyesi hakkında eserinden çıkarılabilenler bu kadardır. Ancak yine eserinden yararlanılarak onun şahsiyeti, ilmî seviyesi, sanatkârlığı ve dinî düşünceleri hakkında bilgi edinmek mümkün olabilmektedir. Her şeyden önce Abdurrahman el-Askerî'nin, büyük bir ihtimalle Oğlan Şeyh'in

başına gelenleri de gördükten sonra, kendisinin ve mensup olduğu hareketin, şeriatla ifade ettiği Sünnî-İslâm anlayışından farklı bir görüş ve düşünceye sahip olmadığını sık sık açıklamak ihtiyacı duyduğunu müşahede etmekteyiz.

'Akāyid-i sāfiyelerinüñ bināsı usūl-ı sahiha-i sarîha-i kitāb-ı ehl-i sünnet ve cemā'at mezhebi üzerinedür (7b).

Her dervîş ki ādāb-ı şerî'atden 'ārî ola zümre-i erbāb-ı safāda dāhil olmaz, belki bî-edeblikle hāric kalur (9b).

Erenler şerî'ati olmayan bizden degüldür ve biz anlardan degülüz dimişler (10b).

Ve her tālib ki şerî'atden 'ārî ola erenler mahfilinden dūr olur (11a).

Her dervîşüñ ki kavli fi'line muvāfık mîzān-ı şer'a mutābık ola makbūl ve illā erenler içinde kabūl degüldür (12a-b).

Abdurrahman el-Askerî, bu tarikatın ileri gelenlerinin, yani kutuplarının da şeriata bağlı olduklarını vurgulamaktadır:

Salāt u savm dāyim eyler ol cān
Ki takvā-y-ıla memdūh oldı 'irfān

Şerî'atden 'udūl iderse ol cān
Muhakkakdur irüpdür kahr-ı Sübhān

Umūrında olur ġāyet perîşān
Ne dünyā vü ne 'ukbā vü ne a'yān

Şerî'at üzre sālik oldı aktāb
Rızā-yı Hak şerî'at didi aktāb

Şerî'atle müzeyyen oldılar hep
Şerî'atdür tarîkatdür müretteb (12b)

Ehl-i sülûk geh şerî'atdan 'udûl iderse mekr-i Hakdur. Taraf-ı Hakka niyāz idüp halās olmagı ricā itmek gerekdür. 'Azîzler eyle buyururlar ki sāliklere mekr çok lāhik olur (21b).

harekātı sekenātı mîzān-ı şerî'ata ve kānūn-ı tarîkata muvāfık mutābık olmayanlar ehlu'llāh yanında hep zümre-i şeytânden ma'dūddur. (35a).

Makām-ı şerî'ata ke-mā-yenbağî sālik olup ri'āyet idebilmek kemāl-i mertebe riyāżetdür. Nefse bundan büyük riyāżet olmaz ki *fe'stakim ke-mā umirte* āyeti ile 'āmil olup şer' üzerine perveriş idesin (40b).

Dervîş kendüyi idrāk itmek gerekdür ne dāyirededür. Fi'li, kavli harekātı, sekenātı şerî'ata tarîkata muvāfık mıdur degül midür görmek gerek. Şerî'at mîzānında, tarîkat, hakîkat kefesinde tartılup görülmek gerekdür hāli ma'lūm ola. (43b).

Görüldüğü gibi Abdurrahman el-Askerî çeşitli vesilelerle şeri'atin önemine işaret etmekte, şeri'ata uymayan görüşlerin, fiil ve davranışların tarikatte yeri olmadığını belirtmektedir. Oğlan Şeyh'in ilhadla suçlanmış olması da Abdurrahman el-Askerî'yi, kendisini ve mensup olduğu cemaati bu hareketten uzak tutmaya; Oğlan Şeyh ve ilhad hareketi aleyhine yorumlar yapmaya ve şeyhinin bu konudaki sözlerini nakletmeye yönelttiği söylenebilir:

Erenler şer'den taşra olan bizden degüldür didiler. Bu fakîr ü hakîr dahı eyle eydürüz. Şer'den taşra olanı iki gözümüñ birisi dahı olursa çıkarurın. Tarîküme ilhād karışduğın istemezin diyü buyururlar idi. Fî'l hakîka itdiler. Gözinüñ birin çıkardı (77b).

Burada açık olarak Oğlan Şeyh'in ilhad yoluna saptığı ve babası Pîr Ali'nin de onu feda ettiği belirtilmektedir. Abdurrahman el-Askerî, yine Oğlan Şeyh'ten bahsederken onun ilhad yoluna gittiğini ve bu hareketinin kendisiyle birlikte birçok dervişin de hayatına mal olduğunu bildirir:

tarîk-i müstakîmden 'udûl idüp i'vicâca meyl eyler. 'Akibet inkâr eyler ve yahud ilhâd ve ibâhata gider.

Görenler gördiler ayrıldı fırka
Yürür 'ârif olanlar korka korka

Nice başlar yiter ilhâd ucından
Nice cânlar uçar ifsâd ucından

Dökildi kanları kesildi başlar
Çelindi top olup meydânda başlar (21a-b)

Ol başlar ki râh-ı Pîr 'Alî'de ve meydân-ı 'ışkda pây-mâl olmışdur şemşîr-i nefs ve tîğ-i celâl ile geçmişlerdür. Ehli bilürler. Mukallidân-ı rûzgâr ve mülhidân-ı nâ-be-kâr ve erbâb-ı hîle vü hud'a ve ashâb-ı fırâk-ı dâlle her biri ehlu'llâh zeyyine girüp kendüleri dürlü dürlü kisve ile cilve idüp halâyıka nümâyiş gösterürler. Ma'a hâzâ ki ehl-i bida'dur. Ortalığı dalâlete virmişlerdür (78a-b).

Yanar dîn ehlinüñ gönli vü cânı
Ki mülhidler harâb itdi cihânı (78a)

Ehl-i sünnet anlayışı içinde tasavvufî bir görüşe sahip olan ve sıkça bu tür kaynaklara atıfta bulunan Abdurrahman el-Askerî, yeri geldikçe de Melâmîliğin kutup inancı, Ehl-i beyt sevgisi, ibadetine önem atfetmemek, nefsi hor görmek, başkasının kusurlarını araştırmamak, kesbi tercih ve teşvik, kendini beğenme, yani 'ucbdan sakınmak, nazar yoluyla irşad ve cezbe ve aşk yolunu tercih etmek, sırrı ehil olmayanlara tevdi' etmemek gibi önemli prensiplerini zikretmekten geri durmamıştır. Eserin çeşitli bölümlerinde Melâmîliğin önemli prensiplerinin serpiştirildiğini görmek mümkün olmaktadır.

Abdurrahman el-Askerî, iyi derecede Farsça ve Arapça bilmektedir. Naklettiği âyet ve hadislerin ve bazı Arapça metinlerin

ve şiirlerin yanında, çok sayıda Farsça kaynaktan da iktibaslarda bulunmuş ve ünlü mutasavvıfların Farsça şiirlerinden örnekler vermiştir. Farsçayı, bu dilde şiir yazacak ve yine bu dilde yazılmış şiirlerden manzum tercümeler yapacak kadar iyi bildiği görülmektedir. Bazan tasavvufî eserlerden nakletmiş olduğu Arapça metinlerin, âyet ve hadislerin Türkçe çevirilerini de vermektedir. Abdurrahman el-Askerî'nin Türkçe şiirleri de vardır. Bu şiirlerden onun vasat bir şâir olduğu anlaşılmaktadır. Şiirlerinde bazen şeyhinin verdiği Pîr Kulu mahlasını kullanmaktadır.

Pîr 'Alîdür pîrümüz üstādumuz
Pîr Kulı ol kıldı bizüm adumuz (37b)

Feyz olurken levh-i dilde dāyimā esrār-ı 'ışk
Pîr Kulı 'ārif-durur bir özge dîvān istemez (56a)

Abdurrahman el-Askerî, her ne kadar bize yazdıklarının düzenli bir öğrenimden elde edilmiş kesbî bilgiler değil de şeyhinin nazar ve cezbesi sonucu oluşmuş vehbî bilgilere dayandığını ifade etmekteyse de, aşağıda sıralayacağımız çok sayıda tasavvufî eserden nakiller yapacak derecede tasavvuf literatürüne vakıf olması, âyet ve hadislerden nakiller yapabilecek derecede Arapça bilmesi onun iyi bir öğretim gördüğünü gösterir.

Eserleri

Abdurrahman el-Askerî'nin *Mir'atü'l-ışk* dışında birkaç eseri daha vardır. Bu eserlerden üçü günümüze ulaşmış olup diğerlerinin varlığından, kaynaklarda ve *Mir'atü'l-ışk*'daki bazı atıflar dolayısıyla haberdar olabilmekteyiz.

1. *Risâle-i Müşkilât-ı Esrâr-ı Işk*: Süleymaniye Kütüphanesi, Mihrişah Bölümü no. 203'deki Melâmîlikle ilgili eserleri ihtiva eden bir mecmuanın 63b-76a varakları arasında bulunmaktadır. Yazmada, bu eserin Abdurrahman el-Askerî'ye ait olduğunu gösteren herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Bu eserin bir kopyesini

çıkaran ve Mevlana Müzesi'ne bağışlayan merhum A. Gölpınarlı da, eserin bibliyografik künyesini verirken bu eseri herhangi bir müellife isnat etmemişse de,[11] A. Askerî'nin *Esrârü'l-ârifîn irşâdü'l-âşikîn güftârü'l-vâsilîn tenbîhü'l-ğâfilîn* adlı eserinin tanıtımında *Risâle-i Müşkilât-ı Esrâr-ı Işk*'ın, bu eserin bir bölümü olabileceği yolunda görüş belirtmiştir.[12] Filhakika gerek eserin muhtevası gerekse eserdeki bazı beyitlerin *Mir'atü'l-Işk*'ta da bulunması, bu eserin Abdurrahman el-Askerî'ye ait olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Bu eserde sık sık kutubdan söz edilmesi, ayrıca "Der-beyân-ı ahvâl-i insân-ı kâmil ve nişânhâ-yi Kutbu'l-aktâb" (s. 70b) şeklinde kutbiyyete bir bölüm tahsisi, eserin muhtemelen Oğlan Şeyh'in katlinden önce kaleme alındığını düşündürmektedir. Eser, aşk, cezbe, kutub konuları etrafında yoğunlaşmaktadır. Eserin sonunda istinsahın 1090 (1679) yılında tamamlandığını belirten bir kayıt vardır.

2. *Esrârü'l-ârifîn irşâdü'l-âşikîn güftârü'l-vâsilîn tenbîhü'l-ğâfilîn*: Aynı mecmuanın 76b-88a varakları arasında bulunmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi, bu eserden ilk olarak merhum Gölpınarlı bahsetmiştir. Gölpınarlı, *Künhü'l-ahbâr*'da bu risalenin bir özetinin bulunduğunu söylemekte ve Âlî'nin nakline dayanarak risalenin adının *Nefehâtü'l-Işk*, müellifinin de Abdurrahman-ı Askerî olduğunu belirtmektedir. Ancak Âlî'nin *Nefehâtü'l-Işk*'tan naklettiği bilgiler bu eserde bulunmamaktadır. Muhtemelen A. Askerî'nin *Nefehâtü'l-Işk* adlı başka bir eseri daha vardır.

Gölpınarlı'nın, eserin müellifi hakkındaki "Fakat hiçbir yerde kendi adını anmayıp tam bir melâmet eri olduğunu ızhar

11 *Mevlana Müzesi Abdülbâkî Gölpınarlı Kütüphanesi Yazma Kitaplar Kataloğu*, haz. Abdülbâkî Gölpınarlı, Ankara 2003, s. 212-214.

12 "...bize bu iki ayrı Risâlenin, bir tek Risâle, *Nafahât'ül-Işk* olduğu kanaatini vermektedir; bu takdirde *Esrârü'l-ârifîn irşâdü'l-âşikîn* ayrı bir kitabın adı değil, *Nafahât'ül-Işk*'ın bir bölümünün başlangıcıdır." Katalog, s. 296, no. 159/II.

etmektedir"[13] şeklindeki tespiti doğru olmakla birlikte, eserin bir yerinde müellif, adını değil de mahlası olan "Pîr Kulu"nu zikretmektedir.[14] Bu eserin büyük bir bölümü *Mir'âtü'l-Işk* içinde yer almaktadır. Gölpınarlı, bu eserin Mevlânâ Müzesi'nde bulunan bir nüshasının 944'te (1537-1538) yazılmış diğer bir nüshadan kopye edildiğini nakletmektedir.[15] Hem eserin muhtevasından hem de bu kayıttan hareketle A. Askerî'nin önce bu risaleyi kaleme aldığını, bir süre sonra da bu risaledeki konuları genişletip, Bayrâmî Melâmîlerinin silsilesini ve Oğlan Şeyh hâdisesini de ekleyerek *Mir'âtü'l-Işk*'ı yazdığını söyleyebiliriz. Şüphesiz bu iki ilavenin en önemli sebeplerinin, A. Askerî'nin, Pîr Ali Aksarayî'nin halifesi olarak kabul ettiği şeyhi Edirnevî'ye meşruiyet kazandırma çabası ve katledilen Oğlan Şeyh'i gerçek Melâmî hareketi dışında gösterme gayretleri olduğu söylenebilir.

3. *Resâ'il-i Uşşâk*: Abdurrahman el-Askerî, *Mir'âtü'l-ışk*'da şeyhi Pîr Alaadin Ali el-Aksarayî'den bahsederken " Bunı tahkik bil ki Sultanü'l-Ârifîn bu risâlede mastur olan evsâf ile mevsûf ve *Resayil-i Uşşâk*'da mezkûr olan kemâlât ile ma'rûf" (79b) demektedir. Bu kayda dayanarak A. Askerî'nin *Resâ'il-i Uşşâk* adlı bir eseri olduğu söylenebilir. Ancak A. Askerî'nin *Resâil-i Uşşak* sözcüğünü, bu konudaki eserlerinden birini kasdederek kullanmış olabileceği ihtimalini de göz ardı etmemek gerekir.

4. *Kitâb-ı Menâkıb:* Abdurrahman el-Askerî, yine şeyhi Aksarayî'den bahsederken "*Kitâb-ı Menâkıb*'da...(33b) demektedir. Bu satırlardan anlaşıldığına göre A. Askerî'nin bugün elimizde bulunmayan *Kitâb-ı Menâkıb* adlı bir eseri de bulunmaktadır.

5. *Nefehâtü'l-Işk*: Gelibolulu Âlî, Şeyh Alâ'addîn'den [el-Aksarayî] bahsederken Abdurrahman el-Askerî'nin bu zatın hülefâsın-

13 Katalog, s. 277-278, no. 151/II

14 *Esrârü'l-ârifîn* 79a. *Mir'âtü'l-ışk*'ta da mevcut olan bu gazelde (56a) müellifin mahlasının "Pîr Kāl" okunacak şekilde yazılmış olmasından dolayı merhum Gölpınarlı mahlas beytini farkedememiştir. "Kulı" kelimesinin "Kāl" şeklinde yazılmasının, müstensihin, kula kulluğu uygun görmemesi dışında makul bir izahı bulunmamaktadır.

15 Katalog, s. 306, no. 165.

dan olduğunu ve *Nefehâtü'l-Işk* adında bir eser tertib ettiğini ve bu eserinde mürşidinin ve bazı önemli meşâyihin ahvâlini beyan ettiğini belirttikten sonra bu eserden bazı nakillerde bulunur.[16] Âlî'nin bu eserden naklettiği bilgilerin bir kısmı Abdurrahman el-Askerî'nin bildiğimiz eserlerinde mevcut değildir. Muhtemelen A. Askerî'nin *Nefehâtü'l-Işk* adlı bir eseri de mevcuttu.

6. *Mir'âtü'l-Işk:* A. Askerî'nin bu eseri yakın zamana kadar bilinmemekteydi. Halen özel kütüphanemde bulunan bu eser, bir tesadüf sonucu ortaya çıkarılmış ve tarafımdan ilim âlemine duyurulmuştur.[17] Daha önce zikrettiğimiz mevcut iki risâlesine nazaran oldukça hacimli bir eserdir. Bu eserinde A. Askerî hem kendi hem de eserinin adını açıkça zikretmektedir:

> *Mir'ātü'l-'Işk* ser-ā-ser nasihatdür (41a).
>
> Cümleden biri fakîr ü hakîr muharrir-i risāle-i *Mir'ātü'l-'Işk* dervîş Abdurrahmān el-'Askerî ve sāhibü'l-feyż tarih-i hicretüñ tokuz yüz kırk yılında Muharremü'l-harāmda evliyā nazarına irişürler (83b).
>
> Sebeb-i tahrir-i risale-i *Mir'âtü'l-Işk ve Mişkâtü's-Sıdk*....(5b).

Abdurrahman el-Askerî, kendisine gelen bir ilham sonucu eserine bu adı verdiğini söyler:

> ism-i kitāb-ı müstetābdan *Mir'ātü'l-'Işk* olsun diyü vārid olur (7b).

Mir'âtü'l-Işk'ın bilebildiğim kadarıyla bugün tek nüshası mevcuttur. Daha çok XVI. asırda yazılan ve istinsah edilen eserlerde kullanılan siyakat-rik'a karışımına benzer pek yaygın olmayan

16 *Künhü'l-Ahbâr*, Üniversite Kütüphanesi 5959, s. 377b.

17 "Abdurrahman el-Askerî's *Mir'âtü'l-'Işk:* A New Source for the Melâmî Movement in the Ottoman Empire during the 15th and 16th Centuries" *Wiener Zeitschrift für die Kunde Des Morgenlandes*, c. 83, Wien 1993, s. 95-115. Ayrıca bu eserden yararlanarak, aşağıdaki makalede de, Somuncu Baba'nın tarihî şahsiyeti ortaya konulmaya çalışılmıştır: "Yeni Bir Kaynağın Işığında Somuncu Baba", *Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı*, İstanbul 1995, s. 298-314.

ve biraz güç okunan bir yazı türüyle kaleme alınmıştır. 98 varaktır. Nüshanın sonundaki istinsahın bitişini gösteren 957 (1550) tarihi bulunmaktadır. Eserin telifi de bu tarihte gerçekleşmiştir. Abdurrahman el-Askerî, şeyhi A. Edirnevî'nin 957 (1550) tarihinde İstanbul'a geldiğinde bu kitabı yazmasını telkin ettiğini belirtmektedir. "Tarih-i kitab ve iş'âr-ı velâyet-i Kutbu'l-Aktab" başlığı altında da 957 (1550) tarihini vermektedir.[18]

Abdurrahman el-Askerî, daha evvel şeyhinin emriyle "ba'zı eş'ār-ı hakāyık-şi'ār ve ebyāt-ı mev'iza-āsār vārid olup ve ba'żı mükātebat ve münşe'āt-ı pür hikmet"i (5b) toplayıp bir araya getirdiğini, Ahmed el-Edirnevî 957 (1550) yılında İstanbul'a geldiğinde de kendisinden Farsçada olduğu gibi ahvâl-i ışkı anlatan tasavvufî bir eser yazmasını istediğinde *Faslu'l-hitâb* ve *Keşfü'l-mahcub*'u esas alarak ve "tarîk-i feyz ü hāl ve cezbe-i İlāhî'den ve evliyâ-i kirâm meclislerinde müşâhede olunan hâlâtuñ biñde birin" (7b) ilâve ederek bu eserini meydana getirdiğini belirtmektedir.

Elimizdeki nüsha büyük bir titizlikle kopye edilmiş,[19] istinsah bittikten sonra da mukabele görmüştür.[20] Kullanılan yazı çeşidi ve eserin başındaki tezhip, bu nüshanın büyük bir ihtimalle XVI.

---

18 *Mir'atü'l-Işk*, s. 6a.

19 Elimizdeki yazmadan elde edilebilen bazı ipuçlarından eserin büyük bir dikkatle istinsah edildiğini ve istinsahtan sonra mukabele gördüğünü anlıyoruz. Müstensih yanlış okunması muhtemel kelimelerde okuyucuyu yönlendirmek için hareke kullanmıştır: 13b ve 63b'de sır kelimesinin okuyuşu kesreyle belirtilmiştir. 24b'de "turide" ve "rudde" kelimeleri zammeyle harekelenmiştir. Şiirlerde vezin icabı vasıl yapılması gereken yerlerde vasıl işareti kullanılmıştır: k'irişmeye (16a), mutlakd'ola (5b). Müstensih farklı bir reddâde sistemi uygulamıştır. Bazen sayfa altlarına reddâde koymuş, bazen de b sayfasının sonundaki kelimeyi a sayfasının başında tekrar etmiştir.

20 Eserin mukabele gördüğü yapılan bazı müdahelelerden açıkça anlaşılmaktadır; 24a'da unutulan "alurken" 72b'de unutulan "akdı" ve 74b'de unutulan "idenlerün" kelimeleri sayfa kenarına konulmuş. Müstensih yaptığı düzeltmelerde muhtemelen nüshanın nefasetine halel gelmemesi için yanlış yazılan kelimelerin üzerini çizmemiş genellikle sayfa kenarına bazen de metnin içinde yanlış kelimenin üzerine doğrusunu yazmıştır; Mesela 2a'da "Şâm" kelimesinin üzerinde "şark", 15b'de "inkâr" kelimesinin üzerinde "ikrar" 73a'da "vahdet" kelimesinin üzerinde de "halvet" şeklinde düzeltme vardır. 4b'de yanlış yazılan "sipas" kelimesi, 11b'de yanlış yazılan "müstakimden"

asırda kopye edilmiş olduğunu göstermektedir. Eserin dili oldukça gelişmiş, ifadesi kuvvetli ve fikir örgüsü muntazamdır.

Eser mensur olarak kaleme alınmış, ancak yer yer İslâm dünyasının ünlü mutasavvıflarının ve şâirlerinin ve bazen de kendisinin yazmış olduğu Türkçe ve Farsça şiirlerle süslenmiştir. Eserin bölümlerinin başlıkları, Farsça yazılmıştır.

A. Askerî, bu tür eserlerde mutad olduğu üzere bir giriş yaptıktan sonra, şeyhi A. Aksarayî ve halifesi Pîr Ahmed el-Edirnevî hakkında kısa bir bilgi vermekte ve yukarıda belirttiğimiz gibi Edirnevî'nin 957 (1550) yılında İstanbul'a geldiğinde bu eseri kaleme almasını kendisine telkin ettiğini belirtmekte (3b-7b), daha sonra da klasik tasavvuf kitaplarından nakiller yapıp İslâm âleminin ünlü mutasavvıflarının görüşlerini naklederek bazı tasavvufî konuları izaha çalışmaktadır. Bu arada sıkça şeyhi A. Aksarayî'nin fikirlerini nakletmektedir. Abdurrahman el-Askerî, vahdet-i vücuda dayalı Sünnî bir tasavvufî görüş ortaya koymaya çalışmakta, devrindeki şeriata uymayan tasavvufî düşünceleri yaymaya çalışan şeyhleri ve dervişleri tenkit etmektedir. Tasavvufî ıstılahların açıklanması da eserde büyük bir yer tutmaktadır. Hicâb, telvîn, temkîn, üns, şürb, kabz, bast, tersâ-beçe, pîr-i muğân, sâki, câm-ı ışk, âb-ı hayvan, büt, zünnâr v.s. gibi tasavvufî ıstılahlar, âyet ve hadislerle, ünlü mutasavvıfların sözleriyle ve şiirleriyle açıklanmaktadır. Bazen bu ıstılahlara "selef tersâ-beçe ile ta'bir eylemişler, fî-zemânînâ nûr-ı tecellî ile ta'bîr iderler" (65a) şeklinde açıklamalar da getirmektedir.

Abdurrahman el-Askerî, şeyhi Pîr Ali'nin tarikat silsilesi dolayısıyla eserinde Hacı Bayrâm-ı Velî, Bünyâmin-i Ayâşî, Emir Dede ve Somuncu Baba hakkında önemli bilgiler nakletmektedir (80b-82b). Her ne kadar eserin sonunda Oğlan Şeyh hâdisesi ve A. Edirnevî'yle arasında geçen olaylara dair müstakil bir bölüm

---

kelimeleri sayfa kenarında düzeltilmiştir. Elimizdeki nüshada bu tür birçok düzeltme vardır.

mevcut bulunmaktaysa da, eserin diğer bölümlerinde de zaman zaman her iki şahıs hakkında bilgi verilmektedir.[21]

Eserin 82b-98a sayfaları arasında Oğlan Şeyh ve müritleriyle Pîr Ali ve A. Edirnevî arasında geçen olaylar geniş bir şekilde anlatılmakta, üstü kapalı olarak da Oğlan Şeyh'in katlinden sonraki durumdan kısaca söz edilmektedir.

Her ne kadar A. Askerî bu eseri yazmaktaki maksadının nasihat vermek olduğunu ve olayları olduğu gibi anlattığını söylemekteyse de, eserin yazılmasının önemli sebeplerinden birinin de, Pîr Ali mensuplarının üzerinde, özellikle de Oğlan Şeyh'in katlinden sonra oluşan baskıyı hafifletmek için bir savunma gayreti olduğu söylenebilir.[22] Abdurrahman el-Askerî'nin şuurlu olarak mensup olduğu hareketi Oğlan Şeyh'ten uzak tutmaya ve Oğlan Şeyh'in farklı bir yol tuttuğunu göstermeye çalıştığını görmekteyiz.[23] Eseri kullanırken bu hususu göz önünde tutmak gerekir.

Mir'âtü'l-Işk menkibevî bir eser midir? Bu soruya "Evet" demek pek kolay değildir. Zira eserin diğer menakıbnâmelerden farklı pek çok özelliği vardır; Mesela eser bir velinin hayatı etrafında oluşan ve tekrarlanagelen olağanüstü olayları bir araya getirmemekte, daha ziyade Pîr Ali'nin ve çevresindekilerin etrafında cereyan eden olayları zaman ve mekân bağlantısıyla nakletmekte ve bu yönüyle de Elvân Çelebi'nin *Menakıbu'l-Kudsiyye*'siyle bir benzerlik arz etmektedir.[24] Eserde Bayrâmî Melâmîliği'nin önde

---

21 Oğlan Şeyh: 34b, 43a-45a; Pîr Ahmed 37b-38a, 35a-b, 43a, 45b-46a, 52a-b, 79b.

22 Kanunî Sultan Süleyman devrinde Pîr Alaadin Aksarayî'nin mensuplarının takibata maruz kaldığını belirten bir mühimme kaydı, münferit de olsa, bu hareketin mensuplarının Oğlan Şeyh'in ölümünden sonra da göz altında tutulduklarını göstermektedir (BOA. Mühimme Defteri, no. 3, s. 300).

23 Özellikle A. Askerî'nin Pîr Ali'den naklettiği şu rivayet dikkat çekicidir: Erenler şer'den taşra olan bizden degül dirler. Bu fakir ü hakir dahi eyle eydürüz. Şer'den taşra olanı iki gözümün biri dahi olsa çıkarurın, tariküme ilhad karışdugın istemezin diyü buyururlar idi. Fi'l-hakika itdiler, gözinün birin çıkardılar (78a).

24 Bu eserin tarihî bir kaynak olarak değerlendirilmesi için bkz. İsmail E. Erünsal-A. Yaşar Ocak, *Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsibi'l-Ünsiyye (Baba*

gelenlerinin keşif ve kerâmetleriyle ilgili rivayetlerin nakli yerine, düşünce ve görüşlerinin bir araya getirilmesine önem verilmiştir. Diğer menakıbnâmelerin aksine *Mir'âtü'l-Işk* sadece çeşitli rivayetleri toplayan bir menâkıb değil, aynı zamanda klasik tasavvufî kaynaklara dayanan bir telif eser hüviyetinde gözükmektedir. Ancak bir velinin etrafında cereyan eden olayları aksettirmesi yönüyle menakıbnâme türüne sokulabilecek *Mir'âtü'l-Işk*, M. Fuad Köprülü'nün menakıbnâmeleri tasnifindeki, tarihî kıymeti hiç şüphe götürmeyen, tarihî kaynak olarak emniyetle kullanmak kabil olan şeklinde nitelediği tarihî menakıbnâmeler arasında mütalaa edilebilir.[25] Ahmet Yaşar Ocak'ın sınıflandırmasında ise biyografi mahiyetindeki menakıbnâmeler arasına girmektedir.[26] Aslında *Mir'âtü'l-Işk* belli bir devrin olaylarını nakletmesi bakımından tarihî bir kaynak, birkaç kişi etrafında cereyan eden hâdiseleri nakletmesi bakımından da biyografik bir eserdir.

Mir'âtü'l-Işk'ın Kaynakları

Abdurrahman el-Askerî'nin, eserini yazarken yaşadığı döneme kadar oluşmuş tasavvufî literatürden yararlanmaya çalıştığını görmekteyiz. Birçok tasavvufî kaynaktan ve ünlü mutasavvıf şâirlerden yeri geldikçe alıntılar yapmış ve bu alıntıların bazılarını da Türkçeye çevirerek vermiştir. Abdurrahman el-Askerî'nin en önemli kaynağı Nakşî tarikatının önemli isimlerinden olan Hâce Muhammed Pârsâ'nın (öl. 822/1419) ledünnî ilmin hakikatlerini ve Nakşîbendî tarikatının inceliklerini açıklamak için kaleme aldığı *Faslu'l-Hitâb* adlı eseridir.[27] A. Askerî *Mir'âtü'l-Işk*'ın birçok

---

İlyas-ı Horasanî ve Sülâlesinin Menkabevî Tarihi), İstanbul 1984, s. XLI-LXXVII

25 M. Fuad Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları", *Belleten* VII/25, Ankara 1943, s. 422.

26 A. Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnâmeler*, Ankara 1992, s. 39.

27 *Faslu'l-Hitab* hakkında geniş bilgi için bkz. Celîl Müsgernejâd, "Der-Mu'arrif-i Kitâb-ı Faslu'l-Hitâb", *Ma'ârif*, devre-i şanzdihüm, şumâre-i 2, Tahran 1999, s. 112-120.

yerinde hem bu eserden hem de bu eserden naklen Hucvirî'nin *Keşfü'l-Mahcub* adlı eserinden nakiller yapmaktadır.[28] Abdurrahman el-Askerî, *Mir'âtü'l-Işk*'ı telife başlamadan önce, şeyhi A. Edirnevî kendisine Farsça yazılmış tasavvufa ait bir eserin olduğunu ancak o güne kadar görmediğini söyler ve A. Askerî de bu eserin *Faslu'l-Hitab* olabileceğini tahmin eder:

> Pes sultān-ı 'ālem-i ma'nā gāhî zevklerinden buyururlar idi: ahvāl-i erbāb-ı 'ışk nihān ve nizām-ı intizām-ı zamān perîşān esrār-ı evliyā perde-i hicābda mestūr ve bāsıra-i ulū'l-ebsār olanlar bî-nūr, halāyık mahcūb u mehcūr olup kalmışlardur. 'Arifān-ı erbāb-ı fürs güftār-ı evliya ve esrār-ı asfiyāda bir kitāb-ı latîf ve bir mecmu'a-i şerîf cem' idüp ahvāl-i küllî derc olmış-durur. Sem'imüze irmişdür, emmā be-dîde zāhir görmek müyesser olmadı diyü buyururlardı. Fakîr ü hakîr mecma'-ı mestānda vālih ü hayrān mest ü meczūb olup kalmış idüm. Gönlüme gāh gāhî eyle ilhām olurdı ki *Kitābu Faslu'l-Hitāb, Kitābu Keşfi Sırri'l-Mahcūb li-Erbābi'l-Kulūb*'uñ güzîde mahallerin ve āyāt u ehâdisüñ hakâyıka müte'allik yerlerin menākıb-ı selef-i sālihîn ile meşhūn idüp sultān-ı enbiyā ve sālār-ı evliyādan berü vāki' olan hālātı derc itmişdür. Cāmi'-i ahvāl-i küllîdür. 'Acebdür ki buyurdukları ol degül ise diyü ilhām olurdı. (6a)

Babasından kalan kitaplar arasında bir nüshası bulunan bu eseri şeyhine gösterdiğinde şeyhinin aradığımız kitap yanımızdaymış diye izhar-ı sürûr ettiğini şöyle nakleder:

> 'Akibet bir gün mestāne-vār eyitdüm: Ey dānende-i esrār-ı nihān ve ey bînende-i zamāyir-i ehl-i cinān, bende-i muhlisüñüzde merhūm peder tābe serāhu cem' itdügi kitāblardan *Faslu'l-Hitāb* dirler bir mu'teber kitāb vardur. Hakāyık-ı dekāyık müdrec ve ahvāl-i küllî derc olmışdur. Bir nazar görülse belki maksūd hâsıl

28 A. Askerî, bu nakilleri "Sāhib-i Kitābu *Faslu'l-Hitāb* Kitābu *Sırrı'l-Mahcūb*'dan rivāyet ider ki" (50a) şeklinde vermektedir. Diğer örnekler için bkz. 6a-b, 7a, 17b, 28a, 46a, 48b, 58b.

olaydı didüm. Derhâl kitâbı huzûr-ı şerîflerine getürüp ba'żı makâlât ve makâmât ve menâkıb ve kerâmât takrîr olundı. Fi'l-hâl eyle buyurdılar ki: Mısra:

Yâr der hâne vü mâ devr-i cihân mî-gerdîm

Şeyh-i Şîrâzî buyurdılar ki: Beyt:

Istedügüñ ol güneş evde yakar şem'ini

Sen delü gibi yüri yazı vü yabana bak

Kitâb bizde ve biz yabanda isterüz diyüp 'ârifâne haylî kelimât idüp şevk ü zevk ve sürûr izhâr itdiler. (6a-b).

A. Askerî, şeyhinin tasvibini aldıktan sonra, eserinin telifinde takip etmeye karar verdiği yolu şöyle açıklar:

usûl-ı küllîden ba'żı merâtib ve Faslu'l-Hitâb-ı 'ışkdan ba'żı menâkıb ve tarîk-i feyż ü hâl ve cezbe-i İlâhîden ve evliyâ-i kirâm meclislerinde müşâhede olunan hâlâtuñ biñde birin tahrîr idüp erbâb-ı 'ışka nişân ve meclis-i 'uşşâka revân idüp sürûr-ı sîne-i ahibbâ ve asdikâ ve huzûr-ı dil-i ihvân-ı bâ-vefâ olsun diyüp... (7b).

A. Askerî, *Faslu'l-Hitâb*'dan yaptığı iktibasları Türkçe naklettiğine göre, bu eserin o dönemde yapılmış bir tercümesini kullanıyor olmalıdır. Zira A. Askerî diğer tasavvufî kaynakları kullandığında, önce orijinal diliyle naklettiği metni vermekte, çok kere de kendi yaptığı tercümeyi eklemektedir.

A. Askerî, bazen kullandığı kaynakları değerlendirmektedir. Eserinin bir yerinde *Keşfü'l-Mahcûb*'dan *Faslu'l-Hitâb*'dan naklen bir alıntı yaptıktan sonra, Hâce Muhammed Pârsâ'nın eserinde, kendi müşahedelerinden çok, diğer eserlerden nakiller yapmasını şöyle tenkit eder:

Bu ta'bîrden eyle fehm olunur ki sâhib-i kitâb-ı Faslu'l-Hitâb bu dâyireleri görmeye ve ehline irişmeye, kendü müşâhedesinden haber virmez, geçmiş selefden rivâyet ider. Dervîş oldur ki ken-

dünüñ vāridātından ve pîri yüzinden müşāhede itdügi ma'ānîden hikāyet eyleye. (54a)

Abdurrahman el-Askerî'nin çokça yararlandığı ve geniş alıntılarda bulunduğu diğer bir kaynak da İbrahim Tennūrî'nin *Gülzâr-ı Ma'nevî* adlı eseridir. A. Askerî, Bayrâmî silsile olan İbrahim Tennūrî'den eserinde saygıyla ve övgüyle söz etmektedir:

Sāhib-i *Gülzār* Şeyh İbrāhîm el-Kaysarî ki sultān-ı tarîkat ve bürhān-ı hakîkatdür bu ma'nāda eyle buyururlar ki... (50a).

Şeyh İbrāhîm el-Kaysarî Hażretleri ki sultan-ı erbāb-ı tarîkat ve burhān-ı ashāb-ı hakîkatdür, *Gülzār* adlı kitābında bāb-ı cihād-ı ma'nevîde böyle takrîr ve beyān ve tahrîr ve tastîr ve 'ıyān eyler (51b).

Ve sāhib-*i Gülzār* Şeyh İbrāhîm el-Kayserî Hażretleri ki sultān-ı tarîkatdür, Bayrāmî silsiledür, kerāmātı meşhūr menākıbı ma'rūf kemālāt-ile mevsūf sultāndur. Beyne'l-'avām ve'l-havās *Gülzār* adlu kitābı makbūldür (64a).

A. Askerî, bu eserden yaptığı nakilleri hemen hemen daima "sâhib-i *Gülzâr*", bazen de "*Gülzâr* sâhibi" diyerek belirtir.

A. Askerî'nin kullandığı diğer bir kaynak da XIV. asır mutasavvıflarından Mahmud-ı Şebüsterî'nin *Gülşen-i Râz* adlı eseridir. A. Askerî bu eserin Elvân-ı Şirâzî tarafından yapılan Türkçe tercümesini kullanmış iki yerde Farsça metinlerini de vermiştir. Bu eserden yaptığı nakillerde "*Gülşen-i Râz* eydür" veya "*Gülşen-i Râz*" ibaresini kullanmıştır. A. Askerî eserinin sadece bir yerinde *Gülşen-i Râz*'ın müellifinden bahsetmiş ve ismini de Mahmud-ı Şirâzî olarak vermiştir (68[a]).

A. Askerî'nin arada sırada atıfta bulunduğu birkaç tasavvufî eser vardır. Bunlardan *Ihyâ-yı Ulūm*'a kaynağını belirterek atıfta bulunmakta, *Nefehatü'l-Üns*'ten yaptığı iktibaslarda ise bazen kaynağını zikretmekte (16b, 22b), bazen de zikretmemektedir (6b, 15b, 17a).

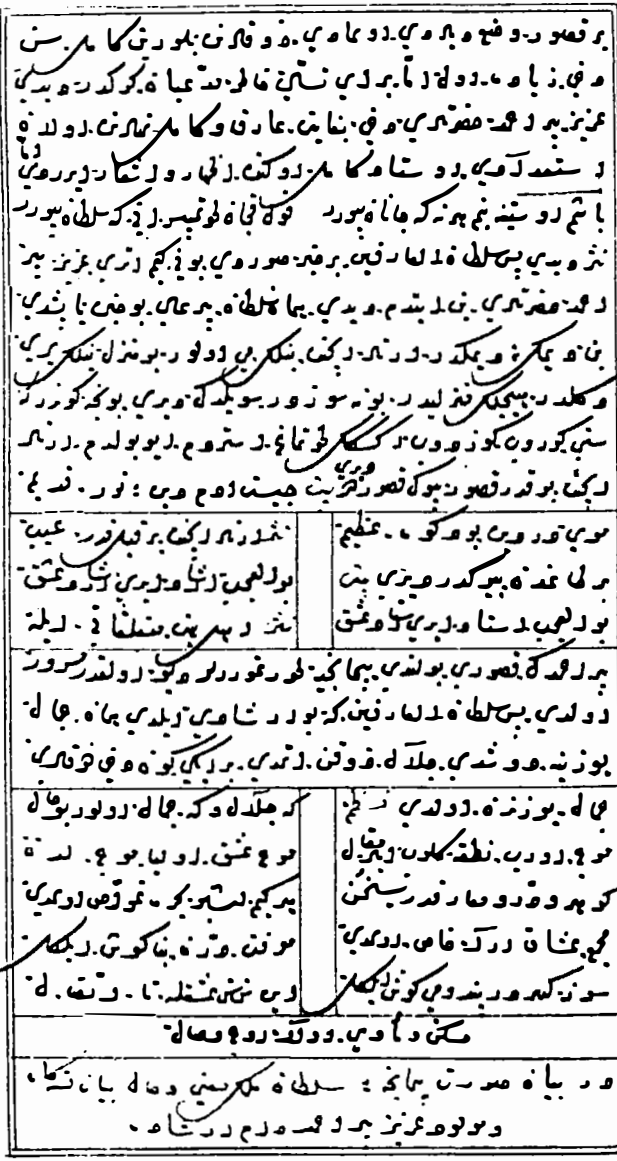
A. Askerî'nin eserinde şiirlerinden alıntı yaptığı mutasavvıf şairler arasında Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî başta gelmektedir. *Mesnevî*'den yaptığı alıntıların çoğunda "*Mesnevî*" sözcüğünü kullanarak kaynağını belirtmiştir. Birkaç yerde ise *Mesnevî*'den aldığı beyitlerde kaynak vermemiştir (4b, 8a, 16a, 36a, 42a, 49b, 88a). A. Askerî'nin iktibasta bulunduğu diğer şâirler de şunlardır: Nizâmî, Şâhidî, Âzerî, Attâr, Mahmudü'l-Verrak, Sa'di-i Şirâzî, Câmî, Hâfız, Kasım-ı Envâr, Şems-i Tebrizî, Yunus Emre, Lâmi'î ve Ahmed Paşa.

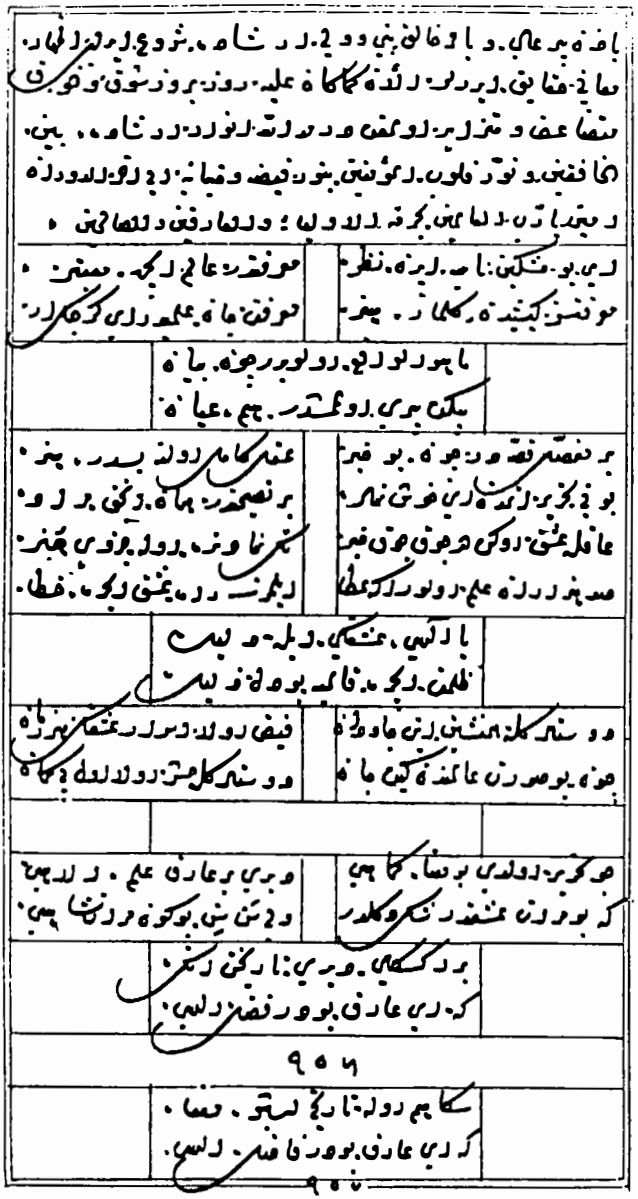
Mir'âtü'l-Işk, s. 1[b]

Mir'âtü'l-Işk, s. 93ᵇ

Mir'âtü'l-Işk, s. 94[a]

Mir'âtü'l-Işk, s. 98ᵇ

MİR'ÂTÜ'L-IŞK'IN XVI. ASIR BAYRÂMÎ MELÂMÎLİĞİ İÇİN ÖNEMİ VE ESERDE YER ALAN MELÂMÎLİK ESASLARI*

Daha önce yazdığımız bir makalede belirttiğimiz gibi merhum Gölpınarlı'nın ikinci devre Melâmîliği diye adlandırdığı Bayramî Melâmîliği hakkında bilgi veren eserler, Hakiki'nin *İrşâdnâme*'si ve Sarı Abdullah Efendi'nin *Semerâtü'l-Fuâd*'ı hariç tutulacak olursa, genellikle birkaç asır sonra kaleme alınmış muahhar kaynaklardır ve Melâmîlik ananesi içinde teşekkül etmiş olan rivayetleri tekrarlamaktan ileri gitmezler. Abdurrahman Askerî'nin, XVI. asırda yazılan *Mir'âtü'l-Işk*[1] adlı eseri ise Osmanlı coğrafyasında Melâmîlik hareketinin ortaya çıkışını ve bu tarikatın düşünce yapısını anlatan ve günümüze ulaşabilen tek eserdir.

Abdurrahman Askerî, bu eserinde haklarında klasik kaynaklarda yeterli bilgi bulamadığımız XV-XVI. asır Melâmî şeyhleri hakkında orijinal bilgiler vermekte, şeyhi Alaadin el-Aksarayî ve onun halifesi olarak kabul ettiği Pîr Ahmed el-Edirnevî'nin çeşitli konulardaki görüşlerini nakletmekte; Bayramî Melâmîliğinin tarihî gelişiminin ilk dönemlerini ve özellikle bu tarikatın İstan-

---

* Ciépo'nun XIV. Sempozyumu'nda okunan tebliğdir: *Ciépo XIV. Sempozyumu Bildirileri, 18-22 Eylül 2000, Çeşme*, Ankara 2004, s. 171-193.

1 Bu eserin tanıtımı şu makalede yapılmıştır: İsmail E. Erünsal, "Abdurrahman el-Askerî's *Mir'âtû'l-'Işk*: A New Source for the Melâmî Movement in the Ottoman Empire during the 15th and 16th Centuries", *Wiener Zeitschrift für the Kunde Des Morgenlandes*, c. 83, Wien 1993, s. 95-115.

bul'da neşv ü nemâ bulmasını bir görgü şahidi olarak anlatmakta ve en önemlisi de Osmanlı ilhad tarihinde farklı bir yeri olan ve hakkında birbirine zıt görüşler nakledilen Oğlan Şeyh hâdisesi hakkında farklı bir yorum getirmektedir.

Mir'âtü'l-Işk sayesinde bugüne kadar büyük bir kesinlikle nakledilen bazı hâdiselerin ve tarihlerin, nakledildiği gibi olmadığı ortaya çıkmakta ve bazı hususlar tashih edilebildiği gibi, varılan bazı sonuçların da yanlış olduğu görülebilmektedir. Eserin bu konuda ortaya koyduğu bazı farklı bilgiler ve bunların münakaşası, bu tebliğin birinci bölümünde ele alınacaktır.

Mir'âtü'l-Işk'ın en önemli yanı ise XVI. asır Bayrâmî Melâmîliğinin fikrî yapısını ve düşünce sistemini ortaya koymasıdır. Daha da önemlisi, Bayrâmî Melâmîliğinin belli bir tarihten sonra farklı bir mahiyete büründüğünü göstermesi, bu eserc ayrı bir değer kazandırmaktadır. İlk dönem Melâmîliğinde oluşan bazı esasların bu eserde ifade bulduğu da sarih olarak gözükmektedir. Bu husus da tebliğin ikinci bölümünde ele alınacaktır.

I. Bayrâmî Melâmîliği İçin Tarihî Bir Kaynak Olarak Değeri:

Abdurrahman el-Askerî, şeyhi Pîr Ali'nin tarikat silsilesi dolayısıyla eserinde Somuncu Baba, Hacı Bayram-ı Velî, Bıçakçı Emir Dede ve Bünyâmin-i Ayâşî hakkında hiçbir kaynakta rastlamadığımız orijinal bilgiler vermektedir. Abdurrahman Askerî, Somuncu Baba ve Hacı Bayram'la ilgili rivayetleri şeyhinden naklettiğini bildirmektedir.[2] Bu bakımdan bu satırları Melâmî ananesi içinde oluşan rivayetler olarak kabul etmek gerekir.[3] Bu rivayetlere göre Somuncu Baba'nın mezarı Aksaray'dadır:

2 *'Alâ hâzâ't-tertîb* Sultân Pîr 'Ali takrir iderlerdi; Sultânü'l-ârifîn 'alâ't-tafsîl hikâyet iderler idi (82a).

3 'Azizlerimüz bu fakire böyle takrîr itdiler diyü buyururlardı. (82a).

Mevlüdleri Aksarâydur. Ravza-i mübarekeleri dahi şehr üzerinde olan kızıl depenün üstündedür. Şehre havâle olan kümbendlerdedür. (82a-b).

Şakaik ve Mecdî'de, Somuncu Baba ve Hacı Bayram-ı Velî hakkında oldukça kısa bilgi verilmiştir. Bu konuda bildiklerimizin çoğu Sarı Abdullah Efendi'nin *Semerâtu'l-Fu'âd* adlı eserine dayanmaktaydı. Ancak *Mir'âtü'l-Işk*'ın ortaya çıkmasıyla her iki veli hakkındaki rivayetleri değerlendirebilecek daha eski bir kaynağa sahip olduğumuz gibi, kaynakların bu konuda zikretmedikleri bazı ayrıntıları da öğrenmiş olmaktayız. *Mir'âtü'l-Işk*'ta Somuncu Baba'nın Hacı Bayram-ı Velî ile olan münasebetleri üzerinde de geniş bir şekilde durulmaktadır.

Hacı Bayram-ı Velî'nin kapıcıbaşılığından bahseden ilk kaynak XVII. asırda kaleme alınmış olan *Semeratü'l-Fu'âd*'dı. Her ne kadar bazı muahhar kaynaklarda Hacı Bayram-ı Velî'nin kapıcıbaşılığından bahsedilmişse de bu rivayet genellikle araştırmacılar tarafından zayıf bir görüş olarak kabul edilmiş ve üzerinde durulmamıştır.[4] Ancak XVI. asırda kaleme alınmış olan *Mir'âtü'l-ışk*'ta da bu rivayetin "Sultan Hacı Bayram Yıldırım Bâyezid Han'un kapucubaşısı imiş" şeklinde yer alması, bu konunun ciddi olarak tartışılmasını gerektirmektedir.

Mir'âtü'l-Işk'a göre Timur'un gelişinden önce Somuncu Baba, Bursa'dan ayrılmış ve Adana'daki Ceyhun Suyu'nun kenarında bulunan Sis Kalesi'nin dağ tarafındaki bir köye giderek Nebî Sûfî'nin evinde kalmıştır(81b). Böyle bir rivayete ne kaynaklarda ne de yapılan araştırmalarda rastlanılmaktadır. Bir kısım araştırmacılar Somuncu Baba'yı Bursa'dan Kayseri'ye,[5] bazıları da

4 Bu konunun münakaşası için bkz. Fuat Bayramoğlu, *Hacı Bayram-ı Veli, Yaşamı, Soyu, Vakfı*, c. I, Ankara 1983, s. 15-16.

5 Ali Rıza Karabulut, *Mevlana'nın Hocası Seyyid Burhaneddin Hazretleri ve Kayseri İlmiye Tarihinde Meşhur Mutasavvıflar*, Kayseri, tarihsiz, s. 116. Ahmed Akgündüz, ashab-ı tarikatten güvenilir şahsiyetlerin nakillerine dayanarak Kayseri'ye geldiğini söylemekte, aynı sayfada bir paragraf sonra

Aksaray'a[6] gönderirler. Bu tarihlerde Aksaray, Timur'un emirleri tarafından fethedilmiş, Kayseri ise Karamanlıların eline geçmiş bulunmaktaydı.

Kaynaklar ve araştırmacılar Hacı Bayram-ı Velî'nin Somuncu Baba'nın vefatından sonra Ankara'ya gittiğini belirtirler. Ancak *Mir'âtü'l-Işk*'ta, "Bir yıldan sonra Hacı Bayram hazretlerine izin verir Engürü'ye gönderürler" (82a) şeklinde farklı bir rivayet vardır. Bu rivayeti ve Hacı Bayram-ı Velî'nin Adana'ya Yıldırım Bâyezid'in ölümünden (14 Şaban 805/9 Mart 1403) sonra geldiğini dikkate alacak olursak Hacı Bayram-ı Velî'nin Ankara'ya dönüşü 806-807 (1404-1405) yılları arasında tarihlendirilebilir.

Mir'âtü'l-Işk sâyesinde Osmanlı ülkesindeki bazı tarikat mensuplarının durumlarından ve faaliyetlerinden de haberdar olmaktayız. Abdurrahman Askerî bazı tarikat mensuplarını şiddetle tenkit etmektedir:

> Amma fî zamâninâ sûfiyyûn çoğalmışdur. Ekser sûret-perest olmışlardur. Ehl-i taklîd dürlü dürlü kisveler ile devr iderler. Ekseriya sûret-perest olmışlardur ve sûret uğrılarıdur. Sâbıka ricâl ol kisve ile cilve eylemişler idi 'avâm taklîd itmesün diyü. Ba'zılar künc-i halvetde mütemekkin ve kûşe-i garlarda sakin ve mutavattın olup aç ve susuz keşf-i hayâlâta kapılmışdur... ve ba'zı cemâ'at esir-i tâc ve hırka ve risale sahibi olup murakka'lar geyüp kisveler peyda idüp devr iderler. Her biri keşf ü kerâmât satup hâli kale degişüp ehlu'llâh menâkıbından ve ehl-i hâl kelimâtından münâsebet ile bir iki lafz uğrılayup hile ve hud'a ile satup halâyıkı ğırr iderler. Beyt:
>
> Murakka'lar geyüp sûfî bize 'arz itme tâmâtı
>
> Bize câm-ı ilâhîden haber göster harâbâtı

Aksaray'a geldiğini belirtmektedir. *Arşiv Belgeleri Işığında Somuncu Baba Şeyh Hamid-i Veli ve Neseb-i Âlisi*, İstanbul 1992, s. 38.

6 M. Ali Cengiz-Yüksel Adıgüzel-Mehmet Gülseren, *Somuncu Baba (Şeyh Hamid-i Veli)*, Ankara 1965, s. 24; Fuat Bayramoğlu, a.g.e. s. 20.

Nesr: Ve ba'zı melâhide sine-çâk mû-be-ser mevlevî-sûret ile gezüp, ekâbir masharası olup ehlu'llâh ana şeyâtin sermâyesi dimişlerdür. Şeri'ati ortadan götürüp *mâ fi'l-kevn illâ hu*[7] diyüp ilhâda revân ve meydân-ı ibâhate çıkup fezâhatle 'âlemi ve cümle-i âdemi memlû itmişdür (9b).

Ve bir alay şûrîde vü şeydâ ne dîn ü dünyâ ser-pâ-bürehne sîne-çâk İbrâhimî kisveler geyüp bürde-pûş ve bâde-nûş kûşe be-kûşe devr iderler. Kalbleri kâsî nefsleri 'âsî ellerinde birer *Mecmû'a-i hüsniyyât* dillerinde fuhşiyyât halâyıka hakâyık budur diyü söyler. Ortayı fesâda virmişlerdür. *Fısku'l-kulüb min kesreti'z-zünûb*[8] fehvasınca şerî'atden 'ârî fezâhatle mevsûf sefâhetle ma'rûflardur (10a).

Mir'âtü'l-Işk'a göre Pîr Ali sağlığında Ahmed el-Edirnevî'ye icâzet vermiş ve onu halife olarak tayin etmiştir. Eserde anlatılan icâzet merâsimi bu konudaki bilgilerin azlığından dolayı dikkat çekicidir:

Pes sultânu'l-'ârifîn Aksarayî dervişlerinden Edhem Sofiye emr itdiler ki ilerü gel. Derviş Pîr Ahmed'ün billerinde olan kuşaklarını çözüp sultân-ı mülk-i ma'nânun nazarlarında kodılar. Sultân-ı mülk-i ma'nâ kuşağı eline alup önine koyup bir zaman teveccüh itdiler. Ba'dehu kuşağı ism-i celâl idüp şekl-i nâm-ı Muhammed ve 'Ali idüp ism-i Ali'de kuşağın bir ucın mânend-i zü'l-fikâr iki şakk eylediler. Bir zaman dahi teveccüh itdiler. Hak mu'înün nûr-ı Nebi sırr-ı 'Ali yüzünden görünsün. 'Azîz Veys sârbânun, hazret-i Hızır hem-râhun ricâlü'l-ğayb tamâmet kafadârun ve hevâdârun, önünden sonun ziyâde olsun. Art eksilme taş dökülme diyüp du'â idüp tekbîr itdiler. Ba'dehu Edhem Sôfî'ye girü emr idüp kuşağı Pîr Ahmedün biline kuşat, didiler. Edhem Sôfî dahi ilerü gelüp tekbîr idüp i'zâz ü ikrâm ile kuşağı nazarından kaldurup Pîr Ahmed Efendi'nün billerine kuşatdılar. Tekbir itdiler. Sultân-ı mülk-i ma'nâ tekrar du'a idüp gülbâng-i Muhammedî çekdiler. Mübarek

7 "Kâinatta O'ndan başka gerçek varlık yoktur."
8 "Kalblerin fiskla dolu olması günahların çokluğundandır."

olsun, didiler. Erenler içinde (96a) mâ-takaddemden izn ü icâzet tuğ ve şedd ve kudüm ile ola-gelmişdür. Bizden bu kadar vâki' oldı. Tuğ ve şeddei sen eyle, icâzetdür diyü buyurdılar. 'Azîz Pîr Ahmed hazretleri sultânu'l-'ârifînün kademinde baş koyup yüzin yire sürdi ve sâyir ihtiyarlar ile ehl-i beyt ile müsâfaha eylediler. Mübarek olsun didiler. Sultân-ı mülk-i ma'nâ yârân-ı safaya ve sâyir fukaraya dahi du'âlar itdiler. Gedügün bekle nice er ola diyü nefes itdiler. Hep miyân-bestelersüz. Dâyirelü dâyirenüz gözleyesüz. Haddünüzden tecâvüz itmeyesüz. Dâyirenüzden tenezzül dahi eylemeyesüz inşâ'allâh, didiler. Pes dervişler dahi bir bir varup 'Azîzün kademinde baş koyup dest-bûsın itdiler dahi girü yirlü yirine oturdılar. Meclis tamâm oldı. (96b)

Bu merâsim öncesi Pîr Ali, Oğlan Şeyh'e ve annesine bir nazar etmiş ikisi de kendilerinden geçmişler; dolayısıyla bu hilafet merâsimini izleyememişlerdir. Abdurrahman Askerî bu vesileyle Helvacı Yakup Dede'den[9] de bahsetmekte ve onun, bu hilafet merasimini görmüş olmasına rağmen, Pîr Ali'nin ölümünden sonra Ahmed el-Edirnevî'ye intisap etmediğini belirtmektedir:

Henüz Şeyh İsmâ'il başın yire koyup bî-hûş yatur idi. Ve mâderi fakîre dahi pes medhûş yatur idi. Beyt:

Yaturdı mest ü lâ-ya'kil çü mâder
Degül kendüde İsmail birâder

Ba'dehu sultân-ı 'ışk bir nazar dahi atdı, kendülere gelüp oturdılar. Ahvâl-i meclisden âgâh olmayup kalkdı gitdi. Nazm:

Adem-i ekberdür ol şâh-ı cihan
Var-durur nutkında anun her nişân

9 Pîr 'Alî'nin damadı ve halifesi. İstanbul'daki Helvaî Tekkesi'nin kurucusu ve ilk post-nişîni. Bkz. Ekrem Işın, "Halvaî Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. IV, s. 49-51.

Çün yed-i Hakdur anun kudret eli
Pîr 'Alîdür Pîr 'Alîdür Pîr 'Alî

Pîr 'Alî'den himmet oldı Ahmed'e
Devlet-i Adem verildi Ahmed'e

Ahmed oldı hâdî-yi ehl-i zamân
Bu zaman oldı meğer âhir zamân

Sırr ile birlik dilersen câvidân
Bî-nişân ol bî-nişân ol bî-nişân

Bî-nişândan zâhir oldı bî-nişân
Bî-nişâna hôş-nişândur bu nişân (96b)

Nesr: Aksaray'da olan dervişlerden Nebi Sôfî ve Edhem Dede ve bir iki cân hâzır idiler, amma her biri mest ü meczûb u lâ-ya'kil idiler. Ya'kub-ı Helvâ'î 'inâyet-i evliyâyı ve hidâyet-i Mevlâyı hem-çü İblîs-i pür-telbîs hile vü hud'a zann eyleyüp derûnında nefs-i lâ'imesi vesvese-i İblis ile bir olup hande idüp efsânc-i 'acîb diyüp kalkup gitmiş.

Özi ikrâr ider inkârını hem
Hem-çü İblis eyledi güftârını hem

Ki bütün hâdim-i dergâh-ı ma'nâ
Ne işdür bu ki kıldı merd-i ma'nâ

Bu bir efsûn-ile efsâne benzer
Delürdi işbu er dîvâne benzer

Nesr: Hemçü İblis *innehü le-şeyün 'ucâb*[10] diyü inkâr idüp bednam olur. Hâliyâ zemm-i evliyâ ve kadd-i asfiyâ ider. Mestân-ı

10 "Muhakkak ki o tuhaf bir şeydir."

câm-ı 'ışk ve 'aşıkân-ı câm-ı cezbe arasında mekr-i 'acîb vardur. Fazl-ı Hudâ mu'în ve zâhir olup halâs eyleye" (97a).

Mir'âtü'l-Işk'ta Pîr Ali'nin vefatından ve Oğlan Şeyh'in katlinden sonra Pîr Ali mensuplarının içine düştükleri durum ve meydana gelen olaylara da zaman zaman temas edilmekte ve kaynakların meskût geçtiği bu hususlar aydınlığa kavuşturulmaktadır. Abdurrahman el-Askerî'ye göre bu karmaşadan kurtulmak için en iyi yol Ahmed el-Edirnevî'ye intisap etmektir:

Sultân-ı mülk-i ma'nâ fenâyı bekâya tebdil itdükten sonra dahi vârisân-ı feyz-i lâ-yezâlî ve ' âşıkân-ı vecd ü hâl ile mu'âraza idüp kîl ü kâl itdiler. Vâris-i gencine-i zât benüm diyü müdde'âsın isbât itmek isteyüp mâl-i mevrûsı benümdür. Mâlik-i mülk ü mâl sâhib-i feyz ü hâl benüm diyü dürlü dürlü husûmet ve envâ'-ı gûne ceng ü cidâl hatta harb ü kitâl itmek kasdın idüp *fe-lâ ensâbe beynehüm*[11] âyetinden ğâfil olur. Sâhib-i *Gülşen-i Râz* eydür: Mısrâ':

Hakîkatde nesebdür boş taraklık

Nesr: Vâris-i feyz ü hâl olan sultân-ı ma'nâ dervişliği perde idüp tevâzu', meskenet küncine gidüp müdde'îler nev'â üzerlerinde olan şevk-ile mahcûb düşüp bî-edebâne cünbüşler itdiler. *Men hafıre bi'renli-ahihi lâ-şekke en yüka'a fihi*[12] hadîsi mücebince beyt:

Düşer kazduğı çâha ol karındaş
Dokınur başa tîğ ü cismine taş
Dutar âvâzesi kevn ü mekânı
Bırağup kor gider mülk-i cihânı

Nesr: Hâkimü'l-vakt eydür: Dervişlik kîl ü kâl ceng ü cidâl degüldür. Beyt:

11 "Artık aralarında akrabalık bağı kalmamıştır." Mü'minûn Suresi'nin 101. âyetinin bir bölümü.

12 "Kardeşi için kuyu kazan, muhakkak ki o kuyuya kendisi düşer."

Ne hâlün var ne kâlün var ne mâlün
Hemân ğavğa-y-imiş cümle me'âlün

Nesr: Sâhibü'l-mülk ve'l-mâl mâlikü'l-feyz ve'l-hâl dervişlik izhâr idüp birlik didi. Lâ didiler. Halayık ğulüvv idüp tîğ-i celâle tu'me ve tîr-i kazâya nişâne oldılar. Şe'âmet-i enâniyyet ve fezâhet-i mahcübiyyetdür ki zâhir oldı (30b). *El-ârifûne ya'rifûn.*[13] Mâlik-i gencîne-i feyz ve sâkî-i câm-ı kevser ve hâfız-ı humhâne-i vahdet el-ân sâhibü'l-feyz ve'l-irşâddur. Medda'llâhu *envârehu.* El-ervâhu cünûd[ün] mücennede [14] fehvasınca ezeli takdir olmış. Sebeb-i husûmet hicâb-ı nûrâni oldı. Ol mahcûblardan dahi bir iki mahcûb kalmışdur. Meydân-ı ma'rekeye gelmezler. Kenârdan fitne itmek isterler. Hazret-i Hakka havâle olupdur. Mükâfatın müşâhede eyleyeler. İnna'llahe 'azîz[un] zü'ntikam. el-âye.[15] (31a).

Halayık zulmet içre kaldı mutlak
Yüri Hızr ol siyahı eylegil şak
'Iyân olsun olara câm-ı tevhid
Nice bir zulmet ola halka taklîd
Mübâhiler fesada virdi hâli
Anun ilhâda çıkdı hep me'âli
Şeri'at emrini ref' itdi anlar
Halayık üstine yağdı gümânlar
Şerî'at ehli rüsvâ-yı cihândur
Velî feyz ehli ğâyetde nihândur
Mukallid oldı halk-ı cümle etraf
Mübâhî mülhid oldı cümle eşrâf
Varup dergâh-ı 'ışka sen yüzün ur
Der-i devletde derbânı gibi tur

13 "Ârifler anlarlar."

14 "Ruhlar, (Elest Bezmi'nde) toplu halde bulunan ordular idi. Orada tanışanlar birbirleriyle anlaştı, tanışmayanlar da anlaşmazlığa düştü" meâlindeki hadisin bir bölümünden iktibas. *Buhârî,* Enbiyâ 2; *Müslim,* Birr 159.

15 "Çünkü Allah mutlak üstündür, kimsenin yaptığını yanına bırakmaz." İbrahim Suresi 47. âyetinin bir bölümü.

Şeref bulmak dilersen sen be-zâhir
Yüri zıll-ı İlâha ol mücâvir (2a)

Abdurrahman el-Askerî'ye göre tarikat mensupları arasında ilhada sapanlar bulunmakla birlikte, A. Edirnevî'ye intisap edenler şerî'ata muvafık ve Ehl-i sünnet anlayışı üzere bir hayat sürmektedirler:

> Amma ş'ol tâyife-i kirâm ki silsile-i evliyâda merbutlar ve câdde-i ehl-i Hakka revân-dururlar. Ahvâlleri mazbut kavli fi'line fi'li kavline muvafık şerî'atle âraste ve pîrâste ne tağyîr-i sûret ve ne tebdîl-i sûret ve kisvet iderler. Sûretâ halk-ıla yeksân yürüyüp derûnı âteş-i 'ışk-ıla süzân olup sırrı pinhân iderler.
>
> Ne tekye vü hânkâha tâlib olurlar ve ne sevdâ-yı riyâsete râğıb olurlar (10b).

Abdurrahman el-Askerî , bu vasıfları hâiz olan kişilerin Pîr Ali ve onun halifesi A. Edirnevî'nin yolunda olduklarını ısrarla vurgular:

> Fî-zamânınâ bu hâl-i mahbûb ve uslûb-ı merğûb, sâlikân-ı râh-ı envâr ve tâlibân-ı gencîne-i esrâr revendegân-ı tarîk-i 'ışk ve misâfirân-ı câdde-i feyz ve dürd-nûşân-ı câm-ı cezbe erbâbında mevcûddur. Mürîdân-ı muhibbân ve 'âşıkân-ı sâdıkân-ı sultân-ı 'ışk mefharü'l-evliyâ ve'l-'ârifîn Şeyh Alâ'a'd-dîn el-Aksarâyî hazretlerinün ashâbı içinde cilve-ger ve kâyim-makâm-ı ân kutb-ı âfak 'Aziz Pîr Ahmed el-Edirnevî hazretlerinün meclis-i şerifi mülâzımlarınun hâlidür (11a).

Abdurrahman el-Askerî'ye göre bazı tarikat mensuplarının şeriatten ayrılmaları ve ilhad yoluna girmeleri normaldir. Çünkü her mürid gerçek mürit değildir. Her tarikatte münafık vardır:

Münâfık tutdı eşrâf-ı cihânı
Mukallid kapladı kevn ü mekânı

Kalur ortada mü'minler perîşân
Bakup bu hâle olur deng ü hayrân

Her tarîkde münâfık eksük olmaz. 'Adetu'llâh böyle câri olmış. Enbiyâ ve evliyâ kapusında olı-gelmişdür. Kümmelîn âsitânesinde ne cengler olmışdur. Reh-zenân-ı şeyâtîni'l-cinn ve'l-ins ol kapularda bisyâr devr iderler (12a).

XVI. asır Bayramî-Melâmîliği hakkında mahdut olan bilgilerimizi *Mir'âtü'l-Işk*'tan yararlanarak geniş ölçüde zenginleştirebilmek ve şimdiye kadar bu konuda yapılan araştırmalarda büyük bir kesinlikle zikredilen bazı hususların yanlışlığını da yine *Mir'âtü'l-Işk* yardımıyla ortaya koyup tashih etmek mümkün olmaktadır. Bunların başında Pîr Ali'nin ismi, vefatı ve vefat tarihi gelmektedir.

A. Gölpınarlı Pîr Ali'nin ismi konusunda şu görüşü ileri sürer:

Halbuki Pîr Ali'nin ismi yukarıda izah ettiğimiz gibi Alâeddin değil Bahâeddindir.[16]

A. Yaşar Ocak da bu görüşü tekrarlar:

Bütün Melâmî kaynaklarında Alâeddin Ali olduğu yazılıysa da, Gölpınarlı Aksaray'da bulunan türbesindeki mezar kitabesine dayanarak Bahâeddin Ali olduğunu söylüyor.[17]

Ancak *Mir'âtü 'l-Işk*'ın birçok yerinde Pîr Ali'nin ismi Şeyh Alâ'addin el-Aksarayî (3b, 12a, 18b), Şeyh Alâ'addin (11a, 18b), Pîr Ali, Sultan Pîr Ali (81a) şeklinde geçmektedir.

Pîr Ali'nin vefatı konusu da tashihe muhtaç görünüyor. A. Gölpınarlı bu konuda şöyle demektedir:

16 A. Gölpınarlı, *Melamilik ve Melamiler*, İstanbul 1931, s. 46.
17 Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*, İstanbul 1999, s. 271.

Kitâbedeki es-saîd, eş-şehîd kelimeleri de dikkati câlibdir. Acaba bunun Pîr Ali'nin an'anedeki mehdilik iddiası ile münasebeti var mıdır ve Pîr Ali, bu iddia, yahut isnad neticesinde şehit mi edilmiştir? Şakayık ve sair kitaplarda bu hususta bir kayıt olmamakla beraber "eş-şehîd" kelimesinin, kitâbeye gelişi güzel yazılmayacağı kanaatindeyiz.[18]

A. Yaşar Ocak ise Gölpınarlı'nın bu şüphesini kuvvetli bir ihtimale dönüştürmektedir:

Zira Gölpınarlı'nın *Melamilik ve Melamiler* isimli eserinde yayımladığı, Pîr Ali'nin Aksaray'daki türbesinde bulunan 935/1528 tarihli mezar kitabesinde geçen 'es-sa'îd, eş-şehîd' ibaresi, bizzat Gölpınarlı'nın da söylediği gibi, mehdilik iddiasının vaki olmuş ve adı geçen şeyhin bu yüzden öldürülmüş olabileceğini düşündürüyor.[19]

Bu ise bize, şeyhin mehdilik iddiasını Şah Kalender gibi uygulama alanına geçiremeden öldürüldüğünü düşündürüyor.[20]

Mirâtü'l-Işk bu iddiaları, şüpheleri ve ihtimalleri büyük bir kesinlikle ortadan kaldırmaktadır:

Ve sultânü'l-'ârifîn Şeyh 'Alâ'a'd-dîn hazretlerinün -kuddise *sırruhu*- ism-i şerifleri Pîr 'Ali'dür. Beyne'n-nâs Sultân Pîr 'Ali dimeg-ile şöhret bulmışlardur. Mevlüdleri şehr-i Aksarâydur. Ravza-i şerifleri ve merkad-i mübarekleri anda vâki' olupdur. Hânkâhlarına muttasıl olan bâğçenün içinde medfûn-dururlar. İntikâlleri tokuz yüz kırk beş Şa'bânının yigirmi altısında Kayseriye nâm şehirde hülefâdan Dedem-zâde Hâcı Hayrü'd-din –'aleyhi'r-rahme- evinde vâki' olur. Şeyh Şa'bân da Aksarâya getürüp gencîne-i 'ışkı hâk-i pâke define idüp teslîm iderler (80a).

18 A. Gölpınarlı, a.g.e. s. 45.
19 Ocak, a.g.e. s. 271.
20 Ocak, a.g.e. s. 272.

Görüldüğü gibi Pîr Ali, muhtemelen *Mir'âtü'l-Işk*'ın daha önce bahsettiği bağlantıları dolayısıyla gitmiş olduğu Kayseri'de eceliyle ölmüştür. *Mir'âtü'l-Işk*'ın bu kesin kaydı, ortaya konulan şüpheleri ve ileri sürülen ihtimalleri ortadan kaldırmaktadır.

Tashihi gerekli diğer bir husus da Pîr Ali'nin ölüm ve oğlu İsmail-i Ma'şukî'nin katli tarihleridir. Atâ'î[21] ve Melâmî kaynakları,[22] Pîr Ali'nin 934 (1528) yılında öldüğünü, İsmail-i Ma'şukî'nin ise 935 (1529) yılında katledildiğini belirtirler. Yapılan araştırmalarda da, bir-iki istisnanın dışında, bu tarihlerin münakaşa edilmeden kabul edildiği görülmektedir. Abdülbaki Gölpınarlı, *Melamilik ve Melamiler* adlı eserinde (s. 45 ve 48) Pîr Ali'nin ve İsmail-i Ma'şukî'nin ölüm tarihlerini 935 (1529) olarak vermiştir. Ancak daha sonra yayınladığı *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler* (İstanbul 1969) adlı eserinde bu tarihi şöyle düzeltmiştir: "*Melâmîlik ve Melâmîler*'de şehâdet tarihini 935 yazmıştık; sonradan kitabesinin ıstampajını getirttik; 945 olduğunu anladık" (s. 264). Mustafa Akdağ da İsmail-i Ma'şukî'nin vefat tarihi olarak 1539 (945) yılını vermektedir (*Türkiye'nin İktisadî ve İçtimâi Tarihi*, c. II, Ankara 1971, s. 48). Ancak daha sonra yapılan araştırmalarda bu tarih hep 935 olarak gösterilmiştir.[23]

---

21 Atâ'î, *Zeyl i Şekâyık*, İstanbul 1268, s. 65 ve 89.

22 Sarı Abdullah Efendi, *Semeratü'l-Fu'âd*, İstanbul 1288, s. 251; La'lîzâde Abdülbâkî Efendi, *Sergüzeşt*, İstanbul, tarihsiz, s. 29; Müstakim-zâde, *Risâle-i Melâmiyye-i Şüttâriyye*, Bendeki nüsha, s. 6.

23 Ahmet Yaşar Ocak, "İbn Kemâl'in Yaşadığı XV ve XVI. Asırlar Türkiye'sinde İlim ve Fikir Hayatı", *Şeyhülislâm İbn Kemâl Sempozyumu*, Ankara 1986, s. 37; Aynı müellif, "Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı Resmî Düşüncesine Karşı Bir Tepki Hareketi: Oğlan Şeyh İsmail-i Ma'şukî", *Osmanlı Araştırmaları* X, İstanbul 1990, s. 51; Hüseyin Gazi Yurdaydın, "Düşünce ve Bilim Tarihi", *Türkiye Tarihi* c. 2, ed. Sina Akşin, İstanbul 1988, s. 167. (Merhum Hüseyin Gazi Yurdaydın 935/1529 tarihini verdikten sonra "bu olayı, bazı araştırmacıların Molla Kabız'ın öldürülmesinden onbir yıl sonra, 1539 yılında göstermeleri doğru değildir demektedir); İsmail Safa Üstün, *Heresy* and *Legitimacy in the Ottoman Empire in the Sixteenth Century*, s. 100 ve 105 (Thesis Submitted to the University of Manchester for the Degree of Ph. D. in the Faculty of Arts, 1991).

Aslında İsmail-i Ma'şukî'yle ilgili olarak İstanbul Şer'î Sicilleri'ndeki mahkeme kaydından ilk olarak bahseden Mustafa Akdağ, bu kaydın tarihini 945 (1539) olarak vermiş olmasına rağmen, daha sonra bu sicil kaydını değerlendiren Ahmet Yaşar Ocak, bu tarihi 20 Zilhicce 935 (25 Ağustos 1529) olarak tespit etmiştir. Ahmet Yaşar Ocak'ın tesbitinin doğru olması *Mir'âtü'l-Işk*'ın tarihî bir kaynak olarak değerini düşüreceğinden, bu sicil kaydını ve kaydın yer aldığı defteri inceledim. Defterdeki bu kaydın başında veya sonunda tarih yoktur. Ancak bir önceki ve sonraki kayıtlar 945 tarihini taşımaktadır. Ahmet Yaşar Ocak'ı yanıltan hususun 945 tarihindeki 4 rakamının Fars uslubuyla yazılmasından kaynaklandığını anladım. Neticede *Mir'âtü'l-Işk* ile sicil kaydı arasında bir farklılığın ortaya çıkmadığı görüldü. *Mir'âtü'l-Işk*'ı ilim âlemine duyurmak için yayınladığım makalede bu konuyu açıklığa kavuşturdum.[24] Ahmet Yaşar Ocak da daha sonra bu konuda yaptığı bir yayında bu konuya temas etmiş bu tarih ve bunun ortaya çıkardığı bazı hususları tashih etmiştir.[25]

Yukarıda *Mir'âtü'l-Işk*'tan yapılan iktibasta açıkça görüldüğü gibi, Abdurrahman el-Askerî, şeyhinin ölüm tarihini hiçbir tartışmaya gerek bırakmayacak şekilde 26 Şaban 945 (17 Ocak 1539) olarak vermektedir. *Mir'âtü'l-Işk* İsmail-i Ma'şukî'nin katli tarihini açık olarak zikretmemektedir. Ancak Melâmî kaynaklarının bu hâdisenin babasının vefatından birkaç ay sonra vuku bulduğuna dair rivayetleri ve Şer'i Sicillerdeki kaydın 20 Zilhicce 945 (9 Mayıs 1539) tarihini taşıdığı dikkate alınacak olunursa, bu tarihin 945 (1539) yılının son günleri veya büyük bir ihtimalle 946 (1540) yılının başları olması gerekir.

İsmail-i Ma'şukî'nin katli tarihinin bu şekilde tespiti, katil fetvasının kim tarafından verildiği konusunu gündeme getirmek-

24 "Abdurrahman el-Askerî's *Mir'âtü'l-'Işk*: A New Source for the Melâmî Movement in the Ottoman Empire during the 15th and 16th Centuries", *Wiener Zeitschrift für theKunde Des Morgenlandes*, c. 83, Wien 1993, s. 95-115.

25 Ocak, a.g.e. s. 279-284.

tedir. Melâmî kaynakları fetvayı kimin verdiğini zikretmezlerse de, Atâ'î "935 (1529) senesinde müfti-i asr Kemalpaşa-zâde efendi fetvasıyla fitnesi izâle ve kârı şemşîr-i şerî'ata havâle olundu" demektedir.[26] Bu konuda yapılan bütün araştırmalarda, birkaç araştırmacı tarafından ileri sürülen 945 (1539) tarihi de gözardı edilerek katil fetvasının İbn-i Kemal tarafından verildiği belirtilir.[27] Ancak İbn-i Kemâl'in bu hâdiseden birkaç yıl önce, 942 (1536) tarihinde öldüğü dikkate alınacak olunursa, bunun mümkün olmadığı görülecektir. Bu konudaki fetvayı Çivi-zâde Mehmed Efendi vermiş olmalıdır.

Melâmî kaynaklarına göre Pîr Ali hakkında çıkan söylentileri tahkik için Kanuni Sultan Süleyman, Irakeyn seferine giderken Aksaray'a da uğramış ve şeyhle görüşmüştür. Anlatılan bu hâdise etrafında Melâmî literatüründe bir menkıbe oluşmuş ve bu tekrarlana-gelmiştir. Başta merhum Gölpınarlı olmak üzere bu kaynakları kullanan araştırmacılar, bunun tarihen mümkün olamayacağını belirtmişlerdir: A. Gölpınarlı "Pîr Ali Bahaeddin'in 935'te vefat ettiği tahakkuk ettikten sonra artık 940'ta İran seferine giden ve 942'de avdet eden Süleyman ile görüşmesi imkânı yoktur" demektedir.[28] A. Yaşar Ocak da hemen hemen bu görüşü aynı ifadeyle tekrarlamaktadır: "Her hâl ü kârda 1533'te Irakeyn seferine çıkan ve 1535'te dönen Kanuni Sultan Süleyman'ın Şeyh ile görüşmüş olamayacağı da böylece ortaya çıkıyor."[29]

Ancak yukarıda belirtildiği gibi *Mir'âtü'l-Işk*, Pîr Ali'nin ölümünü 945 (1539) olarak vermektedir. Bu da Pîr Ali'nin Kanuni'yle görüşmesini mümkün kıldığı gibi, bugüne kadar şüpheyle karşılanan Melâmî kaynaklarının bu konudaki rivayetlerinin de hayal mahsûlü olmadığını göstermektedir.

---

26 *Zeyl-i Şekayık*, s. 89.

27 21 no.'lu dipnotta verilen araştırmalar ve ayrıca İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, İstanbul 1984, s. 82.

28 *Melamilik*, s. 45.

29 Ocak, a.g.e. s. 271, dipnot 52.

II. Eserde Yer Alan Melâmîlik Esasları:

Mir'âtü'l-Işk'ta Melâmîliğin, doğuşundan itibaren oluşmuş ve bazıları Sülemî[30] ve Hargûşî[31] gibi müelliflerin eserlerine de aksetmiş birtakım önemli prensiplerini bulmak mümkün olmaktadır. Her ne kadar Melâmîlik geliştiği değişik coğrafi bölgelerde farklı bazı özellikler kazanmışsa da ibadetine önem atfetmemek, nefsi hor görmek, başkasının kusurlarını araştırmamak, kesbi tercih ve teşvik, kendini beğenmeden, yani ucbdan sakınmak, nazar yoluyla irşad ve cezbe ve aşk yolunu tercih etmek, sırrı ehil olmayanlara tevdi etmemek gibi önemli prensipleri ve kutup inancı asırlar boyu değişmeden süregelmiştir. *Mir'âtü'l-Işk*'ta bu prensiplerin hepsini bulmak mümkün olmaktadır. *Mir'âtü'l-Işk*, bu prensiplerin Anadolu'da Bayrâmî Melâmîliğinin ortaya çıktığı dönemlerde mevcut olduğunu göstermesi bakımından da önemlidir.

* *İbadetine değer atfetmemek ve yaptığı ibadet için bir karşılık beklememek:*

> Bende-i hakiki olan ecr ü 'ıvâz ve taleb-i sevâb eylemez. Ve ol sevda gönline gelmez. Şöyle ki ecr ü 'ıvaz taleb eyleye hil'at-i keramet-ile mülebbes olmaz... Evliyâ-yı kirâm her tâ'at ve 'ibâdeti itmişlerdür amma kendülere vücûd virmemişlerdür. ...
>
> ... 'Amel mûcib-i cennet degüldür, zînet-i merdân-ı dîn ve emr-i İlâhîdür. Beyt:
>
> Zâhidâ sanma seni zühdün ider ehl-i bihişt
> Ol Hak'un fazlı-durur kişinün a'mâli degül
>
> Nesr: Derviş ki tâ'at ü 'ibâdet itdüm diye, kendüye 'ucbı perde olur. Ve 'ucb budur ki mahbes-i mûcib-i feyzdür. Ş'ol yerde ki

30 Ömer Rıza Doğrul, *İslam Tarihinde İlk Melamet, Melamete Ait En Eski Vesikanın Tercümesi*, İstanbul 1950 (s. 97-142'de Sülemî'nin Melâmet Risalesi'nin tercümesi); Kasım Ensarî, "Melâmetiyye", *Ferheng-i İran-Zemîn*, Tahran 1365, s. 26-46.

31 Nasrullah Pûr-Cevâdî, "Menba'î i Kühen der-Bâb ı Melâmetiyân ı Nişabur", *Ma'arif* 15/1-2, Tahran 1377, s. 3-50.

Sultân-ı enbiyâ *mâ-'abednâke hakke 'ibâdetike yâ ma'bûd* [32] diye; sâyir nâsa ne söz düşer ki söyleye. Veya dîvân-ı Hak'da sana bunca tâ'at 'ibâdet itdüm diyüp gönlünden geçüre (57b).

**İbadetini sayıyla belirtmeme:*

'Azîzler her tâ'at ve 'ibâdeti iderler, ammâ anı hisâb idüp ben şöyle itdüm dimezler. Belki evâmire imtisâldür iderler (57a).

Bu sebebdendür ki erenler içinde aslâ 'aded ile tesbîhât ve tehlîlât itmek yokdur. Nâgâh hisâba gelüp perde ola diyü vehm iderler (57a).

Erenler her tâ'at ve 'ibâdeti iderler ammâ anı hisâba getürüp kendülere hicâb itmezler. Ehlu'llâh ana hicâb-ı nûrânî diyü itlâk iderler (58b).

**Nefsini beğenmeyip daima kusurlu görmek ve düşman kabul edip mücadele etmek:*

Mücâhede-i nefs tehzîb-i nefsdür ne hakikat-i kurb. Tâlib-i sâdık-ı mü'eddeb sa'y eylemek gerekdür hiç bir hâletde asla ve kat'â nefse mütâba'at itmeye. Hilehâ-yı nefs şirk-i hafîdür. Be-ğâyet nihândur. Derviş dahi nihayet mertebede müdrik müdekkik zekî ve zîrek gerekdür idrâk idebile. Ve bir ân gaflet gerekmez ki kendüye hicâb olmaya. Çün bi'l-küll fâni ola lâyık-ı dergâh ve şâyeste-i fazl-ı İlâh olursun. 'Azîzler eyle buyurdılar ki: Her ne tahsil olursa mekârim-i ahlâkdan tahsîl olur dimişler. Mücâhede-i nefs fenâ-yı evsâf-ı nefsdür. Ne fenâ-yı 'ayn-ı nefsdür.... Ve zâhidân-ı tarikat siyâset-i nefsde eyle buyururlar ki *li-enne'n-nefse kelbün nibâhün ve imsâkü'l-kelbi ba'de'r-riyâzeti mubâhun.*[33] Aç ve susuz olmağ-ıla nefislerine terbiye iderler teskin olması-içün....

32 "Ya Rabbi, sana hakkıyla ibadet edemedim."

33 "Nefis uluyan bir köpektir. Riyazatdan sonra da nefisle mücadele etmek gerekir."

Nesr: Ve 'azizler bir evde kelb olsa ana melek girmez dirler. Bunun hakikati oldur ki hâne-i dilde fi'l-i mezmûm mânend-i kelb-i meyşûm şûmdur. Ve hisâl-i hamîde-misâl melâikedür. Memdûhdur... Sâhib-i Mesnevi ahvâl-i mahlûkâtda eydür. Beyt:

Hâne-i dîv-est dilhây heme
Kem pezîr ez-dîv merdüm zemzeme [34]

Nefs-i emmârei dîve teşbih itmişdür. Halayık nefs-i emmâre sıfatıyla muttasıf olup Rahmânî hâlâtdan beri olmağın anlarun sözlerin sâlikler istimâ' idüp anlarun kavli ile anların fi'line mübâşeret itmeyeler diyü buyurur. *Muvâfiku'n-nefs ke-'âbidi's-sanem* [35] ve ba'zı 'azîzler *en-nefsü hiye's-sanemü'l-ekber*[36] dimişler.

Nefsine uyanlar oldı Sâmirî
Zer-perest eyler pes ehl-i zâhiri

Ve insân-ı kâmil Süleymândur. Dîv-i nefsi habs itmeğe kâdirdür (52b-53a).

**Enâniyetden uzak durma, Benlik sahibi olmama, tevâzu sahibi olmak:*

Enâniyyet makâm-ı iblîsdür. Mûcib-i tenezzüldür (32a).

Enâniyet kâr-ı şeytandur. Andan be-ğayet ihtiraz itmek gereksiz diyü buyururlar idi (91b).

Ben dimek ne dimek. Erenler içinde benlik mi olur ? Bu menzil benlik yiri degüldür, hiçlik menzilidür (94a).

Sultânü'l-'ârifîn buyururlar-idi: Dervişler, dervişlik yokluk hiçlik tevâzu' meskenetdür. Derviş kendüye asla vücûd virmemek gerekdür. Her şey nazarında 'âlî gerekdür. Derviş oldur ki her şey'ün hakikatine nazar eyleye tâ kim ana 'akl-ı külden nasîb ihsan

34 "Hepsinin de gönülleri, şeytanın yurdudur; İnsan şeytanının lâfına pek kapılma." (*Mesnevi*, 11/252).
35 "Nefsinin arzusuna uygun hareket eden puta tapan gibidir."
36 "Nefis en büyük puttur."

olur. *el*-muhlisûne 'alâ hasar[in] 'azim.[37] Erenler içinde mutlaka ben dimek memnû'dur. Sultânü'l-'ârifîn dilinden esnâ-yı kelimâtda ben lafzı istimâ' olmak vâki' olmamış idi (34a).

Enbiyâ ve evliyâ kapusında tevâzu' meskenet devr ider. 'Ucb u enâniyyet dahi ol cevânibi taşradan tolaşur (34b).

* *Tekke, hânkah sahibi olmama, vakıf malı yememek:*

Ne tekye vü hânkâha tâlib olurlar ve ne sevdâ-yı riyâsete râğıb olurlar. Selef-i ricâl ve kümmelîn-i selef mâl-ı vakfı kabul itmemişlerdür. Meczûblardan birine kûşe-i hânkâhı iş'âr iderler. Mısrâ':

Mey-i halâl bih zi-mâl-i evkâf-est (10b)

Sultân-ı mülk-i ma'nâ tekye ve hânkâh kabûl itmediler. Erenler vakf etmeğin yimezler. Sizler dahi yimeyesüz diyü vasiyyetler iderlerdi. Çerak, kurbân-ı nezr ve sadakât ve ihsân gelse kabûl iderlerdi (79a).

**Kutub inancı:*

Kutub inancı diğer tarikatlerde olduğu gibi Bayrâmî-Melâmîliğinde de önemli bir yer tutar. Bu tarikatte Kutbun hem dinî hem de dünyevî misyonu olduğu kabul edilmektedir.[38] *Mir'âtü'l-Işk*'ta bu inanışı aksettiren ifadeler bulunmaktadır:

İriş dergâh-ı kutba it niyâzı
Niyâzunda kılagör 'ışk-bâzî

Kulûb-ı evliyâ mir 'ât-ı Hak'dur
Tecellisi anun ğâyetde çokdur

Anun hükmindedür ser-cümle efrâd
Mutî'idür anun bi'l-külli evtâd

37 "İhlas sahipleri büyük bir tehlike içindedirler."

38 Bayrâmî Melâmîliğindeki Kutub anlayışının geniş bir tahlili için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Zındıklar*, s. 258-268.

Anun hükmindedür üçler yediler
Hakîkatde olardur Ahmedîler

Hadis-i lâ-yesa'*unî* kutb-ı aktâb
Olupdur 'arş-ı ma'ni kutb-ı aktâb

Velî yesma' veli yantık durur ol
Velî yanzur bi-nûri'llâh olur ol [39]

Kılupdur kutb-ı 'âlem Rûmı mesken
Şeref virmişdür ol mülke mu'ayyen

Du'âlar kim kıla efrâd u evtâd
Husûsâ kutb-ı 'âlem ğavsü'l-irşâd

Ecânibde be-ğâyet sür'at eyler
Derûnı vahdet içün himmet eyler (2b)

Istılâh-ı ehlu'llâhda velâyet-i hâssa, mutlaka makâm-ı tasarruf-da sâhib-i kudret gencîne-i emânet âyine-i esrâr-ı Ahmedî olan kâmil-i mükemmel kutb-ı 'âlemden 'ibâretdür (17a).

Anı bilmezler ki insân-ı kâmil olan sultân server-i 'ârifân kutbu'z-zamân kehfü'l-emân halifetü'r-Rahmân matla'u'l-envâr mahzenü'l-esrâr olur (63b).

'Işk bir sırr-ı İlâhîdür ta'bîre imkân yokdur. Hızr-ı zamân olan kutb-ı 'âlem sâhib-i tasarruf olan gerçek evliyâdur. *Allâhu a'lem* (68a).

39 *Buhari*, Rikak, 38; Tirmizi, Tefsir 15/6; *el-Câmiü's-Sahîh* 5, sh. 298. "Kul, nafile ibadetlerle, ben onu sevinceye kadar durmadan bana yaklaşır. Ben onu sevdiğim zaman, onun kulağı, gözü, eli, kalbi ve dili olurum. Artık o benimle işitir, benimle görür, benimle konuşur, benimle tutar" meâlindeki hadisten iktibas.

Mir'âtü'l-Işk'da Pîr Ali'den ve Edirnevî'den Kutb-ı âfâk (11a), Kutbu'l-aktâb (6a), Kutb-ı âlem (18b, 29a, 75a, 86a, 98a), Kutbu'z-zamân (74b) ve Kutb-ı devrân (80a, 85a) şeklinde söz edilmektedir.

**Velâyetin Hazret-i Ali'den başlaması, sırr-ı Ali:*

Tecellî eyliyen nûr-ı nebidür
Ziyâ viren bu gün sırr-ı 'Alidür (8b).

Zümre-i evliyâ feyz-i nûr-ı Nebi'den ve sırr-ı 'Aliden ahz itmişler ve şer'-i şerif-i Nebevî üzre gitmişler (13a).

Müferrih-i kulûb-ı 'irfân ve münevvir-i 'uyûn-ı a'yân ser-halka-i dürd-nûşân sâki-i peymâne-i havz-ı kevser be-işâret-i ân Sultân-ı mutahhar *innâ a'taynâke'l-kevser*[40] İmâm-ı 'Aliyy-i Murtazâdur (40a).

Evliyânun sırrı sırr-ı Mustafâ ve sırr-ı Murtazâdur (42a).

Şarâb-ı havz-ı kevser câm-ı 'ışkun
Hidâyet fazl-ı Sübhân nâm-ı 'ışkun

Sâkî-i kevser 'Aliyy-i murtazâ
Murtazâdur didi anı Mustafâ

Murtazâ sırrına mazhar evliyâ
Evliyâdur rehber-i her dü serâ (67b).

Sultânü'l-'arifin buyururlardı: Tarîkümüz tarîk-i Hakdur, 'ışkî târîkdür. Ser-çeşme-i 'ışk Hazret-i 'Alîdür (77b).

Ser-çeşme-i 'irfân ve ser-defter-i merdân Hazret-i 'Aliyy-i Murtazâ *kerrema'llahu vechehü*

Mîr-i meclis sâkî-i kevser 'Ali
Pes semend-i 'ışkdur anun Düldüli

40 "Kuşkusuz biz sana kevseri verdik." Kevser Suresi, 1.

Zü'l-fıkârıdur anun tîğ-i celâl
Bir yüzi âyîne-i vech-i cemâl

Nesr: Ba'de ez-intikâl-i Hazret-i Risâlet-penâh sırr-ı İlâh Sıddık ile Murtazâdan zuhûr itdi. Erbâb-ı havâtır Sıddîka teveccüh ve erbâb-ı 'ışk Murtazâya teveccüh itdiler. Pes silsile-i 'ışk ve zümre-i evliyânun ser-çeşmesi Hazret-i Murtazâdur. Sultân-ı enbiyâdan sonra Hazret-i Murtazâ sırr-ı 'ışkı 'Arabdan 'Aceme tayyâr idüp nice rüzgâr ol sırr-ı pâk hıtta-i Fârs ve ekâlîm-i 'Acemde cevelân idüp memâlik-i 'Acem erenleri be-ğâyet şöhret bulup 'avâmu'n-nâs dahi letâfet-i melâhat ile iştihâr bulmışlar idi (80a).

**Keşf ü kerâmete itibar etmemek:*

Keşf hod ednâ-yı menâzildür. Evliyâ dergâhında ana hiç i'tibâr yokdur. Hucb-ı 'uzmâdur. Sahibi hucb üzerine olı-gelmişdür. Anı bir dâyire-i a'lâ sanur ğurûr ider. Andan irişmiş yokdur diyü buyururlar. *Hayzu'r-ricâl*dür dimişler (25b).

Eyle buyururlar ki: Keşf ü kerâmât ve ahvâl-i makâmât libâs-ı âfetdür ki sâliklere geydürmişlerdür. Sâlik-i meczûb bu menâzilde hazer üzerine ola. Ve tevâzu', meskenet yanında hâk ola ve halîm ü selîm ola. Keşf veyâ kerâmât zuhûr idicek ekseriya sâliklere da'vâ-yı ru'ûnet hâsıl olur. Görmedügi menzildür ğurûr eyler (29a).

Sultânü'l-ârifîn devrinde sultân-ı iklim-sûret tarafından vâridât-ı ğaybîden bi-tarîki'l-keşf izhâr taleb olındı. Sultân-ı mülk-i ma' nâ evliyaya izhâr ı kerâmet 'aybdur, belki izhâr-ı hayzdur. Bizden velâyet taleb eylesünler (38b).

** Nazar, cezbe ve aşk yoluyla irşad etme:*

Anlarun ashâbı içinde *azherü mine'ş-şems* [41] câm-ı cezbe-i İlâhigerdân ve 'âşıkân-ı sâdıkân keyfiyet-i şarâb-ı 'ışk-ıla mest ü hayran

41 "Güneşten daha parlak."

sâlikân-ı dergâh-ı İlâh olup ğalebe-i envâr-ı tecelliden yüzleri mânend-i kurs-ı âfîtâb pür-nûr ve pertev-i ziyâ-yı hidâyet nâsiyelerinde gün gibi pür-leme'ân ve eşi'a-i âfîtâb-ı velâyet çehrelerinde dırahşân sâlik-i meczûb meczûb-ı sâliklerdür (12a).

İrşâd 'ilminde üstâd-dururlar. Ma'dencilerdür. Kankı cânun cevheri ğâlibdür nazarlarına gelince bilürler. Nihâdında kâbiliyyet olanı kûre-i tevhîdde pûta-i cezbeye koyup âteş-i pür-'ışk-ı envâr-ıla tâbdâr idüp cûş u hurûşa getürüp vecd 'âlemlerinde cürûfından ayurup idüp iksîr-i nazar ve kimyâ-yı himmet ve cevher-i feyz ile miss-i vücûdını hâlisü'l-'ayâr altun-ı sâfi idüp dâru'd-darb-ı 'ışkda sikke-i şâhî urulmağa lâyık ve nakş-ı nâm-ı İlâhî yazılmağa kâbil ider (37a).

Tâliblerin nazar u himmet ile perveriş eyleye. Ve kûre-i mahabbetde âteş-i cezbe vü 'ışk ile kulûb-ı 'âşıkânı pür-nûr idüp... (37b).

Sultân-ı mülk-i ma'nâ eyle buyururlar idi: Silsile-i insân-ı kâmilde ve câdde-i kübrâ-yı 'ışkda seyr ü sülûk cezbe-i İlâhî ve feyz-i Rabbanî ile olur. Evvel-i merâtib-i cezbe vecd ü hâldür. Sâhibi gâh mest ü gâh meczûb olup na'ra-zenân sîne-çâk vâlih ü şeydâ ve lâ-übâlî olur (47b).

Pîr Ahmed hazretlerine eydürler: Ey güzîde-i devrân sizler dahi sâhibü'l-feyz ve'l-'irfân geçer imişsiz. Tarîkümüzde sülûk cezbe ile olur dir-imişsiz. Anı 'ıyân ve tâc u hırka geymedügün sırrın beyân eyle dirler (46a).

Akreb-i turuk cezb ile sülûkdur dimişler. Erbâb-ı tahkik tarîk-i hâs ve 'ârifân tarîk-i feyz dirler. Vesâyitün bunda asla medhali yokdur. Tarîk-i hasdur. İrtibât-ı kalb ilâ'l-Feyyâz tecelliyât-ı İlâhî ve cezbe-i padişahî iledür. Mutlakâ insân-ı kâmil olan gerçek evliyaya mahabbetden tecellî ider. Bir hâlet-i mu'azzam ve bir sırr-ı mükerremdür. Ve zikr üç vech üzredür. Zikr-i lisânî ve zikr-i kalbî ve zikr-i rûhîdür. Zikr-i lisânî ahyârundur ve zikr-i kalbî ebrârundur ve zikr-i rûhî ehl-i envârundur. Ve teveccüh-i hâssa ehlu'llâha mahsûsdur, ya'nî insân-ı kâmil olan gerçek evliyâya mahsûsdur ve 'âşıkân-ı sâdıkân ve 'ârifân-ı 'irfânun hâlidür.

Tefekkürü sâ'atin hayrun min 'ibâdeti sittîne senetin"[42] bundan 'ibâretdür. Ehli bilürler:

Ki bir lahza teveccüh cân u dilden
Yig olmışdur nice yıl tâ'atdan

Teveccüh ehlidür derbân-ı dergâh
Anundur cilvegâh-ı lî-ma'allâh

Nesr: Sultânü'l-'ârifîn Şeyh Alâ'addîn el-Aksarâyî hazretleri -kuddise sırruhu- tarîkümüz 'ışk tarîkidür. Seyr ü sülûk semend-i cezbe ve feyz-i feyyâz iledür. Merâtib-i (73a) evliyâ ve zirve-i sülûk-ı asfiyâdur. Tâ Resülu'llâhdan beri ilâ yevminâ hazâ böyle cârîdür. Bir sırr-ı emânetdür diyü buyururlar idi. Pes tarîkleri cezbe-i İlâhî ve feyz-i Rabbanî ve 'ışk-i İlâhî ile müşerref olmağın tarîk-i 'ışk diyü ad kodılar. Fî-zamânînâ iştihâr bulmışdur (73b).

Şâh-ı mülk-i ma'nâ eyle buyururlar idi tarîkümüz 'ışkî tarîkdür. Mahabbet iden cânlar mazhar-ı cezbe ve feyz olup sâlik-i meczûb ve meczûb-ı sâlik olurlar diyü buyururlar idi. Ve insân-ı kâmil ana dirler ki mağribde ve maşrıkda olan tâlibleri himmet ile perveriş ve sırr-ıla terbiye eyleye diyü buyururlar idi (76b).

Tarîkleri 'ışkî tarîkdür (80b).

**Özel evrâd ve ezkâra , kılık ve kıyafete (kisveye) ve riyâzete itibar etmemek:*

Ammâ fî zamânînâ süfıyyûn (9a) çoğalmışdur. Ekser sûret-perest olmışlardur. Ehl-i taklîd dürlü dürlü kisveler ile devr iderler. Ekseriyâ sûret-perest olmışlardur ve sûret uğrılarıdur. Sâbıkâ ricâl ol kisve ile cilve eylemişler idi 'avâm taklîd itmesün diyü. Ba'zılar künc-i halvette mütemekkin ve kûşe-i ğârlarda sâkin ve mutavattın olup aç ve susuz keşf-i hayâlâta kapılmışdur... ve ba'zı cemâ'at esir-i tâc u hırka ve risâle sahibi olup murakka'lar

42 "Bir saat tefekkür, altmış yıl ibadetten hayırlıdır." (*Kenzü'l-Ummâl* 5711).

geyüp kisveler peyda idüp devr iderler. Herbiri keşf ü kerâmât satup hâli kâle degişüp ehlu'llâh menâkıbından ve ehl-i hâl kelimâtından münâsebet ile bir iki lafz uğrılayup hile ve hud'a ile satup hâlâyıkı ğırr iderler (9b).

Amma ş'ol tâyife-i kirâm ki silsile-i evliyâda merbutlar ve câdde-i ehl-i Hakka revân-dururlar ahvâlleri mazbût kavli fi'line fi'li kavline muvâfık şerî'atde ârâste ve Pîrâstc nc tağyir-i sûret ve ne tebdîl-i sûretve kisvet iderler. Sûretâ halk-ıla yeksan yürüyüp derûnı âteş-i 'ışk-ıla süzân olup sırrı pinhân iderler (10b).

Eyle buyururlar idi kim kahtu'r-ricâldür. Erenler tâc ve hırkadan çıkup halâyık ile yeksân sûret ihtiyâr itdiler. Zîrâ her at uğrusı ehlu'llâh zeyyine girüp erenler meydânında cevelân itmek ister. Hazret-i Hakka hôş gelmedi. Ehlu'llâh 'ârifdür. Tâc u hırkai bırağup 'abadan kabaya girdiler. Dervişlik sîretdür sûret degüldür (11a).

Sâliklere emr-i ma'rûf ve nehy-i münker idebilmekden özge riyâzet olmaz. Makâm-ı şerî'ata ke-mâ-yenbağî sâlik olup ri'âyet idebilmek kemâl-i mertebe riyâzetdür. Nefse bundan büyük riyâzet olmaz ki *fe'stakim ke-mâ umirte*[43] âyeti ile 'âmil olup şer' üzerine perveriş idesin. 'Arifân-ı erbâb-ı 'ışk ac ve susuz mânend-i huffâş künc-i halvetde tekâ'üd itmeğe rızâ göstermezler. *Lâ rahbâniyyete fî'd-dîn.*[44] Halvet gönülde bir hâlet-i mükerrem bir fazl-ı İlâhîdür. Mâ-sıvâdan pâk olmakdur (40b).

Râh-ı 'ışkdan mâ'adâ tarîk riyâzât ve mücâhedâtdur. Mânend-i 'ankebût kûşe-i ğârlarda mekân ve misâl-i cuğd-ı medhûş vîrânelerde sâkin ve hemçü huffâş-ı evbâş teng ü târ halvetlerde temekkün idüp oturmak sonradan bünyâd olmışdur. Erbâb-ı riyâzet ve ashâb-i sadâkat ihdâs itdiler (72a).

Ehlu'llâh tâc u 'abadan çıkdı. Halk ile yeksân sûret ihtiyâr itmişlerdir. Sizler dahi tebdîl-i kisvet itmen diyü buyururlar idi. Sultân-ı mülk-i ma'nâ dahi 'ârif olup halk ile yeksân yürürler idi.

43 "Emrolunduğun gibi dosdoğru ol." Hûd Suresi'nin 112. âyetinin bir bölümü.
44 "Dinde ruhbanlık yoktur."

Kimesne zâhirine bakup nesne ahz itmezdi. Fi zamânınâ hâlâ-yık sûret-perest dururlar. Belki sûretden dahi geçdiler. Mutlaka sıdkdan 'ârî talebden berî olup hevâ-yı nefse tâbi' oldılar (78a).

**Allah'la aralarında olan hâli* halktan *gizlemek, sırrı* faş *etmemek, sırrı ehil olmayanlara tevdi' etmemek:*

Sûretâ halkıla yeksan yürüyüp derûnı âteş-i 'ışk-ıla sûzân olup sırrı pinhân iderler (10b).

Her cân kâbil-i feyz ve her dil gencîne-i esrâr olacak degüldür (13a).

Mutlaka rızâ yokdur ki *ke-mâ yenbağî* keşf-i esrâr ola. Husûsâ ki nâ-mahreme izhâr ola. Keşf-i şühûd perde-i hicâb-ıla mestûr olur. Nice kimseleri gördüm ki keşf-i râz idüp nâ-mahrem ile dem-sâz oldılar. 'Âkibet mahcûb olup rûhâniyetleri helâk oldı (22a).

Derviş her nefes tâze tâze 'âlemde olur. Evliyâ sırrından behremend olduğın bilüp ihsân-ı İlâhîyi hıfz idebilürse mü'min-i muvahhid olur. Ve illâ hıfz itmeyüp hiyânet iderse emânete hiyânet itmiş olur (62b-63a).

Erenler 'ârifdür. Sırrı gizler hâli fâş itmezler. Mestân-ı câm-ı 'ışk ve sebû-keşân-ı mastaba-i derd ve cür'a-nûşân-ı câm-ı lâ-yezâlî ve meczûbân-ı lâ-übâlî ve 'âşıkân-ı sâdıkân ve mahbûbân-ı ma'şûkân genchâne-i 'ışkdan ve hazîne-i ğaybdan dürlü dürlü zîbâ ismler ve latîf gökçek ra'nâ resmler peydâ iderler ve mestâne adlar ve ferzâne nâmlar ile itlâk iderler tâ her hâm u nâ-puhte âgâh olmasun (63a-b).

'Arifân-ı esrâr ve hâdimân-ı dergâh hâlet-i istiğrâkdan âgâh olurlar, ammâ keşf-i râz eylemezler, rızâ gözlerler. 'Avâma hastadur diyü cevâb iderler. Beyt:

'Avâma râzı fâş itme degüldür çün sana hâldâş
Tonuz boynına gevher asma yanlışdur behey kardaş

Nesr: İhtifâ-yı esrâr mürîdâna lâzımdur (74a).

Ve gâhî girü ayılup edâ-yı ferâyiz idüp girü bî-hod olup nice günler mest ü müstağrak yaturlar imiş. 'İyâdete gelenleri yanlarında turğurmazlar idiler. Halâyık sem'-i esrâra lâyık degüllerdür (75a).

Sultân Şeyh Hamid Bursa'da olurken büdelâ-sıfat yürürler imiş. Şehr kavmi deli etmekçi dirler imiş. Sırrı pinhân itmek içün eyle yürür imiş (82b).

Ve bir zevkleri dahi eyle oldı ki Pîrimüz insân-ı kâmil, gerçek evliyâdur. *Elâ inne evliyâ'allâhi lâ-havfün 'aleyhim ve-lâ-hüm yahzenûn*[45] âyetine mazhar gencîne-i emânet mesned-nişin-i serîr-i hilâfet şâh-ı mülk-i ma'nâ hızr-ı zamân idi, ammâ be-ğâyet pinhân yüzde yürürler idi. Sırr-ı ilâhî bu fakir ü hakirde bir mikdâr açıldı, kendüsin 'ıyân itdi. Ammâ bizden sonra gelen be-ğâyet kuvvetlü gelür, ziyâde açılur. Andan sonra mâhî-i 'ışk deryâ-yı vahdete gark olur. Kangı kûşede zuhûr ide Allâh bilür diyü buyurdılar. (84b-85a)

**Kesbi tercih ve teşvik etmek:*

el-Kâsibü habîbu'llâh hadisi ile 'âmil olup kısmet-i ma'âşların mîzân-ı şer'a urup *ricâlun lâ-tülhihüm ticaretün ve-lâ bey'un 'an-zikri'llâhi*[46] âyetine mazhar olup her biri *nahnu kasemnâ*'da kısmet ile kanâ'at idüp câm-ı cezbe-i İlâhî ile meczûb ve şarâb-ı lâ-yezâlî ile mahbûb u matlûb olurlar" (10b).

Cemî'ân ehl-i dükkân ve ehl-i hiref idiler (89a).

**Dünyaya meyl etmeyip makam ve mevkiye değer vermemek:*

'Azizler eyle buyururlar ki sâliklere mekr çok lâhik olur, ammâ ğâyet ile müşkili riyâset-i dünyâdur. Nâgehânî bir tarik ile dünyâ yüz gösterür. Sülûkında hôş-hâl iken riyâsete meyl ider gider. Bu

45 "Bilesiniz ki, Allah'ın dostlarına korku yoktur; onlar üzülmeyecekler de." (Yunus Suresi, 62. âyet).

46 "Onlar, ne ticaret ne de alış-verişin kendilerini Allah'ı anmaktan alıkoymadığı insanlardır." (Nûr Suresi'nin 37. âyetinin bir bölümü).

dahi hôşdur diyü eydür. Andan halâs ihtimâl degüldür, zîrâ dünyâ riyasetinin tetimmâtı çokdur. Gönül anun terbiyetine meşgul olur. Taraf-ı Hakdan dûr olur. Nefs meyyâldür. Be-ğâyet hazer gerekdür (21b).

Mestan-ı câm-ı 'ışk ve meczûbân-ı cezbe-i İlâhî aslâ hûr-ı cinâna ve saltanat-ı cihâna baş eğmez ve mâyil olmaz. Her çend ki 'arz eylesen kabil olmaz (31b)

ŞEYH VEFÂ VE VAKIFLARI HAKKINDA YENİ BİR BELGE*

Fatih devri meşâyihinden, daha ziyâde Şeyh Vefâ olarak bilinen Muslihüddin İbnü'l-Vefâ hakkında küçük bir monografi yazılmış,[1] tarikatler ve mimari eserlerle ilgili eserlerde de Zeyniyye meşâyihinden olması ve İstanbul'da bazı eserlerinin bulunmasından

---

* *İslâm Araştırmaları Dergisi*, c. 1'de (İstanbul 1997, s. 47-64) yayımlanan makalenin genişletilmiş şeklidir.

1 Bu makalenin telifi sırasında görüşlerinden yararlandığım Prof. Dr. Mehmet İpşirli'ye, vakfiyenin Arapça metninin tesis ve tercümesinde yardımlarını gördüğüm değerli meslekdaşlarım Doç. Dr. İbrahim Dakuki, Doç. Dr. Hulusi Kılıç ve Cemil Akpınar'a, vakfiyenin Arapça metnini dizen Coşkun Yıldırımtürk'e teşekkür ederim.

Makalemin yayım tarihinden sonra Şeyh Vefâ'nın külliyesi ve eserleri üzerine bazı akademik çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan en önemlisi Avni Erdemir'in hazırladığı doktora teziyle (*Muslihu'd-din Mustafa İbn Vefâ, Hayatı, Eserleri, Tesirleri ve Manzum Eserlerinin Tenkitli Metni*, Gazi Üniversitesi, Ankara 1999) Mustafa Sürün'ün doktora tezi (*İstanbul Şeyh Vefâ Câmii Haziresi, Mezar Taşları Tipolojisi Üzerine Bir Deneme*, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2006) ve Kadir Turgut'un (*Ebü'l-Vefâ Muslihuddin Mustafâ'nın Farsça Şiirleri*, İstanbul Üniversitesi, 2009) ve Faysal Okan Atasoy'un (*Melhame-i Şeyh Vefa: Giriş, Metin, Sözlük*, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2001) yüksek lisans tezleridir. Reşat Öngören, Zeyniyye tarikatı ile ilgili kitabında Şeyh Vefâ ile ilgili kaynakları ve araştırmaları geniş bir şekilde değerlendirmiştir. (*Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler*, İstanbul 2003, s. 130-154). Aziz Doğanay'ın külliyenin mimarisini konu alan yazısı da önemlidir. ("Şeyh Vefa Külliyesi", *Dîvân İlmî Araştırmalar*, no. 20, İstanbul 2006, s. 75-98). Aynı konu üzerine düzenlenen bir sempozyumun bildirileri de yayınlanmıştır: *Bir Semte Vefa*, yay. haz. N. Bilge Özel İmanov-Yunus Uğur, İstanbul 2009.

dolayı kendisine kısaca temas edilmiştir. Ancak şimdiye kadar ortaya konulanlar *Şekayık* ve *Nefehatü'l-Üns* gibi birkaç biyografik esere ve Fatih Vakfiyesi'ndeki Şeyh Vefâ Camii ile ilgili birkaç satırlık bir bilgiyle 953 (1546) tarihli İstanbul vakıfları tahrir defterindeki bir kayda dayanmaktadır. Yapılan çalışmalarda küçük farklılıklarla aynı bilgilerin tekrar edildiğini görüyoruz.

Bu konuda ilk araştırmayı yapan ve küçük bir monografi yazan Türk ve İslâm Eserleri Müzesi müdürlerinden merhum Abdülkadir Erdoğan, Şeyh Vefâ ile ilgili klasik kaynaklarda mevcut bütün bilgileri derlemiş, Fatih Vakfiyesi'ndeki bilgileri aktarmıştır.[2] Merhum Ekrem Hakkı Ayverdi de Şeyh Vefâ'nın İstanbul'daki hayratından bahsederken A. Erdoğan'ın verdiği bilgileri tekrarlamış;[3] ancak Ömer Lütfi Barkan'la müştereken neşrettikleri *953 (1546) Tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*'ndeki[4] bu konuyla ilgili kaydı da nakletmiş ve bu kaydın ortaya koyduğu yeni bilgileri değerlendirmiştir. Bugün mevcut olmayan Şeyh Vefâ Medresesi dolayısıyla Aydın Yüksel konuya kısaca temas etmiştir.[5] İstanbul tekkeleriyle ilgili önemli ve değerli bir çalışma yapan Baha Tanman, eserinin Şeyh Vefâ Tekkesi bölümünde tekkenin tarihçesini verirken daha önce ortaya konulan bilgilerin bir tenkidini yapmış ve kaynakların verdiği malumatı değerlendirmiştir.[6] Mustafa Kara da Abdüllatif Kudsi'nin müridi olması

2 Abdülkadir Erdoğan, *Fatih Mehmed Devrinde İstanbul'da Bir Türk Mütefekkiri: Şeyh Vefa, Hayatı ve Eserleri*, Ahmed İhsan Basımevi, İstanbul 1941.

3 Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri (855-886/1451-1481)*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1973, s. 502-6.

4 Ömer Lütfi Barkan-Ekrem Hakkı Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1970, s. 159.

5 İ. Aydın Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde II. Bâyezid, Yavuz Selim Devri (886-926/1481-1520)*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1983, s. 294.

6 M. Baha Tanman, *İstanbul Tekkelerinin Mimari ve Süsleme Özellikleri, Tipoloji Denemeleri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1990, s. 9-17.

dolayısıyla, Şeyh Vefâ'dan, biyografik kaynaklardaki bilgileri özetleyerek kısaca bahsetmiştir.[7]

Bugüne kadar yapılan araştırmalarda her nedense Şeyh Vefâ'nın muâsırı Tursun Bey'in ve Gelibolulu Mustafa Âlî'nin bu konuda verdiği bilgilerle Şeyh Vefâ'nın evkafıyla ilgili bu makaleyle yayımlayacağımız bir belgenin araştırmacıların dikkatini çekmediğini görmekteyiz. Bilindiği gibi Tursun Bey, Fatih ve Bâyezid dönemlerinde yaşamış ve genellikle görgü şahidi olduğu hâdiseleri eserinde nakletmiştir. Tursun Bey'in *Tarih-i Ebu'l-Feth*'inde verdiği birkaç satırlık malumat, Şeyh Vefâ hakkındaki bilinen en eski kayıttır. Tursun Bey, İstanbul'un fetihten sonraki imarından bahsederken Fatih Sultan Mehmed'in Şeyh Vefâ için yaptırdığı hayratından şöyle söz etmektedir:

> Ve padişah-ı İslâmuñ ehlu'llâh tâ'ifesine i'tikadı râsih olduğından cami'-i fezâ'il meşâyihü'l-mütekaddimîn ve'l- müte'ahhirîn Şeyh Vefâ-zâde -zâdehu'llâhu kerâmeten ve 'ilmen- hazretlerinüñ huzurına münâsib ve dervişler içün ki *ricâlün lâ-tülhîhim ticaretün ve-lâ-bey'ün an-zikri'llâhi* anlaruñ vasfıdur huzur ile meşgûl olacaklayın savâmi' ü hammâm tertib idiverdi.[8]

Gelibolulu Âlî ise Fatih Sultan Mehmed'in Şeyh Vefâ için zâviye, dervişler için hücreler ve cami yaptırdığını, masraflarının karşılanması için de akar temin edip mütevelliye teslim kılındığını yazar.

> Ba'dehu...Şeyh Muslihiddin ebu'l-[ibnü'l-] Vefâ Hazretlerine dahi hucurât ve zâviye ve süknâ ve bir cami-i latîf-i mu'allâ yapdırılup bu cümlenün evkâfı ve 'akâr-ı zâhirü'l-evsâfı ta'yin olunup mütevellilerine teslîm kılındı.[9]

---

7 Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler 1*, Uludağ Yayınları, Bursa 1990, s.100-1.

8 Tursun Bey, *Tarih-i Ebü'l-Feth*, hazırlayan Mertol Tulum, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, no. 74, İstanbul 1977, s. 74-5.

9 *Künhü'l-Ahbâr, c. II, Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481*, yay. haz. M. Hüdai Şentürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 68.

Fâtih'in Şeyh Vefâ vakıflarıyla ilgili düzenletmiş olduğu bir vakfiye bilinmemektedir. Âlî, muhtemelen burada Fatih Vakfiyesi'ndeki Şeyh Vefâ Camii ve Hamamı için konulan kayıtlara[10] atıfta bulunmaktadır.

Şeyh Vefâ konusundaki bu makaleyle yayımlayacağımız belgeden de bugüne kadar yararlanılamamıştır. Şer'î Siciller Arşivi'ndeki bu belgeden Osmanlı vakıf kütüphaneleri ile ilgili çalışmamda Şeyh Vefâ Kütüphanesi'nden söz ederken şöyle bahsetmiştim:[11]

> Fâtih devri meşâyihinden Şeyh Vefâ diye tanınan Muslihiddin Mustafa için inşâ edilen külliyede bir de kütüphane bulunduğu *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*ndeki bir vakıf kaydı dolayısıyle bilinmekteydi.[12] 919 Receb/1513 Eylül tarihinde düzenlenen bu vakıf kaydına göre zâviyede ciltli ve ciltsiz kitaplar bulunmakta ve bu kitapların muhafazasıyla görevli hâfız-ı kütübe de günlük bir akçe ücret verilmekteydi. Fakat bu kayda esas olan vakfiyenin II. Bâyezid devrinde düzenlenmiş olması, kütüphanenin kurulduğu devri tespitte güçlük çıkarmaktaydı. İstanbul Şer'î Sicilleri'nde bulunan bir vesika bu konudaki tereddütleri giderdiği gibi, kütüphane hakkındaki bilgimizi de zenginleştirmektedir.[13] II. Bâyezid devrinde, vakıfları teftişe me'mur edilen Mevlânâ Alâaddin'in hazırladığı bu Arapça hüccete göre Şeyh Vefâ'nın vakıflarının tasdikli bir vakfiyesi bulunmadığından, devrin padişahı vakfın durumunun tespit edilip işler hale getirilmesini emretmiştir. Bunun üzerine Mevlânâ Alâaddin, vakfın mahalline gidip adı anılan şahitler ve vakfın görevlilerinden vakıf mütevellisi Musa b. Ahmed ve kâtib Mehmed b. İsa huzurunda, vakfın durumunu

10 Tahsin Öz, *Zwei Stiftungsurkunden des Sultans Mehmed II Fatih*, Istanbuler Mitteilungen Heft 4, İstanbul 1935, s. 134-5; *Fatih Mehmed II Vakfiyeleri*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1938, s. 320-2.

11 İsmail E. Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II: Kuruluştan Tanzimata Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, no. 22, Ankara 1988, s. 28-9.

12 Barkan- Ayverdi, Aynı eser, s. 159.

13 Evkaf-ı Hümâyûn Muhasibliği 102, s. 150b-152a.

tespit edip Recep 890 (Temmuz 1485) tarihini taşıyan bu hücceti hazırlamıştır.

Mevlânâ Alâaddin'in hüccetinde zâviye kütüphanesi ile ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır. Her şeyden önce zâviyedeki mevcut kitapların Şeyh Vefâ tarafından vakfedildiğini öğrenmekteyiz.[14] Ayrıca çeşitli ilim dallarındaki kitapların sayısı verilmekte ve bu kitapların adlarının Rumeli kazaskerinin tasdik ettiği bir defterde yazılı olduğu bildirilmektedir. Ödünç verme ile ilgili olarak da değişik şartlar konulduğu görülüyor.[15]

XVI. asrın sonlarında yapılan bir vakıf tahririnde, Şeyh Vefâ zâviyesinde bu kitapların hâlâ mevcut olduğu ve günlük bir akçe ücretli bir hâfız-ı kütüb bulunduğu bildirilmektedir.[16] Sonraki asırlarda Şeyh Vefâ kitaplarının ne olduğunu bilemiyoruz[17] Abdulkadir Erdoğan, Köprülü Kütüphanesi'nde Şeyh Vefâ'nın vakıf mührünü taşıyan bir kitap tespit etmiştir.[18]

---

14 Aynı yer, s. 151a.

15 Aynı yer, 151a.

16 BA. Tapu Defteri 670, s. 450.

17 Kütüphaneler Müfettişi Mahmud Bey tarafından 1325 (1909) tarihinde yazılan bir raporda İstanbul'da bu tarihte kapalı olduğu belirtilen kütüphaneler arasında Şeyh Vefâ Kütüphanesi de zikredildiğine göre (BOA. MF. KTU. Dosya 3/22) bu kütüphane 20. asrın başlarına kadar varlığını korumuştur. Daha sonraki tarihlerde bu kütüphaneyle ilgili herhangi bir kayda rastlanmaması, burada mevcut kitapların 1909-1918 yılları arasında vuku bulan yangınlarda yandığını veya kütüphane birkaç sene sonra yeniden inşa ettirilmek üzere yıktırıldığında dağıldığı ihtimalini akla getirmektedir. Külliyenin ve semtin maruz kaldığı âfetler için bkz. Mustafa Cezar, "Osmanlı Devrinde İstanbul'da Yangınlar ve Tabii Âfetleri", *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, İstanbul 1963, s. 379; Mustafa Sürün, *İstanbul Şeyh Vefa Câmii Haziresi (Mezar Taşları Tipolojisi Üzerine Bir Deneme)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi 2006, s. 17-18; Kemalettin Kuzucu, "Osmanlı Döneminde Vefa Yangınları ve Semt Topografyasına Etkileri", *Bir Semte Vefa*, yay. haz. N. Bilge Özel İmanov-Yunus Uğur, İstanbul 2009, s. 575-576.

18 A. Erdoğan, (aynı eser, s. 8-9) insan gözüne benzeyen bu mühürdeki yazının *Mihr ü Vefâ* olduğunu söylemektedir.

Bu belgeyle ilgili olarak on yıl önce yapılan bu değerlendirme, her nedense Şeyh Vefâ ile ilgili olarak daha sonraki tarihlerde gerçekleştirilen çalışmalarda yer almamıştır. Yukarıda anılan çalışmamda bu hüccetle ilgili bölümdeki dipnotunda şöyle demiştim:

> Bu hüccet, Şeyh Vefâ'nın evkafıyla ilgili bazı ihtilaflı meselelere de açıklık getirmektedir. Hücceti neşre hazırladığımdan burada söz konusu meselelerden bahsedilmemiştir.

Bu makalenin birinci bölümünde bu belgenin Arapça metni, ikinci bölümünde tercümesi verilecek, üçüncü bölümünde belgenin diplomatik açıdan değerlendirilmesi yapılıp daha önce bu konuda verdiğim bazı bilgiler tashih edilecek, dördüncü bölümde ise belgenin muhtevasının Şeyh Vefâ konusundaki mevcut bilgilerimize, bu konudaki yayınlar da gözden geçirilerek ne ölçüde katkıda bulunduğu gösterilmeye çalışılacaktır.

I

Vakfiyenin Metni:

[١٥٠ب]

(1) هو الغني المغني المعين

(٢) الحمد لله الّذي نوّر عيون العارفين بنور الهداية والنّهىَ الاتباع (٣) بما أمر والانتهاء عَمّا نهىَ وطهّر قلوبهم بماء العناية والهدى لارتفاع درجاتهم فوق ما تمنّى وعلّمَهم بمحض الهداية تخليد الاموال وتأبيد الاملاك (٤) وصونها من الزوال والهلاك ما استقرّت الارضون ودار الافلاك والصلوة الذكية (٥) المعطرة بفوايح نسيم هبّت من رياض دار السلام على محمد المختص [بـ]سمو الدرجة وعلو المقام (٦) صلوة يتجدد اعدادها بِمَرّ الشهور والاعوام وتَتضاعف امدادها بكرّ الليالي (٧) والايام وعلى آله العظام واصحابه الكرام ما ضحكت الدفاتر ببكاء الاقلام

وانتظمت (٨) مباهجهم الشريفة بحسن الانتظام

سليمشاه بن السلطان بايزيد خان [بن] السلطان محمد خان ادام الله ايام سلطنته

لمّا حرّر فيه عندي من اصل الوقف وشرطه حكمت بصحته ولزومه على مذهب القائلين به وأنا الفقير حمزه بن يوسف القا[ضي] بالعسكر المنصور بولايت روم ايلي

حرر ما جرى فيه عندي زبره محمد بن فرامرز المأمور بخط الهمايون عفى عنه الباري

(١) امّا بعد حمدا لله تعالى والصلوة على نَبيه فهذه حجّة صحيحة شرعية يُقَرّرُ مَضْمونُها ووثيقةٌ (٢) صريحةٌ مَرْعِيّةٌ يَشْرى مكتوبُها عن ذِكْرِنا أنه لمّا انتقل افتخار المشايخ العظام (٣) واختيار الخلفاء الكرام مهبطُ الكرام والالهام الداعي إلى الملك العلام حجّة الله (٤) في عهدِه وزمانه آية اللهِ في عِظَمِ شأنه وعلوّ مكانه منبع الرشد واليقين مَرْكَزُ (٥) دائرة التمكين قبلة السالكين كعبة الواصلين مولانا ومولى العالمين حضرتُ الشيخ (٦) مصلح الدين بن وفا مَدّ الله امدادَ هِمّته على ارباب الارادة والصفا إلى يوم الحَشْرِ (٧) والجزاء من الدار الفانية إلى الآخرة الباقية وقضى نحبه ولَقِيَ ربّه بنفسٍ (٨) راضيةٍ مرضية وعقيدة صافية مرعيّة وبقيت اوقافه بلا وقفية مسجّلةٍ ومضا (٩) عليه اوان من الزمان وعُرِض ذلك على سلطان الاعظم والخاقان الافخم (١٠) صاحبِ آيات العز والجلال ناصب رايات المجد والاقبال مريد الاصلحاء (١١) العارفين محب الاتقياء الراشدين ضابط الممالك بالسيف والقلم (١٢) افضل السلاطين العرب والعجم مركز دائرة اهل الاسلام مُظهر شعائر (١٣) شرع سيّد الانام السلطان بن السلطان السلطان (...) ادام الله تعالى ايام (١٤) شوكتهِ ومَدّ على العلمين ظلّ رأفته ومعدلته إلى انقراض الدوران أمر سلطان (١٥) مومى إليه لا زال مشار إليه بالبنان بين السلاطين الزمان أن يحيى

اوقافه (١٦) ويضبّط اصوله وفروعه ويرعى شرائطه[18] وضوابطه فتدارك المولى العالم (١٧) العامل الفاضل الكامل [19] افضل العلماء العظام في العصر واعظم الفُضَلاء [١٥١آ] (١) الفخام في الدهر بحر العلوم الدينية (٢) ونهر الفنون اليقينية الموقع اعلى الكتاب باسمه الشريف (٣) المستطاب خفف الله عنه يوم الحساب وفتح عليه ابواب رأفته (٤) مفتح الابواب. وارسل الحكم السلطاني والامر المنيف الخاقاني إلى افتخار القضاة (٥) والحكام مبين الشرايع والاحكام مميز الحلال عن الحرام المخصوص بعناية الملك المعين (٦) مولانا علاء الدين المعزول عن قضاء برونيك المحروسه فَلَمّا شرع هو بموجب الحكم السلطاني (٧) في استكشاف احوال الوقف واستنطاق ارباب الوقوف عليها من عدول المسلمين (٨) وثقاة الموحّدين شهد مولانا عبد اللطيف خليفه ابن محمد ومولانا سنان چلبي ابن (...) والحاج محمد (٩) بن عيسى وخير الدين بك ابن عبد الله وعماد بن علي ومحمد بن محمد واحمد بن مسعود وشير مرد ابن (١٠) عبد الله بمحضر ممّن له ذلك شرعاً غب الدعوى الصادرة من فخر الامثال والاقران مولانا موسى (١١) بن احمد المتولي على الوقف الآتي ذكره ومحمد بن عيسى كاتب الناظر عليه بأن الشيخ الواقف (١٢) مومي إليه رَحِمَهُ الله واحسن إليه قد وقف وحبّس وسبّل وتصدق حسبةً لله تعالى وابتغاءً (١٣) لمرضاته حال صحته ونفاذ تصرفاته وجواز تبرعاته شرعاً جميع الكتب المتنوعة من الفنون (١٤) المتفرّقة المسطورة باساميها في دفترها المعنون بعنوان المولى الموقع اعلاه القاضي (١٥) بالعسكر المنصورة بولاية روم ايلي دام فضله وعلاه فمنها ثلاثة وثلاثون مجلّداً مكملاً من (١٦) القرآن العظيم والفرقان القديم وثلاثون اجزاءً مكملية من القرآن الكريم في قطعة صغيرة (١٧) ومنها تسعةٌ وخمسون قطعةً مجلّدة وغيرَ مجلّدة من الكتب المتعلقة بالتفسير وقواعد (١٨) القرآن وتجويد وخمسون قطعة مجلّدة وغير مجلّدة من الكتب المتعلّقة بالاحاديث (١٩) النبوية ع م واثنَيْ عشرة

شرائطه: شاعطه 18

الكامل: الكام 19

قطعة مجلّدة وغير مجلّدة من الكتب المتعلّقة باصول (٢٠) الفقه وخمسةٌ وثلاثون قطعة مجلّدة وغير مجلّدة من كتب فروع الفقه ومائةُ قِطَعٍ (٢١) مجلّدة وغير مجلّدة متعلّقة بعلم المشايخ وتسعُ قطع مجلّدة من علم معاني وتسع قطع (٢٢) مجلّدة في علم النحو وثلاث قطع مجلّدة في علم الصرف واربع عشر قطعةً مجلّدة وغير (٢٣) مجلّدة في علم الطب واربع عشرة قطعة مجلّدة وغير مجلّدة في علم اللغة وسبع قطع مجلّدة (٢٤) وغير مجلّدة في علم الحكمة وخمسُ قطع مجلّدة في علم الكلام وثلاث قطع مجلّدة وغير مجلّدة في علم (٢٥) المنطوق والخلاف وست قطع مجلّدة في علم الهيئة وواحدة وعشرون قطعة مجلّدة وغير (٢٦) مجلّدة من الدواوين الفارسية والتركية وقفاً صحيحاً شرعياً على المحتاجين إليها من المفيدين (٢٧) والمستفيدين من اهالي20 مدينة قسطنطنية المحمية بشرط أن لا يُعْطى إلاّ إلى وثيق معتمدٍ (٢٨) امين مقيم من الاعالى ولا يعطى إلى الاواسط والاداني من اهالي المدينة المذكورة إلاّ (٢٩) بالرهين القوي والكفيل الوثيق الملّي ومن اوقافه الشريفة جميع الاراضي التي ملكها له (٣٠) المرحوم المغفور له السلطان محمد خان عليه الرحمة والغفران الواقعة في مدينة قسطنطنية المحمية (٣١) حميت عن الآفات والبلية بالمحلة المنسوبة إلى الشيخ المومي إليه قريبا من جامعه الشريف (٣٢) ومزاره اللطيف النظيف المحدودة قبلة بالطريق العام على خط مستقيم في وسطه باب (٣٣) كبير واقع في محازاة محراب الجامع المزبور وشرقاً بملك إلياس بك الشهير بروانى (٣٤) المتصل إلى الطريق المنحني المنتمي إلى دار حضر بن عبد الله الحمامي ثم ينتهي ذلك الحدّ إلى (٣٥) وقف بوزلاپا ثم ينتهي إلى ملك محمد چلبي ابن يلباق ومنه ينتهي إلى ملك إلياس چلبي [١٥١ب] (١) إلى جهت الشمال ثم ينتهي في الجانب (٢) الشمالي إلى ملك نفيسه خاتون زوجة يوسف الملاح (٣) ثم إلى الطريق الخاص المارّ النافذ المنتهي إلى ملك شهربان بنت عبده وإلى ملك امي كمال ومنه ينتهي إلى [الطريق]

اهالي: اهالين 20

العام الغرب[ـي] ومنه يتحوّل وينتهي (٥) إلى جامع الشيخ المومي إليه ثم يتحوّل إلى الغرب من طريق الجامع المزبور إلى الطريق العام القبلي المزبور (٦) سابقاً مع ما فيها من البيوت المبنية والمنقوضة الموجودة حين ملكها السلطان محمد خان طاب ثراه (٧) وجميع الاشجار النابتة عليها يومئذ وجميع الابنية التي بناها الشيخ مومي إليه بعد التملّك (٨) بشرط أن يسكن في البيوت المزبورة كل من يحتاج إلى السكنا من المريدين المحبين السالكين (٩) إلى طريق الشيخ مشار إليه ليكونوا جماعة[21] في جامعه الشريف المزبور بالاوقات الخمسة (١٠) ويراعوا اوراده في اوقاته الشريفة على ما عينه هو في حيوته مع اصحابه واحبابه يتبعونه [22] (١١) أثراً من بعده وبينون على الاراضي الخالية عن البناء بيوتاً للسكنا يسكونون فيها مجّاناً بلا (١٢) طلب اجرة ولا مقاطعة منهم بشرط أن يعمروها باموال أنفسهم لئلاّ يتادي إلى الثوي (١٣) والهلاك (...) بمرور الزمان وتداور الأفلاك ومن اوقافه الشريفة نصف الحمام الواقع (١٤) بجوار جامعه و[الـ]صوامع الداخلة في الحدود المزبورة ومن اوقافه أيضاً جميع الفرن الخبازي (١٥) مع بيوت مع توابع ولواحق وجميع الحانوت مع الحجرة الواقع تحته والغرفة فوقه (١٦) ومن اوقافه أيضاً جميع الجُنَيْنَةِ المعروفة بجنينة التي تبه الواقع قرب ملكه[23] الشريف فيها بشرط (١٧) ان يُصرف محصول الحمام والفرن والحانوت والحجرة والغرفة والجنينة على مهمات (١٨) الطعام المطبوخ في مطبخ زاويته للمعتكفين في صوامع والساكنين على الخدامين (١٩) المزبورة من المريدين السالكين إلى طريق الواقف المومي إليه ومن اوقافه الشريفة (٢٠) أيضاً جميع القرية المسماة بكپلم من توابع قضاء چورلو المحروسة التي ملكها للواقف (٢١) المزبور المرحوم السلطان محمد خان عليه الرحمة والرضوان المذكورة بحدودها في وقفيتها (٢٢) المستقلّة المكتوب لدى[24] المتولي وفي الحكم السلطان المعطي لأجل تملكيها أيّاه

---

21 جماعة: جماعتا

22 يتبعونه: بيكونه

23 قرب ملكه الشريف: من له الشريف

24 المكتوب لدى المتولي: الكاتب بعده المتولى وفي المتولي

(٢٣) ومن اوقافه أيضاً جميع المزرعة المعروفة بمزرعة بالوجه مقدار ما يُزْرَعْ عليها اربعة (٢٤) امداد كل ذلك موقوف على مصالح مطبخ زاوية الشيخ المومي إليه ووظائف جامع (٢٥) من علوفة المرتزقين سوى مرتزقة المطبخ من اوقاف المرحوم السلطان محمد خان (٢٦) الذى وقفها على مصالح الجامع المعروف بأياصوفيا فَلَمّا شهدوا على وجه المشروح (٢٧) والنمط المزبور والشرائط المذكورة والاصول المسطورة قُبل شهادتُهم لكونهم من العدول (٢٨) غِبّ التعديل الشرعي حُكِمَ بصحة وقفية الاراضي المزبورة والابنية الموجودة عليها (٢٩) وقد [حكم] الوقف وبصحة وقفية نصف الحمام وجميع الفرن والحانوت والحجرة والغرفة (٣٠) والجنينة والقرية والمزرعة والمصاحف والكتب المزبورة وبلزوم على قول من يرى (٣١) وقفية المنقولات من الائمّة المجتهدين رضوان الله تعالى عليهم اجمعين فصار جملة (٣٢) ما ذُكِرَ وقفاً صحيحاً محكوماً بصحتهِ ولزومه عالماً بالخلاف الجاري بين الائمّة (٣٣) في هذ[ه] المسئلة حتّى[25] لا يجوز تبديل ولا تغيير وتحميل ولا تمليك وتعطيل بوجه (٣٤) من الوجوه فسبب من الاسباب لا لملك ولا لأمير ولا لسلطان ووزير ولا لوال [١٥٢آ] (١) او قاض فمن بدّله بعد ما سمعه فانما اثمه على الذين (٢) يبدلونه ان الله سميع عليم واجر الواقف على الملك الحي العليم (٣) جرى ذلك وحرر في اواسط رجب المرجب من الشهور المنحرطة في سلك (٤) سنة تسعين وثمان مائة الهجرية[26] النبوية عليه الصلوة والسلام إلى يوم القيام.

(٥) وكاتب الحروف وقيع (؟) الحقير الفقير وعبد الرزّاق بن محمد والحاج حمزه بن الحاج قاسم

(٦) ومولانا مصلح الدين ابن سليمان مولانا محمد بن شيخ بدر الدين

---

25 حتّى: حين

26 الهجرية: الحجرية

II

Vakfiyenin Tercümesi:

(150b) Yegâne zengin, zenginlik veren ve yardımcı O'dur.

Âriflerin gönlünü hidayet nuru ve emrettiğine uyup yasakladığından uzaklaşma basireti ile aydınlatan, derecelerini arzuladıklarının üstüne yükseltmek için kalplerini inâyet ve hidâyet suyu ile temizleyen, onlara hidâyeti sayesinde mal ve mülkü ebedileştirmeyi, yerler durdukça, gökler döndükçe zevâl ve helâktan korumayı öğreten Allah'a hamdolsun. Yüce derece ve makam yüceliği kendisine özgü olan Muhammed'e (s.a.s.) sayısı ay ve seneler geçtikçe yenilenecek, ölçüsü gece ve gündüzler tekrarlandıkça katlanıp artacak temiz ve Darü's-selâm cennetlerinden esen nesim kokulu salât u selâmlar olsun; O'nun âl-i izâmına ve ashâb-ı kirâmına da defterler kalemlerin gözyaşıyla güldükçe ve onların şerefli parıltıları hüsn-i intizâmla yaşadıkça salât u selâm olsun.

Selim Şah bin es-Sultan Bâyezid Han [bin] es-Sultan Mehemmed Han. Allah saltanat günlerini dâim etsin.

Bu senet, benim yanımda vakfın aslından ve şartından tahrir edilince, ben de vakfın sıhhat ve lüzumuna bu görüşteki fakihlerin mezhebi üzere hükmettim. Ben, Rumeli kazaskeri Hamza b. Yusuf'um.

Benim yanımda cereyan edilenler yazıldı. Bunu hatt-ı hümâyûn görevinde bulunan Muhammed b. Ferâmurz -Allah onu affetsin- yazdı.

Allah Ta'âlâ'ya hamd ve O'nun Peygamberi'ne salât u selâmdan sonra; bu, muhtevası zikrimizi açıklayan sahih ve şer'î bir hüccet, açık ve geçerli bir vesikadır. Büyük şeyhlerin iftiharı, kıymetli halifelerin tercihi, iyi insanların ve ilhamın uğrağı, her şeyi bilen ve her şeye hâkim yüce Allah'a duâcı, Allah'ın zamanındaki delili, makamının büyüklüğü ve mevkiinin yüceliğinde Allah'ın âyetlerinden biri, rüşd ve yakînin kaynağı, imkân dairesinin merkezi, sâliklerin kıblesi, vuslat ehlinin kâbesi, bizim

ve âlemin efendisi Hazreti Şeyh Muslihiddin b. Vefâ -Allah onun irade ve safâ erbâbına himmetini haşr ve cezâ gününe kadar dâ'im etsin- bu fâni dünyadan ebedî âhirete intikal edince kendisinin Allah'tan ve Allah'ın da kendisinden râzı olduğu bir şekilde, saf ve sağlam bir inanç ile Rabbine kavuştu. Fakat vakıfları tescil edilmiş bir vakfiyeden mahrum olarak aradan uzun denecek bir zaman geçti. Sonunda bu durum, izzet ve celâl alâmetleri sahibi, şeref ve ikbal bayrakdarı, ârif sâlihlerin müridi, râşid müttakilerin muhibbi, ülkelerin kılıç ve kalemle fâtihi, Arap ve Acem sultanlarının en büyüğü, ehl-i İslâm dairesinin merkezi, insanların efendisinin şeriatının prensiplerini açıklayan koruyan büyük sultan ve ulu hakana, Sultan (....)'a arz olundu -Allah saltanatını dâim etsin, merhamet ve adaletinin gölgesini kıyamete kadar âlemlere yaysın. Adı geçen Sultan -ki zamanın sultanları arasında şöhret sahibidir- [Şeyh'in] evkafının ihyâsını, asılları ve teferruâtının kayıt altına alınmasını, şartları ve kaidelerine uyulmasını emretti.

Bunun üzerine asrın büyük âlimlerinin en üstünü ve zamanının faziletli ulu şahsiyetlerinin en büyüğü, (151a) dinî ilimler denizi, yakinî ilimler ırmağı, güzel ism-i şerifiyle kitab üzerine imza koyan âlim, fâzıl ve kâmil Mevlâ -Allah hesap günü sorgusunu hafifletsin, bütün kapıları açan Allah ona merhamet kapılarını açsın- işe el koydu; Sultan'ın hükmünü ve Hakan'ın emr-i münîfini, kadı ve hâkimlerin iftihârı, kanun ve hükümlerin açıklayıcısı, helâli haramdan ayırd eden, yegâne melik ve mu'în Allah'ın inâyetine mazhar sâbık Brovnik Kadısı Mevlânâ Alâü'd-din'e gönderdi. O da hükm-i sultânî mucibince vakfın ahvalini keşfe ve âdil Müslümanlar ve güvenilir muvahhidlerden olan vakıf erbabından bu konuyu soruşturmaya başlayınca Mevlânâ Abdullatif Halife b. Muhammed, Mevlânâ Sinan Çelebi b. (....), Hacı Muhammed b. İsa, Hayreddin Bey b. Abdullah, İmad b. Ali, Muhammed b. Muhammed, Ahmed b. Mesud ve Şîrmerd b. Abdullah vakfın mütevellisi olan emsal ve akranının kendisiyle övündüğü Molla Musa b. Ahmed ile katip ve vakıf nâzırı Muhammed b. İsa tarafından açılan da'va akabinde şer'an yetki sahibinin huzurunda

şehâdet ettiler ki adı geçen vâkıf Şeyh İbni Vefâ -Allah ona rahmet ve ihsan eylesin-, mükafatını Allah'tan bekleyerek ve O'nun rızasını kazanmak için, sıhhatli, şer'an tasarrufları uygulanır ve teberruları geçerli bir halde iken, yukarıda imzası bulunan Rumeli kazaskeri tarafından onaylanmış vakıf defterinde isimleri yazılı muhtelif ilimlerden çeşitli kitapları ki otuz üç adet mükemmel ciltli Kur'ân-ı Kerîm, küçük boyda mükemmel ciltlenmiş otuz Kur'ân-ı Kerîm cüzü, tefsir, kavâ'id-i Kur'ân ve tecvide dair ciltli ciltsiz elli dokuz aded, ehâdis-i Nebeviyye'ye dair ciltli ciltsiz elli aded, usûl-i fıkha dair ciltli ciltsiz on iki aded, furû-ı fıkha dair ciltli ciltsiz otuz beş aded, ilm-i meşâyihe dair ciltli ciltsiz yüz aded, ilm-i meâni ve ilm-i nahivden ciltli dokuzar aded, ilm-i sarfdan ciltli üç aded, tıb ve lugat ilimlerinden ciltli ciltsiz ondörder aded, ilm-i hikmetden ciltli ciltsiz yedi aded, ilm-i kelâmdan ciltli beş aded, ilm-i mantık ve hilafdan ciltli ciltsiz üç aded, ilm-i hey'etden ciltli yedi aded kitabı ve Türkçe ve Farsça ciltli ve ciltsiz yirmi bir aded dîvânı sahih ve şer'î bir surette İstanbul halkından bu kitaplara ihtiyacı olan müderris ve talebelere vakfetti ve şöyle şart etti ki, kitaplar ancak üst tabakadan olan güvenilir, emin ve mutemed ve bu şehirde mukim kimselere ödünç olarak verilebilecek, yine bu şehrin ahalisinden orta ve aşağı tabakaya mensup kimselere ise ödünç olarak verme ancak kuvvetli bir rehin ve güvenilir bir kefil karşılığında yapılabilecektir.

Yine onun vakfettiklerinden biri de merhûm ve mağfur Sultan Mehmed Han'ın -Allah'ın bağışlaması ve rahmeti üzerine olsun- kendisine temlik ettiği Kostantiniyye'deki -âfetlerden ve belalardan korunsun- mezkûr şeyhe nisbet edilen mahalledeki camiinin ve türbesinin yakınında bulunan arazidir. Bu arazi kıble tarafında düz bir ana yolla sınırlı, ortasında mezkur caminin mihrabının hizasında büyük bir kapı vardır. Doğu tarafında Revanî diye meşhur olan İlyas Bey'in mülküne, oradan Hızır b. Abdullah el-Hammamî'nin evine doğru giden eğri yola bitişiktir. Sonra bu sınır Pozlapa vakfına, sonra Mehemmed Çelebi b. Yalbak'ın mülküne ulaşır ve buradan kuzeye doğru İlyas Çelebi'nin mül-

küne (151b) sonra da kuzey tarafından mellah Yusuf'un zevcesi Nefîse Hatun'un mülküne, sonra Şehriban binti Abdullah'ın mülküne giren özel yola ve Ümmi Kemal'in mülküne dayanır. Oradan da batıdaki anayola ve oradan dönüş yaparak adı geçen şeyhin camiine dayanır. Sonra batı sınırı adı geçen camiden, kıble tarafında adı geçen anayola geçer. Bu arazinin üzerindeki daha önce de işaret edildiği gibi Sultan'ın -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- temliki esnasında içindeki mevcut bina edilmiş evlerle harab olmuş evler ve bütün yetişmiş ağaçlar ve mezkûr şeyhin bu araziyi temellükünden sonra yaptırdığı binalar da bu vakfa dahildir. [Mezkûr Şeyh] bu binalarda kendi tarikatine mensup olanlardan ihtiyacı olanların oturmasını ve beş vakitte mezkûr camide cemaat oluşturmalarını ve hayattayken kendinin ashabı ve ahbabıyla tespit ettiği üzere evrâdına kendisinden sonra da belli vakitlerde devam etmelerini ve boş kalan arazi üzerinde de oturmak için binalar yapmalarını ve bunların zamanla harap olmaması için de kendi paralarıyla tamir etmeleri şartıyla bu binalarda ücret ve kira vermeden oturmalarını şart kıldı.

Yine evkafından mezbûr hudutlar dahilindeki zâviyesinin ve camiinin yakınındaki hamamın yarı hissesi ve yine evkafından ekmek fırını, mülhakatı ve müştemilatıyla evler ve üzerindeki odalar ve altındaki hücreler ile bütün dükkanlar.

Ve yine evkafından mülkü yakınında Altı Tepe bahçesi diye bilinen bahçenin tamamı. Ve hamamın, fırının, dükkânların, odaların ve bahçenin gelirlerinin zâviyesindeki mutfakta, tekkede inzivâya çekilmiş dervişlerle mezkûr vâkıfın tarikine intisab etmiş olan müridler için pişirilen yemeğe harcanmasını şart etti.

Ve yine evkafından Çorlu kazasına bağlı Kepelim köyü ki, bu köyü merhum Sultan Mehmed Han -Allah'ın rahmeti ve hoşnutluğu üzerine olsun- mezkûr şeyhe temlik etmişti ve hudutları mütevelli nezdinde mevcut olan müstakil vakfiyede ve buranın temliki için verilen padişah fermanında çizilmişti.

Ve yine evkafından Balluca mezraası diye bilinen mezra'a. Buradan elde edilen mahsülün dört müddü. Bütün bu gelirler mezkûr şeyhin zaviyesinin mutfağının masraflarıyla cami görevlilerine vakfedilmiştir. Mutfak görevlileri ise merhum Sultan Mehmed Han'ın Ayasofya Camii'ne vakfettiği evkaftan yiyeceklerdir.

Şâhitler, izah edildiği üzere, şartlarına ve yazılı asıllarına göre şehâdette bulununca, bunların şehâdetleri, şer'an makbul şahid olmaları hasebiyle kabul edildi ve adı geçen araziyle üzerindeki binaların vakfiyelerinin sıhhatine hükmedildi. Böylece vakfa ve hamamın yarısının, fırının, dükkânların, odaların, bahçenin, köyün, mushafların ve kitapların vakfiyesinin sıhhatine ve müctehid imamlardan -Allah hepsinden razı olsun- menkulatın da vakfedilebileceğini kabul edenlerin sözlerinin gerekliliğine hükmedildi. Böylece yukarıda zikredilmiş olanların hepsi, bu meselede imamlar arasındaki ihtilaf bilinerek, sahih ve sıhhatine ve lüzûmuna hükmedilerek vakfedilmiş oldu. Tâ ki herhangi bir şekilde veya sebeple herhangi bir hükümdar, emir, sultan, vezir, vâli (152a) veya kadı tarafından bu vakfiyede tebdil, tağyir, tahvil, temlik ve iptal etme câiz olmasın. *Kim işittikten sonra onu değiştirirse, günahı onu değiştirenlerin boynunadır. Şüphesiz Allah işitendir, bilendir* [el-Bakara 181]. Ve vâkıfın ecri de Hayy ve Alîm sıfatlarıyla muttasıf Allah'a aittir. Bu vakfiye hicret-i Nebevî'nin -kıyamet gününe kadar salat u selâm onun üzerine olsun- 890 yılının içindeki Recep ayının ortalarında [Temmuz 1485] cereyan etti ve yazıldı.

Şuhûdu'l-hâl:

Kâtibü'l-hurûf (?) el-hakîrü'l-fakîr ve Abdü'r-rezzâk b. Mehemmed ve el-Hâc Hamza b. el-Hâc Kasım ve Mevlânâ Muslihiddin b. Süleyman ve Mevlânâ Mehemmed b. Şeyh Bedreddin

III

Daha önce genel bir adlandırmayla hüccet diye bahsettiğim bu belge Şeyh Vefâ'nın vakıflarıyla ilgili şâhitlerin beyanına göre

Yavuz Sultan Selim döneminde hazırlanmış bir vakfiyenin sicil defterine kaydedilmiş bir kopyesidir ve bir vakfiyenin ihtiva etmesi gerekli tasdik, davet, vâkıf ve mütevelliyle mevkufun tanımı, vakıf şartları, vakıftan rücu', mütevellinin itirazı, hüküm, vakfı bozacaklar için beddua, tarih ve şuhûdu'l-hâl gibi bütün rükünleri hâvîdir.[27]

Defter ve defterdeki diğer belgelerden anlaşıldığına göre vakfiyenin elimizdeki sureti, zikredilmeyen bir sebebten dolayı XVIII. asırda bu deftere kaydedilmiştir. Vakfiyenin sonunda yer alan Receb 890 (Temmuz 1485) tarihi, Şeyh Vefâ'nın ölümünden altı yıl önce, vakıf işlemini gerçekleştirdiği tarihtir. Vakfiyenin muhtevasından bu hususun şahitlerin ifadeleriyle tespit edilmiş olduğunu anlamaktayız. Şahitlerin ifadelerine dayanılarak daha önce yapıldığı kabul edilen bu vakfın vakfiyesinin düzenleniş tarihi ise kesin olarak belli değildir ve birtakım tahminlere açıktır. Ben daha önce vakfiyenin muhtevasından hareketle elimizdeki belgenin II. Bâyezid döneminde düzenlendiğini ileri sürmüştüm. Bu vakfiyede II. Bâyezid döneminde yapıldığı bilinen medresenin yer almayışı beni bu şekilde düşünmeye sevk etmiş ve bu vakfiyenin II. Bâyezid döneminin ilk yıllarında, medresenin inşasından önce düzenlendiğini belirtmiştim. Ancak bu düşüncemin şimdi yanlış olduğu ortaya çıkmıştır.

Bu vakfiyenin düzenlenişiyle ilgili yeni bir tarih tespitine bizi sevk eden sebepler şunlardır: Vakfiyenin metninde, vakfiyenin düzenlenmesini emreden sultanın ismi yazılmamış ve bu bölüm boş bırakılmıştı. Vakfiyenin üstündeki tasdik bölümünde yer alan, Selimşah b. Sultan Bâyezid ismi de, bu tasdik bölümünün bir önceki belgeye ait olduğunu düşündüğümden, dikkatimden kaçmıştı. Bu, vakfiyenin I. Selim devrinde düzenlendiğini gösteren önemli bir delildir. Diğer bir sebep de *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*'ndeki Şeyh Vefâ Vakfı'yla ilgili kaydın taşıdığı tarihtir.

27 Bu rükünler ve tanımları için bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Neşriyatı no. 35, İstanbul 1994, s. 360-6.

Bu kayıtta "vâkıf-ı mezbûrun 919 Receb'inin evasıtında [Eylül 1513] vaki' olmuş Mevlânâ Hamza b. Yusuf imzasıyla bir vakfiyesi vardır ki mazmûnu zikrolunur" denilmektedir. Elimizdeki vakfiyenin tasdik imzası da aynı şahsa aittir. Ayrıca vakfiye ile vakıf kaydının muhtevası "mesârif" kısmı hariç hemen hemen aynıdır. Öyle anlaşılıyor ki 953 (1546) tarihindeki İstanbul vakıflarının tahririnde elimizdeki vakfiye suretinin aslı olan vakfiye ibraz edilmiş ve vakıf tahrir defterine bu kayıt yapılmıştır. Büyük bir ihtimalle de bu vakfiye, düzenleniş tarihini gösteren bir kayıt taşımaktaydı ve bu tarih, tahrir memuru tarafından *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*'ndeki kaydın başında nakledilmişti.

Diğer bir sebep de vakfiyenin tasdik imzasındaki isimdir. Bu isim şöyle geçmektedir: "Hamza bin Yusuf el-kâdı'l-askeri'l-mansur bi-vilâyeti Rumili." İlk dönemlere ait sağlam bir kazaskerler listesinin bulunmamasından dolayı bu isimden yararlanarak belgeyi tarihlendirmemiz mümkün olamamaktadır. Ancak yine de bu isim bize bu belgenin takribî tarihinin değerlendirmesinde yardımcı olmaktadır. Tacî-zâde Ca'fer Çelebi'nin İstanbul'daki mescidinin 918 (1512) tarihli vakfiyesinde de aynı isim şu şekilde geçmektedir: "Mevlânâ Hamza b. Yusuf imzasıyla bir vakfiyesi vardır." Merhum hocamız M. Tayyib Gökbilgin, bu ismi *Edirne ve Paşa Livası*'nın indeksine İstanbul kadısı olarak almıştır.[28] Aynı tasdik imzasını taşıyan Şeyh Vefâ Vakfiyesi'nin de bu yüzden bu tarihler civarında, dolayısıyla I. Selim döneminde düzenlendiği ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Bütün bu açıklamalardan sonra şöyle bir sonuca varabiliriz: Şeyh Vefâ, ölümünden birkaç yıl önce Fatih Sultan Mehmed'in kendisine temlik ettiği arazi ile kendi kitaplarını ve bu arazi üzerinde yaptırdığı bazı binaları vakfetmişse de bu vakfı tescil ettirememiştir. Bu husus, elimizdeki vakfiye suretinde şöyle ifa-

28 M. Tayyib Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İstanbul Üniversitesi Edebiyatı Fakültesi Yayınlarından, no. 508, İstanbul 1952, s. 487 ve 576.

de edilmektedir: "Fakat vakıfları tescil edilmiş bir vakfiyeden mahrum olarak uzun denecek bir zaman geçti." Bu durum devrin padişahına arz edilince Şeyh Vefâ vakfının tespiti ve vakfiyesinin tescili emredilmiş ve mu'tad olan usul takip edilerek şahitlerin, vakıf mütevellisi kâtibi ve nâzırı huzurunda mahkemece beyanları tespit edilmiş ve elimizdeki vakfiyenin orijinal nüshası tertip edilmiştir. Vakfiyenin sonundaki evasıt-ı Receb 890 (Temmuz 1485) tarihi de öyle anlaşılıyor ki şahitlerin ifadelerine dayanılarak tespit edilmiştir ve Şeyh Vefâ'nın vakfını gerçekleştirdiği tarihi göstermektedir. Yukarıda da işaret edildiği gibi, bu tarih elimizdeki vakfiyenin düzenleniş tarihi değildir. I. Selim devrinde ve büyük bir ihtimalle de 919 (1513) tarihinde elimizde sureti olan bu vakfiye düzenlenmiş, uzun bir süre sonra da bir vesileyle mahkemeye ibraz edilmiş ve kopyesi Şer'i Siciller'deki deftere kaydedilmiştir. Vakfiyenin orijinal nüshası günümüze muhtemelen ulaşmadığından biz Şeyh Vefâ'nın gerçekleştirmiş olduğu vakıfdan neşre hazırladığımız bu suret vasıtasıyla haberdar olabilmekteyiz.

IV

Elimizdeki belge Şeyh Vefâ ve vakıfları konusundaki mevcut bilgilerimize bazı katkılarda bulunmakta ve bu konuda şimdiye kadar ileri sürülen bazı görüşleri de tashih etmemize yardımcı olmaktadır. Her şeyden önce bu belgeden Şeyh Vefâ'nın daha sağlığında, Fatih Sultan Mehmed'in kendisine temlik ettiği arazileri, bunların üzerine bizzat yaptırmış olduğu bazı emlâki ve hususi kütüphanesindeki mevcut kitapları vakfettiğini ve bu vakıfla ilgili birtakım şartları tespit ettiğini öğrenmekteyiz. Bu husus vakfiyede "Merhum ve mağfur Sultan Mehmed Han'ın, İstanbul'da Şeyh'in adıyla anılan mahallede ve caminin ve türbesinin yakınında bulunan arazi ve üzerinde mevcut bulunan binalar ve ağaçlar ve Şeyh'in daha sonra bu arazi üzerinde yaptırdığı binalar

ve Şeyh'in bütün kitapları, bir hamamın yarı hissesi, bir ekmek fırını ve bir bahçe" şeklinde ifade edilmektedir.

Yine bu vakfiyenin muhtevasından hareketle *953 (1546) Tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*'ndeki Şeyh Vefâ'yla ilgili 919 (1513) tarihli vakıf kaydının tespitinde bu vakfiyenin de kullanıldığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla bu vakıf kaydıyla ilgili olarak merhum Ekrem Hakkı Ayverdi'nin "Bu kaydın vefatından yirmi üç sene sonra düşüldüğünü de göz önünde tutunca, bu vakfı acaba Şeyh efendi'nin oğlu mu te'sis etdi? Suâli akla gelmektedir" şeklindeki görüşü ile[29] Baha Tanman'ın "1513'de muhtemelen Şeyh Vefâ'nın oğlu tarafından düzenlenen bir vakfiyede" diye ifade ettiği düşüncesinin[30] doğru olamayacağı ortaya çıkmakta ve Şeyh Vefâ'nın vakıfları için sağlığında bir vakfiye düzenlettiği kesinlik kazanmaktadır.

Şeyh Vefâ Zaviyesi'ndeki kütüphane yine 919 (1513) tarihli vakıf kaydı dolayısıyla bilinmekte; ancak bu kütüphaneyi kimin te'sis ettiği meselesi vuzuha kavuşturulamamaktaydı. Evliya Çelebi'deki bir kayıt XVII. asrın sonlarında buradaki kütüphanenin hizmet verdiğini göstermekteydi.[31] Ancak bu kütüphanede mevcut koleksiyonun daha sonraları dağılmış olması meseleyi daha da zorlaştırmaktaydı. Baha Tanman "Sultan II. Bâyezid tarafından (1481-1512), muhtemelen 1481 ile 1490-91 arasında bizzat Sultan tarafından medrese, derviş hücreleri, imaret niteliğinde bir mutfak ve kütüphane gibi unsurların eklenmesiyle burası tam teşekküllü bir tarikat külliyesi haline gelmiştir." diyerek bu kütüphaneyi II. Bâyezid'e isnad etmekte ve bu konuda diğer araştırmacıların herhangi bir fikir ileri sürmediklerini de şöyle belirtmektedir:

29 Ayverdi, aynı eser, s. 502.

30 Tanman, aynı eser, s. 9.

31 "El-Mevlâ Kâtibzâde Zeynelâbidin: pederleri Koca Mahmud Paşa'nın kâtibi olmağıla Kâtibzâde dirler. Şeyh Vefâ Camii'nde medfûndur. Cümle kütüb-i mu'teberelerin Vefâ Camii'ne vakf idüp hakir kitâb-ı *Mülteka*'yı ve kitâb-ı *Kohistâni*'yi hâfız-ı kütübden alup kıra'at itmişdük." Orhan Şaik Gökyay, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, c. I, İstanbul 1996, s. 153.

"Nitekim gerek Erdoğan, a.g.e., 23'de, gerek Ayverdi, a.g.e., III, 503'de, gerekse de Yüksel, a.g.e., 294'te medresenin Sultan II. Bâyezid tarafından yaptırılmış olabileceği söylenmekte fakat diğer bölümlerden söz edilmemektedir."[32] Vakfiyeden kesin olarak külliyedeki kütüphanenin bizzat Şeyh Vefâ tarafından kurulduğunu ve bu kitapların Rumeli kazaskerinin imzasını taşıyan bir de katalogunun olduğunu öğrenmekteyiz.

Diğer taraftan Baha Tanman'ın yukarıda naklettiğimiz tahmininin aksine, derviş hücreleri ve imaret niteliğindeki mutfağın da Şeyh Vefâ'nın sağlığında ve bizzat Şeyh Vefâ tarafından yaptırılmış olduğunun vakfiyede açık bir şekilde belirtildiğini görmekteyiz: "Sultan'ın temlik ettiği arazi üzerine Şeyh'in inşa ettiği ve kendi tarikatine mensup dervişlerin oturmasını şart ettiği binalar...", "..... den gelecek gelirlerin zaviyenin mutfağında pişecek yemeklere harcanması..."

Merhum Ekrem Hakkı Ayverdi neşretmiş olduğu *953 (1546) Tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*'ndeki Şeyh Vefâ ile ilgili vakıf kaydı hakkında şu mütalaada bulunmaktadır:

Defterde unvan bahsinde mübâyenet vardır; ser-levhada Nâhiye-i Camii Hazret-i Şeyh Ebü'l-Vefâ rahimehu'llâh, vakıf ser-levhasında vakf-ı hânikâh-ı Hazret-i Şeyh Muslihuddin bin Vefâ-zâde sûretinde, zıd şekilde yazılmıştır."[33]

Mahalle adını camiden aldığı için ser-levha bu şekilde yazılmış, ancak kaydedilen vakfiye külliyenin cami dışındaki bölümlerini ihtiva ettiği ve bu bölümler de vakfiyede iki yerde savâmi' ve iki yerde de zâviye şeklinde geçtiğinden vakıf ser-levhası "vakf-ı hânikâhı..." şeklinde tespit edilmiştir.

Vakfiyede vakfedilen emlak arasında müstakil bir zâviye binasından bahsedilmemesi, Baha Tanman'ın "Caminin çift fonksiyonlu bir yapı olduğu, herkese açık bir cami olmasının yanı sıra

32 Tanman, aynı eser, s. 9 ve 16.
33 Ayverdi, aynı eser, s. 502.

Şeyh Vefâ ve dervişleri tarafından tevhidhane olarak da kullanıldığı muhakkaktır." şeklindeki görüşünün[34] doğru olduğunu ortaya koymaktadır. Vakfiyenin bütününden anlaşıldığına göre kullanılan zâviye ve sa̱vâmi' kelimeleriyle külliyede mevcut cami ve etrafındaki hücreler kastedilmektedir.

Vakfiyede Fatih Sultan Mehmed'in Şeyh Vefâ'ya temlik ettiği arazinin sınırları çizilirken bu mahallede oturan bazı kimselerin adları anılmaktadır. Bunlardan biri İlyas Bey'dir ve Revânî diye meşhur olduğu belirtilmiştir. Bir makalemde de temas ettiğim gibi,[35] burada zikri geçen kişi II. Bâyezid ve I. Selim dönemlerinin ünlü şâirlerinden, aynı semtte bir de mescidi bulunan Revânî'dir. Yine vakfiyede adı Ümmî Kemâl şeklinde geçen zâtın mutasavvıf şair Ümmî Kemâl olup olmadığı da tahkike muhtaçtır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi elimizdeki vakfiyenin İstanbul vakıfları tahrir defterindeki kayda esas teşkil ettiği konusunda herhangi bir şüphe söz konusu değildir. Vakıf kaydındaki asl-ı vakf bölümü tamamen vakfiyenin bir özetidir. Sadece bir-iki yer isminde istinsahtan veya okumadan kaynaklanan farklılıklar vardır. Ancak vakıf kaydında belirtilen masraf bölümü vakfiyede yer almamaktadır. Bu da bize masrafları düzenleyen diğer bir vakfiyenin daha sonraki bir tarihte düzenlendiğini ve bu vakfiyenin de İstanbul vakıflarının tahriri sırasında dikkate alınarak defterdeki vakıf kaydının tanzim edildiğini düşündürmektedir.[36]

---

34 Tanman, aynı eser, s. 9.

35 İsmail E. Erünsal, "Türk Edebiyatı Tarihinin Arşiv Kaynakları V: XVI. Asır Divan Şairleriyle İlgili Bazı Arşiv Kayıtları", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, s. 7 (1993), s. 256-7.

36 Daha sonra Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde rastladığım Safer 980 (Haziran 1572) tarihli İstanbul kadısına hitaben yazılmış bir hüküm, yukarıda belirttiğim vakıf personelinin ücretleriyle ilgili bir vakfiye düzenlendiğine dair olan görüşümün yanlış olduğunu ortaya koymakta ve vakıf görevlilerinin ücretleriyle hücrelerinde sâkin olan sülehânın ta'âmiyelerinin vakfa yapılmakta olan sadaka türü gelirlerden ödenmekte olduğunu göstermektedir:

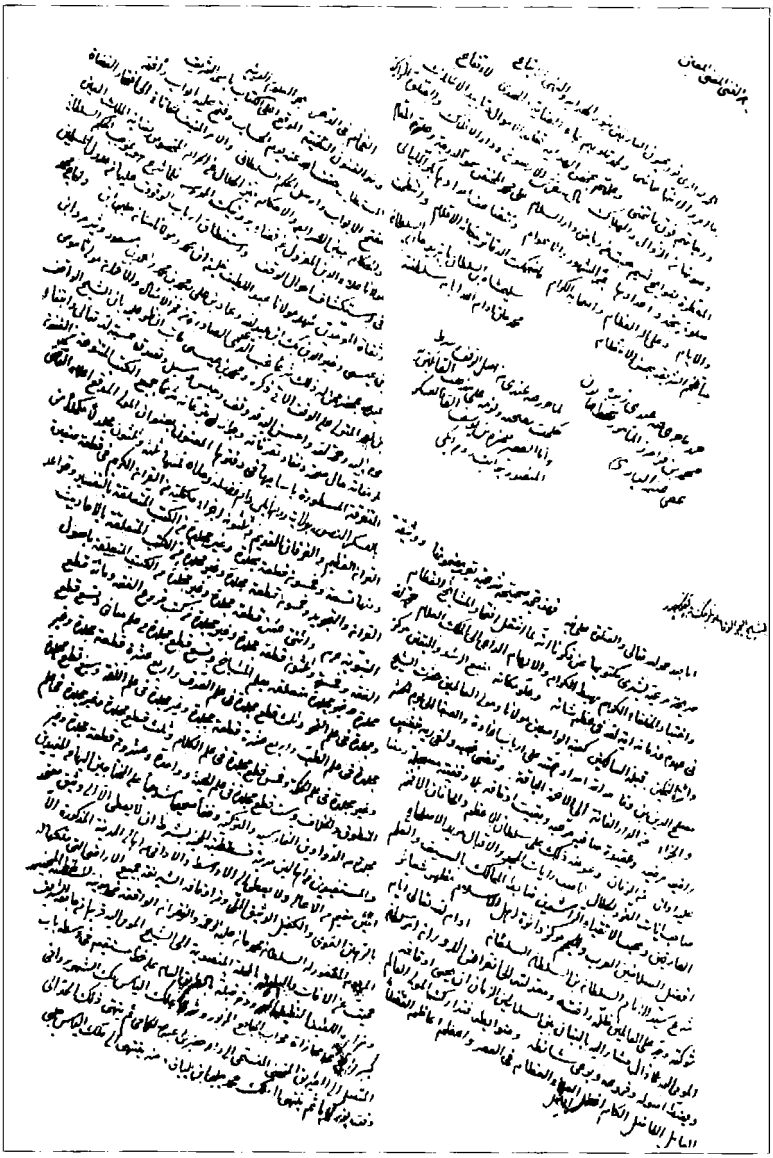
İstanbul kadısına hüküm yazıla ki hâliyâ Dergâh-ı muallama arz gönderüp mahrusa-i İstanbul'da âsûde olan merhum Şeyh Vefâ- nevverallahü merkadahu-nun mezâr-ı şerîflerinde vaz' olunan çeraklarına vârid olan sadakat-ı

Fatih Sultan Mehmed'in Arapça ve Türkçe vakfiyelerinde Şeyh Vefâ ile ilgili olarak "Sultanın kendisi için bir cami yaptırdığı ve bu caminin mesâlihi için de bir hamam vakfettiği" belirtilir.[37] Elimizdeki vakfiyeden anlaşıldığına göre Fatih Sultan Mehmed Şeyh'e ayrıca Çorlu civarındaki bir köyü de temlik etmiş ve bu husus hâlen mütevellide mevcut bir vakfiye ile tescil edildiği gibi bu konuda bir de hükm-i sultanî bulunmaktaymış.

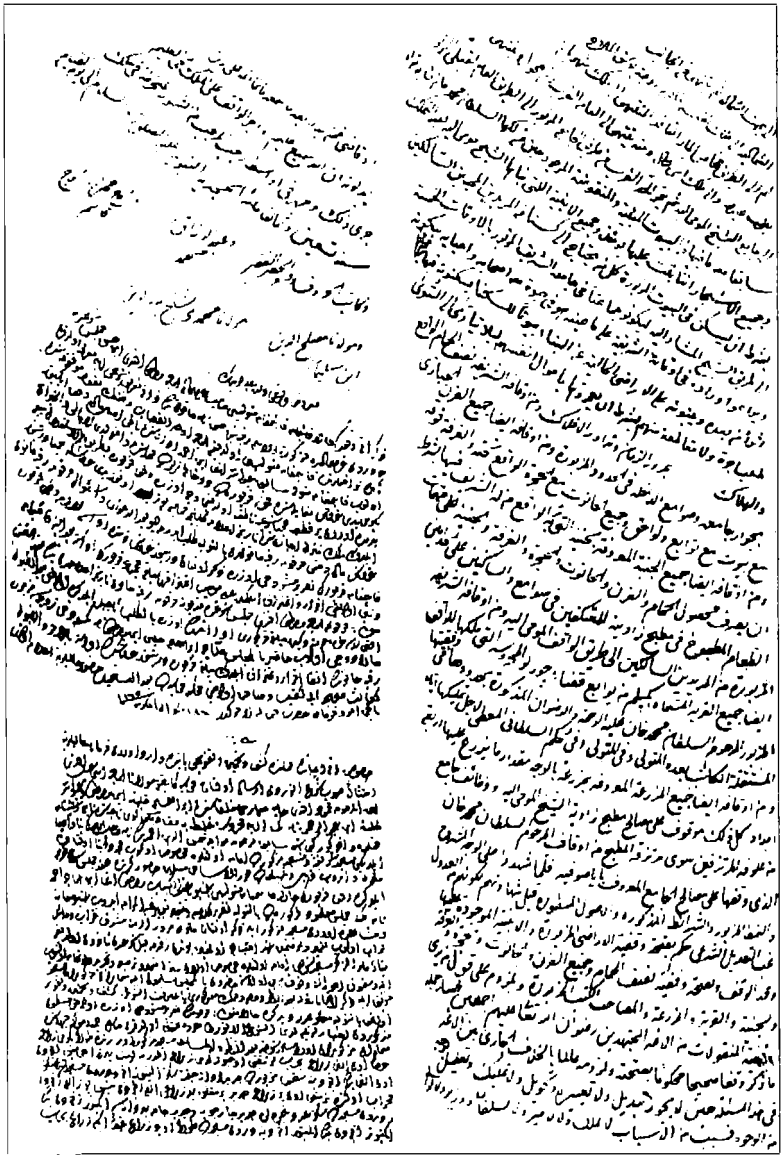
Külliyedeki camiin ve hamamın Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırıldığı, Fatih Külliyesi vakfiyesinde açıkça belirtilmiştir. Elimizdeki vakfiye de Şeyh Vefâ tarafından derviş hücreleri, mutfak ve dervişler için evlerin yaptırıldığını ve aynı şeyh tarafından bir de kütüphane kurulduğunu göstermektedir. II. Bâyezid tarafından yaptırıldığı bilinen Şeyh Vefâ medresesi ve türbesiyle ilgili herhangi bir vakıf kaydı veya vakfiye bulunmamaktadır. İleride ortaya çıkacak yeni belgeler bu hususlaki bilgilerimizi zenginleştireceği gibi, bazı noktaları da tashih edecektir.

müslimînden re'y-i hâkim ile yevmî iki akçe türbedârına ve bir akçe hâfız-ı kütübe ve on akçe şeyhine ve bir akçe nâzırına ve iki akçe aşçısına ta'yin olunup..." BOA. Mâliye Ahkâm Defteri, KK. 67, s. 110.

37 Tahsin Öz, *Zwei Stiftungsurkunden des Sultans Mehmed II Fatih*, Istanbuler Mitteilungen Heft 4, İstanbul 1935, s. 134-5; *Fatih Mehmed II Vakfiyeleri*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1938, s. 320-2.

Evkaf-ı Hümayun Muhasibliği, 151ᵇ-152ᵃ

Evkaf-ı Hümayun Muhasibliği, 151[b]-152[a]

MOLLA LÜTFİ ZINDIKLIK İTHAMIYLA MI ÖLDÜRÜLDÜ?*

XV. yüzyılda zındıklık ve mülhidlik suçlamasıyla idam edilen II. Bâyezid dönemi âlimlerinden Molla Lütfi, kendine özgü bir şahsiyete sahip olması sebebiyle dönemle ilgili biyografik kaynaklarda uzun uzadıya yer aldığı gibi, trajik ölümü dolayısıyla da birçok araştırmaya konu olmuş ve idamının sebepleri de tartışılmıştır. Molla Lütfi'nin hayatını ele alan kaynaklardaki bilgiler, bu konuda yapılan çalışmalarda gereği gibi değerlendirildiğinden[1] bu makalede bunların üzerinde durulmayıp sadece Molla Lütfi'yi idama götüren süreçte hakkında yapılan şikâyetler ve ithamlar ortaya konulmaya çalışılacak ve katli konusuna farklı bir bakış açısı getirilip-getirilemeyeceği münakaşa edilecektir.

Molla Lütfi'yle ilgili olarak yapılan araştırmalarda genellikle bu meselenin fikir hürriyeti bağlamında ele alındığını[2] ve XV. asırda

---

* *Türklük Araştırmaları Dergisi*'nin 19. sayısında yayımlanan (İstanbul 2008, s. 179-196) makalenin genişletilmiş şeklidir. Bu makalenin yazımı sırasında yardımlarını gördüğüm asistanım Dr. Bilgin Aydın'a ve makaleyi okuyup görüşlerini bildiren değerli meslekdaşlarım Prof. Dr. M. Feridun Emecen'e ve Prof. Dr. Kemal Beydilli'ye teşekkür ederim.

1 Bu meselenin arka planının detaylı bir şekilde incelenmesi geniş bir tahlili ve bu konuda yapılan çalışmalar için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17. Yüzyıllar)*, 2. Baskı, İstanbul 1999, s. 205-227.

2 "fut mit à mort à cause de ses idées": Abdulhak Adnan, *La Science chez les Turcs Ottomans*, Paris 1939, s. 35; "Osmanlı Türkiyesinde ilim ve fikir namı-

Osmanlı Devleti'nin resmî düşünceyle uyuşmayan farklı görüş ve fikirleri bastırmaya ve engellemeye çalıştığını göstermeye gayret edildiğini görmekteyiz. Başlangıç noktası bu olunca da kaynaklardan bu hususu destekler cümleler seçilerek alınıp Molla Lütfi "Namaz dedikleri kuru kıyam ve inhinâdur" dediği için bağnaz Osmanlı toplumu tarafından ilhâdla suçlanarak "seyf-i şeri'atle" katledilmiştir gibi bir sonuca varılabilmektedir.[3] Sadece böyle bir bahaneyle ve bir tertip sonucu dönemin büyük bir ilim adamının katledildiğini söylemenin, dönemin ilim zihniyetini ve hukuk sistemini pek de basite almak olup-olmadığı ise düşünülmemektedir.

Kaynaklarda ve belgelerde Molla Lütfi ile ilgili farklı suçlamalar bulunmaktadır. Bugüne kadar hemen hemen bütün araştırmalar *Şakaik* ve *Şaka'ık*'ın Mecdî tercümesine dayanmaktadır. Bilindiği gibi *Şakaik*, Molla Lütfi'nin idamından 58; Mecdi tercümesi ise 87 yıl sonra kaleme alınmışlardır. *Şakaik* müellifinin problemli meselelerde konunun tafsilatına girmeyip ihtisar etme gibi bir eğilimi vardır. *Şakaik*'a göre katlinin sebebi, dönemin ulemâsının Molla Lütfi'nin ilmine, irfânına hasetleri ve Molla Lütfi'nin sivri dilli

---

na uğranılan ilk felaket olsa gerekir": Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1943, s. 47; "Öyle ki, Molla Lütfi (öl. 1495) gibi hür düşünceli bir bilgin, kendisine kızan mutaasıp gurubun "zındık" töhmetiyle hüküm giymiş, II. Bâyezid istemeye istemeye, Hatibzâde'nin ısrarıyla idam kararını tasdik etmek zorunda kalmıştır": Gönül Tekin, "Türk Edebiyatı: 13.-15. Yüzyıllar", *Osmanlı Uygarlığı*, c. 2, yayına hazırlayanlar: Halil İnalcık ve Günsel Renda, İstanbul 2003, s. 521.

3 Buna rağmen, Hatipzâde, âdeta imza toplayarak, idam fetvasını tertibe muvaffak oldu; Molla Lütfi; "Namaz kılmak kuru kuruya eğrilip doğrulmaktır" demiş, dolayısı ile kâfir olmuştu! Padişahtan fermanı da alındı, aksi takdirde, kul taifesi zaptedilemezdi! Yeniçeriler, gûyâ, "Medresede kâfir müderris varmış!" diye galeyana gelirlerdi! Molla Lütfi küfr isnâdından elbette çok muztarip idi. Fakat devlet erkânından hiç kimse, Molla Lütfî'nin Sinan Paşa için gösterdiği medeni cesareti göstermedi ve Molla Lütfî, "Kelime-i şahadet getiren bir kâfir" olarak, 24 Aralık 1494 Salı günü Sultanahmet Meydanı'nda (At Meydanı) şehit edildi": Hüseyin Hatemi, "Bilim Tarihimizde Bir Anıt İsim: Molla Lütfi", *Yeni Dergi*, Nisan-Mayıs 1994, Ankara, s. 16.

oluşudur. Bu yüzden, başta Hatib-zâde olmak üzere, dönemin ulemâsı ilhâd ve zendeka suçlamasının arkasına sığınmışlar ve Molla Lütfi'nin hakkından gelmişlerdir.[4]

Mecdi ise genellikle konuya katkısını artırdığını gösterebilmek için süslü cümlelerle yaptığı tercümesini diğer kaynaklardan ve özellikle de şuârâ tezkirelerinden naklettiği bilgilerle[5] zenginleştirme çabasındadır. Mecdi'nin mahkeme safahatıyla ilgili bilgileri nereden aldığı meçhuldür. Mecdî mahkeme sırasında 200 şahit dinlendiğini, her birinin bir madde naklettiğini yazmaktadır.[6] Mecdî'ye göre de Molla Lütfi'yi idama götüren sebep, ulemânın tertibiyle ortaya atılan zendeka ve ilhâd suçlamasıdır. Ancak Molla Lütfi'nin katlinden uzun uzadıya bahseden Mecdî'nin *Latifî Tezkiresi*'ndeki aşağıda göreceğimiz "aşere-i muhabbese" hâdisesinden hiç bahsetmemesi dikkat çekicidir. Dönemin bilinen kaynaklarının dışında Molla Lütfi ile ilgili bazı arşiv belgeleri de günümüze ulaşmıştır. Bunlardan en önemlisi meselenin anlaşılmasına önemli bir katkı sağlayan Molla Lütfi hakkında yazılan şikâyet mektuplarıdır.

Molla Lütfi hakkında yazılan üç şikâyet mektubu Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunmaktadır. Bu mektuplardan biri (TSA. E. 6345) imzalı, diğer ikisi ise (E. 8101 ve E. 10160/80) imzasızdır.[7] Ancak muhteva ve üsluplarından anlaşıldığına göre üçü de Sinan

---

4 Taşköprülüzâde, *eş-Şekâ'iku'n-Nu'maniye fî 'Ulemâ'i'd-Devleti'l-Osmaniye*, neşreden Ahmed Subhi Furat, İstanbul 1985, s. 279-283.

5 *Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri, Hadaiku'ş-Şakaik*, A. Özcan'ın önsözü, s. XV, İstanbul 1989.

6 Mecdî, s. 297. Mahkeme safahatını bu kadar detaylı anlatan Mecdî, Molla Lütfi'nin hâfız-ı kütüplüğü ile ilgili bilgiyi yanlış nakletmektedir. Mecdî'ye göre Molla Lütfi, II. Bâyezid'in zamanında Hizâne-i Âmire'deki kitaplara hâfız-ı kütüb olarak tayin edilmiştir. Mecdî, s. 296.

7 Bu mektuplardan ilk ikisini bulup "Fatih Devri Kütüphaneleri ve Molla Lütfi Hakkında Birkaç Not", *İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi*, no. 33, İstanbul 1982" adlı makalemle ilim âlemine duyurmuş ve bazı bölümlerini de neşretmiştim. İbrahim Maraş, üçüncü mektubu ortaya çıkardı ve Molla Lütfi hakkında hazırladığı tezde (*Molla Lütfi, Felsefî ve Kelâmî Görüşleri*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din

Paşa'nın kardeşi Ahmed Çelebi [Paşa] tarafından yazılmıştır. Ahmed Çelebi, Molla Lütfi'ye şu konularla ilgili olarak ithamlarda bulunmaktadır:

Mektuplardaki İthamlar:

1. Sinan Paşa'nın muhallefatıyla ilgili olarak bazı yolsuzluklar yapmıştır.

2. Fatih Sultan Mehmed'in kütüphanesindeki vakıf kitaplara hiyanet edip bazı kitapları değiştirmiş ve satmıştır.

3. Önceki eşine talakını vermek için elli-altmış bin akçe almıştır.

4. Tokat'ta bir kişinin yirmi bin akçesini almıştır.

5. Darülhadis Medresesi'nin kütüphanesindeki *Sıhah-ı Cevherî* adlı eseri yerine başka bir nüsha koyarak almış, fakat farkedilince geri vermiştir.

6. Saray Kütüphanesi'nde görevliyken hiyanet ettiğini Sinan Paşa fark edince durumu gizlemiş; ancak görevinden azlettirmiştir.

7. Sinan Paşa'nın vakfiyesini gizleyip vakıfta yolsuzluklar yapmış ve bu husus Molla Kestelli tarafından teftiş edilip ortaya çıkarılmıştır.

8.Yapılan soruşturmalardan yalancı şahidler bularak kurtulmaya çalışmıştır.

9. Sinan Paşa'nın beşer altışar binlik kitaplarını otuzar kırkar akçalık kitaplarla değiştirmiş ve satmaya çalışmıştır. Otuzar kırkar akçalık kitaplar da başkalarına ait olup "bir tarik-i hiyanet" ile elde etmiştir.

10. Fatih Sultan Mehmed zamanında hiyanetinden ötürü Kazasker Meclisi'nde ta'zir olunmuş ve bimârhâneye girmiştir.

Mektuplarda Molla Lütfi "şerîr ü gaddâr bî-dîn ü bî-i'tikâd ü müzevvir ü mekkâr, zâlim dinsüz harâmî" olarak nitelendirilmek-

---

Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara 1992, s. 13-19) bu mektupların metinlerine yer verdi.

te ise de, zındıklık ithamıyla ilgili olarak herhangi bir hâdiseye yer verilmemektedir. Ayrıca Ahmed Paşa, "Lütfi'ye ta'alluk[ı] olmayan her ahad -kâyinen men kân- bu hâlâta ta'accüb idüp Lütfi'nin tezvîrine câzim olup bunun gibi zâhirü't-tezvîr müstehikkü's-siyâse kaziyyede bu kadar te'hîr olunup hak yerine varmadığına mütehayyirlerdir" dediğine göre, Molla Lütfi'nin yukarıda sıralanan uygunsuz davranışlarından ötürü siyaset edilmesini istemektedir.

Bu ithamların çoğunun ne derecede doğru olduğunu söyleyebilmek için herhangi bir belge veya bilgiye sahip değiliz. Sadece II. Bâyezid döneminde hazırlanmış bir katalogda[8] kitaplarla ilgili ithamların doğru olabileceğini düşündürebilecek birkaç kaydın mevcudiyetinden haberdar bulunmaktayız. Mehemmed b. Ali el-Fenârî tarafından hazırlanan Fatih Camii Kütüphanesi'ne ait bu katalogda, kayıp kitapların yerine alınan kitapları bildiren notlar bulunmaktadır. Yirmiye yakın kitabın yanında "Evvel varakının evvelinde Mevlânâ Lütfi *Muhît*den bir cild diyü teslim itdi diyü yazılmış"; "Zahrında Mevlânâ Lütfi Halife teslim itdügi kitaplardandur diyü yazılmış"; "Evvel varakınun Besmelesi üstinde müsellem-i Lütfi Halife 'ala'l-mütevellî diyü yazılmış" şeklinde notlar mevcuttur. Kayıp kitapların hepsi Fatih Sultan Mehmed Vakfı'ndandır. Daha sonraki tarihlerde bu kütüphaneye vakfedilen koleksiyonlardaki kitaplarda bu şekilde herhangi bir not bulunmamaktadır.

Molla Ahaveyn'in Risalesindeki İthamlar:[9]

Mecdî ve *Şaka'ik*'a göre mahkeme heyetinde yer alıp Molla Lütfi'nin idam kararına katılmakta önce tereddüd edip sonra bu kararı onayan Molla Ahaveyn'in zındıklıkla ilgili olarak kaleme aldığı risalesinde (*Ahkâmu'z-Zındık*) Molla Lütfi hakkında yaptığı suçlamalar şunlardır:

8 BOA. D. HMH. SFTH. 21 941/B.

9 Ocak tercümesi kullanılmıştır. *Zındıklar*, s. 346-347.

1. Peygamberliği "olabildiği kadar inkâr etmesi."

2. Hâfız-ı kütüp olarak tayin edildiği sultanın kitaplarına ihanet etmesi ve bu yüzden azledilmesi.

3. Feylesofların safsatalarına yapışıp şeriatın yüce düsturlarına taarruz etmesi.

4. Şahitlerin beyanlarına göre zındıklık, sebb (dine ve peygambere hakaret), ridde (dinden çıkma) suçlarını işlemesi.

5. Dili boşanmış, dizginleri salıverilmiş, deliliğe sığınmış, rezilliği yüzüne almış bir kişi olması.

Ahaveyn'in Molla Lütfi'ye isnâd ettiği suçlamalardan ikinci ve beşincisi hariç, diğer üçünden herhangi birinin sübutu halinde Molla Lütfi'nin zındıklığına kolayca hükmedilip katline fetva verilebilirdi. Ancak Ahaveyn'in nakline göre, bu toplantıda bulunan ulemâ için böyle bir karar vermek hiç de kolay olmamıştır:

> Bunun üzerine aralarına görüş ayrılığı düştü ve mecliste karşılıklı mücadele ve çekişme uzayıp gitti. Ve bir hayli sürtüşme ve çekişmeden sonra, nihayet katline ve yeryüzünü onun saptırmalarından ve sapkınlıklarından temizlemeye hükmetmekte anlaştılar.[10]

Molla Lütfi'nin kesin olarak zendeka ve ilhâd suçunu işlediği sabit olmuşsa ulemâ niçin mücadele, sürtüşme ve çekişmeden sonra bir karara varabilmiştir?

Latifî ve Sehî'nin Molla Lütfi'nin Katliyle İlgili Olarak Gösterdikleri Sebepler:

Her iki tezkire yazarının naklettikleri, bu meseleye yeni bir boyut kazandırmaktadır. Sehî Bey, Molla Lütfi'den bahsederken katliyle ilgili olarak şu bilgiyi vermektedir:

10 Ocak, *Zındıklar*, s. 347.

Latîfe bâbında ihtiyarı olmayıp kimi gerekse donadup her kişinün hakkında ğarâyibât söylerdi. Ol ecilden mevâlîden bazı ittifak idüp münafaka sureti ile sâhib-devletlere ğamz eyleyüp küfür söyledi diyü şehâdet itdiler. İstanbul'da At Meydanı'nda boynun urup katl eylediler.[11]

Görüldüğü gibi Sehî Bey, *Tezkire*'sinde Molla Lütfi'ye ayırdığı bölümde katline sebep olarak sadece düşmanlığını kazandığı kişilerin anlaşarak kendisine küfür isnâd etmesini göstermektedir. Ancak Sehî Bey, Latifî'nin "Mevlânâ Lütfi-i maktulüñ musâhiblerinden ve cümle-i 'aşeresinden biridür" dediği Abdülvâsi Çelebi'den bahsederken:

'Aşere-i muhabbesedendir. Merhûm Sultan Bâyezîd ol tâyifeye hışm itdükte her biri perâkende olup terk-i diyâr idüp ğaybet itmişdi. Ol zamanda bu dahi diyâr-ı Aceme çıkup niçe zaman şuğul idüp kesb-i fezâ'il ve tehzîb-i mesâ'il kılup bunda Rûm'a geldükde rağbetle müderris olup âhir padişah-ı sâhib-kıran zamanında kâdıasker oldu.[12]

demekte; ancak bu hâdiseyi Molla Lütfi ile irtibatlandırmamaktadır. Sehî'nin naklinden "'aşere-i muhabbese"'nin o devirde yaşayanlar tarafından bilinen bir hâdise olduğu anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan Latîfî'nin bu konuya daha geniş bir yer verdiğini görüyoruz. Latifî sivri dilliliği ve dönemin ulemâsına meydan okumasına dair bazı örnekler verdikten sonra katline sebep veya bahâne olarak 'aşere-i muhabbese olayını göstermektedir:[13]

11 *Heşt Bihişt. Sehî Beg Tezkiresi*, hazırlayan Günay Kut, Harvard Üniversitesi Basımevi 1978, s. 151-152.

12 *Heşt Bihişt. Sehî Beg Tezkiresi*, s. 129-130.

13 Latîfî, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ*, haz. Rıdvan Canım, Ankara 2000, s. 483-484. Son yıllara kadar yapılan araştırmalarda göz ardı edilen bu hususa ilk defa İbrahim Maraş 1992 yılında hazırladığı yüksek lisans tezinde temas etmiştir (İbrahim Maraş, Molla Lütfi'nin Felsefî ve Kelâmî Görüşleri, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe

Elhâsıl mevlânâ-yı mûmâ-ileyhin bu gûne nüktelerinden ve bu makule isti'âre ve kinâyelerinden ol asruñ mevâlisi ve ahâlisi münfa'il ü münkesir olup mümâ-ileyhe muhkem hasm oldılar. İttifak ol esnada 'aşere-i muhabbese hâdisesi vaki olıcak her tarafdan husemâ husûmete yol buldılar ve tîğ-i adâvetlerin ser-tîz idüp kanın dökmege mânend-i seyf-i bî-diriğ ve hayfa bel bağladılar. Hâl-i musibet-meâline dost u düşmen sîret-gûlar yüzinden ağladılar.[14]

Latifî, Molla Lütfi'ye ilhâd ve zendeka isnâdından hiçbir şekilde bahsetmemektedir. Naklettiğine göre, dönemin ulemâsı "'aşere-i muhabbese hâdisesini" bir bahane olarak kullanmış ve "Akibetü'l-emr katlini mûcib ü muktazî nesne idüp katli hususunda ikdâm u ihtimâm ve kıyâm-ı tâmm gösterüp emrin tamâm"[15] etmişlerdir. Latifî "'aşere-i muhabbese" hâdisesi ile ilgili olarak Vâsi'î Çelebi'ye ayırdığı bölümde şu mütemmim malumatı vermektedir:

Mevlânâ Lütfi-i maktulüñ musâhiblerinden ve cümle-i 'aşeresinden biridür. Ol zamânda ki 'aşere hâdisesi vâki' olup ol tâyife teftiş emr olundukta hemân Vâsi'î degül hep bunlar Vâsi' ancak

---

ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara 1992, s. 19). İbrahim Maraş Latîfî tezkiresinde geçen "aşere-i muhabbese" kaydına dikkat çekmişse de muhabbese kaydını "vakıf mallarını elde etme" olarak yanlış yorumlamıştır. Bu yanlış yorumlama İ. Maraş'ın Latifî tezkiresinin Mustafa İsen tarafından Latin harfleriyle yapılan sadeleştirilmiş neşrini kullanmasından ve dolayısıyla "muhabbese"nin imlasını yanlış tahmin etmesinden kaynaklanmıştır. Daha sonra Molla Lütfî'nin idamının fıkhîliği konusunda bir makale yayımlayan Şükrü Özen, İ. Maraş'ın yanlış yorumlamasını düzeltip "muhabbese"nin "mide bulandıran, karıştıran" anlamına geldiğini belirtmiş ve Molla Lütfi ve yakınındakilerin hasımları tarafından böyle adlandırıldıklarının düşünülebileceğini söylemiştir (Şükrü Özen, "İslâm Hukukuna Göre Zındıklık Suçu ve Molla Lutfî'nin İdamının Fıkhîliği", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, no. 6, İstanbul 2001, s. 47-48). Ş. Özen de Latifî tezkiresinin sadeleştirilmiş metnini kullanmıştır.

14 Latîfî, s. 483-484.

15 Latîfî, s. 484.

diyü Sultan Bâyezid ol tâyifeye kahr u gazab sûretlerin göstericek bunlarun her biri havf u hazerden ıztırârî her biri bir cânibe firâr ve terk-i diyâr itdükte mumâ-ileyh dahi çıkup vilâyet-i 'Acem'e gitmişdi ve müddet-i mütemâdî anda 'azîm şuğl itmişdi. Vakta kim bu hâdise murûr-ı devrânla nisyân buldukta bu dahi yine diyâr-ı Rûm'a avdet idüp kadi-i taht ve kadı'asker oldı.[16]

Molla Ahaveyn'in *Ahkâmu'z-Zındık* risalesindeki şu satırlar da muhtemelen bu hâdiseye işaret etmektedir:

"Kendisini sefîh talebeden oluşan bir topluluk ve kısa akıllı câhillerden meydana gelen büyük bir kalabalık taklide başladı. Sapkınlığı güçlendi ve neredeyse insanların çoğu peşine takılır oldu. [Bunun üzerine] durum..... Sultan Bâyezid Han'ın eşiğine arz olundı. Bunun üzerine sultan hemen önce aşırı taraftarlarının, sonra da bizzat onun hapsini emr etti"[17]

Aşık Çelebi ise hased-i akran yanında Molla Lütfi'nin katlinde İskender Paşa'nın da rol oynamış olabileceğini imâ etmektedir:

"Kezâlik Hatib-zâde'nün Hâşiye-i Tecrîd'i hakkında muzahrefâtdur, ben anun ipligin bâzâra çıkardayum, dakîkaların inceden inceye eleyüp götüne elek asayum diyü tonadurmış. Vüzerâ-yı vaktden İskender Paşa'nun dahi ba'zı hususdan merhûmdan tab'ı dil-gîr imiş, her zaman âh fursatın bulsam dir imiş."[18]

Sonuç

Kaynaklardaki nakiller ile Sehî ve Latifî'nin verdiği bilgiler göz önüne alınacak olunursa, Molla Lütfi'nin "serbest fikirlerinden" veya zındıklık ve ilhâda hamledilebilecek sözlerinden ötürü öldürüldüğünü söylemek pek kolay olmayacaktır. Her

16 Latîfî, s. 554-555. Bu bilgi de matbu Latifî Tezkiresi'nde yer almamaktadır.
17 Ocak, *Zındıklar*, s. 346-347.
18 Meşâ'irü'ş-Şu'arâ, c. 2, yay. haz. Filiz Kılıç, İstanbul 2010, s. 731.

şeyden önce küfrünü açıkça ilan eden ve savunan Molla Kabız'a görüşlerinden vazgeçmesi için tanınan fırsatın Molla Lütfi'ye niçin verilmediği sorusuna uygun bir cevap bulunmalıdır. Bilindiği gibi Kabız yakalanarak Divân-ı Hümâyûn'a getirilip uzun süren bir yargılamadan sonra görüşlerini savunamaz bir hâle gelince kendisine tevbe etmesi için nasıl fırsat verildiğini Celâl-zâde Mustafa Çelebi şöyle nakletmektedir:

> Dahi sözün var mıdur? İ'tikad-ı bâtıldan 'udûl idüp hakkı kabul ider misin didiler. Mülhid-i mülzem i'tikad-ı fâsidinde musır ve muhkem olup kabul-ı hakdan imtinâ' eyledi. Sû'-i i'tikad ile dâ'ire-i 'inâdda sâbit-kadem olıcak müfti, hâkimü'ş-şer'a mürâcaat idüp fetvâ emri tamâm oldı. Şer' ile lâzım geleni siz hükm idün didiler. Kadı-ı şer' dahi mülhidden su'âl idüp mezheb-i ehl-i sünnet ve cemâ'at üzre i'tikadı pâk tarikine sâlik olup döndün mü didiler. Çâre ve imkân olup hakka karar itmedi i'tikad-ı batılında ke-mâ-kân ısrar üzre olıcak şer' ile katline hükm itdiler.[19]

Diğer taraftan *Şakâ'ik* müellifi Taşköpri-zâde, Molla Lütfi'nin katli sırasında orada bulunanlardan bir şahsın kendisine şöyle dediğini nakletmektedir:

> [Molla Lütfi] devamlı kelime-i şehâdet getiriyor, kendisine isnâd edilen ilhâd suçlamasıyla bir ilgisinin olmadığını söylüyordu. Başı bedeninden ayrıldıktan sonra da kelime-i şehâdet getirmeye devam ettiği söylenmektedir.[20]

---

19 Celâlzâde Mustafa, *Geschichte Sultan Süleyman Kânûnis von 1520 bis 1557, oder Tabakât ül-Memâlik ve derecâtü ül-Mesâlik*, yay. haz. Petra Kappert, Wiesbaden, 1981, s. 175a-b. Bu konu aynı şekilde *Hasan Beyzâde Tarihi*'nde ve *Künhü'l-Ahbar*'da da tekrarlanmaktadır.

20 *Taşköprülüzâde*, a.g.e. s. 280.

Mecdî de benzer ifadeler kullanmaktadır. Molla Lütfi kendisine isnâd edilen ilhâd suçlamasını reddettikten sonra "Hâşâ ki bende küfr ü ilhâd ola" demiştir.[21]

Birbirine benzer iki ilhâd suçlamasında takip edilen farklı uygulamaya nasıl bir izah getirebiliriz ?

Ayrıca dönemin ulemâsının işbirliği yaparak Molla Lütfi'nin katline fetva aldırdıklarını söylemek, aralarında önemli âlimlerin bulunduğu bu topluluğa büyük bir haksızlık olacaktır. *Şeka'ik* ve *Mecdî*, Molla Lütfi'yi yargılayan heyette bulunan ulemânın zendeka suçunun oluştuğu hususunda bir görüş birliğine varamadıklarını ve bazılarının alınan karara muhalif olduklarını nakletmektedirler. Molla Ahaveyn de uzun süren bir mücadele, sürtüşme ve çekişmeden sonra ulemânın bir karara vardıklarını söylemektedir. II. Bâyezid'in üzerinde görüş birliği sağlanamayan bir kararı onaylamakta ve tahta çıktıktan sonra önemli eğitim kurumlarına tayin ettiği Molla Lütfi'yi sadece bu suçlamayla idama göndermekte pek istekli olmayacağını düşünüyorum. Bilindiği gibi, zendeka ve ilhâdla itham edilmek genelde dinî olmaktan ziyade politik sebeplere dayanan bir suçlamadır ve daha çok Safevî tehlikesinin ileri boyutlara ulaştığı Kanunî Sultan Süleyman'ın hükümdarlık döneminin ikinci yarısında yaygınlaşmıştır.[22]

Molla Lütfi'nin zendeka ve ilhâd isnâdı ile değil de Osmanlı hukuk sisteminde suçun unsurları oluşmadığında sıkça başvurulan "sâ'î bi'l-fesâd" suçlamasıyla öldürüldüğü23 ihtimalinin ciddi olarak dikkate alınması gerektiği kanaatindeyim. Toplum

21 *Tercüme-i Şeka'ik*, İstanbul 1269, s. 297.

22 "XV-XVI. Asır Osmanlı Zendaka ve İlhad Tarihine Bir Katkı" adlı makalemde de belirttiğim gibi, şuârâ tezkirelerinde II. Bâyezid döneminde yaşamış "vâsi'-meşreb, Şi'a-meşreb, Hurûfî, Kalender, fâsık, mülhid birçok şâirden söz edilmekte ve bunların takibata uğradıklarına dair herhangi bir bilgi de bulunmamaktadır. (*Osmanlı Araştırmaları*, c. XXIV, İstanbul 2004, s. 127-157.

23 Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, neşre hazırlayan V. L. Ménage, Oxford 1973, s. 195-196.

için bir tehlike oluşturan bazı fiillerle ilhâd, casusluk gibi bazı suçlarda gerektiğinde hükümdarın siyâseten veya ta'zîren ölüm cezası verebildiğini biliyoruz.[24] "Sâ'î bi'l-fesad" da bu tür bir suçlamadır. Molla Ahaveyn'in risâlesinde ve Ahmed Paşa'nın mektuplarında bu ihtimali kuvvetlendirecek cümleler ve özellikle de Latifî'nin "İttifak ol esnada 'aşere-i muhabbese hâdisesi vâki' olıcak her tarafdan husemâ husûmete yol buldılar" şeklindeki ifadesi bizi bu şekilde düşünmeye sevk etmektedir. Öyle anlaşılıyor ki çeşitli sebeplerden ötürü birçok kişinin husumetini kazanan ve uygunsuz davranışlarından dolayı birtakım takibata maruz kalan Molla Lütfi, düşmanlarının ithamlarını savuşturmuş ve soruşturmalardan kurtulabilmişse de "Aşere-i muhabbese" hâdisesinin ortaya çıkışından sonra kendisini savunamaz hale gelmiştir. Muhtemelen zındıklık ithamları, uygunsuz davranışlar, emanete hiyanet ve "'Aşere-i muhabbese" olayı üst üste gelince Lütfi için mukadder akibet hazırlanmış ve Molla Lütfi'nin toplumun huzurunu bozmaktan dolayı idamına hükmedilmiştir. "Aşere-i muhabbese" hâdisesi bardağı taşıran son damla olmuştur. "Aşere-i muhabbese" hâdisesinin ne olduğu ortaya çıktığında eminim ki bu ihtimal kesinlik kazanacak ve o zaman Osmanlı hukuk sisteminin böyle bir komployа alet olduğunu söylemek gibi bir olumsuz düşünceden uzaklaşacağımız gibi, zendaka ve ilhâd suçlamasının Hanefi mezhebine uygun olup-olmadığı münakaşasından ve bu suçlamayla öldürülmenin fıkhîliği tartışmalarından da kurtulmuş olacağız.[25]

---

24 Mohammad Hashim Kemali, *The Right to Life, Security, Privacy and Ownership in Islam*, Islamic Texts Society, Cambridge 2008, s. 28-29. Teorik olarak sultana ve vekili olan sadrazama tanınan bu hakkın uygulamada eyalet valileri ve askerî zümrenin ileri gelenleri tarafından da kullanıldığı görülmektedir. Bkz. Boğaç A. Ergene, *Local Court Provencial Society and Justice in the Ottoman Empire: Legal Practice and Dispute Resolution in Çankırı and Kastamonu: (1652-1744)*, Leiden 2003, s. 159.

25 Şükrü Özen, Molla Lütfi'nin katliyle ilgili fetva verilirken "Hanefi mezhebi içinde kalındığını ve burada özel bir formül geliştirildiğini" savunan yazısını şöyle bitirmektedir: "Ne var ki makalemizin başından beri vurguladığımız

*
* *

Makalenin yayımından sonra "Aşere-i muhabbese" ile ilgili olarak Hüseyin Enisî'nin XVI. asırda yazdığı *Menakıb-ı Akşemseddin* adlı eserinde enteresan bir bilgi olduğu görüldü.[26]

Rivâyet olunur ki: Göynük'de Akşemsü'd-dîn'ün bir tâcir komşusu var idi. Ol tâcirün üç oğlı ve bir kızı var idi. Ol kimse gözetdi bir gün şeyh hoş-hâtır olıcak oğlancıkları du'â ve himmet istemege şeyhe götürdi. Bunlara nazar idüp murakebeye vardı. Başın kaldurup büyügin ticarete iki küçügin okımağa işâret eyledi. Ol ticarete ta'yin olınan mâldâr oldı, Hindistan'a ticarete gitdi anda vefât eyledi. Ve ol okumağa tayin olınanun biri âlim, kâmil fâzıl zâhid oldı 'âkibet Göynük'ten göçdi Bursa'da Orhaniye Cami-i şerîfinde imâm oldı kırk yıl imâmet eyledi, Mevlânâ Muharrem Halife dirlerdi. Ve küçücük oğlınun ismi Safer Şâh idi cemî' 'ulûm-ı zâhiri tekmil idüp ilm-i kelâma ve felsefiyyâta meyl eyledi. İstanbul'da kendüye akran tokuz kişiyle müsâhib oldı nice zamân i'tikâdiyyâta ve felsefiyyâta müvâzabat eylediler. Tahrirât-ı kesîre ve takrirât-ı hazîreleri vardur. Ol kimselerinün her biri ferîd-i asr vahîd-i dehr idiler. Lâkin bi-irâdati'llâh dalâlete düşdiler, 'aşere-i

---

gibi, Hz. Peygamber ve ilk halifeler döneminde ceza hukukunun konusuna giren bir suç olarak bile görülmeyen zındıklık, tarihî ve sosyal olaylar neticesinde içtihada dayalı olarak 'tövbe kabul edilmeden idam' gibi son derece ağır bir suç haline dönüştürülmüştür. Bütün bunlar ortaya koymaktadır ki bu hükmü aynen benimseyen Osmanlı hukuk sistemi, asıl kaynaklarla irtibat kurmadan sadece yerleşmiş hukuki normları hayata geçirme noktasında odaklanmış ve geçmiş hukuki doktrinin ihtiyaçlara imkân vermediği bazı konularda da destekleyici fermanlar ve şeyhülislâm fetvalarıyla uygun kanunî yollar üretmiştir. Bu davada şayet hiç değilse en eski Hanefî kaynaklarda ortaya konan mezhebin konuyla ilgili yaygın anlayışı benimsenmiş olsaydı, Molla Lütfi'nin şehadet getirmesi ve kendisine zındıklık ve ilhâd vasıflarının bulunmadığını belirtmesi, mahkeme heyeti tarafından tövbe olarak değerlendirilmek durumundaydı." A.g.m. s. 62.

Bu da bir bakıma Molla Lütfî'nin zındıklık ithamıyla katledildiğini savunmanın güçlüğünü göstermiyor mu?

26 Hüseyin Enîsî ve Menakıbı hakkında kısa bir bilgi için bkz. İsmail E. Erünsal, "Hüseyin Enisî ve Menakıb-ı Akşemsedin'i", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, c. XI, sayı 3, Ankara 1972, s. 172-175. eserdeki bu bilgiye dikkatimi çeken değerli meslekdaşım Şükrü Özen'e teşekkür ederim.

muhabbese diyü halk arasında meşhûr oldılar. Cum'a güni olup halk camiye giricek anlar meyhâneye cem' olurlardı hamr içüp sarhoş olurlardı. Birisi pîş-i hûn tahtası üzerine çıkup istihzâen hatibe taklid eyler idi ve kendüleri tonadurdı, *evveluhâ kara-balı âhirühâ masmas ve hümâ merdûdâni 'inda'llâhi ve'n-nâsi* dirdi ve buna benzer çok kelimât-ı nâ-meşru' eyidürdi. ...Pes bunların ahvâli meşhur oldı. Sultan Mehemmed bunları ahz olınmak buyurdı padişah havfından bunlar kaçdılar her biri bir taraf gitdi bulımadılar mezkûr mevlânâ Seferşâh diyâr-ı Arab'a vardı, 'arazi-i mukaddesede gezdi enbiyâ ve evliyâ meşhedâtına sâkin olup dergâh-ı Hakka tazarru' eyledi Allâhu ta'alâ 'inâyet eyledi dalâletden hidâyet ve sa'âdete düşdi âhir yine diyâr-ı Rum'a geldi.

Menâkıb yazarı Hüseyin Enisî müteâkip satırlarda Seferşâh'la olan yakınlığını da şöyle anlatmaktadır:

Pes mevlânâ Seferşâh tasavvufı tekmîl eyleyüp ilm-i tasavvufta *Ẓiyâfâtu'l-İhvân bi-Matâ'imi'l-'İrfân* adlu kitabı te'lîf eylemişdür. Mevlânâ Seferşâh kadı ve müderris olmışdur kabr-i şerifleri Karaman diyarında Elmalu kazasındadur. Ve dahi zikr olunan tâcir Akşemseddin'e üç oğlın ve bir kızın du'a ve himmet istemege iletmişdi ki üç oğlınun ahvâli zikr olundı öyle olsa hazret-i şeyh ol kıza evlâd ile himmet eyledi 'âkibet Allâhu ta'âlâ ana evlâd virdi ba'zı toksan ve ba'zı yüz yaşına vefât eyledi ortanca oğlı ki Pîr Ahmed Çelebi'dür bu menâkibi cem' iden Emir Hüseyn-i Enîsî'nün vâlidesinün babasıdur.[27]

Hüseyin Enisî'nin Seferşâh'a yakınlığı dolayısıyla *Menakıb*'ın verdiği bilgilerin doğruluğunu kabul etmemiz gerektiğini düşünüyorum.

27 Ali İhsan Yurt, *Akşemseddin (1390-1459) Hayatı ve Eserleri*, yay. haz. Mustafa Kaçalin, İstanbul 1994, s. 137-138.

BELGELER

Hüve'l-Hakk

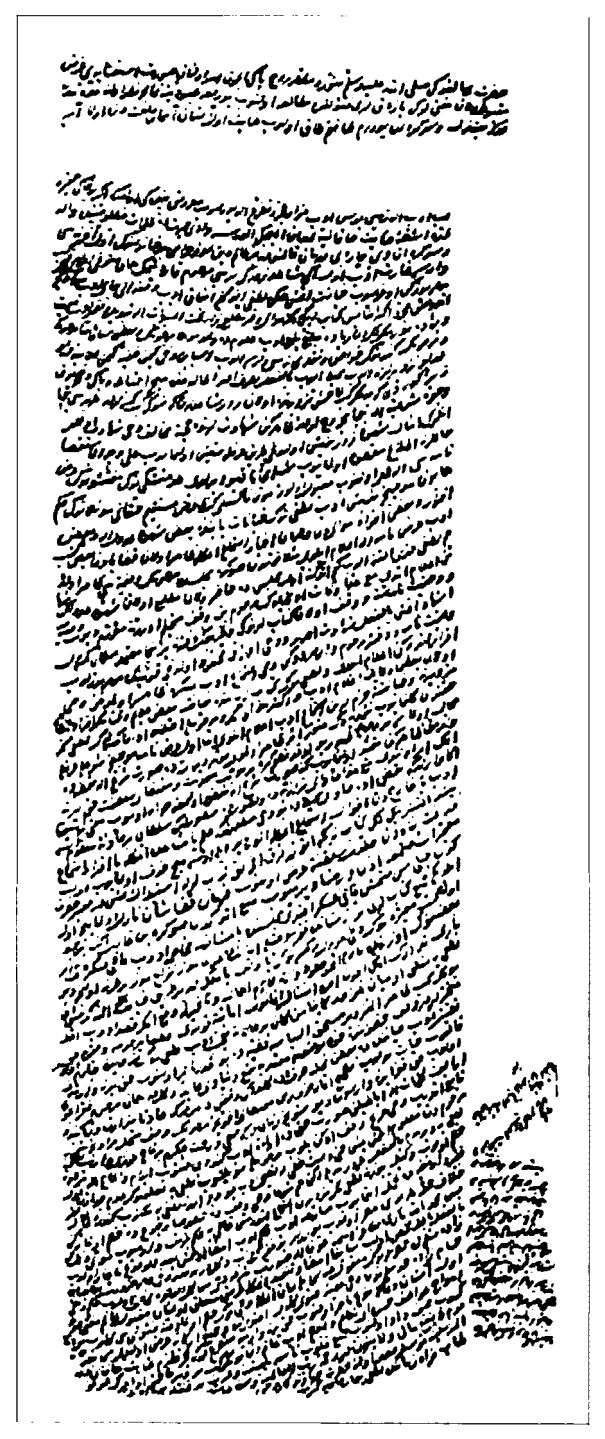
Du'â-yı devlet-i ân âsitân bi-gû dervîş
Ki destgîr-i gedâ cüz du'â ne-hâhed bûd

[1] Hazret-i Risâletün salla'l-lâhu aleyhi ve sellem münevver ve mutahhar rûhi içün bu ruk'a-i 'ubûdiyyete tamamca nazar-ı kimyâ-âsâr [2] müte'allik ola. Ben hâk-i hakîrin hasmı olan müderris Lütfi ğâyet şerîr ü gaddâr bî-dîn ü bî-i'tikâd ü müzevvir ü mekkâr [3] olduğı içün küstahlık olunup bu arz-nâmeye irtikâb olundı. Ol bana eyledüği zulmü vü hayfı hâşâ ki kâfir dahî [4] Müslümâna ide. Kassâm tashîh idüp ben fakîre virdüği defterden hâriç kardaşum merhûmun mu'teber mukavvim [5] kitâbların ve esbâbın bel' itdikden sonra vakfın dahî kendü murâdınca idüp mukarrer müseccel vakf husûs[ı] olduğı [6] içün tahammül itmeyüp kardeşlerüm merhûmlar yoluna fedâ-i rûha dahî râzı olup ol âsitânenin adl-i şâmiline [7] ilticâ ve kendü istikâmetüme i'timâd idüp merhûm ve mağfûr hazret-i hüdâvendigâr tâbe serâhunun kitâbları hazinesine [8] ve vakf kitâblara Lütfi'nün envâ'-ı hıyânât ve etrâf-ı âlemde gayr-ı mütenâhî itdüği tezvîrât ve telbîsât ve nifâkları [9] kendüyi irâe-i bâtılasıyla halka satmaları tezvîriyle sâbıkâ zevc-i evvelinden cebrile elli altmış bin akçe alup [10] talâk virmişdür. Bunun emsâli nice tezvîrler itmişdür. Hattâ bu eyyâmlarda Tokat'da bir kimsenün yirmi bin akçesine [11] tezvîr itmiş dirler. Ve Dârül-hadis medresesinün *Sıhâh-ı Cevherî*'sini tebdîl idüp almış imiş. Hâfız-ı kütüb mücidd olup [12] Mevlânâ Ahaveyn hıdmetleri taleb itdükleri sebebden ihtiyât idüp gine virmiş dirler. Saray-ı Âmire'de ser-vakte [13] girüp hıyânet-i 'azîme itdüği ecilden merhûm Sinan Paşa ğâyet ihfâ idüp ol vakit anı hidmetden redd [14] itdürmişdi. Fakîr edeb[e] ri'âyet idüp anun hâline ke-nârin 'alâ 'alem rûşendür diyu ta'arruz itmeyüp anun benüm hakkımda sen bir âciz ve [15] garîb kaldun diyu

gayr-ı merbût iftirâlarına mültefit olmayup el-hakku ya'lû diyüp hayli müddetdir ki envâ'-ı mesâibe mübtelâ [16] ve bî-çâre-i min külli'l-vücûh sergerdân ve âvâre mezellet toprağına yüz sürüp yürürin her ahad ehl-i ilm ve gayrı anun tezvirine [17] câzim olup ta'accüb iderler. Eğer aksâ-yı memleketde bir edna Türk'ten vâki' olsa bilâ-mecâl bi-kaderil-istihkâk mücâzât olunurdu. [18] Pây-i tahtda benüm gibi bir ehl-i ilm za'îfe böyle hayf ola da hâşâ ol âsitân-ı ma'delet-penâhdan ki hak yerine varup [19] hayf (ü) dâd olmaya. Müseccel mümzâ-aleyh ma'mûlun bih vakıfnâmei bel' ide. Ketm itdüğine muttali' olmuş kimse dahî vardur. Andan ol [20] vakfiye taleb ve tahsîl olunup ve ketm itdüği hâric-i defter kitâblarun ba'zı ki bi1-fi'il zahir dahî olmuşdur. Arada sağîre-i [21] yetîme hakkı var. Hem bel' itdüği vakıf-nâmede vakfiye-ti mestûr olan kitâblardan dahî ba'zı bile bel' itmişdür. Ol [22] gizledüği kitâblar dahî çıkarılmaya te'hîrden murâdı ol kişinün dürlü dürlü sûret-i tezvîrlere sülûk itmegimiş. [23] Ol şühûd-ı zûrunın keyfiyet-i rücû'-ı hâli ve bâkî kazâya icmâlen Kadıasker efendilerün ma'lûmlarıdur kişi ta'yyün [24] ve i'tibâr buldukça havfı vü ihtiyâtı ziyâde olacağ iken ol bî-aslın bunun bigi tezvîrâta ikdâmına ve cür'etine sebeb [25] olmuşdur. Gâyet-i acz ü hayretimden vâki' olan ben hakîrin küstahlığı ümitdir ki ol cenâb-ı 'izzetde ma'fû ve ma'zûr buyurıla [26] Bâkî fermân yed-i kudret ve taht-ı irâdete menûtdur. Devlet-i ebed-peyvend rûz-efzûn müstedâm ve müstahkem-bâd bi-Rabbil-'ibâd.

Li-abdi'l-müznib bezîlü'l-merhame Ahmed bin Hızır 'ufiye anhümâ.

TSA. E. 6345.

[1] Hazret-i risâletün salla'llâhü aleyhi ve sellem münevver ve mutahhar rûh-ı pâkı içün emr olunan sûret-i istiftâya bî-garaz makbûl [2] olan müftîlerün yazdukları fetvâlara mütâla'a olunup bu ruk'a-i ubûdiyete tamâmca nazar oluna müddet-i medîde [3] dir ki mübtezel ve sergerdân yürürüm tâkatım tâk olup inâyet ol âsitân-ı âsumân- rif'atdan ola âmin.

[1] Leb-i edeb ile zemîni bûs idüp hezâr 'acz ve tazarru' ile yüz sürüp ma'rûz-ı bendegî oldur ki eğer bu hâk-ı hakîre [2] zerre eşi'a-i 'inâyet-i hâkâniyye lem'ân itmeyecek olursa vâdi-yi hayretde zulumât-ı mazlûmiyetde vâlih [3] ü sergerdân ve bî-çâre bî-dermân kalmışdır. Bir zâlim dinsüz harâmî bir hânedânun evvel âhir nesi [4] varsa gâret idüp ol iki şâhid-i zûrun birisi merhûm kardeşimin hemân müteveffa olduğu gibi [5] mühür yüzüğün uğrılayup hiyânet itmiş sonra Lütfi anunla ittifâk idüp vakfa anı câbî idüp muradınca şâhid [6] itdürmiş mücerred ekser nefâyis kitâbların ki ekser mevâlî ve gayr muttali'lerdir tahte'l-minber bât [?] ile tebdîl ve tağyîr idüp kıymet [7] ve bahâda yüzbinlikden ziyâde meblağı bel' idüp 'ulûmda vâlid monla merhûmun ve ba'zı Sinan Paşa merhumun [8] ve merhûmun kendünün havâs ve nakdi nesi varsa esbâbun dahî kimin hufyeten kimin 'alâniyyeten dürlü [9] dürlü tezvîrlerle alup muhit olup bi'l-fi'il tasarruf ider el-hâletü hâzihî hiç ihtiyât u bâk(ı) dahî yok [10] zîrâ gördi ki bunun gibi fâhiş tezvîrinde olan zûr şâhidlerin ki bunun gibi kimesnelerdir her birisi niçe [11] vücûh-ı şer'iyye ile niçe mecrûhlardır zâhirken, şehâdetlerinde hüccete muhâlif dahî şehâdet ideler [12] anların emsâli şühûd-ı zûr teftîş olunduğu tarîk-i urfle teftîş olunmayup alâ-vechi'l-istiksâ [13] hallerine ittilâ' maksûd olmayup şöyle meccânen koyuvirildi. Her müteşekkînün müfettişinün 'arz- [14] nâmesi ile 'amel olunup makbûl olur. Mevlânâ Kestelî gibi bî-garaz müstakîm hakkânî monlanun hükm-i [15] hümâyûn mûcebince teftîş idüp Lütfi'nün hıyânât bâbında ba'zı şuhûd-ı udûl ile [16] ve ba'zı ikrâr ve ba'zı ihvân-ı mevâlîden ve gayrıdan ahbâr istimâ' itmekle zâhir olan kazâyâdan ba'zın

ketb [17] idüp arz-nâme ile i'lâm eyledi. Mesela fevtinden sonra meclisde merhûmun vakfiyesi zâhir olduğuna [18] hem Lütfi dizi altına alup ketm itdiğine ol meclisde hâzır olan muttalî' olan şuhûd-ı udûlün şehâdetin[19] i'lâm itdi. Ma'a-hâzâ vefât idinceye dek merhûm ben vakf-ı müseccelim üzerine mukarririm deyüp vakfiyesine [20] ve vasiyyet-nâmesine ve vakf olan kitâblarınun ve gayrınun defterine bir niçe mu'temed Müslüman kimesneleri [21] işhâd itmiş bi'l-fi'il şehâdet iderler. Ve dahî evrâk mahfûz olduğı kutınun mühr[ü] bozulup [22] vasiyyet-nâme ve defter-i merhûm vardur didügin dahi istimâ' idüp sonra zâhir olmadığın dahi [23] ikrâr itdüğin i'lâm eyledi ve Lütfi'nün kitâblar bâbında hiyânetine ba'zı 'alâyim ve kassâmın ikrârıyla zâhir [24] olan ba'zı delâyil i'lâm idüp ve ekser mevâlînün ve merhûmla ihtilât iden kimesnelerin Lütfi'nün [25] tezvîrine ve hiyânetine cezmlerin istimâ' idüp i'lâm eyledi. Ammâ ol arz-nâme mûcebince şer'le 'örfle [26] hakkından gelinmeyüp şimdiye dek henüz eser zâhir olmadı. Bu tezvîrâtda sûret-i şer' ile nakza da [27] mecâl olması bu vechle zuhûr buldukdan sonra ber-mûceb-i ma'delet ve muktezâ-yı saltanat hak yerine [28] varmak zâhir iken mukayyed olunmayup gine sûret-i şer' ile nakz olunmağa havâle olunup müftiye istiftâ [29] itmek emr olundu. Ma'a-hâzâ *Fetevâ-yı Bezzâziye*'de ve *Mutavvel*'de mestûrdur ki sultân bir hâdisei ma'lûm itse [30] ana vardur ki nakz ide. Fetevâ-yı Muhît'de bu dahî mestûrdur ki ilm ya müşâhede itmekle ya ikrâr istimâ' [31] idüp ya hâricden akvâl istimâ' itmekle olur deyü. Eyle olsa hiç havf olmayup ol [32] beşer altışar binlik kitâbların ki otuzar kırk akçalık kitâblarla istibdâl itmişdir. Fakir, hazret-i [33] hilâfet-penâhdan -hullidet saltanatuhû- arz olunup fermân-ı kazâ-şân nâzil olmayınca ol- [34] mugayyerâtı satmağa izin ve rızâ virmeyüp men' itdikden sonra ben ğâyib iken bir cum'a [35] gün haylisin satmış. Kadıasker efendi meclisinde bi'l-müşâfehe muhâsama idüp Kadıasker dahî emr [36] eyledi ki cemî' kitâbları Bezzâzistan'da fakîr ma'rifetiyle emânet ola ğavğamuz nizâ'muz ber-taraf olunca deyü. [37] Ol

kütüb-i muğayyerenün dahî her biri bir kimesnenün ya vakf ya mülkidür, bir tarîk-i hiyânet ile eline girmişdür [38] ba'zınun üzerinde lâzımü'l-mahv hutût vardır. Lâ-cerem ihmâl ve te'hîrle def' itmek kasd idüp ekall [39] yârî tedârik itmek içün emre imtisâl itmeyüp emânete komadı. Kat'â merhûma ve fakîre ve [40] Lütfi'ye ta'alluk olmayan her ahad -kâyinen men kân- bu hâlâta ta'accüb idüp Lütfi'nin tezvîrine câzim olup [41] bunun gibi zâhirü't-tezvîr müstehikkü's-siyâse kaziyyede bu kadar te'hîr olunup hak yerine varmadığına [42] mütehayyirlerdir. Vakf husûsunda hod bu za'f-ı muktediye [?] nef'-i dünyevî âyid değildir. Hemân merhûm fakîr içün [43] ta'yîn idüp hayatında da ba'zın mahalline sarf idegeldüği vakfın zâhirdir ki 'âdetâ mezarından kendü [44] kalkup hayât bulup tashîh itmez. Zarûrî muktezâ-yı uhuvvetçe merhûmun vakf-ı müseccel murâdınca mukarrer [45] olup hakk-ı fukarâ yerine varsın deyû şunca zamandır ki sa'y ve zahmet çekerüm. Birkaç azizi, varup Lütfi [46] erâcif kelimât ile ebâtılın sûret-i hakda irâ'e idüp kendüyi satup ibrâm ve ihlâl ile murâdına [47] tâbi' itdürüp dahî sarîh vakf idüğün bilüp merhûmla söyleşüp Lütfi'ye ta'allukunun 'adem-i cevâzın ol [48] merhûmdan ma'lûm eylemişimiş. Hatta dest-i hattı ile nasihat idüp bu vech üzerine Lütfi'ye mektûb gönderdi idi. Fakîr [49] Lütfi'ye virmedim bi'l-fi'il turur. Böyle iken hem şer'an dahi vakfda husûsan rucû'da hasm olmazken [50] hasm olup vekîl yüzine Lütfi'nin tezvîrin istimâ' itdirmiş. Kadıya hükm-ı şerîf varmayup müvellâ değil iken [51] fakîr varmağa da tahammül itmeyüp müsâra'at idüp hükm idüp imzâ olunmuş. Ba'de'l-vukû' nâçâr olup [52] hilâf-ı hak her biri mukırr olup yürürler. Bu fakîrin de'b[i] değildir. Bu kadar dahî hâle zarûret ider. [53] Pes bi-hamdi'l-lâhi Bârî-i te'âlâ 'azze ismühû 'avni ile sûret-i şer'a dahî min külli'l-vücûh muhâlif olup hükm-i kadı [54] bi'l-fi'il bâtıl-ı mahz olup sâbıkâ imzâ ve tenfîz itmekle arz[a] mute'allik olmayan makbûl-ı 'âlem mufti Hoca- [55] zâde sellema'llâhu hazretlerinün ma'kul-ı atabesin bile-beyân itmekle dahi bunun hasm olmadığına fetvâsı gelüp

mevlânâ [56] Hüsâm-zâde hizmetlerinden dahî bi-'aynihî fetvâ geldi, efendilere ve cemî'-i erkâna 'arz olundu min ba'd hâşâ [57] ol Âsitândan ki nev'a te'hir olunup hak yerine varmaya. Mütezarrî'dür ki bahr-ı kulzum-i inâyet-i hâkânîden [58] emvâc-ı avâtıf-ı hüsrevânî telâtum ve temevvüc idüp 'âlemden bunun gibi tezvîr-i fâhiş idenlerin ırzın [59] kesüb hayf dâd olunup cemî'-i kulûb-ı nâsa heybet ve 'izzet bırakmakla yevm-i âhiret ki [60] *yevme lâ yenfau mâlun velâ benûndur* rahmet-i Rabbi'l-'âlemîne ve şefâ'at-ı seyyidi'l- [61] mürselîne tevessül kasd oluna hazret-i hüdâvendigâr-ı merhûm [62] tâbe-serâhu zamânında Lütfi bimarhâneye girüp Kadıasker olan meclisinde ba'zı hiyânet içün ta'zîr olduğın cemî'-i 'âlem bilür anı unudup bunun gibi 'azîm tezvîrlere mübâşeret itmiş anun hâli ma'lûmdur ne dimek gerekdür. Bâkî fermân yed-i kudret ve kabza-i irâdete menût ve merbûtdur.

Beyt:

Ve fevvaztü emrî ilâ ardi bâbihi
Fe-in şâ'e ahyânî ve in-şâ'e etlefâ

TSA. E. 8101

[1] Hüve'l-Melikü'l-Adl

[2] Leb-i edeb ile zemîn bûs idüp ma'rûz-ı bendegî [3] oldur ki:

Bu mesâyib-i rûzgâr ve mekâyid-i [4] çarh-ı gaddâr elinden ciger-hûn, hakîr ü za'îf bu müsîbetlerin [5] üzerine dört aydır ki evden, barkdan [6] âvâre min külli'l-vücûh mütehayyir ve sergerdân bu âsitâne-i [7] izzetde olan cemî'-i mekâsıdından kardaşlık [8] hakkıdır deyü takdîm idüp vakıf malında ve [9] gayrıda Lütfi'nin tezvîrin izhâr idüp *el-hakkû* [10] *ya'lû* diyüp yürürüm. Müzevvirin dahî ma'nâsı [11] budur ki bâtıla hak libâsın geydürüp gayr-ı vâki'i vâki' [12] izhâr itmekdür. Lütfi envâ'-ı töhmetle mevsûf [13] olan zûr şâhidlerin evvel töhmet idüp [14] çeküp çevirüp sonra kimine câbilik sonra kimine dünyâ [15] virüp murâdınca şehâdet itdirüp bir iki aydır ki [16] ögredüp alduğı şer'î didügi hüccetin [17] gizleyüp yürür. Zâhirdir ki ol şâhidler yalan [18] söyledük dimezler. Tezvîr ma'lûm olmak, ol [19] şâhidlerin hâlin evvel ne dediklerin ve ne vecihle sonra [20] şehâdete ikrâr etdiklerin ve vâkıf-ı merhûmla ihtilât [21] iden azizlerden mâ-fi'l-vâkî'-i hâl teftîş itmekle zâhir [22] olur. Üste kıdvetü'l-mevâlî Mevlâna Kestelli hidmetlerine [23] tekrâr hükm-i hümâyûn sadaka olundı. A'yân cem' idüp [24] teftîş eylemiş zâhir olanından ba'zın arz eylemiş. [25] Hak zâhir olmak bundan artuk olmaz. Bâkî [26] fermân yed-i kudrete menûtdur hâşâ ki mazlûmun [27] zulm-ı zâlimden dâd olunmaya. Devlet-i ebed-peyvend [28] rûz-efzûn mustahkem bâd [....].

Topkapı Sarayı Arşivi E. 10160/80

ZINDIKLAR VE MÜLHİDLER: XV-XVI. ASIR OSMANLI ZENDEKA VE İLHÂD TARİHİNE BİR KATKI*

XV-XVI. asırlarda ortaya çıkan zendaka ve ilhâd hareketleri konusunda Ahmet Refik'in belge neşriyle ve Abdülbaki Gölpınarlı'nın bir monografi kaleme almasıyla başlattığı çalışmaların, uzun yıllar makale ve belge yayımıyla sürdükten sonra,[1] Ahmet Yaşar Ocak'ın geniş tahliller içeren, konuya farklı açılardan yaklaşan muhtevalı eseriyle kemâle erdiği söylenebilir. Ahmet Yaşar Ocak bu çalışmasında bugüne kadar yayımlanan araştırmaları gözden geçirmiş, daha önce yayımlanan belgeler dışında kendi bulduğu belgelerin tahlil ve tenkidini yapmış ve ortaya orijinal bir eser koymuştur. Her ne kadar bu tür çalışmalar ülkemizde hak ettiği ilgiyi görmemekte ise de, yurt dışında birçok araştırmacı bu eseri değerlendirmiş ve tenkidini yapmıştır.[2] Ancak, A. Y. Ocak'ın da belirttiği gibi, bu konuda bu güne kadar kullanılan kaynakların yeterli olduğu söylenemez. Osmanlı merkezî yönetiminin muhtelif organlarınca meydana getirilmiş mühimme defterleri,

---

* "XV-XVI. Asır Osmanlı Zendaka ve İlhad Tarihine Bir Katkı", *Osmanlı Araştırmaları*, XXIV (2004), 127-157. [Prof. Dr. Nejat Göyünç'e Armağan -3]. Adlı makalenin genişletilmiş şekli.

1 Bu çalışmaların tahlili için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*, İstanbul 1998, s. x-xii.

2 Mesela bkz. Gottfried Hagen, *Archivum Ottomanicum*, c. 18 (2000), s. 315-318; Stefan Winter, *The Turkish Studies Association Bulletin*, c. 24/2 (Fall 2000), s. 117-125.

şer'iye sicilleri v.b. gerekli verileri sağlamamakta, diğer taraftan bu hareketlere mensup kimseler tarafından ortaya konulan eserler de yanlı, üstü kapalı ve muğlak ifadelerle kaleme alındığından konuyu aydınlatma bakımından yeterli olamamaktadır.[3]

Bu makalede XVI. asır zendeka ve ilhâd hareketleriyle ilgili olarak kısa bir girişten sonra, şimdiye kadar kullanılmamış kaynakların sağladıkları bilgiler ortaya konulmaya çalışılacaktır. Zira Ahmet Yaşar Ocak'ın bu konuda kaleme aldığı muhtevalı eserden sonra konunun tekrar ele alınacağını zannetmiyorum. Bu yüzden XVI. asırdaki zendeka ve ilhâd hareketi ile ilgili tesbit ettiğim kayıtları bir makale şeklinde yayımlayarak konuya bir katkıda bulunmayı umuyorum.

Kanunî Sultan Süleyman'ın hükümdarlığının ikinci yarısında Kalenderî ve Hurufî gibi tarikatların yanında Melâmîliğin de üzerinde büyük bir baskı oluşturulduğu ve hatta ileri gelenlerinden bazılarının idam edilmek suretiyle cezalandırıldıklarını görmekteyiz.[4] Bu durumu XVI. yüzyılda "değişik çevrelerce oluşturulan, değişik nitelikli yoğun muhâlefet hareketlerinin ortaya çıkmasıyla"[5] ve ateizm eğilimli hareketlerin yoğunlaşmasıyla[6] izah etmek mümkündür. Ancak bu baskının, Kanunî Sultan Süleyman'ın dinî hayata Kemalpaşa-zâde ve Ebu's-suud gibi şeyhülislâmların, yardımıyla bir çeki-düzen vermeye çalışmasından[7] ve Hanefîliğin devlet doktrini olarak resmîleşti-

3 Ocak, *Zındıklar*, s. ix-x.

4 Yavuz Sultan Selim döneminde Kızılbaşlık aleyhine yazılmış bir risâlede Melâmîliğin üzerinde baskı oluşturulmasının sebebinin bazı Kızılbaş gruplarının Melâmîlik kisvesi altında faliyet göstermelerinin olduğu belirtilmektedir. Bkz. Mehmet Nadir Özdemir, "Seyfü'ş-Şer'î'l-Meşhûr Alâ Şâhı Ahmeri'r-Ra'si'z-Zındıki'l-Meşhûr İsimli Yazma Risalenin Tanıtımı", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, no. 18, Konya 2004, s. 233.

5 Ahmet Yaşar Ocak, "XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Resmî Dinî İdeolojisi ve Buna Muhalefet Problemi", *İslâmî Araştırmalar*, c. IV/3 (1990), s. 194.

6 Ahmet Yaşar Ocak, "Din", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, ed. E. İhsanoğlu, c. II (İstanbul 1998), s. 146.

7 "Thus, under him, the Ottoman State, abandoning its historically developed eclectic character of a frontier State, became rather worthy successor to the

rilmesinden[8] kaynaklanmış olabileceği gerçeğini de göz ardı etmemek gerekir.[9] Ayrıca Anadolu'da ortaya çıkan isyanların bazı tarikatlarla, özellikle Kızılbaşlık'la irtibatının bulunması da devletin bu sahaya müdahele etmesini gerekli hâle getirmiştir.[10]

---

classical Islamic caliphate in its policies, institutions and culture." Halil İnalcık, "State, Sovereignty and Law During the Reign of Süleyman", *Süleyman the Second and his Time*, ed. by Halil İnalcık-Cemal Kafadar, İstanbul 1993, s. 72. Ayrıca aynı müellifin şu makalesine de bkz. "State and Ideology under Sultan Süleyman I", *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire. Essays on Economy and Society*, Bloomington 1993, s. 81.

8 M. Sait Yazıcıoğlu, "Osmanlılar ve Sünnî-Hanefî Anlayış", *Türkler*, c. XI, Ankara 2002, s. 111; Abdullah Demir, "Ebussuud Efendi'nin Osmanlı Hukukundaki Yeri", *Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, no. 1 (2007), s. 162-163.

9 XVI. asır müelliflerinden Kutbuddin el-Mekkî eserinde Kanunî Sultan Süleyman'dan bahsederken "Hanîf dinini keskin kılıcının ağzıyla güçlendirdi ve ayağa kaldırdı. Onun kalıcı değerlerini ihya etti. Yüce Ehl-i Sünnet mezhebini muzaffer kıldı. Dinin alamet ve sembollerini ortaya çıkardı. İlhâd ehlini ezip kökünü kazıdı. Onuncu asırda Muhammed ümmetinin dininin müceddidi oldu" diyerek muhtemelen bu hususa işaret etmekteydi. *Kitabu'l-I'lâm bi-A'lâmi Beyti'llâhi'l-Harâm*, Göttingen 1274, s. 291. Ayrıca bu dönem şâirlerinden Latîfî'nin Kanunî Sultan Süleymanı benzer ifadelerle nitelendirmesi de tesadüf olmasa gerekir:

Oldı İslâma çün zâhir ü mu'în
Buldı kuvvet anunla pençe-i dîn
İdüp İslâm dinini ihya
Kıldı şer'-i Muhammedi icra

Ahmet Sevgi, "Latifî'nin Subhatü'l-Uşşâk'ı", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 1 (Konya 1992), s. 68.

10 Çeşitli belgelerden Sünnî olmayan tarikatlara ve özellikle de Rafizîliğe karşı takınılan şiddetli tavrın bu tarikatların siyasi bağlantıları dolayısıyla olduğu anlaşılmaktadır. S. Savaş'ın yayımladığı XVI. asra ait bir belgede bunu açık bir şekilde görmek mümkündür:

Zülkadir Beglerbegine hüküm ki:

Hâlâ vilâyet-i mezbûrede Yukaru Cânibe nüzûr ve sadakat gönderüp muâmele ider bazı melâhide olduğı südde-i saâdetümde i'lâm olunmağın ol asıl melâhide birer töhmet ile ele getürülüp haklarından gelmek emr edüp buyurdum ki vüsûl buldukta bu bâbda mukayyed olup anun gibileri ahvâllerin hufyeten tetebbu ve tecessüs edüp göresüz Yukaru Cânib ile alaka edüp nüzûr u sadakât gönderüp haberin eksük itmeyen melâhideden şunlar ki sahih adamları varup geldügi ve Yukaru Cânib ile muameleleri olduğı sabit ve

Şiî Safevî Devleti'nin Kızılbaşlık vasıtasıyla Anadolu'ya nüfuz etme çabalarının önlenmesi için Sünnî İslâm'ın güçlendirilmesi yönündeki faaliyetler yoğunlaştırılmıştır.[11] Bu yüzden daha önce müsamahayla karşılanan görüş ve düşünceler, özellikle de Kanunî Sultan Süleyman'ın döneminde, devletin desteğiyle Sünnî görüş çerçevesinde şekillenen dinî ideolojiye[12] bir karşı çıkış ve bu dinî anlayışın meşruiyetini bir sorgulama olarak kabul edildiğinden aynı toleransı görememiştir. Zendeka ve ilhâdla Sünnî görüş arasında karşılıklı bir münasebet ve sebep sonuç ilişkisi olduğu ve her ikisinin birbirlerini belirlemede de önemli bir rol oynadıkları gerçeğini de unutmamak gerekir.[13]

---

muhakkak ola birer bahane ile ele getürüp dahi asla meçal vermeyüp hakkından gelüp vücud-ı habâset-âlûdun sahife-i rüzgârdan nâ-bûd eyleyesiz. Amma sahih Yukaru Cânib ile muamelesi olduğı sabit olmayup ancak vâsi' mezheb olması ile Yukaru Canibe mail olup rafz ve ilhâd ile iştiharları olursa ol asılları dahi birer tarik ile ele getürüp bir aher töhmet ile habs edüp adların yanunuzda sabit olduğu üzre Südde-i sa'âdetüme mufassal yazup arz eyleyesin ki ol yerlerden alakaları kat' olunup ehl ü iyâlleri ile Kıbrıs'a sürgün olalar...

Saim Savaş, "Les Menée Safavides en Anatolie au XVIe Siécle et les Mesures Prises â leur Encontre par l'Etat Ottoman", *Anatolia Moderna*, c. IX, Paris 2000, s. 74-75.

11 J. R. Walsh, "The Historiography of Ottoman-Safavid Relations", *Historians of the Middle-East*, yay. haz. Bernard Lewis ve P. M. Holt, Oxford University Press, London 1962, s. 200-210. Anadolu'daki Sünnî-Şiî rekabeti için ayrıca bkz. Karen M. Kern, *The Prohibiton of Sunni-Shi'i Marriages in the Ottoman Empire: A Study of İdeologies*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Columbia University 1999, s. 29-34.

12 İslâmda, Hristiyanlıkta mevcut olan neyin din dışı olduğunu tayine yetkili bir otoritenin mevcut olmaması, her devir için geçerli olan bir zendaka tanımını mümkün kılamamıştır. Bu yüzden İslâm tarihinde çeşitli dönemlerde devletin benimsediği dinî görüşlerin dışındaki farklı düşünce ve görüşler zındıklık olarak nitelendirilebilmiştir. Paul E. Walker, "Islamic Heresy", *Dictionary of the Middle Ages*, c. VI, New York 1989, s. 204-205.

13 Herezi ve ortodoksinin oluşumunun geniş bir tahlili için bkz. John b. Henderson, *The Construction of Orthodoxy and Heresy*, State University of New York Press 1998. Ayrıca bkz. Mohammad Ali Amir-Moezzi, "Heresy", *Encyclopaedia of the Qur'ân*, c. II, Leiden 2002, s. 420-423; Şinasi Gündüz, "Dinlerde Ayrılık ve Çatışma: Ortodoksi-Heresi Kavgası", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 9 (2004), s. 10-14; Richard C. Martin-Abbas

Zendeka ve ilhâdla itham edilmek, genelde dinî olmaktan ziyade, politik sebeplere dayanan bir suçlamadır ve siyasi otoritenin herhangi bir farklı düşünce ve fikrin müsamaha edilemeyecek seviyeye geldiğine karar verdiğinde toplumda yaygınlık kazanmaktadır.[14] Gerek Orta Çağ Avrupa'sında gerekse İslâm dünyasında aynı sonucu görmek mümkündür. Kilisenin güçlendiği ve dinî hayatı kontrol altına almaya ve otoritesini hissettirmeye çalıştığı devirlerde "heretic'ler", yani zındıklar ortaya çıkmıştır.[15] Emevîler döneminde, VIII. asırda bu tür hareketlerin yaygınlık kazanması yine aynı şekilde izah edilebilmektedir.[16] Bu yüzden "Özellikle de XVI. asrın ortalarında Osmanlı coğrafyasında, zendaka ve ilhâd hareketleri mi yaygınlık kazanmış" veya "Merkezî otoriteye dinî görüşlerin ve düşüncelerin ardına sığınarak başkaldırma yönünde faaliyetlerinin artması sebebiyle devletin birtakım tedbirler alması ve bunun sonucunda gittikçe katılaşan tutumu ve belli bir dinî görüşü benimsemesi mi bu tür düşünce ve davranışları ön plana çıkarmıştır" sorularına bir şıkkı tercih ederek cevap vermek pek de mümkün gözükmemektedir.

Şüphesiz ki zendeka ve ilhâd ithamlarının başlamasıyla Safevî İran'ından gelen Kızılbaşlık tehdidinin Osmanlı Devleti'nin bütünlüğü için ciddi bir tehlike hâline gelmesi arasında bir para-

---

Barzegar, "Formations of Orthdoxy, Authority, Power, and Networks in Muslim Societies", *Rethinking Islamic Studies: From Orientalism to Cosmopolitanism*, yay. haz. Carl W. Ernst-Richard C. Martin, South Carolina 2010, s. 179-202.

14 R. I. Moore, *The Formation of a Persecuting Society*, Oxford 1987, s. 68-69.

15 Malcolm Lambert, *Medieval Heresy: Popular Movements Gregorian Reform to the Reformation*, Oxford University Press 2002, s. 1-8.

16 Steven C. Judd, "Ghaylan al-Dımashqı: The Isolation of a Heretic in Islamic Historiography", *IJMES* 31 (1999), s. 161-163. Alexander Knysh, "Orthodoxy and Heresy in Medieval Islam: An Essay in Reassessment", *The Muslim World*, c. LXXXIII, no. 1, Hartford-Connecticut 1993, s. 48-67 ; Steven Judd, Muslim Persecution of Heretics during the Marwanid Period (64-132/684-750), *Al-Masaq*, c. 23/1 (2011), s. 1-14. Bu konuda Ocak'ın *Zındıklar*'ında uzun ve derinlikli tahliller yapılmıştır (bk. s. 1-70).

lellik mevcuttur.[17] Fatih devrinde ve II. Bâyezid'in saltanatının ilk dönemlerinde bu tür fikir ve düşüncelere gösterilen müsamahalı yaklaşım, II. Bâyezid'e karşı bir Kalenderî dervişi tarafından girişilen suikast teşebbüsünden (1492) sonra[18] ve Kızılbaş hareketinin Anadolu'da teşkilatlanarak devlete karşı bir kıyam hareketi başlatacak hâle gelmesinin ardından ortadan kalkmış[19] ve özellikle de XVI. asrın sonlarına kadar "öte" veya "yukarı cânib" denilen Safevî Kızılbaşları ile irtibatları olanlar şiddetle cezalandırılmıştır.[20] Bu yüzden, başta Kızılbaşlık olmak üzere, Sünnîlik dışı ta-

17 Bu husus İbni Kemâl'in kızılbaşlar hakkında yazdığı risâlesinde açık olarak müşahede edilebilmektedir. Bkz. Mario Grignaschi, "La Condonna Dell'apostasia (İrtidad) Schita Nella « Risâlah » Ibn Kemâl a Selim I", *Oriente Moderno*, Nuova serie, Anno III (LXIV), Gennaio-Dicembre 1984, s. 61-63.

18 Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marijinal Sufîlik: Kalenderîler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992, s. 125.

19 "Onların Anadolu'ya yönelik faaliyetlerine önceleri ehl-i tarîke ve sûfî dünyasına duyulan genel hürmet çerçevesinde fazla önem vermeyen II. Bâyezid, bu tehlikeli gidiş karşısında geç olmakla birlikte devletin tavrını ve siyasetini ön plâna alıcı tedbirler almıştır." İlhan Şahin-Feridun Emecen, *Bâyezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1994, s. X. Bu konuyla ilgili II. Bâyezid'in hükümleri için bkz. a.g.e. Hüküm no. 27, 71, 111, 281, 330, 453, 454. Kızılbaş tehlikesinin ortaya çıkışı, Feridun Emecen'in konuyla ilgili geniş tahliller içeren şu makalesinde de işlenmiştir: "Osmanlı Devleti'nin Şark Meselesi'nin Ortaya Çıkışı: İlk Münasebetler ve İç Yansımaları", *Târihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003, s. 33-48. Bu gelişmelerle ilgili olarak ayrıca bkz. Hanna Sohrweide, "Der Sieg der Safaviden in Persian und seine Rückwirkungen auf die Schiiten Anotoliens im 16. Jahrhundert", *Der Islam*, c. 41 (1965), s. 138-144 ve Gilles Veinstein, "Les premières mesures de Bâyezîd II contre les Kızılbaş", *Syncrétismes et hérésies dans l'Orient seldjoukide et ottoman (XIVe-XVIIIe siècle)*, Paris 2005, s. 225-236.

20 Bu hususlaki belgeler için Saim Savaş'ın yukarıda zikredilen makalesine ve *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik*, Vadi Yayınları, Ankara 2002 adlı kitabına bakılabilir. C. H. Imber, "The Persecution of the Ottoman Shi'ites according to the mühimme defterleri, 1565-1568", *Der Islam*, c. 56/1-2 (1972), s. 245-273. A. Refik ve Saim Savaş tarafından neşredilen ve C. Imber tarafından kullanılan bu konudaki mühimme kayıtları Kanunî dönemi ve sonrasına aittir. Ancak yukarıda işaret edilen 906 tarihlî Ahkâm Defteri ve bazı kadı sicillerindeki kayıtlardan Kızılbaş takibinin daha önceleri başladığını öğrenmekteyiz. Mesela Üsküdar Kadı sicillerindeki Evâyil-i Muharrem 920 (Şubat 1514) tarihli bir kayıtta Osmanlı ülkesine gelen bir kızılbaş elçisiyle buluşup

rikatların Osmanlı toplumunda dinî alanda yaptıkları tahribatın önlenmesi için Sünnî İslâm'ın tanımlanmasına gidilmiş ve böylece devletin bütünlüğüne karşı bir tehdit oluşturmayan ve özellikle de Kızılbaşlık hareketi ile bir bağlantısı olmayan kişi ve grupların genellikle önceki dönemlerde müsamahayla karşılanan düşünce ve davranışları da[21] zaman zaman takibata uğramaya başlamıştır. XVI. asra ait şuarâ tezkirelerinde vâsi'-mezhep, şi'a-meşreb, hurûfî, kalender, fâsık, mülhid birçok şâirden söz edildiğine ve bunların da takibata uğradıklarına dair herhangi bir işaret bulunmadığına göre belli bir tarihe kadar bu tür kimselerin, bu çeşit davranış ve düşüncelerinin müsamahayla karşılandığı söylenebilir. Nişancızâde'nin *Tabakatü'l-Memâlik* adlı eserindeki bir kayıt da devletin, bugün araştırmacıların heteredoks olarak nitelendirdiği zümrelere karşı olan sert davranış ve tutumunun da sistematik olmayıp bazı olaylara bağlı olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Nişancızâde, Kanunî Sultan Süleyman'ın 949 (1542) yılında çıktığı seferde Edirne'de kışladığında kendisini karşılayıp devletinin devamı için dualar eden gurupları şöyle sıralamaktadır:

> Sâdât ve asfiyâsı ve ulemâ ve küberâsı, 'übbâd ve sülehâsı, zühhâd ve etkiyâsı, meşâyih ve füzelâsı, ebrâr ve ahyârı, sığâr ve kibârı, 'âmme-i enâm ve berâyâsı, kâffe-i ehâli ve e'âlisi ve bektaşîleri, fırka-i Baba Yusufîleri ve Haydariyân ve Cavlakîler, zümre-i Edhemîler ve reyâsî dervişler, müttakîler, tâyife-i Kalenderîyân ve Hacı Bayramlar, gürûh-ı Ni'metu'llâhîler ve Câmîler tuğlar, alemler kaldurup havâli-yi şehr-i büzürkvârda hazret-i padişah-ı

müsahebet edenlerin takip edildikleri bildirilmektedir. (Üsküdar Kadılığı Sicilleri no. 1 vrk. 13b). Kızılbaşlıkla ilgili başka kayıtlar için bkz. Üsküdar Kadılığı Sicilleri no. 1, vrk. 8b; no. 3, s. 170; no. 9, s. 135.

21 Çeşitli sebeplerden ötürü tekkelerdeki âyinlere de müdahale edilmiştir. 14 Zilhicce 957 (24 Aralık 1550) tarihli bir ruus kaydında "Mahrusa-i Edirne'de vaki' olan Mevlevîhânede nây u def ve sâyir saz çalmak ref olunup min-ba'd itdürmeyesin. Bunun gibilere vazifelerin ve işlerin virmeyesin" denilmektedir. BOA. Kamil Kepeci-Ruus no. 209, s. 150.

zıllullahı ...istikbal eyleyüp te'bîd-i devlet-i ekâlim-ârâ ve te'yîd-i râyât-ı cihân-güşâ ve feth-bahşalar içün du'âlar eylediler.[22]

Bu guruplar içinde heterodoks olarak nitelendirilen tarikatların temsilcilerinin çokluğu dikkat çekmektedir.

Şu'arâ tezkirelerinde dinî hususlarda hassasiyet göstermedikleri belirtilen ve vâsi mezheb, fâsık, mülhid, alevî-meşreb gibi sıfatlarla anılan bazı şâirlerle ilgili birtakım kayıtlar bulunmaktadır. Bu konudaki kayıtlardan bazıları şöyledir:

Tezkireci Âşık Çelebi, Şâir Askerî'den bahsederken "Dervîş ve kalender-kîş olup çok seyâhat itmişdür. Amma kendü fâsık u i'tikadı fâsiddür. Râfızî ve mülhid idi. Sonra ol hatun sebebi ile haccetti, eski hâlini terk itmeyüp yine hacca lecc itdi" der.[23] Latîfî Şâir Sa'âtî'nin "vâsi'-mezheb, şi'a-meşreb rind, harîf ve nâzük ve zarîf bir kimse olduğunu" ve va'z u nasihat için şehirleri ve köyleri dolaştığını[24] belirtir. Derviş-meşreb, mevâlî-mezheb olan şâir Helâki-i Rûmî'nin de imâmîler âdetince menakıb-ı düvâzde imâm söylediğini nakleder.[25] Yine Latîfî'ye göre Meşrebî-i Kalender "kalender-meşreb ve dervîş-nihâd, haydarî-mezhebdi" ve Hurûfî-mezheb olan Mu'ammayî-i Selânikî de "dervîş-meşreb, vâsi'-mezheb kimesne idi. Sinn-i hadâsetinde kalenderân ve mücerredân ile çok sohbet ü seyahat ve 'Acem erenleriyle hayli musahebet etmişdi ve kulağuzlandukları yere inad itmeyüp gitmişdi."[26] Âşık Çelebi de aynı Meşrebî'den bahsederken "Biraz

22 Celâl-zâde Mustafa, *Geschichte Sultan Süleyman Kânûnis von 1520 bis 1557, oder Tabakât ül-Memâlik ve derecâtü'l-Mesâlik*, yay. haz. Petra Kappert, Wiesbaden, 1981, s. 348 a-b.

23 *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ, İnceleme-Metin*, yay. haz. F. Kılıç, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü 2010, s. 1080.

24 Latîfî, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ*, yay. haz. Rıdvan Canım, Ankara 2000, s. 290.

25 Latîfî, a.g.e. s. 570.

26 Latîfî, a.g.e. s. 500-501.

şöyle serseri oldı sonra Haydar-hâneye varup şemle-pûş, zencirli, tokalu kalenderi oldı" der.[27]

Latîfî, II. Bayezid döneminde yaşamış Şâir Necmî hakkında da şu bilgiyi vermektedir:

> Canik caniblerindendür. Sultan Bâyezîd devrinde fevt oldı. Sipahi zümresinden ve a'yân u ekâbir müsâhiblerinden ve hazine kâtiblerinden gayet muhâsib kimesne idi ve sakim-mezheb, şi'a-meşreb müneccim-i'tikadlu, mülhid ü menâhî akidelü bir şahs-ı vâsi'-mezheb idi ve mezâhib-i erba'adan hâriç her kande zenâdıka ve havâric bulsa anunla musâhebet ü mukârenet iderdi ve tarik-i müstakimi koyup hilâfa giderdi.[28]

Latîfî'ye göre Şâir Zahîrî âlemin kıdemine inanan bir zındıktı ve bu konuda birçok kitap toplamıştı:

> Vilâyet-i Anatol'da Cânik câniblerinden ümerâ kâtiblerinden ekâbir nüdemâsından bir sipahî-i derviş nihâd ve âlem-i kevn ü fesâdun kıdemine kayil olmış hakimî-i'tikad kimesneydi. Kendü mezhebine ve meşrebine mülâyim ü münâsib nice kütüb ü resâyil cem' idüp ol tâyife-i nâ-hâyifenün edille-i fâsidesiyle beyza-i i'tikadın ifsâd... Bu i'tikadla dünyaya geldi ve gitdi ve tarih-i hicret tokuz yüz kırk dörtde iken hem-kîş olan dehrîlere ve dehre veda itdi.[29]

Latîfî'nin Şâir Sun'i-i Selânikî hakkında söyledikleri doğruysa, müteakip yıllarda zendeka ve ilhâd ithamıyla öldürülen kişilerin suçlandığı şeyler, Sun'î'nin söyledikleri ve yaptıkları yanında pek hafif kalmaktadır:

> Erbâb-ı tımardan ve bu devir şu'arâsındandur. 'Alevî-meşreb, imâmî-mezheb, şuh şatır, muhâvereye kadir harîf ü zarîfdür.

27 *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ*, s. 815.
28 Latîfî, a.g.e. s. 522.
29 Latîfî, a.g.e. s. 377.

Teklîf-i savmı Ramazan helvasıyla yemiş yutmışdur ve emr-i salâtı hod geçmiş zamana tutmışdur. Ser-be-zemîn itmelü olsa ışıklarla tekyede erenlere sücûd ider Mekke'ye niyet itse Kerbelâ'ya gider. Tıynet-i şeytanet-nihâdı şekâvet ü şetâret üzre mecbûldür. Bir mertebede mübâhî ve mürtekib-i melâhî ve menâhîdür ki mecmu'-ı menhiyyâtın ve cümle-i mahremiyyâtın birinden ibâ ve içtinâbı yokdur. Mezhebi hususunda ihtilaf idenlerün mezbûrı kimi râfizî ve kimi kaderî ve kimi şi'a ve kimi mülhid ve kimi zındık didiler. Amma bu fakir ü hakîr dehrî dîyü hükm itdüm. Kaza ve kaderi dehre havale itdügi içün. Eş'ârı dahi luğaviyyât u hezeliyyât ve mülhidâne kelimâtdur ve zındıkâne ebyâtdur.[30]

Bu konuda tezkirelerde ve biyografik kaynaklarda başkaca tafsilat bulmak da mümkündür. Mesela Gelibolulu Âlî'nin naklettiğine göre şâir Riyâzî "Melâhide'nün eşherîdür. İsm-i mâder-zâdı Mehemmed iken safâ-yı akidesi ilhâd ta'nasının mükedderidür. Âhir-i ömründe Filibe kadısı oldu."[31] Âşık Çelebi'ye göre şâir Nebatî "Kelimâtından tasavvufa çalışmış sûfî belki hurûfî olmak fehm olunur. Egerçi eş'ârı İlâhî-gûnedür amma şâhî-gûnedür."[32]

Aşağıdaki bölümde XVI. asırda zendaka ve ilhâd suçlamasına maruz kalan bazı şahıslar hakkında kaynaklarda tespit edilen yeni bilgiler verilecektir.

Molla Lütfi:

XV. yüzyılda zındıklık ve mülhidlik suçlamasıyla idam edildiği iddia Molla Lütfi'den kaynaklarda çokça bahsedildiği gibi, birçok araştırmada da idamı ve idamının sebebleri tartışılmıştır.[33] Bu konuda yaygın olan görüş Molla Lütfi'nin zındıklıkla

30 Latîfî, a.g.e. s. 364

31 *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire kısmı*, hazırlayan Mustafa İsen, Ankara 1994, s. 222.

32 *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ*, s. 846.

33 Bu meselenin arka planının detaylı bir şekilde incelenmesi, geniş bir tahlili ve bu konuda yapılan çalışmalar için bkz. Ocak, *Zındıklar*, s. 205-227. Molla

itham edildiği ve bu sebepten dolayı da idam edildiğidir. Ancak Molla Lütfi'nin katliyle ilgili olarak son yıllara kadar yapılan araştırmalarda göz ardı edilen bir hususa ilk defa İbrahim Maraş 1992 yılında hazırladığı yüksek lisans tezinde temas etmiştir.[34] İbrahim Maraş, Latîfî tezkiresinde geçen Molla Lütfi'nin "aşere-i muhabbese" hâdisesine karıştığına dair kayda dikkat çekmişse de muhabbese kaydını "vakıf mallarını elde etme" olarak yanlış yorumlamıştır. Bu yanlış yorumlama İ. Marâş'ın, Latîfî tezkiresinin Mustafa İsen tarafından yapılan sadeleştirilmiş neşrini[35] kullanmasından ve dolayısıyla "muhabbese"nin imlâsını yanlış tahmin etmesinden kaynaklanmıştır. Daha sonra Molla Lütfi'nin idamının (900/1494) fıkhîliği konusunda bir makale yayımlayan Şükrü Özen, "muhabbese"nin "mide bulandıran, karıştıran" anlamına geldiğini belirtmiş; Molla Lütfi ve yakınındakilerin hasımları tarafından böyle adlandırıldıklarının düşünülebileceğini söylemiştir.[36] Ş. Özen de Latifî tezkiresinin sadeleştirilmiş metnini kullanmıştır. Birkaç yıl önce Latifî Tezkiresi'nin tenkitli neşri yapıldı. Bu neşirde matbu nüshada bulunmayan zendeka ve ilhâd hareketleriyle ilgili oldukça zengin bilgi vardır. Molla Lütfi'den bahs edilirken "aşere-i muhabbese" den şu şekilde söz edilmektedir:

Lütfi'nin katliyle ilgili olarak düşürülen birkaç tarih konuyla ilgili araştırmalarda yer almıştır. Ancak merhum Süheyl Ünver'in tespitlerine göre bilinenlerin dışında bu konuda başka tarihler de bulunmaktadır. Süheyl Ünver'in bu konudaki makalesi popüler bir tarih dergisinde yayımlandığından araştırmacıların pek dikkatini çekmemiştir: "Fatih'in Hususî Kütüphanesi'nin ilk Hafız-ı Kütübü Molla Lütfi'nin Vefatında Söylenen Tarihler Üzerinde", *Tarihten Sesler*, c. I, no. 8-9, İstanbul 1943, s. 11-13.

34 İbrahim Maraş, *Molla Lütfi'nin Felsefi ve Kelâmî Görüşleri*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara 1992, s. 19.

35 Mustafa İsen, tezkirenin sadeleştirilmiş nüshasını hazırlarken matbu yanında bazı yazmaları da kullanmıştır. Bu bilgi matbu nüshada yer almadığı için bugüne kadar araştırmacıların dikkatini çekmemiştir.

36 Şükrü Özen, "İslâm Hukukuna Göre Zındıklık Suçu ve Molla Lutfi'nin İdamının Fıkhîliği", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, no. 6, İstanbul 2001, s. 47-48.

Elhâsıl mevlânâ-yı mûmâ-ileyhin bu gûne nüktelerinden ve bu makule isti'âre ve kinayelerinden ol 'asrun mevâlisi ve ahâlisi münfa'il ü münkesir olup mümâ-ileyhe muhkem hasm oldılar. İttifak ol esnâda 'aşere-i muhabbese hâdisesi vâki' olıcak her tarafdan husemâ husûmete yol buldılar ve tîğ-i 'adâvetlerin ser-tîz idüp kanın dökmeğe mânend-i seyf-i bî-dirîğ...[37]

Latîfî, Molla Lütfi'nin talebelerinden Vasi'î Çelebi'nin biyografisinde "Aşere-i muhabbese" hâdisesi hakkında daha açık bilgi vermektedir:

Mevlânâ Lütfi-i maktulün musâhiblerinden ve cümle-i 'aşeresinden biridür. Ol zamanda ki 'aşere hâdisesi vâki' olup ol tâyife teftiş emr olundukta hemân Vâsi'î degül hep bunlar vâsi'î ancak diyü Sultan Bâyezid ol tâyifeye kahr u gazab suretlerin göstericek bunlarun her biri havf u hazerden ıztırârî her biri bir cânibe firâr ve terk-i diyâr itdükte mumâ-ileyh dahi çıkup vilâyet-i 'Acem'e gitmişdi ve müddet-i mütemâdî anda 'azîm şuğl itmişdi. Vakta kim bu hâdise murûr-ı devrânla nisyân buldukta bu dahi yine diyâr-ı Rûm'a avdet idüp kadi-i taht ve kadı'asker oldı.[38]

Latîfî'nin her iki naklinden de anlaşıldığı gibi II. Bayezid döneminde "aşere-i muhabbese" olarak adlandırılan ve devrin diğer kaynaklarında zikredilmeyen bir hâdise vuku'a gelmiştir. Tezkireci Sehî de Vâsi'î Çelebi'den bahsederken hiç bir açıklama yapmadan "Aşere-i muhabbesedendir. Merhum Sultan Bâyezid ol tâyifeye hışm itdükte her biri perâkende olup terk-i diyâr idüp"[39] dediğine göre, bunun o devirde yaşayanlar tarafından bilinen bir hâdise olması gerekir. Öyle gözüküyor ki Molla Lütfi'nin çevresinde bulunan on kadar kişinin karıştıkları bir hâdise vukua

37 Latîfî, *Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ*, hazırlayan Rıdvan Canım, Ankara 2000, s. 483-484.

38 A.g.e. s. 554-555. Bu bilgi de matbu *Latifî Tezkiresi*'nde yer almamaktadır.

39 *Heşt Bihişt. Sehî Beg Tezkiresi*, hazırlayan Günay Kut, Harvard Üniversitesi Basımevi 1978, s. 129-130.

gelmiş ve bunlar takibata uğramışlardır. Molla Lütfi'nin muarızları muhtemelen "aşere-i mübeşşere"den esinlenerek bunları "aşere-i muhabbese" olarak adlandırmışlardır. Molla Ahaveyn'in *Ahkâmu'z-Zındık* adlı risalesindeki şu satırlar da muhtemelen bu hâdiseye işaret etmektedir:

> Kendisini, sefih talebeden oluşan bir topluluk ve kısa akıllı câhillerden meydana gelen büyük bir kalabalık taklide başladı. Sapkınlığı güçlendi ve neredeyse insanların çoğu peşine takılır oldu.
>
> [Bunun üzerine] durum...Sultan Bâyezid Han'ın eşiğine arz olundı. Bunun üzerine sultan hemen önce aşırı taraftarlarının, sonra da bizzat onun hapsini emretti.[40]

Kemâl Paşa-zâde - İbnü'l-Arabî:

Muhyiddin İbnü'l-Arabî mutasavvıflar içinde Hallac'dan sonra en çok zındıklık ve mülhidlik ithamına maruz kalmış mutasavvıflardan biridir.[41] Muhyiddin-i Arabî'nin görüşleri ve özellikle de *Fusûs* adlı kitabı konusunda XVI. asırda da ilmiye mensupları arasında bazı tartışmalar meydana geldiği, lehte ve aleyhte görüşlerin ortaya çıktığı görülmektedir.[42] Kemâl Paşa-zâde muhtemelen bu tartışmalardan dolayı İbnü'l-Arabî hakkında Arapça bir fetvâ vermiş ve bu fetvâda İbnü'l-Arabî'nin "âlimler ve ileri gelenler katında kabule mazhar olduğunu, İbnü'l-Arabî'yi inkâr edenin hata yapmış olacağını, inkârında ısrar ederse sapıtmış kabul edileceğini ve sultanın böyle kişileri terbiye etmesi ve inancından

40 Ocak, *Zındıklar*, s. 346-347.

41 Ocak, *Zındıklar*, s. 50.

42 Reşat Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf, Anadolu'da Sûfiler, Devlet ve Ulemâ*, İstanbul 2000, s. 388-390. Bu konuda lehte ve aleyhte birçok eser yazılmıştır. Bu hususta geniş bilgi için Halil Baltacı'nın yayına hazırladığı, Şeyh Mekkî Efendi'nin İbnü'l-Arabî'yi savunmak için 18 Şevval 924 (23 Ekim 1518) tarihinde yazdığı ve Mirzâzâde Ahmed Neylî'nin 1155 (1742)'de Türkçe'ye çevirdiği *el-Cânibü'l-Garbî fi Halli Müşkilâtı Şeyh İbn Arabi* adlı eser için yazdığı giriş bölümüne bakınız: Şeyh Mekkî Efendi, *İbn Arabi Müdafaası*, İstanbul 2004.

çevirmesi gerekeceğini" belirtmiştir.[43] Ancak bu fetvâ içinde Kemâl Paşa-zâde'nin zikrettiği şu husus İbnü'l-Arabî'nin bütün görüşlerini savunmada karşılaşılan güçlüğü ortaya koymaktadır:

> Onun birçok eseri vardır. Bunların içinde *Füsûsu'l-Hikem* ve *Futûhât-ı Mekkiye* bulunur. Bunların meselelerinin bir kısmının sözü ve manası belli, İlahî buyruğa ve şer'-i nebeviyyeye uygundur. Bir kısmı da zâhir ehlinin anlayışına göre gizli olup keşf ve bâtın ehlinin anlayışına göre açıktır.[44]

Kemâl Paşa-zâde'nin bu konuda iki de Türkçe fetvâsı mevcuttur:

> Ehl-i ilimden ve ğayrıdan ba'zı kimesne Şeyh Muhyiddin ibni'l-Arabî ki *Fusûs* ve *Fütuhat* sahibidir ve Mevlânâ-yı Konevî ki Mesnevi sahibidir bunları tekfir itseler bazı kimesneler bunları tekfir idenleri men' itmek ile memnû' olmayup tekfir itmelerinde musırr olsalar mezbûrlara ne lâzım gelür? Hâkim olan zecr-i belîğ ve te'dîb-i ğalîz ide. Ahmed.
>
> Hâce 'Attâr ve Şeyh Muhyiddîn-i 'Arabî'nin ve Monla Huda-vendigârın kitâbların ba'zı kimesneler mutâla'a idüp zâhir-i şerî'ate muhâlif bulup bunları tekfir eyleseler mezbûrlara ne lâzım gelür? Te'dîbe müstahik olurlar ehl olmayup ol kitâbları mutala'a idüp ehlu'llâhı tekfir itdüklerinden ötürü. Ahmed.[45]

Velî b. Yusuf'un, Ebu's-Su'ud, Kemâl Paşa-zâde, Çivi-zâde, Şeyh Muhammed b. İlyas, Sa'dî Çelebi ve Cemâlî Ali Çelebi'nin fetvâlarını derleyerek meydana getirdiği bir fetvâ mecmuasında mevcut bir fermân büyük bir ihtimâlle bu tartışmalardan dolayı isdâr edilmişdir. Fermânın metni şöyledir:

---

43 Hüseyin Atay, "İlmî Bir Tenkit Örneği Olarak İbn Kemâl Paşazâde'nin Muhyiddin b. Arabi Hakkındaki Fetvâsı", *Şeyhülislâm İbn Kemâl Sempozyumu, 2.* Baskı, Ankara 1989, s. 221-222. Fetvânın Arapça metni için bkz. Ertuğrul Ökten, *Ottoman Society and State in the Light of the Fatwas of İbn Kemal*, Yayınlanmamış Master Tezi, Bilkent Üniversitesi 1996, s. 113.

44 Atay, a.g.m. s. 222.

45 İSAM Kütüphanesi, Orhan Şâik Gökyay Yazmaları no. 1, s. 243b-244a.

Sûret-i Hükm-i Şerîf Müsveddesi. Merhum Kemâl Paşa-zâde'nin Kendi Tahririnden.

Ferzend-i ercümend-i emced ve erşed ve es'ad oğlum Mustafa -tâle bekâhu- lalası kıdvetü'l-ümerâi'l-kirâm umdetü'l-küberâi'l-fihâm el-muhtass bi-'inâyeti'l-Meliki'l-Allâm Kasım -zîde 'izzühu- ve akda'l-kudâti'l-müslimîn evlâ'l-vülâti'l-muvahhidîn ma'deni'l-fadli ve'l-yakîn Mevlânâ Ma'nîsâ kadısı -zîde fazluhu- tevki-i refî'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki el-hâletü hâzihi dergâh-ı gerdûn-iktidâr ve bârgâh-ı 'âlem-medârımda ol cânibde erbâb-ı cihâtdan ve gayrı tavâ'ifden ba'zı eşhas noksân-ı 'akl ve kemâl-i cehillerinden merkez-i dâ'ire-i velâyet ve mihver-i erbâb-ı hidâyet Şeyh Muhyiddîn-i Arabî ve Şeyh Sadru'd-dîn-i Konevî -kaddesa'llâhu sırrahumâ-hazretlerine ta'n ve belki la'n idüp ve sâ'ir meşâyih-i 'izam ve eslâf-ı kiramın evdâ'-ı kadîme ve turuk-ı müstakîmelerine dahi ve ta'arruz idüp 'avâm-ı nâs aralarında fitne ve fesada bâ'is oldukları istimâ' olundı. Öyle ola buyurdum ki hükm-i vâcibü'l-ittibâ'ım varıcak bir an ve bir sâ'at te'hîr ve tevakkuf itmeyüp zikr olan eşhası getürüp her birine tenbîh ve te'kîd ve yasak idesiz ki min ba'd kendü dâyirelerinden hurûc eylemeyeler ve itdürmeyüp men' ve ref ideler. Eylemeyüp memnû' ve medfu' olmayanları ta'zîr-i şedîd ve te'dîb-i belîğ ile te'dîb eyleyüp muhkem haklarından gelesin. Şöyle ki te'kîd ve ta'zîr ile terk-i 'inâd itmeyüp ısrar izhâr ider kimesneler ola asılları ve isimleri ve resimleri ile meşrûh ve mekşûf yazup âsitân-ı celîlü'l-kadr ve seniyyü'l-mekârime 'arz eyleyesin ki kat'a mâdde-i fesâd içün fermân-ı kazâ-ceryânım sâdır ola. Ve sen ki kâdısın bu hükm-i hümâyûnumun suretin mufassalan sicillâta kayd idesin. Min ba'd vâki' olan hükkâm bu emr-i âlî-şânımla âmil olalar. Şöyle bilesin emr-i hümâyûnuma imtisal idüp 'alâmet-i şerîfe i'timâd kılasın. Tahrîren fî evâhiri şehri'l-müreccb min şuhûr-i sene erba'în ve tis'a mi'e. Bi-makâm-ı Kostantiniyye.[46]

Bu hususta başlatılan tartışmalar yukarıda zikredilen fermanın isdârından sonra muhtemelen bir süre kesilmişse de öyle

46 İSAM Kütüphanesi, Orhan Şâik Gökyay Yazmaları no. 1, s. 244a

anlaşılıyor ki çok geçmeden tekrar başlamıştır. Çivî-zâde'nin bu konuda verdiği fetvâ şöyledir:

> Şeyh Muhyidin-i Arabî'nin *Fusus*'unda hâtem-i evliya efdaldür hâtem-i rüsulden ve *Fütûhât*'ında ben hâtem-i evliyadan didügini bilüp bu kelimâtı hakdur diyüp hak i'tikad iden ve hak olmak muhtemeldür diyen kimesneye şer'an ne lâzım olur? El-cevâb: kâfir olur. El-'iyâzü bi'llâh.[47]

Öyle gözüküyor ki İbnü'l-Arabîye karşı başlatılan hücumlar Ebu's-Su'ûd Efendi'nin de bu konuda birkaç fetvâ vermesine sebebiyet vermiştir. Ancak Ebu's-Su'ûd Efendi'nin bu konudaki fetvâları İbnü'l-Arabî'nin fikirleri konusunda bir görüşe varmanın güçlüğünü ortaya koymakta ve ünlü şeyhülislâmın sorulara kaçamak cevap verip İbnü'l-Arabî hakkında kesin bir hüküm vermekten kaçınmaya çalıştığını göstermektedir. Velî b. Yusuf un derlediği fetvâ mecmuasında bu fetvâlar da mevcuttur:

> Zeyd *"Fusûs'un* içinde vakî olan kelimât şerî'at-ı şerîfeye muhâlif olup küfürdür" dise ana ne lâzım olur? El-cevâb: Şerî'at-ı şerîfeye muhâlif olan kelimâta küfür dimek her müslime lâzımdur. Ebu's-Su'ûd.
>
> Sûret-i mezbûrede 'Amr, Zeyd-i mezbûr yanında tereddüd eylese 'Amr-ı mezbûre ne lâzım olur? El-cevâb: Şerî'at-i şerîfeye mütenakız kelâmun küfr idüginde tereddüd ider ise tecdîd-i îman lâzımdur. Ebu's-Su'ûd.
>
> Sûret-i mezbûrede 'Amr Zeyd'den müfârakat eyledükten sonra "ben Şeyh Muhyiddîn-i 'Arabî'nin kerâmetin görüpdürürin *Füsûs*'da vâkî olan kelimât küfürdür dimezin" dise ana ne lâzım olur? El-cevâb: 'Aynı ile şerî'at-i şerîfeye mütenakız kelimâtun küfr idüginde tereddüd idüp küfür dimez ise küfr lâzımdur. Ebu's-Su'ûd.
>
> Şeyh Muhyiddîn-i 'Arabî hazretlerinin *Fusûs* adlı kitabı şerî'atden taşradur, halkı idlâl içün telîf itmişdür. Ana her kim mutâla'a

47 Seyyid Ahmed b. Mustafa eş-şehîr bi-Le'âlî, *Mecma'ü'l-Mesâi'liş-Şer'iyye fi'l-'Ulûmi'd-Dînîyye*, s. 9b. Kütüphanemdeki nüsha.

iderse mülhiddür diyen Zeyd'e şer'an ne lâzım olur ? Ol kitâbda şerî'at-ı şerîfeye tarîk-i sahîhden tevfîki mümkin degül kelimât olmak ma'rûfdur. Ba'zı menâhic-i şerî'at-i şerîfeden ğâfil olan cehele tevfîke tasaddî idüp yazdukları hurâfât-ı bâtileye i'timâd yoktur. Tesânifinden muntavî olan bazı makâlât hakka hazret-i Şeyhün idüginde iştibâh yokdur. Amma vücûh-ı delâlâtdan bir vechile şer'-i şerîfe tevfîki mümkin degül kelimât anlara iftira idüginde 'uluvv-i şânı ve sâ'ir kütüb-i meşhûresinde tahkîk ve beyânı şâhid-i 'adldür. Ol kelimâtı idlâl içün bir yahûdî ilhak itmek ma'rûfdur. Ol asıl kelimâtın mütâla'asından kemâl-i ihtiyat üzerine olmak mevâcib-i İslâmdandur. Nehy-i Sultânî dahi sâdır olmuşdur. Her vech ile ictinâb lâzımdur. Ebu's-Su'ûd.[48]

Ebu's-Su'ûd Efendi'nin bu ihtiyatlı tutumu karşısında raksa, devrâna ve sûfîlere karşı şiddetli fetvâlar vermiş olan İbni Kemâl'in, tasavvufî görüşleri ağır bir şekilde eleştirilmiş olan İbnü'l-Arabî'yi temize çıkarması dikkat çekmektedir. Bu da bize fetvâları devrin özel şartları ışığında okumanın zarûretini göstermektedir.

Oğlan Şeyh İsmail-i Ma'şûkî:

Bayramî Melâmî şeyhlerinden Pîr Ala'addin Ali el-Aksarayî'nin oğlu olan İsmail-i Ma'şûkî genç yaşta şeyh olduğundan kaynaklarda genellikle Oğlan Şeyh lakabıyla anılır. Bilindiği gibi Oğlan Şeyh yine genç yaşta zendaka ve ilhâd suçlamasıyla muhakeme edilmiş ve öldürülmüştür. Oğlan Şeyh'in ölüm tarihi kaynaklarda ve bir istisnayla yapılan araştırmaların hemen hemen hepsinde 935 (1528-1529) olarak verilmekteydi.[49] Yeni bulunan *Mir'âtü'l-Işk* adlı eserin sağladığı bilgiler sayesinde bu tarihin 945 (1539) sonu veya büyük bir ihtimalle 946 (1539) yılı başları

48 İSAM Kütüphanesi, Orhan Şâik Gökyay Yazmaları no. 1, s. 243b-244a.

49 İsmail E. Erünsal, "Abdurrahman el-Askerî's *Mir'âtü'l-'Işk*: A New Source for the Melâmî Movement in the Ottoman Empire during the 15th and 16th Centuries", *WZKM*, 83. Band (Wien 1993), s. 107, dipnot 29.

olması gerektiğini tespit etmiştim. Bu tespiti destekleyen yeni iki kaynağa daha ulaştım.

Bunlardan birincisi Âşık Çelebi *Tezkire*'sindeki bir kayıttır. Âşık Çelebi şâir Enverî'den bahsederken şöyle der:

> Oğlan Şeyhün At Meydanı'nda boynın urduklarında Enverî ile fakir anda bile hâzır idüm bedîheten bu matla'ı söyledi:
>
> Dil uzatdı sen şeh-i mülk-i cemâle gördiler
> Şem'-i bezm-ârânun ey meh-pâre boynın urdılar[50]

Bu kayıt bize Oğlan Şeyh'in katlinin tarihini tespitte önemli bir ipucu vermektedir. Çünkü Âşık Çelebi, *Tezkire*'sinin diğer bir yerinde "Sultan Süleymân-ı merhum...Irakeyn seferinden geldüklerinde hakîr dahi henüz Rum İli'nden İstanbul'a gelmiş bulunup sinn-i bulûğa henüz vâsıl ve derece-i isti'dâda varup efâzıl huzurlarında muhassıl idüm ki sene isneyn ve erba'în ve tis'a mi'ede idi"[51] demektedir. Âşık Çelebi 942 (1535-1536) yılında İstanbul'a geldiğine göre At Meydanı'ndaki Oğlan Şeyh'in boynunun vurulması hâdisesinde bulunması bu tarihten sonra olmalıdır ki bu da 945-946 yıllarının sıhhatini doğrular mahiyettedir.

Bu konuyla ilgili ikinci kayıt Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nin 1. cildinde bulunmaktadır. Evliya Çelebi Oğlan Şeyh'in katli hâdisesinden bahsettikten sonra "Bu Şeyh İsmail'i sevmeyenler bu tarihi dimişlerdür" der ve tarih olarak düşürülen "la'netullâhi 'aleyhim ecma'în"i verir.[52] Ebced hesabında bu cümle 945 (1538-1539) tarihini vermektedir.

Oğlan Şeyh'in katli fetvâsının kimin tarafından verildiği konusunda da daha önce şu bilgiyi vermiştim:

> İsmail-i Ma'şukî'nin katli tarihinin bu şekilde tesbiti, katil fetvâsının kim tarafından verildiği konusunu gündeme getirmektedir.

---

50 *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ*, s. 390.

51 *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ*, s. 1548.

52 *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, hazırlayan Orhan Şâik Gökyay, c. 1, İstanbul 1996, s. 195.

Melâmî kaynakları fetvâyı kimin verdiğini zikretmezlerse de, Atâ'î "935 (1528-1529) senesinde müfti-i asr Kemalpaşa-zâde efendi fetvâsıyla fitnesi izâle ve kârı şemşîr-i şerî'ata havâle olundu" demektedir.[53] Bu konuda yapılan bütün araştırmalarda, daha önce birkaç araştırmacı tarafından ileri sürülen 945 [1538-1539] tarihi de göz ardı edilerek katil fetvâsının İbn-i Kemal tarafından verildiği belirtilir.[54] Ancak İbn-i Kemâl'in 942 (1536) tarihinde, yani bu hâdiseden birkaç yıl önce öldüğü dikkate alınacak olunursa, bunun mümkün olmadığı görülecektir. Bu konudaki fetvâyı 945 yılının Şevvâlinde (Mart 1539) şeyhülislâmlık makamına getirilen[55] Çivi-zâde Mehmed Efendi vermiş olmalıdır.[56]

Oğlan Şeyhle ilgili olarak Çivî-zâde'nin fetvâları arasında bulunan ve bugüne kadar araştırmacıların dikkatini çekmeyen bir fetvânın metni şöyledir:

---

53 *Zeyl-i Şekayık*, s. 89.

54 Ahmet Yaşar Ocak, "İbn Kemâl'in Yaşadığı XV ve XVI. Asırlar Türkiyesinde İlim ve Fikir Hayâtı", *Şeyhülİslâm İbn Kemâl Sempozyumu*, Ankara 1986, s. 37; Aynı müellif, "Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı Resmî Düşüncesine Karşı Bir Tepki Hareketi: Oğlan Şeyh İsmail-i Ma'şukî", *Osmanlı Araştırmaları* X, İstanbul 1990, s. 51; Aynı müellif, "Les Reactions Socio-Religieuses contre l'Ideologie Officielle Ottomane et la Question de Zendeqa ve Ilhâd (Heresie et Atheisme) au XVIe Siecle", *Turcica* XXI-XXIII (1991), s. 78-79; Hüseyin Gazi Yurdaydın, "Düşünce ve Bilim Tarihi", *Türkiye Tarihi*, c. 2, editör: Sina Akşin, İstanbul 1988, s. 167 ; İsmail Safa Üstün, *Heresy and Legitimacy in the Ottoman Empire in the Sixteenth Century*, s. 100 ve 105 (Basılmamış Doktora Tezi, Manchester Üniversitesi 1991); C. H. Imber, "Malâmatiyya", *El2* VI (1991), s. 227; a.m., "The Malâmatiyya in the Ottoman Empire", *Studies in Ottoman History and Law*, İstanbul 1996, s. 147.

55 M. Cavid Baysun, "Çivizâde Muhiddin Şeyh Mehmed Efendi", *İA*, c. III, s. 438

56 İsmail E. Erünsal, *XV-XVI. Asır Bayramî-Melâmiliği'nin Kaynaklarından Abdurrahman el-Askerî'nin Mir'âtü'l-Işk'ı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. L. Oğlan Şeyh'in katlinin tarihi ve katil fetvâsını kim verdiği kesinleştiği halde ilim dünyasında hâlâ eski görüşü tekrarlayan akademisyenler vardır. Mesela bkz. "Oğlan Şeyh diye bilinen İsmail Mâşuki ve 12 müridi İbn Kemal'in vermiş olduğu zındıklık fetvâsı neticesinde yargılanmışlar ve 25 Ağustos 1528'da idam edilmişlerdir". Dr. Ali Öge, *Şeyhu'l-İslâm İbn Kemal ve Sünnilik Anlayışı*, Konya 2011, s. 299.

Oğlan Şeyh didükleri zındukun müridi olan Zeyd dise ki kut bu'l-aktâb kendüsi Allah ta'âlâ hazretine danışmadan bir adam halk itmeğe kâdirdür dise şer'an Zeydün bu kavlinden ne lâzım olur? el-Cevâb: Zındukdur. Bi-lâ istitâbetin katl olunur. Çivi-zâde.[57]

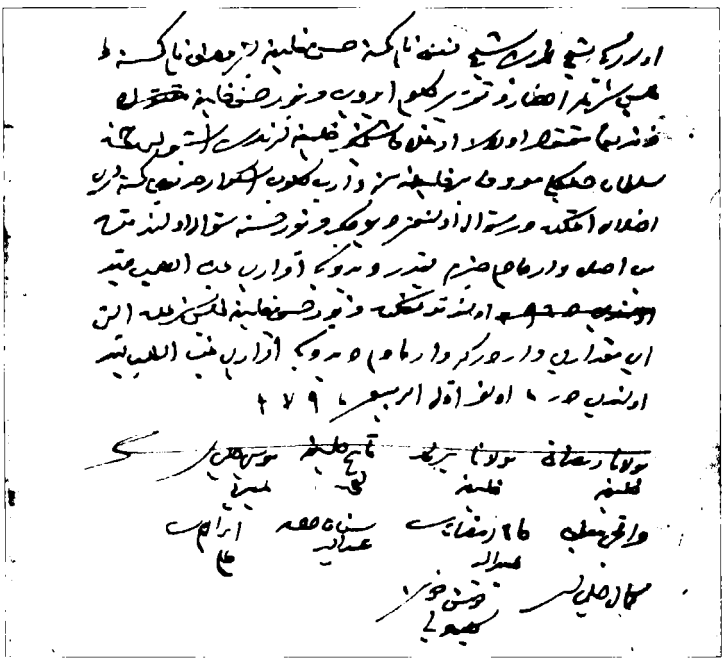
Ertuğrul Düzdağ, Oğlan Şeyh hakkındaki Ebu's-Su'ûd'un fetvâsını (no. 978) neşrettiğinde, bu fetvânın altına ("Sûfîler" bölümünde 349 numaralı fetvâda bahsi geçen vâiz, Oğlan Şeyh'dir. Oraya bakınız) şeklinde bir not koymuş ve araştırmacıları Ebu's-Su'ûd'un devran ve raks hakkındaki fetvâsına yönlendirmiştir. Daha sonra birçok araştırmacı bu fetvânın Oğlan Şeyh hakkında olduğunu kabul ederek değişik yorumlarda bulunmuştur.[58] Ancak bu fetvânın Oğlan Şeyhle ilgili olduğunu gösterecek en küçük bir karîne mevcut olmadığı gibi, fetvânın muhtevası da bu fetvânın bir Melâmî kutbu olan Oğlan Şeyh'le ilgili olamayacağını açıkça göstermektedir. Devrân ve semâyı savunan bir vâizin Oğlan Şeyh olması mümkün değildir. Ayrıca Oğlan Şeyh'le ilgili mahkeme zaptı incelendiğinde raks ve devrânla ilgili en ufak bir îmânın bile bulunmadığı görülecektir.

57 Ahmed b. Mustafa eş-şehîr bi-Le'âlî, *Mecma'ü'l-mesâ'ili'ş-şer'iyye fi'l-ulumi'd-diniyye*, s. 57b. (Kütüphanemdeki nüsha)

58 Mesela bkz. İsmail Safa Üstün, *Heresy and Legitimacy in the Ottoman Empire in the Sixteenth Century*, Basılmamış Doktora Tezi, Manchester Üniversitesi 1991, s. 101-105; Colin Imber, "The Malâmatiyya in The Ottoman Empire", *Studies in Ottoman History and Law*, İstanbul 1996, s. 148; Hamid Algar, "The Hamzeviye: A Deviant Movement in Bosnian Sufism", *İslamic Studies*, c. 36, no. 2-3 (1997), s. 245 ; Ocak, *Zındıklar* s. 285. C. Imber, katil fetvâsını İbn-i Kemal'in verdiği varsayımından hareketle, İbn-i Kemal'le Oğlan Şeyh arasında mahkeme sırasında bir diyalog geçmişcesine bir senaryo oluşturur ve bunu da İbn-i Kemal'in bir fetvâsına dayandırır. "The Malâmatiyye in the Ottoman Empire", s. 148. C. Imber'in *EI2*'deki (c. VI, s. 225-228) Ansiklopedi maddesinden oluşturduğu bu makalesi Oğlan Şeyh'in katli tarihinin yanlış tespitinden dolayı temellendirilmesi mümkün olmayan şu faraziyelerle doludur. Mesela bkz. Bayrâmî Melâmîliğinin İstanbul'da yayılışı (s. 147); Yakup Helvâî ve Ahmed Edirnevî'nin Pîr Alî'nin halifesi olamıyacağı (s. 150) vs. C. Imber ve Ocak ayrıca İbn Kemâl'in raks ve devran hakkındaki risalesinin de Oğlan Şeyh'le ilgili olduğu görüşündedirler.

Oğlan Şeyh'in katlinden sonra taraftarlarının takip edildiklerini görmekteyiz. Üsküdar Mahkemesi'ne ait şer'î sicillerde "zındıkan maktul olan Oğlan Şeyh'in" müridlerinin faaliyetlerine dair bazı belgeler mevcuttur:

Belge I

Oldur ki,

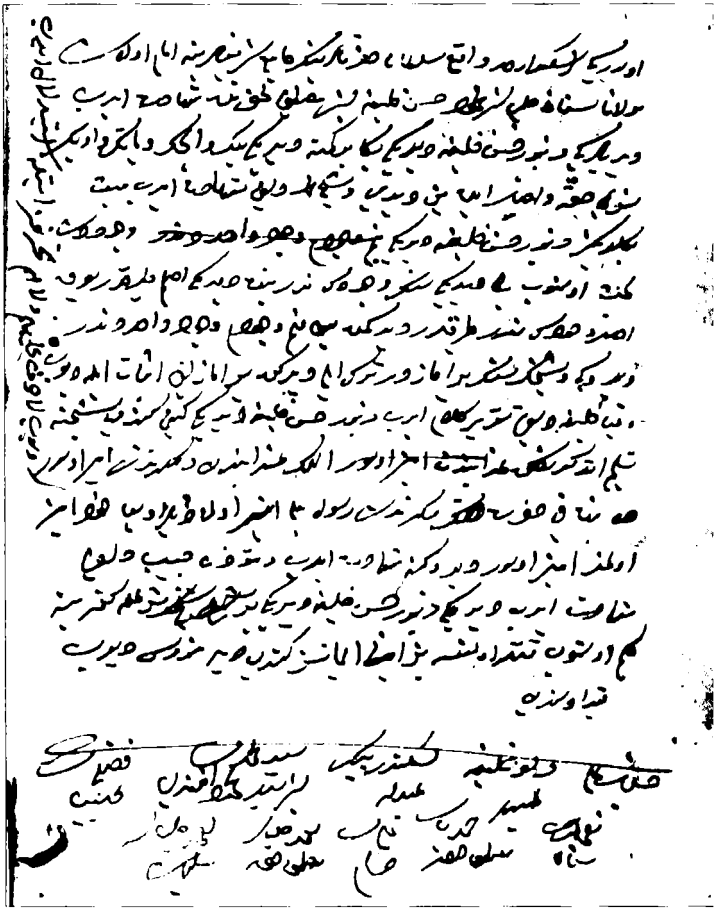
Şeyh Mehmed b. Şeyh Nefsî nâm kimesne Hasan Halife b. Mustafa nâm kimesneyi meclis-i şer'a ihzâr ve takrîr-i kelâm edip mezbûr Hasan Halife zındîkan maktûl olan Oğlan Şeyh'in halîfelerinden İstanbul'da Hamza Sultan demekle ma'rûf bir halifesine varıp gelüp Üsküdar'da ba'zı kimesneleri idlâl etmekdedir, su'âl olunsun deyücek mezbûr Hasan'a su'âl olundukda ben aslâ varmadım, haberim yokdur dediği ikrârı gıbbe't-taleb kaydolundukdan sonra mezbûr Hasan Halife meclis-i şer'de altı ay mikdârı vardır ki varmadım dediği ikrârı gıbbe't-taleb kaydolundu.

Hurrire fî evâhiri Evveli'r-Rebî'ayn fî 979 [Ağustos 1571].

Şuhûdü'l-hâl: Mevlânâ Ramazan Halife, Mevlânâ Pîr Mehmed Halife, Kasım Halife [b.] Ahmed, Musa Çelebi b. İsa, Çerakcı Mustafa, Hacı Ramazan b. Abdullah, Sinan Fakih b. Abdullah, İbrahim b. Ali, Kemal Çelebi b., ...? Gelibolî ?.

ŞS Üsküdar Mahkemesi, no: 35, 161b/2.

Belge II

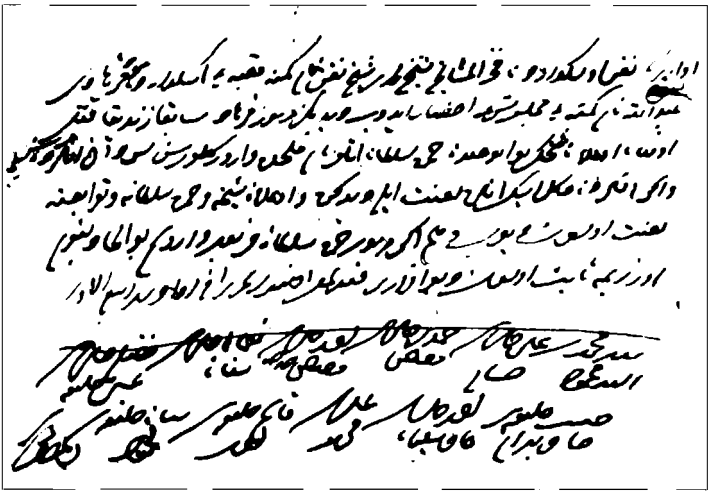
Oldur ki,

Üsküdar'da vâki' Sultan hazretlerinin cami'-i şerîflerine imâm olan Mevlânâ Sinan Çelebi b. Mahmud, Hasan Halife b. Mustafa mahzarında şehâdet edip şöyle dediler ki mezbûr Hasan Halife dedi ki bana bir kimesne dedi ki yeyin ve için ve yatın ve uyun ben sizi hakka vâsıl ideyin dedi. Ve Şeyh Mehmed dahi şehâdet edip ...? beklediğimiz mezbûr Hasan Halife dedi ki vücûddan bahs olunup bana dedi ki senin vücûdun nedir , ben de dedim ki aslım toprakdır, yok asıl vücûdun nedir, toprakdır dediğimde yok benim vücûdum vücûd-ı vâhiddendir dediği ve şeyhin senin yaramazdır terk eyle dedikde, yaramazlık ispat eyle deyüp ve Kaya Halife dahi takrîr-i kelâm edip mezbûr Hasan Halife dedi ki kişi kendüyi şeyhine teslim ettikden sonra Allah'ın azâbından ve mekrinden emîn olur deyüp ve «*lâ havfün aleyhim ve lâ hüm yahzenün*» âyetiyle istidlâl idüp ben dahi Hazret-i Allah'ın mekrinden Resul bile emîn olmadılar evliyâ hod emîn olmaz, emîn olur dediğine şehâdet edip ve müezzin Habip dahi şehâdet edip dedi ki mezbûr Hasan Halife dedi ki biri şer'le küfrüne hükm olunup katl olunsa biz onu imansız gitti diyemezüs deyip kaydolundu.

Şuhûdü'l-hâl: Hasan b. Ali, Velî Halife...., İskender Bey b. Abdullah, Seyyid Mehmed Çelebi b. Seyyid Mahmud Efendi, Fazlı b. İsa, Numan b. Sinan, Hamdi b. Mustafa Hızır, Ali b. Hüsam, Ahmed Çelebi b. Süleyman.

ŞS Üsküdar Mahkemesi, no: 35, 161b/3.

Belge III

Oldur ki,

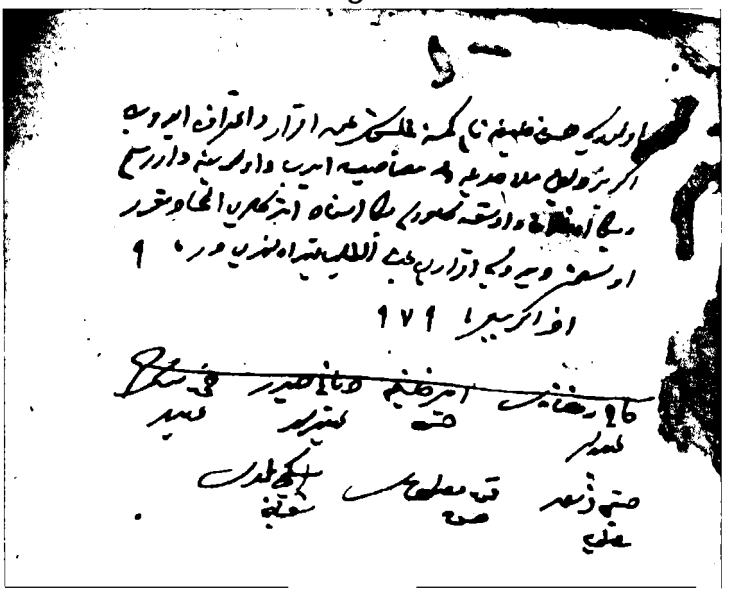
Nefs-i Üsküdar'dan fahrü'l-meşâyih Şeyh Mehmed b. Şeyh Nefsî nâm kimesne kasaba-i Üsküdar'dan müezzin Ferhad b. Abdullah nâm kimesneyi meclis-i şer'a ihzâr edip dedi ki mezbûr Ferhad sâbıkan zındîkan katl olunan Oğlan Şeyh'in tevâbi'inden Hamza Sultan adlı nâm mülhide varır gelirsin sen dahi anlardansın ve eğer anlardan değil isen anlara la'net eyle dedikde ve Oğlan Şeyh'e ve Hamza Sultan'a ve tevâbi'ine la'net olsun deyip ve hem eğer mezbûr Hamza Sultan'a min-ba'd varursam bu ilhâd benim üzerime sâbit olsun deyü ikrârı kayd-ı sicil olundu.

Tahrîren fî evâhiri şehri Rebî'ilevvel.

Şuhûdü'l-hâl: Seyyid Mehmed b. es-Seyyid Mahmud, Ali Çelebi b. Hüsam , Hamdi Çelebi b. Mustafa, Ahmed Çelebi b. Mustafa Hoca, Numan Çelebi b. Sinan, Fazlı Çelebi b. İsa Halife, Habip Halife b. Hacı Bayram, Ahmed Çelebi b. Hacı Süleyman, Ali b. Mahmud, Kasım Halife b. Ahmed, Sinan Halife b. Mahmud ve gayruhüm.

ŞS Üsküdar Mahkemesi, no: 35, 162a/1.

Belge IV

Oldur ki,

Hasan Halife nâm kimesne meclis-i şer'de ikrâr ve i'tirâf edip eğer bir dahi melâhid ile musâhabet edip ve evlerine varırsam ve bana oğlan ve uşak gelirse bana isnâd ettikleri ilhâd mukarrer olsun dediği ikrârı gıbbe't-taleb kaydolundu.

Hurrire fî 9 âhiri Rebî'ayn fî 979 [31 Ağustos 1571].

Şuhûdü'l-hâl: Hacı Ramazan b. Abdullah, Emir Halife b. Hasan, Debbâğ Haydar b. Abdullah, Hamza Bey b. Abdullah, Hüseyin ...., Kara Mustafa b. Hasan, Eski Mehmed b. Şaban.

ŞS Üsküdar Mahkemesi, no: 35, 176a/1.

Yukarıdaki belgelerde, Oğlan Şeyh İsmail-i Ma'şûkî'nin sicil kaydında suçlandığı bazı konuların[59] yer aldığı görülüyor. Mesela Oğlan şeyh'in suçlandığı "yemek içmek, yatmak, uyumak hepsi ibadettir" şeklindeki husus ikinci belgede " yeyin ve için ve yatın

59 Ocak, *Zındıklar*, s. 287.

ve uyun ben sizi Hakka vâsıl ideyin dedi" şeklinde yer almaktadır. Oğlan Şeyh'e yöneltilen "Her kişi Tanrı'dır; her suretten görünen odur" dediğiyle ilgili suçlama yine ikinci belgede " vücûddan bahs olunup bana dedi ki senin vücûdun nedir, ben de dedim ki aslım toprakdır, yok asıl vücûdun nedir, toprakdır dediğimde yok benim vücûdum vücûd-ı vâhiddendir dediği" şeklinde ifade edilmiştir. İkinci belgede Hasan Halife'nin, " mezbûr Hasan Halife dedi ki biri şer'le küfrüne hükm olunup katl olunsa biz onu imansız gitti diyemezüs" dediği nakledilerek ismini zikretmeden Oğlan Şeyh'i savunduğu da belirtilmiştir.

Oğlan Şeyh'in suçlandığı konulardan biri de livata yani eşcinsel ilişkidir. Dördüncü belgedeki "ve bana oğlan ve uşak gelirse bana isnâd ettikleri ilhâd mukarrer olsun dediği" ifadesi, bu tarikata mensup bazı kimselerin bu konuda suçlanmaya devam edildiklerini göstermektedir.

İbrahim-i Gülşenî:

Bu asırda zendeka ve ilhâd suçlamasına ma'ruz kalmış mutasavvıflardan biri de İbrahim-i Gülşenî'dir.[60] Bu suçlamalardan ötürü yaşamakta olduğu Kahire'den bir ara İstanbul'a davet edilip hâli araştırılmış ve aleyhindeki sözlerin asılsız olduğu anlaşılınca kendisine gerekli hürmet gösterilerek Mısır'a geri gönderilmiştir. Gülşenî'nin İstanbul'a gelişi ile ilgili olarak son zamanlarda yapılan araştırmalarda farklı tarihler verilmiştir. Mustafa Kara bu tarihi 1523 olarak verirken,[61] R. Öngören ve muhtemelen ondan naklen N. Azamat bu hâdisenin 936 (Eylül 1529) tarihinden sonra cereyan etmiş olması gerektiğini belirtmişlerdir.[62] Tahsin

60 Ocak, *Zındıklar*, s. 313.

61 "Nitekim bu tür suçlamalara hedef olan İbrahim Gülşenî 1523 yılında Kanuni Sultan Süleyman tarafından İstanbul'a davet edilmiş, yanına bazı müridlerini de alarak Kahire'den İstanbul'a gitmiş...." "Gülşeniyye", *DİA*, c. XIV, s. 258 (İstanbul 1996).

62 "*Zeyl-i Şekayık* ve *Sefîne*'de Şeyh Gülşenî'nin İstanbul'a, 935 (1528-1529) senesi civarında ulaştığı kaydedilmekte ise de, onun burada Merkez Efendi

Yazıcı,[63] Nathalie Clayer 934/1527-28[64] ve Ahmet Yaşar Ocak 1527 tarihini,[65] Himmet Konur 934-935[66] tarihini verir. İbrahim-i Gülşenî'nin İstanbul'dan Kahire'ye dönüşü ile ilgili olarak bir arşiv kaydı mevcuttur. 17 Safer 935 (31 Ekim 1528) tarihini taşıyan bu kayıtta Mısır'a giden Şeyh İbrahim'e 10.000 akçe tasaddukta bulunulduğu bildirilmektedir:

Tetimme-i teşrifat ve in'âmât-ı hizâne-i 'âmire fi şehri Saferi'l-muzaffer, min şühûri sene 935, fi sâbi'i aşere minhü:

Tasadduk be-Hazret-i Şeyh İbrahim ki be-Mısır reft. 10. 000[67]

Kaynaklar İbrahim-i Gülşenî'nin İstanbul'da altı ay kadar kaldığını belirttiklerine göre, Gülşenî, İstanbul'a 934 yılının ortalarında (1528) gelmiş olmalıdır. İbrahim-i Gülşenî *Dîvânı*'nın İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan nüshasının sonuna eklenen bir tarih kıtasının şu şekildeki tarih beyti de:

İrdi İslâmbol'a ol sâlâr-ı dîn
Dindi tarih "câe İbrahim Halil

934 (1527-1528) yılını vermektedir.[68]

---

ile görüşmüş olması dikkâte alınırsa, 935 senesinden sonra geldiğine hükmetmek gerekir. Zira Merkez Efendi'nin Koca Mustafa Paşa dergâhına şeyh oluşu, Sünbül Efendi'nin Muharrem 936'da (Eylül 1529) meydana gelen vefatından sonradır." Öngören s. 102. Azamat, "İbrahim Gülşeni", *DİA*, c. 21, s. 303. (İstanbul 2000).

63 "Gülshanî", *El2*, c. II, s. 1136-1137.

64 *Mystique, Etat et Societe: Les Halvetis dans l'air balkanique de la fin du XVe siécle à nos jours*, EJ. Brill 1994, s. 79.

65 Ocak, *Zındıklar*, s. 315.

66 Himmet Konur, *İbrahim Gülşenî, Hayatı, Eserleri, Tarikatı*, İstanbul 2000, s. 126.

67 İsmail E. Erünsal, "Türk Edebiyatı Tarihinin Arşiv Kaynakları II: Kanunî Sultan Süleyman Devrine Ait Bir İn'âmât Defteri", *Osmanlı Araştırmaları*, no. 4, İstanbul 1984. s. 7.

68 Mehmet Akay, *İbrahim Gülşeni'nin Dîvânı, Metin-Dil Hususiyetleri-Sözlük, Basılmamış Doktora Tezi*, Konya Selçuk Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 1996, s. XXI.

İbrahim-i Gülşenî hakkında Ebu's-Su'ûd Efendi'nin verdiği uzunca bir fetvâ E. Düzdağ tarafından yayınlanmıştır. Ebu's-Su'ûd Efendi'nin fetvâşının suâl kısmında Zeyd'in meseleyi ortaya koyarken:

> Merhûm Çivî-zâde fetvâsı bu hususta kâfidir. Anların imâmetleri câ'iz değildir ve anlara i'tikad eylemek hatadır ve ana mensup olanlar dâll ve mudill ve zebîhaları haramdır.

dediği, buna karşılık da Amr'ın

> Çivî-zâde yalnız anın hakkında bed-gümân olmamıştır, Şeyh-i Ekber Muhyiddin-i Arabî ve Şeyh Ömer İbnül-Fârız ve Molla Hüdâvendigâr (kaddesallahu esrârehüm) ve sâ'ir meşâyihten çok kimselere sû-i zan itmişdir, anın re'yi bize delil olmasa olur, zîra mutlak söyleyüp selb-i küllî eylemişdür.

şeklinde cevap verdiği belirtilir.[69] Çivî-zâde'nin İbrahim-i Gülşenî'nin müridleri ile ilgili olarak verdiği fetvâlar ise Le'âlî'nin derlediği fetvâ mecmuasında mevcuttur:

> Şeyh İbrahim mürîdlerinden olan vâ'izleri hâkimü'ş-şer' men' itmek gerek midür? El-cevâb: Gerekdür. Çivî-zâde.
>
> Şeyh İbrahim müridlerinün besmele ile zebh itdükleri şer'an helal midür? El-cevab: Fî-zamâninâ meşhur olan Şeyh İbrahim ki Mısır'da fevt olup Medrese-i Mü'eyyede kurbünde defn olunmuşdur. Anun hâlini tafsil üzerine bilüp eğer mürîd olan zındıkdur. Milleti yokdur. Zebîhası meytedür. Helâl olmaz. Çivî-zâde.[70]

---

69 M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussud Efendi'nin Fetvâlarına Göre Kanuni Devrinde Osmanlı Hayatı*, İstanbul 1998, s. 307-308.

70 Çivî-zâde'nin İbrahim-i Gülşenî ve müntesibleri konusundaki fetvâsının muhtevası genellikle Ebu's-Su'ûd Efendi'nin fetvâsından çıkarıldığından, bazı tarihî gerçeklerle uyuşmayan yorumlar yapılabilmektedir. Mesela A. Y. Ocak'ın "Çivî-zâde'nin Şeyh İbrahim-i Gülşeni'nin zındık ve mülhid olduğu konusunda halk arasında epeyce tahriklerde bulunmuş ve ona mürid olanların aynen onun gibi zındık ve mülhid olacakları konusunda fetvâlar vermişti" (*Zındıklar*, s. 314-315) şeklindeki tespiti, Çivî-zâde'nin İbrahim-i

Zeyd-i âlim fî-zamânînâ meşhur olan Şeyh İbrahim müridleri yahûdî tâ'ifesinden küfrde eşeddür. Zîra bunlar Resûlu'llahun -salla'l-lahu 'aleyhi ve sellem- nübüvvetine ve hem fazlına münkirlerdir. Amma yehûdî tâ'ifesinün ba'zı Hazret-i resulün nübüvvetine münkir fazlına mu'terifdür. Ve ba'zı hem nübüvveti ne ve hem fazlına mu'terifdür, lâkin nübüvveti 'A raba mahsûsdur dir dise şer'an Zeyd'e ne lâzım olur? El-cevâb: Nesne lâzım olmaz. Çivî-zâde.[71]

Ebu's-Su'ûd Efendi'nin de İbrahim-i Gülşenî'yle ilgili diğer bir fetvâsı daha mevcuttur:

Zeyd "Resûlu'llah salla'llahu 'aleyhi ve sellem beş on kişiye hidâ-yet eyledi Şeyh İbrahim bütün dünyaya hidâyet eyledi dise Zeyd'e ne lâzım olur? El-cevâb: Sebb-i sarîhdür. Katli helâldür. Ebu's-Su'ûd.[72]

Bu fetvâ, Ahmet Yaşar Ocak'ın, Ebu's-Su'ûd Efendi'nin yayımlanmış olan fetvâsı konusunda yaptığı " [Ebu's-Su'ûd Efendi] doğrudan doğruya Şeyh İbrahim-i Gülşenî'nin ve Gülşenîlerin zındık ve mülhid olmadıklarını açık bir şekilde belirtecek yerde, daha genel ve biraz da kaçamaklı cevap veriyor. Bu da onun şeyhin tasavvufî meşrebinin tam anlamıyla Ehl-i Sünnet'e uygunluğu konusunda yeterince müsbet kanaat sahibi olmadığını düşündürüyor"[73] şeklindeki yorumunun isabetli olduğunu göstermektedir.

Şeyh Muhyiddin-i Karamanî:

İbrahim-i Gülşenî'nin önde gelen halifelerinden olan Şeyh Muhyiddin-i Karamanî de bu devirde zındıklık isnadıyla idam

---

Gülşenî'nin bizzat kendisi ile ilgili vermiş olduğu fetvâları bulunmadıkça, bir tahminden ileri gitmeyecektir. Çivî-zâde'nin mevcut üç fetvâsı da İbrahim-i Gülşenî'nin müridleri hakkındadır.

71 Seyyid Ahmed b. Mustafa eş-şehîr bî-Le'âlî, *Mecma'ü'l-Mesâ'ili'ş-Şer'iyye fi'l-'Ulûmi'd-Diniyye,* s. 9a-b. (Kütüphanemdeki nüsha).

72 İSAM Kütüphanesi, Orhan Şâik Gökyay Yazmaları no. 1, s. 247b

73 Ocak, *Zındıklar,* s. 316.

edilen meşâyihdendir. Kendisiyle ilgili bilgilerimiz Ebu's-Su'ud Efendi'nin fetvâları, şer'i sicil kaydı ve Muhyi'nin, Şeyh İbrahim-i Gülşenî'nin Menakıbı'nın neşriyle oldukça zenginleşmiştir.[74] Şeyh Muhyiddîn-i Karamânî'ye dair sicil kaydının metnini Ocak, zındıklar hakkındaki kitabında geniş bir tahlille yayımlamıştır.[75]

Şeyh Karamanî'nin idam yılını her ne kadar Ataî ve Muhyi-i Gülşenî 957 (1550) olarak vermektelerse de A. Y. Ocak sicil kaydındaki Kandî'ye ait tarih mısraından hareketle bunun 950 (1543) olarak düzeltilmesini gerektiğini belirtmektedir:

> İdam tarihi gerek Atâyî'de, gerekse Muhyi-i Gülşenî'de 957/ 1550 olarak zikredilmekle beraber, zamanın şâirlerinden Kandî'nin, Kandî didi tarih 'Karamanî'ye la'net' şeklindeki, ebced hesabıyla düştüğü, mahkeme sicil kaydında mevcut tarih, 950/1543-1544'e karşılık gelmekte ve bu, mısraın hemen altında da rakamla 950 olarak kaydedilmiş bulunmaktadır. Şeyh Muhyiddin-i Karamanî'nin idamını müteakip kaydedildiği şüphesiz olan bu tarih, bize göre doğruyu yansıtmaktadır; böylece şeyhin idamını yedi yıl geriye götürmek ve Atâyî ile Muhyî-i Gülşenîyi tashih etme lüzumu ortaya çıkmaktadır.[76]

Kanaatime göre Kandî'nin tarih mısraına dayanarak bu tarihi tashih etmek mümkün gözükmüyor. Her şeyden önce böyle tarih mısralarının altlarına rakamla yazılan tarihlere güvenmemek gerekir. Tecrübelerime dayanarak her zaman tarihi kendim hesaplamaya çalışırım. Burada da öyle yaptım:

"Karamânî'ye la'net": Karamânî'ye = 407; la'net = 550 = 957.

Görüldüğü gibi tarih mısraı 957'yi vermektedir. Filhakika bu hâdiseyle ilgili olarak düşürülmüş; ancak bugüne kadar dikkati çekmemiş başka tarihler de vardır. XVI. Asra ait bazı şiirleri ihtiva eden bir mecmuada da Karamanî'nin katliyle ilgili iki tarih vardır

74 Ocak, *Zındıklar*, s. 318-319.
75 Ocak, *Zındıklar*, s. 322-324 ve 357-360.
76 Ocak, *Zındıklar*, 321.

ki her ikisi de 957 tarihini vermektedir.[77] Bunlardan birincisi "lâş-ı hûk"dur. Yani domuz leşi. İkincisi ise "Tu'me-i seg şüd Karâmânî pelîd"dir.[78] Karamânî'nin katliyle ilgili olarak düşürülen her üç tarihin de son derecede ağır ifadeler içermesi dikkat çekicidir.

Ayrıca Kandî'nin tarihi sicildeki kayda, Ocak'ın da belirttiği gibi bir başkası tarafından sonradan ve farklı bir kalemle eklenmiştir. Bazı Ebu's-Su'ûd Efendi fetvâlarına da, Karamanî'nin katli dolayısıyle Kandî tarafından düşürülen bu tarihin tam metninin ilave edildiğini görüyoruz.[79] Aslında bu kaydın yer aldığı sicil defteri de doğru tarihin tesbiti konusunda bize yardımcı olmaktadır. Her ne kadar Karamanî'yle ilgili kayıtta herhangi bir tarih bulunmamaktaysa da bu kaydın öncesinde yer alan kayıtlarda 957 (1550) ve 958 (1551) tarihlerinin bulunduğu görülmektedir. Bu da Karamanî'ye ait kaydın tarihinin kaynaklarda da belirtildiği gibi 957 (1550) olmasını gerektirir. Matrakçı Nasuh'un *Süleymân–nâme*'sinde bu tarih ayı ve günü belirtilerek açık bir şekilde verilmiştir:

> Sultan Bâyezid cumasında teftiş olunup sene dokuz yüz elli yedi Şa'banın üçünde [17 Ağustos 1550] katl olunup ata sürüttüler.[80]

Bu hareket mensupları hakkında başlatılan zındıklık konusunudaki takibatın Karamanî'nin idamıyla son bulmayıp onun etrafındaki müridlerine de teşmil edildiği Âşık Çelebi ve Gelibolulu Âlî'nin bu hususla ilgili kayıtlarından anlaşılmaktadır. Âşık Çelebi, Şeyh Karamanî'nin müridlerinden Sâ'ilî adlı bir şâirin ilginç hayat hikâyesini şöyle nakleder:

> Sâ'ilî: Fenn-i tasavvufa müştağil ve ilm-i tevhîde mütevağğil geçerdi amma i'tikadı medhûl degül idi ve hilâf-ı meşrû' u menkûl kelâmı menkul degül idi. Gâh Rumili'nde gâh İstanbul'da olurdı.

77 Yapı Kredi, Sermet Çifter Ktp. Yazma no. 162, s. 168.
78 "Pis Karâmânî köpeklere lokma oldu."
79 Mesela bkz. İSAM Kütüphanesi, Orhan Şaik Gökyay Yazmaları no. 1, s. 245b.
80 *Süleymanzâde,* Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi, no. 379, s. 172a.

Mâ-meleki kitaba mebzul idi. Neylerse eyler kitaba akçeyi pulı bol bol bulurdı. Karâmânî nâm şeyh tîğ-i şer' ile maktul oldukta gürûh-ı sûfiyyûn hakkında çok güft ü gû ve 'ulemâ-i şerî'atden ğuluvv oldukta egerçi müftî efendi huzuruna vardı 'aka'idin şer'a tatbik idüp kilimin sudan çıkardı amma çok geçmedin ol vehmden mâlî-hulyâ 'ârız oldı ve kuvve-i 'âkilesine efkâr-ı bâtile müte'âriz oldı. Dârü'ş-şifâya koyup der-zencîr itdiler, ilâcında etibbâ haylî tedbîr itdiler. Amma ilâc-pezîr olmadı birkaç günden fevt olup ecelden gürîz ü güzîr olmadı.[81]

Şeyh Karamanî'nin katlinden sonra takibe uğrayan müridlerinden biri de şâir Sânî'dir. Gelibolulu Âlî bu konuda şu bilgiyi vermektedir:

...Evâ'il-i cevânîde töhmet-i ilhâdla katl olunan Şeyh Karamânî'ye mürîd oldı. Esnâ-yı teftîşde dahi mazhar-ı gazab olması mukarrer iken güçle kurtuldu. Fî-mâ-ba'din mecâlis-i harâbâtdan dûr olmadı. Şeyhler bezmine yakın olmağa tevbeler itdüm diyü humhânelerden mehcûr olmadı. Hadd-ı zâtında tab'ı mezra'a-i tohm-ı ilhâd idügi kesret-i fısk u fesâd ve sû-i i'tikadından malûm idi. Nihayet *üstür mezhebek* kavli ile âmil olup ketmine râğıb idügi evzâ'ında mefhûm idi. Evâsıt-ı ömründe yeniçerilikden kurtulup sekban oldı. Ba'dehu ebnâ-yı sipâhiyân zümresine dâhil olup muradına dest-res buldı. Şol zaman ki şehriyâr-ı cihan Sultân Süleyman Hân şürb-i şarâba belki anı işrâba ve irtikâba yasağ eyledi, mu'tekif-i kûy-ı harâbât olan Sânî bi'z-zarûre kahve-hâneler mecâlisine tereddüd kıldı.[82]

Âşık Çelebi'nin ve Gelibolulu Âlî'nin naklettikleri Şeyh Karamanî'nin idamından sonra taraftarları hakkında şiddetli bir takibatın olduğunu göstermektedir. Ancak yine de müridlerinden Ravzi (ö. 1600'den sonra) Karamanî'nin suçsuz olduğuna ina-

81 *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ*, s. 942.

82 *Künhü'l'Ahbâr'ın Tezkire kısmı*, yay. haz. Mustafa İsen, Ankara 1994, s. 296-297.

nıyor olmalı ki, şeyhinin ölümüne şu tarihi düşürme cesaretini gösterebilmiştir:[83]

Zulm ile tolmasa dünya şeyhüm
Bu iş olmaz idi sana şeyhüm

Bizi hicrân ile koyup gitdün
Çün 'adem illerine a şeyhüm

Nâle vü zârî kılup ağlaşalum
Biz de varınca sana yâ şeyhüm

Nâgehânî sana cellâd-ı felek
Kıydı nâ-hak yire hayfâ şeyhüm

Başunı zulm ile şemşîr-i cefâ
Kesdi rahm itmedi kat'â şeyhüm

Seni mülhid diyü katl eylediler
Senden ol iş gele hâşâ şeyhüm

Fahr-ı kevneyn ola sana şefî'
Cennet ola sana me'vâ şeyhüm

Hasretünle şu kadar yandum kim
Çâre yok derdüme derdâ şeyhüm

Bu firak odına yanup yakılup
Ravzi didi tarih "vâ şeyhüm"

957 [1550]

83 Yaşar Aydemir, *Ravzî Divânı*, Ankara 2007, s. 396-397.

Vâ'iz Vâlihî:

Ateşli vaazlarıyla şöhret yapmış bir şeyh olan Vâlihî aynı zamanda şâirdir. İbrahim-i Gülşenî'ye intisab etmek için gittiği Kahire'de, şeyhin ölümü üzerine oğlu Ahmed Hayâlî'ye intisab etmiş ve bir süre sonra da Edirne'ye dönerek irşâd faaliyetine başlamıştır.[84] Âşık Çelebi kendisinden övgüyle bahsettiği Vâlihî'nin bir vâ'izle arasında geçen hâdiseden ötürü padişah tarafından Edirne'den sürüldüğünü belirtir:

> Nâgâh çeşm-i erbâb-ı hasedden nazar-ı bed irişüp bir vâ'iz-i rüsvâyî ve bir müteseyyid-i mürâyînün fitnesi belâsı ile bir tarihde ki, Emrî Çelebî târihin ta'miye tarîki ile böyle edâ itmişdür, Mısra: Şâhumuz târîh iderdi kesse başın vâ'izün. Vâlihî'ye ve bir sahîhü'n-neseb seyyide ve iki ehl-i 'ilme ve mezkûr vâ'iz-i fitne-cûy-ı bedhûya cenâb-ı padişahîden gazab...buyurulup nefy-i beled olundı.[85]

Âşık Çelebi, *Tezkire*'sini yazdığında (976/1568) Vâlihî hâlâ sürgünde olmalı ki Vâlihî'nin affı için dua etmektedir: "Ümîddür ki yine ilhâm-ı İlâhî ile günahları afv ve hatt-ı siyâhları defter-i eyyâmdan mahv olına. İnşâ'allah"[86]

971 (1563-1564) tarihli Ruus Defteri'nde Vâlihî'nin ilhâdla suçlandığı hâdisesiyle ilgili bir kayıt bulunmaktadır. Kayıt şöyledir:

> Edirne'de Muradiye hatibi olup ilhâd isnâd olunan Emîr'in elinde Rafızî kitabları bulunup ve hısmı olan Kûçek Emîr ve Rûşenî ve Muslihü'd-dîn nâm müderrisler ve Vâlihî nâm vâ'iz şehirden sürilüp İslâmbol'da ve Edirne ve Bursa'da durmayalar diyü buyrıldı. 6 Rebiül-âhir 971 [23 Kasım 1563].[87]

84 Ömer Faruk Akün, "Vâlihî", *İA*, c. 13, s. 187-188, İstanbul 1986.
85 *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ*, s. 548.
86 *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ*, s. 548.
87 BOA. Kamil Kepeci, Ruus no. 218, s. 84. Vâlihî'yle ilgili ruus kayıtlarına dikkatimi çeken asistanım Bilgin Aydın'a teşekkür ederim.

Âşık Çelebi'nin bahsettiği "vâ'iz-i fitne-cûy-ı bed-hûy" Muradiye Hatibi Emîr olmalıdır. Atâ'î'nin naklettiğine göre "beyne'l-enâm vâ'iz Emîr ünvânı ile meşhur olan" bu zatın asıl ismi Abdülkerîm'dir ve Melâmî tarikatının esaslarını yaymaya çalışmaktadır.[88] "Ekâbir hakkında itlak-ı lisan ve sell-i seyf-i beyân itdükleri içün bir-iki defa nefy-i beled olmuş idi" (Atâ'î, s. 597). Öyle gözüküyor ki bu dönemde yoğunlaşan Rafizîler hakkındaki ta'kibattan[89] büyüklere dil uzatan ve Melâmî tarikatını yaymaya çalışan Vâ'iz Emîr ile birlikte Vâlihî de nasibini almıştır.

Bir süre sonra Vâlihî'nin affedildiğini III. Murad'ın Selimiye Camii'nde vâiz olan Vâlihî'ye ödünç kitap verilmesini emreden 991/1583 tarihli bir hükmünden öğrenmekteyiz:

> Edirne'de merhum ve mağfurun-leh babam Sultan Selim Han aleyhi'r-rahmeti ve'l-gufrân [vakfı] mütevellisine hüküm ki:
>
> Câmi-i şerîfde vâ'iz olan iftihârü'l-'ulemâi's-sâlikin Mevlânâ Vâlihî Mehmed -zîde takvâhu- cami-i şerif'de vakf olan kitâblardan lâzım olup taleb eyledüği kitap virülmesini emr idüp buyurdum ki vusûl buldukta Mevlânâ-i mezbûr zikrolunan vakıf kitaplardan kendüye lâzım olan kitabı talep eyledükte mütâla'a içün virüp ta'allül itmeyesin.[90]

Vâlihî Serdar Lala Mustafa Paşa'nın Şark seferine de iştirak etmiştir. 28 Receb 986-15 Receb 987 (30 Eylül 1575-7 Eylül 1579) tarihleri arasındaki tayinleri ve bazı hâdiseleri ihtiva eden bir Ruus Defteri'nde Vâlihî ile ilgili iki kayıt vardır. Bunlardan birincisinde "sâhib-i sa'âdet Mustafa Paşa hazretleri diyâr-ı Şark'a teveccüh eylediğinde kendisine ta'yin olunan mîrî develerden Vâ'iz Vâlihî Efendi'ye de bir katar deve tahsis edildiği" bildiril-

88 Nev'îzâde Atâ'î, *Şekayık Zeyli*, İstanbul 1268, s. 597.

89 Saim Savaş, "Les Menée Safavides en Anatolie au XVIe Siécle et les Mesures Prises à leur Encontre par l'État Ottoman", *Anatolia Moderna*, c. IX, Paris 2000, s. 74-85.

90 BA, Mühimme Defteri 51, s. 79.

mektedir.[91] İkinci kayıtta ise hâlen Şirvan'da müfti ve müderris olan Mevlânâ Vâlihî'nin yüz elli akçe ile Demür Kapu kadılığına tayin edildiği belirtilmektedir (aynı belge s. 3). Âlî'nin *Nusretnâme*'de naklettiğine göre "vâizler zümresinin meczûbu Vâlihî" bu sefer sırasında Özdemiroğlu Osman Paşa Şirvan şehirlerinden Ereş'i feth ettiğinde, bu şehirdeki Ulu Camii'de kılınan ilk Cuma namazında III. Murad adına coşkulu bir hutbe okuduğu gibi verdiği vaazlarla da askeri coşturmuştur.[92]

*
* *

Latîfî, *Tezkire*'sinde, XVI. asırda yaşamış üç mülhid hakkında geniş bilgi vardır. Latifî'deki bu kişilerle ilgili biyografilerin şimdiye kadar dikkat çekmemesi muhtemelen eserin A. Cevdet tarafından yapılan neşrinde bu bilgilerin önemli bir kısmının atılmış olmasındandır. Bunlardan birincisi Şeyh Davud'un halifelerinden ilm ü zâhir ve bâtında kemâle ermiş, te'lifâtı ehli indinde makbul olan Kâşifî'dir.[93] Kemâlpaşa-zâde te'lifâtın pek beğenirmiş. Latîfî Kâşifî'nin yazmış olduğu eserlerde sapık fikirlerini nasıl ortaya koyduğunu şöyle anlatır:

> Fırka-i dâllenün ekâvîl-i ihtilâfâtın mânend-i şuhûr-ı eyyam otuz bâb bir kitâb idüp adını *Tehzîbü'l-'akâyid ve Müfîdetü'l-fevâyid* virmişdür. Amma dirler ki kendünün dahi 'akidesinde râyiha-i ilhâd ihsas olunurdı ve âsâr-ı kelâmında ve sevk-i merâmında ve i'tikâdatından nâşî olan 'ilel ü halel ve mâ-fi'z-zamiri im'ân-ı nazar olunsa tahrîrâtında bulunurdı. Zîrâ sülûkinde kendüye lâyih olan şübühâtdur ki hukemâ ve meşâyihun ekâbirinden ba'zına isnâd

91 BOA. Kamil Kepeci, Ruus no. 232, s. 397.

92 H. Mustafa Eravcı, *Mustafa Âlî's Nusretnâme, with the Exception of the Section Dealing with the rebuilding of the Fortress of Kars, Edition and Study on the History of the Persian Campaign under Lala Mustafa Paşa*, Basılmamış Doktora Tezi, Edinburgh Üniversitesi, 1998, s. 199-200.

93 Latîfî, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ*, hazırlayan Rıdvan Canım, Ankara 2000, s. 453-455. Ahmed Cevdet neşrinde (*Âsâr-ı Eslâftan Tezkire-i Latîfî*, Der-saadet 1314) bu şâirle ilgili verilen bilgiler (s. 277-278), R. Canım neşrindeki bilgilerin yarısından da azdır.

idüp murâdâtın anlarun lisânından beyân idüp anlara isnâdla isbât itmek ister. Zîrâ irâd itdügi mebâhis medhûl u memnû' çıkup fesâdı zâhir olursa mu'terizün i'tirâzından menâs bulup kendüyi halâs ide. Fi'l-misâl yılanı il eliyle tutmak gibi. Fi'l-cümle fesâdın derk itdüginden hazer idüp 'akidesin izhâr itmezdi. Muvahhid da' vâsın itmekden ne fâyide ki tevhidi tekmil itmeyicek hâricde misâli şol içi çürük meyveye ve fâsid olmış beyzaya benzer ki sûret-i zâhirisi sıhhatde ola.

Latîfî, Kâşifî'nin mehdilik iddiasında bulunduktan sonra uğradığı âkıbeti de şöyle hikâyet eder:

Lâ-cerem bir sevdâ-yı ham ile 'uzlet 'ani'l-enâm idüp bir ğâr-ı tarda müddet-i mütemâdi yatdı ve riyâ ve riyâzât ile geceyi gündüze katdı. 'Âkıbet Mehdî-vâr ğardan zuhûr u hurûc idüp İbrahim Paşa 'ahdinde mehdilük da'vâsın itdi. A'yân-ı erkân 'ilet-i hikmetin iz'ân itdiler ki yübûset-i riyâzâtdan dimağı muhtel olup mizâc-ı bî-ilâcı i'tidâlden inhiraf bulmışdur ve cevf-i dimâğ-ı bî-ferâğı vesâvis ü hevâcisle tolmışdur. Her ne kadar ki nush u pend ve kayd-bend itdiler nâfi' ü sûd-mend olmadı ve mâl ü merâtib ile nevâziş itmek dilediler semt-i da'vadan 'udûl idüp kabul kılmadı. Mehdi-i 'ahdüm, sözüm sem'-i kabul ile işidün eğer zer-i kâlüm hâlis fehm olunmazsa mehekk-i tîğ ü nîze ile imtihan idün ki mehdî-i mühdî olanı kılıç kesmez ve ihtilâfât-ı rüzgârdan üstine yavuz yil esmez didi ve turdı. Âhir ü 'âkıbet bu kavl üzre turup mezbûru zer-kâl-i bî-kalîle mihekk-i tîğe urdılar. Vaktâ kim esb-i da'vâ 'arsa-i imtihana yeldi kal (ü) kalbinde 'illet ü ğış bulundukda seyf-i katı' burhân-ı sâtı' gibi nizâ'ı kat' itdi. 'Alâyim-i eşrât-ı sâ'at her vechle zâhir degül midür ki her dîvâne-i ğar-nişîn mehdîlük da'vâsın ve her ehrimen-i bî-dîn Beni asfarluk sevdâsın kılur.

Latifî'nin naklettiğine göre, yine o dönemde yaşamış olan Kâzımî de ilim tarikini terk edip mesâlik-i meşâyihe sülûk etmiş ve felsefeyle çokça meşgul olduğundan dâire-i ilhâd ve vâdi-i ibâhâta düşmüştür.[94] Latifî, Kâzimî'yi anlatırken dönemin tasav-

94 R. Canım neşri, s. 455-457.

vufî hayatına ve tarikat yolunu kullanarak ilhâd yoluna sapışa dair önemli bilgiler verir:[95]

> Vilâyet-i Anatolıda Kazâbâd kurbindendür. Monla Lutfi-i maktul mu'âsırlarındandur ve dânişver ü dânişmend zihn ü zekâda beyne'l-akrân bî-mânend idi. Tarik-i tahsilden rücü' idüp mesâlik-i meşâyihe sülûk itmiş idi ve meşâyihden bî-had 'azizlere irişdi ve erbâb-ı tâc u ridâ ile muhtelit olup ashâb-ı tesbih ü 'asâya karışdı.
>
> Ahir isti'dâdında kusûr ve meşrebinde fütûr olmağın ve ekser-i evkâtda hukemâ ve felâsife resâyiline mütâla'a kılmağın bu dahî kemâ-sebak 'ilm-i tevhidi tekmil idemeyüp dâ'ire-i ilhâd u iskata ve vâdi-i ıtlak u ibâhata düşdi ve cümle-i tekâlif-i şer'iyyeden berî olup mübâhiler kelimâtın ve melâhide ve zenâdıka 'ibârâtın söyler oldı. Zîrâ ittifâk-ı meşâyih-i ekmelîn ve icmâ'-ı ehlu'llâh ve vahdet-âyin-i ehl-i yakîn budur ki tevhidi tekmîl iden teklife inkâr eylemez ve mebde'ini bilen kimse mc'âdını dahi mülâhaza idüp muktezâ-yı hılâf-ı şer' söz söylemez. Fî-zamâninâ nice mülhid ü mübâhi vardur ki kemâl-i tevhîdden dem urar ve 'ilm-i tasavvufun makâmât-ı 'ılliyyesinden ve hakâyıkının dekâyıkından haber virür ve çile-hânc-i şath u tâmâtdan mele'-i a'lâyı korsan bir bir görürler. Amma harekâtlarında âsâr-ı dalâlet görünür ve mukârcnetlerinden 'alâyim-i şekâvet fehm olunur. Hâli kâl idinmiş bir nice bed-hâl ve hâlleri bi-mc'âl türrehât-ı sûfıyye ile bir kîl ü kâl ve menba'-ı şikâk u dalâl amma kendü zann u zu'mınca her biri merd-i zü-fünûn ve mürşid ü muslîh-i reh-nümûndur. Amma kavl ü fi'illeri nâ-meşrû' ve kavilleri nâ-marzî ve ğayr-ı mesnûn. Zira her muvahhidün tevhidi teklifin ıskat ide ol tevhid olmaz ilhâd olur ve bir kimsenin ki ma'rifeti şerî'atin ifsâd ide ol ma'rifet ü 'ilm olmaz sü'-i i'tikad olur. Mecmû'-ı meşâyih-i muvahhidîn hod tevhidi inkıyâd-ı şer'-i şerifde bulmışlardur ve cemi'-i tâlibîn ü vâsılîn kurb-i kurbiyyeti Cenâb-ı Hazret-i Hakka sebîl-i şer'-i Rasül-i mübîn ile vâsıl olmışlardur. Bir dâra duhûl

95 Ahmed Cevdet neşrinde bu bilgilerin tamamı ve müteakip bölümler atılmıştır (s. 278).

murâd idinen sebîlinden ve bâbından dâhil olur sâhib-i dâra vusûl bulanlar tarikinden vusûl bulurlar. Düzd-i bî-müzd gibi bâm u revzenden girmiş ve cidâr-ı dârı lakb u sakb idüp halvet-serâ-yı hâssa girmiş yokdur.

Kâzimî de ilhâd ithamına maruz kalmış; ancak ilm-i zâhir ve bâtında mâhir olduğu için Kâşifî'nin uğradığı âkibete uğramamıştır:

Lâbüd mümâ-ileyhün netâyic-i kelimâtı ve fehâdî-i ebyâtı râyiha-i ilhâd ve bûy-ı sü'-i i'tikad ihsâs olunur. Hâssa ki bu beyt zikr olunan mukaddimeyi mübeyyindür.

Şi'r:

Zâhidâ billâh teklifâtı 'arz itme bize
Biz halîfe-zâdeyüz kulluk degüldür şânumuz

Çün mukallid olanun olmazmış îmânı sahîh
Zâhidâ taklîdidür sanma bizüm îmânumuz

Nesr: Lâcerem ehl-i zâhir bu kelimâtun zâhirine nazar idüp mezbûrı tekfir ü tahattî itdiler ve fehvâ-yı kelâmın e'imme-i 'ulemâdan erbâb-ı fetvâya iletdiler. Lâbüd 'ulemâ-i şer'-âyin eksere'llâhu emsalehüm cem' olup murâd u me'âlin söyletdiler ve kelâmun te'vîl itdiler. Âhir te'vîle kâdir ve 'ilm-i zâhir ü bâtında mâhir olmağla sözüni şer'-i şerife muvâfık nice vücûh üzre te'vîl ü tevcîh itdi. Çünki ıstılâhâta kâdir idi, dâ'ire-i şerî'atdan sözüni serhadd-i tarikata ve hadd-i tarikat-ı tarikatdan tarîk-ı hakîkata iledüp kemâlâtını anda izhâr itdi. Ol meclisde hâzır olan 'ulemâ ve fuzalâ cümleten tahsîn ü teslîm eylediler ve nev'an hicâb u hicânet hâsıl idüp gitdiler.

Beyt:

Hidâye ile hidâyet bula mı 'allâme
'Akâyid okumayanlar 'akide olmasa pâk.

Latifî, Kâzimî'nin ibadet hakkındaki bazı görüşlerini nakleder. Nakledilen bu görüşler Kâzimî'nin Melâmîlikle ilgisi olabileceğini göstermektedir:

Bu beyt dahî hükemâdan hakim Nâsır-ı Husrevden tetebbu' u tercemedür.

Beyt:

Bu mukallidler kaçan tâ'at iderdi Hâlika
Cennet içre ger ümmid-i hûr u ğılmân olmasa

Nesr: Belî cennet didükleri 'arif-i billâh olanlar katında bir fıkdân-ı şehvet ve muktezâ-yı nefs ü lezzetdür. Merd-i Hudâ-perest olanlar ümîd-i na'îm ve bîm-i cahim içün tâ'at u 'ibâdet itmez. Belki a'mâl-i muhlisîn ve sulehâ-yı salihîn gibi li-merzâti'llah li-vechi'llâh ider. Şol tâ'at u ' ibâdet ki havf u recâ içün ola 'âbid-i 'ibâdet-pîşe anda ne kadar kadr-i zevk u lezzet bula.

Beyt:

Tâ'at degüldür ol k'ola bîm-i cahîm içün
Yâhüd ümîd-i ni'met-i dâr-ı na'îm içün

Beyt:

Tâ'at odur ki hâlis ü muhlis ü bî-ğaraz
Fi'le gele makâm-ı rızâda Kerîm içün

Kâzimî, kendi görüşlerini din büyüklerine ve tarikat ulularına isnâd ederek gizlemeyi başarmış ve hayatının sonuna kadar halkı idlâl etmiştir:

Ve fetvâ kitâbların ve meşâyih risalelerin tetebbu' idüp cümle-i mezâhibden kendü meşrebine mülâyim ü münâsib bir âsân mezheb peyda idüp ef'âl-i memnu' anun her birin e'imme-i 'izâm ve meşâyih-i kirâmdan birine isnâd itmişdi. Ol isnâd-ı kâzibe ile tarik-i tenâsuha ve râh-ı zenâdıka gitmişdi. Savm u salât ve hacc

u zekâtdan ve dâr-ı na'îm ü dâr-ı câhîmden murâd budur diyü âyât u ehâdîsi nice delâyil-i fâside-birle te'vîl ve nice sâde-dilleri ol te'vîl-i 'alîl ile ıdlâl u tadlîl idüp hem dâll ü hem mudilli oldı.

Hurufîliğin Anadolu'daki ilk temsilcilerinden olan Temennâyî araştırmacıların dikkatini çekmiş, elimizde şiirlerinden sadece birkaç örnek olmasına rağmen, yapılan bazı çalışmalarda kendisine yer verilmiştir. Ancak Latîfî *Tezkire*'sinin tenkitli neşrinden sonra bu şâirin görüşleri ve Hurûfîlik hakkında oldukça detaylı bilgiye sahip oluyoruz.[96] Latîfî, Temennâyî'nin biyografisine şöyle başlar:

Kayseri kurbinden zenâdıka zümresinden ve melâhide fırkasından bir kalender idi. Adem ot gibi biter ve ot gibi yiter diyen küfrgûylarun biri idi. 'İlm-i hurûfa ve mezheb-i tenâsuha ve hulûle müte'allık kitâblar cem' idüp yanına zenâdıka haylinden hayli zenâdıka ve melâhide cem' itmişdi.

Ancak Temennâyî silsile-i tarikini evliyâ-i kibârdan birine nisbet ederek kendi mezhebini gizlemeyi başarmıştır:

Amma tarîk-i bâtıllarını hak çıkarmak içün silsile-i tarîklerin evliyâ-i kibârdan birine nisbet itmişlerdür ve kendü i'tikâdlarınca cümle-i mezâhibden hâriç bir mezhebe gitmişlerdür ve teşebbüs teşbîh ittükleri ef'âl-i bâtılanun her birin evliyâ-i kibârdan birine isnâd ve zu'm-ı fâsidlerince her kavl-i memnû'da ve fi'l-i nâ-meşrû'da bir uluya isnâd itmişlerdür.

Nazm: Çak hurûfîden tutubdur mezhebi
Kârbân-ı şer'a uymaz her biri
Ka'be-veş Bağdada gidendür bular
Meyyiti pür-nûr idenlerdür bular
Kıbleyile bunlara birdür cenûb
'Ömri oldukça yürürler hep cünûb

96 R. Canım Neşri, s. 200-202.

Latîfî, dönemindeki Hurufîlerin görüş ve inanışları hakkında da şu bilgiyi vermektedir:

"Her biri bir iblîs-i insdür ve her biri ma'kûle-i ğavî-cinsdür. Çünki şer'-i şeri'atden dûr u birûndur. *Elâ inne hizbe'ş-şeytâni hümü'l-hâsirûn.* Ve ol gürûh-ı gümrâh ne'ûzü billâh mezheblerinün vüs'atinden cemi'-i muharremâtı helâl ü mubâh bilürler ve cemî'-i kütüb-i münzeleyi tevcîh-i bî-vechle şekl-i insânda bulurlardı ve tahâretsüz âdeme secde kılurlar.

Beyt:

İtmedi anı nasârâ vü cehûd
Âdeme eyler tahâretsüz sücûd

Cümle-i hurûfı a'zâ-i insânda bulurlar ve her 'uzvı bir harfe nisbet kılurlar. Bu matla'dan bu ma'nâ zâhirdür.

Matla':

Ey sanem sen mazhar-ı Allâhsın
Nüsha-i cümle kelâmu'llâhsın

Âdem 'âlem-i kübrâ ve mazhar-ı Hazret-i Hudâdur diyü gördükleri mahbûba secde iderlerdi ve secdelerinde sehv idüp tarîk-i iblîse giderlerdi. Bir tâ'ife-i nâ-hayife-i dâll ü mudilldür. Mezheb-i rafz üzre ölmeği ve ol i'tikâd-ı fâsid üzre cân virmegi ve küfr söyleyüp ihrak-ı bi'n-nâr olmağı merâtib-i şühedâdan 'add iderler. Şol mülhid ki 'âdet üzre eceliyle öle anı murdâr öldi dirler.

Latîfî, Temennâyî'nin II. Bayezid tarafından hurûfîler hakkında başlatılan ve çoğunun öldürülmesiyle sonuçlanan takibatta öldürülüp-öldürülmediğini bildirmemektedir:

Sultan Bayezîd Han devrinde icmâ'-i 'ulemâ ile bil-ittifak ol tâ'ife-i şıkâkun kimini âb-ı tîğ ile iğrâk ve kimini dîv-i racîm gibi âteş-i

reddile ihrâk idüp ol teberrâyilerün tîğ ü teber ile zâviye-i vücûddan göçürdiler ve cisr-i kahr u ğazabdan geçürüp süy-ı cahîmde mâ-i hamîm içürdiler.

Latîfî, Temennâyî'nin şiirine örnek olarak iki beyit verir:

Bu bir iki matla'-ı memnû' anun türrehâtından ve cümle-i küfriyyâtındandur.

Matla':

Sûfî kalender ol gel kazıt saçı sakalı
Sana bu kıl duzakdur gider bu kîl ü kâli

Ve-lehu:

Ebleh olma sûfi virme nakd-i 'ömri nesneye
Gözün aç didâr u cennet hûr u ğılmân bundadur.

Zikrettiğimiz örnekler, münferit hâdiselerden yola çıkarak XVI. asrın dinî düşünce ve hayatına dair genellemelerde bulunmanın pek sağlıklı bir yol olmadığını göstermektedir. Görüldüğü gibi bazen çok aşırı fikir ve düşünceleri savunanlar müsâmaha görmüşler, bazen de Ehl-i Sünnet anlayışına aykırı inanca sahip oldukları ithamıyla birtakım kimseler şiddetle cezalandırmışlardır. Öyle anlaşılıyor ki heterodoks düşünce ve görüşler ekseriyetle ihtiva ettikleri mesajdan dolayı değil de bir otorite tarafından müsamaha edilemeyecek bir seviyeye ulaştığına karar verildiğinde heretic bir karakter kazanmaktadır.[97] Yukarıdaki örnekler de bunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. O hâlde ilhâd suçlamasıyla öldürülenlerin çoğu serbest fikir ve düşüncelerinden dolayı değil de, bu fikir ve düşünceleri -içteki siyasi gelişmeler açısından sakıncalar arz eden- yanlış bir zaman ve zeminde ifade ettikleri için cezalandırılmışlardır denilebilir.[98] Genellikle ilhâd

97 R. I. Moore, *The Formation of a Persecuting Society* (Oxford 1987), s. 68-69.

98 Bu konuda Âşık Çelebi'nin şâir 'İşretî'nin biyografisi dolayısıyla Eskişehir yakınlarındaki Seyyid Battal Gazi Tekkesi'yle ilgili olarak verdiği bilgiler

suçlaması da çeşitli şekilde cezalandırılmalar için bir bahane olarak kullanılmıştır.

güzel bir örnektir. Yıllarca her türlü kötülüğün işlendiği bu tekkeye hiçbir müdahelede bulunulmamış, ancak Kanunî döneminde şâir 'İşretî Eskişehir kadısı olup Seyyid Battal Gazi Ocağı'nın teftişine me'mur ve buradan âşıkların def'ine bâ'is olmuştur. Âşık Çelebi "Hikâyet" başlığı altında Seyyid Battal Gazi Tekkesi'nde olanları şöyle tasvir etmektedir: "Vilâyet-i Anatoli'da Seydî Gâzî Tekyesi ki bir dâr-ı fısk u dalâl olup her yirden atasın anasın âzârlatmış battallar işden kaçup ışık olmış pöstunı boklar abdallar sâz-ı melâhî gibi dem-sâz, çehreleri hilye-i iman olan lihyeden ârî ve alınlarında olan kara yazular ebrûlarınun teraşıyla mütevârî idi. Namâzumuz kılınmış ve kefenümüz dikilmiş ilinmişdür diyü bi'l-külliye beş vakte çâr tekbîr idüp namaza yüz yumazlar ve mü'ezzine kulak kabartmayup imâma uymazlar idi. Padişahlarun sadakatin ve ashâb-ı hasenâtın hayrâtın yirler birkaç gâv şikemperver harlar idiler. Sultanöni sancağına başka sancak çeküp etrafa akın salarlar tuğ ile nakkare ile begler alayların görse yûf borusun çalarlar idi. Kudumlarından kûy u kent halkı mütenebbih olsalar Deccâl gibi ardlarına uyarlar buldukları dilberi soyarlar kendü libaslarına koyarlar idi. Dânişmend müderrisine incinse, sipahi ağasına küsünse, yalun yüzlüler babasına kakısa, kandasın Seydî Gâzî Ocağı diyüp varurlar soyunurlar kazan kaynadurlar, ışıklar anları semâ' ü safâ diyü kendü ezgilerine oynadurlar idi. Nice yıl bu hâl ile rûzigâr geçürüp dîne ve müslimîne 'adû ve ilme ve 'ulemâya kîne-cû idiler. Ehl-i şer'a hod 'a dâvet itmeyince zu'm-ı fâsidlerince hakla hak olmazlar ve kuzâta istihfâf kılmasalar müfredlığa istihkak bulmazlardı. Hikmet Allahun ve mu'cize Resûlullâhundur, sırr-ı 'ilm ü rûhâniyyet-i 'ulemâ ve gayret-i şer' ü şeref-i kazâ te'sîr idüp mezkûr 'İşretî Eskişehir kadısı iken ol zâviyeyi teftîş itdi. Habâsetlerinden mâl-ı vakfa gadr u hiyânetleri ve ol ehl-i cenâbetlerün cebâbetlerinde nice cinayetleri zâhir olup tafsîl-i ahvâl ma'rûz-i arsa-î padişah-ı adâlet-meâl oldukta buyurdular ki ol mahal mescid ü menâr ve câygâh-ı 'ilm-i pür-envâr olup ol battâl-hâne medrese-i erbâb-ı iştigâl olup ve abdâlun ahvâli 'ilme ibdâl oluna". F. Kılıç, a.g.e. s. 1081-1082.

YENİ BİR KAYNAĞIN IŞIĞINDA SOMUNCU BABA*

Halk arasında daha ziyâde Somuncu Baba olarak tanınan Hamidüddîn-i Aksarayî'nin hayatı ve eserleri birçok araştırmaya konu olmuş, medfûn olduğu yeri ispat gayesiyle hakkında müstakil eserler bile yazılmıştır. Genellikle *Şekâ'ik, Nefehâtü'l-Üns* tercümesi, *Semeratü'l-Fu'âd, Silsile-i Tarîk-i Celvetiyye, Tibyânü'l-Vesâ'ili'l-Hakâ'ik* gibi klasik kaynakların verdiği bilgilere dayanan bu çalışmalar bir tanesi dışında[1] belli bir ölçüde birbirinin tekrarı mahiyetindedir. Bu makalenin birinci bölümünde yeni bulunan *Mir'atü'l-'Işk* adlı eserdeki[2] Somuncu Baba'nın Hacı Bayram-ı Velî ile olan münasebetlerini anlatan bölüm aktarılarak incelenecek, ikinci bölümünde ise bu konuda yapılan bazı çalışmalarla ilgili değerlendirmelere bulunulacaktır.

---

* *Ekrem Hakkı Ayverdi Hâtıra Kitabı*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1995, s. 298-314'te yayınlanan makalenin genişletilmiş şeklidir.

1 Ahmed Akgündüz, *Arşiv Belgeleri Işığında Somuncu Baba Şeyh Hâmid-i Velî ve Neseb-i Âlîsi*, İstanbul 1992.

2 Bu eserin tanıtımı şu makalede yapılmıştır: İsmail E. Erünsal, "Abdurrahman el-Askeri's Mir'atü'l-'Işk: A New Source for the History of the Melami Movement in 15th and 16th Century Ottoman Empire", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, Band: 84 (Wien 1994), s. 95-11 ve bilinen tek nüshası özel kütüphanemde olan eser 2003 yılında tarafımdan yayımlanmıştır: *XV-XVI. Asır Bayrami Melamiliği'nin Kaynaklarından Abdurrahman el-Askeri'nin Mir'atü'l-Işk'ı*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003.

Mir'atü'l-Işk'ın müellifi Abdurrahman el-Askerî, XVI. asır Melâmî hareketinin önde gelen isimlerinden Alâ'addin Ali el-Aksarayî ve o'nun halifesi Pîr Ahmed el-Edirnevî'nin mürididir. Bu eseri her iki şeyhinin fikirlerini nakletmek gayesiyle kaleme almış ve yer yer de o dönem Melâmî hareketi ve Oğlan Şeyh hâdisesi hakkında da bilgiler vermiştir. Abdurrahman el-Askerî'nin adına kaynaklarda rastlanılmamaktadır. Bir risâlesi dolayısıyle sadece Abdülbaki Gölpınarlı kendisinden "Bayramî Melâmîlerinden ve Oğlan Şeyh İsmail Ma'şukî'nin (ö. 1539) babası Pîr Aliyy-i Aksarayî'nin (ö. 1538) mensuplarından olan Abdurrahman Askerî..." şeklinde söz etmektedir.[3] Abdurrahman el-Askerî *Mir'atü'l-'Işk*'ta bazı vesilelerle kendisinden bahsetmektedir: Devrin kadılarını, müderrislerini tenkit ederken 30 yıldır Osmanlı ülkesinin birçok bölgesini gezdiğini söylemektedir (25b). Şeyhi Alâ'addin Ali el-Aksarayî'yle ilk görüştüğünde, şeyhi kendisine "Nice kitaplar tahrir idesin." diye dua etmiştir (29b). Alâ'addin Ali el-Aksarayî 939'da (1532-1533) dervişlerinden Baba Hasan'ı İstanbul'a gönderip de kendisine taraftar toplamak istediğinde, Abdurrahman el-Askerî bu harekete intisab etmiş, altı ay sonra da 40 dervişle İstanbul'dan ayrılarak şeyhini görmek için Aksaray'a doğru yola çıkmış ve 940 Muharrem'inde (1533 Temmuz) Aksaray'a varmıştır. H. 941/ 1534-1535 yılında bazı dervişler İstanbul'dan Aksaray'a Oğlan Şeyh İsmail-i Ma'şukî'yi almak için geldiklerinde Abdurrahman el-Askerî, Aksaray'da şeyhinin yanında bulunmaktadır. Hadiselerin akışından anlaşıldığına göre o da Oğlan Şeyh ve Pîr Ahmed el-Edirnevî ile İstanbul'a gider. Öyle anlaşılıyor ki Oğlan Şeyh'le Pîr Ahmed el-Edirnevî arasında ihtilaf çıktığında Abdurrahman el-Askerî, Pîr Ahmed el-Edirnevî'nin yanında yer almıştır. Oğlan Şeyh'in katlinden sonra da, Alâ'addin Ali el-Aksarayî vefat etmiş olduğundan, Pîr Ahmed el-Edirnevî'ye intisab edip onunla birlikte Edirne'ye gitmiştir. Eserin telifinin ikmal edildiği 957 (1550) yılında Abdurrahman el-Askerî, Edirne'de bulunmaktadır.

3 Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlana'dan Sonra Mevlevilik*, İstanbul 1953, s. 189

Abdurrahman el-Askerî, şeyhi Alâ'addin Ali el-Aksarayî'nin tarikat silsilesi dolayısıyla eserinde Hacı Bayram, Bünyâmin-i Ayaşî, Bıçakçı Emir Dede ve Somuncu Baba hakkında da bilgi vermiştir. Ayrıca şeyhinin gösterdiği bir kerâmet dolayısıyle Somuncu Baba'nın Aksaray'daki mezarından söz etmiştir. Abdurrahman el-Askerî, Somuncu Baba ve Hacı Bayram'la ilgili rivâyetleri şeyhinden naklettiğini bildirmektedir. Bu bakımdan bu satırları Melâmî an'anesi içinden oluşan rivayetler olarak kabul etmek gerekir. Eserden aktarılan aşağıdaki bölümde görüleceği gibi Abdurrahman el-Askerî klasik kaynaklarda verilen malumatı tekrar yanında, zaman zaman hiçbir kaynakta rastlamadığımız bilgilere de yer vermektedir. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki Abdurrahman el-Askerî'nin *Mir'atü'l-Işk*'ı bu konuda bilgi veren kaynakların en eskisidir. *Şeka'ik* müellifinin ve *Şekâ'ik*'i ilâvelerle tercüme eden Mecdi'nin elimizdeki eseri kullanmamış olmaları *Mir'atül-'Işk*'ın, XVI-XVII. asırlarda pek bilinmediğini ve kullanılmadığını gösterir. Buna mukabil Sarı Abdullah'ın *Semeratü'l-Fu'âd*'ındaki *Mir'âtü'l-Işk*'a paralel bazı bilgilerin bulunması ise muhtemelen her iki eserin kaynaklarından birinin sözlü Melâmî an'anesi olmasından ötürüdür.

Mir'atü'l-'Işk'ta Somuncu Baba'nın mezarından bahseden bölümden anladığımıza göre XVI. asrın başlarında Melâmî zümresi arasında Somuncu Baba'nın Aksaray'da medfûn olduğu kabul edilmekteydi:

> Sultanü'l-ârifin devrinde sultan-ı iklim-suret tarafından varidât-ı gaybîden bi-tariki'l-keşf izhâr taleb olındı. Sultan-ı mülk-i ma'na evliyaya izhâr-ı kerâmet 'aybdur. Belki izhâr-ı hayzdur. Bizden velâyet taleb eylesünler. Amma dervişlerden kerâmet yüz yüz görünsün diyü buyurup âsitânesinde hizmet iden mükâşiflerden birisine sultan Şeyh Hamid üzerine var-gör erenler ne buyururlar diyü emr iderler. Derviş mezârât-ı evliyâ üzerine varup mest ü meczûb u la-ya'kil olup dürlü hâlât u 'acâ'ib kelimât ile gelüp keşf-i esrâr ider. Hâzırân-ı meclis ve talebkârân-ı ahbâr işidüp

hayran olurlar. Bu dahi a'zam-ı derece-i velâyet ve 'uluvv-i mertebe-i tasarrufdur.[4]

Bilindiği gibi *Şeka'ik* ve *Mecdî* de Somuncu Baba ve Hacı Bayram-ı Velî hakkında oldukça kısa bilgi verilmiştir. Bu konuda bildiklerimizin çoğunu XVII. asırda kaleme alınmış Sarı Abdullah'ın *Semerâtü'l-Fu'âd* adlı eserine borçluyduk. Ancak *Mir'atül-'Işk*'ın ortaya çıkışıyla her iki velî hakkındaki rivayetleri dayandıracak daha eski bir kaynağa sahip olduğumuz gibi bilinen kaynakların bu konuda zikretmedikleri bazı ayrıntıları da öğrenmiş olmaktayız. *Mir'atü'l-'Işk*'ta Somuncu Baba ve Hacı Bayram-ı Velî ile olan münasebetleri şöyle anlatılmaktadır:

Sultan Hacı Bayram'un piri Şeyh Hamid sultandur. Sultan Hacı Bayram, Yıldırım Bâyezid Han'ın kapucıbaşısı imiş. Adı Nu'man imiş. Ol zaman ki Timur Han Rum'a gelüp Yıldırım Hanı tutar habsider 'asker târmâr olur. Mezbûr 'azm-i Şeyh Hamid sultan ider. Sultan Şeyh Hamidü'd-din el-Aksarayî ol vakı'ada Bursa'dan göçüp Adana vilayetinde Ceyhun suyının kenarında vâki' olan Sis kal'asının tağdan cânibinde bir köyde olur imiş. Ol köyde Nebî Sûfî dirler bir 'alemdarı var-imiş. Anun evinde olurlar-imiş. Sultan Hacı Bayram'un Sultan Şeyh Hamid ile âşinâlığı var-imiş. Bu hâletde 'Aziz tafahhus ider. 'Arab evine gitdi dirler. Suret tebdil idüp bazirgânum diyü 'azm-i diyâr-ı 'Arab ider. Her şehre ki varır Şeyh Hamid hazretlerini tafahhus ider. Haberlerin alup ardlarına düşüp giderler. Ve bi'l-cümle Adana'ya gelüp dostlarının birisinden haber alup beş altı hidmetkârı var-imiş, hidmetkârları ile ol köye gelüp Nebî Sûfî'nün evin sorarlar. Köy halkı n'eylerin dirler. Anda konarın dirler. Karye halkı eydürler: ol bir fakirü'l-hâl kimesnedür sen anda huzur idemezsin. Âhâr yire kon dirler. Bunlarun sözine iltifât itmez toğrı anda varur. Sultan Şeyh Hamid ile mülâki olur. Dest-bûs ider. Haber-i makdem nedür, neye geldün dirler. Hâl nice oldı. Yıldırım Han öldi dirler. Sultanuma

4 *XV-XVI. Asır Bayrâmî Melamiliği'nin Kaynaklarından Abdurrahman el-Askerî'nin Mir'atü'l-Işk'ı*, Ankara 2003, s. 99.

malum dirler. Ya muradın beyân eyle dirler. Sultanuma hidmet itmeğe geldüm dirler. "Sen bizüm yanumuzda sığmazsın. Eger girü menzilün murad ise himmet idelüm'" dirler. Sultan Hacı Bayram eydür: "Aziz murâdum sensin. Dahi muradum yoktur" dirler. Beyt:

Muradum sensin ey dilir seni eyler gönül ezber
Seni bulan dahi neyler cihanda ağ u karayı

Nesr: Ya sen bu kadar tecemmülât ile buncılayın fetret zamanında bizüm ile nice olursın. Buna tedârük gerekdür dirler. Sultan Hacı Bayram eydür: Emrün ne ise eyle olsun. Rıza senündür dirler. Şeyh Hamid Sultan eydür: Bu yiğitler nendür. Eyle cevab virürler ki ba'zı kulumdur ve ba'zı növkerümdür. Pes eyle buyururlar ki Adana'ya var, bunlarun tedârükin gör gider gitsünler. Dervişâne kisvet ile gel (82a) bunda tura-bilesin dirler. Sultan Hacı Bayram ol gice gider Adana'ya varur. Kulların âzâd ider. Növkerlerine icâzet virüp her birini teselli ider. Olanca esbabın satup türkâne esbâb alup girü dahi piyâde 'azm idüp Sis'de olan köye ahşamdan sonra gelüp Şeyh Hamid Sultan ile mülâki olur. Adun tebdil idelüm dirler. Rıza sizün diyüp meğer ol eyyâm hac bayramına karîb imiş. İki üç gün var imiş. Ol eyyâma münâsib olmağın Hacı Bayram diyü tesmiye iderler. Fi-zamânina ol ismiyle meşhurdur. Andan Sultan Şeyh Hamid ba'del-'îd 'azm-i Şam ider. Sultan Hacı Bayram bile gider. Şam'da dahi eğlenmeyüp 'azm-i Hicâz ider. Timur Şam'a geldükde Sultan Şeyh Hamid Ka'be'de olurlar-imiş. Timur Şam'da eglenmeyüp dönüp gider. Kutb bundadur. Belki Ka'be'dedür. Kutb oldugı vilâyet alınmaz. Bize çok hürmet itdiler dir imiş. Pes Sultan Şeyh Hamid Ka'be'den gelüp Sis'e varup Nebî Sûfî'i ve onı alup Aksaray'a gelürler. Bir yıldan sonra Hacı Bayram hazretlerine izn virür Engürü'ye gönderürler. Sultanum ne 'amel üzerine olalım. San'at bilmezin ne işleyelüm dirler. Sultan Hamid eydür. Ekin ek. Ne ekelüm dirler. Burçak ek dirler. Evvela Engürü'ye varup burçak ekerler. Ol tohumdur ki dahi şimdi ekerler, 'alâ haza't-tertib Sultan Pîr Ali takrir iderlerdi. Bir meclisde bir kimesne eyitdi: Sultanum şimdi evlâdı böyle dimezler. Müder-

ris idi medreseden geldi derviş oldı dirler. Sultan Pîr 'Ali, "Beli anlarun dahi sözi gerçekdür. 'Işk medresesinün müderrisidir. Ve 'allemnâ min ledünnâ dershanesinün kûşe-nişînidür. 'Azizlerimüz bu fakire böyle takrir itdiler" diyü buyururlardı. Ve Sultan Şeyh Hamidü'd-din danişmend-i ehl-i 'ilimdür. Zâhir 'ilmin tekmil içün diyâr-ı 'Acem'e çıkup Hâce 'Ali Sultan nazarına irişüp me'zun olurlar. Mevlûdları Aksaray'dur. Ravza-i mübarekeleri dahi şehr üzerinde olan (82b) kızıl depenün üstindedür. Şehre havâle olan kümbendlerdedür. Sultan Şeyh Hamid Hazretleri dahi pinhân imişler. Bursa'da Yıldırım Han ile çok mu'amelesi geçmiş. Sultanü'l-'arifin 'ala't-tafsil hikâyet iderler idi. Sultan Şeyh Hamid Bursa'da olurken büdelâ-sıfat yürürler imiş. Şehir kavmi deli etmekçi dirler imiş. Sırrı pinhân itmek için eyle yürür imiş. Ahmed Paşa:

Bülbül gibi 'ışk ehli fiğân eylemek olmaz
Esrâr-ı sûzın halka beyân eylemek olmaz
Gencîne-i 'uşşâka ziyân eylemek olmaz
Ser virmek olur sırrı 'ıyân eylemek olmaz

dirler imiş. Bu tahrir ve takrir Sultan Pîr 'Ali'den istimâ' olunmışdur. Nazm:

Şunun kim sıdkı vardur itdi tasdik
Ki şerh olmış-durur aktab tahkik
Sen ey 'aşık bunlardan eyle istimdâd
Olam dirsen cihan içinde üstâd
Yüz urup bunlara sen eyle feryâd
Kılalar sırlarından sana da irşâd[5]

Mir'atü'l-Işk'taki Somuncu Baba'nın Hacı Bayram-ı Velî ile olan münasebetlerine dair olan bölümden şu hususları öğrenmekteyiz:

5 *Mir'atü'l-Işk*, s. 202-204.

a. Hacı Bayram-ı Velî'nin kapıcıbaşılığı: Bu konudan bahseden ilk kaynak XVII. asırda kaleme alınmış olan *Semerâtü'l-Fu'âd*'dır. Her ne kadar bazı muahhar kaynaklarda Hacı Bayram-ı Velî'nin kapıcıbaşılığından bahsedilmişse de bu rivâyet genellikle araştırıcılar tarafından zayıf bir görüş olarak kabul edilmiş ve üzerinde durulmamıştır.[6] Ancak XVI. asırda kaleme alınmış olan *Mir'atü'l-Işk*'ta da bu rivâyetin yer alışı, bu konunun ciddi olarak tartışılmasını gerektirmektedir.

b. Timur, Bursa'ya geldiğinde, Somuncu Baba, Bursa'da bulunmamaktadır. Hacı Bayram-ı Velî bu hâdiseden sonra Bursa'dan ayrılarak şeyhini aramaya koyulmuştur. Bazı araştırıcılar ise Somuncu Baba'nın Hacı Bayram-ı Velî ile Bursa'dan ayrıldığını söylerler[7].

c. Somuncu Baba, Bursa'dan ayrıldıktan sonra Adana'daki Ceyhun suyunun kenarında bulunan Sis Kalesi'nin dağ tarafındaki bir köye gitmiş ve Nebî Sûfî'nin evinde kalmıştır. Böyle bir rivayete ne kaynaklarda ne de yapılan araştırmalarda rastlanılmaktadır. Bir kısım araştırıcılar Somuncu Baba'yı Bursa'dan Kayseri'ye,[8] bazıları da Aksaray'a[9] gönderirler. Bu tarihlerde Aksaray, Timur'un emirleri tarafından fethedilmiş, Kayseri ise Karamanlıların eline geçmiş bulunmaktaydı.

d. Hacı Bayram-ı Velî, Adana'ya geldiğinde Somuncu Baba'nın "Neye geldün? Hal nice oldu?" sorusuna "Yıldırım Han öldü" diye cevap verir. Yıldırım Beyazıd'in ölüm tarihi 14 Şaban 805

---

6 Bu konunun münakaşası için bkz. Fuat Bayramoğlu, *Hacı Bayram-ı Veli, Yaşamı, Soyu, Vakfı*, c. 1, Ankara 1983, s. 15-16.

7 Hasan Kâmil Yılmaz, *Aziz Mahmut Hüdayi*, İstanbul 1982, s. 167; Ahmed Akgündüz, a.g.e. s. 38.

8 Ali Rıza Karabulut, *Mevlânâ'nın Hocası Seyyid Burhaneddin Hz.leri ve Kayseri İlmiye Tarihinde Meşhur Mutasavvıflar*, Kayseri, tarihsiz, s. 116; Ahmed Akgündüz, a.g.e. s. 38'de ashab-ı tarikatten güvenilir şahsiyetlerin nakillerine dayanarak Kayseri'ye geldiğini söylemekte, aynı sayfada bir paragraf sonra Aksaray'a geldiğini belirtmektedir.

9 M. Ali Cengiz-Yüksel Adıgüzel-Mehmet Gülseren, *Somuncu Baba (Şeyh Hamid-i Veli)*, Ankara 1965, s. 24; Fuat Bayramoğlu, a.g.e. s. 20.

(9 Mart 1403) olduğuna göre bu buluşma bu tarihten sonra ve muhtemelen "hac bayramına iki-üç gün var imiş" denildiğine göre aynı yılın Zilhicce'sinde vuku bulmuştur.

e. "Timur Şam'a geldükte Sultan Şeyh Hamid Kabe'de olurlar imiş. Timur Şam'da eglenmeyüp dönüp gider. Kutb bundadur. Belki Ka'be'dedür. Kutb olduğu vilayet alınmaz" şeklindeki rivayet, tarihî gerçeklere uymadığı gibi, kronolojik olarak da mümkün görülmemektedir.

f. Somuncu Baba Kâbe'den dönüşte önce Sis'e gelerek Nebi Sûfî'yi de yanına alarak Aksaray'a gitmiştir. Kaynaklarda ve araştırmalarda bundan herhangi bir bahis bulunmamaktadır.

g. Kaynaklar ve araştırıcılar Hacı Bayram-ı Velî'nin Somuncu Baba'nın vefatından sonra Ankara'ya gittiğini belirtirler. Ancak *Mir'atü'l-'Işk*'ta "Bir yıldan sonra Hacı Bayram hazretlerine izin verir Engürü'ye gönderürler" şeklinde farklı bir rivayet vardır. Bu rivayeti dikkate alacak olursak Hacı Bayram-ı Velî'nin Ankara'ya dönüşüne 806-807 (1403-1405) gibi bir tarih teklif edilebilir:

h. Hacı Bayram-ı Velî'nin müderrisliği dolayısıyle, "Sultan Pîr Ali, beli anlarun sözi dahi gerçekdür. Işk medresesinin müderrisidür. Azizlerimiz bu fakire böyle takrir itdiler diyü buyururlardı" şeklindeki ifade Ala'addin el-Aksarayî'nin, Somuncu Baba ve Hacı Bayram-ı Velî hakkında Bayrami-Melâmîliği ananesi dairesinde teşekkül eden rivayetleri aktardığını göstermektedir.

ı. Somuncu Baba'nın intisabı konusunda kaynaklar ve araştırmalar Hace Alâ'addin-i Ali, İbrahim-i Erdebilî ve Sadreddin-i Erdebilî gibi muhtelif isimler zikretmektedirler. *Mir'atul-'Işk*'ta bu konuda "Zâhir ilmin tekmil içün diyâr-ı Aceme çıkup Hâce Ali Sultan nazarına irişüp me'zun olurlar" denilmektedir.

i. "Bursa'da Yıldırım Han ile çok muâmelesi geçmiş. Sultanü'l-'arifîn 'ale't-tafsîl hikâyet iderler idi" şeklindeki ifadeden Bayramî-Melâmî çevrelerinde bu konuda bazı rivâyetlerin mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

j. Diğer bütün biyografik kaynaklar gibi *Mir'âtü'l-'lşk* da Somuncu Baba'nın mezarının Aksaray'da olduğunu bildirmektedir: "Mevludları Aksaraydur. Ravza-i mübarekeleri dahi şehr üzerinde olan kızıl depenün üstündedür. Şehre havâle olan kümbendlerdedür."

k. Somuncu Baba'nın "Deli Etmekçi" diye de anıldığını öğrenmekteyiz: "Sultan Şeyh Hamid Bursa'da olurken büdelâ-sıfat yürürler imiş. Şehir kavmi deli etmekçi dirler imiş. Sırrı pinhân itmek içün eyle yürür imiş."

Somuncu Baba hakkında bugüne kadar yapılan araştırmaların ortak bir yönünün olduğu görülmektedir; daha önce ortaya konulan bilgileri bir tenkide tabi tutmadan tekrarlamak. Herhangi bir konuda araştırma yapıldığında yapılacak ilk şey o güne kadar o konuda daha önceki araştırmacıların ulaştıkları merhaleyi tespit edip yeni yapılan araştırmada ne tür bir katkıda bulunulduğunu ve hangi problemlere çözüm getirildiğini açıkça belirtmektir. Ancak üzülerek söylemek gerekir ki günümüzde bu uygulamaya pek rağbet edilmemekte ve araştırmacıların çoğu çalıştıkları konuda sanki sıfırdan başlıyormuş gibi yapılan araştırmaları atlayarak daha önce kullanılan kaynaklara gitmekte ve özde diğerlerinden pek farklı olmayan yeni bir eser daha ortaya koymaktadırlar. Kâtip Çelebi, akıllı bir âlimin şu yedi gayeyi gerçekleştirmek için bir eser yazabileceğini söylemektedir: Daha önce mevcut olmayan yeni bir şeyi ortaya çıkarmak, eksik olan bir hususu tamamlamak, muğlak ve kapalı olan bir hususu açmak, özünü bozmadan uzunca yazılmış bir konuyu kısaltmak, dağınık hususları toplamak, karışık olan hususları düzenlemek, yapılan yanlışları düzeltmek. [10]

Somuncu Baba hakkında iki müstakil eser ve birçok makale yazılmış ve bazı eserlerde de bu konuya müstakil bölümler tahsis edilmiştir. Bu bölümde son zamanlarda yayımlanmış birkaç makale ile bir eser üzerinde yapılan bazı tespitler ortaya konulacaktır.

10 *Keşfü'z-zünun*, c. I, s. 35.

Somuncu Baba hakkında bildiklerimiz bir koldan *Nefehât* tercümesi ile *Şakâ'ik* ve tercümesi *Mecdi* ve *Künhü'l-Ahbâr*'dan, diğer koldan da bu rivâyetlerin Melâmî çevrelerinde oluşan rivâyetlerle zenginleşmiş şekli olarak *Semerâtu'l-Fu'âd, Sergüzeşt, Risâle-i Melâmîye-i Şuttâriyye* gibi kaynaklardan gelmekte ve sonunda da *Tibyan* ve *Sefine-i Evliyâ* gibi muahhar kaynaklarda devam etmektedir. Yakın zamanlarda yazılan iki makalede[11] her iki kaynaktan gelen rivayetlerin bir tenkide tâbi tutulmadan ve kronolojiye de dikkat edilmeden kullanıldığı, bazen de birinin rivâyetinin diğerine mal edilebildiği görülebilmektedir. Bunun en güzel örneği Ulu Camii'n açılışında Somuncu Baba'nın okuduğu hutbe veya verdiği vaazdır. *Nefehat* tercümesi, *Şeka'ik* ve *Künhü'l-Ahbar*'da bu konuda hemen hemen aynı cümle tekrarlanmaktadır: "Bayazıd Han 'aleyhi'r-rahmeti ve'l-ğufrân Bursa'da Cami-i Kebir'i bina idicek Şeyh Hamid hazretlerinden anda vâ'iz olmağı iltimâs eyledi. Şeyh dahi emirlerine imtisâlen birkaç defa anda va'z eyledi."[12] Mefâil Hızlı'nın makalesinde bu husus şöyle verilmektedir: "... Bunun üzerine Somuncu Babaya haber gönderilir. Belki de hayatında ilk defa hutbe verecek olan Somuncu Baba, Minberde Kur'ân-ı Kerîm'in ilk suresi olan "Fatiha-i Şerife'yi yedi mana üzerine tefsir eder", (a.g.m. s. 267). Kaynak belirtmek için verilen 25 no.lu dipnotunda kaynaklar arasında *Şeka'ik*'in Beyrut neşrinin 35. sayfası da gösterilmektedir. H. Kâmil Yılmaz'ın makalesinde ise bu hususa şöyle temas edilmiştir: "Somuncu Baba'nın irfânına muttali olan Şemseddin Buhari, kayınpederi Yıldırım Bâyezid'in yaptırdığı Ulu Camii'nin açılışında ilk hutbe okuma görevini ona yaptırmıştır... Hamidüddin Efendi, Ulu Camii'nin açılışında

11 Mefail Hızlı, "Somuncu Baba (öl. 815/1412)", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II/2, Bursa 1987, s. 263-270; H. Kamil Yılmaz, "XV. Asır Mutasavvıfları Arasında Somuncu Baba'nın Yeri", *Somuncu Baba ve es-Seyyid Osman Hulusi Efendi Sempozyumu Tebliğleri*, İstanbul 1991, s. 15-28. Yazarın tebliğine esas olan bu konudaki araştırması 5 no.lu dipnottaki eserinin 164-168. sayfaları arasında yer almaktadır.

12 Lami'i Çelebi, *Tercüme-i Nefehatül-Üns*, İstanbul 1270, s. 683. *Şaka'ik* (Ahmet Suphi Fırat neşri), s. 53: *Künhül-Ahbar*, c. IV/1, İstanbul t.y., s. 112.

yaptığı vaazdan sonra, korktuğu başına gelmiş ve birden şöhret oluvermişti. O, bu konuşmasında Fatiha Suresi'ni yedi mana üzere tefsir etmiş ..." (a.g.m. s. 20). Görüldüğü gibi her iki makalede biyografik kaynaklarla Melâmî kaynaklarının verdiği bilgiler mezc edilerek hâdise nakledilmeye çalışılmaktadır.[13] Her iki makalede görülen diğer eksiklik de mevcut literatürden gereği kadar yararlanılmamış olmasıdır. H. Kamil Yılmaz'ın makalesinde, Somuncu Baba-Hacı Bayram-ı Velî münasebetini en ciddi olarak ele almış olan Fuat Bayramoğlu'nun *Hacı Bayram-ı Velî* (Ankara 1983) adlı eseri değerlendirilmeyerek yok farz edilmiştir. Yine her iki makalede Ali Rıza Karabulut'un 1984 yılında yayımlanan 6 no.'lu dipnottaki eserinden söz edilmemiştir. Halbuki bu eserde Somuncu Babaya tahsis edilen 80 sayfalık bölüm orijinal bilgiler içermektedir. Bildiğim kadarıyla Somuncu Baba için muâsırlarından Kemal Ümmî'nin yazdığı mersiye tam olarak ilk defa burada yayımlanmıştır (a.g.e. s. 119-122). Bu mersiyede Kemal Ümmî, Somuncu Baba'nın esas isminin Abdullah olduğunu söylemekte ve hicretin 815. yılının Berat gecesi vefat ettiğini bildirmektedir. Somuncu Baba'nın çocuklarından Yusuf Hakiki'nin de babası için bir medhiyesi tam olarak yine bu eserde yer almıştır (a.g.e. s. 123-126). Ayrıca H. Kâmil Yılmaz'ın makalesinde, Mefail Hızlı'nın makalesinin yer almaması da önemli bir eksikliktir.

Somuncu Baba'nın medfûn olduğu yer konusunda iki farklı görüş bulunmaktadır. Mefail Hızlı makalesinde her iki görüşü de nakleder. H. Kâmil Yılmaz'ın bu konuda değişik bir yaklaşımı vardır; 1982 yılında yayımladığı *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı* adlı eserinde "Hamidüddin ile Hacı Bayram Velî, Bursa'dan ayrıldıktan sonra Hicaz'a gitmişler; orada hac farizasını ifâdan sonra da Aksaray'a gelip yerleşmişlerdi" (s. 168)

13 Daha sonra ele alacağımız Akgündüz'ün 1 no.'lu dipnottaki eserinde bu hâdise daha da romanlaştırılmış ve "Bu cevabı şaşkınlıkla dinleyen padişah, hemen teklifi Somuncu Baba'ya iletir", "Hay Emir hay! Niçin bizi fâş ettin" gibi cümlelerle süslenmiştir. Bu bilginin kaynaklarını gösteren dipnotunda ise *Şaka'ik* ve tercümesi *Hadâ'ık*'a atıfta bulunulmuştur.

demekte ve 84 no.lu dipnotunda da şu bilgiyi ilave etmektedir. "...Somuncu Baba adlı eserde Hamid Aksarayî'nin kabri Darende'de gösterilmekte ise de mevsuk olmayan bu rivâyet iddiadan öte geçmemiştir." H. Kâmil Yılmaz, incelenen makalesinde ise bu konuya tarafları memnun edecek bir çözüm getirmektedir: "Somuncu Baba'nın, müridi Hacı Bayram-ı Velî ile Bursa'dan ayrıldıktan sonra Hicaz'a gittiği, hac farizasını ifâdan sonra Aksaray ve Darende'de bir süre ikamet ederek tekke inşa ettirdiği bilinmektedir" (a.g.m. s. 22).

Somuncu Baba hakkında son yapılan araştırma 230 sayfalık müstakil bir eserdir. Hukuk tarihi sahasındaki önemli eserleriyle tanınan Prof. Dr. Ahmed Akgündüz tarafından mevcut literatür yanında arşiv vesikaları da kullanılarak hazırlanmıştır.[14] Her şeyden önce ihtisas alanı dışında böyle hacimli bir eser ortaya koyduğu için A. Akgündüz'ü kutlamak gerekir. Ancak her sahanın kendine mahsus bazı usul ve prensipleri olduğu da tartışılmaz bir gerçektir. Bu yüzden önce bu eserin, edebiyat tarihi araştırmalarında yaygın olarak uygulanan araştırma usullerine ne derecede uyduğunu göstermenin faydalı olacağı kanaatindeyim.

Bu tür monografik eserlerde ilk yapılması gereken o konuda, o ana kadar yapılan çalışmaların değerlendirilmesidir. İlmî araştırmalar bir bayrak yarışına benzer. Okuyucu bizim bayrağı hangi merhaleden alıp hangi merhaleye ulaştırdığımızı, eserimizi okuduğunda açıkça görebilmelidir, ilmî araştırmalarda her ne kadar "nereden buldun" yasa haline gelmemişse de, geçmişte emeği geçenlerin hakkı verilmeli, bayrağı nereye kadar taşıdıkları açıkça belirtilmelidir. Maalesef bu uygulama son yirmi yıldır oldukça azalmıştır. Elindeki eserin ait olduğu bilim dalına katkısını, hangi problemlere çözüm getirdiğini konunun uzmanı olmayan okuyucular anlayamamakta ve çoğu kere yanlış bir kanaate sahip olabilmektedirler. A. Akgündüz'ün eserinde de bu usule

14 Ahmed Akgündüz, *Arşiv Belgeleri Işığında Somuncu Baba Şeyh Hâmid-i Veli ve Neseb-i Âlîsi*, İstanbul 1992.

uyulmadığı görülüyor. Özellikle bibliyografyada yer alıp ancak dipnotlarında görünmeyen Ali Rıza Karabulut'un eserindeki Somuncu Baba ile ilgili bölüm ile, Mefail Hızlı'nın bibliyografyada "Somuncu Baba, Daktilo halinde" şeklinde yer alan aynı konudaki makalesi değerlendirilmeliydi. Bu arada, Akgündüz'ün, eserinin "Hacı Bayram-ı Velî ve Somuncu Baba ile Olan Münasebetleri" bölümünde, bibliyografya'da gösterilmiş olmasına rağmen, Fuat Bayramoğlu'nun *Hacı Bayram-ı Velî* adlı eserine dipnotlarda yer vermeyişini de yadırgadığımı söylemek isterim.

Bu tür eserlerin başında yapılması gereken diğer husus da kaynakların tahlil ve tenkididir. A. Akgündüz'ün arşiv vesikaları ve biyografik eserlerden oluşan iki tür kaynak kullandığı görülmektedir. Arşiv vesikalarıyla ilgili mutlak güven ve itimadına, sebeplerini daha sonra açıklamak üzere katılmadığımı söyledikten sonra, çalışmada kullanılan biyografik eserlerin de, yukarıda iki makaleyi incelerken söylediğim gibi, bir kaynak olarak değeri tespit edilmeden kullanılmasının mahzurlu olduğunu belirtmeliyim. Bir ana kaynağın özellikleri bilinmezse, ona dayanılarak çıkarılacak neticelerin bazen sağlıklı olamayacağını bilmek gerekir.

Pek tabii ki kaynakların özelliklerinin bilinmesi, dipnotlama yaptığımızda bize kolaylık sağlar ve herhangi bir bilginin kaynağını gösterirken bu hususlaki ilmî usullere uymamıza yardımcı olur. Mesela Akgündüz'ün kitabındaki şu şekildeki bir dipnotlamanın ilmî usullere uygun olmadığını sanıyorum:

> Dipnot 3. İsmail Hakkı, *Silsile-i Tarîk-i Celvetî*, Vrk. 55/b-56/a; Aynî, *Hacı Bayram-ı Velî*, 65; Konyalı, İbrahim Hakkı, *Aksaray Tarihi*, c. II, sh. 2411; Lâmi'i Çelebi, *Nefehâtü'l-Üns Tercümesi*, 683; Sarı Abdullah Efendi, *Semerât'ül-Fu'âd*, 231; Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, 112.
>
> Dipnot 1. Hüseyin Vassâf, *Sefine-i Evliyâ*, II, sh. 255; Baykal, Kazım, *Bursa'da Ulu Camii*, sh 37; Konyalı, *Aksaray Tarihi*, II, 2409; Bursalı Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, I, sh. 56; Mecdi Efendi, *Hadâık*, I, 74-75 (Akgündüz, a.g.e. s. 32-33).

Her iki dipnotta kaynakların özellikleri dikkate alınmadığı gibi, şekil bakımından da bir birlik sağlanmamıştır. Herhangi bir bilgiyi dipnotladığımızda, o bilginin ilk geçtiği kaynaktan başlanarak günümüze doğru gelinir. Dipnotların bu türünde araştırmalar daima sonda verilir. Yukarıdaki 3 no.lu dipnotunu tarihleyecek olursak 18, 20, 20, 16, 17. asırlarda da bir gezinti yapmamız gerekecektir. 1 no.lu dipnotu için de aynı şey söylenebilir. Ayrıca bu dipnotundaki bütün kaynakların hiç farklılık göstermeden aynı bilgileri harfiyen tekrarladıkları düşünülemeyeceğinden, önemsiz de olsa farklılıklar verilmeliydi. Mesela "Şeyh Hamid, Somuncu Baba, Etmekçi Koca[15] veya Somuncu Koca gibi adlarla anılır olmuştu" şeklindeki bilginin dipnotu olan yukarıdaki 3. no.lu dipnotta geçen Âli'nin *Künhü'l-Ahbâr*'ının 112. sayfasında böyle bir kayıt görülmemektedir.[16]

Bunun dışında dipnotlarda mümkün olabildiğince bir şekil birliği sağlanması gerekirdi. Sadece yukarıdaki iki dipnotunda bile buna pek önem verilmediğini gösteren örnekler mevcuttur. Dipnotlarda yazar isimleri tam olarak verilecekse önce isim, sonra soyadı sırasıyla verilir. Bibliyografyada soyadı öne gelir. Buna uyulmamıştır. Eser isimlerinden sonra cild numaraları verilmiş ancak *Künhül-Ahbar*'ın cild numarası belirtilmemiştir. Bazen sh. denilmiş bazen denilmemiştir. Eserin bütününde buna benzer tutarsızlıklar vardır.

---

15 Eserde bu kelime daima etmekçi olarak geçmektedir. Ancak bunun klasik Osmanlı imlasına ait bir hususiyet olduğunu dikkate alarak klasik metinlerden iktibaslar yapmadığımız durumlarda, ekmekçi okumamız gerektiğini sanıyorum. Biz hiçbir zaman klasik imlasına bakarak merdiveni nerdiban, patlıcanı badincan, Gebze'yi Kekbuze, Çankırı'yı Kenğırı okumuyoruz.

16 Akgündüz'ün eserinin 33. sayfasındaki "Yıldırım'ın İstanbul'u muhasarası sırasında Emir Buhari de 500 derviş ile beraber refakatinde bulunmuş ve bu muhasarada hazır bulunan Bizanslı Kananos, yazdığı bir tarihde, Emir Buhari'yi Emir Sultan şeklinde tavsif eylemiştir" şeklindeki bilginin kaynağı olarak gösterilen Âli'nin eserinde böyle bir bilgi bulunmamaktadır. Benzer bir durum s. 34'teki 1 no.lu dipnotta geçen *Hada'ık* ve *Şakâ'ık* için de söz konusudur.

Eserin bibliyografyasında da (s. 219-224) bu tür aksaklıklar görülmektedir; Arşiv vesikaları başlığı altında yer alan "Aksaray Şer'iye Sicil Defteri, vrk. 12/b" acaba neyi göstermektedir. Bu başlık altında "Darende'nin Sesi" gazetesi niçin yer almıştır? S. 222'de "Cunbur, Müjgan, Hamidüddin Aksarayî maddesi, Türk Ansiklopedisi, c. XVIII" kaydı yer almakta, müteakip sayfada tekrar "Müjgan Cumbur, Şeyh Hamidüd-din, Türk Ansiklopedisi" denilmektedir. Yine sayfa 223'te şu bibliyografik künyeler şöyle verilmektedir:

"Kâtip Çelebi, *Süllem'ül-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl*, Süleymaniye Kütüphanesi, Vrk. 73/A.

"Özkes, *Zikir Risâlesi Tercümesi*, sh. 20"

"Kuran, En-Nûr, Âyet, 37"

"Nev'î-zâde Atâ'î, *Hadâik'ul-Hakâik Fî Tekmilet'iş-Şakâik*, II"

Bu konudaki örnekleri çoğaltmanın bir yararı olacağını sanmıyorum. Müellif bibliyografyayı, hazırlandıktan sonra bir kere gözden geçirmeliydi.

Yukarıda belirttiğim gibi ilmî çalışmalar bayrak yarışına benzer. Araştırıcı bayrağın hangi merhaleye ulaştığını bilip oradan kapmalıdır. Aksi halde her defasında başa dönerek vakit kaybeder ve yarışı geride bitirir. Akgündüz, eserinin birkaç yerinde Somuncu Baba'nın oğlu Yusuf-ı Hakiki'nin bir eserinden iktibaslarda bulunmaktadır. Bu manzum parçaların naklinde, şiir okuma tecrübesi olmaması ve filolojik öğretim görmediğinden birçok yanlışlar yapmaktadır. Ancak daha önce oldukça doğru okunularak önemli bir kısmı neşredilen bu şiirlerde okuma hataları yapmak, bayrağı vardığı yerden kapamamakla izah edilebilir. Feridun Nafiz Uzluk, otuz yıl kadar önce yayımladığı bir makalede Yusuf-ı Hakiki'nin bu eserinden bazı nakillerde bulunmuştu: "Karaman-oğulları Hakkında İki Ağıt"', *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 1962, Ankara 1963, s. 67-99. Eğer bu makale görülseydi iniler, ikiler; belanın, belâ anun; altında, altına; "Ne çalkanur idüben bahr-i kahr-i Hak cümbüş" mısraı "Ne çalkanur idü berrü bahr kahr-ı

Hak cünbüş"; oyun, öğün; eydür, ider v.s. okunmayacaktı. Ayrıca Akgündüz'ün eserinde yer alan diğer bazı manzum parçaların da daha önce Ali Rıza Karabulut tarafından oldukça doğru olarak okunduğunu görüyoruz.[17]

A. Akgündüz, bu çalışmayı yapmasının sebebini şöyle izah etmektedir: "Bizim bu çalışmayı yapmamızın sebebi de, böyle bir velinin hem kabrinin ve hem de torunlarının doğru bir şekilde ortaya konulması gayesini gütmektir" (s. 51). Gerçekten de sayın Akgündüz'ün Somuncu Baba'nın kabrinin Darende'de olduğunu ispat için olanca gücünü sarf ettiğini görmekteyiz. Asırlardır Yunus Emre, Ebu İshak Kazerunî, Somuncu Baba gibi din ulularını çeşitli bölgelerin sahiplenmek istemeleri gayet tabii bir şeydir. Ancak ilim adamlarının aynı gayreti göstermemeleri gerekir. İlim adamı gerçeği ortaya çıkarmaya çalışır. Önceden varılmış sonuçları ispata değil. Somuncu Baba'nın mezarı Darende'de de olabilir Aksaray'da da. Biyografik kaynaklara göre Somuncu Baba, Aksaray'da, oldukça muahhar bazı arşiv belgelerine göre ise Darende'de medfûndur. Hiçbir araştırıcı kazı yapıp Somuncu Baba'nın kemiklerini bulmadıkça A. Akgündüz'ün dediği gibi "Somuncu Baba'nın % 90 ihtimalle Darende'de medfûn olduğunu" (a.g.e. s. 128) söyleyemez. Bu % 90'lı neticeye varılmak için maalesef ilmî usullerden uzaklaşıldığını ve bazı gerçeklerin de gözardı edilmeye çalışıldığını görmekteyiz.[18] Kanaatimce bir ilim adamı bu gibi konularda taraf olmamalı,[19] gerçeği ortaya koymaya

17 Bkz. 6 no.'lu dipnottaki eser s. 123 v.d. Karabulut, Somuncu Baba'nın *Şerhu Hadîsi'l-Erbain* ve *Risâletü'z-Zikr* adlı eserlerini de Türkçeye çevirmiştir (a.g.e. s. 135-179). Ancak her nedense Somuncu Baba'nın eserleri bölümünde A. Akgündüz, bu eserler üzerinde yapılan çalışmaları belirtirken, Karabulut'un çevirilerinden söz etmemektedir (a.g.e. s. 42-51).

18 Mesela Bekir Deniz'in Aksaray'da Şeyh Hamid Mahallesi'nde yaptığı kazılarda bulduğu Somuncu Baba'nın torunu Şeyh Evhadüddin ve çocuklarının mezar taşlarının konuya katkısı göz ardı edilmemelidir: "Şeyh Hamid-i Veli (Somuncu Baba) ve Aile Mezarlığı", *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Maddi Kültür Seksiyon Bildirileri*, Ankara 1997, s. 141-156.

19 Taraf tutmak bahis mevzuu olursa benim Osman Hulusi Efendi Hazretleri'ne muhabbetimden dolayı Darende görüşünü desteklemem gerekir.

çalışmalıdır. Bu yüzden ben hiçbir zaman *Mir'âtü'l-Işk*'ın verdiği bilgilere dayanarak Somuncu Baba'nın mezarı Aksaray'dadır diyemem. Bu hususta söylenebilecek sadece şudur: XVI. asırda Aksaray'da yaşayanlar Somuncu Baba'nın türbesinin bu şehirde olduğuna inanmaktaydılar.

Her şeyden önce Akgündüz'ün, "ilim adamı için, bizatihi olayları yansıtan arşiv belgeleri"ni (s. 55) şeklindeki görüşünü ele almak gerekmektedir. Sayın Akgündüz eserinin çeşitli yerlerinde biyografik kaynaklara pek güvenilemeyeceğini, arşiv belgelerinin ise tam anlamıyla gerçeği aksettirdiğini söylemektedir. Acaba böyle midir? Aslında arşiv vesikaları da diğer kaynaklar gibi insanoğlu tarafından meydana getirilmiş belgelerdir. İnsanlar bilmeyerek veya kasıtlı olarak hata yapabilirler. Ayrıca Fuad Köprülü'nün belirttiği gibi, maddî menfaatin söz konusu olduğu durumlarda sahte belgeler bile üretilebilmektedir.[20] Osmanlı Arşivi'nde bu tür sahtekârlıklara atıfta bulunan sayısız kayıt mevcuttur. Bu yüzden tarihçiler kullanacakları belgeleri önce gerçek olup olmadıklarını anlamak için iç ve dış tenkide tâbi tuttuktan sonra ne derecede güvenilir olduğuna da ihtiva ettiği bilgileri diğer kaynaklarla mukayese ederek karar verirler.[21] Şüphesiz ki bu görüşleri *Somuncu Baba* adlı eserdeki belgelerin sıhhatine gölge düşürmek için serd etmiyorum. Sadece Akgündüz'ün arşiv belgelerinin sıhhati ve güvenilirliğiyle ilgili görüşüne katılmadığımı beyan etmek istedim.

Arşiv vesikalarının muhtevasına gelince: Bu konuda da A. Akgündüz'den farklı düşündüğümü söylemek zorundayım. Tapu-Tahrir kayıtları Darende'de Somuncu Baba namına yapılmış bir vakıf olduğunu göstermektedir. Bu kaydı yorumlarken A. Akgündüz şöyle demektedir: "...Yani Somuncu Baba'nın Darende'de bizzat kendi şahsına ait vakıfları vardır.... Açıkça kabrinden

20 "...Bilhassa vakıf meselesi gibi, maddî ve amelî büyük neticeler ve menfaatler tevlid edebilecek meselelerin, ne büyük sahtekârlıklara, suistimallere sebebiyet verebileceği meydandadır" ("Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihî Ehemmiyeti", *Vakıflar Dergisi*, c. I, Ankara 1938, s. 4.).

21 Arthur Marvick, *The Nature of History*, London 1973, s. 137.

bahsedilmese de, kabrinin nur içinde kalması için yapılan dua ve daha sonraki belgelerde bu mevzuun açıkça belirtilmesi %90 ihtimalle kabrinin de burada olduğuna işaret etmektedir (a.g.e. s. 69-70)". Şüphesiz ki bir kişinin bir yerde vakfı olması o kişinin orada medfûn olduğunu göstermez.[22] XVIII. asırdan itibaren yazılmış fermân, berât, tezkire ve ilâm gibi muahhar belgelerden hareketle Somuncu Baba'nın Darende'de medfûn olduğunu söyleyemeyiz. Bu tür belgeler üzerinde çalışanlar bilirler ki bu cins kayıtlardaki bilgi, belgenin yazıldığı tarihte mevcut ve yaygın olan kanaatleri aksettirmektedir. Bu tür belgelerin bu şekildeki verdikleri bilgilere güvenecek olursak Yunus Emre'nin veya Ashâb-ı Kehf'in[23] Anadolu'nun birçok şehrinde medfûn olduğunu kabul etmemiz gerekecektir. Akgündüz'ün Somuncu Baba'nın medfûn olduğu yer konusunda kullandığı I. Abdülmecid zamanına ait bir fermanda "Darende'de Hıdırlık mahallesinde defîn-i hâk-i ıtırnâk olan Kutbu'l-Ârifîn Gavsu'l-vâsılîn Şeyh Hamid-i Velî"

22 Müteakip dipnotta görüleceği gibi, başka bir örnek dolayısıyla A. Akgündüz de bu kanaatde olduğunu beyan etmektedir. Diğer taraftan Şahin Başer'in de bu tür belgeleri kullanarak Somuncu Baba'nın kabrinin Aksaray'da olduğunu ispat için büyük bir gayret gösterdiğini görmekteyiz: *Ebu Hamid Şeyh Hamideddin-i Aksarayî, Şeyh Hamid-i Veli (Somuncu Baba) (Hicri 750-815 Miladi 1412)*, Aksaray 2006.

23 A. Akgündüz, Ashab-ı Kehf konusunda Refet Yinanç'ın yayımladığı arşiv belgelerini yorumlarken bu belgelere farklı bir şekilde yaklaşmaktadır; "Eshâb-ı Kehf'in yeri hususunda sadece arşiv belgelerinde Afşin'de olduğuna dair belgeler toplayıp (veya belgeleri o yönde yorumlayıp) Eshâb-ı Kehf'in Afşin'de olduğunu iddia ederler. Bunların başında Refet Yinanç gelmektedir. Sayın Prof. Dr. Refet Yinanç, Maraşlı olması hasebiyle meseleyi subjektif olarak değerlendirdiği kanaatindeyiz... Refet Bey'in önemle üzerinde durduğu diğer bir konu da, Afşin'de Eshâb-ı Kehf vakıflarının bulunmasıdır. Bir yerde Eshâb-ı Kehf adına vakıf bulunması, Eshâb-ı Kehf'in muhakkak suretle orada uyuduğuna delalet etmez. Büyük zatlar adına binlerce cami, medrese, vakıf ve benzeri hayır müessesesi bulmak mümkündür. Mesela Tarsus'ta Bilâl-i Habeşî (r.a.)'ye ait vakıflar bulunmaktadır. Fakat bu demek değildir ki Hz. Bilâl Tarsus'ta medfûndur. Fakat Hz. Ömer (r.a.) zamanında Tarsus'a geldiği, orada ezan okuduğu, buna binâen Hz. Bilâl-i Habeşî (r.a.)'ye izafe edilen bir makamın bulunduğu ve bundan dolayı Hz. Bilâl'e (r.a.) ait birçok vakıf yapıldığı görülmektedir." Ahmed Akgündüz ve dgr. *Arşiv Belgeleri Işığında Tarsus Tarihi ve Eshâb-ı Kehf*, İstanbul 1993, s. 431-432.

(a.g.e. s. 92) cümlesi geçmektedir. Bu belgeden çıkarılacak neticeler bölümünde A. Akgündüz şöyle demektedir: "... Bu fermana göre, Somuncu Baba denilen Şeyh Hamid-i Velî, Darende'de misk ü anber gibi kokan toprağında defnedilmiştir" (s. 94). İbrahim Hakkı Konyalı'nın *Aksaray Tarihinde* (c. I, s. 1295, İstanbul 1974) fotokopisi verilen bir vesikada" Niğde sancağında Aksaray kazasında defîn-i hâk-i ıtırnâk olan Şeyh Hamid'in..." denilmektedir. Bu belgeden de Somuncu Baba'nın Aksaray kazasında defnedildiği çıkar mı? Tabii ki çıkmaz. Bu belgenin yazıldığı dönemde o bölgede yaşayanların öyle düşündüklerini gösterir.

Kanaatime göre A. Akgündüz, Somuncu Baba'nın Darende'de medfûn olduğunu ispat için vesikalara, ihtiva etmedikleri şeyleri söyletmeye çalışmaktadır. Bazen bu konuda ilm-i bâtından bile yararlanmaktadır: "Ehemmiyetle belirtelim ki, bu vesikaların muhtevaları ilm-i zâhire göre isbatlanmasa da, ilm-i bâtına göre isbatlanabilir." (A.g.e. s. 118). Sultan II. Mustafa zamanında verilen bir fermanı yorumlarken "Hükümden de anlaşılacağı üzere, Şeyh Hamid-i Velî'nin kabrinin Darende'de olduğunda bir tereddüd yoktur" demektedir (a.g.e. s. 79). Ancak fermanın "Buyurdum ki:" bölümünde böyle bir bilgi bulunmamaktadır. Daha önce söylenenler ise Somuncu Baba'nın evladları tarafından verilen arîzanın özetidir. Eserde diğer belgelerin yorumlanmasında da aynı yol takip edilmiş ve konunun mütehassısı olmayan kişilere bu meselenin arşiv belgeleriyle münakaşaya yer kalmayacak bir şekilde ispat edildiği intibaı verilmeye çalışılmıştır.[24] Bu arada bu ispat gayreti içinde, sayın A. Akgündüz'ün eserinde birbiriyle çelişir gibi görünen ifadelere de yer verdiğini söylemeliyim:

24 Bu konuda verilebilecek en iyi hüküm kanaatimce yine A. Akgündüz tarafından eserinin bir başka yerinde şöyle ifade edilen görüştür: "Önemli olan böyle bir insanın neslinden gelmek olduğunu, hem Aksaray ve hem de Darende'deki ailelerin bu zâtın soyundan geldikten sonra, kabrinin nerde olduğunun ikinci planda geldiğini ifade ettikten sonra..." (a.g.e. s. 56).

Hatta Bursa'ya geldiğinde Davud Kayseri (751/1349)'nin talebesi olan Molla Fenârî (834/1430) ile hemen buluşup dost olmasına bakılırsa (s. 24).

Molla Fenârî'nin Somuncu Baba ile olan ilk münasebeti, Şeyh Hamid'in Ulu Camii'deki Fatiha Sûresi'nin tefsirinden sonra başlar (s. 410).

Yeni ve asrımızdaki kaynaklar arasında ise, neredeyse ittifak hâsıl olmuş bulunmaktadır ki, bu da 815 yılıdır... O halde Somuncu Baba'nın bu tarihler civarında vefat ettiği kesindir (s. 70).

815 tarihini vefat tarihi değil de Aksaray'dan gizlenerek ayrılış tarihi kabul ederseniz, mesele daha da vuzuha kavuşacaktır (s. 70).

Burada şunu kaydetmeden geçemeyeceğiz ki, tabakat kitaplarının ekseriyetinin verdiği bu bilgiyi *hiç bir arşiv belgesi* doğrulamamaktadır (s. 54).

...arşiv vesikaları elimizde bulunduğu halde, birisi hariç hiç birinde Somuncu Baba'nın Aksaray'da medfûn olduğuna dair bir kayıt bulunmamaktadır (s. 54).

Tabakât ve tarih kitaplarından hiç birisi, bir tek tarih, yani Dârendeli ve Somuncu Baba neslinden geldiği iddia olunan Hanefi Hoca tarafından yazılan *Darende Tarihi* adlı çalışma dışında hiç bir matbu veya *mahtût tabakât yani terâcim-i ahvâl kitabı*, Somuncu Baba'nın Darende'de medfûn olduğunu yazmamaktadır (s. 54).

Terâcim-i ahvâl ve tarih kitapları, Aksaray'da medfûn olduğunda müttefik değillerdir (s. 53).

Ancak bu ihtimalin varlığını, diğer *bazı tabakât kitaplarının* da kabul ettiğini, biraz önce belirtmiştik (s. 55).

Arşiv belgeleri ve çok az da olsa *tarih ve tabakât eserlerinin bir kısmı*, Somuncu Baba'nın merkadinin Darende'de olduğunu ifade etmektedir (s. 57).

Somuncu Baba Şeyh Hamid-i Velî'nin Şeyh Abdurrahman-ı Erzincanî'nin kızı Necmiye Sultan ile evlendiği ve dolayısıyle bu iki

büyük veli arasında bir sıhriyyet bağı kurulduğu söylenmektedir. Bu iddiayı teyid edecek ciddi bir belge olmadığını söyledik (s. 14).

Somuncu Baba Seyyid olmasa dahi, onun neslinin Abdurrahman-ı Erzincanî'ye sıhriyyet bağı ile bağlanmış olması... (s. 20) (İtalikler bana ait).

A. Akgündüz'ün eserinde zâhirde birbiriyle çelişir görünen başka ifadeler de mevcuttur. Kanaatimce bunların sebebi, eserin belli bir tarihte bitirilebilmesi için acele edilmesidir. Öyle gözüküyor ki bu kadar zengin malzeme kısa bir sürede değerlendirilerek kaleme alınmaya çalışılmıştır. Yoksa Osmanlı vakıfları ve Osmanlı kanunnameleri üzerine müdellel ve muhalled eserler ortaya koyan bir araştırıcının böyle küçük yanlışlar yapması düşünülemez. Ancak durum böyle de olsa, önce başka endişeleri bir tarafa bırakarak ilmî prensipleri ön planda tutmanın, sonra da ihtisas sahası dışındaki konularla uğraşırken Kur'ân-ı Kerîm'in "Eğer bilmiyorsanız zikir (ilim) ehline sorun" (Nahl Suresi 43) şeklindeki yüce buyruğuna uyarak konunun uzmanlarıyla fikir alışverişinde bulunmanın yararlı olduğunu düşünüyorum.

*
* *

Bu makale yayımlandıktan sonra sayın A. Akgündüz Somuncu Baba'yla ilgili eserinin yeni baskısını yaptı.[25] Memnuniyetle ifade etmeliyim ki bu baskıda, Akgündüz tarafından, yeni ulaşılan bilgiler değerlendirildiği gibi eserin metninde, makalemde işaret ettiğim bazı düzeltmeler de yapıldı. Ancak her nedense sayın Akgündüz eserin başına eklediği "Somuncu Baba Kitabı ile Alakalı Bazı İtirazlara Cevaplar" başlığını taşıyan bölümde makalem için "Bizim de istifademize vesile olan yeni ve haklı bilgilerin yanında, bazı yanlış ve aşırı tenkit manasını taşıyan bilgileri de ihtiva etmektedir" ve "bazı tespitleri ise çalışmanın ehemmiyetine gölge düşürecek mahiyettedir" demek ihtiyacını hissetti. Makalemde

25 *Arşiv Belgeleri Işığında Somuncu Baba ve Neseb-i Âlîsi (Yüce Nesebi)*, İstanbul 1995.

neşrettiğim iki sayfalık metinde "öylesine hatalar" yaptığımı da ekleyip kendisince yanlış olan birkaç okuyuşa işaret etti. Sayın Akgündüz her nedense aynı yazıyı ayrı bir makale olarak *Somuncu Baba* dergisinin Mart-Nisan 2000 tarihli sayısında da (yıl 6, sayı 25) tekrar neşretti. Aynı yazı Somuncu Baba kitabının 2009 tarihinde yayımlanan genişletilmiş baskısında da yer aldı.

Yazdığım makaleyle maksad hasıl olduğu ve takdir ettiğim bir meslekdaşımla faydası olmayacak bir polemiğe girmemek için sayın Akgündüz'ün defalarca tekrarladığı eleştirilerine, yanlış olduğunu bilmeme rağmen cevap vermedim. Malesef bir süre sonra sayın Akgündüz, kapağına "Cevabü'l-ahmaki es-sükût" kaidesince, böylelere karşı cevap sükûttur. Fakat bazı ahmakların arkasında bedbaht âkiller bulunduğundan cevap veriyoruz" altbaşlığını koyduğu *Tarih-lenklere Cevaplar* adlı kitabına (İstanbul 2009) makalemle ilgili eleştirilerinin yer aldığı yazısını da aldı. Bir meslektaşa karşı böyle hitaplarda bulunmanın ne derece incitici olduğunu herhalde sayın Akgündüz takdir eder.

Sayın Akgündüz'ün kitabı hakkında yazdığım yazı, kendilerinin belirttiğinin aksine ne "kitabını tenkit" ne de "çalışmasının ehemmiyetine gölge düşürmek" maksadıyla kaleme alınmıştı. Yapmaya çalıştığım, Somuncu Baba'yla ilgili yeni bir kaynağı tanıtırken bu arada bu konuda yapılmış en önemli bir çalışma olan Akgündüz'ün eserindeki, bu tür belgelere dayanan kapsamlı çalışmalarda her zaman rastlanılabilen bazı yanlışlıklara işaret etmek ve böylece bu konuda bir katkı yapmış olmaktı. Yazım da amacına ulaşmış oldu.

Sayın Akgündüz'ün makalemle ilgili yaptığı ve defalarca tekrarladığı birkaç tenkide aşağıdaki cevabım da yine hakikatı ortaya çıkarma maksadıyla yapılmıştır. Bunda inşallah nefsânî bir duygu yoktur. Yanlış yapmak biz âciz kullar içindir ve yanlışlarımızı düzeltenlere de merhum Muhammed Hamidullah hocamızın yaptığı gibi "Allah razı olsun" demek de büyüklerimizden aldığımız terbiyeninin bir icabıdır.

Sayın Akgündüz *Somuncu Baba* kitabının ikinci ve müteakip baskılarında neşrettiği ve *Tarih-lenklere Cevaplar* adlı kitabına al-

dığı makalesinde yazdığım yazıyla ilgili olarak şöyle bir tenkitte bulunmaktadır:

> Zira bizi tenkit etmek üzere hazırladığı ve iki sayfalık yazma metnin okunmasından ve tahlilinden ibaret olan kendi makalesinde öylesine hatalar yapılmıştır ki, nüshada böyle yazılı demek dahi insanı mazur kılmaz. Mesela aslında ism-i mekân olan "mevlid (doğum yeri)" kelimesini, tamamen yanlış olarak ve manayı değiştirerek ism-i mef'ûl tarzında "mevlûd (doğan çocuk)" diye okumasını biz Hoca'mızın okuma za'fına değil baskı hatasına hamletmiş bulunuyoruz (s. 304). Ayrıca "izhâr taleb"in "izhâr-ı taleb" olduğunu (s. 300) ve hele hele "'allemnâ min ledünnâ (ledün ilmini biz öğrettik)"nın "'ullimnâ min ledünnâ (Bize ledün ilmi öğretildi)" (s. 302) şeklinde olmasını Arapça kaidelerin icabettiğini Hoca'mıza hatırlatmaya bile gerek görmüyoruz. Zira bunların da imlâ hataları olabileceğini düşünüyoruz.[26]

Sayın Akgündüz "öylesine hatalar yapılmıştır" dedikten sonra hata olarak sadece üç okuyuşa işaret etmektedir. Bunlardan en önemlisinin Arapça kaideleri bilmediğimiz için "'allemnâ min ledünnâ" şeklindeki okuyuşumuz olduğunu söylemektedir. Bu şekildeki okuyuşumu şu bilgilere dayandırmıştım. Bilindiği gibi Kehf Suresi'nin 65. âyetinde Hızır Aleyhisselam'dan bahsedildiğinde ledün ilmine mazhar kılındığı "ve 'allemnâhu min ledünnâ 'ilmâ", yani " Ona nezdimizden bir ilim öğretmiştik" şeklinde belirtilir. Alâ'addin Aksarayî, bu âyetten iktibasta bulunarak Hacı Bayram'ın da vehbî ilmin tahsil edildiği ve ledün ilminin okunduğu medresenin müderrisi olduğunu söylemektedir. Eserdeki

> Sultan Pîr Ali takrir iderlerdi. Bir meclisde bir kimesne eyitdi: sultanum şimdi evladı böyle dimezler. Müderris idi medreseden geldi derviş oldı dirler. Sultan Pîr 'Ali beli anlarun dahi sözi gerçekdür. 'Işk medresesinün müderrisidir. Ve 'allemnâ min ledünnâ dershanesinün kûşe-nişînidür.

26 A.g.e. s. 5.

şeklindeki ifadeyi şöyle anlamamız gerekir. Hacı Bayram, vehbî ilmin tahsil edildiği aşk medresesinin müderrisidir. Dolayısıyla benim "'allemnâ min ledünnâ" şeklindeki okuyuşum âyetten yapılan bir iktibastır ve doğrudur. Bu tür kısmî iktibaslar da belağat ilminde câizdir.[27] Sayın Akgündüz'ün teklif ettiği "'ullimnâ min ledünnâ" şeklindeki okuyuş sınırlı Arapça bilgime göre kesinlikle hiçbir şekilde mümkün değildir.

Sayın Akgündüz'ün zikrettiği öylesine hatalardan (!) ikincisi eserdeki mevlûd şeklinde yazılan kelimenin mevlûd olarak okunmuş olmasıdır. Yukarıdaki makalemde A. Akgündüz'ün filoloji eğitimi almadığı için bazı yanlışlar yaptığına işaret etmiştim. Bu tenkidi de aynı sebeptendir. Metin neşirlerinde doğrusu mevliddir diye mevlûd şeklinde yazılan bir kelimeyi mevlid okuyamazsınız. Neşrettiğimiz eserlerde doğrusunu bildiğimiz halde yanlış kullanımı yaygınlaşmış olan birçok kelime vardır.

Sayın Akgündüz'ün işaret ettiği son ve üçüncü yanlış ise "izhâr taleb" şeklindeki okuyuşumdur. Sayın Akgündüz bunun "izhâr-ı taleb" olması gerektiğini söylüyor. Benim okuyuşum doğrudur. Cümlenin tamamına baktığımızda Akgündüz'ün teklifinin yerinde olmadığı görülecektir.

Gönül isterdi ki sayın Akgündüz'ün işaret ettiği yanlışlar yanlış olsaydı da biz de bu yanlışları düzeltip kendisine Allah razı olsun diyebilseydik. İlimde gurur ve kibir olmaz. Yapmaya gayret ettiğimiz çalıştığımız sahaya bir nebze katkıda bulunabilmektir. Bilmediklerimiz yanında bildiklerimiz ne ki?

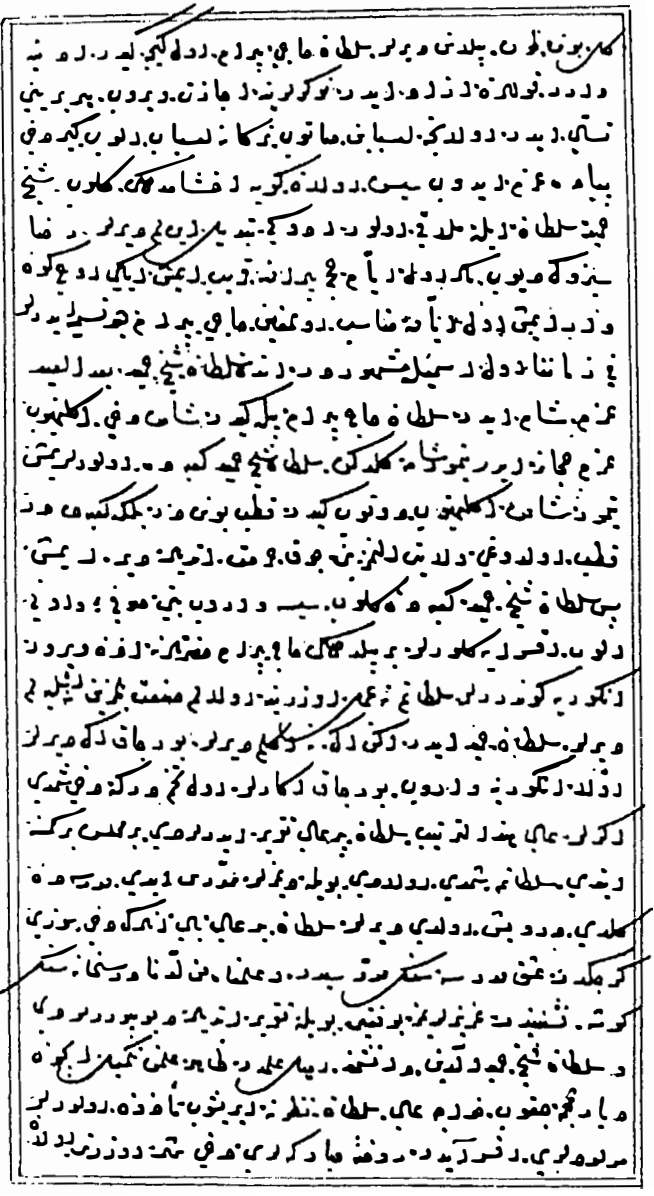
27 *Kitâbu Mutavvel li'l-'Allâme et-Teftâzânî 'alâ't-Telhîs li'l-Hatîb ed-Dımaşkî*, İstanbul 1304, s. 371.

Mir'ātü'l-'Işk, 81[a]

Mir'ātü'l-'Işk, 81[b]

Mir'ātü'l-'Işk, 82ª

Mir'ātü'l-'Işk, 82ᵇ

KAZASKER RUZNAMÇELERİ VE NURUOSMANİYE KÜTÜPHANESİ'NDE BULUNAN BAZI RUZNAMÇELER*

Osmanlı Devleti'nin ilmiye teşkilatı ve teşkilatın işleyişini anlamak için en önemli kaynaklardan biri, son yıllara kadar bilinen fakat ulaşılamayan kazasker ruznamçeleridir. Bu sahada çalışan araştırıcılar nazarî olarak kazasker ruznamçelerinin mahiyetinden bahsetmişlerse de, elde yeterli örnek olmadığı için, özellikle kadılık, kazaskerlik, müderrislik gibi müesseselerin nasıl ve ne şekilde işlediğini tam bir açıklıkla ve örneklerle ortaya koyamamışlardır.

Cahid Baltacı'nın yaptığı araştırmalar neticesinde İstanbul Müftülüğü'ndeki Şer'î Siciller Arşivi'nde kullanılmayan bazı dolaplarda Anadolu ve Rumeli kazaskerliğine ait ruznamçelerin varlığından haberdar olunmuş ve Baltacı bu eserlerin, tarihî ve kültürel ehemmiyetini belirten bir girişle birlikte açıklamalı bir katalogunu da[1] neşretmiştir. Baltacı'nın yayımladığı katalogda, kendisinin de belirttiği gibi, eksiklikler bulunmaktadır. Bazı yıllara ait mülâzemet listeleri, bazı senelerin de kadı ve müderris tayinleri yoktur. Ayrıca Anadolu Kazaskerliği'ne ait ruznamçele-

---

* "Nuruosmaniye Kütüphânesinde Bulunan Bazı Kazasker Ruznamçeleri", *İslâm Medeniyeti Mecmuası*, IV/sayı:3 (İstanbul 1980), 19-31. Adlı makalenin genişletilmiş şekli.

1 Cahid Baltacı, "Kadıasker Ruznamçelerinin Tarihî ve Kültürel Ehemmiyeti", *İslâm Medeniyeti*, c. IV, no. 1 (1979), s. 55-100.

rin daha az sayıda olduğu ve daha sonraki bir tarihten başladığı görülmektedir.

Nuruosmaniye Kütüphanesi'nin yazma koleksiyonlarının hangi kaynaklardan ve nasıl bir şekilde geliştiğini tespit için kütüphanenin demirbaş defterini incelerken "Müteferrik Eserler" başlığıyla bir numara altında bazı ruznamçelerin kaydedilmiş olduğunu gördüm. Kısa bir incelemeden sonra bunların Baltacı'nın yayımladığı listede eksik olan ruznamçelerden bazıları olduğu anlaşıldı. Kütüphanelerde bulunması mutad olmayan bu çeşit defterlerin nasıl ve ne şekilde Nuruosmaniye kolleksiyonlarına dahil edildiğini bulmak için yaptığım araştırmadan bir netice alamadım. Çünkü ne kütük defterinde ne de ruznamçelerin üzerinde bizi aydınlatacak bir kayıt veya mühür bulunmamaktadır. Ancak kütüphane yazmalarının çeşitli tarihlerde Evkaf Müfettişliğince yapılan sayımlarında bu eserlerin tespit edilmemesi ve Devr-i Hamidî Katalogları'na da dahil edilmemiş olmaları, ruznamçelerin daha sonraki tarihlerde, muhtemelen Cumhuriyet'in ilk yıllarında cami veya medreselerdeki dolapların birinde bulunup kütüphaneye gönderilmiş olduğu kanaatini uyandırmaktadır.

Bilindiği gibi kazaskerler tarafından tutulan kazasker ruznamelerinde/ruznamçelerinde[2] kadı ve müderris tayinleriyle, bir görev almak için sıra bekleyen mülâzımlar ve yeni bir göreve tayin için mülâzemet süresini doldurmayı bekleyen kadıların ve müderrislerin mülazemet kayıtları bulunmaktadır.[3] Literatürde

2 İncelediğimiz erken tarihli defterlerde genellikle "kazasker rûznâmesi" tabiri geçmektedir. Mesela bkz. Nuruosmaniye Ktp. 5193/8, s. 1a; 5193/15, s. 7a. Bazı muahhar defterlerde ise kazasker ruznamçesi şeklinde kayıtlar görülmektedir. Mesela bkz. Nuruosmaniye Ktp. 5193/17, s. 16b-17a; 5193/26, s. 2a; 5193/26, s. 2a; 5193/28, s. 4b; 5193/29, s. 14b.

3 Defterlerin bazılarında ne tür kayıtlar ihtiva ettiklerine dair bir mukaddime veya başlık bulunmaktadır. Mesela Feyzullah Nâfiz Efendi'nin 1177 (1763-1764) tarihli ruznamçesinin mukaddimesinde defterin muhtevası şöyle verilmiştir: "Fe-hâzihi cerîdetün cedîdetün ve harîtatün sedîdetün üttihizat li-zabtı tezâkiri't-tevcîhât ve kaydi sûveri'l-ibkâ ve'l-ma'işe ve't-te'bîdât elma'rûza 'ale'l-'atebeti's-sultâniyye". Bir bölüm başlığında ise muhteva şöyle

genellikle ruznamçe olarak adlandırılan bu defterler[4] muhtevaları bakımından farklılık göstermektedir. Yasemin Beyazıt bu konudaki doktora tezinde, şimdiye kadar yapılan çalışmalarda bu hususun anlaşılmadığına dikkat çekmiş ve muhtevalarından hareketle kazasker ruznamçelerinin tutulma usulü bakımından üç farklı gruba ayrıldığını ortaya koymuştur: Hareket ruznamçesi, mülâzemet ruznamçesi, cihet ve tevliyet ruznamçesi. Beyazıt'ın belirttiğine göre hareket ve cihet-tevliyet ruznamçelerini Rumeli ve Anadolu kazaskerleri ayrı ayrı tutarken, mülâzemet ruznamçelerini tutmak Rumeli kazaskerinin görevi idi.[5] Mülâzemet ruznamçeleri, kadılık ve müderrislik görevlerine tayin hakkı kazanan mülâzımların kayıtlarını ihtiva ettiğinden, mülâzemet sisteminin anlaşılmasında büyük önem taşımaktadır.

Hareket ruznamçeleri, mülâzemet ruznamçelerinden hem fizikî özellikleri hem de ihtiva ettikleri kayıtlar bakımından farklılık gösterir. Hareket ruznamçeleri üç ayrı bölümden oluşmaktadır. Bu defterlerin birinci bölümünde ilk defa kadılığa tayin edilen mülâzımlarla, görev süresi sona ermiş olup yeni bir göreve tayin edilmeyi bekleyen muvakkitlerin kayıtları bulunmaktadır. Bu bölümde ayrıca terakki alan veya şikâyet sebebiyle görevinden azledilen kadılara ait kayıtlar da yer alır. Hareket ruznamçelerinin ikinci bölümü, görev sürelerindeki değişimler sebebiyle muayyen görev süresinden önce veya sonra görevinden ayrılan kadıların tayinleri ile ilgili kayıtlardan oluşmaktadır. Bu işlemler

---

zikredilmiştir: "el-Menâsıbı'l-ma'rûza 'ale'l-'atebeti'l-'aliyyeti's-sultâniyye bi'l-meddi ve't-tencîz ve'l-ibkâ ve'n-nakl ve'l-ma'îşe ve't-te'bîd". Görüldüğü gibi defterlerdeki kayıtlar oldukça çeşitlidir.

4 Bu defterlerin farklı dönemlerde değişik şekilde adlandırılmalarıyla ilgili olarak bkz. İsmail Gündoğdu, *The Ottoman Ulema Group and State of Practising "Kaza" Authority During the 18th Century*, Basılmamış Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara 2009, s. 12.

5 Yasemin Beyazıt, *Osmanlı İlmiye Tarikinde İstihdam ve Hareket: Rumeli Kadıaskerliği Ruznamçeleri Üzerine Bir Tahlil Denemesi (XVI. Yüzyıl)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yeniçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara 2009, s. 10-18.

med, ibka, tenciz, kasr ve te'bîd gibi terimlerle tanımlanmaktadır. Belli bir tarihten sonra "Menâsıb-ı diyâr-ı Mısriyye" veya "Menâsıb-ı Mısriyye" başlığı altında Mısır'la ilgili tayinler verilmiştir. Bu defterlerin üçüncü bölümünde ise medreselere tayin edilen müderrislerin tayin kayıtları bulunmaktadır.

Mülâzemet sistemiyle ilgili Uzunçarşılı'nın verdiği genel bilgiler bir tarafa bırakılacak olursa, konuyla ilgili en önemli ve erken tarihli çalışmayı Mehmet İpşirli yapmıştır. Mehmet İpşirli, önce İstanbul Şer'î Siciller Arşivi'ndeki Rumeli Kazaskerliği'ne ait 7 numaralı mülâzemet ruznamçesindeki mülâzemet kayıtlarını tarayarak bu usulle ilgili bazı tespitlerde bulunmuştur.[6] İpşirli, makalesinde 7 tür mülâzemet verme yolunu belirttikten sonra, incelediği defterdeki mülâzemet nevilerini şöyle sıralamıştır: "Fetva Emaneti'nden 3, kadıasker tezkireciliğinden 6, teşrifen 67, i'âdeden 53, müstakil arz 7, müncezen (?)[7] 30 mülâzım."

M. İpşirli mülâzemet sistemini, 1982 yılında hazırladığı doçentlik tezinde daha geniş olarak ele almıştır.[8] Daha sonraki tarihlerde bazı araştırmacılar da bu defterlerden yararlanarak makaleler yazmışlardır.[9]

---

6 Mehmet İpşirli, "Osmanlı İlmiye Teşkilatında Mülâzemet Sisteminin Önemi ve Rumeli Kadıaskeri Mehmed Efendi Zamânına Ait Mülâzemet Kayıtları", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, no. 10-11, İstanbul 1983, s. 221-231.

7 İpşirli bu nev'i mülâzemeti açıklamak için şu notu eklemiştir: "Müncezen mülâzemet hakkında kesin bir bilgiye sahip bulunmamaktayız. Müncez kelimesi incâz edilmiş, sözü yerine getirilmiş, göreve başlamış gibi anlamlara gelmektedir. Bkz. a.g.m. s. 226. Yasemin Beyazıt'ın tespitine göre erken tarihli defterlerde "intihaben" olarak adlandırılan mülâzımlar, daha sonraki tarihli defterlerde "müncezen" terimiyle ifade edilmiştir. Bkz. Y. Beyazıt, a.g.t. s. 89-90.

8 "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik", *Belleten*, c. LXI, no. 232, Ankara 1998, s. 640-661.

9 Bu konudaki bazı çalışmalar için makalenin sonundaki bibliyografyaya bakınız.

Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde Müteferrik kısmında eski 5193/yeni 4569 mükerrer numarası ile kaydedilmiş 51 hareket ve mülazemet ruznamçesi bulunmaktadır. Bunlardan büyük bir kısmı Anadolu, birkaçı da Rumeli kazaskerliğine aittir. Ruznamçe kayıtlarının çoğu kadılık tayinleriyle ilgilidir. Mutasarrıf ve müderris tayinlerine ait kayıtlar da bulunmaktadır. Ayrıca defterlerin çoğunda, ruznamçe bölümünden önce, değişik konularda yapılmış bazı kayıtlara da rastlanır. Bu kayıtların arasında ilmîye teşkilatının çeşitli cephelerini aydınlatacak fermân, hüküm ve buyrultular, devlet daireleri arasında yapılan yazışmaların takip ettiği yolu aydınlatacak arzlar, imparatorluğun içtimaî ve iktisadî yapısı hakkında bilgi verecek şikâyetler vardır.

Bu makalede ruznamçelerin muhtevası, ait olduğu yıllar, hangi kazaskere ait olduğu ve içindeki tayinlerin nev'i kısaca belirtilerek açıklanırken, ehemmiyetli görülen kayıtlardan bazıları da verilecektir. Bu seride kaydedilen birinci defter (5193/1) ruznamçe olmayıp Farsça yazılmış bir eserdir.

5193/2: Çivi-zâde Mehmed Efendi Ruznamçesi (Rumeli Kazaskeri).

Rebiülevvel 989-Zilhicce 989 (Nisan 1581-Aralık 1581).

lb-28b. Kadı tayini. 29b-38b. Müderris tayini.

1a. sayfasında bir kadı'nın hapsi ile ilgili bir kayıt vardır:

Yevmî yüz elli akçe ile Karatova kazasından munfasıl olan Hızır Şâh nâm kadıyı padişah-ı âlem-penâh mahrûsa-i İstanbul'da Yedi Kule'ye habs fermân buyurup ba'dehu ıtlakına emr buyurup lâkin ma'zûl-ı ebed olmasın fermân buyurmağın kaydolundu. Hurrire fi evâhiri Cemâzielula min şuhûri sene tis'a ve semânîne ve tis'a mi'e.

5193/3: Şeyhülislâm Mevlânâ eş-şehîr bi-Bostan-zâde hazretlerinin def'a-i ûlâ ve def'a-i sâniyede olub âsitâne-i sa'âdetde olan mülâzemet defteridir.

Rebiülevvel 995-Cemâzielâhir 997 (Şubat 1587-Nisan 1589) tarihleri arasındaki mülâzemet kayıtlarının yanında defterin son sayfalarında 1000 (1592) ve 1001 (1593) yıllarına ait kayıtlar da mevcuttur.

1a'da:

Rumeli kazaskerliğinden mütekâid iken vefat eden merhûm İvaz Efendi dâ'îlerinin talebesine cenâb-ı cennet-mekân merhûm ve mağfûrun-leh Şehzâde Sultan Mehmed Han Medresesi'nde bi'l-fiil müderris olan fahrü'l-muhakkıkîn zahrü'l-mudakkıkîn Mevlânâ Sunullah Efendi dâ'îleri mümeyyiz ta'yin olunup altmış iki nefer bi'l-ittifak danişmendi olduğu muhakkak olup mümeyyiz-i mezbûrun mümzâ ve mahtûm defteri ile ma'lûm oldukda kanûn-ı kadîm intihâben mülâzım alınanlardan mâ'adâsı aşere ve mâdun-ı aşere ve mâfevk-i aşere üzere umûmen mülâzım alınmak iken şeyhülislâm iken vefat eden merhûm kadızâde Mevlânâ Ahmed Efendi dâ'îleri bu hizmette iken umûmen mülâzım olanlara birer tarîk ile terakkîler etdürüp asıl olanlara def'aten müzâhame vermek ihtimâliyle zamanında olan mevâlî dâ'îleri ile müşâvere eyleyüp kanûn üzere intihâben mülâzım alınanlardan mâ'adâsı hayatlarında alındığı üzere nevbet-be-nevbet mülâzım alınmak üzere pâye-i serîr-i âlâya arz eyleyüp kabul buyruldukda kemâl-i intizâma bâis olmuş iken ba'dehû bir tarîk ile üslûb-ı kadîm üzere intihâben ve umûmen alınmak üzere arz olunup lâkin fermân-ı evvel iktizâ-yı zaman üzere her vechle intizâm-ı tarîke enfa' olmağın min-ba'd vâki' olanlar merhûm-ı müşârün-ileyh arz ettiği üzere alınmak ricasına pâye-i serîr-i ma'delet-masîre arz olundukda kabul buyrulup min-ba'd vech-i meşrûh üzere alınsun deyü ruznamçe-i hümâyûna kaydolunsun deyü fermân-ı âlî-şân sudûr etmeğin kaydolundu.

lb - 37a İlmiye teşkilatı hakkında mühim bilgileri ihtiva etmektedir. Medrese talebelerinin imtihanı, mülâzemete tayinleri ve mülâzemetle ilgili kayıtlar vardır.

Mevlânâ Şemsüddin ibni'l-merhum Mevlânâ Ahmed b. Ahmed eş-şehîr bi-Taşköprî-zâde.

Mevlânâ-yı mezkûr efdali'l-fudalai'l-kirâm Mevlânâ Hoca Efendi hazretlerinin talebesinden olub hilye-i fazilet ile ârâste ve pîrâye-i ehliyet birle pîrâste her veçhile şâyeste-i avâtıf-ı 'aliyye-i hâkâniyye dâ'ileri olduğundan ma'ada tesânîf-i kesire sahibi olup bakiyye-i selef olan ceddi merhum-ı müşarün-ileyh hürmetine mülâzım alınması için inayet ricasına Mevlânâ-yı müşârün-ileyh hazretlerinin ilâm itdügi pâye-i serîr-i ma'delet-masîre arz olundukda sadaka buyurulup kaydolundu. Fi't-tarihi'l-mezbûr [Evâ'il-i Muharrem 997 / Kasım 1588].

Bir müderris öldüğü zaman talebelerinin teftiş edilerek sayımı yapıldığına ve bir özre mebni sayılmayanların diğer müderrislerin şehadetleriyle mülâzemet defterine kaydedildiğine dair kayıtlar var. Sonunda Kapudan Halil Paşa'nın bir kadıyla ilgili arzı bulunmaktadır. Rebiülevvel 1001 (Aralık 1592)). 38b - 45b

5193/4: Rumeli Kazaskeri Behram Efendi Ruznamçesi.

Recep 999-Cemâzielevvel 1000 (Nisan 1591-Şubat 1592).

1b - 36a Kadı tayini 37a - 55a Müderris tayini.

5193/5: Baş kısmı eksik bir ruznamçe.

Cemâzielevvel 1008 (Kasım 1599)-Muharrem 1010 (Temmuz 1601) tarihleri arasında yapılan kadı tayinlerini muhtevidir.

5193/6: Rumeli Kazaskeri Nuh Efendi Ruznamçesi.

Şaban 1045 -Zilhicce 1046 (Ocak 1636-Nisan 1637).

2b-20a: Kadı tayini 21b-22b Müderris tayini. 23b -34a Müderris tayini

lb.'deki evâsıt-ı Şevvâl 1045 (Mart 1637) tarihli fermânda medreselerde tatbik olunan nizamın kanun-ı kadîme aykırı noktaları muhtevi olduğu belirtiliyor ve bundan sonra müderrislerle medre-

se talebelerinin uyacakları nizamın esasları bildiriliyor. Bu hususu kontrole de İstanbul Kadısı Mevlânâ Ahmed memur ediliyor:

A'lemü'l-ulemâi'l-mütebahhirîn efdâlü'l-füzelâi'l-müteverri'în yenbû'ü'l-fazli ve'l-yakîn keşşâfü'l-müşkîlati'd-dîniyye hallâlü'l-mu'zılâti'l-yakînîyye misbâh-ı rümûzi'd-dakâyık miftâh-ı künûzi'l-hakâyık el-mahfûf bi-sünûfı avâtıfi'l-meliki'l-a'lâ Rumeli kazaskeri olan Mevlânâ Nuh -edâma'llahu ta'âlâ fezâilühû- tevkî'-i refî'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki zavâbıt-ı ahvâl-i ulemâyı i'zâm ve revâbıt-ı âmâl-i füzelâ-yı fihâm şîme-i kerîme-i selâtin-i adl-irtisâmdan olup daima bu husûslarda takayyüd ve ihtimâm olunugelmiş iken birkaç zamandan beru takayyüd olunmayup mâbeynlerinde kâide-i kadîme riâyet olunmamağla tarîklerine nice nâ-müstehaklar duhûl edüp müstehak ve nâ-müstehak teşhîs ve temyîzden kalduğuna ilm-i âlem-ârâmım muhît olmağın fîmâ-ba'd kuzât ve müderrisîn ve danişmendleri ve mülâzımları ahvâline takayyüd olunup kadîmden düstûrü'l-amel olan kavâid-i kadîme ve zavâbıt-ı kavîme ile amel olunup zümre-i ulemâdan diyânet ve istikamet ile ma'rûf bir ehl-i ilm ve sahib-i fazl kimesne mümeyyiz olmak mühimmât-ı dîn ve devletten olmağın bi'l-fi'il İstanbul kadısı olan akzâ kuzâti'l-müslimîn evlâ vülâti'l-muvahhidîn ma'denü'l-fazl ve'l-yakîn el-muhtass bi-mezîd-i inâyeti'l-meliki's-Samed Mevlânâ Ahmed -zîdet fezâilühû- sadâkat ve istikâmet ile i'timâd-ı hümâyûnumuz olmağın ol tâife-i celîleye mümeyyiz nasb edüp emr-i şerîfim verilmişdir talebe-i ilmden birisi tarîk-i ilme sülûk murâd eyledikte mümeyyiz-i mûmâileyhe varup ders okuyup ba'de'l-imtihân nev'-i istihkâkı zâhir ve nümâyân oldukdan sonra mümeyyiz-i mûmâ-ileyh tezkire verüp temessük ibrâz eyledikde müderrisler ânı danişmendliğe kabul eyleyeler ve tarîk-i ilme sülûk etdikden sonra hareketinde bir sene tamam meks etmeyince sahn medreselerine varmayup ve sahn medreselerinde ve altmışlı medreselerde dahi bir sene kâmil meks etmeyince Süleymaniye medreselerine çıkmayup ve Süleymaniye'den bir dahi bir mollaya varmak murâd eylediklerinde ekall mertebe bir sene meksden sonra varılub ve danişmend tâifesi

aralarında ehl-i ilm olanlar mer'î ve mümtaz olub ve mevâlî-i i'zâm danişmendi kanun-ı kadîm üzere müderrislerden olup ve kazaskerler dahi mevâliden olup şeyhülislâm -edâma'llahü te'âlâ fezâilühû-ya varınca bu kanunu tertîb ve riâyet olunup ve mollazâdeler dahi tarîk-i ilme sülûk eylediklerinde evvel varup mümeyyiz-i mûmâ-ileyhden ders okuyup istihkak ve isti'dâdları tamam zâhir ve ma'lûm oldukdan sonra kanun-ı kadîm ve nehc-i müstakîm üzere hareket edüp ve bu kanun-ı kadîm üzere hareket etmeyenler mülâzım defterine kaydolmayup manâsıb-ı ilmiyeden bir nesne verilmeyüp ve müderrisler bir medreseye müderris oldukda şurûh ve mütûn ile müdârese-i ulûm ve fünûn eyleyüp matâlib-i tasdikiyyenin netâyic-i sarîhasın ihrac ve netice-i tahkîkiyenin mukaddemât-ı sahihasın istihrâc etmeğe kâdir olan talebesinin a'lâ ve efkahın fi'l-hâl mu'id edüp iâdesine arz verüp mûcibince berât-ı şerîfim verilüp mülâzemeti kaydoluna iâdesine gayrıdan duhûl etmek isteyenleri mümeyyiz-i mûmâ-ileyh görüb ehl-i ilmi kangısı ise âna tezkire verüp mûmâ-ileyhin tezkiresi olmayınca mülâzemete kaydolunmaya ve kadîmi mülâzımı alunu-gelen medârisden mu'id alınup sonradan muhdes olan ve musâmaha tarîki ile arpalıklar ve emsâli muhaddesâtdan min-ba'd mülâzım alınmayup ve bi'l-cümle mevâlî-i i'zâmın manâsıb ve mevtâsından mülâzemete tâlib olanlar mümeyyiz-i mûmâ-ileyhden ders okuyup imtihan olunup mûmâ-ileyhden tezkire almayınca mülâzemet verilmeye ve mu'idler dahi kânûn-ı kadîm üzere cedd-i emced merhûm ve mağfûrun-leh Sultan Mehmed Han tâbe-serâh tetimmelerinde talebeye hüsn-i ifade ve ta'lîm ve lutf-ı iblâğ ve tefhîm ile haftada dört ders diyüp ve müderrisler dahi haftada dört dersi terk etmeyüp ve mülâzemetleri tamam olanların ve iç il tarîkine sülûk etmek isteyenleri imtihan edüp istihkâk ve isti'dâdları ve fünûn-ı ulûmda mâhir oldukları ma'lûm ve zâhir oldukdan sonra medrese verüp ve dört pâyesi sekiz senede tamam olup ba'dehû kırk akça medreseden ma'zûl olup tekrar mümeyyiz-i mûmâ-ileyhden ders okuyup istihkak-ı tâmmına şehâdet olundukdan sonra hârice mülâzemete izin verilüp ve illâ kenâra mülâzemet edüp ve kırkdan ma'zûllerden

bazıları ilim ve fazilette fâyiku'l-akrân ve lâyıku'l-ihsân olurlar ise tervîc-i ilm için altı senede icâzet verilüp ehl-i ilme riâyet oluna ve bu kânûnnâme-i hümâyûn ile daima amel olunup a'lemü'l-ulemâi'l-mütebahhirîn şeyhülislâm -edâmallahu ta'âlâ fezâilühû- ma'rifetiyle bu husûs ve umûrda gereği gibi takayyüd ve ihtimâm eylemek bâbında hatt-ı hümâyûn-ı sa'âdet-makrûnumla fermân-ı âlî-şânım sâdır olmuşdur buyurdum ki vusûl buldukda bu bâbda hatt-ı hümâyûn-ı sa'âdet-makrûnumla sâdır olan fermân-ı celîlü'l-kadrim mûcibince amel idüp min-ba'd hilâfına rızâ ve cevâz gösterilmekden ziyâde ictinâb ve ihtizâr eyleyesin şöyle bilesin âlâmet-i şerîfe i'timâd kılasın. Tahrîren fî evâsıt-ı şehr-i Şevval li-sene hamse ve erbâ'ine ve elf. [Mart 1636]

Be-makâm-ı Kostantiniyye

5193/7: Şeyh Muhammed el-Hüseynî eş-şehir bi-Kudsî-zâde Ruznamçesi.

Zilka'de 1064 - Şevval 1065 (Eylül 1654-Ağustos 1655).

lb - 20b: Kadı tayini.

5193/8: Rumeli Kazaskeri Bostan-zâde Abdülkerim Mehmed Efendi Ruznamçesi. Receb 1068 - Rebiülevvel 1069 (Nisan 1658-Aralık 1658). lb -8b: Kadı tayini. Sonu eksik.

1a.'da kazaskere hitaben yazılmış başı eksik bir fermânda, işaret edilen husus için "rûznâmene kayd eyleyüp" denilmektedir.

5193/9: Kazasker Abdurrahman Efendi Ruznamçesi.

Cemâzielâhir 1080 - Receb 1080 (Kasım 1669-Aralık 1669).

lb - 4b: Kadı tayini.

5193/10: Anadolu Kazaskeri Mehmed Said Efendi Ruznamçesi.

Rebiülevvel 1084 – Cemâzielâhir 1085 (Haziran 1673-Eylül 1674).

lb - 25a: Kadı tayini.

5193/11: Anadolu Kazaskeri Mustafa Efendi, el-Bursevî Ruznamçesi. Şaban 1085 - Cemâzielevvel 1087 (Kasım 1674-Temmuz 1676).

lb - 31b: Kadı tayini. 32b - 38b Müderris tayini.

sh. 1a'da:

İzzetlü ve Faziletlü Anadolu Kazaskeri Efendi Hazretleri,

Kudât-ı Anadoludan birkaç nefer kadı selefleri olan Mehmed Said Efendi'den şikâyet idüp kendüleri âsitânede mülâzemetde iken asla mülâzemeti olmayanların hilâf-ı kanun ve muğayir-i hatt-ı hümâyûn ayaklarına mansıb gönderüb mülâzemetde olup menâsıbın müstahik olan fukaranın mağdur oldukların i'lâm eylediler. Filhakika ol makule hilâf-ı kanun menâsıb tevcîh idüb bir veçhile müstahik olanları sıfru'l-yed kalub ğadr olundukları vaki' ise tevcîh eylediği ne asl mansıbdur ve ne veçhile fukarâ-yı kudâta ğadr olunmuşdur. Ahvâllerini mübeyyin defter idüp huzur-ı İzzet'e arz eyleyesüz diyü. Fi 4 Şaban 1085. [3 Kasım 1674].

5193/12: Abdurrahim-zâde Mehmed Efendi Ruznamçesi.

Şaban 1088 – Rebiülâhir 1090 (Ekim 1677-Mayıs 1679).

1b - 23b: Kadı tayini.

5193/13: Kazasker Mehmed Efendi Ruznamçesi.

Rebiülâhir 1090 -Cemâzielâhir 1092 (Mayıs 1679-Haziran 1681).

1b-45b: Kadı tayini; 46b-50a: Diyar-ı Mısır kadıları tayini

51b-57a: Müderris tayini

5193/14: Tezkireci Mehmed Efendi Ruznamçesi.

Rebiülevvel 1094-Ramazan 1094 (Mart 1683-Ağustos 1683).

1b-12b: Kadı tayini; 13b-14b: Diyar-ı Mısr kadıları tayini

15b: Müderris tayini

sh. 1a'da:

Suret-i Fermân-ı âlî: "Anadolu Kazaskeri izzetlü ve faziletlü Efendi Hazretleri, Sefer-i hümâyûn vaki' oldukça kudât efendilere merhameten mutasarrıf üzerinden menâsıbı tevcîh olunmak mu'tad olmağla sâdır olan hatt-ı hümâyûn-ı sa'âdet-makrûn mucebince bu sefer-i hümâyûnda dahi mutasarrıf üzerinden tevcîh-i menâsıba me'zun ve murahhas olmışsızdur. Lâkin rızâ-yı hümâyûn-ı padişahîye mugâyir mutasarrıf üzerinden ğayrı bir kat dahi irdâf olunmayup ve mülâzemetde eski olanlara ve sâhib-i haysiyet olan müstahikkîne bir tarikle ğadr olunmamağa bezl-i dikkat ve ihtimâm eyleyüp me'zun olduğunuz üzre ancak mutasarrıf üzerinden tevcîh-i menâsıb eyleyesiz diyü. Fi 27 Şevval 1094 (19 Ekim 1683).

5193/15: Anadolu Kazaskeri Mehmed Efendi Ruznamçesi.

Muharrem 1099 - Rebiülâhir 1099 Kasım 1687-Şubat 1688).

1b-9b: Kadı tayini

10b-11a: Diyar-ı Mısr kadıları tayini

5193/16: Anadolu Kazaskeri Seyyid Ali Efendi Ruznamçesi.

Cemâzielâhir 1101 - Muharrem 1103 (Mart 1690-Eylül 1691).

lb - 34a: Kadı tayini. 35a - 39a: Müderris tayini. Sondan eksiktir.

sh. 1a'da:

Anadolu Kazaskeri İzzetlü Faziletlü Efendi Hazretleri.

Hâlâ mülâzemetde olan kudât efendiler rütbelerinde birer mansıba tâlib olduklarında kütüb-i fıkhiyye'den imtihan idüp haysiyet ve istihkâkı zâhir ve nümâyân olanlara kanun-ı kadîm üzre matlab ittihaz itdükleri mansıbı tevcîh ve istihkâkı zâhir olmayanlara cevab viresüz diyü. Fi 3 Şevval 1101 [10 Temmuz 1690].

5193/17: Anadolu Kazaskeri Hoca-zâde Osman Efendi Ruznamçesi.

Muharrem 1103 - Muharrem 1104 (Eylül 1691-Eylül 1692).

2b-25b: Kadı tayini; 26b-28b: Diyar-ı Mısr kadıları tayini.

1a'da:

Anadolu Kazaskeri İzzetli Faziletlü Efendi Hazretleri, Hâla Van kadısı olan Efendi hazretleri icrâ-yı ahkâm-ı şer'iyyede tekâsül idüp "azli lâzım gelmekle efendi-i mezbûrı' 'azl idüp kaza-yı mezbûrda beynel-ahâli icrâ-yı ahkâm-ı şer'iyye itmek üzere bir müteşerri' ve mütedeyyin ve müstakim kadı nasb eyleyesin diyü. Fi 27 Muharrem 1103 [20 Ekim 1691].

1b'de:

Anadolu Kazaskeri 'izzetlü faziletlü efendi hazretleri, kadı-yı mezbûrun şâkileri olmağla 'azleyleyesün. Fi 9 Rebiülâhir 1103.

Devletlü Sa'adetlü Sultanum Hazretleri sağ olsun

Karahisar-ı sahib fukarâlarından olup hâliyâ kadımız olan Abdulkadir Efendi dimekle ma'rûf kimesne hilâf-ı şer'-i şerif hüccet akçesi nâmıyla otuzar ve kırkar guruşumuz alup külli ğadr ve ta'addi itmekle mezbûr kazamızdan ref olunup ta'addisi üzerimizden ref olunmak bâbında fermân sultânum hazretlerinindir.

5193/18: Anadolu Kazaskeri Fenarî-zâde Ruznamçesi.

Zilka'de 1105-Receb 1106 (Temmuz 1694-Mart 1695)

2b-19b: Mutasarrıf tayini.

1a'da:

Anadolu Kazaskeri 'izzetlü ve faziletlü efendi hazretleri: Mezbûrlarun ahvâlin görüb vukû'u üzre ilâm eyleyesüz buyruldu.

İlâm olunduğu üzre kadı-yı mezbûru 'azl ve yerine ehl-i şer' ve müstakîm kadı nasb eyleyesüz diyü buyruldu. Fi 14 Safer 1106 [4 Ekim 1694].

Devletlü ve sa'adetlü ve merhametlü sultanum hazretleri sağ olsun.

Bu du'âcınız Kengırı sâkinlerinden olub hâlâ kadımız olan kimesne hilâf-ı şer'-i şerif mütesellim ile müttefik olub kimümüzün kendüden ve kimimüzün etbâ'umuzdan kırk ve ellişer ğuruş alub nice dürlü hilâf-ı şer'-i şerîf hareket ve fukaraya kemâl-i mertebe rencidesi olmağla kazasker efendi hazretlerine minvâl-i muharrer üzre ahvâlümüz i'lâm olundukta 'ilm hâsıl idüb «kadı-yı mezbûr ma'zûl olsun lâkin sultanum hazretlerine dahi ahvâlinizi ilâm idün» diyü emirleri olmağla sultanum hazretlerinden tazarru' ve niyâz olunur ki lillahi ve Resulihi kadı-yı mezkûr ref olunmak bâbındâ faziletlü Anadolu kazaskeri efendi hazretlerine hitaben fermân-ı şerîf rica olunur, emr ü fermân sultanum hazretlerinindür. Dâ'iküm el-fakir efendiler.

5193/19: Ruznamçe-i Nakibül-Eşrâf es-Seyyid Fethullah Efendi.

Şaban 1109 - Şaban 1110 (Şubat 1698-Şubat 1699).

3b - 47a Kadı tayini; 42b - 46a: Menâsıb-ı Mısriyye; 47b-53b: Müderris tayini.

1a'da:

Anadolu Kazaskeri İzzetlü ve Faziletlü Efendi Hazretleri, Kadı-yı merkûm 'azl olunub yerine müstakim kadı nasb ve beyne'l-ahâli icrâ-yı ahkâm-ı şer'iyye eylemek üzere gönderesin diyü.

Hâlâ Adana'nun ulemâ ve sulahâ ve eimme ve hutebâ ve a'yân u fukara ve reâyâ ve berâyânın arz ve mahzarları budur ki hâlâ Adana kadısı es-seyyid 'Ârif Efendi vilâyetümüze gelüb kadı olalı ehl-i 'ırzların 'ırzların pâyimâl ve ehl-i 'ilm, fâzıl, dindar 'ulûm talibe itâle-i lisân ve tekfir idüp ve Hama ve Humus'a iskânı fermân olan Türkman taifesi içün sâdır olan fermân-ı padişahîye itâ'at itmeyüb istihzâ eyleyüb "ben böyle fermânı çok gördüm" diyü Türkman taifesinin iskânına mâni' olup mezbûrlardan rüşvet ve bazı has-ı şâhî mezra'aların kale timarıdur diyü bilâ-su'âl hüccet virüp mâl-ı padişahinün noksânına bâis olup ve yalnız bir maddeden sekiz yüz ğuruş rüşvet alup mesâlih-i şeriyemüz vaki'

oldukça beher hüccete yirmişer otuzar guruşumuz alub mürteşi olmağla âmme-i fukara mat ve mütehayyir kalub ba'de'l-yevm kadı-yı mezbûr üzerimizde kadı oldukça perakende ve perişan olmamuz mukarrerdür. Li'llahi ve li-Resulihi böyle mürteşi kadıyı üzerimizden ref' buyurub ve nâ-şer'î irtişa ile bizlerden aldugı akçamuzı girüye istirdad içün müekkid fermân-ı âlî ihsan buyurulmak bâbında der-i devlet-medâra arz-ı mahzar olundu. Bâki fermân sultânumundur.

5193/20: Anadolu Kazaskeri Arif Efendi Ruznamçesi.

Ramazan 1113 - Muharrem 1114 (Şubat 1702-Haziran 1702).

2b-24b: Kadı tayini

1a'da:

Anadolu Kazaskeri 'izzetlü fazîletlü efendi hazretleri: Yedinde olan 'arz ve mahzarlar manzûrunuz olub i'lâm eyleyesüz.

Devletlü, saadetlü Sultanum Hazretleri sağolsun. Bu dâ'ileri Uşak kadısı iken ehâli-i beldeden bazı eşirrâ daima kadıları olan kudât dâ'ilerinden şikâyet 'âdet-i müstemirreleri olduğuna binâen hevâlarına tâbi' ba'zı kimesneler ile gelüp bu fakîrünüzden dahi şikâyet idüp 'azl ve külli hayf eyledüklerinde ahâli-yi beldeden yedime mahzar mucebince civârlarında vâki' Kula ve İnegöl ve Eşme ve Gödos ve Simav ve Banaz ve Gököyük kadılarından mezbûrların sû-i hâlin muhbir ve dâ'ilerinün hüsn-i hâlin müş'ir müte'addid 'arzlar virdüklerinden kat'-ı nazar hâlâ bu diyâr-ı celilü'l-i'tibârda ahâli-yi beldeden nice sikât-ı sahîhü'l-kelimât kimesnelerden dahi ahvâlüm istifsâr ve vaki'-i hâli merhametlü sultanumun ma'lûm-ı devletleri olmak içün sa'âdetlü fazîletlü Anadolu Kazaskeri Efendi hazretlerine hitâben fermân-ı âlileri ricâ olunur. Bâki fermân sultanumundur. el-'Abdu'd-da'îli-d-devleti'l-'aliyye es-seyyid Ahmed el-kadı bi-medineti Uşak sâbıkan.

Ma'ruz-ı dâ'îleridür ki sâhib-i arzuhâlin yedinde olub hüsn-i sülûkunu nâtık mahzarın ve yedi kıta civarında vâki' kudâtın 'arzlarının mühürleri tatbik olunduğundan kat'-ı nazar şâkileri

ihtifâ idüb kendü ile mürâfa'aya tecâsür itmedüklerinden kendünün hüsn-i hâli zâhir olmuşdur. Hakkında merâhim-i 'aliyyeleri mebzûl buyurulup rütbesinde bir mansıbın vakti hulûlunda tevcîh olunmak bâbında fermân men-lehü'l-emrindür.

İ'lâmları mucebince vakti hulûlunda rütbesinde bir mansıb tevcîh olunmak.

1a'da:

'İzzetlü ve fazîletlü Anatolı kazaskeri efendi hazretleri,

Kadı-yı merkûmun sû-i ef'âli i'lâm olunmağla 'azl ve yerine bir müstakim kadı ta'yîn idesin diyü.

Devletlü, sa'âdetlü sultanum hazretleri sağ olsun. 'Arzuhâl-i fakir budur ki nevâhi-i Ala'iyye kazasında kadımız olan Seyyid Halil nâm zâlim beher karyemizden zulmen ve cebren yetmişer ve seksener guruşumuz alıb zulm ve te'addisinin nihâyeti olmadığı ahâli-yi kazamız mahzar-ı pür-taksir ile i'lâm itmeleri ile hâlimize merhameten kadı-yı mezbûr 'azl ve ref' ve bir dindâr, müteşerri' kadı nasb buyrulmak bâbında merhamet ve 'inâyetleri ricâ olunur. Bâki fermân sultânum hazretlerinindir. Fukarâ-i nevâhi-i Alâ'iyye.

İ'lâmları mucebince tevcîh olunmak Fi 22 Şevval 1114 [11 Mart 1703].

Ma'rûz-ı dâ'ileridür ki; ğurre-i Şa'bândan zabt eylemek üzere nevâhi-i Alâiyye kadısı olan es-Seyyid Halil dâ'ileri kaza-yı mezbûrı onbeş gün zabt eylemeden eşirrâdan birkaç kimesneler hilâf-ı inhâ şikâyet idüb muntasıf-ı Şa'bânda, sadrazam-ı sâbık güninde 'azl için kat'î fermân vârid olup zulmü ve sû-i sülûkı ma'lûm olıcak kadar tasarruf itmeden şikâyet olunduğundan kat'-ı nazar şâkileri şerîr ve şikâyetleri hilâf-ı vâki' olduğu ihbâr olunmakla mûmâ-ileyh dâ'ilerine rütbesinde Köyceğiz kazası altı ay müddet-i mu'ayyene ile tevcîh olunmak bâbında fermân men-lehü'l-emr hazretlerinindür.

2a'da:

Sûret-i hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn

Üstâd-ı kâmilim ve molla-yı bî-nazîrim Feyzullah Efendi dâ'îmize,

Ba'de's-selâm ve'd-du'â Hak tebâreke ve ta'âlâ cenâbınızı civârımdan ba'îd eylemeye âmin. Benüm üstâdum efendi her bâr dîvân-ı hümâyûnumda kudât efendilerden şikâyet iderler. Bunlarun ıslah ve nizâmları murâd-ı hümâyûnumdur. Ba'del-yevm kanûn-ı şer'-i mübîn düstûru'l-'amel olub her mertebede kazalar şer'an müstahıklara virile. 'İlm ve istihkâkı meçhûl olanlara beyne'l-eşrâf imtihân olmadukça mansıb virilmeye. Mansıbında zulm ve irtişâ ve ta'ammüd-i cevri sâbit ve zâhir olub şikâyetle ma'zûl olanlar kazadan mehcûr olalar. Ba'de zamân tevbe ve salâhı zâhir olur ise müstakillen fermân sâdır olmadıkça mansıb tevcîh olunmaya ve her mertebede istihkâk-ı zâtî ve sîret-i hasene madde-i rüchân olub bu hususlarda müsâvî oldukları suretde tûl-i zamân ile tercîh oluna diyü fermân-ı hümâyûnum sâdır olmuşdur. Kazasker efendilere bu minvâl üzre tenbih ve ḫilâfından tahzîr idesiz. Ve sâ'ir nizâm-ı umûrlarının külliyât ve cüz'iyyâtı re'yinize havâle olunmuşdur. Pek ihtimâm eyleyesiz ve's-selâm.

5193/21: Anadolu Kazaskeri Yahya Efendi Ruznamçesi.

Rebiülâhir 1115 -Receb 1115 (Ağustos 1703-Kasım 1703).

2b - 12b Kadı tayini; 13b - 16a Müderris tayini.

1b'de:

Anatolı kazaskeri faziletlü efendi hazretleri. Ahvâlin görüp i'lâm idesin diyü,

Devletlü, sa'âdetlü sultanum hazretleri sağ olsun.

Bu dâ'îleri sâbıkan Ermenak kadısı olub ba'de'l-'azl şirret ve tezvirât ile müte'âref birkaç eşirrânın kaza-i mezbûrda hevâlarına tâbi olmaduğumuzdan bu tarafda şeyhülislâm-ı sâbık Seyyid Feyzullah Efendiye müntesib olduklarından da'vâmızı kazasker-i sâbık 'Abdullah Efendi huzurunda görülmek üzre havâle olunub ol dahi müşarün-ileyhin hizmetinde bulunmak üzre mezbûr eşirrâlara himâyet ve siyânet ve kelâm-ı duruğ-âmizlerine takviyet virüb bu fakiri eşedd-i nekebât-ı selase olan nefy-i beled ile ta'zîr ve

cezire-i Limni'ye nefy ve bu fakirin ismini defter-i kazâdan hakk itdürüb bu derdmende ğadr-ı küllî olub lutf-ı Bârî'ye müterakkıb iken bi-emrillah bizi mahzun ve mağdur eyleyenlerin ümmet-i Muhammed'in üzerlerinden tasallut ve tağallübleri ref' ve def' olub sultânumun zamân-ı sa'âdetlerinde âmme-i âlem mesrûr ve cümle mecruhânın zahmına merhem irişmekle bu fakirin dahi ol zahmetle mürur eyleyen üç sene mikdarı zamân-ı şiddet-inkisârına merhamet buyrulub merhum Hüseyin Paşa hazretleri zamânında nefyden halâs olmağla sultanumun zamân-ı devletlerinde yerimiz ve tarikimiz tashîh ve mülâzemete izn-i şerifi müş'ir fermân-ı âlî-ihsânı niyâzıyla faziletlü, inâyetlü veliyyü'n-ni'âm Anadolu Kazaskeri Efendi hazretleri vaki'-i hâli i'lâm buyurmak üzere emr-i âlîleri rica olunur. Fermân devletlü sultanumundur. el-abdu'd-dâ'î Süleyman.

Ma'rûz-ı dâ'îleri oldur ki sâhib-i arzuhâl kadı-yı mezbûrun ahvâli bî-ğaraz sikât-ı müslimînden istihbâr olundukda cemm-i gâfir ve cemî'-i kesîr mezbûrun hüsn-i hâlin ihbâr itmeğin mezbûr mülâzemete ve vaktinde mansıb olmağa fermân-ı âlileri ihsân olunmak mercûdur. Fermân men-lehü'l-emründür.

İ'lâmları mucebince amel oluna Fi 16 Cemâzielevvel 1115 [27 Eylül 1703].

5193/22: Ruznamçe-i imâm-ı sultanî Mehmed Efendi.

Rebiülevvel 1118 - Cemâzielâhir 1119 (Haziran 1706-Eylül 1707).

1b - 62a Kadı tayini. 63b - 65b Müderris tâyini.

Sondan noksandır.

5193/23: Ruznamçe-i Halil Efendi der-def'a-i sâniye.

Receb 1119-Şaban 1120 (Ekim 1707-Ekim 1708).

1b-3a: Kadılardan şikâyet ve tayin ricaları.

4b - 41a Kadı tayini; 42b-46b: menâsıb-ı diyâr-ı Mısriyye; 47b: müderris tayini.

Sondan noksandır.

5193/24: Kazasker-i Anadolu Ebu'l-İshak İsmail Efendi Hazretleri zamân-ı saadetlerinde olan ruznamçeleridir.

17 Rebiülevvel 1123-Muharrem 1124 (5 Mayıs 1711-Şubat 1712).

1b-19a: Kadı tayini ; 20b-21b: Ta'yinât-ı Mısriyye; 21b-22a: Müderris tayini.

1a'da:

İ'lâmları mucebince 'amel oluna diyü buyruldu.

Ma'rûz-ı dâ'îleri budur ki Anatolu kuzatı dâ'îlerinin rütbe defterleri on iki rütbe üzre olub rütbenin bîrinden ma'zûl olan fevkinde olan rütbeye olmak kânûn-ı tarîkleri olmağla sâbi'a rütbesinden ma'zûl olanlar sâdisede olmak lazım gelür. Sâdisede ise menâsıbın ekseri mürûr-ı eyyâm ile mevâlî-i 'izâma arpalık olub kudâta verilecek menâsıb kalîl olduğundan nâşî beyinlerinde zihâm iktizâ itmekle beşer altışar sene-i kâmile müstemirren mülâzemete muhtaç olmalarıyla fakr u fâkaya mübtelâ oldukların cemi'-i eşrâf-ı kudât duacıları divânda haber virüb hâllerine merhameten sâbi'a mansıblarından Geyve ve Akhisar Geyve ve Ma'arretü'l-Mısreyn kazâları sâdise rütbesinden i'tibar olunup lâkin bu i'tibârdan mukaddem olanlara i'tibâr olunmayub ancak ba'de'l-yevm bu üç mansıba sabi'adan olanlarda mu'teber ve bu tarikle ahvâllerine nizâm virilmek bâbında fermân-ı âlî buyrulmak ricasında oldukları i'lâm olunur. Bâki fermân men-lehü'l-emrindir.

5193/25: Anadolu Kazaskeri Şeyh-zâde Seyyid Mehmed Efendi Ruznamçesi.

25 Zilhicce 1123 - Rebiülevvel 1125 (3 Şubat 1712-Nisan 1713).

lb -36b: Kadı tayini; 37b-41b: Menâsıb-ı Mısriyye; 42bb - 43b: Müderris tayini.

Son iki yaprağında kadılardan şikâyetler ve tayin ricaları bulunmaktadır.

5193/26: Anadolu Kazaskeri Abdullah Efendi Ruznamçesi.

Rebiülâhir 1128 - Rebiülâhir 1129 (Nisan 1716-Nisan 1717).

3b - 32a: Kadı tayini; 33b-37b; 38b-39b: Müderris tayini.

2a'da:

A'lemü'l-ulemâi'l-mütebahhirîn... Anadolu Kazaskeri Mevlânâ Abdullah Efendi -dâmellahu ta'alâ fezâilehu- tevkî'-i refî'-i hümâyûn vasıl olıcak ma'lûm ola ki Rumeli ve Anadolu ve Mısır kalemlerinde vâkı'a kazalara mutasarrıf olan kudât tâyifesi ma'zûl olduklarında 'atabe-i 'aliyye'ye mülâzemetleri âsitâne-i saadete geldükleri tarihden i'tibar olunmayup ba'de'l-yevm ma'zûl oldukları tarihden i'tibâr olunub ve mülâzimînden bir kimesneye ibtidâen taklid-i kaza olunmak lazım gelüb lede'l-imtihân istihkâkı zâhir oldukda kazaskerler şeyhülislâma 'arz, anlar dahi 'arzlarına işaret itdüklerinde işaretleri mucebince fermân-ı cihân-mutâ' sâdır olmadukça tevcîh olunmayub fi-mâ-bâ'd bu şurût düstûru'l-'amel olub kazasker ruznamçelerine kayd ve vech-i meşrûtı üzre 'amel ve hareket olunmak üzre emr-i şerifim virilmek bâbında a'lemi'l-ulemâi'l-mütebahhirîn efdalu'l-fudalâi'l-müteverri'în bi'l-fiil şeyhülislâm ve müfti'l-enâm olan Mevlânâ Abdurrahim -dâme'llahu ta'âlâ fezâilehu- işâret itmeleriyle Mevlânâ-yı müşârün-ileyhin işâretleri mucebince sen ki Mevlânâ-yı müşârün-ileyhsin fi-mâ-ba'd bu şurût ve nizâm düstûru'l-'amel tutulmak üzere Anadolu Ruznamçesine kayd ve hilâfından ihtiraz eylemek bâbında fermân-ı âli-şânım sâdır olmuşdur. Hükm-i şerîfim vüsûl buldukta bu vech-i meşrûh üzre şeref-yâfte-i sudûr olan fermân-ı vâcibü'l-ittibâ' ve lâzımü'l-imtisâlin mazmûn-ı itâ'at makrûnı ile 'âmil olup hilâfına be-ğâyet ihtirâz ve ictinâb eyleyesin. Şöyle bilesin, 'alâmet-i şerîfe i'timâd kılasın. Fi evâhiri şehr-i Rebiülâhir 1128 [Nisan 1716].

5193/27: Anadolu Kazaskeri Kevakibî-zâde Veliyüddin Efendi Ruznamçesi.

Cemâzielevvel 1130 - Cemâzielevvel 1131 (Nisan 1718-Mart 1719).

1b-2b: Kadılardan şikâyet ve tayin talepleri.

4b - 58a Kadı tayini; 51b-58a: Menâsıb-ı diyâr-ı Mısriyye; 59b - 61b Müderris tayini.

1a'da:

Sadr-ı Anatolu 'izzetlü faziletlü efendi hazretleri. Kadı-yı mezbûrun ahvâlini vuku'u üzre i'lâm eyleyeler diyü.

Devletlü, merhametlü sultanum hazretleri sağolsun,

Bu dâ'îleri ihtiyâr ve 'alîl olub elli senede nâ'il olduğum bundan akdem Kastomonu kazasına mutasarrıf iken Şehsüvarzâde Osman Paşa'nın kaza-i mezbûrda zulm ve ta'addisin şer'an def' murad eyledügümde hilâf-ı inha i'lâm idüp yedi ayımı kasr ve 'azl idüp bu dâ'îlerine ğadr-i küllî eylemişdür. Li'llahi veli'r-resûli hâlüme merhamet idüb hâlâ sadr-ı Anadolu Efendi hazretlerine tafahhus ve huzûr-ı 'âliye i'lâm ve mülâzemete buyrulması bâbında fermân-ı âlileri rica olunur. Emr ü fermân sultanum hazretlerinindür. ed-dâ'î el-fakir Ahmed, el-kadı bi-medine-i Kastomonu sâbıkan.

Sâhib-i 'arz Ahmed Efendi dâ'îlerinün ahvâli teftiş ve tafahhus olundukda husûs-ı mezbûrda cürmü olmayub her vech ile zatında müstakimü'l-ahvâl dâ'îleri olduğu ihbâr olunmağla mezbûr dâ'ilerinün mu'tâd-ı kadim üzre infisâli 'afv olunduğu günden i'tibâr olunmak bâbında fermân-ı âlîleri rica olunur. Bâki fermân men-lehü'l-emründür. Fi evâ'ili Ramazani'l-mübarek. 1130 [1 Ağustos 1718].

İ'lâmı mucebince 'afv ve mülâzemete kaydolunmak. F i 5 Ramazan 1130 [2 Ağustos 1718].

5193/28: Ruznamçe-i Hazret-i Ömer Efendi, Reisü'l-Etibbâi's-Sultanî, Kazasker-i Anadolu.

Cemâzielâhir 1131 -Rebiülâhir 1132 (Nisan 1719-Şubat 1720).

3b - 4a'da mülâzemet sisteminin düzeltilmesi ve kadıların tayinlerine dair iki fermân vardır

4b - 38a: Kadı tayini. 39b - 41a: Müderris tayini..

5193/29: Ruznamçe-i Paşmakçı-zâde es-Seyyid Abdullah Efendi, Anadolu Kazaskeri.

Cemâzielevvel 1132 - Rebiülâhir 1133 (Mart 1720-Şubat 1721).

2b-12a: Kadı tayini; 13b-32a: Kadı ve mutasarrıf tayini.

1a'da:

Sadr-ı Rûm 'izzetlü fazîletlü efendi hazretleri. Bu misillü naklolunduğı var mıdur? 'Arz ve i'lâm eyleyesün diyü.

Devletlü merhametlü sultânum hazretleri sağ olsun.

'Arzuhâl-i dâ'îdür. Rûm İli .....Öziçe kazâsından munfasıl olup vatan-ı asliyem Anatolı olmağla nasbım îsâl ile Anatolı'ya naklolunmak bâbında fermân-ı 'âlî ricâ olunur. Emr ü fermân sultânum hazretlerinindür.

ed-Dâ'î Hasan, el-Kâdı bi-Öziçe sâbıkan.

Ma'rûz-ı dâ'î-i devlet-i 'aliyyeleridür ki:

Sâhib-i 'arzuhâl Hasan'ın munfasıl olduğu Öziçe kazası kadîmden sâmine rütbesiyle tevcîh oluna-gelmişdür. Fermân veliyyü'l-emrindür. Fi 6 Cemâzielûlâ [11]32 [23 Haziran 1711].

Ma'rûz-ı dâ'î-i devletleridür ki,

Rûm ili kaleminden Anatolı'da ve Anatolı'dan Rûm ili kalemine ba-fermân-ı 'âlî rütbesiyle nasb oluna-geldigi mesmu'dur. Fermân veliyyü'l-emrindür. Fi selhi Cemâzielevvel [11]32 [16 Temmuz 1711].

İ'lâmları mûcebince îsâl eyledügi rütbesiyle nasb olunmak.

1b'de:

İ'lâmları mûcebince sâmine rütbesi i'tibâr olunmak. Fi 13 Şa'bân [11]32. [20 Haziran 1720].

Ma'rûz-ı dâ'î-i devletleridür ki; Kudât fukârasının menâsıbı rütbelerinde sâmine rütbesi ziyâde dîk olub Çerkeş ve Samakov

ve Ermenak kazalarının sâmine rütbesine tahammülü olmağla sâmine i'tibâr olunmak bâbında fermân-ı âlîleri rica olunur. Emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emründür.

5193/30: Anadolu Kazaskeri Tosyevî Mustafa Efendi Ruznamçesi.

Receb 1135 - Şevval 1135 (Nisan 1723-Temmuz 1723).

5b - 20a: Kadı tayini; 21b-22a: menâsıb-ı Mısriyye; 23b - 25a: müderris tayini.

2a'da:

İzzetlü Faziletlü Anadolu Kazaskeri Efendi hazretleri,

Kastomonu sancağında sevâhil-i Bahr-ı Siyâhda vâki' kazalardan İnebolu kazasının ber-mûceb-i defter-i hâkânî mâl-ı maktû'u livâyı mezbûr mütesellimi tarafından taleb olundukda Kastomonu kadısı Hasan Efendi ve Küre-i Nuhâs Nâ'ibi Seyyid Mehmed tama'-ı hamlarından nâşî birbirleriyle yek-dil ve yek-cihet olub re'âyâyı «siz maktu virmezsüz» diyü defter-i hakanîye muğâyir kelimât-ı fitne-engîzleriyle tahrik ve tecemmu' itdürüb müteselimin üzerine hücum itdürmeleriyle bu hâlde sâyir kazalara dahi sirayet ve ihtilâl-i nizâm-ı memleket ile mâl-ı mîrînin ta'tîline bâ'is ve bâdî olmalarıyla ikisi dahi 'azl ve yerlerine müstakim ve dindâr ve müteşerri' ve perhîzkâr kimesneler nasb ve tayin olunmak bâbında hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn sâdır olmağla ber-mûceb-i hatt-ı şerif-i şevket-redîf kadı-yı mezbûrı 'azl ve yerine muvakkiti her kim ise nasb ve üzerine lâzım olmayan umûra tasaddi' itmeyüb ber-vech-i hakkâniyet icrâ-yı ahkâm-ı şer'iyye eylemek üzere tenbih ve te'kid ve nâ'ib-i merkûm dahi her kimin nâ'ibi ise 'azl ve yerine mütedeyyin ve müteşerri' kimesne nasb eylemek üzere tavsiye ve tefhim eyleyesiz diyü. Fi 18 Şaban [1]135 [24 Mayıs 1723].

5193/31: Anadolu Kazaskeri Yahya Efendi-zâde Ahmed Efendi Ruznamçesi.

Zilka'de 1135 - Ramazan 1136 (Ağustos 1723-Mayıs 1724).

1a - 5a: Fermân, tayin ve şikâyet. 4b.'de te'bîd ve ma'îşet olarak verilen kazalara dair bir ferman:

Ma'îşetler hakkında sâdır olan hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûndur

Benim vezirim Rumeli ve Anadolu'da ma'îşet ve te'bîd olan kazâlar bir tarîk ile mahlûl oldukda ma'îşet ve te'bîd olmak üzere âhâra verilmeyüp müstakilen kazâ olmağa tahammülü var ise kuzâtdan müstehakkına yoğ ise civârında olan kazâya ilhak oluna faraza pîr olmağla bi-nefsihî kazâ zabtına adem-i iktidârı nümâyân olmak vechi ile te'bîd ve yahud ma'îşet verilmek lâzım gelür ise kazasker arzı ve işaret-i şeyhülislâm sudûrundan sonra tevcîhine fermân-ı âlî sâdır olmadıkça te'bîd ve ma'îşet verilmemek içün mukaddema emr-i şerîfim sâdır olmuşiken şurût-ı emr-i şerîfime mürâ'at olunmadığından mâadâ kazâya mahsûs olan manâsıb dahi nice nâ-müstehakklara ma'îşet olmak üzere verilüp fukarâyı kuzât bir mansıba nâil olunca nice sene mürûr edüp duyûn-ı kesîreye müstağrak olmalarıyla perişan hâllerine merhameten zaman-ı adalet-iktirân-ı saltanat-ı seniyyemde tarîk-i kuzâta ifaza-i hüsn-i nizâm ile nâil-i rızâ-yı Rabbü'l-enâm olmak aksâ-yı merâm-ı hayr-encâm-ı padişahanem olmağın evlâd-ı sülehâ ve tarîk-i ulemâda alakası olmayup ecânibinden bazı nâ-müstehakklar üzerinde olanlar ref' olunup kadîmden ma'îşet verilmesi lâzım gelen iki nefer tahta başılara ve kudemâ-yı tarîkden pîr ve ihtiyar ve kazâ zabtına adem-i iktidârı bedîdâr olanlara ve bazı devlet-i aliyyem hizmetinde sarf-ı evkat eden müstehakkîne ve ulemâ ve ulemâzâdelere işaret-i şeyhülislâmî ve fermân-ı âlî ile verilüp bundan böyle biri mahlûl oldukda min-ba'd ma'îşet olmak üzere verilmeyüp müstakil kazâ olmağa tahammülü olan kuzâtdan yollarıyla müstehakk olanlara tevcîh; tahammülü olmayanı civâ-

rında olan kazâya ilhak ve kuzâtdan bir ferd nâib göndermeyüp bi'n-nefs kendüleri zabt eylemek üzere nizâmı verilmek murâd-ı hümâyûnum olmağla efendi dâ'îmiz ile söyleşüp kendü defterlerine ve kazasker efendilerin ruznamçelerine kayd ve mûcibince amel ve hareket oluna.

6b - 28b: Kadı tayini; 29b-31b: Menâsıb-ı diyâr-ı Mısriyye; 32b- 34b: Müderris tayini.

5193/32: Anadolu Kazaskeri Çivi-zâde 'Atâu'llâh Efendi Ruznamçesi.

Zilka'de 1136 - Ramazan 1137 (Temmuz 1724-Mayıs 1725).

6b-34a: Kadı tayini; 34b-39b: Menâsıb-ı diyâr-ı Mısriyye; 40b -42b: müderris tayini; 43b-47b: Mutasarrıf ve kadı tayini.

3a - 5b'de şikâyet, azil ve tayin talebleri bulunmaktadır. 2b'de: Kassamlık görevi yapan kadı ve naiblerin alacakları harcın miktarına dair bir fermân vardır:

Rumeli ve Anadolu kazaskerleri izzetlü faziletlü efendi hazretleri

Memâlik-i mahrûse-i Rumeli ve Anadolu'da vâki' mevtâ-yı askeriye ve gayr-ı askeriye mülhakatını ekser kuzât ve nüvvâb ve kassam-ı askerî olanlar tahrîr eylediklerinde fevt olup duyûn-ı müsbite ve zimemde olan akçeleri ba'de'l-ihrâcât fukaha-i mütebahhirîn akvalleri üzere her bin akçede on beş akçe resm-i kısmet ve beş akçe kassamiye ve iki buçuk akçe kalemiye ve iki buçuk akça ihzâriye ve huddâmiyeye kana'at etmeyüp her binde elli akçeden ziyade alınup fukara-i eytâm ve sâir veresesine gadr-ı küllî olmağla bu makûle ziyade resm alındı deyü teşekkî ve deâvîden hâlî olmadıklarından kabâyihine nihayet olmayup fîmaba'd mevtâ-yı askeriye ve gayr-ı askeriyeden madem ki veresede sagîr ve sagîre gâib ve gâibe bulunmayup verese-i kibâr tahrîre tâlib olmayalar kadı ve nâib ve kassamlar taraflarından resm-i kısmet talebiyle vereseye rencide olunmayup ve sagîr ve sagîre ve gâib ve gâibe olduğu takdirce dahi müteveffanın şer'an sâbit

olan duyûnu ihrâc oldukdan sonra bâkî iktisâm olunacak mal-ı mevcûddan binde on beş akçe resm-i kısmet beş akçe kassamiye ve iki buçuk akçe kâtibiye ve iki buçuk akçe ihzâr ve hüddâmiye alınup eytâmın vesayet ve nafaka hüccetlerinden başka harc alınmayup ancak tahrîr eden kâtib kalemiye namıyla hüccet-i vesayetden bir kuruş ve nafaka hüccetinden yarım kuruş alup bundan ziyade bir akçe ve bir habbe alınmayup ve ta'yin olunan miktardan ziyade alındığı bir takrîble haber alınur ise ve yahud bizlerden binde yirmi beş akçeden ziyade akçe alındı deyü da'va olundukda şer'an aldıkları sâbit olur ise kadı ise azledivericek ve eğer kassam ve nâib ise nefy-i beled ve cezası muhkem tertîb olunup bu makûle zulm ve fesâd fukara üzerlerinden men' ve ref' olunmağiçün hâiz-i ulûm-ı şettâ ve câmi'-i ver' u takvâ semahatlü faziletlü şeyhülislâm efendi hazretleri arz ve mûcibince amel olunmak içün hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn şeref-bahş-ı sudûr olup fîma-ba'd düstûrü'l-amel tutulmak içün Divân-ı Hümâyûn kaleminde hıfz ve Rumeli ve Anadolu'da olan mevâlî-i îzâm ve kadılar ve nüvvâb ve askerî kassamları birer suretlerin mahkemelerde sicillâta sebt ve mazmûn-ı ita'at-makrûnuyla daimâ amel ve cümle ahâlî-i vilâyetin ulemâ ve eşrâf ve a'yân-ı vilâyetin muvacehelerinde feth ve kıraat ve mazmûn-ı münîfi i'lân ve işâ'at eylemeleriçün kol kol ekid ve şedîd evâmir-i şerîfe ısdâr ve irsâl olunmağın imdi sizler dahi kassamlarınıza Rumeli ve Anadolu kuzâtından manâsıb tevcîh etdikleri kuzâta vech-i meşrûh üzere amel ve hareket ve hilâfından ziyâdesiyle ittikâ ve mücânebet eylemeleriçün her birlerine gereği gibi muhkem tenbih ve te'kid eyleyesiz bu husûs ba'de'l-yevm tecessüs ve tefahhus olunur şöyle ki "ve lâ takrabû mâle'l-yetimi illâ billeti hiye ahsen" nass-ı kerîmine mugâyir ta'yin olunan mikdara kana'at etmeyüp "innellezîne ye'külûne emvâle'l-yetâmâ zulmen innemâ ye'külûne fî bütûnihim nâra ve se-yaslevne sa'îra" vaîd-i ekberine mazhar olmakdan 'adem-i tehâşî ile ta'yin olunan miktardan ziyade akçe alındığı haber alınup rütbe-i tahkîke resîde olıcak olur ise bâlâda ta'yin ve tahrîr ve tafsîl olunduğu üzere tertîb-i ceza olunacağı mukarrer ve muhakkak olmağın işbu mazmûn-ı fermân-ı âlî-

şânı her biriniz defter-i sicillâta kayd kassamlarınız ve nüvvâb ve sâir tenbihi lâzım gelenlere gereği gibi tenbih ve te'kid ve manâsıb tevcîh etdiğinizde Rumeli ve Anadolu kadılarının hıyn-i tevcîhde her birlerine ale'l-infirâd i'lâm ve işaret ve ziyadesiyle tenbih ve te'kid ve .... inhirâfdan hazer ve mücânebet eyleyeler deyü buyruldu.

5193/33: Anadolu Kazaskeri Şaban Efendi Ruznamçesi.

Şevval 1139 - Cemâzielâhir 1140 (Mayıs 1727-Ocak 1728).

1b-4a: Şikâyet ve tayin talepleri.

4b - 31b: Kadı ve mutasarrıf tayini; 32b-35b: Menâsıb-ı diyâr-ı Mısriyye; 36b-37a: Menâsıb-ı bilâd-ı şarkiyye; 38b - 42b: Müderris tayini:

2a'da: Dürrî Mehmed'in teslisen verdiği mansıbların ilgâsı için Anadolu Kazaskerine gönderilen hatt-ı hümâyûn ve Kazaskerin bu şekilde verilen mansıbların defter olduğuna dair cevabı:

A'lemü'l-ulemâi'l-mütebahhirîn efdâlü'l-füzelâi'l-müteverri'în yenbû'ü'l-fazli ve'l-yakîn keşşâfü'l-müşkîlati'd-dîniyye hallâlü'l-mu'dılâti'l-yakîniyye miftâh-ı künûzi'l-hakâyık misbâh-ı rümûzi'd-dakâyık el-mahfûf bi-sünûfı avâtıfi'l-meliki'l-a'lâ hâlâ Anadolu kazaskeri olan Mevlânâ Şaban -edâma'llahü te'âlâ fezâilühû- tevkî'-i refî'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki selefin Dürrî Mehmed'in bî-vech teslîsen hilâf-ı hatt-ı hümâyûn verdiği manâsıb ilgâ ve her birinin vakti hulûlünde vech-i lâyıkı üzere âhara tevcîh olunması fermânım olup sâir dahi tathire vesîle ve bâis-i duâ-yı hayr olacağı zâhir olmağla bu kâide düstûrü'l-amel olup ba'de'l-yevm cemî' kuzât-ı asâkirde icrâ olunmak içün a'lemü'l-ulemâi'l-mütebahhirîn efdalü'l-fudelâi'l-müteverri'în bi'l-fi'il şeyhülislâm ve müftiü'l-enâm Mevlânâ Abdullah -edâma'llahü fezâilühû- işaret etmeleriyle işaretleri ve sâdır olan hatt-ı hümâyûn-ı celâlet-makrûnum mûcibince amel etmek emrim olmuşdur buyurdum ki hatt-ı hûmayûn-ı celâlet-makrûnumla sâdır olan fermân-ı celîlü'l-kadrim mûcibince bî-vech teslîsen

verilen manâsıb her ne mikdar ise ilgâ olunmak içün defter ve huzûr-ı âsafîye arz ve her birinin vakti hulûlünde vech-i lâyıkı üzere yollarıyla kuzât fukarâsının emekdâr ve müstehaklarına tevcîh olunmak ve yeni ve nâ-müstehakka himâye ile mansıb verilmeyüp ve min-ba'd teslisen bir ferde kazâ verilmemek ve fîmâ-ba'd bu kâide-i müstahsene düstûrü'l-amel tutulup cemî' kuzât-ı asâkirde icrâ olunmak içün mahalline kayd ve daima mazmûn-ı emr-i hümâyûnum mûcibince amel ve hareket ve hilâfından be-gâyet mücânebet eyleyesin şöyle bilesin alâmet-i şerîfe i'timad kılasın. Tahrîren fî evâhir-i şehr-i Ramazan sene tis'a ve selâsin ve mie ve elf [Mayıs 1727].

Kostantiniyye-el mahrûse

Sahh

Iyd-i şerîfe müsâdefe etmekle iki gün te'hîr olunmakla tekrar zîrde olan fermân-ı şerîf sâdır olmuşdur.

Sadr-ı Anadolu izzetlü fazîletlü efendi hazretleri selefin efendinin hilâf-ı hatt-ı hümâyûn teslîs eylediği manâsıb ilgâ olunmak defter olunup arz olunmak üzere idi nice oldu defterin gönderesiz deyü buyruldu.

Minvâl-i muharrer üzere defter olunup huzûr-ı âlîlerine bu siyâk üzere i'lâm olundu.

Ma'rûz-ı dâ'î-i devletleridir ki selefimiz Dürrî Mehmed Efendi dâ'îlerinin teslisen tevcîh eylediği manâsıb hilâf-ı hatt-ı hümâyûn olmağla ilgâ olunmak içün bu dâ'îlerine hitâben sâdır olan fermân-ı celîlü'ş-şânın mazmûn-ı münîfi ile mûmâ-ileyhin ruznamçesine nazar ve mürâca'at olundukda bâlâda [Derkenar: Bu mahalde zîrdedir] ale't-tafsîl terkîm olunan manâsıb re'sen teslis olduğu nümâyân olmağla ashâbı ale'l-esâmi ve her bir manâsıb rütbesiyle defter olunub huzûr-ı sa'âdetlerine i'lâm olundu bâkî emir menlehü'l-emr hazretlerinindir. Fî 11 Şevval sene [1]139 [1 Haziran 1727].

5193/34: Anadolu Kazaskeri Zülalî Hasan Efendi Ruznamçesi.

Rebiülâhir 1143 - Cemâzielevvel 1143 (Ekim 1730-Kasım 1730).

1b - 2a'da notlar var.

Kaza tevcihlerinde teslis uygulanmaması hakkında:

Sûret-i hatt-ı hümâyûn

İzn-i hümâyûnum olmuşdur.

Rikâb-ı hümâyûna ma'rûz-ı dâ'îleridir ki:

Sadreyn efendiler dâ'îlerinin işbu i'lâmları emr-i müstahsen olup nizâma evfak olmağla i'lâmları mûcibince izn-i hümâyûnları müfîd hatt-ı hümâyûn-ı meymenet-makrûn ihsân olunmak ricâ olunur.

Ed-dâ'î Şeyh Mehmed

'Ufiye 'anhü

Ma'rûz-ı dâ'î-i devletleridir ki

Eslâf-ı kirâmımız zamanlarında mutasarrıf üzerinden kazâ tevcîh oluna gelürken bundan akdem fermân-ı âlî ile men' olunup Rumeli ve Anadolu kalemlerinde olan kuzât dâ'îlerinin tezâhümü olup ve hâlâ tevcîh olacak manâsıb kalîl olmağla fukara-i kuzât dâr u diyârlarından dûr oldukları ecilden hâllerine merhamet olunup ve teslis olmayup ancak bir mutasarrıf ve bir muvakkit olmak üzere mutasarrıf üzerinden kazâlar tevcîh olunması fukara-i kuzâtın rahatlarına bâis olması mülâhazasıyla husûs-ı mezbûra müsâ'ade buyrulmak bâbında fermân-ı âlîleri ricâ olunur.

Ed-dâ'î Dürrî Mehmed el-Kadı bi-asker-i Rumeli

Ed-dâ'î el-fakir Hasan el-Kadı bi-asker-i Anadolu

Bazı kadıların mansıblarının ilğası hakkında:

Sadr-ı Anadolu izzetlü faziletlü efendi hazretleri mukaddema ilgâ olunan manâsıb yine ashabına müceddeden ibkâ ve tevcîh olunmak üzere izin buyruldu. Fî 24 Rebiülevvel 1143 [7 Ekim 1730].

Şevketlü kudretlü adaletlü merhametlü padişah-ı âlem-penâh dâme fî hıfzılllâh hazretlerinin hazret-i Bârî ta'âlâ vücûd-ı mes'ûd-ı hümâyûnların hatalardan masûn eyleyüp amme-i âleme mahz-ı hayr olan sâye-i merhametlerin zu'afâ ve derdmendân üzerlerinden eksik etmeye âmin. Ben duâ eyleyecek devletine ruh-ı emîn, sıdk-ıla küngüre-i arşdan ederler âmin. Anadolu kaleminde mağdur olan fukara-i kuzâtın arz-ı hâlleri budur ki bundan akdem kazaskerimiz olan Ebu Sâidzâde Mustafa Efendi dâ'îleri zamanında kimimiz mansıbından ma'zûl kimimiz medreseden rütbemizde her birimize tevcîh ettikleri mansıbların kanûn-ı kadîm üzere arz ve telhis ve makbûl-i hümâyûn oldukdan sonra ruznamçeye kayd ve yedimize mektub ve tezkire verüp bir türlü cürmümüz yoğ iken vezir-i sâbık maktûl İbrahim Paşa, sarayına muttasıl olan menâzilin cümlesini alup kazasker efendinin menzili dahi muttasıl olmağla anı dahi taleb ettikde ecdâd-ı îzâmınız hocası şeyhülislâm Hoca Esad Efendi'nin eben 'an-cedd sâkin olduğu menzildir beni afv buyursunlar dediğinden nâşî ğaraz edüp ba'de'l-'azl kendüyi dahi mücerred tekdir ve hetk-i ırz içün tevcîhâtından kırk kadar mansıbın ilgâsına bi-gayr-ı vechin fermân vermekle ekd ettiği ihanet ve cevr zımnında bu fukara kullarının mansıblarımızı ilgâ ile zulm ve gadr eyledi ve kibâr-ı devlete müteâllik olanların kağıtları verildi bî-kes olup derdmend olanlara merhamet olunmayup ğadr-ı külli olmuş idi elhamdülillâhi ta'âlâ cülûs-ı hümâyûnlarında ne kadar mazlum var ise zulmleri ref' olunup bu fukara kullarından gayrı kalmadı. Eltâf-ı hüsrevânelerinden tazarru' ve niyâz olunur ki zaman-ı devlet-i adaletlerinde bu fukara kullarına dahi merhamet buyurulup Ebu Sâidzâde zamanında tevcîh olunup ba'dehû İbrahim Paşa fermânıyla ilgâ olunan manâsıb bi'l-cümle ashabına ibka olunmak babında faziletlü kazasker efendi dâ'îlerine hitâben hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn ihsân olunmak bâbında merhamet adaletlü padişahımız hazretlerinindir.

Bendegân, mağdur olan kuzât fukarası.

Kadılık mansıblarının arpalık ve ma'îşet olarak diğer meslek mensuplarına verilmemesine dair:

Sûret-i hatt-ı hümâyûndur.

Mûcibince amel olunup hilâfından hazer oluna.

Rikâb-ı hümâyûn-ı şevket-makrûna ma'rûz-ı dâ'îleri budur ki

Rumeli ve Anadolu kaleminde olan kuzât efendiler dâ'îlerinin kalemlerinden bazı manâsıb mevâlî efendilere arpalık ve bazısı müderrisîn efendilere ve bazısı asla tarîklerde dahli olmayan kimesnelere ma'îşet tarîkiyle verilmek kuzât dâ'îlerinin müzâyakalarına bâis olmağla el-hâletü hazihî mümkün olduğu mertebe kırka karîb kazâ mutasarrıflarından ref' ve kuzât dâ'îlerine verilmek üzere kalemlerine verilmişdir. Fîma-ba'd kuzât kaleminden bir mansıb ihrâc olunmayup gerek mevâlîye ve gerek sâire ma'îşet olmayup müderrisînden mansıb olanların yahud fevt olanların yedlerinde olan ma'îşetler kuzât dâ'îlerine ihsân ve sâir kimesnelerde olan ma'îşetler dahi fevtlerinde bir tarîkle âhâr kimesneye ma'îşet ve arpalık tarîkiyle verilmeyüp kuzât dâ'îlerine müstakilen kazâ olmak üzere ihsân olunmak üzere hatt-ı hümâyûn-ı sâ'adetmakrûn ile emr-i cihan-muta' sâdır olmak ricâ olunur bu bâbda emr ü fermân kerametlü efendimizindir.

Ed-dâ'î Şeyh Mehmed 'ufiye anhü.

3b – 11a: Kadı tayini. 12b: Müderris tayini.

5193/35: Anadolu Kazaskeri Emir Efendi-zâde Zeynelâbidin Efendi Ruznamçesi.

Rebiülâhir 1145-Rebiülevvel 1146 (Eylül 1732-Ağustos 1733).

1b-7a'da ilmiye teşkilâtı ile ilgili bazı fermanlar var.

1b'de:

Kânûn-ı kadîm üzre 'amel ve âsitâne defterine mu'tâd üzre murâ'ât olunup hilâfından ğâyet ile hazer oluna.

Ma'rûz-ı devâm-cûy-ı devlet-i 'aliyyeleri oldur ki:

Mukaddema gerek Rumeli ve gerek Anadolu kudâtı mansıbdan mazul olduklarında Kazasker efendilerde «âsitâne defteri» dirler bir defter var idi. Mazul kadıları ol deftere kayd iderler idi. Bu fakir-i hakir dâ'ilerinin dahi zamân-ı sa'âdetlerinde bu vech üzre hareket olunmuş idi. Şeyhülislâm-ı esbak Abdullah Efendi Anadolu Kazaskeri iken Şehid Ali Paşa zamânında «âsitâne defterine hacet yokdur» diyü celb-i nef' kasdıyla âsitâne defterini kaldırıp mülâzemeti ilgâ ve yalnız infisâl ile 'amel itmeleriyle kudât fukarâsına ziyâde ğadr olduğundan ma'adâ umûr-ı kudâtın ihtilâline bâ'is ve beynlerine ecnebi duhûlüne sebeb olmağın fimâ-ba'd ke'l-evvel kanûn-ı kadim üzre 'amel ve âsitâne defterine mu'tâd üzre müraca'ât olunub hilâfından ihtirâz olunmak bâbında fermân-ı hümâyûn sudûru kudât fukarâsının nizâmına evfak ve evlâ idüği der-i devlet-i şevket-masîrlerine i'lâm olundu. Ol bâbda emr ü fermân men lehü'l-emr ve'l-ihsân hazretlerinindir. ed-dâ'î Ahmed, 'ufiye 'anhu.

2a'da:

Sahh

İ'lâmları mûcibince amel olunmak buyruldu.

Ma'rûz-ı dâ'î-i devletleridir ki:

Anadolu kaleminde olan manâsıb kadîmden müddet-i örfiyye ile ve Mısır kaleminde olan manâsıb seneteyn ile verile-gelüp bu vechle kuzât efendiler dâ'îlerinin ahvâline nizâm verilmişiken bin yüz kırk bir Cemâziye'l-âhirinde cümle manâsıb erbâbına seneteyn ile tevcîh olunmak üzere fermân-ı âlî sâdır olmağla ekser manâsıb seneteyn ile verilmeğin kuzât efendiler dâ'îlerinin ahvâli perişan ve Âsitâne-i aliyyede mülâzemetde bulunan kuzât efendiler dâ'îlerinin ziyade müzâyakalarına bâis olduğu ecilden

seneteyn ile verilen manâsıbın dörder ayı alınup ve ba'de'l-yevm tevcîh olunacak manâsıb nizâm-ı hâllerine evfak olan müddet-i örfiyye ile tevcîh olunmak bâbında istid'â-yı inâyet eyledikleri huzûr-ı âlîlerine i'lâm olundu bâkî emr ü ferman hazret-i menlehü'l-emrindir. Fî gurre-i Rebi'ü'l-âhir sene 1145 [Eylül 1732].

6a'da:

Sûret-i Hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn

Sen ki vezir-i a'zam ve vekil-i mutlakımsın. Memâlik-i mahrûsamda icrâ-yı ahkâm-ı şer'iyyeye me'mûr kudâtın niceleri birer yere müntesîb olmak hasebiyle kendüleri gitmeyüb yerlerine nâ'ibler göndermeleriyle ta'yîn eyledikleri nâ'ibler dahi asâleten kadı olmadıklarından nâşî kendülerinde 'azl havfi yahud cürmüne göre ismi ceride-i kazâdan hakk olmağ fikri olmamağla fukarâ ve zu'afâya hilâf-ı şer'-i şerif envâ'-ı gûne zulm ve ta'addî eyledükleri resîde-i sem'-i hümâyûnum olmağla bu hususu efendi dâ'imizle haberleşüb kendüye müteredditd olanlardan ve sudûra müteallik olanlardan ikişer nefer ve İstanbul kadısı ve ma'zûllere müntesib birer neferden ma'adâsı bi'n-nefs icrâ-yı ahkâm-ı şer'iyye içün mansıblarına kendüleri gidüb zinhâr yerlerine nâ'ib göndermemek ve bundan sonra dahi ber-vech-i muharrer kendüleri gitmeyenlerin mansıbları bilâ-tavakkuf âhara verilmek üzre kazaskerlerine gereği gibi tenbîh ve te'kîd idüp muğâyir hareket idenlerin mansıbları ref' ve mütedeyyin ve müteşerri' kadılara virilüb hilâfına bir vechile cevâz gösterilmeye.

8b - 52a: Kadı ve mutasarrıf tayini; 53b- 56b: Menâsıb-ı Mısriyye; 59b-62a: Müderris tayini.

5193/36: Anadolu Kazaskeri Pîrî-zâde Mehmed Efendi Ruznamçesi.

Cemâzielevvel 1146 - Rebiülevvel 1147 (Ekim 1733-Ağustos 1734).

2b-4a'da kazadan infisalleri yeniden düzenleyen bir hatt-ı hümâyûn vardır.

s. 63b: Va'd ve müjde kâğıdı verilen kadılara bu hususta ferman verilmesi:

A'lemü'l-ulemâi'l-mütebahhirîn efdâlü'l-füzelâi'l-müteverri'în yenbû'ü'l-fazl ve'l-yakîn keşşâfü'l-müşkîlati'd-dîniyye hallâlü'l-mu'zılâti'l-yakîniyye miftâh-ı künûzi'l-hakayık misbâh-ı rümûzi'd-dakayık el-mahfûf bi-sünûfı avâtıfi'l-meliki'l-a'lâ Anadolu kazaskeri olan Mevlânâ Mehmed -edâma'llahü te'âlâ fezâilühû- tevki'-i refi'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki Anadolu kaleminde hâmise ve sâdise ve sâbi'a ve sâmine rütbeleri erbâbının kesretine binâen müzâyaka olmağla istimrâr vaktinde taşradan Âsitâne-i sa'âdete gelüp ile'l-ân mülâzemetde olup zahmet-keş olan kuzât tarih-i i'lâmda on bir nefer kadı kalup ânların bazısı sâdır olan fermân-ı âlî mûcibince infisâl erbâbı ile teşrîk kabul etmeleri medâr-ı tercih olup dîvânda tevcîh ve bazıları dahi huzûr-ı eşrâfda alenen mücerred müjde ve va'ad ile tatyîbe kana'at etmeleriyle bu makûleler münâsib olan mertebe va'ad yahud müjde kâğıdı verilüp müzâhameleri def' olmak içün fermân-ı âlî iltimas olunduğu tarafından i'lâm ve mefhûm-ı i'lâm mahz-ı isabet olmağla mûcibince fermân-ı âlî buyrulmak bâbında a'lemü'l-ulemâi'l-mütebahhirîn efdâlü'l-füzelâi'l-müteverri'în mücemmi'u eştâti'l-fezâil ve't-tegâ matla'u envârü'l-ma'ârif ve'l-a'lâ hâiz ü şerefi'l-fıkh ve'l-ver' hâdimü tarafi'l-ahvâ ve'l-bed' feridü'l-ahd ve'z-zaman Numanü'l-asr ve'l-evân bi'l-fiil şeyhülislâm ve müfti'l-enâm olan Mevlânâ İshak -edâma'llahü te'âlâ fezâilühû- işaret etmeleriyle işaretleri mûcibince amel olunmak emrim olmuşdur buyurdum ki sâdır olan emrim ve Mevlânâ-yı müşârün-ileyhin işaretleri ve i'lâmın mûcibince ber-minvâl-i meşrûh bu makûlelere münâsib olan mertebe va'ad ve yahud müjde kâğıdı verilüp müzâhameleri def' olmak içün cerîde-i kuzâta kayd etdürüp mazmûn-ı emr-i şerîfimle âmil olasın şöyle bilesin âlâmet-i şerîfe i'timad kılasın. Tahrîren fî evâil-i Muharremü'l-haram sene tis'a ve erbâ'in ve mie ve elf. [Mayıs 1736].

Be-makam-ı Kostantiniyye.

10b - 49a: Kadı ve mutasarrıf tayini; 49b-52a: Görevle ilgili müjde kâğıdı verilen kadı ve müderrisler; 53b-57b: Menâsıb-ı Mısriyye; 58b- 59b: Müderris tayini; 60b-65b: Tayinlerle ilgili fermanlar v.s.

5193/37: Mehmed Râşid Efendi Ruznamçesi.

Rebiülâhir 1147 - Safer 1148 (Ağustos 1734-Haziran 1735).

Baş kısmı noksan.

la - 36a: Kadı tayini; 37b-41b: Menâsıb-ı Mısriyye; 42b: Müderris tayini.

5193/38: Anadolu Kazaskeri Paşa-zâde İbrahim Efendi Ruznamçesi.

Rebiülevvel 1148 - Muharrem 1149 (Temmuz 1735-Mayıs 1736).

1b-3a'da: Tayin talepleri, hükümler.

4b-47b: Kadı ve mutasarrıf tayinleri; 48b-53b: Menâsıb-ı Mısriyye.

5193/39: Anadolu Kazaskeri Arab-zâde Abdurrahman Efendi Ruznamçesi.

Şevval 1150 - Zilka'de 1151 (Ocak 1738-Şubat 1739).

1a-3a: Tayin talepleri, hükümler.

4b-56b: Kadı ve mutasarrıf tayinleri; 57b-61a: Menâsıb-ı Mısriyye

5193/40: Anadolu Kazaskeri Damad-zâde Feyzullah Efendi Ruznamçesi.

Rebiülevvel 1152 - Zilhicce 1152 (Haziran 1739-Şubat 1740).

1a-5a: Tayin talepleri, fermanlar, hükümler.

6b-38b: Kadı ve mutasarrıf tayinleri.

5193/41: Anadolu Kazaskeri Bolevî-zâde Mehmed Emin Efendi Ruznamçesi. Şaban 1155 - Receb 1156 (Ekim 1742-Ağustos 1743).

1a-4a: Tayin talepleri, kadılardan şikâyet, fermân ve hükümler.

3b'de:

A'lemü'l-ulemâi'l-mütebahhirîn efdâlü'l-füzelâi'l-müteverri'în yenbû'ü'l-fazl ve'l-yakîn keşşâfü'l-müşkîlati'd-dîniyye hallâlü'l-mu'zılâti'l-yakîniyye miftâh-ı künûzi'l-hakayık misbâh-ı rümûzi'd-dakayık el-mahfûf bi-sünûfı avâtıfi'l-meliki'l-a'lâ hâlâ Rumeli kazaskeri Mevlânâ Ahmed Neyli ve Anadolu kazaskeri Mevlânâ Seyyid Mehmed Emin -edâma'llahü te'âlâ fezâilehümâ- tevki'-i refi'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki Rumeli ve Anadolu kuzâtı kalemlerinin murâ'ât-ı rüsûm ve muhafazât-ı nizâmları husûsiçün mukaddem ve muahhar nice defa şeref-yâfte-i sudûr olan evâmir-i 'aliyye-i 'adîdenin mezâmin-i münîfesine ittibâ' ve imtisâl lâzım ve vâcib iken bazı evkatda merâsim-i tarîklerine mübâlât olunmayup ale'l-husûs bundan akdem mutasarrıf yahud muvakkit oldukları kazâları mâ-fevki olan rütbelere ancak kendü haklarında terfî' etdirmeleriyle birbirlerine takaddüm ederek nizâm-ı tarîklerine halel-i azîm tatarruk etdikde zuafâ-i kuzâta merhameten kendü haklarında terfiât husûsu bâ-hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn men' ve ref' olundukdan sonra kadîmden beru memnû'âtdan olup kuyruk? ta'bir olunan husûs ki rütbesiyle mansıba nâil olan kuzâtın müddet-i örfiyyelerinden birkaç ay zamanına yahud müddet-i muâyyenelerinden fazla kazâ-yı âhâr ta'bir olunan ayları mâfevkinde olan rütbe manâsıbından ta'yin etdirmekden ibaretdir bu husûs-ı nâ-ma'kûlun icrâsına sa'y etmeleriyle bu cihetden dahi bazılarının takaddümü aceze makûlelerinin te'ahhurları bi'l-külliye teşvîş-i hal ve inkisâr-ı bâllerine bâis ve kalemden müceddeden ma'îşet olmak üzere kazâ tahliyesi taklîl-i manâsıba bâdî ve kuzâtın tûl-i zaman meks ve karar ve neyl-i manâsıba terakkub ve intizâr ile kemâl-i müzâyaka ve ızdırârların müstevcib ve müsted'i olmağın tarih-i i'lâma dek yedlerinde bulunan mektub ve tezkireleri mûcibleri üzere ne vechle ise man-

sıbları takrîr olunup ba'de'l-yevm za'f-ı hâl-i kuzâta merhameten kuyruk namıyla mansıb tevcîhi ve kalemlerden ma'îşet ve te'bîd vechi üzere kazâ ihrâcı kat'a men' ve ref' buyrulup ve kuzâtın gayrıya te'bîd verilmeyüp münhale olan te'bîdâta nazar oluna kazâ ve te'bîd olmakdan kangısı münâsib görülür ise ol vechle kuzâta verilüp ancak müderrisîn üzerinde zümre-i mülâzimîn ve taşra müftileri üzerlerinde bulunan ma'îşetler münhale oldukda kadîmi üzere işaret-i aliyye-i şeyhülislâmîyle yine müderrisînden ve kuzâtdan ve sâirden müstehakkına verilmek üzere düstûrü'l-amel olunmak içün fermân-ı âlî sudûru emr-i savab idüğin siz ki Mevlânâ-yı müşârün-ileyhimâsız i'lâm ve mûcibince emr-i şerîf verilmek içün a'lemü'l-ulemâi'l-mütebahhirîn efdâlü'l-füzelâi'l-müteverri'în bi'l-fiil şeyhülislâm ve müftiü'l-enâm olan Mevlânâ Es-Seyyid Mustafa -edâma'llahü te'âlâ fezâilühû- dahi işaret etmeleriyle Mevlânâ-yı müşârün-ileyhin işaretleri mûcibince amel olunmak emrim olmuşdur buyurdum ki sâdır olan emrim ve Mevlânâ-yı müşârün-ileyhin işaretleri ve i'lâmlarınız mûcibince amel edüp min-ba'd hilâfına rızâ ve cevâz gösterilmekden begâyet ihtirâz ve ictinâb oluna şöyle bilesiz âlâmet-i şerîfe i'timad kılasız. Tahrîren fî'l-yevmi'l-hâdi aşer min-Cemâziye'l-âhir sene hamse ve hamsin ve mie ve elf.

5b-47a: Kadı tayini; 48b-52a: Menâsıb-ı Mısriyye

5193/42: Anadolu Kazaskeri Hoca-zâde es-Seyyid Abdullah Efendi Ruznamçesi.

Şaban 1156 - Şevval 1157 (Eylül 1743-Kasım 1744).

1a-7a: Tayin talepleri, kadılardan şikâyet v.s.

7b-45b: Kadı ve mutasarrıf tayini; 46b-51a: Menâsıb-ı Mısriyye

5193/43: Anadolu Kazaskeri Kırımî Mehmed Efendi Ruznamçesi.

Zilka'de 1157-Şevval 1158 (Aralık 1744-Ekim 1745).

1b-6a: Tayin talepleri, ferman ve hükümler, azil kararları.

7b-38b: Kadı ve mutasarrıf tayinleri; 39b-41b: Menâsıb-ı Mısriyye.

1a'da: Ürgüb'ün değil de, İbrahim Paşa'nın adını Nevşehir olarak değiştirdiği mahallin merkez olması ve kadı, nakibü'l-eşraf ve yeniçeri serdarının Nevşehir'de ikamet etmesine dair bir fermân vardır.

5193/44: Anadolu Kazaskeri Murtaza Efendi b. Feyzullah Efendi Ruznamçesi.

Rebiülevvel 1161 - Zilka'de 1161 (Mart 1748?Ekim 1748).

1b-4a'da kadılardan şikâyetler, tayin talepleri, kadılık dereceleri v.s.

4b-23b: Mutasarrıf ve kadı tayinleri; 24b-26b: Menâsıb-ı Mısriyye

5193/45: Anadolu Kazaskeri Lutfullah Efendi Ruznamçesi.

Zilka'de 1166 - Receb 1167 (Ağustos 1753-Nisan 1754).

1b-6a: Tayin talepleri, kadılardan şikâyet v.s.

7b-48b: Kadı ve mutasarrıf tayinleri; 49b-51a: Menâsıb-ı Mısriyye

5193/46: Anadolu Kazaskeri Şeyh Mehmed Said Efendi b. Şeyhülislâm İsmail Efendi Ruznamçesi.

Şevval 1168 - Receb 1169 (Temmuz 1755-Nisan 1756).

Defter yanlış ciltlenmiş. Başı noksan gibi gözüküyorsa da noksan değildir. Başlangıcının 10b. sayfası olması gerekir.

1a-6b: Kadı ve mutasarrıf tayinleri; 7b-10a: Kadılık talepleri ve tayinleri; 10b-50b: Kadılık ve mutasarrıflık tayinleri; 51b-54b: Menâsıb-ı Mısriyye.

9b'de:

A'lemü'l-ulemâi'l-mütebahhirîn efdâlü'l-füzelâi'l-müteverri'în yenbû'ü'l-fazl ve'l-yakîn keşşâfü'l-müşkîlati'd-dîniyye hallâlü'l-mu'zılâti'l-yakîniyye miftâh-ı künûzi'l-hakayık misbâh-ı rümûzi'd-dakayık el-mahfûf bi-sünûfı avâtıfi'l-meliki'l-a'lâ hâlâ Anadolu kazaskeri olan Mevlânâ Eş-Şeyh Mehmed Said -edâma'llahü te'âlâ fezâilühû- tevki'-i refi'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki dârende-i fermân vâcibü'l-iz'ân kıdvetü'l-kuzât ve'l-hükkâm Mevlânâ es-Seyyid İbrahim zîde-fazlihû süddе-i sa'âdetime arz-ı hâl edüp diyâr-ı Mısriye'de musıla rütbesinde olan muvakkiti olduğu Hangâh kazâsının vakti karîb ve bî-hâsıl ve ahâlîsi urban olduğundan nâşî nâib tedâriği dahi mümkün olmayup ahvâli diğer-gûn ve gayr-ı ma'âşir olmamağla hâline merhameten Anadolu kaleminde rütbesi îsâl eylediği misliyle bir mansıb ihsan buyrulması bâbında istid'â-yı inâyet ve fi'l-hakîka mûmâ-ileyhin taayyüşü ancak tarîk-i kazâya münhasır ve mutasarrıf olduğu kazâ-yı mezbûr bî-hâsıl ve nâib tedâriği dahi mümkün olmadığından zarûreti mukarrer ve öteden beru nakl kâide-i tarîkleri olup ruznamçe-i kuzâtda mukayyed mesbûkü'l-emsâl olmağın Anadolu kaleminde rütbesi îsâl eylediği Alaşehir kazâsına naklolunmak bâbında ber-muktezâ-yı tarîk istid'â-yı inâyet eylediğin sen ki Mevlânâ-yı müşârün-ileyhsin sen i'lâm ve mûcibince emr-i âlî sudûru bâbında a'lemü'l-ulemâi'l-müte-bahhirîn efdâlü'l-füzelâi'l-müteverri'în bi'l-fiil şeyhülislâm ve müftiü'l-enâm olan Damadzâde Feyzullah -edâma'llahü te'âlâ fezâilühû- dahi işaret etmeleriyle Mevlânâ-yı müşârün-ileyhin işaretleri mûcibince amel eylemek emrim olmuşdur buyurdum ki sâdır olan emrim ve şeyhülislâm-ı müşârün-ileyhin işaretleri mûcibince sen ki Mevlânâ-yı müşârün-ileyhsin mûmâ-ileyhin mutasarrıf olduğu kazâ-i mezbûr bî-hâsıl olmağla öteden beru nakl kâide-i tarîkleri olup ruznamçe-i kuzâtda mukayyed mesbû-kü'l-emsâl olan Anadolu kaleminde rütbesi îsâl eylediği Alaşehir kazâsına nakl birle ruznamçe-i kuzâta sebt etdirdesin şöyle bilesin âlâmet-i şerîfe i'timad kılasın. Tahrîren fî'l-yevmi'l-âşir min-şehr-i Recebü'l-müreccb sene tis'a ve seb'in ve mie ve elf. [23 Aralık 1765]. Be-makam-ı Kostantiniyye.

5193/47: Anadolu Kazaskeri Osman Efendi b. Kazasker Ebubekir Efendi Ruznamçesi.

Zilka'de 1172 - Şevval 1173 (Temmuz 1759-Mayıs 1760).

s. 1b'de: Gördos kadısının azl ve ıslah-ı nefs edinceye kardar Bursa'da ikamete memur edilmesi:

Gördos Kadısı Hidayetullah'ın azl ve nefy olmasıçün sâdır olan fermân-ı âlî sûretidir.

Rumeli ve Anadolu'da vâki' kazâlarda icrâ-yı ahkâm-ı şer'iyyeye me'mûr kuzât ve nüvvâbın hüsn-i sîret ve istikamet üzere hareket ve birbirine mugâyir arz vermekle ihtilâl-i nizâma müeddî etvârdan mücânebet etmeleri cümlesine lâzım ve mütehattem olduğundan mâ'adâ husûs-ı mezbûr içün mukaddema hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn dahi şeref-rîz-i sudûr olmuşiken Anadolu'da vâki' Gördes kazâsı mutasarrıfı Hidayetullah'ın kazâ-yı mezbûrda hâlâ me'zûn bi'l-iftâ olan el-Hac Hüseyin zîde-ilmuhûnun hüsn-i hâlini ve sû-i hâlini nâtık tarihleri mütekârib birbirine mugâyir iki kıt'a arz vârid olmağla sû-i sun'ına binâen mezbûr Hidayetullah işbu bin yüz yetmiş iki senesi Zilka'detü'ş-şerîfesi gurresinden kazâ-yı mezbûrdan ref' ve ıslah-ı nefs edince Bursa'da ikamet etmek üzere emr-i şerîf sudûru emr-i savâb idüğin a'lemü'l-ulemâi'l-mütebahhirîn efdâlü'l-füzelâi'l-müteverri'în bi'l-fiil şeyhülislâm ve müftiü'l-enâm olan faziletlü Mevlânâ Mehmed Salih Efendi -edâma'llahü te'âlâ fezâilühû- hazretlerinin re'y-i rezîn-i isabet-karînlerine binâen a'lemü'l-ulemâi'l-mütebahhirîn bi'l-fiil Anadolu kazaskeri olan semahatlü Mevlânâ Osman Efendi -edâma'llahü te'âlâ fezâilühû- i'lâm etmeleriyle i'lâmları mûcibince Bursa'da ikametiçün divândan izin tahrîr ve Anadolu askeri ruznamçesine dahi mansıb-ı merkûmun tarih-i mezbûrdan ref'i müşîr ilmühaber kâimesi verilmek bâbında sâdır olan fermân-ı âlî mûcibince kalem-i mezbûrdan izin tahrîr ve asıl sâdır olan fermân-ı âlî kalem-i mezbûrda hıfz olunmağla ruznamçe-i askerîye kayd içün işbu ilmühaber-i kâimesi verildi. Fî evâil-i Ra. Sene 1172 [6 Kasım 1758].

1b-4a: Kadılık talepleri, niyabetin düzenlenmesiyle ilgili ferman v.s.

s. 2a:

A'lemü'l-ulemâi'l-mütebahhirîn efdâlü'l-füzelâi'l-müteverri'în yenbû'ü'l-fazl ve'l-yakîn keşşâfü'l-müşkîlati'd-dîniyye hallâlü'l-mu'zılâti'l-yakîniyye miftâh-ı künûzi'l-hakayık misbâh-ı rümûzi'd-dakayık el-mahfûf bi-sünûfı avâtıfi'l-meliki'l-a'lâ bi'l-fiil Anadolu kazaskeri Mevlânâ Osman -edâma'llahü te'âlâ fezâilühû- tevki'-i refi'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûm ola ki ümenâ-yı dîn-i mübîn ve hademe-i şer'-i seyyidi'l-mürselîn olan kuzâta taklîd-i kazâ ve yahud te'bîd ve ma'îşet cihetiyle müstehakkîne kazâ tevcîh ve i'tâ olundukda bi'n-nefs kendüleri gidüp hükümet-i kazâyı icrâ ve gadrları oldukda icrâ-yı ahkâm-ı şer'iyyeye kâdir munsif ve müteşerri' kimesneleri yerlerine nâib nasb ve ta'yin edüp bu vechle ahvâl-i kuzât muntazam ve mazbût ve nizâm-ı bilâd ve ibâd revâbıt-ı ahkâm-ı şer'iyye ile müstahkem ve merbût iken kazâya mutasarrıf ve nâib olanlara ziyade celb-i menfa'at ve tahsîl-i rahat içün bi'n-nefs kendüleri me'mûr oldukları mahalle gitmediklerinden gayrı niyâbet ve hükümetleri, ahkâm-ı şer'iyye icrâsına kâdir kimesnelere sipariş etmeyüp nâdân ve câhil ve ilm-i sâkdan ârî ve mütegâfil olanlara ve belki hilye-i fazl ve irfandan âtıl â'yân ve serdârlara ziyade müşâhere ile tefvîz etmeleriyle ânlar dahi kazâlarına varup seccâde-i şerî'atde ku'ûd ve vâki' olan kazâyâyı ma'âza'llahi ta'âlâ hilâf-ı şer'-i şerîf hükme tecâsür ile hücec-i râhisâ verdükleri mirâren re'yü'l-ayn mahsus ve meşhûd olduğundan başka nizâma muhil vazifeleri olmayan maddeleri dahi i'lâm ve bir maddeye arz vermişiken akçeye tama'an taraf-ı âhâra hilâfına dahi arz verüp arzlarına i'timaden nice kimesnelere gadr ve hayf olunup tarîk-i pür-tevfîk-i kazânın ihtilâl-i nizâmını dahi müstelzim ve bu hatb-ı ehemde müsâmaha ve iğmâz olunması nice mefâsid zuhûruna sebeb ve bâdî olduğu zâhir ve bâdî olup kuzâtın nizâm-ı kadîmlerine riâyet ile bu gûne etvâr-ı nâ-meşrû'adan men' ve tahzîrleri lâzıme-i zimmet-i âlî-himmet-i padişahanemden olmağın imdi sen ki Mevlânâ-yı müşârün-ileyhsin fîma-ba'd kuzâta mansıb ve yahud te'bîd ve

ma'îşet tarîkiyle bir kazâ tevcîh olundukda bi'n-nefs kendüleri gidüp icrâ-yı ahkâm-ı şer'iyye eylemek ve eğer bi'z-zât azîmetde kendülerde özr-i şer'îleri ve mâni'-i kavîleri var ise niyâbetlerini min-ba'd cühelâya ve tarîk-i müderrisînden hâric olan nâdân ve ecânibe tefvîz eylemeyüp ancak ilm ve fazl ile mevsûf ve fenn-i sakk ile ma'rûf olan ma'zûl kadılara ve müderrisîne tefvîz eylemek üzere elyevm Âsitâne'de mukîm olan kuzâta ve erbâb-ı ma'îşete ve fîma-ba'd tevcîhât vâki' oldukça her birisine alâ-vechi'l [SİLİK] hilâfına hareket edenlerin kazâsı ref'le kana'at olunmayup haklarından gelineceğini bir hoşça tefhîm ve teşdîd edüp işbu nizâm-ı müstahsenin daima mürâ'atiçün kuzât-ı asâkir ruznamçelerine emr-i şerîfim bi-aynihî kayd ve ale'd-devam mazmûn-ı münîfi üzere amel olunmasına ihtimam ve dikkat olunmak bâbında fermân-ı âlî-şânım sâdır olmuşdur buyurdum ki vusûl buldukda bu bâbda vech-i meşrûh üzere şeref-yafte-i sudûr olan fermân-ı vâcibü'l-ittibâ' ve lâzımü'l-imtisâlimin mazmûn-ı ita'ât-makrûnuyla âmil olup hilâfına rızâ ve cevâz göstermeyesin şöyle bilesin âlâmet-i şerîfe i'timad kılasın tahrîren fî evâhir-i Muharremü'l-haram sene selâse ve seb'in ve mie ve elf. [Eylül 1759]. Be-makam-ı Kostantiniyye el-mahrûse.

5b-41b: Kadı ve mutasarrıf tayinleri; 42b-45b: Menâsıb-ı Mısriyye

5193/48: Anadolu Kazaskeri Feyzullah Nafiz Efendi b. Şeyhülislâm Mehmed Efendi Ruznamçesi.

Safer 1177 - Muharrem 1178 (Ağustos 1763-Temmuz 1764).

1b-2b: Görev talepleri.

3b-41b: Kadı ve mutasarrıf tayinleri; 42b-46b: Menâsıb-ı Mısriyye

5193/49: Anadolu Kazaskeri Şerif-zade es-Seyyid Mehmed Efendi Ruznamçesi. Rebiülâhir 1180 - Muharrem 1181 (Eylül 1766-Mayıs 1767).

1b'de terekelerin hangi görevliler tarafından tutulacağına dair bir fermân mevcuttur. 2b-5a: Çeşitli görev talepleri.

6b-46a: Kadı ve mutasarrıf tayinleri; 47b-50a: Menâsıb-ı Mısriyye

5193/50: Defter-i istimrâr-ı kudât-ı kiram.

Cemâzielevvel 1188 - Şevval 1205 (Temmuz 1774-Haziran 1791) tarihleri arasında görevleri bitip de İstanbul'a gelen kadı ve müderrislerin listeleri. Defterin tutuluş şekli şöyledir:

Fî şehri Cemâzielâhir li-sene semânin ve semânîne ve mi'e ve elf. [Ağustos 1774].

Simav'dan munfasıl Osman Efendi ğurre-i şehr-i mezbûrda Âsitâne'ye dâhil olduğu işbu mahalle kaydolundu.

Niksar'dan munfasıl Feyzullah Efendi ğurre-i şehr-i mezbûrda Âsitâne'ye dâhil olduğu işbu mahalle kaydolundu.

5193/51: Anadolu Kazaskeri Vezir-i A'zam Mehmed Emin Paşa-zâde Mehmed Emin Bey'in Ruznamçesi.

Cemâzielevvel 1221-Safer 1222 (Temmuz 1806-Nisan 1807).

1b-2a'da görev tayinleriyle ve ma'zul kadıların istimrârlarıyla ilgili fermanlar var. Bu hususdaki 10 Cemazielevvel 1221 (26 Temmuz 1806) tarihli ferman şöyledir:

A'lemü'l-ulemâi'l-mütebahhirîn efdâlü'l-füzelâi'l-müteverri'în yenbû'ü'l-fazli ve'l-yakîn keşşâfü'l-müşkîlati'd-dîniyye hallâlü'l-mu'dılâti'l-yakîniyye miftâh-ı künûzi'l-hakâyık misbâh-ı rümûzi'd-dakâyık el-mahfûfîn bi-sünûfı avâtıfi'l-meliki'l-a'lâ Rumeli kazaskeri Mevlânâ Mehmed Arif ve Anadolu kazaskeri Emin Paşazâde Mevlânâ Seyyid Mehmed Emin -edâma'llahü ta'âlâ fezâilühümâ- tevki'-i refi'-i hümâyûn vâsıl olıcak ma'lûmunuz ola ki Rumeli ve Anadolu kuzâtından vâfiri Âsitâne-i aliyyem sükkânından olmayup memâlik-i mahrûsetü'l-mesâlikimde sâkin olmağla mansıblarından ba'de'l-azl vatanlarına ric'at edüp müddet-i medîde infisâl peydâ etdikden sonra bir mansıba kaydolun-

mak arzusuyla Âsitâne-i aliyyeme geldiğinde vusûlü tarihinden altı ay müddet-i istimrâr güzerân etmedikçe tashîh olunmak bir müddetden berü emr-i âlî-şânımla memnu' olmağın ekseri han köşelerinde sefil ve ser-gerdân ve mübtelâ-yı duyûn ve ahzân olup hasbe'l-âde üç mahda bir defa divân-ı kuzât oldukda matlabı olan mansıba destres olamazsa bi'z-zarûre bir sene ve iki sene (...) muhtâc olduklarından bahs ile istirhâm etmeleriyle fi'l-hakîka ızdırâb-ı hâlleri meşhûd ve şâyân-ı rahm ve şefkat olduklarını ser-levha-i yemin ve yesâr ve sâir eşrâf-ı kuzât-ı zevi'l-i'tibar inhâ ve ihbâr etmeğin rahmen li-hâlihim fîmâ-ba'd kayd-ı istimrâr ref' olunup tezkirehanelerde cümle kuzât yeksân tutulup resm-i "kadîmü'l-akdem fe'l-akdem"e riâyet ile Âsitâne sükkânı ve gayrı ancak eşhür-ı infisâllerine i'tibaren tashîh olunmak üzere ruznamçe-i kuzâta kaydolunmak içün emr-i şerîfim sudûrunu siz ki Mevlânâ-i müşârün-ileyhimâsız memhur i'lâm ve a'lemü'l-ulemâi'l-mütebahhirîn efdalü'l-füzelâi'l-müteverri'în bi'l-fiil şeyhülislâm ve müftiü'l-enâm Mevlânâ Ahmed Esad -edâma'llahü ta'âlâ fezâilühû- dahi işaret etmeleriyle mûciblerince ber-minvâl-i muharrer ruznamçe-i kuzâta kayd ve sebt etmeniz emrim olmuşdur, buyurdum ki sâdır olan emrim ve siz ki Mevlânâ-yı müşârün-ileyhimâsız memhur i'lâmınız ve Mevlânâ-yı müşârün-ileyhin işâretleri mûciblerince minvâl-i muharrer üzere cerîde-i kuzâta kayd ve sebt eyleyüp mazmûn-ı emr-i şerîfle âmil olasız şöyle bilesiz âlâmet-i şerîfe i'timad kılasız. Tahrîren fî'l-yevmi'l-âşir min Cemâziye'l-ûlâ sene ihdâ ve ışrîn ve mieteyn ve elf. [26 Temmuz 1806].

Be makâm-ı Kostantiniyye

5b-59a: Kadı ve mutasarrıf tayinleri. Sonunda Mevlânâ Zekeriyya Efendi'ye ait 15 telhis var. (s. 1-9)

5193/52: Anadolu Kazaskeri Pîrî-zâde hafidi Yahya Bey Ruznamçesi.

Muharrem 1234 - Şevval 1234 (Ekim 1818-Temmuz 1819).

1b-4a: Tayin talepleri

5b-52a: Kadı ve mutasarrıf tayinleri; 53b-57a: Menâsıb-ı Mısriyye.

Nuruosmaniye Ruznamçeleri

Genel No	Özel No	Baş. Tarihi	Bitiş Tarihi
5193/2	32002	Rebiülevvel 989	Zilhicce 989
5193/3	32003	Rebiülevvel 995	Cemâzielâhir 997
5193/4	32004	Receb 999	Cemâzielevvel 1000
5193/5	32005	Cemâzielevvel 1008	Muharrem 1010
5193/6	32006	Şaban 1045	Zilhicce 1046
5193/7	32007	Zilka'de 1064	Şevval 1065
5193/8	32008	Receb 1068	Rebiülevvel 1069
5193/9	32009	Cemâzielâhir 1080	Receb 1080
5193/10	32010	Rebiülevvel 1084	Cemâzielâhir 1085
5193/11	32011	Şaban 1085	Cemâzielevvel 1087
5193/12	32012	Şaban 1088	Rebiülâhir 1090
5193/13	32013	Rebiülâhir 1090	Cemâzielâhir 1092
5193/14	32014	Rebiülevvel 1094	Ramazan 1094
5193/15	32015	Muharrem 1099	Rebiülâhir 1099
5193/16	32016	Cemâzielâhir 1101	Muharrem 1103
5193/17	32017	Muharrem 1103	Muharrem 1104
5193/18	32018	Zilka'de 1105	Receb 1105
5193/19	32019	Şaban 1109	Şaban 1110
5193/20	32020	Ramazan 1113	Muharrem 1114
5193/21	32021	Rebiülâhir 1115	Receb 1155
5193/22	32022	Rebiülevvel 1118	Cemâzielâhir 1119
5193/23	32023	Receb 1119	Şaban 1120
5193/24	32024	Rebiülevvel 1123	Muharrem 1124
5193/25	32025	Zilhicce 1123	Rebiülevvel 1125
5193/26	32026	Rebiülâhir 1128	Rebiülâhir 1129
5193/27	32027	Cemâzielevvel 1130	Cemâzielevvel 1131
5193/28	32028	Cemâzielâhir 1131	Rebiülâhir 1132
5193/29	32029	Cemâzielevvel 1132	Rebiülâhir 1133
5193/30	32030	Receb 1135	Şevval 1135
5193/31	32031	Zilka'de 1135	Ramazan 1136
5193/32	32032	Zilka'de 1136	Ramazan 1137
5193/33	32033	Şevval 1139	Cemâzielâhir 1140

Genel No	Özel No	Baş. Tarihi	Bitiş Tarihi
5193/34	32034	Rebiülâhir 1143	Cemâzielevvel 1143
5193/35	32035	Rebiülâhir 1145	Rebiülevvel 1146
5193/36	32036	Cemâzielevvel 1146	Rebiülevvel 1147
5193/37	32037	Rebiülâhir 1147	Safer 1148
5193/38	32038	Rebiülevvel 1148	Muharrem 1149
5193/39	32039	Şevval 1150	Zilka'de 1151
5193/40	32040	Rebiülevvel 1152	Zilhicce 1152
5193/41	32041	Şaban 1155	Receb 1156
5193/42	32042	Şaban 1156	Şevval 1157
5193/43	32043	Zilka'de 1157	Şevval 1158
5193/44	32044	Rebiülevvel 1161	Zilka'de 1161
5193/45	32045	Zilka'de 1166	Receb 1167
5193/46	32046	Şevval 1168	Receb 1169
5193/47	32047	Zilka'de 1172	Şevval 1173
5193/48	32048	Safer 1177	Muharrem 1178
5193/49	32049	Rebiülâhir 1180	Muharrem 1181
5193/50	32050	Cemâzielevvel 1188	Şevval 1205
5193/51	32051	1221 Cemâzielevvel	Safer 1222
5193/52	32052	Muharrem 1234	Şevval 1234

BİBLİYOGRAFYA

Baltacı, Cahid. "Kadı-asker Ruznamçelerinin Tarihi ve Kültürel Ehemmiyeti." *İslam Medeniyeti Mecmuası.* C. 4. No.1 (1979): 55–100.

------. *XV-XVI. Asır Osmanlı Medreseleri.* İstanbul, 1976.

Beyazıt, Yasemin. *Osmanlı İlmiye Tarikinde İstihdam ve Hareket: Rumeli Kazaskerliği Ruznâmeleri Üzerine Bir Tahlil Denemesi (XVI. Yüzyıl).* Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

Erünsal, İsmail E. "Nuruosmaniye Kütüphanesinde Bulunan Bazı Kazasker Ruznamçeleri." *İslam Medeniyeti Mecmuası.* C. 4. No. 3 (1980): 3-15.

Evsen, Esra. *Osmanlı İlmiye Teşkilâtinda Mülazemet Sistemi (18. yüzyıl örneği).* Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.

Gündoğdu, İsmail. *The Ottoman Ulema Group and State of Practicing "kaza" Authority During the 18th Century.* Doktora Tezi. Orta-Doğu Teknik Üniversitesi, 2009.

Gündoğdu, İ. "Osmanlı Tarihi Kaynaklarından Kazaskerlik Ruznamçe Defterleri ve Önemi". *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi.* C. 6/2 (2009): 697-722.

İnalcık, Halil. "The Ruznamçe Registers of The Kazâsker of Rumeli as Preserved in the İstanbul Müftülük Archives," *Turcica.* XX (1988): 251-275.

------. "Kazasker Ruznamçe Defterine Göre Kadılık". *Adalet Kitabı.* Yay. Haz. Halil İnalcık, Bülent Arı, Selim Aslantaş. Ankara 2012: 121-143.

İpşirli, Mehmet. "Osmanlı İlmiye Teşkilatında Mülâzemet Sisteminin Önemi ve Rumeli Kazâskeri Mehmet Efendi Zamanına Ait Mülâzemet Kayıtları". *İ.Ü.E.F. Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi.* X-XI/ (1983): 221-231.

-----. "Osmanlı Devleti'nde Kazâskerlik (XVII.yüzyıla kadar)" *Belleten.* L XI (Aralık 1997): 597-699.

-----. "Osmanlı İlmiye Mesleği Hakkında Gözlemler (XVI.-XVII. Asırlar)". *Osmanlı Araştırmaları.* VII-VII (1998): 273-285.

Özbek, Zeynep Ayhün. *1-2 Nolu Mülâzemet Defteri (Tahlil ve Değerlendirme),* Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006.

Özergin, M. Kemal. "Eski bir Rûznâmeye Göre İstanbul ve Rumeli Medreseleri." *İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi.* 4-5 (1973-1974): 263-290.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilatı.* Ankara, 1998.

TANZİMAT SONRASI OSMANLI VAKIF KÜTÜPHANELERİNİN ISLAHI ÇALIŞMALARINDA MISIR'IN BU KONUDAKİ TECRÜBESİNDEN YARARLANMA TEŞEBBÜSLERİ*

Osmanlı-Mısır kültürel münasebetleri üzerinde çalışan araştırmacılar genellikle Osmanlı'nın Mısır'a kazandırmış olduğu kültürel zenginlikler üzerinde dururlar.[1] Bilebildiğim kadarıyla Mehmed Ali döneminde, özellikle de kültür sahasında Mısır'da gerçekleştirilen reformların, Osmanlı'nın yenileşme sürecindeki rolüne pek temas edilmemiştir.[2] Bu makalede Tanzimat sonrasında Osmanlı vakıf kütüphanelerinin ıslahı çalışmalarında bu konudaki Mısır tecrübesinden yararlanmak için yapılan teşebbüsler ele alınacaktır.

---

* "The Egyptian contribution to the reforms in Ottoman vakf libraries = Foundation libraries in the Late Tanzimat period." (*Proceedings of the international conference on Egypt during the Ottoman era 26-30 November 2007, Cairo.* Preface by Halit Eren, Prepared by Cengiz Tomar. İstanbul: IRCICA, 2010: 231-239.) adlı tebliğin Türkçe tercümesidir.

1 Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Devleti'nin Arap Topraklarına Yayılışı", *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, İstanbul 2000, s. 94-97; Aynı müellif, *Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları*, İstanbul 2006; Aynı müellif, *The Turks in Egypt and Their Cultural Legacy*, İngilizceye çeviren: Humphrey Davies, Cairo/New York 2012.

2 Bulak Matbaası'nın Osmanlı Kültür hayatına katkıları konusundaki Johann Strauss'un çalışması bu konudaki istisnalardan biridir: *The Egyptian Connection in Nineteenth Century Ottoman Literary and Intellectual History*, Beyrut 2000.

Napolyon'un Mısır'ı işgaliyle bu ülkede kültürel alanda başlayan Batılılaşma ve reform hareketleri, Mehmed Ali Paşa'nın yarı bağımsız olarak hüküm sürdüğü dönemde yeni bir ivme kazanmış ve Hidiv İsmail Paşa zamanında evkaf ve maârif nâzırı olan Ali Mübârek'in çabalarıyla da zirveye ulaşmıştır.[3] Bilindiği gibi, bu dönemde çok sayıda yabancı uzman getirtilerek bilgi ve tecrübelerinden yararlanılmış ve önemli sayıda öğrenci de yurt dışına gönderilerek Batı kültürünün Mısır'a transferine zemin hazırlanmıştır.[4] Misyonerlerin açtıkları çok sayıdaki okuldan yetişen öğrencilerin de bu süreçte önemli katkıları olmuştur.[5]

Mısır'da kültürel alanlarda yapılan çalışmalar arasında kütüphanecilik alanında da meydana gelen gelişmeler dikkat çekmektedir. Yabancı uzmanların görüşleri doğrultusunda gerçekleştirilen ıslahat hareketleri neticesinde, ülkenin çeşitli bölgelerinde bulunan koleksiyonlar birleştirilerek Kahire'de 24 Aralık 1870 tarihinde Hidiv Kütüphanesi kurulmuş,[6] bu kütüphanenin organizasyonu ile ilgili olarak yönetmelikler düzenlenmiş, Mısır'daki kütüphane hizmetlerinin reorganizasyonu ile ilgili kanun çıkarılmış, kütüphanedeki çeşitli dillerdeki koleksiyonların katalogları hazırlanmıştır. Kuruluşundan I. Dünya Harbi'ne kadar bu kütüp-

3 Fritz Steppat, "National Education Project in Egypt before British Occupation", *Beginnings of Modernization in the Middle East*, yay. haz. By William R. Polk, Richard L. Chambers, Chicago 1968, s. 284-293; Afaf Lütfi al-Sayyid Marsot, "The Beginning of Modernization among the Rectors of al-Azhar, 1798-1879", *Beginnings of Modernization in the Middle East*, yay. haz. By William R. Polk, Richard L. Chambers, Chicago 1968, s. 267,

4 Gabriel Baer, "Social Change in Egypt: 1800-1914", *Political and Social Change in Modern Egypt*, yay. haz. By P. M. Holt, New York 1968, s. 158-159.

5 Jacob M. Landau, "The Beginning of Moderinization in Education", *Political and Social Change in Modern Egypt*, yay. haz. By P. M. Holt, New York 1968, s. 302-303.

6 Ali Mübarek *Hitat* adlı eserinde kütüphanenin kuruluş ve organizasyonu hakkında bilgi verir: *el-Hitatu't-Tevfikiyyeti'l-Cedîde li-Mısri'l-Kahire*, c. III, Kahire 1983, s. 100.

hanenin idaresinde başta Almanlar olmak üzere birçok yabancı kütüphaneci bulunmuştur.[7]

Mısır'da kütüphanecilik alanında ortaya çıkan bu gelişmeler, Osmanlı vakıf kütüphanelerini ıslah için çareler arayan devlet adamlarının dikkatini çekmekte gecikmemiştir. Görevli olarak bulunduğu vilayetlerde maârifin problemlerini çözmek ve öğretim müesseselerini ıslah etmek için büyük çaba harcayan Hüseyin Hilmi Paşa,[8] sadrazamlığa tayininden sonra Mısır Meclis-i Nüzzârı Başkâtibi Ahmed Zeki Bey'i İstanbul'a davet ederek Osmanlı ülkesindeki vakıf kütüphanelerinin ıslahı ve organizasyonu için bir rapor hazırlamasını istemiştir. Kütüphanecilik alanında ihtisas sahibi olan[9] Ahmed Zeki Bey'in, başta çeşitli yerlerdeki vakıf kütüphanelerinin bir mekânda toplanması olmak üzere, çok önemli tespit ve görüşler içeren Arapça ve Türkçe yazılmış raporunda[10] Mısır'da kütüphanecilik alanında meydana gelen gelişmelerin izlerini görmek mümkündür. Hüseyin Hilmi Paşa kısa bir süre sonra sadrazamlık görevinden ayrıldığı için, Ahmed Zeki Bey'in raporunu tam olarak uygulamaya koyamamışsa da, aynı tarih-

7 Şaban Abdülaziz Halife, "Evvelü Lâ'ihatin li-Dâri'l-Kütübi'l-Mısriyye: Safhatün Mechûletün Fi Tarihi'l-Mektebeti'l-Arabiyye", *Mecelletü'l-Mektebât ve'l-Ma'lumâti'l-Arabiyye*, c. III, no. 4 (1983), s. 17-18. Bu kütüphanede müdür olarak görevlendirilen Alman kütüphaneciler ve faaliyetleri şu makalede geniş olarak ele alınmıştır: Sabine Mangold, "Die Khedival-Bibliothek zu Kairo und ihre deutschen Bibliothekare (1871-1914), *ZDMG*, c. 157. No. 1 (2007), s. 49-76.

8 Hüseyin Hilmi Paşa'nın bu konudaki görüşleri için bkz. Emine Önhan Evered, "An Educational Prescription for the Sultan: Hüseyin Hilmi Paşa's Advice for the Maladies of Empire", *Middle Eastern Studies*, c. 43, no. 3 (Mayıs 2007), s. 439-459.

9 Mısır Fevkalâde Komiserligi'nin bir yazısında bu husus şöyle belirtilmektedir: "...el-yevm Mısır Meclisi Nüzzârı Baş kâtibi olup kütüphane tanzimine müteallik umûrda ihtisası bulunan Ahmed Zeki Paşa...". BOA. A. MTZ. MSR, 34-B, 199.

10 Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bir kopyesi mevcut olan bu rapor (BOA. MF. KTU. 9/30) 1909 yılında İstanbul'da Türkçe ve Arapça olarak bastırılmıştır: Ahmed Zeki, *Der-saadet Umumi Kütüphanelerinin Tanzim ve Tensikine Dâir Sadr-ı a'zam Hilmi Paşa Hazretlerine Takdim Olunan Takrir*, Der-saadet 1325.

lerde Evkaf Nâzırlığı görevinde bulunan Hammâde-zâde Halil Paşa, Ahmed Zeki Bey'in görüşlerini gerçekleştirebilmek için bazı teşebbüslerde bulunmuştur.

Aslen Mısırlı olup yabancı okullarda eğitim gören ve Mısır'da da kısa bir süre Evkaf Nezâreti'nde bulunan Hammâde-zâde Halil Paşa, Hüseyin Hilmi Paşa tarafından Evkaf Nezâreti'ne getirilince vakıf sisteminde bazı düzenlemeler yapmış ve muhtemelen Hüseyin Hilmi Paşa'nın direktifleriyle Ahmed Zeki Bey'in raporunda vakıf kütüphanelerinin ıslahı ile ilgili olarak teklif ettiği bazı hususları gerçekleştirmeye çalışmış ve Batılılaşma sürecine daha önce giren ve vakıf kütüphaneleri konusunda benzer aşamalardan kısa bir süre önce geçmiş olan Mısırlıların kazandığı tecrübeleri bizzat müşahede etmiş olduğundan, bu tecrübelerin ışığında bazı teklifler getirmiştir. Dolayısıyla Ahmed Zeki Bey'den sonra Halil Paşa da yaptıkları tekliflerle kendi ülkelerinde kazandıkları birikimi İstanbul'a aktarmaya çalışmışlar ve Osmanlı vakıf kütüphanelerinin ıslahı hususunda en azından fikrî planda önemli katkılarda bulunmuşlardır.

2 Rebiü'l-evvel 1327 (24 Mart 1909) tarihinde Evkaf Nâzırlığı'na getirilen Hammâde-zâde Halil Hamdi Paşa'nın vakıf kütüphanelerinin ıslahı konusunda yaptığı teşebbüslerden biri Tanzimat'tan sonra Maârif Nezâreti'nin kontrolüne verilen vakıf kütüphanelerinin idaresinin tekrâr Evkaf Nezâreti'nin sorumluluğu altına alınmasını sağlamak olmuştur. Maârif Nezâreti'nin çabalarının vakıf kütüphanelerinin tanzimi ve idaresinde iyi sonuç vermediğine inanan Halil Hamdi Paşa, 3 Cemazielevvel 1327 (23 Mayıs 1909) tarihinde yazdığı bir raporda bu husus hakkında şöyle bir mütalaada bulunmaktadır:

Kütüphaneler son olarak Maârif Nezâreti'nin idaresine verilmişse de fikrimce kütüphaneler eskiden olduğu gibi Evkaf Nezâreti'ne devredilirse hem bu kütüphaneleri kuranların arzu-

larına uygun hareket edilmiş olacaktır hem de bu kütüphanelerin mahvolup ortadan kalkmaması sağlanmış olacaktır.[11]

Nitekim Temmuz 1328 (Temmuz 1912) tarihinde vakıf kütüphanelerinin idaresi Evkaf Nezâreti'ne bırakılmış ve bu görev nezaret bünyesindeki Müessesât-ı İlmiyye-i Vakfiyye Müdüriyyeti'nin uhdesine verilmiştir.[12]

Kütüphanelerin idaresinin Evkaf Nezâreti'ne geçişinden sonra Hammade-zâde Halil Hamdi Paşa'nın gerçekleştirmeye çalıştığı ikinci icraatı cami ve tekkelerde oluşturulan küçük koleksiyonların ve diğer kütüphanelerin Mısır'da olduğu gibi bir araya getirilerek bir merkezde toplanması ve böylece korunma ve kullanılmasının kolaylaştırılması yönünde olmuştur. Kütüphaneler birer vakıf kuruluşu olduğundan ve vakfın şartlarını değiştirmek mümkün olmadığından, bu teşebbüsün gerçekleştirilebilmesi için şeyhülislâmlığın görüşünün alınması zarureti doğmuştur.

Hammâde-zâde Halil Hamdi Paşa 29 Şevval 1327 (13 Kasım 1909) tarihinde Şeyhülislâmlık Makamı'na yazdığı bir yazıda Der-saadet'te muhtelif mahallerde mevcut kütüphanelerin, gereği gibi korunabilmesi ve kitaplardan azami istifadenin sağlanabilmesi için bir yerde toplanarak bir kütüphane-i umumi tesisinin düşünüldüğünü belirtmiş ve bu konuda Meşihat'ın görüşünü sormuştur. Halil Hamdi Paşa, böyle bir uygulamanın daha önce Mısır'da gündeme geldiğinde Mısır ulemâsının bu tür bir uy-

11 Kütüphanelerin ahîren Ma'ârif Nezâreti'nin idaresine verildiği anlaşılmış ise de fikr-i âcizânemce bunlar ke-mâ-kân Evkaf'a iâdeten devr ve teslim olunduğu takdirde hem vâkıfın âmâline mutâva'at hem de mahvve nâbûd olmamasına hizmet edilmiş olacaktır.

Evkaf nâzırı Hammâdezâde Halil Hamdi Paşa tarafından evkaf hakkında sadarete takdim edilen lâyiha suretidir, İstanbul, tarihsiz, s. 37.

12 Özer Soysal, *Türk Kütüphaneciliği, Geleneksel Yapıdan Yeniden Yapılanışa*, c. I, Ankara 1988 s. 93. "Kütüphanelerin Islah ve Tanzimi ve Kütüb-i mevcûdenin kayd ve tahriri ile hüsn-i muhâfazası esbâbının te'mîni dahi Müessesât-ı İlmiyye-i Vakfiyye idaresine muhavveldir." (*Düstur*, tertib-i sânî, c. 4 , Der-saadet 1331, s. 575, Evkâf Nezâreti İdare-i Merkeziyyesi Teşkilât ve Vezâifi Hakkında Nizâmnâme, madde. 18).

gulamayı tasvib ettiklerini ve bu teşebbüsten olumlu sonuçlar alındığını da yazısında belirtmektedir:

> Mısır'da da kütüphaneler böyle perişan iken, o ülkenin ulemâsı kitapların bir yerde toplanması ve umumî bir kütüphane kurulmasının faydalı olacağını düşünüp her koleksiyonun ismini muhafaza ederek kitapları bir araya getirtip koydukları dolapların veya odaların üzerine bu kitapları vakfedenlerin isimlerini yazdırmışlar ve bunların ayrı ayrı kataloglarını hazırlatmışlardır. Böylece bir umumi kütüphane kurup bu kütüphanenin korunması için güvenilir kişiler tayin etmişler ve kitapların okunabilmesi ve kopye edilebilmesi için de ayrı bölümler yaptırmışlardır. Böylece hem bu kitapları vakfedenlerin ruhlarını şâd etmişler hem de ilim ve irfana susayan kimselerin bu kitaplardan yararlanmasını sağlamışlardır.[13]

Ancak Halil Hamdi Paşa, nâzırlığı süresinde bu yazısına cevap alamadığından, bu düşüncesini gerçekleştirememiştir. Halil Hamdi Paşa'dan bir yıl sonra Evkaf Nâzırlığı'na getirilen Mustafa Hayri Efendi zamanında, bu düşünceyi tam manâsıyla olmasa da gerçekleştirmek mümkün olabilmiş; hemen birkaç kütüphane binasının tamiri ve elektrik sistemiyle donatılması sağlanmış ve bu binalara bazı küçük koleksiyonlar nakledilmiştir. Ayrıca tamir

13 Mısır'da dahi kütüphaneler böyle perişân halde iken 'ulemâ-yı mahalliye kitâbların bir mahalde cem'iyle bir kütüphane-i 'umûmi te'sisini te'emmül ederek her bir kütüphanenin nâm-ı aslisi bi'l-muhâfaza kitâblarının vaz' edildiği oda veyâhûd dolabın üzerine vâkıfın ismi yazılmış ve ayrı ayrı fihristler yapılmak suretiyle 'umum bir kütüphane te'sisi ve muhâfazalarına cidden şâyân-ı emniyet zevât ta'yin ve mütâla'a ve istinsâha mahsus yerler tahsis eylemişler ve bu suretle hem kütüb-i mezkûre vâkıfının şâdi'-i ervâhını hem de teşnegân-ı 'ulûm ve 'irfânın istifadelerini te'min etmişlerdir.

Bu belgenin fotokopisi ve transkripsiyonu için bkz. İsmail E. Erünsal, "Evkaf Nâzırı Hammadezâde Halil Paşa'nın İstanbul'da Mevcut Vakıf Kütüphanelerinin Islahı ve Bir Mekânda Toplanması Konusundaki Çalışmaları", *Türk Kütüphaneciliğinden İzdüşümler*, Nail Bayraktar'a Armağan I (Hatıra ve Bilimsel Makaleler), İstanbul 2005, s. 95-98.

edilmiş bu binalardan her birinin farklı konularda kitapları ihtiva eden ihtisas kütüphaneleri haline getirilmesine çalışılmıştır.[14]

Mustafa Hayri Efendi'nin nezâreti döneminde vakıf kütüphanelerinin ıslahı çalışmalarında bu konudaki Mısır tecrübesinden yararlanmak için yeni teşebbüslerde bulunulduğunu görmekteyiz. 3 Safer 1332 (1 Ocak 1914) tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre Mısır'da kütüphanecilik alanında yürütülen çalışmalardan faydalanma isteği, Mısır Fevkalade Komiserliği'ne gönderilen bir yazıda açıkça ifade edilmiştir.

"Mısır Fevkalâde Komiserliğine,

Devletlü Efendim Hazretleri,

Vakıf kütüphanelerinin düzenlenmesi ve iyileştirilmesi çalışmalarında başarılı olunabilmesi için Mısır'da Kahire ve diğer bölgelerde mevcut kütüphanelerde mevcut eserlerin çeşitleri ve bu eserlerin sınıflandırma ve düzenlenme şekilleriyle bu kütüphanelerin nasıl idare edildiklerine dair elde edilecek bilgilerin tarafımıza bildirilmesi ve mevcut kataloglar, talimatlar, belgeler ve buna benzer şeylerin mümkün olduğunca süratli bir şekilde Evkaf Nezâretine gönderilmesi rica olunur.

Evkaf nâzırı yerine müsteşar"[15]

---

14 *Evkaf-ı Hümâyûn Nezâretinin Tarihçe-i Teşkilatı ve Nüzzârın Terâcim-i Ahvâli*, İstanbul 1335, s. 238-239

15 "Mısır Fevkalâde Komiserliğine,

Devletlü Efendim Hazretleri,

Vakıf kütüphanelerin tanzîm ve ıslâhı muvaffakiyetini teshîl ve te'mîne medâr olmak üzere Mısru'l-Kahire ve mahall-i sâ'irede mevcûd bulunan kütüphanelerin muhtevî bulunduğu kütüb ve âsârın envâ'ı ve bugün mikdarıyle sûret-i tasnîf ve tanzîm ve idâreleri hakkında istihsal olunacak ma'lûmât-ı kâfiyenin iş'âr ve elde edilecek fihrist ve vesâ'ik ve katalog ve sâ'irenin sür'at-i mümkine ile doğrudan doğruya nezâret-i senâverîye tisyâr buyurulması himem-i mahsûsa-i devletlerinden ricâ olunur. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir. 3 Safer 1332 ve 19 Kânûn-ı evvel 1329 [1 Ocak 1914]. Evkaf nâzırı nâmına müsteşâr. BOA. A. MTZ (05), 32-C/366.

Bu yazıya Mısır Fevkalâde Komiserliği'nden gelen 27 Kânun-ı Evvel 1329 (9 Ocak 1914) tarihli cevapda vakıf kütüphanelerinin ıslahını kolaylaştırmak ve yardımcı olmak maksadıyla istenilen kavânîn ve talimat ile hâlen Mısır Meclis-i Nüzzârı başkatibi ve kütüphanelerin düzenlenmesinde ihtisas sahibi olan Ahmed Zeki Paşa tarafından vaktiyle düzenlenmiş olan lâyihanın bir nüshasının postayla gönderildiği, gönderilen paketin içine Kütüphane-i Hidiviyye'ye ait tercümesiyle birlikte bir lâyiha ve gönderilen kitapların bir listesinin konulduğu belirtilmektedir.[16]

Bu yazıda bahsedilen Hidiv Kütüphanesi'ne ait lâyiha Başbakanlık Arşivi'ndeki Mısır'la ilgili yazışmalar arasında bulunmaktadır. Lâyiha olarak nitelenen bu belge aslında bu kütüphanenin Fransızca yazılmış tarihçesi[17] ile özensizce hazırlanmış Türkçe tercümesidir[18] ve "Hidiv Kütüphanesi Tarihine Bir Bakış" başlığını taşımaktadır. Bu belgede Hidiv Kütüphanesi'nin kuruluşundan önce Mısır'daki çeşitli yerlerde dağınık olarak bulunan kütüphaneler hakkında kısaca bilgi verilmekte daha sonra Hidiv İsmail Paşa döneminde Ali Mübarek tarafından 1286 (1869) yılında kütüphanenin kuruluşu ve kuruluşunun sebeplerine kısaca temas edilmekte ve bu kütüphanenin işleyişiyle ilgili uygulanmakta olan esasların 19 Nisan 1911 tarihinde yayımlanan bir kanunla düzenlendiği belirtilmektedir. Bu belgeden anlaşıldığına göre, Evkaf Nezâreti'nce istenilen Hidiv Kütüphanesi ile ilgili kavanin ve talimatın da Fransızca ve Arapça nüshaları da aynı paket içine konulmuştur.[19] Belgenin sonunda hazırlanmakta olan kataloglarla ilgili bilgi verilmektedir.

16 BOA. A. MTZ. MSR, 34-B, 199.

17 BOA. A. MTZ (05), 32-C/355.

18 BOA. A. MTZ (05), 32-B/258.

19 Gönderilen kavânîn ve talimatın içinde Hidiv Kütüphanesi'nin re-organizasyonuyla ilgili olarak 1911 tarihinde çıkarılan kanun, ödünç verme ve kütüphaneden yararlanmayı bildiren talimatnâme ve Hidiv Kütüphanesi'yle ilgili kararnâmeler bulunmaktaydı. Ancak bu belgelere Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde ulaşmak mümkün olamadı.

Bu yazıda bahsedilen Ahmed Zeki Paşa'ya ait lâyiha ise yine Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Maârif Nezâreti evrakı içinde bulunmaktadır.[20] Yukarıda belirttiğimiz gibi bu layiha 1325 yılında İstanbul'da basılmıştır.

Mısır tecrübesinden kataloglama çalışmalarında da yararlanma yönünde teşebbüsler olmuştur. 30 Teşrin 1329 (Kasım 1913) tarihinde Mısır Fevkalâde Komiserliği'nden yazılan bir yazıda "evkaf ve maârif nezaretlerince istenilen Arapça kitapların ikinci fasikülünün mevcudu kalmadığından yeniden basıldığında gönderileceği" belirtilmektedir.[21]

Hidiv Kütüphanesi'nce hazırlanan kataloglar beğenilmiş olmalı ki Mustafa Hayri Bey'in evkaf nâzırlığı döneminde İstanbul'daki vakıf kütüphanelerinin aynı şekilde bir toplu katalogunun hazırlanması için çalışmalar yapılmıştır. Evkaf Nezareti Kütüphaneler Müfettişi Muhtar Bey, Mısır kütüphaneleri fihristi tarzında İstanbul kütüphanelerine ait bir toplu katalog hazırlamak üzere Kütüphane-i Umumî memurlarından Ebu'l-Hayr Efendi'yi görevlendirmiş ve o da hazırlanan fişlerden bir formalık bir örnek bastırarak bunu 1 Mart 1333 (1 Mart 1917) tarihli bir raporla Evkaf Nezâreti'ne takdim etmiştir. Ebu'l-Hayr Efendi'nin "Mısır kütüphaneleri fihristi tarzında tanzim ettiğini" söylediği, kitap adına göre alfabetik olarak hazırlanmış bu katalogda eser ve müellifi hakkında kısaca bilgi verilmiş ve eserin çeşitli kütüphane kataloglarındaki numaraları ve bibliyografik künyesinin eğer varsa farklı şekillerde tespiti belirtilmiş ve tashihi yapılmıştır. Eldeki örnekten oldukça kullanışlı bir katalog olacağı anlaşılan bu çalışma kütüphane konusuna özel bir ilgi duyan şeyhülislâm ve Evkaf Nâzırı Hayri Efendi'nin nezaretten ayrılması ve I. Dünya savaşı yüzünden akim kalmıştır. Sadece bir forması basıldığı söylenen bu katalogun bir sayfasının fotokopisi Osman Ergin'in

20 BOA. MF. KTU. 9/30.

21 BOA. A. MTZ. MSR, 33-A/203.

Muallim Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi (İstanbul 1937, s. 437) adlı eserinde mevcuttur.

Yukarıda verdiğimiz bilgilerden ve zikrettiğimiz belgelerden anlaşıldığına göre, Tanzimat'tan sonra Osmanlı vakıf kütüphanelerinin ıslahı teşebbüslerinde, benzer tecrübeleri geçirmiş olan Mısır'ın bu konudaki birikiminden yararlanmak için Osmanlı bürokratları büyük bir çaba harcamışlardır. Bu hususta katkıda bulunanların Mısır bağlantısı da dikkat çekicidir. Evkaf Nâzırlarından Halil Hamdi Paşa yanında kütüphanelerin ıslahı konusunda önemli bir raporu[22] bulunan Abdullah Galib Paşa'nın da Mısır menşe'li bir âileye mensup olması Mısır'ın bu konudaki katkısını göstermesi bakımından önemlidir.

22 BOA. Y. Mtv. 211/5. Bu raporun metni için bkz. İsmail E. Erünsal, "Tanzimat Sonrası Türk Kütüphaneciliği ile İlgili Belgeler", *Osmanlı Araştırmaları*, XXXI, İstanbul 2007, s. 229-339.

İSLÂM DÜNYASINDA BİR KÜTÜPHANE TÜRÜ OLARAK DÂRÜ'L-İLİMLERİN ORTAYA ÇIKIŞI*

İslâm dünyasında kütüphanelerin H. I-II/M. VII-VIII asırlarda daha çok Beytü'l-hikme veya Dârü'l-hikme şeklinde adlandırılan araştırma kurumlarında yer aldığını görüyoruz. Sadece saray mensuplarına, âlimlere ve bu kurumlarda görevli mütercimlere açık olan bu kütüphaneler, varlıklarını H. IV/M. X. asrın ortalarına kadar sürdürmüşler ve bu asrın sonlarına doğru yerlerini Dârü'l-ilimlere bırakmışlardır.[1] Dârü'l-ilimleri Beytü'l-hikmelerden ayıran en önemli yanları bir vakıf müessesesi şeklinde teşkilatlanmaları ve halka açık olmalarıydı. Her ne kadar içinde kuruldukları müessesenin özelliklerine göre bu açık olma kavramı belli bir ölçüde değişebiliyorsa da Dârü'l-ilimlerde kurulan kütüphanelerden genellikle her sınıfa mensup halk tabakası istifade edebiliyordu. Ayrıca bir araştırma kurumu olan Beytü'l-hikmelerde kütüphane, bu kuruluşun sadece bir bölümünü teşkil etmekte,

---

* *Prof. Dr. Osman Ersoy'a Armağan*, Ankara 1990, s. 68-74. Genişletilmiş şekli.

1 Youssef Eché, İslâm dünyasında erken devirlerde kütüphanelerin gelişmesinde "Beytü'l-hikme-Dârü'l-ilim devri" gibi birbirini takip eden iki devrenin bulunduğunu kabul eder. *(Les Bibliothéques Arabes*, Damas, 1967, s. 1. G. Makdisî ise böyle bir sıralamanın mümkün olmakla birlikte, bazı istisnaların bulunması ve bu devreden bahseden kaynakların daha sonraki asırlarda kaleme alınmış olmalarından dolayı bunun kesin bir sıralama olarak kabul edilmemesi gerektiğini söyler *(The Rise of Colleges*, Edinburg, 1981, s. 25).

daha çok öğretime ağırlık veren Dârü'l-ilimlerde ise kütüphaneler bu müessesenin çoğu kere en önemli bölümünü oluşturmakta ve bu yüzden bu kurumlar bazen Dârü'l-ilim olarak değil de Dârü'l-kütüb olarak da adlandırılmaktaydı.[2]

Dârü'l-ilimlerle Beytü'l-hikmelerin ortak yönü ise, birkaç istisna dışından her iki müessesenin de bazı dinî görüş ve fikirlerin propagandasının yapıldığı ilmî kuruluşlar olmalarıydı.[3]

Tarihî kaynaklar, herhangi bir tarih vermeden, İslâm dünyasında ilk Dârü'l-ilm'in şâir ve âlim Ebu'l-Kasım Ca'fer b. Muhammed b. Hamdan el-Mavsilî (240/854-323/934) tarafından Musul'da kurulduğunu nakleder.[4] Yakut el-Hamavî'nin rivayetine göre Dâru'l-ilim diye adlandırılan bu kütüphane herkese açık bir vakıf kuruluşuydu.[5] İhtiyaç sahibi okuyuculara yemek verilen ve kâğıt temin edilen bu kütüphanede her ilim dalından önemli eserler bulunmakta ve özellikle kurucusunun ilgi alanı dolayısıyla felsefe ve astronomi dalında çok sayıda eser yer almaktaydı.[6] Haftanın her günü okuyuculara açıktı.[7] İbn Hamdân'ın bütün vaktini geçirdiği bu müessesede konferanslar verilmekte, ders okutulmakta ve sohbet toplantıları yapılmaktaydı.[8]

Araştırıcılar, bütün bu özellikleri dolayısıyla bu kütüphanenin tam anlamıyla halka açık ilk kütüphane olduğu görüşündedirler. Kaynaklardaki bu Dârü'l-ilim'le ilgili bilgiler, kurucusunun düşmanlarının tertipleri neticesinde Musul'u terk edip Bağdad'a

2 Y. Eché, a.g.e. *s.* 145.

3 Nikita Elisseef, *Nur ad-Din, un Grand Prince Musulman de Syrie au Temps des Croisades* (511-569/1118-1174), c. III, Damas, 1967, s. 752.

4 Said ed Divecî, *Tarihül- Musul*, Musul 1982, s. 192.

5 Yakut el-Hamevî, *Mu'cemül- Üdebâ*, c. VII, Beyrut, s. 193.

6 M. Hüseyin Zebidî, "el- Merâkizü's- Sekafîyye fil-Irak", *el- Müverrihü'l-Arabi*, no. 20,(1981), s. 213; Y. Eché, a.g.e. s. 99.

7 Yahya es-Sâ'atî, *el-Vakf ve Bünyetü'l-Mektebeti'l-Arabiyye*, Riyad 1988, s. 35-38.

8 Y. Eché, a.g.e. s. 99.

gidişiyle son bulur.[9] 552 (1157) yılında Ebu'l-Kasım Ali b. Muhacir, bu müessesenin arsası üzerine bir Dârü'l-hadis yaptırmış, daha sonraki bir tarihte de oğlu Elvan b. Muhacir aynı yerde bir Şâfiî medresesi kurmuştur.[10]

Seyfü'd-devle b. Hamdan (333/945-356/967) tarafından Haleb'de kurulan[11] kütüphanede, Zehebî'nin naklettiğine göre, Seyfü'd-devle ve başkaları tarafından vakfedilmiş on bin cilt kitap bulunmaktaydı.[12] Kaynaklarda, bu kütüphanenin kuruluşundan bir asır sonra yandığına,[13] Şiîlerle Sünnîler arasında çıkan bir çatışma sırasında yağma edildiğine[14] dair değişik rivâyetler vardır. Bir rivâyete göre de 460 (1068) yılında İsmâiliyye aleyhindeki bazı kitaplardan dolayı İsmâilîler bu kütüphaneyi basıp kütüphanecisini asmışlar ve kitapları yakmışlardır[15] Her ne kadar bu kütüphane kaynaklarda Dârü'l-ilim olarak adlandırılmamaktaysa da Orta Çağ'da İslâm dünyasında V/XII. asrın ortalarına kadar kurulan kütüphanelerin Dârül'-ilim karakterini taşıdığını nazar-ı itibara alarak Youssef Eche, bu kütüphanenin Dârü'l-ilim olarak kabul edilmesi gerektiğini ileri sürmektedir.[16]

Coğrafyacı Mukaddesî, Büveyhî hükümdarlarından Adudu'd-devle devrinde (334/945-356/967) Ebu Ali İbn Sivâr (veya Sevvâr) el-Kâtib adlı bir zat tarafından Basra ve Ramhürmüz'de

---

9 Yahya es-Sâ'atî, *el-Vakf ve Bünyetü'l- Mektebeti'l-Arabiyye*, Riyad, 1988, s. 36; Y. Eché, a.g.e. s. 99.

10 Nikita Elisseeff, a.g.e. s. 107.

11 Filip di Tarrâzî, *Hazâ'inü'l-Kütübi'l-Arabiyye fi'l-Hâfikeyn*, c. I, Beyrut 1947, s. 121-122.

12 Muhammed Rağıb et-Tabbah, "Dûru'l-Kütüb fi Haleb, Kadîmen ve Hâdisen", *Mecelletü Mecmai'l-İlmi'l-Arabi*, XV/7-8, (1937), s. 300.

13 Eché, a.g.e. *s.* 130.

14 Muhammed Rağıb, a.g.m. 301; Muhammed Kürd Ali, *Hıtatü'ş-Şâm*, c. 5, Dımaşk 1927, s. 186.

15 Tarrâzî, a.g.e. c. I, s. 121-122; Yahya Vehîb el-Cübûrî, *el-Kitâb fi'l-Hadâreti'l-İslâmiyye*, Beyrut 1998, s. 202.

16 Eché, a.g.e. *s.* 131.

iki kütüphane kurulduğunu nakleder.[17] Youssef Eché'nin Dârü'l-ilim sınıfına soktuğu Basra'daki kütüphane, İbn Nedîm'de "Hizânetül-vakf", Mukaddesî'de ise "Dârül-kütüb" şeklinde geçer. Mutezilî fikirleri yaymak için tesis edilmiş olan bu kütüphanede, bu mezhebin doktrinini öğreten bir şeyh de bulunmaktaydı.[18] Yine Mukaddesî'nin rivâyetinden, zengin bir koleksiyona sahip olan ve geniş bir okuyucu kitlesine hitap eden bu kütüphaneye yapılan vakıfların, Mutezile mezhebini öğrenmek isteyenlere bazı imkânlar da sağladığını öğrenmekteyiz.[19]

Bu kütüphaneyle ilgili bildiklerimiz coğrafyacı Mukaddesî'nin naklettiklerinden öteye geçmez. Kurucusunun ölümünden sonra kütüphanenin ne şekilde devam ettiği konusunda hiçbir bilgiye sahip bulunmamaktayız. Bu kütüphane, muhtemelen, kuruluşundan bir asır kadar sonra yakılarak yok edilmiştir. İbnü'l-Esir ve İbnü'l-Cevzî, 483 (1090) yılının vekayiini zikrederlerken Basra'nın bu yılın Cemazielevvel'inde mehdilik iddia eden bir müneccimin taraftarlarınca yakıldığını ve bu sırada iki de kütüphanenin yok edildiğini söylerler.[20] Bir kısım araştırıcılar bu iki kütüphaneden birinin İbn Sivâr'ın kütüphanesi olabileceği görüşünü ileri sürmektedirler.[21]

Büveyhî hükümdarlarından Bahaü'd-devle devrinde birkaç kere vezirlik görevine getirilen Ebu Nasr Sabur b. Erdeşir 383 (993) yılında Bağdad'ın Kerh bölgesinde, Yakut'un rivayetlerine göre de Mansur sokağında, çoğunluğu meşhur âlimlerin ve hattatla-

17 *Ahsenü't-Tekâsim fi Ma'rifeti'l-Ekâlim*, Leiden, 1906, s. 413. Heribert Busse, *Chalif and Grosskönig, Die Buyiden im Iraq, (945-1055)*, Wiesbaden 1969, s. 524.

18 Makdisî, a.g.e. s. 413; Eché, a.g.e. s. 100; Eymen Fu'âd Seyyid, *el-Kitâbü'l-Arabiyyi'l-Mahtût ve İlmü'l-Mahtûtât*, c. I, Kahire, 1997, s. 236.

19 *Ahsenü't-Tekâsim fi Ma'rifeti'l-Ekâlim*, s. 413. R. S. Mackensen, "Moslem Libraries and Sectarian Propoganda", *AJSL*, c. 51, (1935-1936), s. 88.

20 G. Avvâd, *Hazâ'inü'l-Kütübi'l-Kadime fi'l-Irak*, Beyrut, 1986, s. 139'dan naklen.

21 Olga Pinto, "The Libraries of the Arabs During the Time of the Abbasids", *Islamic Culture*, III/2, (1929), s. 225.

rın kaleminden çıkmış eserlerden oluşan büyük bir kütüphane kurmuştur. Dârü'l-ilim diye adlandırılan bir öğretim ve araştırma müessesinde kurulan bu kütüphanede 10.400 kitap mevcuttu.[22] Kaynakların rivâyetlerinden anlaşılacağı üzere, bu kütüphanede nâzır ve hâfız-ı kütüb olarak çalışan kimselerin çoğu devrin ünlü âlimleriydi.[23] Sıbt İbnü'l-Cevzî de bu kütüphanenin bir katalogunu hazırlamıştı.[24]

Bağdad'ın kültür hayatında önemli bir yeri olan bu kurum, 70 yıl kadar süren hayatında ilmî toplantıların, edebî sohbetlerin yapıldığı bir merkez olmuştur. Ünlü şâir Ebu'l-A'la el-Ma'arri, Bağdad'ta bulunduğu sırada bu kütüphanede çalışmış, bu kütüphanenin hâfız-ı kütüplerinden Abdü's-selam el-Basri ve Ebu Mansur'la yakın dostluk kurmuş ve kasidelerinden birinde de bu kütüphaneye temas etmiştir. Ebu'l-Ala el-Ma'arri'nin bu iki şahsa yazdığı bazı mektuplar günümüze ulaşmıştır.[25]

Kurucusunun 416'da (1025-1026) ölümünden sonra da mevcudiyetini sürdüren bu kütüphanenin ne zaman ortadan kalktığı konusunda kaynaklarda farklı iki rivayet bulunmaktadır. Yakut, Selçuklu sultanı Tuğrul Bey'in 447 (1055) tarihinde Bağdad'a girişi sırasında çıkan bir yangında bu kütüphanenin de büyük bir zarara uğradığını söyler.[26] Yangından artakalan eserleri gözden geçiren Tuğrul Bey'in veziri Amidü'l-Mülk Künderî, bazı kitapları seçerek Horasan'a götürmüştür.[27] İbni Esir ve Bündarî ise

22 Y. Eché, a.g.e. s. 103.

23 Y. Eché, a.g.e. s. 108-111; Yahya Vehîb el-Cübûrî, *el-Kitâb fi'l-Hadâreti'l-İslâmiyye*, Beyrut 1998, s. 187-188.

24 Yahya Vehîb el-Cübûrî, *Beytü'l-hikmeti ve Dûrü'l-İlm fi'l-Hadareti'l-İslâmiyye*, Beyrut 2006, s. 68-69.

25 R. S. Mackensen, "Four Great Libraries of Medieval Baghdad", *Library Quarterly*, no. 2 (1932), s. 290-292.

26 R. S. Mackensen, a.g.m. s. 288'den naklen.

27 G. Avvâd, a.g.e. s. 145; Heribert Busse, *Chalif und Grosskönig...*, s. 527. Bu kütüphane hakkında geniş bilgi almak için bkz. Kâzım Müdürşâneci, *Kitâb ve Kitâbhâne der-İslâm*, Meşhed 1995, s. 84-94; Ahmet Güner, "Sâbûr b. Erdeşîr ve Dârü'l-İlmi", *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, no. XIII-XIV (İzmir 2001), s. 65-92.

451 (1059) yılının vekayiini zikrederken bu yıl Bağdad'ta çıkan bir yangında Vezir Sabur b. Erdeşir'in vakfettiği kütüphanenin yandığını naklederler.[28] Öyle anlaşılıyor ki bu kütüphane Tuğrul Bey'in Bağdad'a girişi sırasında veya kısa bir süre sonra çıkan yangında yok olmuştur.

İslâm dünyasındaki Dârü'l-ilimlerin en ünlüsü Mısır'da Fatımîler devrinde kurulmuştur. Halife el-Hâkim'in 395'te (1005) Kahire'de Dârü'l-hikme modelinde kurduğu Dârü'l-ilim, kuruluşunda Sünnî bir araştırma kurumu özelliklerine sahiptiyse de daha sonraları İsmâilî propagandaların yönlendirildiği bir merkez haline gelmiştir.[29] el-Hâkim büyük bir özenle inşa ettirdiği ve döşettiği Dârü'l-ilim'de zengin bir kütüphane de kurmuştu. Kaynaklar, kuruluşunda bu kütüphanede mevcut her ilim dalından eserlerin genellikle Sünnî görüşü aksettiren kitaplar olduğunu belirtirler.[30] Kütüphanede mevcut kitapların büyük bir bölümü saray kütüphanesindeki zengin koleksiyondan sağlanmıştı.[31] Her sınıftan insana açık olan Dârü'l-ilim kütüphanesi, başlangıçta Halife el-Hâkim'in özel bütçesinden sağlanan gelirle desteklenmekteydi. 400 (1009) tarihinde el-Hâkim, bütün hayratı için bir vakıf kurduğunda Dârü'l-ilm'e de bu vakfın gelirlerinden yıllık 257 dinar ayırdı. Bu paranın sarf yerlerinin de zikredildiği vakfiyede, kağıt için 90, hâfız-ı kütübün maaşı için 48, kitapların tamiri için 12, hademe için 15, kâğıt, kalem ve mürekkebi müs-

28 Bundarî, *Tarihü Devleti Ali Selçuk*, Beyrut 1980, s. 20; Eché, a.g.e. *s.* 116; Rükneddin Hümâyûn-Ferruh, *Tarihçe-i Kitâbhâne-i İran ve Kitâbhânehâ-yı Umûmî*, c. I, Tehran, t.y. s. 29.

29 Eché, a.g.e. s. 75-77. Dârü'l-ilm'in ilk kuruluş yıllarında burada çalışan hocaların çoğunun Sünnî oluşu, tarihçileri şaşırtan bir husus olmuştur. Bkz. Paul E. Walker, *Exploring an Islamic Empire: Fatimid History and its Sources*, London 2002, s. 44.

30 Gaston Wiet, "Recherches sur les Bibliothéques Egyptienne aux X et XI siécles", *Cahier de Civilisation Mediévale*, no. 6 (1963), s. 7.

31 Yahya es-Saati, *a.g.e*, s. 41.

tensihlere ve okuyuculara tevzi edecek memur için de 12 dinar tahsis edildiğini görüyoruz.[32]

Dârü'l-ilim'de, kütüphanenin okuma salonunun yanında toplantı ve dersler için ayrı bölümler vardı.[33] Burada yapılan ilmî toplantılara zaman zaman Halife el-Hâkim de katılırdı.[34] Kuruluşunun ilk yıllarında burada yapılan toplantılara iştirak edenler arasında başta devrin ünlü muhaddisi Abdülgani b. Said b. Ali b. Bişr Ebu Muhammed olmak üzere bir çok Sünnî âlim de bulunmaktaydı.[35] Muhtemelen el-Hâkim'in hilafeti süresince Sünnî karakterini muhafaza eden Dârü'l-ilim, bu halifenin ölümünden sonra İsmâilî propagandacıları (daî) yetiştiren bir merkez haline geldi ve dâ'î't-duâtların kontrolü altına girdi. Youssef Eché'ye göre el-Hâkim'in bu müesseseye Sünnî bir görünüm vermesinin iki sebebi vardı: Birincisi şiddetli İsmâilî propaganda neticesinde isyan edecek hale gelen Sünnî Kahire halkını yatıştırmak, ikincisi ise bu müessesede okutulacak felsefe dersleriyle İsmâilî propagandaya bir zemin hazırlamak.[36]

Dârü'l-ilim, muhtemelen İsmâilî mezhebinin görüşleri dışında bazı görüşleri savunan Nizarî mezhebinin mensuplarının faaliyetleri dolayısıyla vezir Efdal b. Emirü'l-Cüyûş tarafından 513 (1119) tarihinde kapatılmışsa da 517 (1123) yılında vezir Me'mun'un gayretleriyle başka bir binada tekrar açılmıştır.[37] Fatımîlerin saltanatına Eyyubîler tarafından son verilinceye kadar Dârü'l-ilim hem bir kütüphane hem de bir propaganda merkezi olarak faaliyetlerini sürdürmüştür.[38] Eyyubî Hükümdarı Selâhaddin 567 (1171) yılında Kahire'yi fethedip Fatimî saltanatına son verdiğinde

32 Makrizî, *Kitâbu'l-Mevâ'iz ve'l-İ'tibâr bi-Zikri'l-Hıtat ve'l-Âsâr*, Bulak 1280, s. 459.

33 J. Pedersen, "Mescid", *İA.* c. VIII, s. 50.

34 R.S. Mackensen, "Moslem Libraries and Sectarian Propaganda", *The American Journal of Semitic Languages and Literatures*, c. 51(1934-1935), s. 100.

35 Y Eché, a.g.e. s. 80-81.

36 Y. Eché, a.g.e. s. 76, 90, 96-97.

37 Mackensen, a.g.m. s. 102; G. Wiet, a.g.m. s. 9; Y. Eché, a.g.e. 93-95.

38 *Philip K Hitti, History of the Arabs*, London 1970, s. 628.

İsmâilî propagandasının merkezi haline gelmiş olan bazı kütüphaneleri ve bu arada Dârü'l-ilim kütüphanesini de dağıtmıştır.

Halife el-Hâkim'in, Kahire'de kurduğu Dârü'l-ilim'den başka, Kudüs'teki mevcut kiliselerden birinde de bir Dârü'l-ilim kurduğuna dair bazı rivayetler vardır.[39]

Trablusşam ve civarında yarım asır kadar bir süre (462/1070-503/1109) hüküm süren Ammâroğullarından, tarihî kaynaklar Trablusşam'da kurdukları Dârü'l-ilim dolayısıyla övgüyle söz ederler. Zehebî'nin nakline göre, her ne kadar Dârü'l-ilm'in kuruluşundan önce bu şehirde bazı kütüphaneler bulunmaktaysa da, bunlardan hiçbiri Dârü'l-ilim kadar şöhret kazanmamıştı.[40]

Şehrin Fatimî valisinin ölümü üzerine, bağımsızlığını ilan eden kadı Ebu Talib Hasan b Ammâr, devletin merkezi yaptığı Trablusşam'da mensup olduğu Şiî mezhebinin akidesini yaymak ve propagandacı (dâ'î) yetiştirmek için zengin bir kütüphaneye sahip bir Dârü'l-ilim kurdu. Başta Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed İbni Ammâr olmak üzere diğer Ammârî emirleri bu kütüphaneyi çok zengin bir hale getirdiler.[41] İslâm kaynaklarında bu kütüphanedeki kitap sayısı hakkında 100.000 ile 3.000.000 gibi birbirinden oldukça farklı rakamlar mevcuttur. Youssef Eché, bu kütüphânede 3.000.000 kitap bulunduğunu rivayet eden İbni Ebi Tayy'ın Şiî olması dolaysıyla bu konuda mübalağa etmiş olabileceğini belirtir ve 100.000 rakamının daha makul bulunduğunu söyler.[42] Bazı kaynaklar kütüphanedeki mushaf sayısını 50.000, tefsir sayısını da 20.000 olarak verir. Yine kaynakların naklinden, buradaki eserlerin

39 Y. Eché, a.g.e. 122-123.

40 Abdullah Muhlis, "Hizanetü Al-i Mağribi fi Trablusşam", *Mecelletü Mecma'i'l-İlmi'l-Arabi*, c. XVIII/3-4 (1943), s. 123; Y. Eché, a.g.e. 117.

41 Yahya es-Sâ'atî, *a.g.e.* s. 48.

42 Y. Eché, a.g.e. s. 118. Kitap sayısı hakkında verilen farklı sayıların tartışması için bkz. Ömer Abdü's-Selâm Tedmürî, "Mektebetü Benî 'Ammâr fi Trablusi'ş-Şam, el-Müsemmâ Dârü'l-İlm", *el-Fikrü'l-İslamî*, c. III/10 (Safed 1972), s. 73-77.

Hâkim-bi-emrillâh'ın saray kütüphanesindeki gibi konularına göre farklı odalarda muhafaza edildiği anlaşılmaktadır.[43]

Tarihçi İbni Furat (öl. 807/1404) bu kütüphaneden bahsederken Trablusşam'daki Dârü'l-ilm'in benzeri dünyanın hiç bir yerinde görülmemiştir der ve şöyle devam eder: Bu kütüphane dünyanın harikalarından biriydi. Burada görevli 180 müstensihten otuzu gece ve gündüz devamlı çalışırdı. Benû Ammâr'ın çeşitli ülkelerdeki adamları satın aldıkları kitaplarla Dârü'l-ilim kütüphanesini oldukça zenginleştirmişlerdi. Kütüphanede Arapça eserlerin yanında Latince, Grekçe, Farsça ve Sanskritçe eserler de vardı. Dünyanın her yerinden bu akademiye talebeler ve hocalar gelirdi. Benû Ammâr zamanında ilmin bütün şubeleri, özellikle de imamî doktrini gelişmişti. Benu Ammâr bu doktrine mensuptu.[44]

Maalesef bu kadar zengin bir koleksiyona sahip olan bu kütüphane uzun ömürlü olamamıştır. Trablusşam'ın 503 (1109) yılında Haçlılar tarafından işgalinde Dârü'l-ilim, Haçlı askerler tarafından önce yağmalanmış, sonra da yıkılmıştır.[45]

Olga Pinto, Lammens'in Dârü'l-ilim'in yakılışının Müslüman kaynaklarda canlı bir şekilde tasvir edilip Hristiyan tarihçilerinin bu konudan hiç bahsetmemelerinden hareketle Müslüman tarihçilerin böyle davranarak İskenderiye Kütüphanesi'nin yakılmasına benzer bir hâdiseyi Haçlılara mâletme gayretinde olabileceklerini ileri sürdüğünü nakleder ve onun bu görüşünü, İslâm kültürünü çok az tanıyan ve ondan nefret eden Haçlılar'ın bir kütüphane tahribi, her zaman ve her yerde yaptıkları için, Hıristiyan tarihçilerinin dikkatini çekmemiştir şeklinde cevaplar.[46]

---

43 Dârü'l-İlim hakkında geniş bilgi için bkz. Ömer Abdü's-Selâm Tedmürî, "Dârü'l-İlm fî Trablusu'ş-Şâm Hilâle'l-Karni'l-Hâmisi'l-Hicrî", *'Âlemü'l-Fikr*, c. XII/3 (Safed 1981), s. 257-300; Aynı müellif, *Lübnan, mine's- siyâdeti'l-Fatimiyye hattâ's-sukuti bi-yedi's-Salibiyyîn*, Trablus, 1994, s. 223-302.

44 Olga Pinto, a.g.m. s. 236'dan naklen.

45 Nina Jidejian, *Tripoli Through The Ages*, Beirut, tarihsiz, s. 48.

46 O. Pinto, a.g.m. s. 237.

İslâm dünyasında kurulan bu Dârü'l-ilimlerin dışında, kaynaklarda haklarında kısaca bilgi verilen birkaç Dârü'l-ilim daha vardır. Basra'da İbni Ebi'l-Beka'nın (öl. 499/1105) kurduğu Dârü'l-ilim'de Zehebî'nin nakline göre, 12.000 cilt kitap mevcuttu. Bu kütüphane Bedevîler tarafından yağmalanarak yok edilmiştir.[47] Hamdanî hükümdarlarından Seyfü'd-devle b. Hamdan'ın (333/945-356/967) Haleb'te kurduğu kütüphane, her ne kadar kaynaklarda Dârü'l-ilim olarak adlandırılmamaktaysa da Youssef Eché, Orta Çağ İslâm dünyasında V/XII. asrın ortalarına kadar kurulan kütüphanelerin Dârü'l-ilim karakterlerini taşıdığını dikkate alarak bu kütüphanenin de Dârü'l-ilim olarak kabul edilmesi gerektiğini ileri sürmektedir.[48] Zehebî'nin naklettiğine göre bu kütüphanede Seyfü'd-devle ve başkaları tarafından vakfedilmiş 10.000 cilt kitap bulunmaktaydı.[49] Kaynaklarda, bu kütüphanenin kuruluşundan bir asır sonra yandığı,[50] Şiîlerle Sünnîler arasında çıkan bir çatışma sırasında yağma edildiği[51] şeklinde farklı rivayetler bulunmaktadır. Şerif er-Radî'nin (359/970-406/1016)[52] ve İbnü'l-Maristiniyye'nin (541/1146-599/1202) Bağdad'da kurdukları dârü'l-ilimler uzun ömürlü olmamıştır.

Sünnî görüşün kuvvetli bir savunucusu olan Nureddin Zengî ve Selahaddin Eyyubî gibi hükümdarların İslâm dünyasında önemli bir siyasi güç haline gelmeleri, daha ziyade Mutezilî, İsmâilî ve batini görüşlerin bir eğitim ve propaganda merkezi haline gelmiş bulunan Dârü'l-ilimlerin üç asır kadar süren hayatlarını sona erdirmiş ve kütüphaneler bundan sonraki dönemlerde varlıklarını Sünnî bir kuruluş olan Dârü'l-hadis ve medreselerin bünyelerinde sürdürmüşlerdir.

---

47 Abdullatif b. Abdullah Dihiş, "Neş'etü'l-Mektebeti'l-Islâmiyye ve Tatavvuruha hatta evahiri'l-Abbasi", *el-Arab*, c. VII-VIII (1986), s. 496.

48 Y. Eché, a.g.e. s. 131.

49 Muhammed Rağıb et-Tebbâh, "Dûrü'l-Kütüb fi Haleb Kadimen ve Hadisen", *Mecelletü Mecma'i'l-Arabî*, c. XV/7-8 (1937), s. 300.

50 Y. Eché, a.g.e. s. 130.

51 Muhammed Rağıb, a.g.m. s. 301.

52 G. Avvâd, a.g.e. s. 231; Mafizullah Kabir, Mafizullah Kabir, "Libraries and Academies During the Buwayhid Period-946 A.D. to 1055 A.D., *IC*, c. XXIII/1 (1959), s. 33.

EVKAF NÂZIRI HAMMÂDE-ZÂDE HALİL HAMDİ PAŞA'NIN İSTANBUL'DA MEVCUT VAKIF KÜTÜPHANELERİNİN ISLAHI VE BİR MEKÂNDA TOPLANMASI KONUSUNDAKİ ÇALIŞMALARI*

2 Rebiülevvel 1327 (24 Mart 1909)-9 Zilhicce 1327 (22 Aralık 1909) tarihleri arasında Evkaf Nâzırlığı görevinde bulunan Hammâde-zâde Halil Hamdi Paşa, İstanbul'da mevcut vakıf kütüphanelerinin ıslahı konusunda önemli teklifler getirmiş ve bazı teşebbüslerde bulunmuşsa da, görev yaptığı dönemin olağanüstü şartları ve nezârette kaldığı sürenin oldukça kısa oluşu dolayısıyla bu konuda önemli bir başarı elde edememiştir. Halil Paşa'nın Mısırlı oluşu, Batılılaşma sürecine daha önce giren ve vakıf kütüphaneleri konusunda benzer aşamalardan kısa bir süre önce geçmiş olan Mısırlıların kazandığı tecrübelerden doğrudan yararlanmasını mümkün kılmış ve bu tecrübelerin ışığında bazı teklifler getirmesini sağlamıştır. Dolayısıyla Ahmet Zeki Paşa'dan sonra Halil Paşa da yaptığı tekliflerle kendi ülkelerinde kazandıkları birikimi İstanbul'a aktarmaya çalışmışlar ve Osmanlı vakıf kütüphanelerinin ıslahı hususunda en azından fikrî planda önemli katkılarda bulunmuşlardır.[1]

---

* *Nail Bayraktar'a Armağan*, İstanbul Büyük Şehir Belediye Başkanlığı, Kütüphaneler ve Müzeler Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2005, 90-98.

1 Fikrî plandaki bu katkının birkaç yıl sonra hazırlanmaya başlanan İstanbul vakıf kütüphanelerinin toplu katalogu çalışmasında fiiliyata dönüştüğünü

2 Rebiü'l-evvel 1327 (24 Mart 1909) tarihinde Evkaf Nâzırlığı'na getirilen Hammâde-zâde Halil Hamdi Paşa'nın yaptığı teşebbüslerden biri Tanzimat'tan sonra Maârif Nezâreti'nin kontrolüne verilen vakıf kütüphanelerinin idaresinin tekrar Evkaf Nezareti'nin sorumluluğu altına alınmasını sağlamak olmuştur. Maârif Nezâreti'nin çabalarının vakıf kütüphanelerinin tanzimi ve idaresinde iyi sonuç vermediğine inanan Halil Hamdi Paşa, 3 Cemaziyelevvel 1327 (22 Haziran 1909) tarihinde yazdığı bir raporda bu husus hakkında şöyle bir mütalaada bulunmaktadır:

> Kütüphanelerin ahiren Ma'ârif Nezâreti'nin idaresine verildiği anlaşılmış ise de fikr-i âcizânemce bunlar ke-mâ-kân evkafa iâdeten devr ve teslim olunduğu takdirde hem vâkıfın amaline mutâva'at hem de mahv ve nâbûd olmamasına hizmet edilmiş olacaktır.[2]

Nitekim Temmuz 1328 (1912) tarihinde vakıf kütüphanelerinin idaresi Evkaf Nezâreti'ne bırakılmış ve bu görev nezaret bünyesindeki Müessesât-ı İlmiyye-i Vakfiyye Müdüriyyeti'nin uhdesine verilmiştir. [3]

---

görmekteyiz. Evkaf Nezareti Kütüphaneler Müfettişi Muhtar Bey, Mısır kütüphaneleri fihristi tarzında İstanbul kütüphanelerine ait bir toplu katalog hazırlamak üzere Kütüphane-i Umumî memurlarından Ebu'l-Hayr Efendi'yi görevlendirmiş ve o da hazırlanan fişlerden bir formalık bir toplu katalog örneği bastırarak bunu 1 Mart 1333 (1 Mayıs 1917) tarihli bir raporla Evkaf Nezâreti'ne takdim etmiştir. Darü'l-Kütübi'l-Mısriyye'nin katalogu model alınarak kitap adına göre alfabetik olarak hazırlanmış bu örnekte, eser ve müellifi hakkında bilgi verilmiş ve eserin çeşitli kütüphane kataloglarındaki numaraları ve eğer varsa bibliyografik künyesinin farklı şekillerde tespiti belirtilmiş ve tashihi yapılmıştır. Eldeki örnekten oldukça kullanışlı bir katalog olacağı anlaşılan bu çalışma kütüphane konusuna özel bir ilgi duyan Şeyhülislâm ve Evkaf Nâzırı Hayri Efendi'nin nezâretten ayrılması ve I. Dünya Savaşı (1914-1918) yüzünden akîm kalmıştır. Sadece bir forması basıldığı söylenen bu katalogun bir sayfasının fotokopisi Osman Ergin'in *Muallim Cevdet, Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi* (İstanbul 1937, s. 437) adlı eserinde mevcuttur.

2 Evkaf Nâzırı Hammâdezâde Halil Hamdi Paşa tarafından evkaf hakkında sadarete takdim edilen lâyiha suretidir, İstanbul, tarihsiz, s. 37.

3 *"Kütüphanelerin Islah ve Tanzimi ve Kütüb-i mevcûdenin kayd ve tahriri ile hüsn-i muhafazası esbabının te'mîni dahi Mü'essesât-ı İlmiyye-i Vakfiyye*

Çıkarılan bir kanunla da Evkaf bütçesine 200.000 kuruş eklenmiş ve "Yigirmi sekiz senesinden i'tibaren cihet-i evkafa devr olunan kütüphanelerin hâfız-ı kütübleri muhassesatının mesârif-i muhtelifesi ve teftiş-i idaresi mesârifi olmak üzere iki yüz bin guruşun üç yüz yigirmi sekiz senesi büdçesine ilaveten sarfına evkaf nâzırı me'zundur" denilmiştir.[4] Evkaf Nezâreti bünyesinde kurulan "Müessesât-ı İlmiyye-i Vakfiye Müdüriyeti" kütüphanelerin ıslahı için bazı çalışmalar yapmışsa da pek başarılı olamamıştır.[5]

Tanzimat'tan sonra vakıf kütüphaneleriyle ilgili olarak üzerinde durulan önemli aksaklıklardan biri, cami ve tekkelerde oluşturulan küçük koleksiyonların korunma ve kontrolünün güçlüğü ve çeşitli yerlere dağılmış olduklarından bu koleksiyonlardan yeterince istifade edilememesidir. Bu dönemde yapılan çeşitli yazışmalardan fizikî şartların uygun olmamasından dolayı kitapların büyük zarar gördüklerini öğrenmekteyiz.[6] Vakıf kütüphaneleriyle ilgili olarak çeşitli tarihlerde hazırlanan raporlarda, sultanların ve devlet ricâlinin kurduğu büyük kütüphaneler hariç, diğer küçük koleksiyonların birleştirilerek bir yerde toplanması ve böylece korunma ve kullanılmasının kolaylaştırılması yönünde görüş belirtilmiştir. Kütüphanelerde araştırma yapmak için 1278 (1861) yılında İstanbul'a gelen A. Faris Şidyak'ın İstanbul'daki

---

idaresine muhavveldir". (*Düstur*, tertib-i sânî, c. 4, Der-saâdet 1331, s. 575, Evkaf Nezâreti İdâre-i Merkeziyyesi Teşkîlât ve Vezâifi Hakkında Nizâmnâme, madde. 18).

4 *Takvim-i Vekâyi'*, no. 2556.

5 İsmail E. Erünsal, *Kütüphanecilikle İlgili Osmanlıca Metinler ve Belgeler II*, İstanbul 1990, s. 488-489.

6 Mesela Fetva Emini Nuri Efendi'nin raporunda 1318/1900 tarihinde vakıf kütüphanelerinin durumunu yansıtan önemli tespitler vardır:

"Kütüphanelerimiz pek şâyân-ı esef bir haldedir. Bazıları hareket-zede olduğu için ve bazı diğerleri de kapıları temhir olunarak sedd idilmiştir. Açık bulunanların bir kere içerülerine girildi mi tozdan topraktan döşemelerinin fersudeliğinden oturacak bir yer bulmak müşküldür. Bir kitap getirdilip ele alındı mı te'essürler içinde kalınır. Zira cildinin fersudeliğinden o köhneliğe inzimam eden birkaç parmak tozdan kitabın rengi kalmadığı gibi hemen hemen dağılacak zannolunur..." BOA. Yıldız Evrakı 14/2045/126/10.

vakıf kütüphaneleriyle ilgili önemli bir tenkidi de bu kütüphanelerin şehrin muhtelif bölgelerine dağılmış olmasından dolayı araştırmacıların gereksiz yere zaman ve enerji harcamalarıydı. Bunun önüne geçmek için bütün koleksiyonların bir merkezde toplanması ve merkezî bir konuma sahip olduğu için bu merkezin Nuruosmaniye olması yönünde bir teklifte bulunmuş ve ayrıca da "sabahtan akşama kadar kütüphanede bulunmak şartıyla hâfız-ı kütübe de 500 kuruş aylık verilmesi gerektiğini belirtmişti."[7] Münif Paşa da dönemin sadrazamına 1869-1871 seneleri arasında sunduğu lâyihasında bu konunun üzerinde önemle durmuştu:[8]

> mevcut kütüphaneler Dersaâdet'in mevâki'-i muhtelefesinde müteferrik olduğundan erbâb-ı mütala'a istedikleri kitapları bir yerde müctemi' bulamayarak bunların taharri ve tedârikinde zahmet ve su'ubete duçar olmaktadırlar.

4 Teşrîn-i sânî 1320 (17 Mart 1904) tarihli bir belge "ale'l-umum kütüphanelerin hali teessüf olunacak raddededir. Bu hâle sür'at-i mümkine ile nihâyet verilmez ise elli-altmış bin kütüb-i nefise ve nâdirenin ziyâ'ı muhakkakdır" cümleleriyle başlamakta ve şu tavsiyeyle sona ermektedir:

> Hülâsa kütüphanelerin kâffesi ayrı ayrı salonlarda bulunmak ve vâkıflarının isimlerini taşımak üzere bir bina dahilinde toplanılarak ve bir müdir-i mes'ule tevdî olunması.... Büyük kütüphanelerin bir araya cem'i şimdilik kabil olamadığı takdirde hiç olmaz ise bazı cevâmi'-i şerife derûnunda, türbelerde, mahzenlerde, kat'iyyen açılmayan sandık ve dolaplarda çürümekte bulunan kitapların toplatdırılması lâ-büddür.[9]

---

7 Geoffrey Roper, "Ahmad Fâris al-Shidyaq and the Libraries of Europe and the Ottoman Empire", *Libraries and Culture*, vol. 33, no. 3, Summer 1998, s. 243.

8 Müjgan Cunbur, "Münif Paşa Lâyihası ve Değerlendirilmesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. II, sayı 2-3, Ankara 1964, s. 226.

9 BA. H. HMD. 1322(9.1).

Mısırlı Ahmet Zeki Paşa da İstanbul kütüphaneleri hakkında yazdığı Teşrinisâni 1909 tarihli raporunda aynı konuya temas etmiş ve hem okuyuculara kolaylık sağlaması hem de kitapların perişanlıktan kurtarılmaları için en iyi çözümün bütün koleksiyonların bir yerde toplanması olduğunu belirtmişti."[10]

Bu konuda Halil Hamdi Paşa tarafından önemli bir teşebbüste bulunulduğunu ve İstanbul'daki vakıf kütüphanelerinin bir araya getirilebilmesi için bir yol aranıldığını görmekteyiz. Aşağıda metnini verdiğimiz bir belge bu konuda Evkaf Nezâreti ile Meşihat arasında yapılan görüş alış-verişini bize tafsilatlı bir şekilde aktarmaktadır. 29 Şevval 1327 (13 Kasım 1909) tarihli Evkaf Nâzırı Halil [Hammâde-zâde Halil Hamdi Paşa] imzalı, Şeyhülislâmlık Makamı'na yazılan bir yazıda Dersaadet'de muhtelif mahallerde mevcut kütüphanelerin, gereği gibi korunabilmesi ve kitaplardan azami istifadenin sağlanabilmesi için bir yerde toplanarak bir kütüphane-i umumi tesisinin düşünüldüğü belirtilmekte ve bu konuda Meşihat'ın görüşü sorulmaktadır. Kendisi de Mısırlı olan Halil Hamdi Paşa, böyle bir uygulamanın daha önce Mısır'da gündeme geldiğinde Mısır ulemâsının bu tür bir uygulamayı tasvip ettiğini ve bu teşebbüsden olumlu sonuçlar alındığını yazısında belirtmektedir. Meşihat'ın 26 Rebiü'l-evvel 1328 (7 Nisan 1910) tarihli cevabında, Fetvahâne'den vakıf kütüphanelerinin vakfedildikleri yerlerde korunmalarının vâkıfın şartı olduğundan, bunların başka mahallere naklinin caiz olmayacağı şeklinde görüş bildirildiği ve bu yüzden bu kütüphanelerin bulundukları binalar tamir edilinceye kadar ancak geçici bir süre için başka bir mahalle taşınılabileceklerinin uygun görüldüğü belirtilmiştir. Meşihat'ın cevap yazısından anlaşıldığına göre, bu konuda daha önce Maârif Nezâreti'nin de bir müracaatı olduğunu ve yine aynı şekilde cevap verildiğini öğreniyoruz. [11]

---

10 İsmail E. Erünsal, *Kütüphanecilikle İlgili Osmanlıca Metinler ve Belgeler I*, İstanbul 1982, s. 324 ve 329-330'dan naklen.

11 Meşihat Arşivi, Bâb-ı Meşihat Tahrirât Kalemi Evrakı. Tasnif numarası verilmemiştir.

Meclis-i Meb'usân'ın yüz yedinci oturumunda (Salı 25 Mayıs 1326, kablezzuhur /7 Ağustos 1910) Maârif bütçesi görüşülürken söz alan mebuslardan bazılarının İstanbul'daki vakıf kütüphanelerin koleksiyonlarının birleştirilmesi lüzumundan bahsettiklerinde, Maârif Nâzırı Emrullah Efendi şu şekilde cevap vermiştir:

> Ma'ârif nâzırı: Efendim evvelce arz etmişdim ki Nezâret büyük bir kütüphane-i millî yapacak ve bunun için gelecek sene bütçesine birkaç senelik olmak üzere tahsisât-ı kâfiye koyacaktır. Şimdiden bunun projesini hazırlıyor. Bu cihet atîye aittir. Hakikaten bize böyle bir kütüphane lazımdır. Bir kütüphanemiz Bâyezid'de vardır. Diğer kütüphaneler vakıftır. Bu kütüphanelerin üzerinde hukuk-ı vakf vardır. Bunları bir müsâade-i şer'iyye dâiresinde mümkünü varsa toplamak cihetini tasavvur ediyoruz.[12]

Görüşmelerden anlaşıldığına göre vakıf kütüphanelerindeki koleksiyonların yerlerinin değiştirilmeleri konusunda Maârif Nâzırı'nın işaret ettiği "müsaade-i şer'iyye" konusunu bazı mebuslar da dile getirmiş[13] ve Meşihat'tan fetvâ alınması gerekli olduğu hususunda bir kanaat oluşmuştur.

Emrullah Efendi de bütçe görüşmeleri sırasında bu konuya temas etmiş ve muhtemelen Meşihat'in, kütüphanelerin tamiri sırasında geçici olarak başka bir yere taşınabileceği şeklindeki görüşüne atıfta bulunmuştur:

---

12 *Takvim-i Vekayi'*, sene 2, no 544 (18 Mayıs 1326), s. 2126, sütun 3; s. 2127, sütun 1.

13 Mesela Kastamonu Mebusu Ahmed Mahir Efendi şöyle görüş belirtmiştir: "Bu kütüphaneleri yapan bânîler mücerred talebe-i ulûm para verip kitap alamazsa mütalaa idebilsinler, okusunlar içün vücuda getirmişlerdir. Şu hâlde vâkıf o kütüphaneyi nereye yapmış ise onun tebdîl ve tağyiri oradan kaldırılıp başka yere nakledilmesi kat'iyyen caiz olamaz. ... Muhafazası kabil olmaz bir hale gelirse Bâb-ı Fetva'dan müsaade edilmedikçe tebdîl ve tağyiri mümkün değildir". *Takvim-i Vekayi'*, sene 2, no 544 (18 Mayıs 1326), s. 2127, sütun 1-2.

Vakıf kütüphanelerinin ıslahı için şeyhülislâm hazretleri müsaâde-i şer'iyyesini buldular. Harâb olmuş, ötede beride kalmış kitapları mahsur kütüphanelere naklettik. Bu büyük bir eser-i terakkidir, zannederim. Çünkü bu kitaplar harâbiyetten, ziyandan kurtarılıyor, emin yerlerde bulunduruluyor, erbâb-ı mütâlâanın enzârına küşâde bulunuyor.[14]

Ancak, özellikle küçük koleksiyonların süratle yok olmaya başlamaları kısa bir süre sonra aynı konuyu tekrar gündeme getirmiş ve bazı düzenlemeler yapılmıştır. Halil Hamdi Paşa'dan bir yıl sonra Evkaf Nâzırlığı'na getirilen Mustafa Hayri Efendi zamanında İstanbul'da dört-beş yüz bin cilt kitabı ihtiva edecek bir kütüphane binası yapılması kararlaştırılmışa da, bunun gerçekleştirilmesi zaman alacağından hemen birkaç kütüphane binasının tamiri ve elektrik sistemiyle donatılması sağlanmış ve bu binalara bazı küçük koleksiyonlar nakledilmiştir. Ayrıca tamir edilmiş bu binalardan her birinin farklı konularda kitapları ihtiva eden ihtisas kütüphaneleri haline getirilmesine çalışılmıştır. [15]

BELGELER

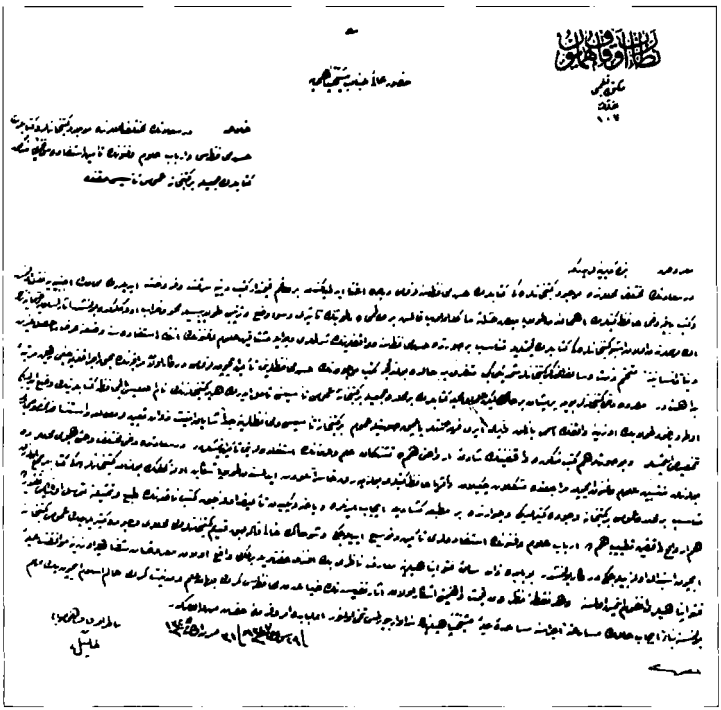
Belge 1/1: Evkaf Nezareti'nin tezkiresi (ön yüz)

İstanbul'da bulunan vakıf kütüphaneleriyle ilgili olarak Evkaf Nezareti 29 Şevval 1327 (13 Kasım 1909) tarihinde Bâb-ı Meşihat'a bir tezkire göndermiş ve bu tezkire bir aydan daha uzun bir süre sonra 2 Zilhicce 1327 (15 Aralık 1909) tarihinde Bâb-ı Meşihat'a bağlı Fetvahâne-i Âli'ye havale edilmiştir.

14 *Meclis-i Meb'ûsan Zabıt Ceridesi*, Devre 1, İçtima Senesi 2, cilt 6 (Ankara, TBMM, 1986), s. 67-68, 87'den naklen Özer Soysal, a.g.e. s. 88.

15 *Evkaf-ı Hümâyûn Nezâretinin Tarihçe-i Teşkilatı ve Nüzzârın Terâcim-i Ahvâli*, İstanbul 1335, s. 238-239.

BELGENİN ORİJİNALİ

Evkaf Nezareti'nin tezkiresi (ön yüz)

Türkçesi:

Nezâret-i Evkâf-ı Hümâyûn Mektûbi Kalemi, 'Aded 107

Huzûr-ı âli-i cenâb-ı Meşîhat-penâhîye

Hulâsa: Dersa'âdet'in muhtelif mahallerinde mevcud kütüphaneler ve kitâbların hüsn-i muhafazası ve erbâb-ı 'ulûm ve fünûnun te'mîn-i istifadesi zımnında mezkûr kitâbların cem'iyle bir kütüphane-i 'umûmi te'sisi hakkında.

Ma'rûz-ı bende-i dîrîneleridir ki,

Dersa'âdet'in muhtelif mahallerinde mevcûd kütüphanelerindeki kitâbların hüsn-i muhafazasına lüzumu derecede i'tinâ edilmediğinden birtakım kıymetdâr kütüb-i diniyye sirkat ve fürûht edilerek memâlik-i ecnebiyyeye naklolunmuş ve kütüb-i

bâkiyye dahi hâfız-ı kütüblerin ihmâlinden tolayı ba'zı haşerâta me'kel olup kalmış birtakımı da rutubetin te'siri ve sû'-i vaz' ve tertibi tolayısıyla mahv u harâb olagelmekde bulunmuşdur. Âsâr-ı İslâmiye-i 'Osmâniyenin en mühimlerinden olan işbu kütüphanelerdeki kitâbların kıymetleriyle mütenâsib bir sûretde hüsn-i muhafazasına ve vâkıfların şartları vech ile müştâkkîn-i 'ulûm ve fünûnun enzâr-ı istifadesine vaz'ına sarf-ı mâ-hasal-ı gayret dînen ve insâniyeten mütehattim-i zimmet ve sâlifü'z-zikr kütüphaneler şimdiki gibi mütefferrik bir hâlde bulundukça kütüb-i mevcûdenin hüsn-i muhafazalarını te'mîn içün lüzûmu derkâr olan murakabenin bi-hakkın icra kılınacağı rehin-i mertebe-i bedâhetdir. Mısır'da dahî kütüphaneler böyle perişan halde iken 'ulemâ-yi mahalliye kitâbların bir mahalde cem'iyle bir kütüphane-i 'umûmi te'sîsini te'emmül ederek her bir kütüphanenin nâm-ı 'aslîsi bi'l-muhâfaza kitâblarının vaz' edildiği oda veyahud dolabın üzerine vâkıfın ismi yazılmış ve ayrı ayrı fihristler yapılmak suretiyle 'umûm bir kütüphane te'sisi ve muhafazalarına cidden şâyân-ı emniyet zevat ta'yîn ve mütâla'a ve istinsaha mahsûs yerler tahsîs eylemişler ve bu suretle hem kütüb-i mezkûre vâkıfının şâdi'-i ervahını hem de teşnegân-ı 'ulûm ve 'irfanın istifadelerini te'mîn etmişlerdir. Dersa'âdet'de dahî muhtelif ve hatta hücrâ mahallerde bulunarak müntesibin-i 'ulûm ve fünûn içün mürâca'atta müşkilât çekilen ve ekseriya hâfız-ı kütübleri bulunamayarak hâsiran 'avdet edilmesinden dolayı şikâyet oluna-gelmekde bulunan kütüphanelerdeki kitâblar cem' olunarak hem ervâh-ı vâkıfın tatyîb ve hem de erbâb-ı 'ulûm ve fünûnun istifadeleri te'min ve tevsi' edileceği ve şu hâlde hâli kalacak kadîm kütüphanelerin mahalleri vücûda getirilecek 'umûmî kütüphane içün istibdâl olunabileceği derkâr bulunmuşdur. Bu bâbda zât-ı sâmi-i fetvâ-penâhîlerine ma'ârif nâzırı beğ efendi hazretleriyle birlikde vâki' olan ma'rûzât-ı şifahiye üzerine muvâfakât-ı 'aliyye-i fetvâ-penâhîleri inzimâm etmiş olmasına ve her nokta-i nazardan kıymet ve ehemmiyeti aşikâr olan âsâr-ı nefîsenin ziyâ'dan muhafazasını gerek cihân-ı 'ilm ü medeniyet gerek 'âlem-i İslâm içün pek mühim bulunmasına binâen îcâb-ı hâlin müsâra'aten icrâsına müsâ'ade-i 'aliyye-i

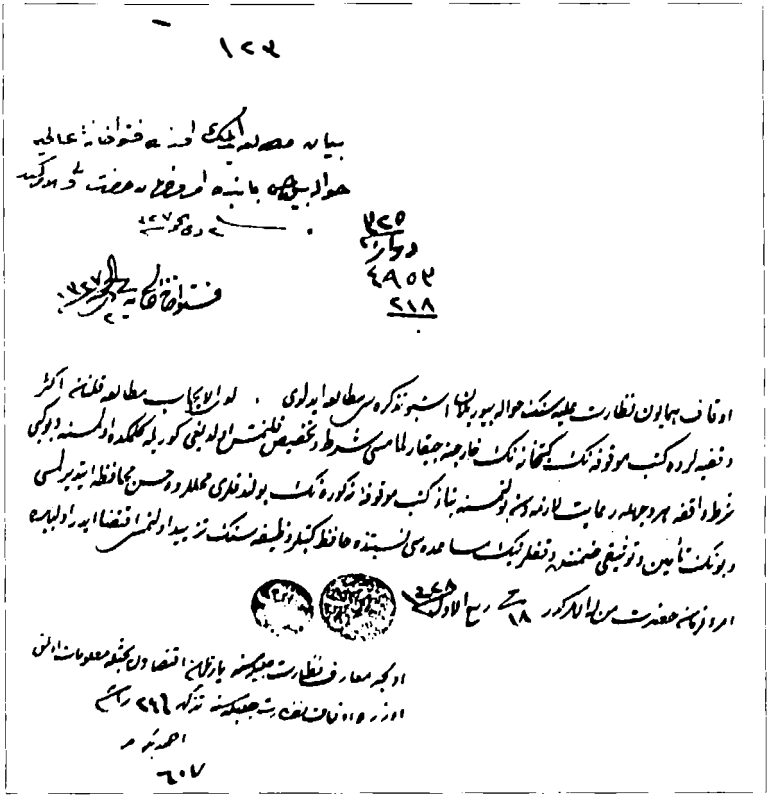
meşihat-penâhîlerinin sezâvâr buyurulması temenni olunur. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü'1-emrindir.

Fi 29 Şevval sene 1327 ve Fi 31 Teşrîn-i evvel sene 1325 Nâzır-ı Evkâf-ı Hümâyûn Halil

Belge I/2: Evkaf Nezareti'nin tezkiresi (arka yüz)

Fetvahane, Evkaf Nezareti'nin tezkiresini dört ay sonra 18 Rebiülevvel 1328 (30 Mart 1910) tarihinde görüşerek vakıf kitapların vakfiye şartları gereği kütüphane dışına çıkarılamayacağı ve hafız-ı kütüplerin maaşlarının artırılarak kitapların yerinde muhafaza edilmesi gerektiği şeklinde görüş belirtmiştir.

BELGENİN ORİJİNALİ

Evkaf Nezareti'nin tezkiresi (arka yüz)

Türkçesi: Beyân-ı mütâla'a edilmek üzere fetvâ-hâne-i 'âlîye havâle buyurulması babında emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. 2 Zilhicce sene 327 [15 Aralık 1909]

325

Deva'ir 4953 218 Fetvâ-hâne-i 'âliye 20 Zilhicce sene 1327 [3 Ocak 1910]

Evkaf-ı Hümâyûn Nezâret-i 'aliyyesinin havale buyurulan işbu tezkiresi mütâla'a edildi. Lede'l-icâb mütâla'a kılınan ekser vakfiyelerde kütüb-i mevkûfenin kütüphanenin hâricine çıkarılmaması şart ve tahsis kılınmış olduğu görüle-gelmekde olmasına ve bu gibi şart-ı vâkıfa her vecihle ri'âyet lâzimeden bulunmasına binâen kütüb-i mevkûfe-i mezkûrenin bulundukları mahallerde hüsn-i muhafaza etdirilmesi ve bunun te'min ve tevsiki zımnında vakıflarının müsâ'adesi nisbetinde hâfız-ı kütübler vazifesinin tezyid olunması iktiza ider. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

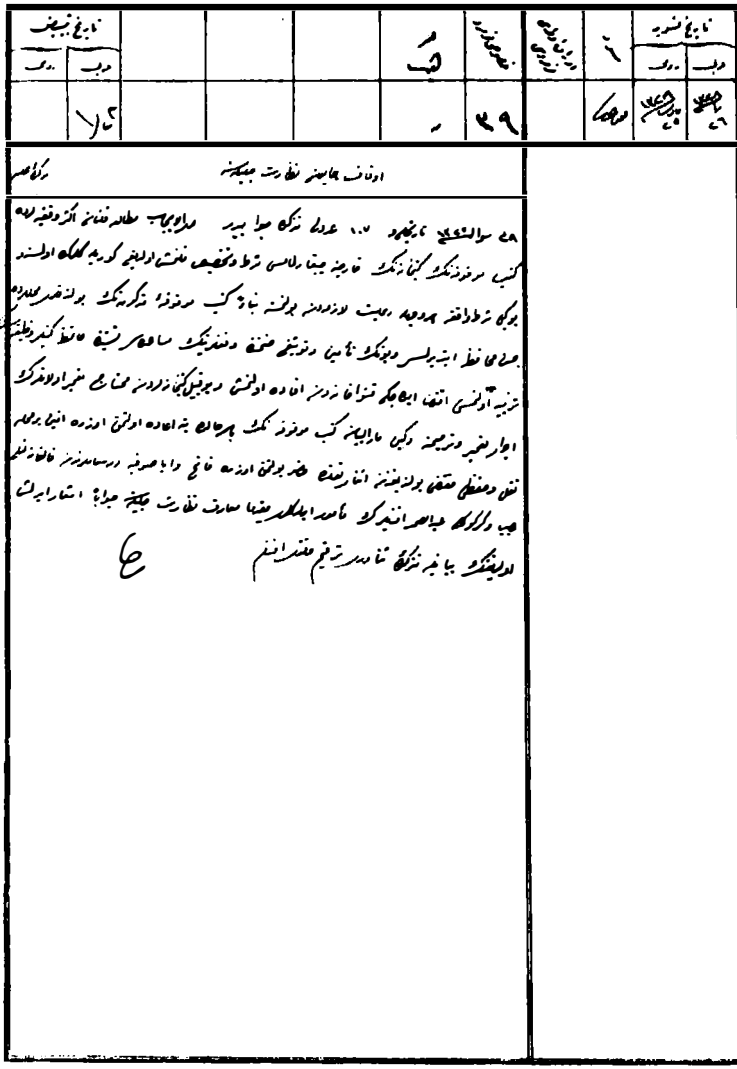
Fi 18 Rebi'ü'l-evvel sene 1328 [30 Mart 1910]

Evvelce Ma'ârif Nezâret-i Celîlesine yazılan iktizâdan bahisle malumat olmak üzere Evkaf Nezâret-i Celîlesine tezkire. 24 Ra sene minhü." Ahmed Beğ'e 607.

Belge 2: Bâb-ı Meşihat'ın tezkiresi

Bâb-ı Meşihat 26 Rebiülevvel 1328 (7 Nisan 1910) tarihinde Evkaf Nezareti'ne bir tezkire gönderek Fetvahane'nin konu hakkındaki mütalaasını nakletmiş ve ilave olarak vakıf kütüphanelerden tamire ihtiyacı olanlarının tamir ettirilmesine kadar kitapların güvenli bir yere nakledilebileceğini ifade etmiştir.

BELGENİN ORİJİNALİ

Bab-ı Meşihat'ın tezkiresi

Türkçesi:

Bâb-ı Fetvâ Tahrirât Kalemi Evkâf-ı Hümâyûn Nezâret-i Celîlesine

29 Şevval sene 1327 [13 Kasım 1909] tarihli ve 107 'adedli tezkire cevâbıdır. Lede'l-icâb mütâla'a kılınan ekser vakfiyelerde kütüb-i mevkûfenin kütüphanenin hâricine çıkarılmaması şart ve tahsîs kılınmış olduğu görüle-gelmekde olmasına ve bu gibi şart-ı vâkıfa her vecihle ri'âyet lâzimeden bulunmasına binâen kütüb-i mevkûfe-i mezkûrenin bulundukları mahallerde hüsn-i muhafaza etdirilmesi ve bunun te'mîn ve tevsiki zımnında vakıflarının müsâ'adesi nisbetinde hâfız-ı kütübler vazifesinin tezyid olunması iktiza ideceği Fetvahâne'den ifade olunmuş ve bu gibi kütüphanelerden muhtâc-ı ta'mîr olanlann icrâ-yı ta'mîr ve termîmine değin mârru'l-beyân kütüb-i mevkûfenin beher hâlde yine i'âde olunmak üzere emîn bir mahalle nakl ve hıfzı muktezi bulunduğundan esnâ-yı nakilde hâzır bulunmak üzere Fâtih veya Ayasofya ders-i 'âmlarından Kalkandelenli Receb ve Kerküklü Abdüssamed Efendilerin me'mûr edildikleri mukaddemâ Ma'ârif Nezâret-i celilesine cevaben iş'âr edilmiş olduğunun beyâniyle tezkire-i senâveri terkîm kılındı efendim.

DİZİN

A

Abdullah Abdülcebbâr 68, 69, 71

Abdullah Efendi (Mısır Kadısı, Tezkireci) 142

Abdullah Galib Paşa (Evkaf Nâzırı) 109

Abdullah Paşa el-Azm 64

Abdülcebbâr Abdurrahman 57

Abdülhamid (II.) 56, 95, 96, 97, 98, 99, 106, 108, 111, 114

Abdülkadir Bedran (Şamlı Tarihçi) 63

Abdülkerim Paşa 116

Abdüllatif Duhayş 71

Abdüllatif İbrahim 42, 46

Abdülmecid (Sultan) 19, 20, 70, 174, 176

Abdürrahim Abdurrahman Abdürrahim 49

Adana 116, 155, 253, 254, 376, 377, 379, 414

Adıvar, Adnan 89, 90, 306

Ahmed (III.) 44, 85, 89, 90, 94

Ahmed Cevdet Efendi 144, 151

Ahmed Cevdet (İkdamcı) 147

Ahmed Efendi b. İbrahim (Sahhaf el-Hac) 149

Ahmed Fevzi Efendi 116

Ahmed Zeki Paşa 98, 104, 451, 456, 457

Ahmediyye Kütüphanesi 60

Akkadlar Çarşısı 46

Ali b. Emir Hüseyin 71

Ali Fethi Bey 98

Almanya 64

Amerika 73, 77, 79, 81

Amr b. As Câmii 46

Anadolu Selçukluları 34, 241

Antalya 116

Arif Hikmet Kütüphanesi 67, 72

Âsitâne-i Hz. Ali 36

Âşık Paşa 45
Âşir Efendi Kütüphanesi 119
Avrupa 10, 55, 64, 68, 73, 77, 79, 81, 95, 114, 333, 404, 447
Ayasofya 12, 16, 18, 40, 102, 103, 104, 165, 294, 481
Ayverdi, Ekrem Hakkı 19, 20, 237, 280, 298, 299, 373
Aziz Mahmud Efendi Kütüphanesi 103
Azîz-Billâh 52

B

Bâb-ı Züveyle 41
Bâbü's-selâm 66
Bağdad 36, 43, 60, 61, 92, 157, 228, 461, 462, 463, 464, 468
Balat 102
Balıkesir 96, 117
Bayburt 115
Beatty, Alfred Chester 56
Bedâ'iü'z-Zuhûr fi Vekâyi'i'd-Duhûr 31, 32
Bender 122, 123, 126, 130, 135, 201
Berkuk (Memlük Sultanı) 54
Berlin Kraliyet Kütüphanesi 65
Beyazıt 16, 379
Beyazıt Umumi Kütüphanesi 38
Beyşehir 34, 35
Beytü'l-Hitâbe 64
Bibliotheque National 49
Binbir Gece Masalları 144
Birgi 35
Birinci Dünya Savaşı 38, 71, 72, 470
Boğdan 123, 124, 130, 131, 135
Bolu 116
Braunschweig 124, 131
British Museum 56, 97
Buhari-i Şerif 68, 172
Bursa 19, 20, 22, 36, 37, 96, 116, 141, 146, 152, 160, 253, 277, 281, 317, 362, 376, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 392, 440
Bursalı Rıza Efendi 19, 20
Buruciyye 35

C-Ç

California Üniversitesi 65
Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi 50
Cami-i Ezher 46, 53, 171, 46, 53
Câmi-i Ümeyye 63
Cebertî 46, 47, 49, 50
Cevdet Paşa 38
de Cherville, Jean Louis Asselin 49
Cihân Bey Kütüphanesi 103
Corderoy, William 60
Croft, Thomas 60
Çaldıran Savaşı 75

Çandarlı İsmail Bey 35
Çorum 116

D

Dallaway, Dr. Jacques 74
Dârü'l-Kütübi'l-Mısrıyye 40, 50
Davud Paşa 69, 191, 209
Defterhâne-i Âmire 144
Demirbaş Şarl (İsveç Kralı) 121
Devri Hamidî Katalogları 98
Diyarbakır 35, 160
Dülgerzâde Medresesi 103

E

Ebu Bekir Paşa b. Mustafa Ağa (el-Hac) 47, 142
Ebû İshak İsmail Efendi 89
Ebu's-Senâ Mahmud 34
Ebü'l-Hüdâ es-Sayyâdî er-Rüfâî 119
Edirne 16, 42, 123, 126, 130, 140, 146, 155, 159, 161, 230, 296, 335, 362, 363, 374
Eğin 116
el-Ezher 46, 53
Emir 36, 50, 67, 68, 71, 116, 165, 239, 252, 318, 353, 375, 383, 386, 431
Emir Ali Şîr 36
Emîr Buhârî Tekyesi Kütüphanesi 103
Emir Mahmud el-Ustedâr Camii 50
Emir Şekib Arslan 67
Emir Şerefüddin 68
Emiroğlu Pehlüvan es-Seyyid Halil Efendi (Sahhaf) 148, 155
Emrullah Efendi, Maârif Nâzırı 110, 474
Erdebil 36
Erzurum 150
Eski Saray 16, 44
Eskişehir 96, 230, 371, 372
Eşrefiyye Medresesi 69
Eşrefoğlu 35
Evliya Çelebi 46, 47, 54, 55, 63, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 298, 346
Eymen Fuad 39, 40, 41, 44, 45, 58
Eymen Fuad Seyyid 39, 40, 41, 58
Eyüb Külliyesi 17, 18
Eyüb Kütüphanesi 17, 18
Eyüb Vakfı Muhasebe Bilançosu 17
Eyüb Vakfiyesi 18

F

Fakih Dede Zâviyesi 34
Fâtıma Hatun Kütüphanesi 103

Fâtih 20, 34, 73, 92, 103, 104, 107, 116, 282, 481
Fatih Külliyesi 15, 17, 301
Fatih Sultan Mehmed 15, 16, 19, 21, 44, 281, 296, 297, 300, 301, 308, 309. Ayrıca bkz: Mehmed II
Fatimîler 52
Ferruh Kethüda Kütüphanesi 102
Fransa 64

G-Ğ

Genizah Koleksiyonu 50
Gerçek, Selim Nüzhet 17
Gerede 116
Golius, Jacobus 59
Göçek, Fatma Müge 90
Gök Medrese 35
Greaves 48, 59
Gümüşhaneli Dergâhı 115
Gümüşhanevî Ahmed Ziyâeddin Efendi 114
Ğarâ'ibü'l-Hadis 115

H

Hacı Ali Bey 116
Hacı Beşir Ağa, Darüssaade Ağası 47, 66, 140
Hacı Emin Efendi 116
Hacı İbrahim Ağa-Hasan Tahsin 116
Hacı Velî Efendi 116
Haçlılar 77, 467
Hâfız-ı kütüb 17, 19, 44, 85, 87, 108, 111, 113, 283, 307, 463
Haleb 31, 32, 36, 43, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 73, 77, 81, 82, 118, 461, 468
Hâlidî Âilesi 49, 74
Hâkim, Halife 52
Hâkim, Müverrih 139
Hamd b. Abdullah el-Ankarî 43, 60, 72
Hamidiye Kütüphanesi 68, 117
Hammâde-zâde Halil Hamdi Paşa 110, 452, 453, 469, 470, 473
Hammer 137, 143, 188
Hân-ı Halil 46
Harem-i Şerif 66, 67, 68
Hartman, Martin 65
Hasan Bey b. el-Hac Osman Ağa 146, 152
Hasan Hüsnü Paşa Kütüphanesi 119
Hasib Efendi Dergâhı 119
Hatuniyye 35, 116
Hazine-i Âmire 36
Heidelberg Üniversitesi 73
Hicaz 38, 54, 65, 67, 70, 72, 383, 384
Hicaz Sâlnâmesi 67
Hidiv Abbas 51, 52

Hill, Richard 60
Hoca Ferruh Mescidi 34
Hoca Nasreddin 144
Hoca Sa'deddin 37
Hoca Şerefeddin 75
Hollanda 64, 78, 207
Hotin Kalesi 124, 191
Hulvânî, Hicazlı Emin b. Hüseyin 78
Huntington, Thomas 59
Hüseyin (Hz.) Camii 46
Hüseyin Ağa 67
Hüsreviyye Medresesi Kütüphanesi 61, 62

I-İ

Irak 55, 65, 460, 462
Işknâme 45
İbn Hacer 40, 44
İbn Haldun 149
İbn İyâs 31, 32, 33, 39, 42, 43, 79, 80
İbn Tolun Camii 41
İbrahim Efendi, Okmeydanı Şeyhi 144
İbrahim Rif'at Paşa 67
İhlasiyye Tekkesi 62
İmam Abdullah b. Suud 60
İngiltere 4, 5, 64, 97, 205
İplikçi (Altun-Aba) Medresesi 34
İrfaniyye 67
İshak Musa el-Hüseynî 73
İskenderiye 43, 55, 172, 173, 467
İsmail Ağa, es-Seyyid 144
İsmail Hakkı Paşa 145, 147, 152
İsmail Paşa el-Azm 64
İstanbul 2, 4, 5, 9, 13, 15-22, 24, 26, 31-33, 35, 36, 39-46, 48, 49, 55, 57-61, 63, 64, 66-68, 71-78, 80, 81, 83-86, 89-91, 93-100, 102, 104-106, 109-111, 114-124, 126, 130, 137-143, 146, 147, 150, 151, 157-161, 163, 164, 166, 169-173, 175, 178, 189, 191, 205, 207, 209, 211, 226-230, 237-239, 241, 251, 254, 256, 261, 263-266, 279-283, 292, 295-301, 305-307, 311-313, 315, 317, 318, 329-332, 334, 336, 339, 341, 346-349, 354-356, 359, 362, 363, 373, 374, 379, 382, 384, 386, 390, 391, 393, 394, 396, 401, 404, 405, 408, 433, 443, 446, 447, 449, 451-455, 457- 475
İstanbul Camileri 21
İstanbul Şer'î Sicilleri 141, 264, 282
İstefani Manastırı 54

K

Kâbe 68, 380
Kadı Ahmed Efendi 61

Kahire 31, 32, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 57, 58, 60, 62, 67, 68, 69, 71, 73, 74, 77, 79, 81, 118, 142, 157, 354, 355, 362, 450, 455, 462, 464, 465, 466

Kanunî Sultan Süleyman 69, 240, 315, 330, 331, 332, 335, 355

Karabaş Medresesi 66

Karamanoğulları Beyliği 34

Karatay 34

Karlofça Andlaşması 121

Kasideci-zâde Süleyman Sırrî Efendi 119

Kastamonu 35, 115, 118, 316, 474

Kayıtbay (Memlûklü Hükümdarı) 68

Keşfü'z-Zünûn 58, 73

Kethüda Sa'îd Efendi Kütüphanesi 103

Kırşehir 35

Kili Nâzırı 67

Kimyâ-yı Saadet 18

Konya 18, 34, 35, 330, 331, 347, 355

Kudüs 43, 49, 73, 74, 118, 164, 466

Kutlu Melek Hatun 34

Kuyucu Murad Paşa Kütüphanesi 103

Kuzguncuk 85

Külliyat-ı Kabûlî 92

Kütahya 35

Kütüphaneler Müfettişliği 101, 102, 103

L

Lane, Edward William 47, 51

Lehistan 121, 122, 123, 124, 125, 126, 203

Leiden Üniversitesi 59, 78

Leiden Üniversitesi Kütüphanesi 78

Leipzig 59, 65, 67

Levant Company 58

Library of Congress 57, 97

Liebrenz, Boris 65

Lübnan 39, 467

M

Macaristan 54

Mahmud (II.) 66, 69, 70, 177

Mahmud el-İmam el-Mansurî 57

Mahmudiyye (Medresesi) 32, 39, 40, 41, 42, 44, 50, 52, 56

Mahmudiyye Medresesi Kütüphanesi 40, 42, 56

Mahmud Paşa Medresesi 17, 18

Mahmud Paşa Medresesi Kütüphanesi 17, 18

Makrizî 52, 465

Manastır 96, 116, 163

Manisa 16, 35, 159, 160
Mansuriyye Medresesi 62
Mar-Hanna Manastırı 53
Meclis-i Kebîr-i Ma'ârif 101, 103
Medine 38, 54, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 81, 88, 164, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178
Mehmed II. bkz. Fatih Sultan Mehmed
Mehmed Atau'llah Efendi, es-Seyyid 144, 147, 151
Mehmed Efendi b. Yusuf Efendi 142
Mehmed Hâtif Efendi (Sahhaf) 148, 155
Mehmed Paşa, Vezir, Âsitâne Ka'immakâmı 18, 92, 93, 107, 188, 189, 211
Mehmed Rasih Efendi 145, 146, 154
Mehmed Said Paşa 69
Mehmed Ziya Bey 19
Mekke 47, 66, 67, 69, 70, 71, 72, 74, 88, 118, 158, 161, 164, 171, 172, 175, 176, 338
Melik Zâhir Türbesi 64
Memlûklüler 40, 45, 46, 70
Menâsik 115
Mescid-i Aksa Kütüphanesi 73
Mevlânâ Şemseddin 37
Mevleviyye Dergâhı 62
Mısır Seferi 37
Michigan Üniversitesi Kütüphanesi 56
Midhat Paşa (Suriye Valisi) 64
Mirahur Mehmed Beğ 93
Mirza Mahdum 47, 74
Moğollar 77
Molla Fenârî 73, 392
Molla Lütfi 9, 10, 12, 17, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 338, 339, 340, 341
Molla Zeyrek 16
Molla Gürânî 103
Mordtmann A. D., 144
Muhammed b. Ebi's-Sürûr el-Bekrî es-Sıddıkî 33
Muhammed b. Şeyh Hasan Geylânî 18
Muhammed el-'Îd el-Hatravî 72
Muhammed Kürd Ali 57, 63, 64, 65, 461
Muhammed Mâhir Hammâde 79
Muharrem Efendi (Sahhaf Bosnevî el-Hac) 147, 148, 156
Muhyiddin İbnü'l-Arabî 34, 341
Mukayyid Ahmed Efendi 94
Murad el-Barudî 78

Mustafa Âşir Efendi 21, 24
Mustafa Rüşdü Efendi (Bursa Rüsûmât Memuru) 146
Mustansır Bi'llâh 68
Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi 137, 143, 144, 146, 147, 152

N

Nalkıran, Leh Kralı bkz. Ogüst (II.)
Necib Asım 143
Nedîm 137, 138, 462
Nehrevâlî, Kutbüddin 69
Nemçe 124, 131, 189, 193, 204
Neşrî 16, 142
New York Public Library 78, 79
Nicolas-Claude Fabri de Peiresc 60
Niksar 35, 443
Nizamiye Hankâhı 34

O-Ö

Of 115
Ogüst (II.) 123, 124, 126.
Orhan Camii 116
Osetozatke (elçi) 125
Osmaniye 60, 71, 116
Osmaniyye Medresesi Kütüphanesi 62, 71
Otlukbeli Savaşı 75
Oxford Üniversitesi 59
Özbekiyye (Medresesi) 52

P

Pantokrator Manastırı 16
Pertev Paşa 140
Petermann, Heinrich 58
Plaseviç (General) 36
Pococke 48, 59, 63
Polonya Devlet Arşivi 125
Poniatowski, Stanislaus 123, 130
Potocki, Josef 125, 132
Princeton Üniversitesi Kütüphanesi 78
Prut Barışı 125, 190
Prut Savaşı 121, 122, 187, 189
Vansleb, P. 48

R

Râmuzu'l-Ehâdîs 115
Râşid Tarihi 88, 164, 188
Ravza-i Mutahhara 66, 67, 72, 172
Rechter, Dr. Solomon 50
Ribat-ı Seyyidina Osman 67
Ritter, Hellmut 75
Rize 115, 117
Rusya 64, 187, 205

S-Ş

Sadreddin Konevî 34
Sahaflar Çarşısı 38, 48, 74
Sahip Ata 34
Sakızlı Medresesi 66
Sâmî el-Barûdî 50

Saraçhanebaşı 103
Selim (I.) bkz. Yavuz Sultan Selim
Selim (II.), 42
Semâniye Medreseleri 16
Seyahatnâme 47, 137, 139, 140, 142, 143, 144, 146, 147, 154, 155
Seyfullah Ağa 122, 125, 126, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 219, 220, 222, 223
es-Seyyid es-Seyyid en-Neşşâr 42
Sıbğatullah Efendi Kütüphanesi 103
Sıtkı Mustafa Efendi 142, 151
Sicilya 77
Sinan Paşa 12, 57, 76, 306, 307, 308, 320, 323
Sivas 35, 67, 114, 118
Siyağuşiyye Medresesi Kütüphanesi 64
Spies, O. 67
Sprenger, Aloys 55
St. Petersburg 36
Sudan 49
Sukü'l-Kütüb 46
Sultan Ferec Camii 54
Sultan Hasan 52
Sultan Hasan Medresesi 52
Sultan Selim Tekkesi 72
Sultan Süleyman Han Vakfı 86
Sun'ullah Efendi 88
Surdibi 18
Suriye 38, 55, 56, 57, 64, 65, 71, 100
Sü Başı Mescidi 34
Süleyman (I.) bkz. Kanunî Sultan Süleyman
Süleyman Efendi b. Ömer, el-Hac 146, 155
Süleymaniye Medresesi 63
Süleyman Paşa el-Azm 64
Şaban Abdülaziz Halife 41, 451
Şa'baniyye Medresesi 62
Şahruh Mirza (Timurlu Hükümdarı) 36
Şarl (İsveç Kralı, Demirbaş) bkz. Demirbaş Şarl
Şehid Ali Paşa 83, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 93, 94, 432
Şehzâdebaşı 86, 92, 103
Şerefüddin İkbal eş-Şarâbî 68
Şerif Mehmed Sadık Paşa 147, 155
Şeyh Ahmed Âşıkî 45
Şeyh Ahmed Rasim Efendi 119
Şeyh Ali 22, 27
Şeyh Ebu'l-Vefâ Menakıbı 46
Şeyh Hüseyin Efendi 53

Şeyh Mehmed b. eş-Şeyh Hasan el-Geylânî 21
Şeyh Mehmed Geylânî 19, 20, 21, 22, 24
Şeyh Mehmed Geylânî Mescidi 19
eş-Şeyh Râğıb et-Tabbâh 62
Şeyh Safiyüddin-i Erdebilî 36
Şeyhülharem 68, 88
Şeyhülislâm 33, 38, 66, 67, 72, 83, 90, 92, 103, 142, 143, 144, 149, 162, 165, 263, 342, 356, 405, 432, 438, 442, 470
Şeyhülislâm Arif Hikmet Bey 38, 143, 144
Şeyhülislâm Es'ad Efendi Kütüphanesi 103
Şeyhülislâm Feyzullah Efendi 66, 142
Şeyhülislâm İsmail Efendi 83, 90, 92, 438
Şeyhülislâm Pîrî-zâde Mehmed Sahib Efendi 149
Şeyhülislâm Sa'deddin Efendi Kütüphanesi 103
Şeyh Vefa 103, 175, 176, 279, 280, 281, 282, 283, 284, **285**, 291, 292, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301
Şeyh Vefâ Türbesi 103
Şeyh Zâfir Efendi Türbesi 97
Şibli Nu'manî 100
Şidyak, A. Faris 105, 472
Şifaiyye 66
Şirvân-zâde Mehmed Rüşdi Paşa 69, 118

T

Tanman, Baha, 20, 21, 22, 280, 298, 299
Tanzimat 11, 96, 99, 105, 108, 109, 115, 449, 452, 458, 470, 471
Tarihçi Âlî 46
Tarih-i Cengiz Han 92
Tarih-i Ravzatü's-Safâ 146, 154
Tarih-i Seyyah 142, 148, 151, 155
Tarih-i Vassâf 37
Tarlo, Karl (Kont) 124, 131
Tarrâzî, Filip Di 39, 50, 51, 65
Tavşanlı 116
Telemak 146, 152
Topkapı Sarayı 17, 40, 44, 45, 71, 75, 81, 140, 198, 307, 328
Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi 75
Tübingen 59

U-Ü

Uluborlu 35
Umman 55
Urfa 43, 117
Uzun Hasan 75
Ümmü Gülsüm Hanım 116
Ünver, A. Süheyl 17, 18, 20, 339

Üskübî Mahallesi 84, 85, 86
Üsküdar 85, 103, 107, 141, 160, 165, 166, 334, 335, 349, 350, 351, 352, 353

V

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 18, 84
Varşova 123
Vefâ 84, **93**
Vefâiyye Zaviyesi 62
Vehhâbîler 81
Veliyüddin Efendi Kütüphanesi 38, 73
de Vendome, Agathange 60
Vezneciler 103
Vidin 114
Visâlî 18, 21, 26
Viyana 122, 125, 126, 187, 188, 189, 191, 195, 196, 197, 198, 200, 201, 203, 206, 208, 210, 212, 219, 222, 223
Volney 49, 53

W

Wetzstein, Johann Gottfried 59

Y

Yahya es-Sâ'atî 42, 56, 460, 461, 466
Yavuz Sultan Selim 31, 32, 33, 36, 37, 39, 43, 44, 57, 79, 295, 330
Yedi-Sekiz Hasan Paşa 116
Yemen 40, 57, 58
Yeni Medrese 103, 106
Yeni Saray 16
Yıldız Kütüphanesi 96, 97
Yıldız Sarayı 95, 96
Yusuf Sem'ân es-Sem'ânî 65

Z

Zahiriyye Medresesi 64
Zemzem Kuyusu 68, 70
Zeyrek Medresesi 16
Zinciriyye Medresesi 35